

श्रीशुक्लयजुर्वेदीयमाध्यन्दिनवाजसनेयिनां

बृहद्

ब्रह्मनित्यकर्मसमुच्चयः ।

सग्रहमखषोडशसंस्काराद्यनेकविषयविभूषितः

नित्य-नैमित्तिक-संस्कार-शान्ति-स्तोत्राद्यष्टविभागात्मकः

परिशिष्टप्रकरणानि ललितयचटश्राद्धमासिकसांवत्सरिकश्राद्धसमन्वितश्च

— .. — .
प्रयोजकः

शास्त्री दुर्गाशङ्कर उमाशङ्कर ठाकर.

— .. — .
परिवर्धकः

शास्त्री यज्ञदत्त दुर्गाशङ्कर ठाकर.

— .. — .
प्रकाशकः

शास्त्री अरुण यज्ञदत्त ठाकर.

प्रातिस्थानम्

शास्त्रीदुर्गाशङ्करसंस्कृतपुस्तकालयः

अध्यक्षः—अरुण यज्ञदत्त शास्त्री

वालुकेश्वरसंस्कृतपाठशाला, २२ बाणगंगा, मुम्बई ४००००६

श्रीशुक्लयजुर्वेदीयमाध्यन्दिनवाजसनेयिनां

बृहद्

ब्रह्मनित्यकर्मसमुच्चयः ।

सग्रहमखषोडशसंस्काराद्यनेकविषयविभूषितः ।

नित्य-नैमित्तिक-संस्कार-शान्ति-स्तोत्राद्यष्टविभागात्मकः

परिशिष्टप्रकरणस्थमहालयचरित्रादमाम्बिकासांवात्मरिकश्राद्धसमन्वितः ।

प्रयोजकः

शास्त्री दुर्गाशङ्कर उमाशङ्कर ठाकर.

परिवर्धकः

शास्त्री यज्ञदत्त दुर्गाशङ्कर ठाकर.

प्रकाशकः

शास्त्री अरुण यज्ञदत्त ठाकर.

[संवदब्दा : २०५६]

[शकाब्दा : १९२१]

प्राप्तिस्थानम्

शास्त्रीदुर्गाशङ्करसंस्कृतपुस्तकालयः

अध्यक्षः—अरुण यज्ञदत्त शास्त्री

वालुकेश्वरसंस्कृतपाठशाला, २१ बाणगांवा, मुंबई ४००००६

मूल्यम् रु. १७५ = ००

: प्रकाशक :

अरुण यज्ञदत्त शास्त्री

चालुक्येश्वरसंस्कृतपाठशाला

२९ बाणगंगा, मुंबई ४०० ००६

सर्वेऽधिकाराः प्रकाशकेन स्वायत्तीकृताः सन्ति.

प्राप्तिस्थानम्—

शास्त्रिदुर्गाशङ्करसंस्कृतपुस्तकालयः

अध्यक्ष—अरुण यज्ञदत्त शास्त्री

चालुक्येश्वरसंस्कृतपाठशाला, २९, बाणगंगा, मुंबई ४०० ००६

दूरध्वनि क्र. ३६२०७१७-३६१७५२२

[ख्रिस्ताब्दाः २०००]

: मुद्रक :

इंप्रेशन

मारवाडी चाळ, डी. पी. वाडी

घोडपदेव, मुंबई - ४०० ०३३.

① ३७४६४९१, ६१०९७५४

गीर्वाणविद्याभूषण

स्व० शास्त्री दुर्गाशङ्कर उमाशङ्कर शर्मा.

जन्म संवत् १९३१ आश्विन शुक्ल पूर्णिमा] [अवसान संवत् १९९७ भाद्रपद शुक्ल षष्ठी

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

CHICAGO, ILL. 60637

प्रास्ताविकं किञ्चित्

समादरणीयाचरणाः विद्वद्वरेण्याः !

श्रौतस्मार्तकर्मनुष्ठानसहायस्यास्य बृहद्ब्रह्मानित्यकर्मसमुच्चयस्य २१ भावृत्तिः प्रकाशयतो मे भृशं मोदते चेतः। साम्प्रतमियमस्य पुस्तकस्य २१ खल्वावृत्तिः प्रकाशिता भवतीत्येव पुस्तकस्यास्योपयोगितायाः परमं प्रमाणमित्यतोऽस्मिन्निमग्नये किमधिकेन वक्तव्येन।

पूर्वावृत्ताविवास्यामपि त एवाष्टौ विभागाः वर्तन्ते, यैरपेक्षितो विषयः सारल्येन श्रीमतां विदुषां हस्तगतो भविष्यति। परिशिष्टप्रकरणे महालयमासिकसांवत्सरिक-श्राद्धविषयोऽपि प्रदत्त एव। अपरं च यथापूर्वं पुस्तकस्यास्य सौन्दर्यं, वैशद्यं, विशुद्धिमत्त्वं च मया पर्याप्तं प्रयतितमस्ति।

यद्यपि पूर्वावृत्त्यपेक्षयाऽपीयमावृत्तिरतीव महार्घा समजनि तथापि मूल्यमेतस्य यत्किञ्चिदेव संवर्धितं श्रीमन्तो द्रक्ष्यन्ति।

नेदं निर्हेतुकं निरवधानं वा। एतदर्थमुपयुक्तानां वस्तुजातानां विदेशीयायात-प्रतिबन्धवशादेव मूल्यममर्यादं वृद्धिं गतमथ च वैदिकविषयाणां मस्वरमन्त्राणां मुद्रापणःपि न सुकरं स्वल्पव्ययं चेति नाविदितं विदुषाम्।

श्रौतस्मार्तकर्मनुष्ठाननिष्ठवैदिकजगतः सश्रद्धां सेवां चिकीर्षुस्तथाच ग्रन्थास्यास्य लेखकस्य पूज्यपादस्य मम पितामहस्य वृत्तेः प्रवृत्तेश्च स्मारकमिदं निर्मिमिपुरहमिदानां द्रव्यार्जनेऽनादरोऽस्मि।

एतेनैव मूल्यानेतोप्यधिकमहदक्षैर्मुद्रापितं (५२५) पंचविंशत्युत्तरपंचशत
पृष्ठात्मकं पुस्तकं न कोऽपि दातुं प्रभिवेद्यादि तत्रस्था मन्त्रा अपूर्णा न स्युः । मया
तु कण्ठस्थप्रायान् 'खस्तिनऽइन्द्रो०' एतादृशान् मन्त्रानन्तरा सर्वेऽपि मन्त्राः
सम्पूर्णा एव निहिताः सन्तीति वैशिष्ट्यमस्य ग्रन्थस्येति ।

प्रयत्नमिमं श्रीमन्तः सहृदयतया सहानुभूत्या च सत्कृत्य प्रोत्साहयिष्यन्
मामित्याशासे ।

मया संशोधने सावधानं विहितेऽपि समततरेदेव कुत्रापि दृष्टिपथं दोषलेश इति
स्वीकृत्यादावेव तत्सूचनार्थमभ्यर्थ्यार्थयामि क्षमाम् ।

अद्यावाद्य श्रीमद्विरस्मत्प्रकाशानि सर्वाण्यपि समादरेणावलोकितानि तथैवेतद-
प्यवलोकयिष्यन्तीति विज्ञापयति—

वालुकेश्वर संस्कृत पाठशाला
बाणगङ्गा मुम्बई ४०० ००६.
महाशिवरात्रि स. २०५६

विदुषां विधेयः
यज्ञदत्तात्मजः अरुणःशास्त्री

दो शब्द

आदरणीय महानुभाव,

बृहद्ब्रह्मानित्यकर्मसमुच्चय की यह २१ वीं आवृत्ति ही इस पुस्तक की उपयोगिता एवं आपके आदर की परिचायिका है। अतः इस विषयमें अधिक कुछ कहने की या लिखने की आवश्यकता मुझे प्रतीत नहीं होती।

पहले की आवृत्ति के अनुसार मैंने इसे आठ विभागोंमें बाँट दिया है ताकि, कोई भी विषय आसानी से ढूँढा जा सके। अनुक्रमणिका को देखते ही आपको इस बातका पता चल जायगा। इस आवृत्तिमें भी अत्यन्त उपयोगी एक परिशिष्ट प्रकरण है जिसमें आप महालय, मासिक एवं सांक्रांतिक श्राद्ध पूराका पूरा पायेंगे।

इसकी पूर्ण की आवृत्तिसे यह आवृत्ति मुझे काफी मँहगी पड़ी है, उसके कई विशिष्ट कारण हैं। इसके उपयोगमें आनेवाली कई चीजोंके भाव, विदेशीय वस्तुओंकी आयात पर प्रतिबन्ध आजानेके कारण दुगुने, तिगुने बढ़ गये हैं यह आपको सुविदित है ही। आप यह भी जानते हैं कि वैदिक स्वरोंवाली छपाई भी बहुत कम प्रेसों में होती है और अधिक मँहगी होती है। फिर मैंने इस पुस्तक में सफेद, चिकने कागज का ही उपयोग किया है और पहले की तरह इस पुस्तक को विशेष शुद्ध और सुन्दर बनाने की भरमक कोशिश की है। पृष्ठ ५२५ हैं और बाइन्डिंग भी पक्का है। फिर भी इसका मूल्य बहुत थोड़ा ही बढ़ाया है।

इस पुस्तक के प्रकाशन के केवल दो ही उद्देश्य हैं। एक तो श्रौतस्मार्त-कर्मनुष्ठानप्रेमियों की सेवा करना और दूसरा, इस पुस्तक के लेखक मेरे स्वर्गीय पूज्यपाद पितामह की धार्मिक वृत्ति-प्रवृत्ति का स्मारक करना।

इस ग्रन्थ में पहलेकी तरह सर्वसामान्य और प्रायः कण्ठस्थ मंत्रोंको छोड़कर सभी मन्त्र जगह जगह पर मैंने पूरे दिये हैं। सर्वसामान्य गणपतिपूजन और षोडश संस्कारविधिको देखने से आपको यह पता चलेगा। इस स्थिति में पूरे मन्त्रों के साथ यदि मैं इस पुस्तक को बड़े अक्षरों में देने की चेष्टा करता तो इतने पृष्ठोंमें, इतनी कीमत में, इतने विषय, मैं हरगीज नहीं दे सकता। और पृष्ठसंख्या बढ़ाकर इसकी कीमत अधिक बढ़ा देना मैंने उचित नहीं माना। आशा है पाठक इस बातको सहृदयतापूर्वक सोचेंगे, समझेंगे और मेरे इस प्रयास को सहानुभूतिसे देखेंगे।

संशोधनमें मैंने पूरा ध्यान दिया है फिर भी हो सकता है कहीं दोष रह गया हो। अतः आपसे मेरी विनम्र प्रार्थना है कि क्षमापूर्वक उस ओर मेरा ध्यान अवश्य खींचें ताकि आगामी आवृत्तिमें मैं उसे सुधार सकूँ।

आप महानुभाव आजतक मेरे प्रत्येक प्रकाशनको अतीव आदरसे अपनाते आये हैं; इसलिये मैं आपके प्रति श्रद्धाके साथ कृतज्ञता प्रकट करता हूँ और आशा करता हूँ कि आप उसी आदर दृष्टिसे मेरी इस लघु पुस्तिका को अपनाकर मुझे प्रोत्साहित करेंगे, ताकि मैं ऐसे और भी ग्रन्थ प्रकाशित कर आप सब सनातनधर्मानुरागी, श्रौतस्मार्तकर्मनुष्ठानप्रेमी विद्वद्गण की सेवा करता रहूँ और पितामह की विशेष प्रिय इस प्रवृत्ति को वेग देकर उनकी आत्माको प्रसन्न कर जब तक जीऊँ तब तक उनके पुनित आशीर्वाद पाता रहूँ।

बालुकेश्वर संस्कृत पाठशाला
बाणगंगा, बम्बई, ४०० ००६.
महाशिवरात्रि सं. २०५६

आपका
यज्ञदत्तात्मज अरुण शास्त्री

अनुक्रमणिका

॥ नित्यकर्मात्मकः प्रथमो विभागः ॥ १ ॥

१ मंगलाचरणम्	१	१७ पंचायतनदेवताः ...	२८
२ प्रातरुत्थानम्	२	१८ पंचायतनदेवतास्थापन- प्रकारः	२९
३ भूमिस्पर्शः	३	१९ शिवपंचायतनपूजाप्रयोगः	२९-५६
४ प्रातःस्मरणम्	४	॥ अथ रुद्राभिषेकप्रयोगः ॥	
५ मूत्रपुरीषोत्सर्गविधिः	५	२० रुद्राभिषेकप्रकाराः	५६-६०
६ दन्तधावनविधिः ...	६	२१ रुद्राभिषेकप्रयोगः	६०-९१
(नद्यादौ नित्यस्नानप्रयोगः टिप्पण्यम्)	२६९	२२ मध्याह्नसन्ध्याप्रयोगः	९२
७ गृहे प्रातःस्नानप्रयोगः	७	२३ सूर्योपस्थानप्रयोगः	९४
८ गौणस्नानानि	९	(मण्डलब्राह्मणम्)	९५
९ आशौचे कर्मादित्याग- विचारः	१०	२४ ब्रह्मयज्ञप्रयोगः ...	९८
१० प्रातःसन्ध्याप्रयोगः	११-२५	२५ तर्पणप्रयोगः	१०२
॥ शिवपंचायतनपूजनप्रयोगः ॥		२६ वैश्वदेवप्रयोगः ...	१११
११ देवस्पर्शेऽनधिकारिणः	२६	२७ भोजनविधिः ...	११६
१२ देवाचनकालः	२७	२८ सायंसन्ध्याप्रयोगः ...	१२०
१३ देवप्रतिमायां नित्यस्नान- विचारः	२८	२९ शयनविधिः	१२२
१४ मध्याह्ने भुक्तस्यापि रात्रौ पंचोपचारपूजाप्रकारः	२९	३० संक्षिप्तनूतनयज्ञोपवीत- धारणप्रयोगः	१२४
१५ गृहे देवताप्रतिमाविचारः	३०	३१ प्रमादाद्यज्ञोपवीतनाशे विशेषप्रयोगः	१२६
१६ देवप्रतिमाप्रतिष्ठाविचारः	३१	३२ सूतके सन्ध्याविधिः	१२७
		३३ सूत्रोक्तत्रिकालसन्ध्याप्र०	३३

॥ नैमित्तिककर्मात्मको द्वितीयो विभागः ॥ २ ॥

॥ भस्मोद्धूलनरुद्राक्षमालाधारणभूशुद्ध्यादिमहान्याससमन्वितपञ्चवक्त्रपूजनप्रयोगः ॥

(रुद्राभिषेकप्रयोगसंकल्पः) १२९-१७१

३४ भस्मोद्धूलनप्रयोगः	१३०
३५ रुद्राक्षमालाधारणप्रयोगः	१३३
३६ भूशुद्धिप्रयोगः	... १३४
३७ भूतशुद्धिप्रयोगः	... १३५
३८ प्राणप्रतिष्ठाप्रयोगः	... १३९
३९ अन्तर्मातृकान्यासप्रयोगः	१४२
४० बहिर्मातृकान्यासप्रयोगः	१४३
४१ महान्यासप्रयोगः	... १४५
४२ रुद्रपूजनप्रयोगः	... १५६

४३ पञ्चवक्त्रपूजनम्	... १६१
प्रकारान्तरेण पञ्चवक्त्रपूजा	... १६२
(शिवमानसपूजा)	... १६९
(श्रेयोदानविधिः)	... १७०
४४ कुण्डपूजनप्रयोगः	... १७१
४५ होमात्मकलघुरुद्रप्रयोगः	१७४-१८०
(प्रधानहोमप्रयोगः १६१ एकषष्ठ्युत्तर-	
शतधामन्त्रविभागात्मकरुद्रहोम-	
स्वाहाकाराः)	... १७७

॥ देवीयागात्मकस्तृतीयो विभागः ॥ ३ ॥

४६ नवचण्डीशतचण्डीसहस्र—	
चण्डीप्रयोगः	१८८-२२७
एकादशन्यासप्रयोगः	... १९०
४७ पात्रासादनप्रयोगः	... १९५
पीठपूजा	... १९९
नवशक्तिस्थापनम्	... २००
येष्टदेवतास्थापनम्	... ”
४८ देवीराजोपचारपूजाप्रयोगः	२०२
अंगपूजा, आवरणदेवतापूजा	२०६
अष्टोत्तरशतनामानि	... २१२
नैवेद्यनिवेदनविधिः	... २१४

देवीपूजांगहोमविधिः	... २१७
बलिपञ्चकविधिः	... २१८
प्रधानदेवीबलिदानम्	... २१९
देवीनीराजनम्	... ”
कुमारीपूजा	... २२१
होमः	... २२२
४९ नवरात्रे घटस्थापनादिप्र०	२२७
कुमारिकापूजनम्	... २२९
नियमग्रहणम्, नियमत्यागप्रकारः,,	
विसर्जनविधिः	... २३०

॥ चतुर्थो विभागः ॥ ४ ॥

॥ यज्ञोपयुक्तविविधदेवतास्थापन-गृहवास्तुपूजनात्मकः ॥

५० विष्णोस्त्रिशोपचारपूजा	२३१	५२ चतुःषष्टिपदवास्तुमंडल-	
५१ चर्चिनीकलशस्थापनम्	२३३	देवतास्थापनम्	... २३४

५३ चतुःषष्टियोगिनीस्थापनम् २३७

५४ एकपञ्चाशत्क्षेत्रपालस्था-
पनम् ... २३९

५५ सर्वतोभद्रमण्डलदेवतास्था-
पनं वैदिकपुराणोक्तमंत्र-
सहितम् ... २४०

५६ (४३) रेखात्मकहरिहर-
मण्डलस्थद्वादशलिंगतो-

भद्रमण्डलदेवतास्थापनम् २४७

५७ (३४) रेखात्मकद्वादशलि-
गतोभद्रमण्डलदेवतास्था-
पनम् ... २५०

५८ गृहवास्तुपूजाप्रयोगः २५३
एकाशीतिपदवास्तुमण्डलदेवता-
स्थापनम् ... २५५

॥ पञ्चमो विभागः ॥ ५ ॥

॥ श्रावणीकर्मसहितविविधमन्त्रप्रयोगात्मकः ॥

५९ हेमाद्रिप्रोक्तस्नानसंकल्पः २५९

६० दशविधस्नानानि ... २६५

६१ श्रावणीप्रयोगः २६७-२९४
तीर्थस्नानप्रयोगः ... २६९

६२ सप्तर्षिपूजनप्रयोगः ... २७६

६३ स्वपितृभ्यो यज्ञोपवीतदानम्
... २८०

६४ यज्ञोपवीतधारणप्रयोगः "

६५ उत्सर्गतर्पणम् ... २८३

६६ वंशानां ध्रुवणम् ... २८४

६७ श० ब्रा० कण्डिकाः ... २८८

६८ ऋषिश्चाद्धम् ... २९०

६९ उपाकर्महवनप्रयोगः ... २९२

७० रक्षाबंधनविधिः ... २९५

७१ शिवपार्थिवेश्वरचिन्ताम-
णिपूजनप्रयोगः ... "

७२ गायत्रीपुरश्चरणप्रयोगः ३००

७३ चतुर्विंशतिगायत्र्यः ... ३०३

७४ शताक्षरागायत्रीमन्त्राः ३०४

७५ वेदाधिकाररहितानां
गायत्रीमंत्रः ... "

७६ जपसिद्ध्यर्थं नियमः "

७७ जपफलम् ... "

७८ सन्तानगोपालमंत्रजप-
विधिः ... ३०५

७९ (सर्वारिष्टशान्त्यर्थम्)
महामृत्युञ्जयजपविधिः "

८० वेदोक्तसर्वाजनवग्रहमन्त्र-
जपप्रयोगः ... ३०८

८१ पुराणोक्तनवग्रहमन्त्राः ३१२

॥ षष्ठो विभागः ॥ ६ ॥

॥ ग्रहशान्तिसहितषोडशसंस्कारात्मकः ॥

८२ ग्रहशान्तिप्रयोगः ३१३-३७१

८३ भद्रसूक्तम् ... ३१३

८४ सङ्कल्पः ... ३१४

८५ गणपतिपूजनम् ... ३१५

८६ पुण्याहवाचनप्रयोगः	३१९
८७ मातृकापूजनप्रयोगः	३२९
श्रयादिसप्तवसोद्धारा- पूजनम्	३३३
८८ आयुष्यमन्त्रजपः ...	३३४
८९ सांकल्पविधिना नान्दी- श्राद्धप्रयोगः ...	३३५
९० आचार्यादिक्रत्विग्वर- णम्	३३७
९१ (दिग्रक्षणम्) पंचग- व्यकरणम्	३४०
९२ भूमिकूर्मान्तपूजनम्	३४१
९३ स्थंडिले पंचभूसंस्काराः	३४१
९४ अग्निस्थापनम् ...	३४२
९५ ग्रहमण्डलदेवतास्था- पनम्	३४२
९६ अग्न्युत्तारणम् ...	३४९
९७ प्राणप्रतिष्ठा ...	३५०
९८ वैकल्पिकपदार्थावधारणं देवताभिध्यानं च ...	३५१
९९ कुशकंडिका ...	३५२
१०० आधारहोमः ...	३५४
१०१ आज्यभागहोमः ...	३५५
१०२ द्रव्यत्यागसंकल्पः...	३५६
१०३ अग्निपूजनम् ...	३५६
१०४ प्रधानहोमः ...	३५६
१०५ गुग्गुलहोमः ...	३५६
१०६ सर्षपहोमः ...	३५६
१०७ लक्ष्मीहोमः ...	३५६
१०८ व्याहृतिहोमः ...	३५६

१०९ उत्तरपूजनम् ...	३५७
११० स्विष्टकृद्धोमः ...	३५८
१११ नवाहुतिहोमः ...	३५९
११२ वलिदानप्रयोगः ...	३५९
११३ पूर्णाहुतिहोमः ...	३६३
११४ वसोद्धाराहोमः ...	३६५
११५ भस्मधारणम् ...	३६६
११६ श्रेयोदानम् ...	३६७
११७ दक्षिणादानम् ...	३६८
११८ अभिषेकः ...	३६९
(घृतपात्रादिदानम्)...	३६९
११९ प्रैषात्मकपुण्याहवा- चनम्	३७०

॥ षोडशसंस्कारप्रयोगः ॥

१२० गर्भाधानसंस्कारप्रयोगः	३७२
१२१ पुंसवनसंस्कारप्रयोगः	३७३
१२२ सीमंतोन्नयन सं०प्रयोगः	३७४
१२३ शीघ्रप्रसवोपायो यन्त्रश्च	३७७
१२४ जातकर्म संस्कार प्रयोगः	३७७
१२५ अनादिष्टप्राश्चित्तहोमः	३७७
१२६ षष्ठीपूजनप्रयोगः ...	३८१
१२७ नामकर्मसंस्कारप्रयोगः	३८३
१२८ निष्क्रमणसंस्कारप्रयोगः	३८५
१२९ अन्नप्राशनसंस्कारप्रयोगः	३८६
१३० चौलसंस्कारप्रयोगः	३८८
१३१ उपनयनसंस्कारप्रयोगः	३९२
१३२ वेदारभसंस्कारप्रयोगः	४०४
१३३ केशान्तसंस्कारप्रयोगः	४०७
१३४ समावर्तनसंस्कारप्रयोगः	४०७
१३५ वाग्दानप्रयोगः ...	४१७

१३६ विवाहसंस्कारप्रयोगः ४११-४४५	१४४ लाजाहोमः ४३६
१३७ मधुपर्कप्रयोगः ... ४१९	१४५ सप्तपदाक्रमणम् ... ४३९
(मंगलाष्टकम्) ... ४२३	१४६ सप्तपदी गुर्जरटीकोपेता ,,
१३८ कन्यादान-(संकल्पः)	१४७ कन्याप्रतिष्ठा... .. ४४१
प्रयोगः ४२७	१४८ चतुर्थीकर्मप्रयोगः ४४५
१३९ विवाहहोमः ... ४३१	१४९ विवाहहोमकाले कन्या-
१४० राष्ट्रभृद्धोमः ... ४३२	यामृतुमत्यां होमविधिः ४४८
१४१ जयाहोमः ... ४३४	१५० कन्याग्रहे भोजनविचारः ४४९
१४२ अभ्यातानहोमः ... ,,	१५१ अर्कविवाहः ,,
१४३ अग्निरित्यादिपंचाहुतयः ४३६	१५२ कुंभविवाहः ४५४

॥ विविधशांतिप्रयोगात्मकः सप्तमो विभागः ॥ ७ ॥

१५३ रजोदोषे श्रीशांतिः... ४५६	१५८ आश्लेषाशांतिप्रयोगः ४६७
१५४ बृहस्पतिशांतिः ... ४५७	१५९ वैधृतिशांतिप्रयोगः ४६९
वास्तुशांतिप्रयोगः ... २५३	१६० व्यतिपातशांतिप्रयोगः ४७०
ग्रहशांतिप्रयोगः ... ३१३	१६१ त्रिकप्रसवशांतिप्रयोगः ४७१
१५५ गोमुखप्रसवशांतिप्रयोगः ४५९	१६२ कृष्णचतुर्दशीशांतिः ४७२
१५६ मूलशांतिप्रयोगः ... ४६१	१६३ दशैशांतिः ,,
१५७ ज्येष्ठाशांतिप्रयोगः ४६६	

॥ स्तोत्रादिसंग्रहात्मकः अष्टमो विभागः ॥ ८ ॥

१६४ गणपत्यथर्वशीर्षम् ४७२	१७५ विष्णोरष्टोत्तरशतना-
१६५ श्रीसूक्तम् ४७४	मानि ४९४
१६६ शिवमहिम्नस्तोत्रम् ४७६	१७६ विष्णोर्नीराजनम् ... ४९५
१६७ श्रीमद्भगवद्गीतायाः	१७७ शिवनीराजनम् ... ४९६
पञ्चदशोऽध्यायः ४८१	१७८ देवीनीराजनम् २९९
१६८ पुराणोक्तपुरुषसूक्तम् ४८२	
१६९ चण्डीकवचम् ४८४	॥ परिशिष्टप्रकरणम् ॥
१७० तान्त्रिकं रात्रिसूक्तम् ४८७	१७९ वैदिकमहालयचटश्राद्ध-
१७१ शक्रादिकृता देवीस्तुतिः ४८८	प्रयोगः ४९७-५१६
१७२ देव्यपराधक्षमापनस्तो० ४९१	१८० मासिकश्राद्धप्रयोगः टिप्पण्याम्
१७३ कुञ्जिकास्तोत्रम् ४९२	१८१ सांवत्सरिकश्राद्धप्रयोगः
१७४ शीतलाष्टकम् ४९३	टिप्पण्याम्

॥ सर्वतोभद्रमंडलम् ॥

पूर्व

अ.

[illegible]

द्विष्टा

वा.

पश्चिम

三

ॐ

श्रीगणेशाय नमः ॥

श्रीशुक्लयजुर्वेदीयमाध्यन्दिनवाजसनेयिनां

ब्रह्मानित्यकर्मसमुच्चयः ॥

नित्यकर्मात्मकः प्रथमो विभागः ॥

॥ १ ॥ अथ मङ्गलाचरणम् ॥

आदौ श्रीगणनाथं सरस्वतीं चैव केवलं भक्त्या ॥ प्रणमामि शङ्कर-
पुरःसरान्यथाविधि तथाऽखिलान्देवान् ॥ १ ॥ तातो मौनसगोत्रज-
द्विजवरः श्रीठक्कुरोपाधिभृद् गोविंदात्मजभाइशङ्करसुतः श्रीमानुमा-
शङ्करः ॥ मेनानामन्यपि चैव यस्य जननी गङ्गास्वरूपिण्यसौ दुर्गा-
शङ्कर आत्मजोऽहमनयोर्वन्देऽङ्घ्रियुग्मं मुहुः ॥ २ ॥ श्रीभाईशङ्करा-
ज्जातः स उमाशङ्करो द्विजः । पिता मे सुकृती जन्मप्रदाता गुरुरादिमः
॥ ३ ॥ शुक्रोपाह्वयहानन्दतनयो देवशङ्करः ॥ दीक्षागुरुर्द्वितीयोऽगा-
त्पश्चाद्भूत्वा यतिर्दिवम् ॥ ४ ॥ वेदान्तादिबृहद्विद्यां सरहस्यामुपादिशत् ॥
गुरुः श्रीचेतनानन्दब्रह्मचारी तृतीयकः ॥ ५ ॥ स्मृत्वैतान् त्रीन्गुरुन्
ब्रह्मानित्यकर्मसमुच्चयम् ॥ ग्रथाम्यमुं शुक्लयजुर्वेदीयं द्विजहेतवे ॥ ६ ॥
क्रियते श्रमो मयाऽयं निःसंदेहं परोपकृतयेऽत्र ॥ यत्किञ्चिन्न्यूनं
स्यात्तत्क्षन्तव्यं बुधैः स्वयं कृपया ॥ ७ ॥ इति मङ्गलाचरणम् ॥

॥ २ ॥ अथ प्रातरुत्थानम् ॥

ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय स्वकरतलावलोकनम् । तस्य मन्त्रः—कराग्रे वसते
लक्ष्मीः करमध्ये सरस्वती । करमूले स्थितो ब्रह्मा प्रभाते करदर्शनम् ॥

१ रात्रेः पश्चिमयामस्य मुहूर्तो यस्तृतीयकः । स ब्राह्म इति विज्ञेयो विहितः स प्रबोधने ॥
रात्रेः पश्चिमयामे तु घटिका षट्कमेव हि । वेदाभ्यासं द्विजः कुर्यात्सा बेला पाठदायिनी ॥

॥ ३ ॥ अथ भूमिस्पर्शः ॥

समुद्रवसने देवि पर्वतस्तनमण्डिते । विष्णुपत्नि नमस्तुभ्यं पादस्पर्शं
क्षमस्व मे ॥ ततो मुखशुद्ध्यर्थं गण्डूषत्रयं कृत्वा नेत्रे प्रक्षाल्याचम्य
गवादिमङ्गलानि पश्येत् । स्वेष्टदेवतां नमस्कृत्य प्रातःस्मरणं कुर्यात् ॥

॥ ४ ॥ अथ प्रातःस्मरणम् ॥

प्रातः स्मरामि हृदि संस्फुरदात्मतत्त्वं, सच्चित्सुखं परमहंसगतिं
तुरीयम् । यत्स्वप्नजागरसुषुप्तमवैति नित्यं, तद्ब्रह्म निष्कलमहं न च
भूतसंघः ॥ १ ॥ प्रातर्भजामि मनसो वचसामवाच्यं, वाचो विभान्ति
निखिला यदनुग्रहेण । यन्नेतिनेतिवचनैर्निगमा अवोचुस्तन्देवदेवम-
जमच्युतमाहुरग्यम् ॥ २ ॥ प्रातर्नमामि तमसः परमर्कवर्णं, पूर्णं
सनातनपदं पुरुषोत्तमाख्यम् । यस्मिन्निदं जगदशेषमशेषमूर्तौ,
रज्ज्वां भुजङ्गम इव प्रतिभासितं वै ॥ ३ ॥ शङ्करं शङ्कराचार्यं
केशवं बादरायणम् । मूत्रभाष्यकृतौ वन्दे भगवन्तौ पुनः पुनः ॥ ४ ॥
महर्षिर्भगवान् व्यासः कृत्वेमां संहितां पुरा । श्लोकैश्चतुर्भिर्धर्मार्त्ता

ब्राह्मे मुहूर्ते बुध्येत धर्माथौ चानुचिन्तयेत् । कायक्लेशाश्च तन्मूलान्वेदतत्त्वार्थमेव च ॥ ब्राह्मे
मुहूर्ते या निद्रा सा पुण्यक्षयकारिणी । तां करोति द्विजो मोहात्पादकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ॥ ब्राह्मे
मुहूर्ते पुरुषस्यजेन्निद्रामतन्द्रितः । पश्यं प्रातः प्रशुद्धं हि श्रयति श्रीगुणाश्रयम् ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते
चोत्थाय चिन्तयेदात्मनो हितम् ॥ धर्मार्थकामान्स्वे काले यथाशक्ति न द्वापयेत् ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते
चोत्थाय परं ब्रह्म विचिन्तयेत् ॥ ब्राह्मे मुहूर्तश्च द्वेधा-अन्त्ययामात्मको रात्रेरुपान्त्यमुह-
र्तश्च । १ उत्थाय पश्चिमे रात्रे तत आचम्य चोदकम् । मुखशुद्ध्यर्थमादौ तु गण्डूषत्रितयं चरेत् ॥
२ प्रातर्दर्शनीयानि-श्रोत्रियं सुभगां गाञ्च वह्निमग्निचितिं तथा ॥ प्रातरुत्थाय यः पश्येदापन्नयः
स प्रमुच्यते ॥ १ ॥ भारद्वाजमयूराणां चाषस्य नकुलस्य च । प्रभाते दर्शनं श्रेष्ठं
वामपृष्ठे विशेषतः । २ ॥ लोकेऽस्मिन्मङ्गलान्पश्यौ ब्राह्मणो गौर्हुताशनः ॥ द्विरण्यं सर्पिरादित्य
आपो राजाऽष्टमः स्मृतः ॥ ३ ॥ ३ ब्राह्मे काले समुत्थाय गणेशादीन्स्मरेत्ततः । प्रातःस्तोत्रं
मङ्गलानि पठित्वा शौचमाचरेत् ॥

पुत्रमध्यापयच्छुकम् ॥ ५ ॥ मातापितृसहस्राणि पुत्रदारशतानि च ।
संसारेष्वनुभूतानि यान्ति यास्यन्ति चापरे ॥ ६ ॥ हर्षस्थानसहस्राणि
भयस्थानशतानि च । दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥ ७ ॥
उद्धर्ध्वबाहुर्विरौढ्येष न च कश्चिच्छृणोति मे । धर्मादर्थश्च कामश्च स किमर्थं
न सेव्यते ॥ ८ ॥ न जातु कामान्न भयान्न लोभाद्धर्मं त्यजेज्जीवितस्यापि
हेतोः । धर्मो नित्यः सुखदुःखे त्वनित्ये जीवो नित्यो हेतुरस्य त्वनित्यः
॥ ९ ॥ इमां भारतसावित्रीं प्रातरुत्थाय यः पठेत् । स भारतफलं प्राप्य परं
ब्रह्माधिगच्छति ॥ १० ॥ ब्रह्मा मुरारिस्त्रिपुरान्तकारी भानुः शशी भूमि-
सुतो बुधश्च । गुरुश्च शुक्रः शनिराहुकेतवः कुर्वन्तु सर्वे मम सुप्रभातम् ॥ ११ ॥
भृगुर्वसिष्ठः क्रतुरंगिराश्च मनुः पुलस्त्यः पुलहश्च गौतमः । रैभ्यो मरी-
चिश्चयवनश्च दक्षः कुर्वन्तु सर्वे मम सुप्रभातम् ॥ १२ ॥ सनत्कुमारः सनकः
सनन्दनः सनातनोऽप्यासुरिपिङ्गलौ च । सप्तस्वराः सप्तरसातलानि कुर्व-
न्तु सर्वे मम सुप्रभातम् ॥ १३ ॥ सप्तार्णवाः सप्तकुलाचलाश्च सप्तर्षयो द्वीप-
वनानि सप्त । भूरादिकृत्वा भुवनानि सप्त कुर्वन्तु सर्वे मम सुप्रभातम् ॥ १४ ॥
पृथ्वी सगन्धा सरसास्तथापः स्पर्शा च वायुर्ज्वलनः सतेजाः । नभः
सशब्दं महता सहैते कुर्वन्तु सर्वे मम सुप्रभातम् ॥ १५ ॥ इत्थं प्रभाते परमं
पवित्रं पठेत्स्मरेद्वा शृणुयाच्च तद्वत् । दुःस्वप्ननाशस्त्वहं सुप्रभातं भवेच्च
नित्यं भगवत्प्रसादात् ॥ १६ ॥ वैष्णवं पृथुं हैहयमर्जुनं च शाकुन्तलेयं भरतं
नलं च । रामं च यो वै स्मरति प्रभाते तस्यार्थलाभो विजयश्च हस्ते ॥ १७ ॥
बलिर्विभीषणो भीष्मः प्रह्लादो नारदो ध्रुवः । षडेते वैष्णवाः प्रोक्ताः
स्मरणं पापनाशनम् ॥ १८ ॥ अश्वत्थामा बलिवर्यासो हनूमांश्च विभी-
षणः । कृपः परशुरामश्च सप्तैते चिरजीविनः ॥ १९ ॥ सप्तैतान्संस्मरे-
न्नित्यं मार्कण्डेयमथाष्टमम् । जीवेद्वर्षशतं साग्रमपमृत्युविवर्जितः ॥ २० ॥

इत्यादिपौराणिकश्लोकान्पठित्वा वैदिकं प्रातःस्मरणं पठेत् ॥ ॐ प्रातर-
ग्निम्प्रातरिन्द्राहर्वामहेप्रातर्मित्रावरुणाप्रातरश्विना । प्रातर्बर्गम्पुषण-
म्ब्रह्मणस्पतिं प्रातः सोमं मुतरुद्रं हुवेम ॥ ३५ ॥ प्रातर्जितम्भगं मुग्रं हुवे-
मव्यम्पुत्रमदितेर्व्योविधर्त्ता ॥ आदधश्चिद्वयम्नयमानस्तुरश्चिद्राजाचि-
द्वयम्भगं भक्षीर्याह ॥ ३६ ॥ भगप्पणेतुर्बर्गसन्त्यराधो भगोमान्धियमुदधाद-
दन्नं ॥ भगप्पनो जनय गोभिरश्वैर्बर्गप्पनृभिर्नृवन्तं स्याम ॥ ३७ ॥ उ-
तेदानीम्भगवन्तं स्यामोतप्रपिच्वऽउतमद्वयेऽअह्नोऽम् ॥ उतोदितामध-
वन्तमूर्ध्वस्यव्यन्देवानां ॥ ३८ ॥ सुमतौ स्याम ॥ ३९ ॥ भगऽएव भगवाँऽऽस्तु दे-
वास्तेनैव्यम्भगवन्तं स्याम ॥ तन्त्वां भगसर्वऽइज्जोहवीति स नो भगपुरऽ-
एतामवेह ॥ ४० ॥ समदध्वरायोषसौ नमन्तदधिक्रवैव शुचये पदाय ॥ अर्वा-
चीनं वसुविदुम्भगन्नोरथमिवाश्वान्वाजिनऽआवहन्तु ॥ ४१ ॥ अश्वान्वाती-
गोमतीर्जऽउवा सोऽग्नीरवतीं सदेमुच्छन्तु भद्राः ॥ घृतन्दुहानाविश्वतं-
प्रपीतायुयं पातस्वस्तिभिर्दंसदानं ॥ ४२ ॥ इति प्रातःस्मरणम् ॥

॥ ५ ॥ अथ मूत्रपुरीषोत्सर्गविधिः ॥

ग्रामाद्वाहिनैर्ऋत्यामिषुक्षेपात्यये शुद्धमृत्तिकां जलपात्रं चादाय कीटादि-
रहितस्थलं गत्वा मृज्जलपात्रे निधाय अयज्ञियैरनाद्रैस्तुणैर्भूमिमाच्छाद्य
प्रावृतशिराः पृष्ठतः कंठलंबितयज्ञोपवीतो यद्येकवस्त्रश्चेदक्षिणकर्णे निहित-
यज्ञोपवीतः स्वस्थो घ्राणास्थे पिधाय दिवासंध्ययोरुदङ्मुखो रात्रौ दक्षि-
णाभिमुखो मौनमासीनो मूत्रपुरीषे कुर्यात् ॥ प्राणबाधाभये तु रात्रावहनि
वा छायायामन्धकारे च गृहेऽपि यथासुखं मुखं कृत्वा मूत्रपुरीषे कुर्यात् ॥
लोष्टादिना गुदं परिमृज्य शुहीतशिश्र उत्थाय पूर्वगृहीतमृज्जलपात्रे गृही-
त्वाऽऽर्द्रामलकमात्रमृज्जलैर्द्विवारं लिङ्गशौचं कृत्वाऽर्धप्रसृतितदर्धार्धै-
र्मृज्जलैस्त्रिवारमपानं संशोध्य पुनर्जलैरेव लिङ्गगुदे प्रक्षाल्य शुद्धमृत्ति

कयैकवारं हस्तं प्रक्षाल्य शुद्धभूमिमागत्यान्यमृज्जलैर्दशवारं वामकरं
प्रक्षाल्य ततः करद्वयं सप्तवारं तावद्भिरेव मृज्जलैः प्रक्षाल्य वामदक्षि-
णपादौ प्रत्येकं त्रिः प्रक्षाल्यान्यजलेन द्वादशगण्डूषान्वामभागे कृत्वा
जलपात्रं त्रिः पर्युक्ष्य जलविन्दूञ्जले निक्षिप्योपवीती द्विराचामेत् ॥
मूत्रमात्रोत्सर्गे तु पूर्ववदेकवारं लिङ्गं प्रक्षाल्य वामकरं त्रिः प्रक्षाल्य करद्वयं
द्विः प्रक्षाल्यैकैकया मृदा पादौ प्रक्षाल्य गण्डूषचतुष्टयं विधायामेत् ॥

॥ ६ ॥ अथ दन्तधावनविधिः ॥

प्रतिपत्पृथगृष्टमीनवम्येकादशीचतुर्दशीपूर्णिमासंक्रान्तिव्यतीपातत्रतो-
पवासश्राद्धदिनार्कभौमशुक्रमन्ददिनानिषिद्धदिनातिरिक्तादिनेषु ब्राह्मणो
द्वादशाङ्गुलप्रमाणेन दर्शाङ्गुलप्रमाणेन वा कनिष्ठाङ्गुलिबत्स्थूलेनोदुम्ब-

१ एका लिङ्गे गुदे तिष्ठस्तथा वामकरे दश । उभयोः करयोः सप्त त्रिर्वापि पादयोः ॥
२ मूत्रमात्रोत्सर्गे तु-एका लिङ्गे करे तिष्ठ उभयोर्मृत्तिकाद्वयम् । एकैकया मृदा पादौ
प्रक्षाल्य तु अर्चिर्भवेत् ॥ ३ एकां द्वै वाऽथ वा तिष्ठो मृदः पादद्वये पृथक् । पादावाजानुतः
शोध्य गण्डूषैः शुद्धिमाप्नुयात् ॥ ४ सूत्रे पुरीषे भुक्त्यन्ते रेतःप्रस्रवणे तथा । चतुरष्टद्विषद्-
द्वयष्टगण्डूषैः शुद्धिमाप्नुयात् ॥ कुर्याद् द्वादशगण्डूषान्पुरीषोत्सर्जने ततः । मूत्रोत्सर्गे तु चतुरो
भोजनान्ते तु षोडश ॥ भक्ष्यभोज्यावसाने तु गण्डूषाष्टकमाचरेत् ॥ पुरतः सर्वदेवाश्च दक्षिणे
पितरस्तथा । ऋषयः पृष्ठतः सर्वे वामे गण्डूषमाचरेत् ॥ ५ मुखे पर्युषिते नित्यं भवत्यप्रयतो
नरः । दन्तधावनमुद्दिष्टं जिह्वोल्लेखनिका तथा ॥ अथो मुखविशुद्धयर्थं गृहीयाद्दन्तधावनम् ॥
आचान्तोऽप्यश्चिरेस्मादकृत्वा दन्तधावनम् ॥ ६ प्रतिपदृशपष्टीषु नवम्यां रविवागरे ।
दन्तानां काष्ठसंयोगो दहत्यास्तमं कुलम् । अष्टम्याश्च चतुर्दश्योः पञ्चदश्यां त्रिजन्मसु ।
व्यतीपाते च सङ्क्रान्त्यां दन्तकाष्ठं न भक्षयेत् ॥ ७ तत्रादौ दन्तपवनं
द्वादशाङ्गुलमायतम् । कनिष्ठिकापरीणाहमुज्वप्रन्यिकमव्रणम् ॥ कनिष्ठिकाप्रबत्स्थौल्ये सकूर्चं
द्वादशाङ्गुलम् । प्रातर्भूत्वा च यतवागभक्षयेद्दन्तधावनम् ॥ ८ दशाङ्गुलं तु विप्राणां क्षत्रियाणां
नवाङ्गुलं । अष्टाङ्गुलं तु वैश्यानां शूद्राणां सप्तसम्मितम् । चतुरङ्गुलमात्रं तु नारीणां नात्र
संशयः ॥ ९ कनिष्ठिकाप्रबत्स्थूलं सत्व च निर्व्रणमृजुम् । द्वादशाङ्गुलिकं विप्रे कथितं दन्तधावनम् ॥

रकण्टकिक्षीरवृक्षापामार्गादिविहितं वृक्षोज्ज्वेनात्रणेन चूर्णीकृताग्रेण प्रक्षालितेन शुष्केणाद्रेण वा काष्ठेन प्राङ्मुखो मौनेन दन्तधावनं कुर्यात् ॥ निषिद्धं काष्ठानि वर्जयेत् ॥ दन्तधावनकाष्ठाभिमन्त्रणम्—आयुर्वलं यशो वर्चः प्रजाः पशून्वमुनि च ॥ ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वं नो देहि वनस्पते ॥ १ ॥ इत्यभिमन्त्र्य ॥ मुखदुर्गन्धिनाशाय दन्तानां च विशुद्धये ॥ धीवनाय च गात्राणां कुर्वेऽहं दन्तधावनम् ॥ २ ॥ इतिमन्त्रमुक्त्वा पश्चादन्तधावनमन्त्रं पठेत् ॥ यथा—ॐ अन्नाद्याय वपूहध्वं सोमो राजाय मागमत ॥ समेमुखं प्रमाक्ष्यते यशसा च भगेन च ॥ १ ॥ इत्यनेन दन्तान्संशोध्य

१ करजो दुग्धरश्मूतः कदम्बो लोघ्रचम्पकौ । बदरीति द्रुमाश्चैते प्रोक्ता दन्तप्रधावने ॥ आम्राभ्रातृकधात्रीजमङ्घोदखदिरोद्भवम् । शम्यपामार्गखर्जूरीशेलुथ्रीपर्णिणीलुजम् ॥ राजादनं च नारङ्गं कषायं कटुकण्टकम् । क्षीरवृक्षोज्ज्वं वापि प्रशस्तं दन्तधावने ॥ तित्तिर्णिर्वेणुपृष्ठं च ह्याम्रनिम्बौ तथैव च । सर्जं धैर्यं वटे दीप्तिः करञ्जे विजयो रणे । प्लक्षजे चार्थसंपत्तिर्वर्दया मधुरः स्वरः । खादिरे चैव सौभाग्यं वित्त्वे तु विपुलं धनम् ॥ उदुम्बरे च वाक्सिद्धिर्वन्धूके च दृढा मतिः । वैघ्रे च कीर्तिः सौभाग्यं पालाशे सिद्धिस्तमा । कदम्बे सकला लम्बोरात्र आरोग्यमेव च । अपामार्गे स्मृतिर्मेधा प्रज्ञा वाणी वपुर्वृत्तिः । आयुः शीलं यशो लक्ष्मीः सौभाग्यं चोपजायते । अर्केण हन्ति रोगांस्तु बीजपूरेण तु व्यथाम् ॥ दाडिमे सिन्दुवारे च ह्युद्वेगे कुटजे तथा । जाती च करमर्दा च दुःस्वप्नं नाशयेदिति ॥ ककुभेन तथायुष्मान्भवेत्पलितवर्जितः । तस्माच्छुष्कं तदार्द्रं वा भक्षयेद्दन्तधावनम् ॥ २ प्राङ्मुखस्य धृतिः सौख्यं शरीरारोग्यमेव च । दक्षिणं तथा कष्टं पश्चिमेन पराजयः ॥ उत्तरेण गवां नाशः स्त्रीणां परिजनस्य च । पूर्वोत्तरे तु दिग्भागे सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ३ उच्चारे मेधुने चैव प्रस्तावे दन्तधावने । श्राद्धे भोजनकाले च षट्सु मौनेन समाचरेत् ॥ ४ कुशकाशं च कार्पासं पालाशं ब्रह्मवृक्षजम् । पुत्रमांससमं ज्ञेयं बाबुल्यं दन्तधावनम् ॥ कुशकाशं पलाशं च निशुपं यस्तु भक्षयेत् । तावद्भवति चाण्डालो यावद्ब्रह्मा न पश्यति ॥ अर्धशुष्कं त्वचा हीनं यस्मेन परिवर्जयेत् । पतितं चातिरिक्तं च कीटविद्धं तथैव च ॥ नाङ्गुलीभिश्च मृद्भिश्च पर्णैर्लोष्टैव भस्मना । नायसैश्च तथा लोहैः सदा दन्तान्मूजेद् द्विजः ॥ ५ अयुग्मग्रन्थि यच्चापि प्रत्यग्रं शस्तभूमिजम् । अवक्ष्येत्तु च दोषं च रसं वीर्यं च योजयेत् ॥ कषायं मधुरं तिकं कटुकं प्रातस्तथितः । निम्बश्च तिक्तके श्रेष्ठः कषोथे खदिरस्तथा ॥ मधूको मधुरे श्रेष्ठः करजः कटुके तथा ॥ क्षौद्रव्योषत्रिवर्गोक्तं सतैलं सैन्धवेन च ॥ चूर्णेन तेजोवस्थ्याश्च दन्तान्नित्यं विशोधयेत् ॥ एकैकं वर्षयद्दन्तं मृदुना कूर्चकेन च । दन्तशोधनचूर्णेन दन्तान्मासान्यबाधयन् ॥

तनव काष्ठार्धेन वा रजतादिनिर्मितया जिह्वोल्लेखिन्या जिह्वामुल्लिख्य द्वादशगण्डूषांश्च कृत्वा ॐकारं गायत्रीं च स्मृत्वौ शिखां बध्नीयात् ॥ काष्ठालाभे श्राद्धोपवासादिनिषिद्धदिने च पर्णादिना प्रदेशिनीवज्र्याङ्गुल्या वा द्वादशगण्डूषैर्वा दन्तान्संशोधयेत् ॥ पश्चात्—अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोऽपि वा ॥ यः स्मरेत्पुण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥ १ ॥ इत्यनेनाद्भिः शरीरं मार्जयेत् ॥ तदनन्तरं सूर्यतुलसीगोदर्शनं प्रार्थनां च कुर्यात् । आदित्यस्य नमस्कारं ये कुर्वन्ति दिनेदिने ॥ जन्मान्तरसहस्रेषु दारिद्र्यं नोपजायते ॥ आदित्यं भास्करं भानुं रविं सूर्यं दिवाकरम् ॥ षण्णामस्मरणान्नित्यं महापातकनाशनम् ॥ महाप्रसादजननी सर्वसौभाग्यवर्धिनी । आधिव्याधिहरा नित्यं तुलसि त्वं नमोऽस्तु ते ॥ गावो मे ह्यग्रतः सन्तु गावो मे सन्तु पृष्ठतः । गावो मे हृदये सन्तु गवां मध्ये वसाम्यहम् ॥ ४ ॥ इति दन्तधावनविधिः ॥

॥ ७ ॥ अथ गृहे प्रातःस्नानप्रयोगः ॥

शिलासने दारुजासने वा सूर्याभिमुख उपविश्य हस्तौ पादौ प्रक्षाल्य गण्डूषत्रयं कुर्यात् ॥ आचम्य शिखां बद्ध्वा हस्ते जलमादाय स्नानसङ्कल्पः— विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य विष्णोराज्ञया

१ जिह्वानिलेखनं रौप्यं सौवर्णं वार्क्षमेव च । तन्मलापहरं शस्तं मृदु श्रृङ्गं दशाङ्गुलम् ॥ मुखवैरस्यदौर्गन्ध्यशोफजाज्वहरं परम् ॥ २ पश्चाद्द्वादशगण्डूषैर्विदध्यादन्तधावनम् । स्मृत्वोङ्कारं च गायत्रीं बध्नीयाद्वै शिखां ततः ॥ ३ अभावे दन्तकाष्ठस्य प्रतिषिद्धदिने तथा । अपां द्वादशगण्डूषैर्विदध्यादन्तधावनम् ॥ ४ प्रातःस्नानं प्रशंसन्ति दृष्टादृष्टकृतं हि तत् । सर्वमर्हति शुद्धात्मा प्रातःस्नायी जपादिकम् ॥ अत्यन्तमलिनः कायो नवच्छिद्रसमन्वितः । स्रवत्येव दिवारात्रौ प्रातःस्नानं विशोधनम् ॥ प्रातःस्नानं चरित्वाऽथ शुद्धे तीर्थे विशेषतः । प्रातःस्नानाद्यतः शुद्धयेत्कायोऽयं मलिनः सदा ॥ नोपसर्पन्ति वै दुष्टाः प्रातःस्नायिजनं क्वचित् । दृष्टादृष्टफलं तस्मात् प्रातःस्नानं समाचरेत् ॥

प्रवर्त्तमानस्य अद्य ब्रह्मणो द्वितीयपराद्धे श्रीश्वेतवाराहकल्पे वैवस्वतम-
 न्वन्तरे अष्टाविंशतितमे कलियुगे कलिप्रथमचरणे भारतवर्षे जम्बूद्वीपे
 रामक्षेत्रे परशुरामाश्रमे दण्डकारण्यदेशे श्रीगोदावर्याः पश्चिमदिग्भागे
 श्रीमल्लवणाब्धेरुत्तरे तीरे अमुके श्रीशालिवाहनशके अमुकनामसंवत्सरे
 अमुके श्रीविक्रमवर्षे अमुकनामसंवत्सरे अमुकायने अमुकतौ अमुकमासे
 अमुकपक्षे अमुकतिथौ अमुकवासरे अमुकनक्षत्रे ममात्मनः श्रुतिस्मृति-
 पुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं मम इह जन्मनि कायिकवाचिकमानासिकसांस्-
 गिकज्ञाताज्ञातस्पर्शास्पर्शासनभोजनशयनगमनादिकृतकर्मदोषनिरास-
 द्वारा त्रिविधतापोपशमनार्थं श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थम् (उष्णोदकेन) प्रातःस्नान-
 महं करिष्ये ॥ इति सङ्कल्प्य पात्रे शीतोदकं प्रक्षिप्य तदुपर्युष्णोदकेन
 पात्रमापूर्य तेन जलेन गङ्गादितीर्थानि स्मरन् स्नायात् ॥ तीर्थप्रार्थना-
 पुष्कराद्यानि तीर्थानि गङ्गाद्याः सरितस्तथा । आगच्छन्तु पवित्राणि
 स्नानकाले सदा मम ॥ नमामि गङ्गे तव पादपङ्कजं सुरासुरैर्वन्दित-
 दिव्यरूपम् । भुक्तिं च मुक्तिं च ददासि नित्यं भावानुसारेण सदा
 नराणाम् ॥ गङ्गा गङ्गेति यो ब्रूयाद्योजनानां शतैरपि । मुच्यते
 सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ सुरधुनि मुनिकन्ये तारयेः पुण्य-

१ अस्नात्वा नाचरेत्कर्म जपशोमादिकं तथा । लालास्वेदसमाकीर्णः शयनादुत्थितः
 पुमान् ॥ स्विद्यन्ते हि सुषुप्तस्य इन्द्रियाणि स्रवन्ति च । अङ्गानि समतां यान्ति चोत्तमान्यधमैः
 सह ॥ अगम्यागमनाच्चैव पापेभ्यश्च प्रतिग्रहात् । रहस्यचरितारुपाण्यमुच्यते स्नानयोगतः ॥
 गुणा दश स्नानपरस्य नित्यं रूपं च तेजश्च बलं च शौचम् । आयुष्यमारोग्यमलोलुपत्वं दुःस्वप्न-
 नाशश्च यशश्च मेधा ॥ २ चित्तमन्तर्गतं दुष्टं तीर्थस्नानान्न शुद्ध्यति । शतशोऽथ जलैर्धौतं
 सुराभाण्डमिवाशुचि । यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंयतम् । त्रिधा तपश्च कीर्तिश्च स
 तीर्थफलमश्नुते ॥ मनोविशुद्धं पुरुषस्य तीर्थं वाचां यमस्त्विन्द्रियनिग्रहस्तपः । एतानि तीर्थानि
 शरीरजानि स्वर्गस्य मार्गं प्रतिबोधयन्ति ॥

वन्तं स तरति निजपुण्यैस्तत्र किं ते महत्त्वम् । यदि च गतिविहीनं पापिनं
तारयेमां तदपि च तव मातर्यन्महत्त्वं महत्त्वम् ॥ नन्दिनी नलिनी सीता
मालती च मलापहा । विष्णुपादाब्जसंभूता गङ्गा त्रिपथगामिनी ॥
भागीरथी भोगवती जाह्नवी त्रिदशेश्वरी । द्वादशैतानि नामानि स्नान-
काले सदा स्मरेत् ॥ आपो नारा इति प्रोक्तास्ता एवास्यायनं पुनः ।
तस्मान्नारायणं देवं स्नानकाले स्मराम्यहम् ॥ सत्यं तीर्थं क्षमा तीर्थं
तीर्थमिन्द्रियनिग्रहः । सर्वभूतदया तीर्थं सर्वत्रार्जवमेव च ॥ दानं तीर्थं
दमस्तीर्थं सन्तोषस्तीर्थमुच्यते । ब्रह्मचर्यं परं तीर्थं तीर्थं च प्रियवा-
दिता ॥ ज्ञानं तीर्थं धृतिस्तीर्थं पुण्यं तीर्थमुदाहृतम् । तीर्थानामपि
तत्तीर्थं विशुद्धिर्मनसः परा ॥ इति स्मरणपूर्वकं स्नात्वा त्रिराचामेत् ॥

॥ इति गृहे प्रातःस्नानप्रयोगः ॥

॥ ८ ॥ अथ गौणस्नानानि ॥

अतिबाल्यवार्द्धक्यातुरतया अस्वास्थ्ये सति उष्णोदकेनापि स्नानं
कर्तुमशक्तश्चेत् गौणस्नानं कर्तव्यम् । यथा-आचम्य संध्याद्यधिकारार्थम्
अमुकस्नानमहं करिष्ये इति यथानिमित्तं संकल्पादि कृत्वा स्नानं विधे-
यम् । गौणस्नानानि-आपोहिष्ठेति तिसृभिर्मंत्रैः अङ्गानां प्रोक्षणं मंत्र-
स्नानम् । गायत्र्या दशकृत्वो जलमभिमन्त्र्य तेन सर्वाङ्गप्रोक्षणं-गायत्रम् ।
अग्निरिति भस्मेत्यादि मन्त्रैरङ्गेषु भस्मलेपनम्-अग्नेयस्नानम् । अर्द्रवस्त्रे-
णाङ्गमार्जनं-कापिलम् । गोरजसाम् अङ्गे लेपनं-वायव्यस्नानम् । मृदा-

१ असामर्थ्याच्छरीरस्य देशकालाद्यपेक्षया । मन्त्रस्नानादिकाः सप्त केचिदिच्छन्ति
सूर्यः ॥ स्नानं तु द्विविधं प्रोक्तं मुख्यगौणप्रभेदतः । चतुर्विधं तत्र मुख्यं गौणं वै षड्विधं
भवेत् ॥ अशिरस्कं भवेत्स्नानं स्नानाशक्तौ तु कर्मिणाम् । आर्द्रेण वाससा वापि मार्जनं
दैहिकं विदुः ॥

लम्भं—पार्थिवस्नानम् । सातपवर्षेण स्नानं—दिव्यम् । आत्मचिन्तनं मानसम् । विष्णुपादोदकविप्रपादोदकप्रोक्षणविष्णुध्यानादिभिश्च स्नानान्तराणि सन्ति, तेषां मध्ये यथासंभवं विधेयम् । गौणस्नानैर्जपसंध्यादौ शुद्धिर्न तु श्राद्धदेवार्चनादौ । ब्रह्मयज्ञे विकल्पः ॥ इति गौणस्नानानि ॥

॥ ९ ॥ अथाशौचे कर्मादित्यागविचारः ॥

कात्यायनः—सूतके कर्मणां त्यागः सन्ध्यादीनां विधीयते । होमः श्रौते च कर्तव्यः शुष्कान्नेनाथवा फलैः ॥ जाबालिः—जन्महानौ वितानस्य कर्मत्यागो विधीयते । शालाग्रौ केवलो होमः कार्य एवान्यगोत्रजैः ॥ सन्ध्यां पञ्चमहायज्ञान्नैत्यकं स्मृतिकर्म च । तन्मध्ये हापयेत्तेषां दशाहान्ते पुनः क्रियाः ॥ मनुः—उभयत्र दशाहानि कुलस्यान्नं न भुज्यते । दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायश्च निवर्तते ॥ शुद्धयेद्विप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः । वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुद्ध्यति ॥ यमः—सूतके च कुलस्यान्नमभोज्यं मनुरब्रवीत् । एकादशेऽह्नि कुर्यात्तु दानमध्ययनं तपः ॥ पराशरः—एकाहाद्ब्राह्मणः शुद्धयेद्योऽग्निवेदसमन्वितः । व्यहात्केवलवेदज्ञो निर्गुणो दशाभिर्दिनैः ॥ आह्निककारिकासु—देशान्तरे मृतं श्रुत्वा गोत्रिणं च स्वबान्धवम् । स्वगोत्री शुद्ध्यते सद्यो मातापित्रोर्दशाहकम् ॥ यदि गर्भविपातश्च श्रूयते माससङ्ख्यया । यावन्मासस्थितो गर्भस्तावद्यामाश्च सूतकम् । आचतुर्थ्याद्भवेत्स्नावः पातः पञ्चमषष्ठयोः । अत ऊर्ध्वं प्रसूतिः स्याद्वशाहं सूतकं भवेत् ॥ अजा गावो महिष्यश्च ब्राह्मणी च प्रसूतिका । दशरात्रेण शुद्ध्यन्ति भूमिस्थं च नवोदकम् ॥ ग्राममध्ये मृतः कश्चिन्नरो नारी चतुष्पदः । न कुर्यादन्नपानं च मृतं यावन्न नीयते ॥ अपां मध्ये गर्वा गोष्ठे विवाहे यज्ञमण्डपे । राहोर्दशनकालस्य सूतकं न विधीयते ॥ इति ॥

॥ १० ॥ अथ प्रातःसन्ध्याप्रयोगः ॥

यथोक्तस्नानानन्तरं श्वेतं धौतं वस्त्रं परिधाय उपैवस्त्रं गृहीत्वा कुशा-
दिविहितोत्ताने प्राङ्मुख उपविश्य सन्ध्यहस्ते कुशत्रेण दक्षिणहस्ते
कुशद्वयं धारयेत्-पवित्रधारणम्-तस्य मन्त्रः—

ॐ पवित्रेस्थो वैष्णो ह्यौ सवितुर्वै प्रसवऽउत्तपुनाम्य-
च्छिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्वरश्मिभिः ॥ १३ ॥ तस्य ते पवि-
त्रपते पवित्रपूतस्य षट्कामं पुनेतच्छकेयम् ॥ १४ ॥

१ उत्तमा तारकोपेता मध्यमा लुप्ततारका । अधमा सूर्यसहिता प्रातःसन्ध्या त्रिधा
मता ॥ अहोरात्रस्य यः सन्धिः सूर्यनक्षत्रार्जितः ॥ सा तु सन्ध्या समाख्याता मुनिभिस्तत्त्वद-
र्शिभिः ॥ २ स्नात्वेव वासवी धौते अङ्गिने परिधापयेत् । अभावे धौतवस्त्रस्य पट्टक्षौमादिकानि
च । कुतपं योगपट्टं वा बिवासा येन नो भवेत् ॥ वस्त्रधारणे मन्त्रः (पा० गृ० सू०) परिधास्यै
यशोध्यास्यै दीर्घायुत्वाय जरदधिरस्मि । शतं च जीवामि शरदः पुरुची रायस्पोषमभिसंव्य-
यिष्ये ॥ ३ ॥ उपवस्त्रधारणावश्यकता-होमदेवार्चनाद्यासु क्रियासु पठने तथा । नैकवस्त्रः प्रवर्तते
द्विजो नाचमने जपे ॥ एकवस्त्रं विना पात्रं सध्ययज्ञोपवीतकम् । प्रत्यक्षं तु नदीशौचं कुर्वन्मूत्र-
त्वमाप्नुयात् ॥ उपवस्त्रधारणे मन्त्रः-यशसा मा द्यावापृथिवी यशसेन्द्रावृहस्पती । यशो भगव-
माविशव्यशो मा प्रतिपद्यताम् ॥ ४ ॥ काम्यार्थं कंबलं चैव श्रेष्ठं च रक्तकंबलम् । कृष्णाजिने ज्ञान-
सिद्धिर्मोक्षस्तु व्याघ्रचर्मणि ॥ कुशासने ज्ञानसिद्धिर्नात्र कार्या विचारणा ॥ धरण्यां दुःखसंभू-
तिर्दौर्भाग्यं दास्यते ॥ वंशासने दरिद्रः स्यात् पाषाणे व्याधिपीडनम् ॥ तृणासने यशोहानिः
फल्ग्वेक्षित्वाविघ्नमः ॥ जपध्यानतपोहानि कुर्वन्वस्त्रासनं तथा ॥ ५ ॥ समुल्लापौ विगमौ तु कुशौ
द्वौ दक्षिणे करे । सव्ये चैव तथा त्रीन्त्रै बिभृयात्सर्वकर्मसु ॥ दर्भहीना तु या सन्ध्या यच्च
दानं विनोदकम् । असंख्यातं तु यज्जप्तं तत्सर्वं निष्फलं भवेत् ॥ कुशपवित्राभावे हेमपवित्रं
धार्यम्-जपे होमे तथा दाने स्वाध्याये पितृतर्पणे । अशून्यं तु करं कुर्यात्सुवर्णरजतैः कुशैः ॥
स्नाने होमे जपे दाने स्वाध्याये पितृकर्मणि । करौ सदमौ कुर्वीत तथा सन्ध्याभिवादाने ॥
उभयत्र स्थितैर्दर्भैः समाचामति यो द्विजः । सोमपानफलं तस्य भुक्त्वा यज्ञफलं लभेत् ॥
सपवित्रेण हस्तेन कुर्यादाचमनक्रियाम् । नोच्छिष्टं तत्पवित्रं तु भक्तोच्छिष्टं तु वर्जयेत् ॥

आचमनम्—अन्तर्जानुहस्तः संहताङ्गुलिना शुद्धजलं गृहीत्वा मुक्ताङ्गुष्ठकनिष्ठेन वामेनान्वारब्धपाणिना ब्रह्मतीर्थेन त्रिरपः पिवेत् ॐकेशवाय नमः स्वाहा । ॐनारायणाय नमः स्वाहा । ॐमाधवाय नमः स्वाहा । हस्तप्रक्षालनम्—ॐगोविंदाय नमः ॥ प्राणायामः—प्रणवस्य परब्रह्मऋषिः परमात्मा देवता दैवी गायत्री छन्दः भूरादिसप्तव्याहतीनां विश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजगौतमात्रिवसिष्ठऋषीणां ऋषयः अग्निवायुमूर्यबृहस्पतिवरुणेन्द्रविश्वेदेवा देवता गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्बृहतीपंक्तित्रिष्टुब्जगत्य^१छन्दांसि तत्सवितुरित्यस्य विश्वामित्रऋषिः सविता देवता गायत्री छन्दः आपोज्योतिरित्यस्य प्रजापतिऋषिः ब्रह्माग्निवायुमूर्या देवता यजु^२छन्दः सर्वेषां प्राणायामे विनियोगः । ॐभूः ॐभुवः ॐस्वः ॐमहः ॐजनः ॐतपः ॐसत्यम् ॐतत्सवितुर्वरेण्यम्भर्गो देवस्य धीमहि ॥ धियो यो नः प्रचोदयात् ॥^३^५ ॥ ॐआपो ज्योती रसोमृतं ब्रह्म भूर्भुवःस्वरोम् ॥ एवं पूरकः कुम्भकः रेचकः इति क्रमेण त्रिवारं पठेत् ॥ भस्मधारणम्—वामहस्ते दक्षिणहस्तेन भस्म गृहीत्वा जलमिश्रणानन्तरं दक्षिणहस्तेन मर्दयेत् ॐअग्निरिति भस्म वायुरिति भस्म जलमिति भस्म स्थलमिति भस्म व्योमेति भस्म सर्व^४हवा इदं भस्म मन एतानि चक्षू^५षि भस्मानि ॥ इति गंत्रेण मर्दनानन्तरं दक्षिणहस्तेनाच्छाद्य अभिमंत्रणम्—ॐत्र्यम्बक-

१ भोजनं हवनं दानमुपहारः प्रतिग्रहः । वह्निर्जानु न कार्याणि तद्वदाचमनं विदुः ॥
 २ संहताङ्गुलिना तोयं गृहीत्वा पाणिना द्विजः । मुक्ताङ्गुष्ठकनिष्ठेन शेषेणाचमनं चरेत् ॥३ सप्तव्याहतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह । त्रिः पठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥
 ४ करोति शिवमंत्रेण यस्त्रिपुण्ड्रं द्विजोत्तमः ॥ त्र्यक्षः शुद्धतरः सौम्य शिवलोके महीयते ॥
 अन्यच्च—वामहस्ततले भस्म क्षिप्त्वा ऽऽच्छाद्यान्यपाणिना । अग्निरित्यादिमन्त्रेण स्पृशन् भस्माभिर्मन्त्र्य च ॥ मध्याङ्गुलित्रयेणैव स्वदक्षिणकरस्य च । त्रिपुण्ड्रं धारयेद्विद्वान्सर्वकल्मषनाशनम् । सत्यं शौचं जपो होमस्तीर्थं देवादिपूजणम् ॥ तस्य व्यर्थमिदं सर्वं यस्त्रिपुण्ड्रं न धारयेत् ॥

मित्यस्य वसिष्ठ ऋषिः रुद्रो देवता अनुष्टुप्छन्दः, प्रसद्येत्यस्य विरूप
ऋषिः अग्निर्देवता अनुष्टुप्छन्दः भस्माभिर्मन्त्रेण विनियोगः ॥

ॐ त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् ॥ उर्वारिक-
मिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ ६० ॥ ॐ प्रसह्य-
भस्मना शोनिमपश्चपृथिवीमग्ने ॥ सप्तसृज्यमातृभिष्टृ-
क्योतिष्मन्पुनरासदहं ॥ ६१ ॥

इत्यभिर्मन्त्रे धारणम्—त्रयायुषमित्यस्य नारायण ऋषिः रुद्रो देवता
उष्णिक्छन्दः भस्मधारणे विनियोगः ॥ ॐ त्रयायुषस्तु मम दग्धनेह—ललाटे ।
कश्यपस्य त्रयायुषम्—ग्रीवायाम् । शङ्खे त्रयायुषम्—बाह्वोः ।
तन्नोऽस्तु त्रयायुषम्—हृदये ॥ शिखाबन्धनम्—मानस्तोक इति मन्त्रस्य
कुत्स ऋषिः जगती छन्दः एको रुद्रो देवता शिखाबन्धने विनियोगः—

ॐ मानस्तोकेतनये मानोऽआयुषि मानो गोषु मानोऽ-
अश्वेषु रीरिषः ॥ मानो वीरान्नुद्रभामिनो ब्रवी-
ष्मन्तः सदमित्वाहवामहे ॥ १६ ॥

चिद्रूपिणि महामाये दिव्यतेजःसमन्विते । तिष्ठ देवि शिखाबन्धे
तेजोवृद्धिं कुरुष्व मे । अङ्गुष्ठमात्रां शिखां नैर्ऋत्यां बद्धा ॥ कण्ठे रुद्राक्ष-

१ स्नाने दाने जपे होमे सन्ध्यायां देवतार्चने । शिखाग्रन्थिं विना कर्म न कुर्याद्वै
कदाचन ॥ २ रुद्राक्षा यस्य गात्रेषु ललाटे च त्रिपुण्ड्रकम् । स चाण्डालोऽपि सम्पूज्यः
सर्ववर्णोत्तमो भवेत् ॥ अभक्तो वापि भक्तो वा नीचो नीचतरोपि वा । रुद्राक्षान्धारयेद्यस्तु
मुच्यते सर्वपातकैः ॥

मालाधारणम्—त्र्यम्बकमित्यस्य वसिष्ठ ऋषिः रुद्रो देवता अनुष्टुप्-
छन्दः रुद्राक्षमालाधारणे विनियोगः—

ॐ त्र्यम्बकं ऋष्यामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारु-
कमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ १ ॥

अनेन मन्त्रेण रुद्राक्षमालां धृत्वा पवित्रकरणम्—ॐ विष्णुर्विष्णुः ।
ॐ वाक्वाक्—जलार्द्रहस्तेन दक्षिणकराङ्गुल्यग्रैः ओष्ठौ स्पृशेत् । ॐ प्राणः-
प्राणः—अङ्गुष्ठतर्जनीभ्यां नासारन्ध्रे स्पृशेत् ॐ चक्षुश्चक्षुः अङ्गुष्ठानामिका-
भ्याम् अक्षिणी स्पृशेत् । ॐ श्रोत्रं श्रोत्रम्—अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां कर्णौ स्पृशेत्
—ॐ नाभिः । अङ्गुष्ठकनिष्ठिकाभ्यां नाभिं स्पृशेत् । ॐ हृदयम्—हस्ततलेन
हृदयं स्पृशेत् । ॐ कण्ठः—कराग्रेण कण्ठं स्पृशेत् । ॐ शिरः—कराग्रेण
शीर्षं स्पृशेत् । ॐ बाहुभ्यां यशोबलम्—कराग्रेण बाहुमूले स्पृशेत् ।
अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोऽपि वा । यः स्मरेत्पुण्डरीकाक्षं स
बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥ अनेन मन्त्रेण किञ्चिज्जलं शिरसि सिञ्चेत् ॥
संस्कल्पः—विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य विष्णोराज्ञया
प्रवर्त्तमानस्य अद्य ब्रह्मणो द्वितीये पराद्ध श्रीश्वेतवाराहकल्पे वैवस्वतम-
न्वन्तरे अष्टाविंशतितमे कलियुगे कलिप्रथमचरणे भारतवर्षे जम्बूद्वीपे
रामक्षेत्रे परशुरामाश्रमे दण्डकारण्यदेशे श्रीगोदावर्याः पश्चिमदिग्भागे
श्रीमल्लवणाब्धेरुत्तरे तीरे अमुके श्रीशालिवाहनशके अमुकनामसंवत्सरे
तथा अमुके श्रीविक्रमवर्षे अमुकनामसंवत्सरे अमुकायने अमुकर्तौ अमु-
कमासे अमुकपक्षे अमुकतिथौ अमुकवासरे अमुकनक्षत्रे अमुकराशि-
स्थिते चन्द्रे अमुकराशिस्थिते श्रीसूर्ये अमुकराशिस्थिते देवगुरौ शेषेषु

ग्रहेषु यथायथं राशिस्थानस्थितेषु सत्सु एवंगुणविशेषेण विशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ ममोपात्तदुरितक्षयपूर्वकब्रह्मवर्चसकामार्थं श्रीपरमेश्वर-
प्रीतये प्रातःसन्ध्योपासनमहं करिष्ये ॥ इति सङ्कल्प्य भूमिपार्थना-पृथि-
वीत्यस्य मेरुपृष्ठ ऋषिः कूर्मो देवता सुतलं छन्दः आसने विनियोगः-
पृथिवी त्वया धृता लोका देवि त्वं विष्णुना धृता । त्वं च धारय मां देवि
पवित्रं कुरु चासनम् ॥ इति मन्त्रेण दक्षिणहस्तस्य मध्यमानामिकाभ्याम्
आसनोपरि किञ्चिज्जलं क्षिपेत् ॥ भूतशुद्धिः-अपसर्पन्तु ते भूता ये भूत
भूमिसंस्थिताः । ये भूता विघ्नकर्तारस्ते नश्यन्तु शिवाज्ञया ॥ अपक्रामन्तु
भूतानि पिशाचाः सर्वतोदिशम् । सर्वेषामवरोधेन सन्ध्याकर्म समारंभे ॥
इति द्वाभ्यां वामपादपार्श्विना त्रिवारं भूमिं ताडयित्वा भूतान्युत्सार्य
भैरवनमस्कारः-तीक्ष्णदंष्ट्र महाकाय कल्पान्तदहनोपम । भैरवाय नमस्तु-
भ्यमनुज्ञां दातुमर्हसि ॥ अभिषेचनम्-ॐकारस्य ब्रह्मा ऋषिः परमा-
त्मा देवता गायत्री छन्दः सर्वकर्मारम्भे विनियोगः । भूरादिसप्तव्या-
हृतीनां विश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजगौतमात्रिवासिष्ठकश्यपा ऋषयः अग्नि-
वायुसूर्यबृहस्पतिवरुणेन्द्राविश्वेदेवा देवताः । गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्बहती-
पङ्क्तित्रिष्टुब्जगत्यश्छन्दांसि । तत्सवितुरित्यस्य विश्वामित्र ऋषिः सविता
देवता गायत्री छन्दः अभिषेके विनियोगः । ॐ भूः पुनातु-शिरसि ।
ॐ भुवः पुनातु नेत्रयोः । ॐ स्वः पुनातु कण्ठे । ॐ महः पुनातु हृदये ।
ॐ जनः पुनातु नाभ्याम् । ॐ तपः पुनातु पादयोः । ॐ सत्यं पुनातु पुनः
शिरसि । ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ॥ धियो यो नो प्रचो-
दयात् ॥ ३५ ॥ -सर्वाङ्गं पुनातु ॥ इति प्रतिमन्त्रं दक्षिणेन पाणिना कुशा-
नादाय वामकरस्थिततोर्यैरभिषिञ्चेत् ॥ ततो व्याहृतिपूर्वकगायत्रीकर-
न्यासः-ॐ भूः-अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । ॐ भुवः-तर्जनीभ्यां नमः । ॐ स्वः-

मध्यमाभ्यां नमः । ॐ तत्सवितुर्वरेण्यम्-अनामिकाभ्यां नमः । ॐ भर्गो
 देवस्य धीमहि-कनिष्ठिकाभ्यां नमः । ॐ धियो यो नः प्रचोदयात्-करत-
 लकरपृष्ठाभ्यां नमः ॥ अथ व्याहृतिपूर्वकं गायत्रीषडङ्गन्यासाः-
 ॐ भूः-हृदयाय नमः । ॐ भुवः-शिरसे स्वाहा । ॐ स्वः-शिखायै वषट्
 ॐ तत्सवितुर्वरेण्यम्-कवचाय हुम् । ॐ भर्गो देवस्य धीमहि-नेत्रत्रयाय
 वौषट् । ॐ धियो यो नः प्रचोदयात्-अस्त्राय फट् ॥ अथ प्रणवन्यासाः-
 ॐ अकारम् नाभौ । ॐ उकारम्-हृदये । ॐ मकारम्-मूर्ध्नि । अथ
 व्याहृतिन्यासाः-ॐ भूः-पादयोः । ॐ भुवः-जान्वोः । ॐ स्वः-ऊर्वोः ।
 ॐ महः-जठरे । ॐ जनः-कण्ठे । ॐ तपः-मुखे । ॐ सत्यम्-शिरसि ॥
 अथ गायत्र्यक्षरन्यासाः-ॐ तकारम्-पादाङ्गुष्ठयोः । ॐ सकारम्-
 गुल्फयोः । ॐ विकारम्-जङ्घयोः । ॐ तुकारम्-जान्वोः । ॐ वकारम्-
 ऊर्वोः । ॐ रेकारम्-गुदे । ॐ णिकारम्-लिङ्गे । ॐ यकारम्-कट्याम् ।
 ॐ भकारम्-नाभौ । ॐ गोकारम्-उदरे । ॐ देकारम्-स्तनयोः । ॐ वका-
 रम्-हृदये । ॐ स्यकारम्-कण्ठे । ॐ धीकारम्-मुखे । ॐ मकारम्-तालु-
 देशे । ॐ हिकारम्-नासिकाग्रे । ॐ धिकारम्-नेत्रयोः । ॐ योकारम्-
 भ्रुवोर्मध्ये । ॐ द्वितीययोकारम्-ललाटे । ॐ नकारम्-पूर्वमुखे । ॐ प्रका-
 रम्-दक्षिणमुखे । ॐ चोकारम्-पश्चिममुखे । ॐ दकारम्-उत्तरमुखे ।
 ॐ याकारम्-मूर्ध्नि । ॐ व्यञ्जनं तकारम् व्यापकं सर्वतो न्यसेत् ॥

अथ शिरोन्यासाः-ॐ आपः-गुह्ये । ॐ ज्योतिः-चक्षुषोः ।
 ॐ रसः-वक्त्रे । ॐ अमृतम्-जान्वोः । ॐ ब्रह्म-हृदये । ॐ भूः-पादयोः ।
 ॐ भुवः-नाभौ । ॐ स्वः-ललाटे । ॐ कारम्-मूर्ध्नि । अथ गायत्र्यावा-
 हनम्-गायत्रीं त्र्यक्षरां बालां साक्षसूत्रकमण्डलुम् । रक्ताङ्गीं रक्तवस्त्रां

च हंसवाहनसंस्थिताम् ॥ ऋग्वेदकृतोत्सङ्गां चतुर्वक्त्रां चतुर्भुजाम् ।
 ब्रह्मणीं ब्रह्मदैवत्यां ब्रह्मलोकनिवासिनीम् ॥ आवाहयाम्यहं
 देवीमायान्तीं सूर्यमण्डलात् । आगच्छ वरदे देवि त्र्यक्षरे ब्रह्मवादिनि ॥
 गायत्री छन्दसां मातर्ब्रह्मयोनि नमोऽस्तु ते ॥ प्राणायामः—प्रणवस्य
 परब्रह्म ऋषिः परमात्मा देवता गायत्री छन्दः भूरादिसप्तव्याहृतीनां
 विश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजगौतमात्रिवसिष्ठकश्यपा ऋषयः अग्निवायु-
 सूर्यबृहस्पतिविरुणेन्द्रविश्वेदेवादेवता गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्बृहतीपाङ्क्तित्रिष्टु-
 ब्जगत्यश्छन्दांसि । तत्सवितुरित्यस्य विश्वामित्र ऋषिः सविता देवता
 गायत्री छन्दः आपोज्योतिरित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः ब्रह्माग्निवायुसूर्या
 देवता यजुश्छन्दः सर्वेषां प्राणायामे विनियोगः ॥ ॐ भूः ॐ भुवः
 ॐ स्वः ॐ महः ॐ जनः ॐ तपः ॐ सत्यम् ॐ तत्सवितुर्वरेण्यम् भर्गो देव-
 स्य धीमहि ॥ धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ३५ ॥ ॐ आपोज्योतीरसो मृतं
 ब्रह्म भूर्भुवः स्वरोम् ॥ एवं पूरकः कुम्भकः रेचकः क्रमेण त्रिवारं
 पठेत् ॥ अम्बुप्राशनम्—सूर्यश्चमेत्यस्य नारायण ऋषिः सूर्यो देवता
 अनुष्टुप्छन्दः अम्बुप्राशने विनियोगः । ॐ सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च
 मन्युकृतेभ्यः पापेभ्यो रक्षन्तां यद्राज्या पापमकार्षं मनसा वाचा
 हस्ताभ्यां पद्भ्यामुदरेण शिश्रा रात्रिस्तदवलुम्पतु यत्किञ्चिदुरितं मायि
 इदमहं माममृतयोनौ सूर्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा ॥ एतन्मन्त्रेण जलं
 प्राश्य तूष्णीं द्विराचामेत् ॥

१ प्राणायामैर्विना यद्यत्कृतं कर्म निरर्थकम् । अतो यत्नेन कर्तव्यः प्राणायामः
 शुभार्थिना ॥ श्रुतिस्मृत्यादिकर्मादौ सगर्भः प्राणसंयमः । अगर्भो ध्यानमात्रं तु स चामन्त्रः
 प्रकीर्तितः ॥ द्वौ द्वौ प्रातस्तु मध्याह्ने त्रिस्त्रिः सन्ध्यामुत्तरे । भोजनादौ भोजनान्ते
 प्राणायामास्तु षोडश ॥

मार्जनम्—आपोहिष्ठेति तिसृणां सिन्धुद्वीप ऋषिरापो देवता गायत्री
 छन्दः मार्जने विनियोगः—ॐ आपोहिष्ठामयो भुवहं—मस्तके । ॐ तानं ऽऊ-
 र्जोदधातन—चरणयोः । ॐ महेरणां यक्षसे—हृदये । ॐ योर्वंशिवत-
 मोरसहं—हृदये । ॐ तस्य भाजयेत्तुहं—चरणयोः । ॐ उशतीरिव मातरं—
 मस्तके । ॐ तस्मा ऽअरङ्गमामवहं—मस्तके । ॐ यस्य क्षयाय जिह्वंथ—हृदये ।
 ॐ आपोजनयथाचनहं—चरणयोः । इति नवाभिः पादैः सुवर्णादिपात्र-
 स्थैर्वापहस्तस्थैर्वा जलैः कुशत्रयेण मार्जयेत् । अपोऽञ्जलावादाय
 प्रक्षेपः—सुमित्रियादुर्मित्रिया इत्यनयोः प्रजापतिर्ऋषिः आपो देवता
 अनुष्टुप्छन्दः क्रमेण अम्बुग्रहणे प्रक्षेपे च विनियोगः—ॐ सुमित्रियान् ऽ
 आपऽओषधयहंसन्तु—इत्यञ्जलिना जलमादाय—ॐ दुर्मित्रियास्तस्मै
 सन्तु स्रोस्मान् द्वेष्टिषश्च वयन् द्विष्म १ ॥ ३३ ॥ इत्यनेन वामभागे जन्तुहीन-
 स्थले निक्षिपेत् ॥ द्रुपदादिवेत्यस्य कोकिलराजपुत्र ऋषिः आपो देवता
 अनुष्टुप्छन्दः जलग्रहणे आच्छादने च विनियोगः ॥ ऋतश्च सत्यश्चे-
 त्यस्याघमर्षणं ऋषिः भाववृत्तो देवता अनुष्टुप्छन्दः उदकावघ्राणपूर्वक-
 प्रक्षेपणे विनियोगः ॥

ॐ द्रुपदादिवमुचानः स्विन्नः स्नातो मलादिव ॥
 पूतम्पवित्रेणैवाज्ज्यमापः शुन्धन्तुमैनसह ॥ ३० ॥

अनेन मन्त्रेण जलं वामहस्ते गृहीत्वा न्युब्जेन दक्षिणहस्तेना-
 च्छाद्य । अघमर्षणम्—

ॐ ऋतंच सत्यश्चाभीष्टात्तपसोऽध्यजायत । ततोरात्र्य-

१ सेसधत्रयमाकाशे ववरत्रीणि मस्तके । नकारैस्तु क्षिपेद् भूमावापोहिष्ठेति मार्जनम् ॥
 भूमिशब्देन चरणावाकाशं हृदयं स्मृतम् । शिरस्येव शिरःशब्दो मार्जनैरुदाहृतः ॥

जायतततःसमुद्रोऽअर्णवः । समुद्रादर्णवादिधिसंव-
त्सरोऽअजायत । अहोरात्राणि विदधद्विश्वस्यमिषतो-
वशी । सूर्याचन्द्रमसौधातायथापूर्वमकल्पयत् । दिवश्च-
पृथिवीञ्चान्तरिक्षमथोस्वः ॥ ८८ ॥

इति मंत्रेण तदाच्छादितं जलमवघ्राणपूर्वकं बायभागे क्षिपेत् ॥
अर्घदानम्-प्रणवस्य परब्रह्म ऋषिः परमात्मा देवता दैवी गायत्री
छन्दः भूर्भुवः स्वरितिमहाव्याहृतीनां परमेष्ठी प्रजापतिर्ऋषिः अग्निवा-
युसूर्या देवता गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्छन्दांसि तत्सवितुरित्यस्य विश्वामित्र
ऋषिः सविता देवता गायत्री छन्दः अर्घदाने विनियोगः ॥

सूर्याभिमुखस्तिष्ठन्गन्धाक्षतपुष्पयुक्तार्घत्रयं दद्यात् ॥

ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धी-
महि ॥ धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ३५ ॥

ब्रह्मस्वरूपिणे सूर्यनारायणाय नमः अयमर्घो दत्तो न मम ॥
दत्तार्घोदकेन दक्षिणनासाचक्षुःश्रोत्रस्पर्शनं कुर्यात् ॥ इत्यर्घत्रयं दत्त्वा
दक्षिणहस्ते जलं गृहीत्वा-ॐ असावादित्यो ब्रह्म-अनेन मन्त्रेणात्मनः

१ ईषन्नम्रः प्रभाते तु मध्याह्ने ऋजुसंस्थितः । द्विजोऽर्घ्यं प्रक्षिपेद्देव्या सायं तूपविशन्मुवि॥
कराभ्यां तोयमादाय गायत्र्या चाभिमन्त्रितम् । आदित्याभिमुखस्तिष्ठन्निर्घ्वं सन्ध्ययोः क्षिपेत्॥
सकृदेव तु मध्याह्ने क्षेपणीयं द्विजातिभिः ॥

२ कालातिक्रमे सति--ॐ आकृष्णणे नृरजं स्राव्य च्तमानो निवेशयन्मृत-
स्मर्त्यश्च ॥ हिरण्ययेन सञ्चितारथेनादेवो याति भुवनान्निपश्यन् ॥ ३६ ॥
ब्रह्मस्वरूपिणे सूर्यनारायणाय नमः प्रायश्चित्तार्थमयमर्घो दत्तो न मम ।
अनेन प्रकारेण चतुर्थार्घ्यं दद्यात् ॥

समन्तात्प्रदक्षिणवदुदकं क्षिपेत् ॥ सूर्योपस्थानम्-उत्थाय स्वस्तिका-
कारपाणिः सूर्योदयाभिमुखो वक्ष्यमाणैश्चतुर्भिर्मन्त्रैः सूर्यमुपतिष्ठेत्—
ॐ उद्वयमुदुत्यमितिद्वयोः प्रस्कण्व ऋषिः सूर्यो देवता अनुष्टुप्छन्दः
चित्रन्देवानामित्यस्य कुत्साङ्गिरस ऋषिः सूर्यो देवता त्रिष्टुप्छन्दः
तच्चक्षुरित्यस्य दध्यङ्ङाथर्वण ऋषिः सूर्यो देवता उष्णिक्छन्दः सूर्योप-
स्थाने विनियोगः—

ॐ उद्वयन्तमसस्परिस्वृः पश्यन्तऽउत्तरम् ॥ देवन्दे-
वत्रासूर्यमगन्मज्ज्योतिरुत्तमम् ॥ ३१ ॥ ॐ उदुत्यञ्जातवेद-
सन्देववहन्तिकेतवः ॥ इशे विश्वायसूर्यम् ॥ ३१ ॥ ॐ-
चित्रन्देवानामुदगादनीकञ्चक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः ॥
आप्राद्यावापृथिवीऽअन्तरिक्षसूर्यऽआत्माजगत-
स्तस्थुषश्च ॥ ३१ ॥ ॐ तच्चक्षुर्देवहितम्पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् ॥
पश्येमशुरदःशतञ्जीवेमशुरदःशतऽशृणुयामशुरदःश-
तम्प्रब्रवामशुरदःशतमदीनाऽस्यामशुरदःशतम्भूयश्च-
शुरदःशतात् ॥ ३१ ॥

गायत्र्यावाहनम्-तेजोसीत्यस्य परमेष्ठी प्रजापतिर्ऋषिः आज्यं
देवता जगती छन्दः यजुर्गायत्र्यावाहने विनियोगः—

ॐ तेजोसिशुक्रमस्यमृतमसिधामनामासिप्रियन्दे-
वानामनाधृष्टन्देवयजनमसि ॥ ३१ ॥

१ हस्ताभ्यां स्वस्तिकं कृत्वा प्रातस्तिष्ठेद्विवाकरम् । मध्याह्ने तु ऋजू
बाहू सायं मुकुलितौ करौ ॥

गायत्र्युपस्थानम्-तुरीयपदस्य विमल ऋषिः परमात्मा देवता गायत्री छन्दः गायत्र्युपस्थाने विनियोगः-ॐ गायत्र्यस्यैकपदीद्विपदीत्रिपदीचतुष्पद्यप्यसिनहिपद्यसेनमस्तेतुरीयायदर्शतायपदायपरोरजसेसावदोम् ॥ इति नमस्कृत्य हस्ते जलमादाय-तत्सवितुरित्यस्य विश्वामित्र ऋषिः सविता देवता गायत्री छन्दः वायव्यं बीजं चतुर्थं शक्तिः पञ्चविंशतिर्व्यञ्जनानि कीलकं चतुर्थं पदं प्रणवो मुखम् (अग्निमुखं) ब्रह्मा शिरः विष्णुर्हृदयं रुद्रः कवचं परमात्मा शरीरं पृथिवी योनिः प्राणानव्यानोदानसमाना सप्राणा श्वेतवर्णा साङ्ख्यायनसगोत्रा चतुर्विंशत्यक्षरा षट्स्वरा सरस्वतीजिह्वा पिङ्गाक्षी त्रिपदा गायत्री अशेषपापक्षयार्थे जपे विनियोगः । गायत्रीध्यानम्—

मुक्ताविद्रुमहेमनीलधवलच्छायैर्मुखैस्त्रीक्ष्णैर्युक्तामिन्दुनिबद्धरत्नमुकुटां तत्त्वार्थवर्णात्मिकाम् । गायत्रीं वरदाभयाङ्कुशकशाः शुभ्रं कपालं गुणं शङ्खं चक्रमथारविन्दयुगलं हस्तैर्वहन्तीं मजे ।

(१) शापविमोचनम्-अस्य श्रीब्रह्मशापविमोचनमन्त्रस्य ब्रह्मा ऋषिः भुक्तिमुक्तिप्रदा ब्रह्मशापविमोचनी गायत्रीशक्तिर्देवता गायत्री-छन्दः ब्रह्मशापविमोचनार्थे जपे विनियोगः—

गायत्रीं ब्रह्मेत्युपासीत यद्रूपं ब्रह्मविदो विदुः । तां पश्यन्ति धीराः सुमनसा वाचामग्रतः ॥ ॐ वेदान्तनाथाय विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि । तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात् ॥ ॐ देवि गायत्रि त्वं ब्रह्मशापाद्विमुक्ता भव ॥

(२) अस्य श्रीवसिष्ठशापविमोचनमन्त्रस्य निग्रहानुग्रहकर्ता वसिष्ठ ऋषिः वसिष्ठानुगृहीता गायत्रीशक्तिर्देवता विश्वोद्भवा गायत्री छन्दः वसिष्ठशापविमोचनार्थे जपे विनियोगः—

ॐ सोऽहमर्कमयं ज्योतिरात्मज्योतिरहं शिवः । आत्मज्यो-
तिरहं शुक्रः सर्वज्योती रसोऽस्म्यहम् ॥ इत्युक्त्वा योनिमुद्धां
प्रदर्श्य गायत्रीत्रयं पठित्वा । ॐ देवि गायत्री त्वं वसिष्ठशापाद्वि-
मुक्ता भव ॥

(३) अस्य श्रीविश्वामित्रशापविमोचनमन्त्रस्य नूतनसृष्टिकर्ता
विश्वामित्र ऋषिः विश्वामित्रानुगृहीता गायत्रीशक्तिर्देवता वाग्देहा गायत्री
छन्दः विश्वामित्रशापविमोचनार्थे जपे विनियोगः—

गायत्रीं भजाम्यग्निमुखीं विश्वगर्भां यदुद्भवाः । देवाश्चक्रिरे
विश्वसृष्टिं तां कल्याणीमिष्टकरीं प्रपद्ये ॥ यन्मुखान्निःसृतोऽखिल-
वेदगर्भः ॥ देवि गायत्री त्वं विश्वामित्रशापाद्विमुक्ता भव ॥

अथ गायत्र्यस्त्रोपाहरणम्—अस्य गायत्र्यस्त्रोपाहरणमन्त्रस्य ब्रह्म-
विष्णुमहेश्वरा ऋषयः ऋग्यजुःसामानि छन्दांसि क्रियामयं वपुः परा-
त्पराशक्तिर्देवता हं बीजं संशक्तिः सोऽहं कीलकम् अस्त्रोपसंहरणार्थं
जपे विनियोगः—ॐ ब्रह्मतेजोज्वालामालिनीं देवीं ह्रीं अङ्गुष्ठाभ्यां नमः ।
ॐ विष्णुतेजोज्वालामालिनीं देवीं ह्रीं तर्जनीभ्यां नमः । ॐ रुद्रतेजोज्वाला-
मालिनीं देवीं हूं मध्यमाभ्यां नमः । ॐ अग्नितेजोज्वालामालिनीं देवीं ह्रौं
अनामिकाभ्यां नमः । ॐ ज्ञानतेजोज्वालामालिनीं देवीं ह्रौं कनिष्ठिकाभ्यां
नमः । ॐ सत्यतेजोज्वालामालिनीं देवीं ह्रः करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ।
बहुरूपिणि गायत्री दिव्ये सन्ध्ये सरस्वति । अजरे अमरे देवि ब्रह्मयोनि
नमोऽस्तु ते ॥ अथ जपादौ मुद्राप्रदर्शनम्—सुमुखं सम्पुटं चैव विततं
विस्तृतं तथा । द्विमुखं त्रिमुखं चैव चतुःपञ्चमुखं तथा ॥ षण्मुखाधोमुखं

१ इति शापविमोचनानि कृताकृतानि क्षेपकाणि सन्ति ॥ उक्तं च—शापयुक्ता तु गायत्री
सफला न कदाचन । शापादुत्तरिता सा तु शुक्तिमुक्तिफलप्रदा ॥

२ इदं गायत्र्यस्त्रोपाहरणं क्षेपकं कृताकृतम् ॥

चैव व्यापकाञ्जलिकं तथा । शकटं यमपाशं च ग्रथितं चोन्मुखोन्मुखम् ।
प्रलम्बं मुष्टिकं चैव मत्स्यः कूर्मो वराहकम् । सिंहाक्रान्तं महाक्रान्तं
मुद्गरं पल्लवं तथा । इति मुद्रां दर्शयित्वा वस्त्राच्छादितां जपमालां
गोमुखीं वा नाभिदेशे धृत्वा गायत्रीजपः कार्यः । प्रणवस्य परब्रह्मश्रुतिः
परमात्मा देवता गायत्री छन्दः व्याहृतीनां प्रजापतिर्ऋषिः आप्रिवायुसूर्या
देवता गायत्री छन्दः सर्वपापक्षयार्थे गायत्रीमन्त्रजपे त्रिनियोगः—ॐ भूर्भु-
वःस्वः ॐ तत्सत् ब्रितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ॥ धियो यो नः प्रचोदयात्
॥ ३५ ॥ एवं प्रवालरुद्राक्षस्फटिकमौक्तिकादिनिर्मितया मालयां करमा-
लया वा मंत्रार्थं ध्यायन्मौनी सहस्रं शतम् अष्टोत्तरशतम् अष्टाविंश-

१ चतुर्विंशतिमुद्राश्च जपादौ सम्प्रदर्शयेत् । एता मुद्रा न जानाति गायत्री निष्फल
भवेत् ॥ २ वस्त्रेणाच्छाद्य तु करं दक्षिणं यः सदा जपेत् । तस्य स्यात्सफलं जाप्यं तद्धीनमफलं
स्मृतम् ॥ अत एव जगर्थ सा गोमुखी ध्रियते जनैः ॥ यक्षरक्षः पिशाचाश्च सिद्धविद्याधरा गणाः ।
यस्मात्प्रभावं गृह्णति तस्माद्गुह्यं तु कारयेत् ॥ ३ प्रातर्नाभौ करं कृत्वा मध्याह्ने हृदि संस्थितम् ।
सायं जपेच्च नासाग्रे ह्येष जप्यविधिः स्मृतः ॥ ४ ॐकारं पूर्वमुच्चार्य भूर्भुवःस्वस्त्यैव च ।
गायत्रीं प्रणवश्चान्ते जप एवमुदाहृतः ॥

५ अनामामध्यमारभ्य कनिष्ठादि तथैव च । तर्जनीमूलपर्यन्तं दशपर्वसु संजपेत् ॥ मध्य-
मादिद्वयं पूर्वं जपकाले तु वर्जयेत् । तं वै मेरुं विजानीयात्कथितं ब्रह्मणा पुरा ॥ मेख्हीना च
या माला मेख्हीना च या भवेत् । अशुद्धप्रतिकाशा च सा माला निष्फला भवेत् ॥ अरिष्टपत्रं
बीजं च शङ्खपद्मौ मणिस्तथा । कुशग्रन्थिश्च रुद्राक्ष उत्तमं चोत्तरोत्तरम् ॥ प्रवालमुक्तास्फटिकै-
र्जपः कोटिफलप्रदः । तुलसीमणिभिरेव गणितं चाक्षयं फलम् ॥ चित्रिणी विसतन्वासा ब्रह्म-
नाडीगतान्तरा । तया सङ्ग्रथिता माला सर्वकामफलप्रदा ॥ ६ ध्यायेत्तु मनसा मन्त्रं जिह्वोष्ठौ
न विचालयेत् । न कम्पयेच्छिरो ग्रीवां दन्तान्नैव प्रकाशयेत् ॥ ७ उपांशुः स्याच्छतगुणः साहस्रो
मानसो जपः ॥ ८ सायं प्रातश्च मध्याह्ने सावित्रीं वाग्यतो जपेत् । सहस्रपरमा देवी शतमध्यां
दशावराम् ॥ अन्यच्च—अष्टोत्तरशतं नित्यमष्टाविंशतिरेव वा । विधिना दशकं वापि त्रिकालेषु
जपेद् बुधः ॥

तिवारं दशवारं वा गायत्रीं जपेत् ॥ ततः षडङ्गन्यासान्कुर्यात्-ॐभूः
 हृदयाय नमः। ॐभुवःशिरसे स्वाहा। ॐस्वःशिखायै वषट्। ॐतत्सवितु-
 र्वरेण्यं कवचाय हुम्। ॐभर्गो देवस्य धीमहि नेत्रत्रयाय वौषट्। ॐधियो
 योनः प्रचोदयात् अस्त्राय फट् ॥ ततो मुद्राप्रदर्शनम्-सुरभिर्ज्ञानवैराग्यं
 योनिः शङ्खोऽथ पङ्कजम्। लिङ्गं निर्वाणकं चैव जपान्तेऽष्टौ प्रदर्श-
 येत् ॥ ततः सूर्यप्रदक्षिणा-विश्वतश्चक्षुरिति मंत्रस्य विश्वकर्मा भौवन
 ऋषिः विश्वकर्मा देवता त्रिष्टुप्छन्दः सूर्यप्रदक्षिणायां विनियोगः ॥

ॐविश्वतश्चक्षुरुतविश्वतोमुखोविश्वतोबाहु-
 तविश्वतस्पात्। सम्बाहुब्भ्यान्धर्मतिसप्तत्रैदर्यावा-
 भूर्मीजनयन्देवः एकः ॥ ११ ॥

सूर्यादिदेवतानां नमस्काराः-एकचक्र इत्यस्य नारायण ऋषिः
 सूर्यो देवता उष्णिक्छन्दः सूर्यनमस्कारे विनियोगः-एकचक्रो रथो
 यस्य दिव्यः कनकभूषितः। स मे भवतु सुप्रीतः पद्महस्तो दिवाकरः ॥
 ॐश्रीसूर्याय नमः। ॐगायत्र्यै नमः। ॐसावित्र्यै नमः। ॐसन्ध्यायै नमः।
 ॐसरस्वत्यै नमः। प्राच्याम्-ॐइन्द्राय नमः। आग्नेय्याम्-ॐअग्नये
 नमः। दक्षिणस्याम्-ॐयमाय नमः। नैऋत्याम्-ॐनिऋतये नमः।
 पश्चिमायाम्-ॐवरुणाय नमः। वायव्याम्-ॐवायवे नमः। उत्तरस्याम्-
 ॐकुबेराय नमः। ईशान्याम्-ॐईश्वराय नमः। ऊर्ध्वायां-ॐब्रह्मणे
 नमः। अधोदिशि-ॐअनन्ताय नमः ॥ जपनिवेदनम्-
 देवागातुविद् इत्यस्य मनसस्पतिर्ऋषिः वातो देवता विराट्
 छन्दः जपनिवेदने विनियोगः-ॐदेवागातुविदोगातुंविस्वागातु-
 मितं। मनसस्पतःऽइमन्देवस्य ॐस्वाहावातेधा ॥ १२ ॥ जपार्पणम्-
 अनेन प्रातःसन्ध्याङ्गभूतेन अमुकसङ्ख्याकेन गायत्रीमन्त्रजपाख्येन

कर्मणा श्रीभगवान्ब्रह्मस्वरूपी सूर्यनारायणः प्रीयतां नमम ॥ प्रार्थना-
यदक्षरपदभ्रष्टं भात्राहीनं तु यद्भवेत् । तत्सर्वं क्षम्यतां देवि काश्यप-
प्रियवादिनि ॥ सन्ध्याविसर्जनम् । उत्तरे शिखरे इत्यस्य काश्यप ऋषिः
सन्ध्या देवता अनुष्टुप्छन्दः सन्ध्याविसर्जने विनियोगः—उत्तरे शिखरे
देवि भूम्यां पर्वतमस्तके । ब्राह्मणेभ्यो विनिर्मुक्ता गच्छ देवि यथासु-
खम् ॥ गोत्रप्रवरोच्चारणपूर्वकमभिवादनम्—अमुकगोत्रोत्पन्नोऽमुकप्र-
वरान्वितः शुक्लयजुर्वेदान्नायवाजिमाध्यन्दिनीयशाखाध्यायी अमुकश-
र्माऽहं भो आचार्य त्वामभिवादयामि । भो वैश्वानर त्वामभिवादयामि ।
भो सूर्याचन्द्रमसौ युवामभिवादयामि । भो याज्ञवल्क्य त्वामभिवादयामि ।
भो ईश्वर त्वामभिवादयामि ॥ ईश्वरस्तुतिः—आकाशात्पतितं तोयं यथा
गच्छति सागरम् । सर्वदेवनमस्कारः केशवं प्रतिगच्छति ॥ यस्य
स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु । न्यूनं सम्पूर्णतां याति सद्यो
वन्दे तमच्युतम् ॥ अर्पणम्—अनेन प्रातःसन्ध्योपासनाख्येन कर्मणा
भगवान्ब्रह्मस्वरूपी परमेश्वरः प्रीयतां नमम ॥ द्विराचमनम्—ॐके-
शवाय नमः स्वाहा ॐनारायणाय नमः स्वाहा ॐमाधवाय नमः स्वाहा ॥
हस्तप्रक्षालनम्— ॐगोविन्दाय नमः ॥ ॐविष्णवे नमः । ॐविष्णवे
नमः । ॐविष्णवे नमः ॥ इति प्रातःसन्ध्याप्रयोगः ॥

१ स्वस्तिकाकारहस्ताभ्यां कर्णौ स्पृष्ट्वा स्वस्य नामगोत्रप्रवरोच्चारणपूर्वकम् अभिवादयेत् ॥
अभिवादनशीलस्य नित्यं ऋद्धोपसेविनः । चत्वारि तस्य वर्धन्ते आयुः कीर्तिर्यशो बलम् ॥

२ होमे भोजनकाले च सन्ध्ययोरुभयोरपि । आचान्तः पुनराचामेदन्यत्रापि सकृत्सकृत् ॥
द्विराचम्य ततः शुद्धः स्मृत्वा विष्णुं सनातनम् ॥ व्यासः—शिरः प्रावृत्त्य कण्ठं वा मुक्तकच्छ-
शिखोऽपि वा । अकृत्वा पादयोः शौचमाचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ अपः पाणिनलैः स्पृष्ट्वा आचा-
मेद्यस्तु वै द्विजः । सुरापानेन तत्तुल्यमित्येवमृषिरब्रवीत् ॥ ३ सन्ध्यादेवपूजातर्पणादौ धृतं कुश-
पवित्रं तत्तत्कर्मसम्बन्धिजलं च पवित्रस्थले विसर्जयेत् ॥

॥ अथ श्रीशिवपञ्चायतनपूजनाविशेषः ॥

॥ ११ ॥ देवस्पर्शोऽनधिकारिणः ॥

नारदीये—स्त्रीणामनुपनीतानां शूद्राणां च नराधिप । स्पर्शने
नाधिकारोऽस्ति विष्णोर्वा शङ्करस्य च ॥ शूद्रो वाऽनुपनीतो वा स्त्री
वापि पतितोऽपि वा । केशवं वा शिवं वापि स्पृष्ट्वा नरकमश्नुते ॥
(अत एव देवालये शिवलिङ्गदेव्यादिमूर्तीनां पर्युषितनिर्माल्योत्सर्जन-
पूर्वकं प्रथमपूजनादौ नियुक्ताः ‘ शूद्राः ’ (“ गुरवा ” “ गोसाई ”)
इत्यभिधानाः सन्तीति सम्प्रदायः प्रवृत्तः) ॥

॥ १२ ॥ देवार्चनकालः ॥

मात्स्ये—प्रातर्माध्यन्दिने सायं देवपूजां समारभेत् । अशक्तौ
विस्तरेणैव प्रातः सम्पूज्य केशवम् । मध्याह्ने चैव सायं च पुष्पाञ्जलि-
मपि क्षिपेत् ॥ नृसिंहपुराणे—जलदेवं नमस्कृत्य ततो गच्छेद्गृहं बुधः ।
पौरुषेण च सूक्तेन ततो विष्णुं समर्चयेत् ॥ मरीचिः—विधाय देवता-
पूजां प्रातर्होमादनन्तरम् । गुरुक्तेन तु मार्गेण मूलमन्त्रं जपेद्बुधः ॥

॥ १३ ॥ देवप्रतिमायां नित्यस्नानविचारः ॥

प्रयोगपारिजाते—प्रतिमापट्टयन्त्राणां नित्यस्नानं न कारयेत् ।
कारयेत्पूर्वादिवसे यदा वा मलधारणम् ॥ अयं नियमस्तु षडङ्गलोर्ध्व-
प्रतिमासु बोद्धव्यः । यदि षडङ्गुलन्यूना प्रतिमा चेत् तर्हि तां नित्यमेव
स्नापयेत् ॥

॥ १४ ॥ मध्याह्ने भुक्तस्यापि रात्रौ पञ्चोपचारपूजाप्रकारः ॥

शारदातिलके—आसनस्नानवस्त्राणि भूषणं च विवर्जयेत् । रात्रौ
देवार्चनं तैश्च पदार्थैः पञ्चभिस्तथा । स्नाने वस्त्रे तथा भक्ष्ये दद्यादा-
चमनीयकम् ॥

॥ १५ ॥ गृहे देवताप्रतिमाविचारः ॥

मात्स्ये—सौवर्णीं राजतीं वापि ताम्रीं रत्नमयीं तथा । शैलीं दारुमयीं वापि लोहसङ्घमयीं तथा । अङ्गुष्ठपूर्वादारभ्य वितस्ति यावदेव तु । गृहेषु प्रतिमा कार्या नाविका शस्यते बुधैः ॥ स्मृत्यन्तरे—एका मूर्तिर्न पूज्यैव गृहिणा स्वेष्टमिच्छता । अनेकमूर्तिसम्पन्नः सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ गृहे लिङ्गद्वयं नाचर्यं गणेशत्रितयं तथा । शङ्खद्वयं तथा मूर्यौ नाचर्यौ शक्तित्रयं तथा ॥ द्वे चक्रे द्वारकायाश्च शालिग्रामशिलाद्वयम् । तेषां तु पूजनेनैव उद्वेगं प्राप्नुयाद्गृही ॥ रविर्विनायकश्चण्डी ईशो विष्णुस्तथैव च । अनुक्रमेण पूज्यन्ते व्युत्क्रमे तु महद्भयम् ॥ अथर्वणरहस्ये हारीतः—शालिग्रामशिला विष्णुर्बाणस्तु शशिशेखरः । चण्डिका काञ्चनी प्रोक्ता स्वर्णमाक्षी तु शौनक ॥ नार्मदेयो विघ्नहरो लोहितः प्रस्तरः शुभः । अर्ककान्तस्तु तरणिर्गङ्गा ह्येवं समासतः ॥ पञ्चानामपि देवानां यथाभागं क्रमेण वा । स्थापनं कारयेद्भक्त्या मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ चक्राङ्गमिथुनं पूज्यं शालिग्रामशिलाग्रतः ॥ स्कान्दे—भक्त्या वा यदि वाऽभक्त्या कलौ मुक्तिमवाप्नुयात् ॥

॥ १६ ॥ देवप्रतिमाप्रतिष्ठाविचारः ॥

स्कान्दे—शालिग्रामशिलायास्तु प्रतिष्ठा नैव विद्यते ॥ भविष्ये—वाणालिङ्गानि राजेन्द्र ख्यातानि भुवनत्रये । न प्रतिष्ठा न संस्कारस्तेषां चावाहनं तथा ॥ भरतमालायां मार्कण्डेयोक्तिः—कम्बुश्चक्रं शैलभवा नार्मदेयाब्जिनीपती । बाणो विष्णुशिला चैषां प्रतिष्ठा नैव कारयेत् ॥ नाममालायां वृद्धपराशरः—शैलीं दारुमयीं हैमीं धात्वाद्याकारसम्भवाम् । प्रतिष्ठां वै प्रकुर्वीत प्रासादे वा गृहे नृप ॥ कालिकासङ्ग्रहे लौगाक्षिः—गृहे चलार्चा विज्ञेया प्रासादे स्थिरसंज्ञिका । इत्येते कथिता

पार्गा मुनिभिः कर्मवादिभिः ॥ कर्मयोगे भगवद्वाक्यम्—ये त्वेतदभ्य-
सूयन्तो नानुतिष्ठन्ति मे मतम् । सर्वज्ञानविमूर्ढास्तान्वाद्धि नष्टानचेतसः ॥

॥ १७ ॥ पञ्चायतनदेवताः ॥

वाचस्पतौ—आदित्यं गणनाथं च देवीं रुद्रं च केशवम् । पञ्च-
दैवत्यमित्युक्तं सर्वकर्मसु पूजयेत् ॥ तत्रादौ (१) 'शालिग्रामः' स्कान्दे—
शिलाऽप्यामलकीतुल्या पूज्या सूक्ष्मैव या भवेत् । यथा यथा शिला सूक्ष्मा
तथा स्यात्तु महत्फलम् ॥ (२) 'शिवबाणः' पुराणसङ्ग्रहे—पञ्चजम्बू-
फलाकारं कुक्कुटाण्डसमाकृति । भुक्तिमुक्तिप्रदं चैव बाणलिङ्गमुदाहृतम्
(३) 'गणेशः'—शुण्डादण्डेन दन्ताभ्यां शोभनाभ्यामलङ्कृता । एकेन
वाथ दन्तेन रक्तबिन्दुभिरन्विता ॥ पार्श्वभागैकवदना वक्त्राभ्यां शोभिता
च या । गणेशमूर्तिः सा ज्ञेया विघ्नाद्यौघविनाशिनी ॥ (४) 'सूर्यः'—बाह्ये
याऽभ्यन्तरे वापि चक्रद्वादशसंयुता । शूर्पमूर्तिरिति ख्याता सर्वव्याधि-
विनाशिनी ॥ (५) 'देवी'—गर्ते वा गर्तमध्ये वा यो न्याकारेण चिन्तिता ।
योनेरुपरि मध्ये वा कुण्डलीभूतसर्पवत् ॥ अर्धाधिका त्रिरेखाभिर्भूषिता
या शिला शुभा । शक्तिकुण्डलिनी सा तु देवानामपि दुर्लभा ॥ शक्ति-
कुण्डलिनीं देवीं नित्यं यः पूजयेन्नरः । इन्द्रादिदुर्लभान्भोगान् भुक्त्वा
निर्वाणमामयात् ॥

॥ १८ ॥ पञ्चायतनदेवतास्थापनप्रकारः ॥

शिवपञ्चायतनम् विष्णुपञ्चायतनम् सूर्यपञ्चायतनम् देवीपञ्चायतनम् गणेशपञ्चायतनम्

विष्णु सूर्य शिव देवी गणेश	शिव गणेश विष्णु देवी सूर्य	शिव गणेश सूर्य देवी विष्णु	विष्णु शिव देवी सूर्य गणेश	विष्णु शिव गणेश देवी सूर्य
----------------------------------	----------------------------------	----------------------------------	----------------------------------	----------------------------------

१ शम्भौ मध्यगते हरीनहरभूदेव्यो, हरौ शङ्करेभास्येनागसुता, रवौ
हरगणेशाजाम्बिकाः स्थापिताः । देव्यां विष्णुहरैकदन्तरवयो, लम्बोदरेऽजे-
श्वरेनार्थाः, शङ्करभागतोऽतिसुखदा व्यस्तास्तु ते हानिदाः ।

॥ १९ ॥ अथ श्रीशिवपञ्चायतनपूजाप्रयोगः ॥

प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा स्वासने उपविश्य पवित्रपाणिः शिवपञ्चा-
यतनं पुरतः संस्थाप्य वामे कलशं पूजोपचारान्दक्षिणे निधाय आचम्य
प्राणानायम्य ।

ॐ स्वास्तिनऽइन्द्रोवृद्धश्श्रवाः स्वास्तिनः पूषा विश्ववे-
दाः ॥ स्वास्तिनस्ताक्ष्योऽरिष्टनेमिः स्वास्तिनो बृहस्पति-
र्हधातु ॥ १९ ॥

सुशान्तिर्भवतु ॥ देवतानमस्कारः—श्रीमन्महागणाधिपतये नमः ।
इष्टदेवताभ्यो नमः । कुलदेवताभ्यो नमः । ग्रामदेवताभ्यो नमः ।
स्थानदेवताभ्यो नमः । वाणीहिरण्यगर्भाभ्यां नमः । श्रीलक्ष्मीनाराय-
णाभ्यां नमः । श्रीउमामहेश्वराभ्यां नमः । शचीपुरन्दराभ्यां नमः ।
मातापितृचरणकमलेभ्यो नमः । सर्वेभ्यो देवेभ्यो नमः । सर्वेभ्यो
ब्राह्मणेभ्यो नमो नमः । निर्विघ्नमस्तु । सुमुखश्चैकदन्तश्च कपिलो गज-
कर्णकः । लम्बोदरश्च विकटो विघ्ननाशो गणाधिपः ॥ धूम्रकेतुर्गणा-
ध्यक्षो भालचन्द्रो गजाननः । द्वादशैतानि नामानि यः पठेच्छृणुया-
दपि ॥ विद्यारम्भे विवाहे च प्रवेशे निर्गमे तथा । सङ्ग्रामे सङ्कटे चैव
विघ्नस्तस्य न जायते ॥ शुक्लाम्बरधरं देवं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ।
प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये ॥ अभीष्टितार्थसिद्धयर्थं पूजितो
यः सुरासुरैः । सर्वविघ्नहरस्तस्मै गणाधिपतये नमः ॥ सर्वमङ्गलमा-
ङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके । शरण्ये त्र्यम्बके गौरि नारायणि नमोऽस्तु
ते ॥ सर्वदा सर्वकार्येषु नास्ति तेषाममङ्गलम् । येषां हृदिस्थो भगवा-

न्यङ्गलायतनं हरिः ॥ तदेव लग्नं सुदिनं तदेव ताराबलं चन्द्रबलं तदेव ।
 विद्याबलं दैवबलं तदेव लक्ष्मीपते तेऽङ्घ्रियुगं स्मरामि ॥ लाभस्तेषां
 जयस्तेषां कुतस्तेषां पराजयः । येषामिन्दीवरश्यामो हृदयस्थो
 जनार्दनः ॥ यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः । तत्र श्रीविजयो
 भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥ सर्वेष्वारब्धकार्येषु त्रयस्त्रिभुवनेश्वराः ।
 देवा दिशन्तु नः सिद्धिं ब्रह्मेशानजनार्दनाः ॥ विनायकं गुरुं भानुं
 ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् । सरस्वतीं प्रणौम्यादौ सर्वकार्यार्थसिद्धये ॥

सङ्कल्पः-विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य विष्णोराज्ञया
 प्रवर्त्तमानस्य अद्य ब्रह्मणो द्वितीये परार्द्धे श्रीश्वेतवाराहकल्पे वैवस्वत-
 मन्वन्तरे अष्टाविंशतितमे कलियुगे कलिप्रथमचरणे भारतवर्षे जम्बूद्वीपे
 रामक्षेत्रे परशुरामाश्रमे दण्डकारण्यदेशे श्रीगोदावर्याः पश्चिमदिग्भागे
 श्रीमल्लवणाब्धेरुत्तरे तीरे अमुके श्रीशालिवाहनशके अस्मिन्वर्तमाने
 अमुकनामसंवत्सरे अमुकायने अमुकतौ अमुकमासे अमुकपक्षे अमुक-
 तिथौ अमुकवासरे अमुकनक्षत्रे अमुकराशिस्थिते चन्द्रे अमुकराशिस्थिते
 श्रीसूर्ये अमुकराशिस्थिते देवगुरौ शेषेषु ग्रहेषु यथायथं राशिस्थान-
 स्थितेषु सत्सु एवंगुणविशेषेण विशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ ममात्मनः
 श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थम् ऐश्वर्याभिवृद्ध्यर्थम् अप्राप्तलक्ष्मी-
 प्राप्त्यर्थम् प्राप्तलक्ष्म्याश्चिरकालसंरक्षणार्थं सकलमनईप्सितकामनासं-
 सिद्ध्यर्थं लोके सभायां राजद्वारे वा सर्वत्र यशोविजयलाभादिप्राप्त्य-
 र्थम् इह जन्मनि जन्मान्तरे वा सकलदुरितोपशमनार्थं मम सभार्यस्य
 सपुत्रस्य सवान्धवस्य अखिलकुटुम्बसहितस्य सपशोः समस्तभयव्या-
 धिजरापीडाभृत्युपरिहारद्वारा आयुरारोग्यैश्वर्याभिवृद्ध्यर्थं मम जन्मरा-

शंखलकुटुम्बस्य वा जन्मराशेः सकाशाद्ये केचिद्विरुद्धचतुर्थाष्टमद्वाद-
शस्थानस्थितक्रूरग्रहास्तैः सूचितं सूचयिष्यमाणं च यत्सर्वारिष्टं तद्विना-
शद्वारा एकादशस्थानस्थितवज्रलुभफलप्राप्त्यर्थं पुत्रपौत्रादिसन्ततेरवि-
च्छिन्नवृद्धचर्थम् आदित्यादिनवग्रहानुकूलतासिद्धयर्थम् इन्द्रादिदशदि-
क्पालप्रसन्नतासिद्धयर्थम् आधिदैविकाऽऽधिभौतिकाऽऽध्यात्मिकत्रिवि-
धतापोपशमनार्थम् धर्मार्थकाममोक्षफलावाप्त्यर्थं च श्रीशिवपञ्चायतनदे-
वतामीत्यर्थं यथाज्ञानेन यथामिलितोपचारद्रव्यैः ध्यानावाहनादिषोड-
शोपचारैः अन्योपचारैश्च श्रीशिवपञ्चायतनदेवतानां पूजनमहं करिष्ये ।
तत्रादौ दिग्रक्षणं कलशार्चनं शङ्खघण्टार्चनं च करिष्ये ॥ दिग्रक्षणम् ।
वामहस्ते गौरसर्षपान्गृहीत्वा—

ॐ रुक्षो हणो वल गहनं वैष्णवी मिदमहन्तं वल गमुत्किं-
रामिषम्मे निष्टयोषममात्यो निचखानेदमहन्तं वल गमु-
त्किंरामिषम्मे समानोषमसमानो निचखानेदमहन्तं वल-
गमुत्किंरामिषम्मे सवन्धुर्यमसवन्धुर्निचखानेदमहन्तं-
वल गमुत्किंरामिषम्मे सजातोषमसजातो निचखानोत्कृ-
त्याङ्किरामि ॥ ३३ ॥ रुक्षो हणो वो वल गहनं प्रोक्षा मिवै-
ष्णवान्त्रक्षो हणो वो वल गहनो वनयामिवैष्णवान्त्रक्षो ह-
णो वो वल गहनो वस्तृणामिवैष्णवान्त्रक्षो हणो वा वल-

१ यो मोहादथवाऽऽलस्यादकृत्वा देवतार्चनम् । भुङ्क्ते स याति नरकं सूकरेष्वभिजायते ॥
अतोऽहरहदैवपूजा प्रतिपुष्पमावश्यकी । अकरणे प्रत्यवायदर्शनात् ॥

गहनाऽउपदधामिवैष्णवीरक्षोहणौवांवलगहनौपर्यु-
 हाभिवैष्णवीवैष्णवमसिवैष्णवास्थं ॥ ३५ ॥ रक्षसां-
 भ्राष्ट्रोसिनिरस्तैरक्षैऽदुदमहैरक्षोभितिष्ठामिदमहैर-
 क्षोवबाधऽदुदमहैरक्षोधमन्तमोनयामि ॥ घृतेनदद्यावा-
 पृथिवीप्रोणुवाथांवायोव्वेस्तोकानामग्निराज्यस्यवे-
 तुस्वाहास्वाहाकृतेऽऊर्ध्वनभसम्मरुतङ्गच्छतम् ॥ ३६ ॥
 रुक्षोहाविश्वचर्षणिरुभियोनिमयोहते ॥ द्रोणैसधस्थ-
 मासदत् ॥ ३६ ॥

अपसर्पन्तु ते भूता ये भूता भूमिसंस्थिताः । ये भूता विघ्नकर्तारस्ते
 नश्यन्तु शिवाज्ञया ॥ अपक्रामन्तु भूतानि पिशाचाः सर्वतो दिशम् ।
 सर्वेषामवरोधेन पूजाकर्म समारंभे । यदत्र संस्थितं भूतं स्थानमाश्रित्य
 सर्वतः । स्थानं त्यक्त्वा तु तत्सर्वं यत्रस्थं तत्र गच्छतु ॥ भूतप्रेतपि-
 शाचाद्या अपक्रामन्तु राक्षसाः । स्थानादस्माद्ब्रजन्त्वन्यत्स्वीकरोमि भुवं
 त्विमाम् ॥ भूतानि राक्षसा वापि येऽत्र तिष्ठन्ति केचन । ते सर्वेऽप्य-
 पगच्छन्तु पूजाकर्म करोम्यहम् ॥ एतैर्मन्त्रैः सर्वदिक्षु विकिरेत् ॥ वाम-
 पादेन भूमिं त्रिवारं ताडयेत् ॥ उदकस्पर्शः ॥ ततः स्ववामभागे पूजा-
 र्थजलपूरितकलशार्चनम् ।

तत्र वरुणावाहनम्-तच्चायामीत्यस्य शुनःशेष ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः
 वरुणो देवता वरुणावाहने विनियोगः ॥

ॐ तत्त्वायामिब्रह्मणा व्वन्दमानस्तदाशास्ते यज-
मानो हविर्भिः ॥ अहेडमानो व्वरुणेहबोदध्युरुशःस-
मानऽ आयुःप्रमोषीह ॥ १८ ॥

मकरस्थं पाशहस्तमम्भसां पतिमीश्वरम् । आवाहये प्रतीचीशं वरुणं
यादसां पतिम् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः अस्मिन्कलशे वरुणं साङ्गं सपरिवारं
सायुधं सशक्तिकम् आवाहयामि स्थापयामि ॥ प्रतिष्ठापनम्—

ॐ मनोजूतिर्जुषतामाज्ज्यस्यबृहस्पतिर्घृज्ञमिमन्त-
नोत्वरिष्टृषज्ञसमिमन्दधातु ॥ विश्वेदेवासऽइह
मादयन्तामोश्मप्रतिष्ठ ॥ १३ ॥

ॐ वरुणाय नमः । वरुण सुप्रतिष्ठितो वरदो भव ॥ प्रतिष्ठाप्य ॥
ततः ॐ भूर्भुवः स्वः वरुणाय नमः चन्दनं समर्पयामि ॥ इत्यादिपञ्चो-
पचारैः सम्पूज्य तत्त्वायामीति पुष्पाञ्जलिं समर्प्य अनेन पूजनेन वरुणः
प्रीयताम् ॥ ततः अनामिकया कलशं स्पृष्ट्वा अभिमन्त्रयेत्—कलशस्य
मुखे विष्णुः कण्ठे रुद्रः समाश्रितः । मूले तत्र स्थितो ब्रह्मा मध्ये मातृ-
गणाः स्मृताः ॥ कुक्षौ तु सागराः सर्वे सप्तद्वीपा वसुन्धरा । ऋग्वेदोऽथ
यजुर्वेदः सामवेदो ह्यथर्वणः ॥ अङ्गैश्च सहिताः सर्वे कलशाम्बुसमा-
श्रिताः । गायत्री चात्र सावित्री शान्तिः पुष्टिकरी तथा ॥ आयान्तु मम
शान्त्यर्थं दुरितक्षयकारकाः । गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति ॥
नर्मदे सिन्धो कावेरि जलेऽस्मिन् संनिधिं कुरु । ब्रह्माण्डोदरतीर्थानि

१ स्पृशन्त्वनामिकाप्रेण कचिदालोकयन्नपि । अनुमन्त्रणं सर्वत्र सदैवमभिमन्त्रयेत् ॥

करैः स्पृष्टानि ते रवे ॥ तेन सत्येन मे देव तीर्थं देहि दिवाकर ॥ ततो
 पूजनम्—पूर्वे ऋग्वेदाय नमः ॥ दक्षिणे यजुर्वेदाय नमः ॥ पश्चिमे
 सामवेदाय नमः ॥ उत्तरे अथर्वणवेदाय नमः ॥ कलशमध्ये अपाम्पतये
 वरुणाय नमः ॥ इति वरुणं सम्पूज्य “ गायत्र्यादिभ्यो नमः ” इति
 कलशदेवताः पञ्चोपचारैरभ्यर्च्य कलशं प्रार्थयेत् ॥ देवदानवसंवादे
 मथ्यमाने महोदधौ । उत्पन्नोऽसि तदा कुम्भ विधृतो विष्णुना स्वयम् ॥
 त्वत्तोये सर्वतीर्थानि देवाः सर्वे त्वयि स्थिताः । त्वयि तिष्ठन्ति
 भूतानि त्वयि प्राणाः प्रतिष्ठिताः ॥ शिवः स्वयं त्वमेवासि विष्णुस्त्वं
 च प्रजापतिः । आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवाः सपैतृकाः ॥ त्वयि
 तिष्ठन्ति सर्वेऽपि यतः कामफलप्रदाः । त्वत्प्रसादादिमां पूजां कर्तुमीहे
 जलोद्भव ॥ सान्निध्यं कुरु मे देव प्रसन्नो भव सर्वदा ॥ अङ्कुशमुद्रया
 सूर्यमण्डलात् सर्वाणि तीर्थान्यावाह्य । वं इति धेनुमुद्रया अमृतीकृत्य
 हुं इति कवचेनावगुण्ठ्य मत्स्यमुद्रयाऽऽच्छाद्य वं इति मूलेनाष्टवारम-
 भिमन्त्र्य तस्मादुदकादुदकं गृहीत्वा पूजाद्रव्याणि सम्प्रोक्षेत् । तां च
 भूमिं सम्प्रोक्षेत् । पुनः स्वल्पोदकमादाय स्वात्मानं स्वशिरश्च सम्प्रो-
 क्षेत् ॥ तत्र मन्त्रः—अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोऽपि वा । यः
 स्मरेत्पुण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥

ॐ आपोहिष्ठा मयोभुवस्तानऽऊर्जो देधातन ॥ मुहेर-
 णाय चक्षसे ॥ ११ ॥ यो वं शिवतमोरमस्तस्य भाजयते-
 हनं ॥ उशुतीरिव मातरं ॥ ११ ॥ तस्माऽअरङ्गमामवोष-
 स्य क्षयाय जिह्वय ॥ आपो जनयथाचन ॥ ११ ॥

पश्चात्कलश (कुम्भ) मुद्रां प्रदर्शयेत् ॥

अथ दीपपूजनम्—घृतदीपं प्रज्वालय निर्वृतस्थले निधाय ॥

ॐ अग्निज्ज्योतिर्ज्ज्योतिरुग्निः स्वाहा सूर्यो ज्ज्यो-
तिर्ज्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा ॥ अग्निर्वर्चो ज्ज्योतिर्व-
र्चः स्वाहा सूर्यो वर्चो ज्ज्योतिर्वर्चः स्वाहा ॥ ज्योतिः
सूर्यो ज्ज्योतिः स्वाहा ॥ ३ ॥

ॐ भूर्भुवः स्वः दीपस्थदेवतायै नमः आवाहयामि सर्वोपचारार्थे
गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि नमस्करोमि ॥ प्रार्थयेत्—भो दीप देव-
रूपस्त्वं कर्मसाक्षी ह्यविघ्नकृत् ॥ यावत्पूजासमाप्तिः स्यात्तावदत्र स्थिरो
भव ॥ अनेन पूजनेन दीपदेवता प्रीयताम् ॥ शङ्खपूजनम्—शङ्खे जल-
पूरणम् । शङ्खं चन्द्रार्कदैवत्यं वरुणं चाधिदैवतम् । पृष्ठे प्रजापतिं
विद्यादग्रे गङ्गा सरस्वती ॥ त्रैलोक्ये यानि तीर्थानि वासुदेवस्थ
चाज्ञया । शङ्खे तिष्ठन्ति विप्रेन्द्र तस्माच्छङ्खं प्रपूजयेत् ॥

ॐ अग्निर्ऋषिः पवमानः पाञ्चजन्यः पुरोहितः ॥

तमीमहे महागयम् ॥ उपयामगृहीतोऽयुग्यैर्त्वाव-
र्चसः षष्ठे यो निरुग्यैर्त्वावर्चसे ॥ ४ ॥

ॐ भूर्भुवः स्वः शङ्खस्थदेवतायै नमः आवाहयामि सर्वोपचारार्थे
गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि नमस्करोमि ॥ प्रार्थयेत्—त्वं पुरा सागरोत्पन्नो
विष्णुना विधृतः करे । नमितः सर्वदेवैश्च पाञ्चजन्यं नमोऽस्तु ते ॥

१ दक्षाङ्गुष्ठं पराङ्गुष्ठे (वामाङ्गुष्ठे) क्षिप्त्वा हस्तद्वयेन च । सावकाशा (मध्यशून्यां)
मुष्टिकां च कुर्यात्सा कुम्भमुद्रिका ॥

पाञ्चजन्याय विद्महे पावमानाय धीमहि । तन्नः शङ्खः प्रचोदयात् ॥
शङ्खमुद्रां प्रदर्शयेत् । घण्टापूजनम्—आगमार्थं तु देवानां गमनार्थं
तु रक्षसाम् । घण्टानादं प्रकुर्वीत पश्चाद् घण्टां प्रपूजयेत् ॥

ॐ सुपण्णो॑सि ग॒रुत्क॒र्मा॑स्त्रि॒वृत्ते॑ शिरो॒ गाय॒त्रश्चक्षुर्वृ॒हद्ब्र-
थन्त॑रे॒पक्षौ ॥ स्तोमं॑ऽआ॒त्ममा॑च्छन्दा॒स्यङ्गानि॑ षजू॒०
षिनाम॑ ॥ साम॑ते॒तनू॒र्वीम॑दे॒व्यं ऋष॑ज्ञाय॒ज्ञियम्पु॑च्छन्धि-
ष्ण्य॑ । श॒रफा॑ ? ॥ सु॒पण्णो॑सि ग॒रुत्क॒र्मा॑न्दि॒वङ्ग॑च्छस्व॒ऽ-
पत॑ ॥ १२ ॥

ॐ धूर्ध्वः स्वः घण्टास्थाय गरुडाय नमः आवाहयामि सर्वोपचा-
रार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि नमस्करोमि । गरुडमुद्रां प्रदर्शयेत् ।

शिवध्यानम्—ध्याये नित्यं महेशं रजतगिरिनिभं चारुचन्द्रावतंसं
रत्नाकल्पोज्ज्वलाङ्गं परशुमृगवराभीतिहस्तं प्रसन्नम् । पद्मासीनं
समन्तात्स्तुतममरगणैर्व्याघ्रकृत्तिं वसानं विश्वाद्यं विश्ववन्द्यं निखिलभ-
यहरं पञ्चवक्त्रं त्रिनेत्रम् ॥

ॐ नमस्ते॒रुद्र॑म॒न्यव॑ऽउ॒तोति॑ऽइ॒षवे॑नमः॒ ॥ बा॒हुभ्या॑-
मु॒तते॑नमः॒ ॥ १३ ॥

१ वामाङ्गुष्ठं तु सङ्गृह्य दक्षिणेन तु मुष्टिना । कृत्वोत्तानं ततो मुष्टिमङ्गुष्ठं तु प्रधारयेत् ॥
वामाङ्गुल्यस्तथाऽऽश्लिष्टाः संयुक्ताः सुप्रसारिताः । दक्षिणाङ्गुष्ठसंस्पृष्टा ज्ञेयैषा शङ्खमुद्रिका ॥
२ मिथस्तर्जनीके श्लिष्टे श्लिष्टावङ्गुष्ठकौ तथा । मध्यमानामिके तु द्वौ पक्षाविव विचालयेत् ।
एषा गरुडमुद्रा स्याद्विष्णोः सन्तोषवर्धिनी ॥

विष्णुध्यानम्—शान्ताकारं भुजगशयनं पद्मनाभं सुरेशं विश्वाधारं
गगनसदृशमेघवर्णं शुभाङ्गम् । लक्ष्मीकान्तं कमलनयनं योगिभिर्ध्या-
नगम्यं वन्दे विष्णुं भवभयहरं सर्वलोकैकनाथम् ॥

ॐ विष्णो रुराट्मसि विष्णो ॐ श्रुत्रैस्तथो विष्णो ॐ
स्यूरसि विष्णो र्द्वोसि ॥ द्वैष्णवंमसि विष्णवेत्वा ॥ ३॥

सूर्यध्यानम्—ध्येयः सदा सवितृमण्डलप्रध्यवर्ती नारायणः
सरसिजासनसन्निविष्टः । केयूरवान्मकरकुण्डलवान्किरीटीहारी हिरण्य-
यवपुर्धृतशङ्खचक्रः ॥

ॐ सूक्ष्मैरश्मिर्हरिकेश ॐ पुरस्तात्सविताज्ज्योतिरु-
दय ॥ २५ अजस्रम् ॥ तस्य पूषा प्रसवेद्यातिर्विद्वान्त्सम्प-
श्यन्निवश्वाभुवनानि गोपा? ॥ ५७ ॥

गणपतिध्यानम्—श्वेताङ्गं श्वेतवस्त्रं सितकुसुमगणैः पूजितं श्वेतग-
न्धैः क्षीराब्धौ रत्नदीपैः सुरनरतिलकं रत्नसिंहासनस्थम् । दोर्भिः
पाश्चाङ्कुशाब्जाभयवरदधतं चद्रमौलिं त्रिनेत्रं ध्याये शान्त्यर्थमीशं
गणपतिममलं श्रीसमेतं प्रसन्नम् ॥

ॐ नमो गणेभ्यो गणपतिभ्यश्च नमो नमो ब्राते-
भ्यो ब्रातृपतिभ्यश्च नमो नमो गृत्सेभ्यो गृत्सेपति-
भ्यश्च नमो नमो विवरूपेभ्यो विश्वरूपेभ्यश्च नमो
नमः ॥ ३५ ॥

देवीध्यानम्—विद्युद्दामसमभावां गृगपतिस्कन्धस्थितां भीषणां कन्या-
भिः करवालखेटविलसद्गस्ताभिरासेविताम् । हस्तैश्चक्रगदासिखेट-
विशिखांश्चापं गुणं तर्जनीं विश्राणामनलात्मिकां शशिवरां दुर्गां
त्रिनेत्रां भजे ॥

ॐ मनमहं काममाकूतिं वाचः सत्यमशीय ॥ पशूना-
ं रूपमन्नस्य रसो यशुः श्रीः श्रयताम्मायि स्वाहा ॥ ३१ ॥

ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः ध्यायामि ॥
आवाहनाभावे पुष्पाञ्जल्यर्पणम्—ॐ सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः
सहस्रपात् ॥ स भूमिर्ह सवर्तस्पृत्वात्पतिष्ठद्दशाङ्गुलम् ॥ ३२ ॥
आगच्छ देवदेवेश तेजोराशे जगत्पते । क्रियमाणां मया पूजां गृहाण
सुरसत्तम ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः आवाहना-
भावे पुष्पाञ्जलिं समर्पयामि ॥ आसनम्—ॐ पुरुषऽष्टवेदः सर्व्वेभ्यद्-
द्भूतैर्ब्रह्मं भाव्यम् ॥ उतामृतचस्येशानो यदज्ञेनातिरोहति ॥ ३३ ॥
रम्यं सुशोभनं दिव्यं सर्व्वसौख्यकरं शुभम् । आसनं च मया दत्तं

१ कुर्यादावाहनं मूर्तीं मृन्मय्यां सर्व्वदैव हि । प्रतिमायां जले वह्नौ नावाहनविसर्जने ॥
शालग्रामार्चने चैव नावाहनविसर्जने । आवाहनकृत्वा दद्यात्पूर्वं पुष्पाञ्जलिं हरेः । अन्ते पुष्पाञ्जलिं
दद्यात्पूजासम्पूर्तिर्हतेव ॥ आवाहनादिषोडशोपचाराः यथा—आचम्याऽऽवाहयेद्देवमुच्चातु पुरुषोत्त-
मम् । द्वितीययाऽऽसनं दद्यात्पाद्यं चैव तृतीयया ॥ अर्घ्यश्चतुर्थ्यां दातव्यः पद्मम्याऽऽचमनं
तथा । षष्ठ्या स्नानं प्रकुर्वीत सप्तम्या वस्त्रधौतकम् ॥ यज्ञोपवीतं चाष्टम्या नवम्या गन्धमेव च ।
पुष्पं देयं दशम्या तु एकादश्या च धूपकम् ॥ द्वादश्या दीपकं दद्यात् त्रयोदश्या निवेदनम् ।
चतुर्दश्या नमस्कारं पञ्चदश्या प्रदक्षिणाः । षोडश्याद्वासनं कुर्याच्छेषकर्माणि पूर्व्ववत् । तच्च सर्व्वे
अपेक्ष्यः पौरुषं सूक्तमेव च ॥ अत्र यजुर्वेदिभिः—चतुर्दश्या तु ताम्बूलं तथा षोडश्या
मन्त्रपुष्पयुक्तमम् ॥ एवं केचन वदन्ति तत्र मूलं मृग्यम् ॥

गृहाण परमेश्वर ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः
 आसनं समर्पयामि ॥ पाद्यम्—ॐ एतावानस्यमहिमातोज्ज्यायौ च-
 पूरुषं ॥ पादौस्युद्विष्टाभुतानि त्रिपादस्यामृतमिद्वि ॥ ३१ ॥
 उष्णोदकं निर्मलं च सर्वसौगन्ध्यसंयुतम् ॥ पादप्रक्षालनार्थाय दत्तं ते
 प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः पाद्यं
 समर्पयामि ॥ अर्घ्यम्—ॐ त्रिपादूर्द्ध्व उदैत्पूरुषं पादौस्येहा-
 भवत्पुनः ॥ ततो विष्णुर्हृद्व्युक्क्रामत्साशनानशनेऽभि ॥ ३१ ॥
 अर्घ्यं गृहाण देवेश गन्धपुष्पाक्षतैर्युतम् ॥ ताम्रपात्रस्थितं चैव फलतोय-
 समन्वितम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः अर्घ्यं
 समर्पयामि ॥ आचमनम्—ॐ ततो विराट् जायत विराजोऽधि-
 पूरुषं ॥ स जातोऽर्च्यं रिच्यत पञ्चाद्भूमिमतो पुरः ॥ ३१ ॥
 सर्वतीर्थसमायुक्तं सुगन्धि निर्मलं जलम् ॥ आचम्यतां मया दत्तं
 गृहीत्वा परमेश्वर ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः
 आचमनीयं समर्पयामि ॥ स्नानम्—ॐ तस्माद्द्युज्ञानसंर्वहुतं सम्भृतम् पृ-
 षदाज्ज्यम् ॥ पृश्नस्तौश्चक्रे वायुव्यानारुण्या ग्नाम्याश्च ये ३१ ॥
 गङ्गासरस्वतीरेवापयोष्णीनर्मदाजलैः । स्नापितोऽसि मया देव ह्यतः
 शान्तिं कुरुष्व मे ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः स्नानं
 समर्पयामि ॥ एकतन्त्रेण पञ्चामृतस्नानम्—

ॐ पञ्चनदह्यः सरस्वतीमपियन्ति सखीतसह ॥ सर-
 स्वतीतुपञ्चधा सोढेशे भवत्सरित् ॥ ११ ॥

पयो दधि घृतं चैव मधु च शर्करायुतम् । पञ्चामृतं मयाऽऽनीतं
स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो
नमः पञ्चामृतस्नानं समर्पयामि ॥ अथवा पृथक्पृथक्मन्त्रेण पञ्चामृ-
तस्नानम् । यथा-पयःस्नानम्—

ॐ पयः पृथिव्याम्पयऽओषधीषुपयोदिव्यन्तरिक्षे
पयोधा ॥ पयस्वतीं प्रदिशः सन्तुमद्गुह्यम् ॥ ३६/१८ ॥

कामधेनुसमुत्पन्नं सर्वेषां जीवनं परम् । पावनं यज्ञहेतुश्च पयः
स्नानार्थमर्पितम् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः
पयःस्नानं समर्पयामि ॥ पयःस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं समर्पयामि ॥
शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥ दधिस्नानम्—

ॐ दधिक्रावणोऽअकारिषञ्जिष्णोऽरश्मस्यवाजि-
नः ॥ सुरभिर्नोमुखाकरुत्प्रणऽआयूँषितारिषत् ॥ ३२/३ ॥

पयसस्तु समुद्भूतं मधुराम्बुं शशिप्रभम् । दध्यानीतं मया देव
स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो
नमः दधिस्नानं समर्पयामि ॥ दधिस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं समर्पयामि ॥
शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥ घृतस्नानम्—

ॐ घृतं घृतपावानं पिबतु वसां वसापावानं पिबतु-
न्तरिक्षस्य हविरसि स्वाहा ॥ दिशः प्रदिशऽ आदिशो-
विदिशऽउदिशोदिग्भ्यः स्वाहा ॥ १६/१६ ॥

नवनीतसमुत्पन्नं सर्वसन्तोषकारकम् । घृतं तुभ्यं प्रदास्यामि
स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो
नमः घृतस्नानं समर्पयामि । घृतस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं समर्पयामि ।
शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं सम० ॥ मधुस्नानम्—

ॐ मधुवाताऽऽकृताय ते मधुं क्षरन्ति सिन्धवः ॥ मादध्वी-
र्नः सन्त्वोषधीः ॥ १० ॥ मधुनक्तं मुतोषसो मधुं मत्पा-
त्थिवः हरजः ॥ मधुद्वयोरस्तु नः पिता ॥ ११ ॥ मधु-
मान्नो वनस्पतिर्मधुमाँऽऽस्तु सूर्यः ॥ मादध्वी-
र्गावो भवन्तु नः ॥ १२ ॥

तरुपुष्पसमुद्भूतं सुस्वादु मधुरं मधु । तेजःपुष्टिकरं दिव्यं स्नानार्थं
प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः
मधुस्नानं समर्पयामि । मधुस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं समर्पयामि ॥
शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥ शर्करास्नानम्—

ॐ अपां रसमुद्द्वयसहस्रमूर्खे सन्तः स माहितम् ॥
अपां रसस्य योरसस्तं वो गृह्णाभ्युत्तममुपयाम गृही-
तो सीन्द्राय त्वाजुष्टं गृह्णाभ्युपतेषो निरिन्द्राय त्वाजु-
ष्टं तमम् ॥ १३ ॥

इक्षुसारसमुद्भूता शर्करा पुष्टिकारिका । मलापहारिका दिव्या
स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो

नमः शर्करास्नानं समर्पयामि ॥ शर्करास्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं समर्प-
यामि ॥ शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥ गन्धोदकस्नानम्—

ॐ गन्धुर्वस्त्वाविश्व्वावसुः परिदधातु विश्वस्यारिष्ट्यै-
यजमानस्य परिधिरस्युग्निरिडऽईडितः ॥ ३ ॥

मलयाचलसम्भूतं चन्दनागरुसम्भवम् । चन्दनं देवदेवेश स्नानार्थं
प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः गन्धो-
दकस्नानं समर्पयामि ॥ गन्धोदकस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं समर्पयामि ॥
शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥ उद्धर्तनस्नानम्—

ॐ अ॒ऽशुना॑तेऽअ॒ऽशु॒?पृ॑च्छ॒यता॑म्प॒रुषा॑प॒रुः ॥
गन्धस्तेसोममवतुमदायुरसोऽअच्युतः ॥ ३० ॥

नानासुगन्धिद्रव्यं च चन्दनं रजनीयुतम् । उद्धर्तनं मया दत्तं
स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः
उद्धर्तनस्नानं समर्पयामि ॥ उद्धर्तनस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं समर्प-
यामि ॥ शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥ पञ्चामृतादि-
स्नानाङ्गपूजा—ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः वस्त्रो-
पवस्त्रार्थे अक्षतान्समर्पयामि ॥ यज्ञोपवीतार्थे अक्षतान्समर्पयामि ॥ गन्धं
समर्पयामि ॥ अक्षतान् सम० ॥ पुष्पाणि समर्पयामि ॥ नानापरिमलसौ-
भाग्यद्रव्याणि समर्पयामि ॥ धूपम् आघ्रापयामि ॥ दीपं दर्शयामि ॥ शर्क-
रोपहारनैवेद्यम्—ॐ प्राणाय स्वाहा । ॐ अपानाय स्वाहा । ॐ व्यानाय स्वा-
हा । ॐ समानाय स्वाहा । ॐ उदानाय स्वाहा ॥ नैवेद्यं समर्पयामि ॥ नैवे-
द्यमध्ये पानीयंस० नैवेद्यान्ते हस्तप्रक्षालनं मुखप्रक्षालनं च समर्पयामि ।

करोदूर्तनार्थं चन्दनं समर्पयामि ॥ सुखवासायै पूगीफलं ताम्बूलं च समर्प-
यामि ॥ हिरण्यमुद्रादक्षिणां समर्पयामि ॥ कर्पूरारार्तिक्यं दर्शयामि ॥ मद-
क्षिणाः समर्पयामि ॥ मन्त्रपुष्पाञ्जलिं समर्पयामि ॥ प्रार्थनापूर्वकं नमस्क-
रोमि ॥ अनेन यथाशक्त्या ध्यानादिस्नानाङ्गपूर्वाराधनकृतेन श्रीशिवप-
ञ्चायतनदेवताः प्रीयन्तां न मम ॥ निर्माल्यम् उत्तरे विसृज्य गन्धाक्षतपु-
ष्पाणि समर्प्य शालग्रामोपरि तुलसीदलं तथा शिवोपरि विल्वपत्रं समर्प्य
धारापात्रं गन्धादिभिः सम्पूज्य पुरुषसूक्तेन गन्धोदकेन देवानां भूमिं
अभिषेकस्नानं कार्यम् ॥ ॐ सहस्रशीर्षेतिषोडशर्चस्य पुरुषसूक्तस्य नारा-
यणपुरुष ऋषिः आद्यानां पञ्चदशानाम् अनुष्टुप् अन्त्यायास्त्रिष्टुप् जग-
द्बीजपुरुषो देवता श्रीशिवपञ्चायतनदेवतामीतये अभिषेके विनियोगः ।
हरिः ॐ सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपादः ॥ स भूमिर्दुर्बतस्त्वृत्वा-
च्यतिष्ठदृशः क्षुल्लम् ॥ ३१ ॥ पुरुषऽएवेदं सर्वं धूम्रं तृणं च भ्राव्यम् ॥
उतामृतं च स्वयं शानो यदन्नैनातिरोहति ॥ ३२ ॥ एतावानस्य महिमातो-
ज्जयायैश्च पुरुषः ॥ पादोऽस्य विश्वा भूतानि त्रिपादस्यामृतं त्रि-
वि ॥ ३३ ॥ त्रिपादुर्ध्वऽउद्वैत्पुरुषः पादोऽस्येहाभं वत्पुनः ॥ ततो विष्व-
ङ्ख्यक्रामत्साशनानशनेऽभि ॥ ३४ ॥ ततो विराट्जायत विराजोऽ-
भि पुरुषः ॥ स जातोऽअर्यं रिच्यत पश्चाद्भूमिमथो पुरः ॥ ३५ ॥
तस्माद्द्यज्ञारसंर्वहुतः सम्भृतम्पृषदाज्ज्यम् ॥ पशूँस्तौश्चक्रे वाय-
व्यानारुण्या ग्राम्याश्च ये ॥ ३६ ॥ तस्माद्द्यज्ञारसंर्वहुतऽऽकचदं

१ अत्र सम्भवे साङ्गद्वेण द्वैकादशिन्या महिम्नःस्तोत्रेण वाऽभिषेकः कार्यः । २ स्नाने
धूपे च दीपे च घण्टादेनादिमाचरेत् ॥ प्रतिमापट्टयन्नाणा नित्यं स्नानं न कारयेत् । कारयेत्पूर्व-
वसे यथा मलनिवारणम् ॥

सामानि जज्ञिरे ॥ छन्दाँऽसि जज्ञिरे तस्मादध्वजुस्तस्मादजायत
 ॥ ३१ ॥ तस्मादध्वजोऽअजायन्त ये के चोभयादत ॥ गार्वा
 ह जज्ञिरे तस्मात्तस्माज्जाताऽअजायतः ॥ ३२ ॥ तंश्चक्ष्वर्हिषि
 प्रोक्षत्पुरुषं ज्ञातमग्रतः ॥ तेन देवाऽअयजन्त साध्याऽ
 ऋषयश्च ये ॥ ३३ ॥ यत्पुरुषं व्यदधुः कतिधाव्यकल्पयन् ॥
 मुखं किमस्यासीत्किम्बाहू किमुरुपादाऽउच्येते ॥ ३४ ॥ ब्राह्मणोऽस्य-
 मुखमासीद्ब्राह्मराजकृपः कृतः ॥ ऊरुतदस्य बद्धैश्वर्यः पद्भ्याँऽशुद्धोऽ
 अजायत ॥ ३५ ॥ चन्द्रमा मनसो जातश्चक्षोः सूर्योऽअजायत ।-
 भोजादद्वायुश्च प्राणश्च मुखान्दग्धिरजायत ॥ ३६ ॥ नाभ्याँऽआसीद-
 तारिषिः शिष्णोर्द्वयोऽसमवर्तत ॥ पद्भ्याम्भूमिर्दिशः श्रोत्रात्तथा
 लोकाँऽअकल्पयन् ॥ ३७ ॥ यत्पुरुषेण हविषा देवा यज्ञमतञ्जत ॥
 वसन्तोऽस्यासीदाज्ज्यङ्घ्रीष्मऽइध्मः शरद्धविः ॥ ३८ ॥ सप्तास्या-
 सन्नपरिधयसिः सप्त समिधः कृताः ॥ देवा यद्व्यजन्तं ब्रह्मणाऽअब-
 दधन् पुरुषं पशुम् ॥ ३९ ॥ यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमा-
 न्यासन् ॥ ते ह नार्कम्माहिमानं सचन्त यत्र पूर्वं साध्याः सन्ति
 देवाः ॥ ४० ॥ एवमभिषिच्य शङ्खपूरितोदकेन शालग्रामं स्नापयेत्—
 ॐ इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् ॥ समूढमस्य पाँसुरे
 स्वाहा ॥ ४१ ॥ पश्चात्पश्चाद्यतनदेवानामुपरि शान्त्यभिषेकं कुर्यात्—
 ॐ द्यौः शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिः पृथिवी शान्तिरापः शान्तिरोषधयः
 शान्तिः ॥ वनस्पतयः शान्तिर्विश्वे देवाः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिः
 सर्वं शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः सा मा शान्तिरेधि ॥ ४२ ॥ यतोयतः
 समीहं सेतोनोऽअभयंकुरु ॥ शत्रं कुरु प्रजाबभ्योभयन्नतं पशुबभ्य-

॥ ३३ ॥ ॐ सर्वेषां वाऽ एष वेदानां ह्रसो यत्साम सर्वेषामेवैनमेतद्वे-
दानां ह्रसेनाभिषिञ्चति ॥ ब्रा० मं० ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः सुशान्ति-
र्भवतु । सर्वारिष्टशान्तिर्भवतु । ॐ अमृताभिषेकोऽस्तु । ॐ भूर्भुवःस्वः
श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः अभिषेकस्नानं स० शुद्धोदकस्नानम् ।

ॐ शुद्धवाले सर्वशुद्धवालो मणिवालस्तऽ आशिश्च-
ना? श्येतः श्येताक्षोरुणस्ते रुद्राय पशुपतये कृष्णायामाऽ
अं वलिपारौ द्वानभोरूपां पार्ज्जन्नाया? ॥ ३४ ॥

ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः शुद्धोदकस्नानं
समर्पयामि । शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं समर्पयामि । पश्चाद्देवतीर्थं
(चरणोदकं) धृत्वा शिवस्यासनार्थं बिल्वपत्रं शालग्रामस्यासनार्थं
तुलसीदलं च निधाय देवान् वस्त्रेण प्रमृज्य गन्धानुलेपनपूर्वकं स्वस्थाने
स्थापयेत् ॥ वस्त्रम्—ॐ तस्माद्दद्यात् सर्वं हुतऽ ऋचं ॥ १० ॥ ॐ सुजातो
ज्योतिषा सह शर्म वस्त्रं मासं दुस्स्वः ॥ वासोऽअग्रे विश्व-
रूपः सँव्ययस्व विभावसो ॥ ११ ॥ सर्वभूषाधिके सौम्ये
लोकलज्जानिवारणे ॥ मयोपपादिते तुभ्यं गृह्येतां वाससी त्वया ॥
ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः वस्त्रं (वस्त्राभावेऽक्ष-
तान्) समर्पयामि । वस्त्रान्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥ सोत्तरीयं यज्ञो-
पवीतम्—ॐ तस्माद्भवाऽ अजायन्तु ये के चोभयादतः ॥ गावो ह
जज्ञिरे तस्मात्तस्माज्जाताऽअजावयः ॥ ३५ ॥ नवभिस्तनुभिर्युक्तं

१ स्नाने वस्त्रं च नैवेद्ये दद्यादाचमनं तथा । चकाराद्यज्ञोपवीतान्तेऽपि दद्यात् ॥

त्रिगुणं देवतामयम् । सोत्तरीयं ब्रह्मसूत्रं गृहाण परमेश्वर ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः
 श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः सोत्तरीयं यज्ञोपवीतं (तदभावेऽक्षतान्)
 समर्पयामि । तदन्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥ गन्धम्—(ॐ तैः षष्ठं ०)
 ॐ त्वाङ्गन्धर्व्वाऽ अखनं स्त्वामिन्द्रस्त्वाम्बृहस्पतिः ॥ त्वामोषधे
 सोमो राजा चिद्द्वान्यक्षमादमुच्यत ॥ १२ ॥ श्रीखण्डं चन्दनं दिव्यं
 गन्धाढ्यं सुमनोहरम् । विलेपनं सुरश्रेष्ठ चन्दनं प्रतिगृह्यताम् ॥
 ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः गन्धं समर्पयामि ॥
 अक्षताः—

ॐ अक्षन्नमीमदन्तद्दृष्यवंप्रियाऽअधूषत ॥ अस्तो-
 पतस्वभानवोविप्रानविष्टयामतीषोजान्विन्द्रते हरी
 ॥ ५१ ॥

अक्षताश्च सुरश्रेष्ठ कुङ्कुमाक्ताः सुशोभिताः । मया निवेदिता भक्त्या
 गृहाण परमेश्वर ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः
 अक्षतान्समर्पयामि । पुष्पाणि—ॐ अत्पुरुषं ० ॥ ११ ॥ ॐ ओषधीं प्रतिमोद-
 द्ध्वम्पुष्पवतीं प्रसूवरीं ॥ अर्ध्वाऽ इव सज्जिच्चरीर्ध्वं पारयि-
 ष्णवः ॥ १२ ॥ माल्यादीनि सुगन्धीनि मालत्यादीनि वै प्रभो ॥ मया-
 ऽऽनीतानि पुष्पाणि गृहाण परमेश्वर ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीशिवपञ्चाय-
 तनदेवताभ्यो नमः पुष्पाणि समर्पयामि ॥ शङ्कराय विल्वदत्तार्पणम्—

१ अक्षतैर्नाचैरेद्विष्टं न तुलस्या गणाधिपम् । न दुर्लभा यजेद्देवी विल्वपत्रैर्न भास्करम् ॥
 २ पङ्कजं पञ्चरात्रं स्याद्दशरात्रं च विल्वकम् । एकादशाहं तुलसी नैव पर्युषिता भवेत् ॥ ३ शक्ती
 सत्यामत्रैवाष्टोत्तरशतसहस्रान्यतमसंख्यविल्वार्पणं कार्यम् ॥

ॐ शिवो भवप्रजाभ्योमानुषीभ्यस्त्वमाङ्गिरः ॥ मा-
ह्यावापृथिवीऽअभिर्शोचीम्रान्तरिक्षममावन्नस्पतीन्
॥ १५ ॥

त्रिदलं त्रिगुणाकारं त्रिनेत्रं च त्रयायुधम् ॥ त्रिजन्मपापसंहारमेक-
विल्वं शिवार्पणम् । ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीसाम्बसदा शिवाय नमः विल्वप-
त्राणि समर्पयामि । विष्णवे तुलसीदलार्पणम्—

ॐ विष्णोः कर्माणि पश्यतु तव तानि पश्यशे ॥
इन्द्रस्य युज्यते सखा ॥ ३३ ॥

तुलसीं हेमरूपां च रत्नरूपां च मञ्जरीम् । भवमोक्षप्रदां तुभ्यमर्प-
यामि हरिप्रियाम् । ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीमहाविष्णवे नमः तुलसीदलानि
समर्पयामि । सूर्याय पुष्पार्पणम्—

ॐ सवितृत्वांसवानां सुवतामग्निर्गृहपतीनां
सोमो वन्नस्पतीनाम् ॥ बृहस्पतिर्वाचऽइन्द्रो ज्यैष्ठ्या-
यरुद्रऽपशुभ्यो मित्रऽसत्यो वरुणो धर्मपतीनाम् ॥ ३९ ॥

भानो दिवाकरादित्य मार्तण्ड जगतां पते । अपानिधे जगद्रक्ष
भूतभावन भास्कर ॥ प्रणतार्तिहरादित्य विश्वचिन्तामणे विभो । विष्णो
हंसादिभूतेश पुष्पाणि त्वं गृहाण मे ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीसूर्याय नमः
पुष्पाणि समर्पयामि ॥ गणेशाय दूर्वाङ्कुरार्पणम्—

१ ब्राह्मवैष्णवरीदैस्तु सावित्रैर्मित्रवारुणैः । तल्लिङ्गैरेव मन्त्रैस्तु ह्यर्चयेत्समाहितः ॥

ॐ काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्तीपरुषट्परुषस्परि ॥
एवानो दूर्वेष्प्रतनुसहस्रेणशतेनच ॥ ३० ॥

विष्ण्वादिसर्वदेवानां दूर्वा वै प्रीतिदा सदा । वंशवृद्धिकरी नित्यं
गणेशायार्पयाम्यहम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीगणेशाय नमः दूर्वाङ्कुरान्स-
मर्पयामि ॥ देव्यै पुष्पार्पणम्—

ॐ समं कुर्ये देव्याधियासन्दक्षिणयोरुचक्षसा ॥ मामऽ
आयुः प्रमोषीमोऽअहन्तवन्वीरं विदेयतवदेविसन्दृशि ॥ ३३ ॥

सेवन्तिकावकुलचम्पकपाटलाब्जैः पुन्नागजातिकरवीररसालपुष्पैः ।
विल्वप्रवालतुलसीदलमालतीभिस्त्वां पूजयामि जगदीश्वरि मे प्रसीद ।
ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीदेव्यै नमः पुष्पाणि समर्पयामि ॥ सौभाग्यद्रव्याणि-

ॐ अहिरिवभोगैः पर्येतिबाहुज्जयायाहेतिम्परिवा-
धमानः ॥ हस्तग्नोविविश्वाव्युनानिविद्वान्पुमान्पु-
मांऽसम्परिपातुविश्वतः ॥ ३१ ॥

अवीरं च गुलालं च हरिद्रादिसमन्वितम् । नानापरिमलद्रव्यं गृहाण
परमेश्वर ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः सौभाग्यद्र-
व्याणि समर्पयामि ॥ धूपम्-ॐ ब्राह्मणोऽस्य मुखं ॥ ११ ॥ ॐ धूरसि धूर्व
धूर्वन्तं धूर्वतं व्योस्मान्धूर्वति तन्धूर्वं सं व्ययन्धूर्वामि ॥ देवानां-
मसि बहिन्नतमं सस्निन्नतमम्पित्तमञ्जुष्टं तमन्देवहूतमम् ॥ १ ॥
वनस्पतिरसोद्भूतो गन्धाढ्यो गन्ध उत्तमः । आग्नेयः सर्वदेवानां धूपोऽयं
प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः धूप-

माघ्रापयामि ॥ दीपम्—ॐ चन्द्रमा मनसो जातश्चक्षोः संक्षोऽज्जायत ॥
 श्रोत्राद्वायुश्च प्राणश्च मुखोद्गिरिर्जायत ॥ १३ ॥ साज्यं च वर्तिसं-
 युक्तं वह्निना योजितं मया । दीपं गृहाण देवेश त्रैलोक्यतिमिरापहम् ॥
 ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः दीपं दर्शयामि ॥
 नैवेद्यम्—ॐ नाभ्याऽआसी ॥ १३ ॥ ॐ अन्नपतनस्य नो देहानमीवस्य
 शुष्मिणः ॥ प्रप्रदातारन्तारिषऽऊर्जन्नाधोहिहिपदेचतुष्पदे ॥ ८३ ॥
 अन्नं चतुर्विधं स्वादु रसैः षड्विः समान्वितम् । भक्ष्यभोज्यसमायुक्तं नै-
 वेद्यं प्रतिगृह्यताम् ॥ गायत्रीमन्त्रेण तुलसीदलेन सम्प्रोक्ष्य तत्तुलसीदलं
 नैवेद्योपरि निधाय अन्त्रेण संरक्ष्य धेनुमुद्रया अमृतीकृत्य ग्रासमुद्रया
 ॐ प्राणाय स्वाहा । ॐ अयानाय स्वाहा । ॐ व्यानाय स्वाहा । ॐ उदा-
 नाय स्वाहा । ॐ समानाय स्वाहा । ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीशिवपञ्चायतन-
 देवताभ्यो नमः नैवेद्यं समर्पयामि ॥ पूर्वापोशनं समर्पयामि ॥ नैवेद्य-
 मध्ये पानीयम्—एलोशीरलवङ्गादिकर्पूरपरिवासितम् । प्राशनार्थं कृतं
 तोयं गृहाण परमेश्वर ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः
 मध्ये पानीयं समर्पयामि । उत्तरापोशनं समर्पयामि । हस्तप्रक्षालनं सम-
 र्पयामि । मुखप्रक्षालनं समर्पयामि । आचमनीयं समर्पयामि । करोद्ध-
 र्तनार्थं गन्धं समर्पयामि । मुखवासार्थं ताम्बूलम्—

१ तुलसीगन्धपुष्पैश्च सम्पूज्यान् हरेः प्रियम् । सम्प्रोक्ष्यार्घ्यजलेनैव संरक्ष्यान्त्रेण सर्वदा ।
 धेनुमुद्रां प्रदर्शयथ ततो देवं निवेदयेत् ॥ २ परिवृत्तकरो पश्चात्तर्जनीमध्यमे युते । कनिष्ठा-
 नामिकाङ्गुलिं परस्परयुतं कुरु । धेनुमुद्रेयमाख्याता अमृतीकरणं भवेत् ॥ ३ अङ्गुल्यः
 कुटिलीभूता विरलाग्राः परस्परम् । ग्रासमुद्रा समाख्याता सद्यपाणौ नियोजिता ॥ ४ वैश्वदेवं
 पुरा कृत्वा नित्ये चाभ्युदये तथा । स्वाभीष्टदेवतादिभ्यो नैवेद्यं च निवेदयेत् । अकृत्वा वैश्वदेवं
 तु नैवेद्यं यो निवेदयेत् । तदन्नं न च गृह्णन्ति देवा विष्णवादयो ध्रुवम् ॥

ॐ उतस्मास्यद्वतस्तुरण्यतः पूर्णन्नवेरनुवातिप्रग-
 र्द्धिनः ॥ स्येनस्यैवदध्रजंतोऽअङ्कसम्परिदधिकावणः
 सहोजातिरित्रतऽस्वाहा ॥ १५ ॥

पूगीफलं महद्दिव्यं नागवल्लीदलैर्युतम् । एलादिचूर्णसंयुक्तं ताम्बूलं
 प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः ताम्बूलं
 समर्पयामि ॥ फलम्—

ॐ षाऽफलनीर्घाऽअफलाऽअपुष्पा याश्च पुष्पि-
 णीऽ ॥ बृहस्पतिप्रसूतास्तानोमुञ्चन्त्वहंसऽ ॥ १६ ॥

इदं फलं मया देव स्थापितं पुरतस्तव । तेन मे सुफलावाप्तिर्भवे-
 ज्जन्मनि जन्मनि ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः
 फलं समर्पयामि ॥ दक्षिणा—

ॐ षट्त्तर्क्यत्परादान्क्यत्पूर्त्तक्याश्च दक्षिणाऽ ॥
 तदग्निर्वाञ्छकर्मणः स्वर्देवेषु नो दधत् ॥ १७ ॥

हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेम बीजं विभावसोः ॥ अर्प्यते देवदेवेश ह्यतः
 शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः
 सुवर्णपुष्पदक्षिणां समर्पयामि ॥ कर्पूरारातिर्क्यम्—निराजनीं प्रज्वालय
 ज्वालामालिन्यै नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ इति संपूज्यारा-
 तिर्क्यं कुर्यात् ॥

ॐ आरात्रि पार्थिवऽ रजःपितुरप्रायि धामभिऽ ॥

दिव? सदा ॐ सि बृहती वितिष्ठसऽ आत्वेष्वं र्तते तमः ॥ ३३ ॥

कर्पूरगौरं करुणावतारं संसारसारं भुजगेन्द्रधारम् । सदा वसन्तं
हृदयारविन्दे भवं भवानीसाहितं नमामि ॥ मङ्गलं भगवान् विष्णुर्मङ्गलं
गरुडध्वजः ॥ मङ्गलं पुण्डरीकाक्षो मङ्गलायतनो हरिः ॥ सर्वमङ्गलमा-
ङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके ॥ शरण्ये त्र्यम्बके गौरि नारायणि नमोऽस्तु ते ।
कदलीगर्भसम्भूतं कर्पूरं च प्रदीपितम् । आरातिं क्यमहं कुर्वे पश्य मे वर-
दोत्तम ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः कर्पूरारातिं क्यं
दर्शयामि ॥ प्रदक्षिणा-ॐ सप्तास्यां सन्नपरिधयस्त्रि? सप्त समिधः-
कृता? ॥ देवा यद्यज्ञन्तं ब्रह्मनाऽ अबद्धन्तु पुरुषं पशुम् ॥ १५ ॥ यानि कानि
च पापानि जन्मान्तरकृतानि च । तानि सर्वाणि नश्यन्तु प्रदक्षिणपदे
पदे ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः प्रदक्षिणां
करोमि ॥ मन्त्रपुष्पाञ्जलिः-अञ्जलौ पुष्पाण्यादाय तिष्ठन् ॥ हरिः-
ॐ गुणानान्त्वा गुणपतिः हवामहे प्रियाणान्त्वा प्रियपतिः हवामहे नि-
धीनान्त्वा निधिपतिः हवामहे वसो मम ॥ आहमंजानि गर्भधमा-
स्त्वमंजासि गर्भधम् ॥ १९ ॥ श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यां वहोरात्रे
प्राश्च नक्षत्राणिरूपमश्विनौ व्यात्तम् ॥ इष्णोर्निपाणामुर्मऽइषाण ०
॥ २२ ॥ अम्वेऽअम्बिकेम्बालिके न मां नयति कश्चन ॥ सत्तरत्य-
श्वक? सुभद्रिकाङ्काम्पीलवासिनीम् ॥ २३ ॥ तन्तऽएतमनु जोषम्भ-
राम्मेव नेत्रवदपचेतयाताऽअग्ने? प्रियम्पाथो पीतम् ॥ २४ ॥ स-
स्रवभागा स्थेषा बृहन्तः प्स्तरैव्हा? परिधेयाश्च देवा? ॥ २५ ॥

मुर्दानन्दिबोऽअरतिस्पृथिव्याव्वैश्वानरमृतऽआजातमग्निम् ॥ कविऽ
 सम्म्राजमतिथिञ्जनानामासन्नापात्रञ्जनयन्तदेवा? ॥ २५ ॥ प्रोह्यमाणं
 सोमऽ आगतो ब्रह्मणऽआसन्न्यामासन्नोग्निराग्नीदुऽइन्द्रो हविर्दानेय-
 वीपावहियमाणं ॥ २६ ॥ विश्वैवेदेवाऽ अद्भुतं द्युप्तो विष्णुर्ग-
 र्भीतपाऽआप्याश्वमानो यमः सुयमानो विष्णुः सन्मित्रयमाणो वायुः
 पुयमानं शुक्रः पुतः शुक्रः क्षीरश्रीर्मन्थी संकृत्तुश्रीर्विश्वैवेदेवा? ॥ २७ ॥
 पितेवैधि सुनवऽआ सशेवा स्वावेशा तद्व्या संविशस्याश्वि-
 नाद्ध्वर्यू सादयतामिह र्वा ॥ २८ ॥ पृथिव्या? पुरीषमस्यप्सो नाम
 तान्त्वा विश्वेऽअभिगृणन्तु देवा? ॥ २९ ॥ षोडशी स्तोमऽओजो द्वि-
 णश्चतुश्चत्वारिंश स्तोमो वर्चो द्विणम् ॥ अग्ने? पुरीषमस्यप्सो नाम
 तान्त्वा विश्वेऽअभिगृणन्तु देवा? ॥ ३० ॥ समिद्धेऽअग्नावधिं माम-
 ह्वानऽउक्थपत्रं ईडुर्यो गृभीतः ॥ तप्तहर्मर्पगृह्णायजन्तोर्जा-
 यद्यज्ञमयजन्त देवा? ॥ ३१ ॥ यस्येमा? प्रदिशो यस्यं बाहू कस्मै
 देवाय हविषा विधेम ॥ ३२ ॥ यऽआत्कमदा बलदा यस्य विश्वेऽउपा-
 संते प्रशिष्यस्य देवा? ॥ ३३ ॥ अनागास्त्वन्नोऽअदितिं कृणोतु
 क्षत्रन्नोऽअश्वो वनतां हविष्मान् ॥ ३४ ॥ इमानु कम्भुवना सीष-
 धामेन्द्रश्च विश्वे च देवा? ॥ ३५ ॥ बृहस्पते सवितर्व्योधयैनं स-
 शितश्चित्सन्तरां सक्षिशिषाधि ॥ वर्द्धयैनम्महते सौमगाय विश्वेऽ
 एनमनु मदन्तु देवा? ॥ ३६ ॥ प्रजापतेस्तपसा वावृधान? सद्व्यो
 जातो दधिपे यज्ञमग्ने ॥ स्वाहाकृतेन हविषा पुरोगा साहि साध्या
 हविरदन्तु देवा? ॥ ३७ ॥ सद्योजातो व्यमिमीत यज्ञमग्निर्देवानाम-
 भवत्पुरोगा? ॥ अस्य होतुः प्रदिश्यतस्य वाचि स्वाहाकृतं हविर-

दन्तु देवा? ॥ ३६ ॥ अस्मे रुद्रा मेहना पर्वतासो वृत्रहच्ये भरहूतो
सजोषा ॥ य? शठ्सते स्तुवते धायि पञ्जइन्द्रज्येष्ठाऽअस्माँर
ऽअवन्तु देवा? ॥ ५० ॥ नहि रूपगमविदन्नन्यमस्माद्वैश्वानरात्पुंरऽए-
तारंमग्ने? ॥ एमेनमवृधन्नमृताऽअमर्त्यवैश्वानरक्षेत्रजित्याय देवा?
॥ ६३ ॥ यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् ॥ तेह-
नार्कमहिमानं सचन्त यत्र पूर्वं साध्या? सन्ति देवा? ॥ १६ ॥
ॐ राजाधिराजाय प्रसह्यसहिने । नमो वयं वैश्रवणाय कुर्महे । स मे
कामान्कामकामाय मह्यम् । कामेश्वरो वैश्रवणो ददातु । कुबेराय वैश्रव-
णाय । महाराजाय नमः ॥ ॐ स्वस्ति । साम्राज्यं भोज्यं स्वाराज्यं
वैराज्यं पारमेष्ठ्यं राज्यं महाराज्यमाधिपत्यमयं समन्तपर्यायी स्या-
त्सार्धभौमः सार्वभुपऽआन्तादापरार्धात् । पृथिव्यै समुद्रपर्यन्ताया
ऽएकराडिति । तदप्येव श्लोकोभिगीतो मरुतः परिवेष्टारो मरुत्तस्या-
वसन्मृहे । आविक्षितस्य काममेविश्वेदेवाः सभाराद इति ॥
ॐ त्रिविश्वतश्चक्षुरुतद्विश्वतोमुखो त्रिविश्वतोबाहुस्तद्विश्वतस्पात् ॥
सम्बाहुर्व्यान्धर्मतिस्मपतत्रैदर्यान्नाभूमीजिनयन्दुयऽएकं ॥ १७ ॥ ॐ भू-
वर्भुवः स्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः मन्त्रपुष्पाञ्जलिं समर्पे-
यामि ॥ प्रार्थनापूर्वकनमस्कारः—ॐ धत्तपुरुषेण हविर्पादेवाय जगत्तद्वत ॥

१ अत्रावसरे केचन पार्षदपूजां कुर्वन्ति—वाणरावणचण्डाश्च नन्दिभृङ्गिरिटादयः । सदा-
शिवप्रसादं ते सर्वे गृह्णन्तु शाश्वतवाः ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपार्षदगणेभ्यो नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि
समर्पयामि नमस्करोमि ॥ विष्वक्सेनोद्वाकूरा सनकाद्याः शुकादयः । महाविष्णुप्रसादं ते
सर्वे गृह्णन्तु वैष्णवाः ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीविष्णुपार्षदगणेभ्यो नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि
नमस्करोमि ॥ माठरः पिङ्गलो दण्डश्चण्डाशोः परिपार्श्वकाः । प्रभाकरप्रसादं ते सर्वे गृह्णन्तु
पार्षदाः ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीसूर्यपार्षदगणेभ्यो नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि नमस्करोमि ॥

वसन्तोऽस्यासीदाज्ज्यङ्घ्रौ च शरद्धविः ॥ १५ ॥ गिरिशं गणेशं
 गले नीलवर्णं गजेन्द्राधिराजं गुणातीतरूपम् ॥ भवं भास्वरं भस्मना
 भूषिताङ्गं भवानीकलत्रं भजे पञ्चवक्त्रम् ॥ १ ॥ योगेन सिद्धविबुधैः
 परिभाव्यमानं लक्ष्म्यालयं तुलसिकाचितभक्तभृङ्गम् ॥ प्रोत्तुङ्गरक्त-
 खराङ्गुलिपत्रचित्रं गङ्गारसं हरिपदाम्बुजमाश्रयेऽहम् ॥ २ ॥ उदय-
 गिरिमुपेतं भास्करं पद्महस्तं निखिलभुवननेत्रं रत्नरत्नोपमेयम् ॥
 तिमिरकरिमृगेन्द्रं बोधकं पद्मिनीनां सुरवरमभिवन्दे सुन्दरं विश्ववन्द्यम्
 ॥ ३ ॥ निजैरौषधीस्तर्पयन्तं कराग्रैः सुरौघान्कलाभिः सुधास्रावि-
 णीभिः ॥ दिनेशांशुसन्तापहारं द्विजेशं शशाङ्कस्वरूपं गणेशं नमामः
 ॥ ४ ॥ स्वभक्तवत्सलेऽनघे सदापवर्गभोगदे दरिद्रदुःखहारिणि त्रिलो-
 कशङ्करेश्वरि ॥ भवानि भीम अम्बिके प्रचण्डतेजउज्ज्वले भुजाकला-
 पमण्डिते नमोऽस्तु ते महेश्वरि ॥ ५ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतन-
 देवताभ्यो नमः प्रार्थनापूर्वकनमस्कारं समर्पयामि ॥ पूजितदेवतानां
 यथाशक्ति जपं कृत्वा ॥ राजोपचाराः—छत्रं च चामरं चैव व्यजनं
 दर्पणं तथा । पादुकादि च सर्वाणि गृह्यन्तां परमेश्वर ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः
 श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः राजोपचारान्समर्पयामि ॥ विशेषार्घ्यः—
 अर्घपात्रे जलं प्रपूर्य गन्धाक्षतपुष्पसहितं नारिकेलं पूगीफलं वा धृत्वा
 रक्ष रक्ष महादेव रक्ष त्रैलोक्यरक्षक । भक्तानामभयं कर्ता त्राता भव

२. गणपो गालवध्वं मुद्गलध्वं सुधाकरः । गणेशस्य प्रसादं वै सर्वे गृह्णन्तु गाणपाः ॥ ॐ भूर्भु-
 वःस्वः श्रीगणेशपार्षदगणेशभ्यो नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि नमस्करोमि ॥ शक्तिहृच्छि-
 ष्टचाण्डाली गणेशः सविता शशी । महादेवीप्रसादं ते सर्वे गृह्णन्तु पार्षदाः । ॐ भूर्भुवःस्वः
 श्रीदेवीपार्षदगणेशभ्यो नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि नमस्करोमि ॥

भवाणवात् ॥ वरद त्वं वरं देहि वाञ्छितं वाञ्छितार्थद । अनेन सफ-
 लार्घेण फलदोऽस्तु सदा मम ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेव-
 ताभ्यो नमः विशेषार्घं समर्पयामि ॥ क्षमापनम्-आवाहनं न जानामि
 न जानामि तवार्चनम् ॥ पूजां चैव न जानामि क्षमस्व परमेश्वर ॥ १ ॥
 अन्यथा शरणं नारित त्वमेव शरणं मम ॥ तस्मात्कारुण्यभावेन रक्षस्व
 परमेश्वर ॥ २ ॥ भूमौ स्खलितपादानां भूमिरेवावलम्बनम् ॥ त्वयि जाता-
 पराधानां त्वमेव शरणं मम ॥ ३ ॥ मत्समो नास्ति पापिष्ठस्त्वत्समो नास्ति-
 पापहा ॥ इति मत्वा दयासिन्धो यथेच्छसि तथा कुरु ॥ ४ ॥ गतं पापं
 गतं दुःखं गतं दारिद्र्यमेव च ॥ आगता सुखसंपत्तिः पुण्योऽहं तव
 दर्शनात् ॥ ५ ॥ मंत्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं सुरेश्वर ॥ यत्पूजितं
 मया देव परिपूर्णं तदस्तु मे ॥ ६ ॥ यदक्षरपदभ्रष्टं मात्राहीनं च
 यद्भवेत् ॥ तत्सर्वं क्षम्यतां देव प्रसीद परमेश्वर ॥ ७ ॥ अपराधसहस्राणि
 क्रियन्तेऽहर्निशं मया ॥ दासोऽयमिति मां मत्वा क्षमस्व परमेश्वर
 ॥ ८ ॥ अर्पणम्-अनेनावाहनासनपाद्यार्घ्याचमनीयस्नानवस्त्रोपवीतग-
 न्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यताम्बूलदक्षिणाप्रदक्षिणामंत्रपुष्पनमस्काररूपैः षोड-
 शोपचारैः अन्योपचारैश्च यथाज्ञानेन यथामिलितोपचारद्रव्यैः कृतपूज-
 नेन श्रीशिवपञ्चायतनदेवताः प्रीयन्तां न मम ॥ ॐ तत्सद्ब्रह्मार्पणम-
 स्तु ॥ यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु । न्यूनं सम्पूर्ण-
 तां याति सद्यो वन्दे तमच्युतम् ॥ ॐ विष्णवे नमो विष्णवे नमो विष्णवे
 नमः ॥ जलपूरितशङ्खभ्रामणम्-शङ्खमध्ये स्थितं तोयं भ्रामितं केश-
 वोपरि ॥ अङ्गलग्नं मनुष्याणां ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ इत्युक्त्वा शङ्खं
 देवोपरि भ्रामयित्वा तस्योदकेन स्वशरीरं मार्जयेत् । तीर्थग्रहणम्-अ-

कालमृत्युहरणं ब्रह्महत्यादिनाशनम् ॥ सुरपादोदकं पुण्यं पिबाम्या-
युर्विवर्धनम् ॥ इति मन्त्रेण देवतीर्थं पीत्वा देवनिर्माल्यं गृहीत्वा
दक्षिणनासावघ्राणं कृत्वा शिरशि धारयेत् ॥

॥ इति शिवपञ्चायतनपूजाप्रयोगः ॥

॥ अथ रुद्राभिषेकप्रयोगः ॥

॥ २० ॥ अथ रुद्राभिषेकप्रकाराः ॥

तत्र प्राक् रुद्रस्य षडङ्गानि कथ्यन्ते । उक्तञ्च-शिवसंकल्पहृदयं
सूक्तं स्यात्पौरुषं शिरः । प्राहुर्नारायणीयं च शिखा स्याच्चौत्तराभिधम् ॥
आशुः शिशानः कवचं नेत्रं विश्राड् बृहत्स्मृतम् । शतरुद्रियमस्त्रं
स्यात्षडङ्गक्रम ईरितः ॥ हृच्छिरस्तु शिखा वर्म नेत्रं चास्त्रं महामते ॥
प्राहुर्विधिज्ञा रुद्रस्य षडङ्गानि स्वशास्त्रतः ॥

॥ अथ प्रथमो रूपरुद्रस्तस्य प्रथमप्रकारः ॥

ॐ षज्जाग्रत इति शिवसङ्कल्पसूक्तेन, ॐ सहस्रशीर्षेति पौरुषसूक्तेन,
ॐ अद्भ्यः सम्भृत इति उत्तरनारायणसूक्तेन, ॐ आशुः शिशान इति
द्वादशभिः सप्तदशभिर्वा मन्त्रैः अप्रतिरथसूक्तेन, ॐ विश्राड् इति भैत्रसू-
क्तेन, ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ नमस्ते इत्यादिना तमेषाञ्जम्भेदध्मः
ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ इत्यन्तेनाष्टप्रणवयुक्तेन रौद्राध्यायेन, ॐ वयर्ह
इति अष्टमन्त्रैः, नतं विदेति देवपद्वत्युक्तद्वाभ्यां मन्त्राभ्याम्, ॐ उग्रश्चेति
सप्तजटामन्त्रैः, ॐ वाजश्च म इति एकोनत्रिंशन्मन्त्रैश्चाभिषेकः ।

अन्ते च ॐ ऋचंवाचमिति शान्त्यध्यायेन शान्तिकरणं ॐ शान्तिरिति त्रिरुच्चारणं वा ॥ अयमेव प्रकारश्चमकवर्जं सर्वैर्वाजसनेयिभिरादृतः ॥

॥ अथ प्रथमो रूपरुद्रस्तस्य द्वितीयप्रकारः ॥

पङ्कजपक्षे-ॐ वज्राग्रत इत्यादिभिर्नमस्तेरुद्रेतिरौद्राध्यायान्तैः पङ्क्तिभिर्-
ङ्गमन्त्रैः पूर्वमभिषेकः । ततः ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ नमस्तेरुद्रेत्यादिना
तमेषाञ्जम्भेदधमः ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ इत्येतेनाष्टप्रणवयुक्तेन रौद्रा-
ध्यायेनाभिषिच्य ॐ ववयः सोमेत्यष्टकण्डिकाभिरभिषेकः ॐ उग्रश्चेति
सप्तभिश्च । महच्छिरोरुद्रजटाभ्यामभिषेकाभावपक्षे व्वाजश्चम इत्यष्टा-
नुवाकैरभिषेकः । ॐ व्वाजश्चम इत्यष्टानुवाकाभावपक्षे महच्छिरोरुद्रजटा-
भिरभिषेकः । ॐ ऋचंवाचमिति शान्त्यध्यायेन पक्षद्वयेऽपि अभिषेकेण
शान्तिकरणम् ॐ शान्तिरिति त्रिरुच्चारणं वा ॥ इति द्वितीयो रूपरु-
द्रप्रकारः ॥ बृहत्पाराशरस्मृतिमते तु पञ्चाङ्गमन्त्रपूर्वकरौद्राध्यायस्यैव
जपोऽन्ते ऋचंवाचमित्यनेनाभिषेककरणमित्ययमेव रूपाख्यो रुद्रजपो
न तु पुनरन्यस्य कस्यचिन्मन्त्रस्य जप इति विशेषः ॥

अथ द्वितीयो रुद्राख्यः (एकादशिनी रुद्र इति पर्यायः)

तस्य प्रकाराः तत्र प्रथमप्रकारो यथा—

ॐ वज्राग्रत इत्यादिभिर्विविधैर्ब्राह्मिण्यनुवाकान्तैः पञ्चभिर्ङ्गमन्त्रैः पूर्व-
मभिषेकः । ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ नमस्तेरुद्रेत्यारभ्य तमेषाञ्जम्भेदधमः

१ नमस्तेरुद्रमन्यव इति षोडशर्चं शतरुद्रियमिति कमलाकरादयः ॥ तथा— षट्पष्टि-
र्जालसूक्तं च पुनः षोडशकम्भवेत् । एषते द्वे नमस्ते द्वे नतंविद्वयमेव च । मीढुष्टमेति चत्वारि
हेतव्यं शतरुद्रियम् । नमस्तेरुद्रेति षट्पष्टिमन्त्रात्मकमेव शतरुद्रियमिति मुख्यपक्षः ॥

ॐभूः ॐभुवः ॐस्वः ॐइत्यन्तस्याष्टप्रणवयुक्तरौद्राध्यायस्य दशा-
वृत्त्याऽभिषेकः । ततः ॐयज्जाग्रत इत्यादिभिर्विबुध्राडित्यनुवाकान्तैः
पूर्वोक्तैः पञ्चभिरङ्गमन्त्रैः समन्वितया केवलया वा एकावृत्त्याऽभिषे-
कः । ततः ॐव्यवृत्सोमेत्यष्टभिर्महच्छिरोनाम्नीभिश्चाभिषेकः । ॐनतं-
व्विदाथेति द्वाभ्यामभिषेकः । ॐउग्रश्चेति तिसृभिः सप्तभिर्वा रुद्रजटा-
नाम्नीभिरभिषेकः । ॐऋचंवाचमित्यध्यायेन शान्तिकरणम् ॐशा-
न्तिरिति त्रिरुच्चारणं वा ॥

अथ द्वितीयप्रकारः—ॐयज्जाग्रत इत्यादिभिर्नमस्तेरुद्रेति रौद्रा-
ध्यायान्तैः षड्भिरङ्गमन्त्रैः पूर्वमभिषेकः । ततः ॐभूः ॐभुवः ॐस्वः ॐ
नमस्तेरुद्रेत्यारभ्य तमेपाञ्जम्भेदध्मः ॐभूः ॐभुवः ॐस्वः ॐइत्यन्त-
स्याष्टप्रणवयुक्तस्य रौद्राध्यायस्यैकादशावृत्त्याऽभिषेकः । तदन्ते ॐ
व्यवृत्सोमेत्यष्टभिः शान्त्यध्यायेन चाभिषेकः ॥

अथ तृतीयप्रकारः—यज्जाग्रत इत्यादिभिर्विबुध्राडित्यनुवाका-
न्तैः पञ्चभिरङ्गमन्त्रैः पूर्वमभिषेकः । ततः ॐभूः ॐभुवः ॐस्वः ॐनमस्ते
रुद्रेत्यारभ्य तमेपाञ्जम्भेदध्मः ॐभूः ॐभुवः ॐस्वः ॐइत्यष्टप्रणवसहितं
रुद्रं जपित्वा—ॐर्वाजश्चमे० प्राणश्चमे० ओजश्चमे० ज्यैष्ठ्यश्चमे० ॥१॥
पुनः अष्टप्रणवसहितरुद्रं जपित्वा—ॐसत्यश्चमे० ऋतश्चमे० यन्ताचमे०

१ अयं प्रकारस्तु—साङ्गमादौ जपेद्रुद्रं केवलानि नवान्तरे । साङ्गं महच्छिरोनाम्नैः निरङ्ग-
मिति केचन ॥ इति बृहदारण्यकस्मृतितमतानुसारी पञ्चाङ्गपक्षे ज्ञेयः ॥ सर्वत्राभिषेकेष्वपि सङ्कल्प-
मारभ्य षड्विधाङ्गन्यासपूर्वकमुपस्थानान्तं पूर्वप्रयोगानुसारेण श्रीमहासहस्राभ्यर्चनं तथा च
ऋष्यादिस्मरणं पूर्वप्रयोगाद्योजनीयम् ॥ २ वेदैर्वेदाँर्विर्वाणामौश्च रौमरौमद्वि कैर्कैर्कर्मैः द्वौ द्वौ पृथक्
च मन्त्रैश्च नमकाश्चमकाः स्मृताः । व्वाजश्च सत्यमूक्त्वाइमा चाग्निरंशुस्तथाग्निकः । एकाचैव
चतस्रश्च त्र्यविर्व्वाजा इति क्रमः ।

शश्वमे० ॥ २ ॥ पुनः अष्टप्रणवसहितं रुद्रं जपित्वा-ॐ ऊक्चमे०
 रयिश्चमे० वित्तश्चमे० व्रीहयश्चमे० ॥ ३ ॥ पुनः अष्टप्रणवसहितं
 रुद्रं जपित्वा-ॐ अश्माचमे० अग्निश्चमे० वसुचमे० ॥ ४ ॥ पुनः
 अष्टप्रणवसहितं रुद्रं जपित्वा-ॐ अग्निश्चमे० मित्रश्चमे० पृथिवीचमे०
 ॥ ५ ॥ पुनः अष्टप्रणवसहितं रुद्रं जपित्वा-ॐ अश्विश्चमे० आश्रय-
 णश्चमे० सुचश्चमे० ॥ ६ ॥ पुनः अष्टप्रणवसहितं रुद्रं जपित्वा
 ॐ अग्निश्चमे० धर्म० व्रतश्चमे० ॥ ७ ॥ पुनः अष्टप्रणवसहितं रुद्रं जपित्वा
 ॐ एकाचमे० ॥ ८ ॥ पुनः अष्टप्रणवसहितं रुद्रं जपित्वा-ॐ चतसश्च-
 मे० ॥ ९ ॥ पुनः अष्टप्रणवसहितं रुद्रं जपित्वा-ॐ व्यविश्चमे० पट्वा-
 मे० ॥ १० ॥ पुनः अष्टप्रणवसहितं रुद्रं जपित्वा-ॐ वाजाय स्वाहा०
 आयुर्व्यज्ञेन० ॥ ११ ॥ एवं एकादशधा विभक्तेन चमकानुवाकेन
 सहाष्टप्रणवयुक्तरौद्राध्यायस्यैकादशावृत्त्याऽभिषेकः ॥ ततः ॐ ऋचं वा-
 चमिति शान्त्यध्यायेन शान्तिकरणम् ॥ इति तृतीयप्रकारः ॥

बृहत्पराशरस्मृतिमते तु अङ्गपञ्चकमन्त्रैरभिषेकपूर्वकं रौद्राध्यायस्य
 एकादशधिरावृत्तिभिरभिषेकोऽन्ते च शान्तिकरणमित्येतावानेव द्वितीयो
 रुद्र इति विशेषः ॥ यत्तु महार्णवानुसारिणां मतम्-शिवसङ्कल्पाद्यङ्ग-
 मन्त्रवर्जं प्रणवस्य महाव्याहृतीनां रौद्राध्यायस्य वाजश्चम इत्यष्टानुवा-
 कानां शान्त्यध्यायस्य पूर्ववदार्पादिस्मरणं कृत्वा अष्टौ चमकानुवाकान्
 एकादशधा विभज्य एकैकेन चमकविभागेन सह अष्टप्रणवयुक्तरौद्रा-
 ध्यायस्यैकादशावृत्त्याऽभिषेकः ॥ ततः ॐ ऋचं वाचमिति शान्त्यध्याये-
 नाभिषेकः ॥ व्याधिविमोचनार्थाभिषेके तु विशेषः ॥ अक्षीभ्यामित्यनुवा-
 केनापोहिष्टेति तिसृभिश्चाभिषिक्तोदकेन मस्तकादिपादान्तानि सर्वाण्यङ्गा-

नि मार्जयेत्—अक्षीम्यामिति षण्णां विवृहा ऋपिः अनुष्टुप् छन्दः यक्षमहा
 देवता आपोहिष्ठेतितिसृणां सिन्धुद्वीप ऋपिः गायत्री छन्दः आपो देवताः
 सर्वरोगशान्त्यै अभिषेकोदकेन मार्जने विनियोगः । ॐ अक्षीभ्यां ते
 नासिकाभ्यां कर्णाभ्यां लुबुकादधि ॥ यक्षं शीर्षण्यं मस्तिष्काज्जिह्वाया
 विवृहामि ते ॥ १ ॥ ग्रीवाभ्यस्त उष्णिहाभ्यः कीकसाभ्यो अनूक्यात् ॥
 यक्षं दोषण्यामंसाभ्यां बाहुभ्यां विवृहामि ते ॥ २ ॥ आन्त्रेभ्यस्ते
 गुदाभ्यो वनिष्ठोर्हृदयादधि ॥ यक्षं मतस्नाभ्यां यक्त्रः श्लाशिभ्यो
 विवृहामि ते ॥ ३ ॥ ऊरुभ्यां ते अष्टीवद्भ्यां पार्णिभ्यां प्रपदाभ्याम् ॥
 यक्षं श्रोणिभ्यां भासदाङ्गंससो विवृहामि ते ॥ ४ ॥ मेहनाद्वनंकरणा-
 लोमभ्यस्ते नखेभ्यः ॥ यक्षं सर्वस्मादात्मनस्तमिदं विवृहामि ते ॥ ५ ॥
 अङ्गादङ्गालोमो लोमो जातं पर्वणि पर्वणि ॥ यक्षं सर्वस्मादात्मनस्त-
 मिदं विवृहामि ते ॥ ६ ॥ ॐ आपोहिष्ठामयोभुवस्ता० ॐ योवः शिवतमो०
 ॐ तस्माऽअरङ्गमा० । एतैर्मन्त्रैर्मस्तकादिपादान्तानि सर्वाङ्गानि मार्ज-
 येत् । इति द्वितीयो रुद्रः । अयमेव रुद्रो रुद्रैकादशिनी रुद्री रुद्रेति
 संज्ञात्रयं लभते । तैरेकादशरुद्रैर्लघुरुद्रस्तृतीयः । तैरेकादशलघुरुद्रैर्महा-
 रुद्रश्चतुर्थः । तैरेकादशमहारुद्रैरतिरुद्रः पञ्चमः ॥ रुद्रीलघुरुद्रमहारुद्रेष्वेकम्
 एकादश ऋत्विजो वा वृणुयात् ॥ अतिरुद्रे एकादश एकविंशत्पुत्तरं
 शतं वेति ऋत्विक्सङ्ख्या ॥

॥ अथ रुद्राभिषेकप्रयोगः ॥

ततः शिवस्य मूर्ध्नि सौवर्णेन राजतेन ताम्रेण वा कलशेन मधुना
 गव्येन सर्पिषा पयसा वा तदभावे माहिषेण वा इक्षुरसेन नालिकेर-
 रसेनाम्ररसेन वा गन्धोदकेन वा केवलोदकेन वा अभिषेकः कर्तव्यः ॥

तत्रादौ शिखां वद्ध्वा भस्म रुद्राक्षमालां पवित्रे च धृत्वा आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ संकीर्त्य । संकल्पः—अद्य पूर्वोच्चरित० एवंगुणविशेषेण त्रिशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ मम आत्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं धर्मार्थकाममोक्षचतुर्विधपुरुषार्थसिद्ध्यर्थं (ममात्मनः—यजमानस्य वा) अमुकभयसङ्कटरोगादिविनाशपूर्वकसदमीष्टसिद्ध्यर्थं श्रीसाम्बसदाशिवप्रीत्यर्थं पूजनपूर्वकं रुद्राभिषेकं स्वयं ब्राह्मणद्वारा वा करिष्ये ॥ (ततो देवपूजाप्रयोगवत्पञ्चामृतस्नानाङ्गपूजापर्यन्तं शिवपूजनं कृत्वा निर्माल्यं विसृज्य धारापत्रं गन्धादिभिः सम्पूज्य देवोपरि धृत्वा अभिषेकमारभेत ।) एवम् अभिषेकारम्भात्प्राक् अभिषेककरणाधिकारार्थं षडङ्गन्यासान् कुर्यात् । यथा—

षडङ्गन्यासाः-ॐ मनोज्ञातिर्जुषतामाज्ज्यस्य बृहस्पति-
र्यज्ञमिमन्तनोत्वरिष्टृर्यज्ञसमिमन्दधातु ॥ त्रिभुवदे-
वासं ऽहमादयन्तामोऽम्प्रतिष्ठ ॥ १३ ॥ ॐ हृदयाय नमः ॥
ॐ अवोच्च्युग्मि? सुमिधा जनानाम्प्रतिधेनुमिवायुती-
मुषासम् ॥ सहर्वाऽहं प्रवयामुज्जिहानां प्रभानवंसि-
स्रते नाकमच्छं ॥ १४ ॥ ॐ शिरसे स्वाहा ॥ ॐ मूर्ध्नि-
न्दिवोऽअरुतिमृथिग्या वैश्वानरमृतऽआजातमुग्मि-
म् ॥ कविऽसुम्प्राजमतिथिञ्जनानामासन्ना पात्रञ्जनयन्त
देवा? ॥ १५ ॥ ॐ शिखायै वषट् ॥ ॐ मर्माणि ते वर्म्म-

१ कात्यायनप्रातिशाख्यसूत्रे चतुर्थाध्याये—परं तु रेफहकाराभ्याम् (सू० १०१) रेफ-
हकाराभ्यां परं व्यंजनं द्विरुच्यते न तु रेफहकारौ ॥

णाच्छादयामि सोमंस्त्वा राजामृतेनानुं वस्ताम् । उरो-
 वर्णीयुर्वरुणस्ते कृणोतु जयन्तन्त्वानुं देवा मंदन्तु ॥ ११॥
 ॐ कवचाय हुम् ॥ ॐ विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतो मुखो-
 विश्वतो बाहुरुत विश्वतस्पात् । सम्बाहुभ्यान्धर्मतिस-
 म्यतत्रैर्द्यावाभूमीजनयन्देवऽएकः ॥ ११॥ ॐ नेत्रत्रयाय
 वौषट् ॥ ॐ मानस्तोके० ॥ १६ ॥ अस्त्राय फट् ॥

हरिः ॐ गुणानान्त्वा गुणपतिं हवामहे प्रियाणान्त्वा
 प्रियपतिं हवामहे निधीनान्त्वानिधिपतिं हवामहे वसो
 मम ॥ आहमं जानिगर्भमधमात्त्वमं जासिगर्भमधम् ॥ १२॥
 गायत्री त्रिष्टुब्जगंत्यनुष्टुप्पङ्क्त्यासुह ॥ बृहत्पुष्णिहा
 ककुप्सूचीभिः शम्यन्तुत्वा ॥ २३॥ द्विपंदायाश्चतु-
 ष्षपंदास्त्रिपंदायाश्चषट्पंदाः ॥ विच्छन्दयाश्चसच्छन्दः
 सूचीभिः शम्यन्तुत्वा ॥ ३३॥ सुहस्तोमांसुहच्छन्द-

१ अत्र षाश्चतुष्पदा इत्यत्र 'स्वरात्संय्योनादिर्द्विष्यते सर्वत्र' ॥ इति चतुर्थाध्या-
 यस्य शततमसूत्रेण सामान्यतः शकारस्य द्वित्वं प्राप्तं परं त्वस्यापवादरूपेण 'उष्मान्तस्था-
 ब्यश्च स्पर्शः' इति चतुर्थाध्यायस्य अधिकशततमसूत्रेण उष्मणः शकारात्परस्य चकारस्यैव
 द्वित्वं भवति ॥ २ तुक्निषेधः—शृङ्गयजुःप्रातिशाख्ये चतुर्थाध्याये सूत्रं २६—'यस्यातिहाय
 सहेति न' ॥ भाष्यम्—यस्य, अतिहाय, सह इत्येतैः पदैरुपहितस्वरः छकारे प्रत्यये न चका-
 रेण व्यवधीयते यथा—यस्य छाया ॥ ३३ ॥ अतिहाय छिद्रागात्राणि ॥ ३३ ॥ सह-
 स्तोमांसुह छन्दऽआवृतः ॥ ३४ ॥

सऽआवृतः सहस्रमाऽऽकषयः सुप्तदैव्याः ॥ पूर्वेषाम्पन्था-
मनुदृश्यधीराऽऽनुवालेभिरेरुत्थ्योनरुश्मन् ॥ ४३ ॥

ॐ यज्जाग्रतोदुर्गमुदैतिदैवन्तर्दुसुप्तस्युतथैवैति ॥

दूरज्जमज्ज्योतिषाज्ज्योतिरेकुन्तन्मेमनः शिवसङ्कल्पमस्तु
॥ १३ ॥ येन कर्मणि ण्युपसोमनीषिणो युज्ञे कृण्वन्ति विद-
थेषुधीराः ॥ यदपूर्वेषु क्षमुन्तः प्रजानान्तन्मेमनः
शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ २३ ॥ यत्प्रज्ञानमुतचेतो धृतिश्च-
यज्ज्योतिरुन्तरमृतम्प्रजासु ॥ यस्मान्नऽऽकृते किञ्चन कर्म-
किञ्चन ते तन्मेमनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ३३ ॥ येनेदम्भु-
तम्भुवनम्भविष्यत्परिगृहीतमुमृते न सर्वम् ॥ येन युज्ञ-
स्तथायते सुप्तहोतृतान्मेमनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ४३ ॥
यस्मिन्नुचुत्सामुषजूंषिषस्मिन्नुप्रतिष्ठितारथनाभा-
विष्टाराः ॥ यस्मिन्श्चित्तसर्वमोतम्प्रजानान्तन्मेमनः
शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ५३ ॥ सुषारुथिरश्वानिवुषधमनुष्या-
न्नेनीयते भीशुभिर्वाजिनऽइव ॥ हृत्प्रतिष्ठुष्यदजिरञ्जवि-
ष्टुन्तन्मेमनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ६३ ॥ इति प्रथमोऽध्यायः ॥

१ इति शिवसङ्कल्पसूक्तस्य हृदयरूपाङ्गस्य षण्मन्त्रैरभिषेकः । उक्तं च-शिवसङ्कल्पहृदयं
सूक्तं स्यात्सौख्यं शिरः । प्राहुर्नारायणीयं च शिखा स्याच्चोत्तराभिधम् ॥ आद्यः शिखानकवर्चं

ॐ सहस्रं शीर्षा पुरुषं सहस्राक्षं सहस्रपातम् ॥ स भूमिं
 सर्वतं स्पृत्वा त्र्यंति षट्दशङ्गुलम् ॥ १ १/३ ॥ पुरुषं ऽ एवेदं
 सर्वं यद्भूतं यच्च भव्यम् ॥ उता मृतं त्वस्येशां नो यदन्नैना-
 तिरोहति ॥ २ २/३ ॥ एतावानस्य महिमा तोज्ज्यायांश्च पू-
 रुषं ॥ पादौ स्युर्विश्वा भूतानि त्रिपादं स्यामृतं न्दुवि-
 ॥ ३ ३/३ ॥ त्रिपादूर्ध्वं ऽ उदैत्पुरुषं पादौ स्येहा भवत्पुनः ॥
 ततो विष्वक् स्य कक्रामत्साशनानशुने ऽ अभि ॥ ४ ४/३ ॥
 ततो विराडजायत विराजो ऽ अधि पूरुषं ॥ स जातो ऽ अ-
 त्र्यं रिच्यत एश्वाद्भूमि मथो पुरः ॥ ५ ५/३ ॥ तस्माद्दृष्ट्वा
 त्सर्वं हुतं स मृतमृषदाज्ज्यम् ॥ पुशूस्तौश्च क्रेव्वायु-
 व्यानारुण्याग्नाम्याश्च ये ॥ ६ ६/३ ॥ तस्माद्दृष्ट्वा त्सर्वं
 हुतं ऽ कचुः सामानि जज्ञिरे ॥ छन्दांसि जज्ञिरे तस्माद्य-
 जुस्तस्मादजायत ॥ ७ ७/३ ॥ तस्माद्भ्यां ऽ अजायन्तु-
 ये केचो भुयादतः ॥ गावो ह जज्ञिरे तस्मात्तस्माज्जाता ऽ-
 अजावयः ॥ ८ ८/३ ॥ तं यज्ञं बर्हिषि प्रोक्षन् पुरुषं जातम-
 ग्नुतः ॥ तेन देवा ऽ अयजन्त सा दध्या ऽ ऋषयश्च ये ॥ ९ ९/३ ॥

नेत्रं विश्राद् बृहत्स्मृतम् । शतरुद्रियमस्त्रं स्यात्षडङ्गकम ईरितः । हृच्छिरस्तु शिखा वर्म नेत्रं
 चास्त्रं महामते ॥ प्राहुर्विधिज्ञा रुद्रस्य षडङ्गानि स्वशास्त्रतः ॥

षत्पुरुषं ह्यदधुं कतिधा ह्यंकल्पयन् ॥ मुखं द्विमं स्यासी-
 त्किम्बाहू किमूरूपादाऽउच्येते ॥ १० ^{११}/_{३१} ॥ ब्राह्मणोऽस्यु-
 मुखमासीद्ब्राह्मराजं ह्यङ्कृतं ॥ ऊरुतदस्युषद्वै-
 रश्यं पद्भ्यां शूद्रोऽअजायत ॥ ११ ^{११}/_{३१} ॥ चन्द्रमा-
 मनसोजातश्चक्षोः सूर्योऽअजायत ॥ श्रोत्राद्वायुश्च प्रा-
 णश्च मुखादग्निरजायत ॥ १२ ^{१३}/_{३१} ॥ नाभ्यांऽआसीदुन्त-
 रिक्षं शीष्णो ह्यौ ? समवर्तत ॥ पद्भ्यामभूमिर्दिशः श्रोत्रा-
 त्थालोकां २ऽअंकल्पयन् ॥ १३ ^{१३}/_{३१} ॥ षत्पुरुषेण हविषा दे-
 वायुज्ञमतं ब्रत ॥ ब्रुवन्तोऽस्यासीदाज्यं क्षीरं मधु दध्मं ? शु-
 रञ्जवि ? ॥ १४ ^{१५}/_{३१} ॥ सुप्तास्यां सन्नपरिधयस्त्रि ? सुप्तसमिधं-
 कृता ? देवा षट् यज्ञन्तं ब्रुवन् !ऽअब्रुवन् न पुरुषं पशुम् ॥ १५ ^{१५}/_{३१} ॥
^{१५}/_{३१} ॥ युज्ञेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् ।
 ते ह नाकं मम हिमानं स चन्तु षत्पूर्वे सादध्या ? सन्ति देवा ?
 ॥ १६ ^{१६}/_{३१} ॥ ॐ अदद्भ्य ? सम्भृतं पृथिव्यै रसाच्चित्रिभ्यश्च क-
 र्मणः समवर्तताग्ने ॥ तस्युत्त्वष्टां विदधद्रपमेतितन्म-
 र्यस्य देवुत्त्वमाजानुमग्ने ॥ १७ ^{१७}/_{३१} ॥ वेदाहमेतम्पुरुषम्-

१ इति पुरुषसूक्तस्य शिरोनामकाङ्गस्य एकत्रिंशाध्यायस्य षोडशमन्त्रैरभिवेकः (सूक्तं स्यात्पुरुषं शिरः)

हान्तमादित्यवर्णन्तमसःपुरस्तात् ॥ तमेवविदित्वाति-
 मृत्युमेतिनान्यपन्थाविद्यतेयनाय ॥ २^१/_{३१} ॥ प्रजापति-
 श्ररतिगर्भेऽन्तरजायमानोबहुधाविजायते ॥ तस्य-
 योनिम्परिपश्यन्तिधीरास्तस्मिन्ब्रह्मस्तथुर्भुवनानिर्वि-
 श्वा ॥ ३^१/_{३१} ॥ योदेवेभ्यऽआतपतिषोदेवानांम्पुरोहि-
 तः ॥ पूर्वोयोदेवेभ्योजातो नमोरुचायुर्ब्राह्मये ॥ ४^२/_{३१} ॥
 रुचम्ब्राह्मज्जनयन्तो देवाऽअग्रेतदब्रुवन् ॥ यस्त्वैवम्ब्रा-
 ह्मणोबुद्ध्यात्तस्य देवाऽअसुव्वशे ॥ ५^३/_{३१} ॥ श्रीश्चतेलु-
 क्ष्मीश्चपत्वन्यावहोरात्रेपुश्चैनक्षत्राणिरूपमुश्चिश्चनौ-
 ह्यात्तम् ॥ इष्णुर्निषाणामुम्भऽइषाणसर्वलोकम्भऽइषाण ॥
 ६^३/_{३१} ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥

ॐ आशुशिशानोवृषभोनभीमोर्धनाघनक्षोभणश्च-
 र्षणीनाम् ॥ सुङ्क्रन्दनोनिमिषऽएकवीरःशुतःसेनाऽअ-
 जयत्सुकमिन्द्रः ॥ १^{३३}/_{३३} ॥ सुङ्क्रन्दनेनानिमिषेणजि-
 ष्णुनामुत्कारेणदुश्चयुनेनधृष्णुना ॥ तदिन्द्रेणजयत्-

१ याज्ञवल्क्यशिक्षायाम्—वकारद्विविधः प्रोक्तो गुरुर्लघुर्लघूतः ॥ आदौ गुरुर्लघुर्मध्ये
 पदान्ते तु लघूतः ॥ प्रतिज्ञासूत्रे—अन्त्यस्यान्तःस्थानां पदादिमध्यान्तस्थस्य त्रिविधं
 गुरुमध्यमलघुइतिभिन्नारणम् ॥ २ ॥ इत्युत्तरनारायणसूक्तस्य शिखारूपाङ्गस्य एकत्रिंशाध्यायस्य
 षष्ठमन्त्रैरभिप्रेतः ॥ (शिखा स्याद्योत्तराभिधम्) ॥

तत्सहद्वैख्युधोनरऽइषुहस्तेनवृष्णणां ॥२३॥ सऽइषु-
हस्तेऽसनिषुङ्गिभिर्वशीसंस्तृप्तसयुधऽइन्द्रोऽगुणेन ॥
सहस्रमृष्टजित्सोमपाबाहुशुद्धयुग्मधन्वाप्रतिहिताभिरस्तां
३३॥ बृहस्पतेपरिदीयारथेनरक्षोहामित्रां२५अपुबाधमानं
।प्रभञ्जन्तेनाऽप्रमृणोषुधाजयंश्चस्माकमेदध्यवितारथा-
नाम् ॥४३॥ बलविज्ञायस्थविरुऽप्रवीरुऽसहस्वान्बु-
जीसहमानऽउग्रः॥अभिवीरोऽअभिसत्त्वासहोजाजैत्र-
मिन्द्ररथमातिष्ठगोवित् ॥५३॥ गोश्रुभिर्दहोविदुंवज्र-
बाहुञ्जयन्तुमज्जमंप्रमृणन्तुमोजसा॥ इमं सजाताऽअनु-
वीरयदध्वमिन्द्रं सखायोऽअनुसंहरंभदध्वम् ॥ ६३॥ अ-
भिगोत्राणिसहसागाहमानोदयोवीरःशुतमन्न्युरिन्द्रः-
॥ दुश्चयुवनःपृतनुषाडयुद्धयोस्माकहसेनाऽअवतुप्र-
युत्सु ॥ ७३॥ इन्द्रऽआसान्नेताबृहस्पतिर्दक्षिणायज्ञ-
पुरऽएतुसोमः ॥ देवसेनानामभिभञ्जतीनाञ्जयन्तीना-
म्मरुतोऽयन्त्वग्रम् ॥८३॥ इन्द्रस्यवृष्णोवरुणस्यराज्ञऽ-
आदित्यानांम्रुताऽशर्द्धऽउग्रम् ॥ महामनसाम्भुवन-
च्युवानाङ्घोषोदेवानाञ्जयन्तामुदस्थात् ॥ ९३॥ उद्धर्ष-

यमघवन्नायुधाव्युत्सत्त्वंनाम्मा मुकानाम्मनां७सि ॥ ऊद्-
 दृत्रहन्वाजिनांवाजिनाव्युद्रथानाञ्जयतां७यन्तुघोषां ८
 ॥१०७॥ अस्माकमिन्द्र८समृतेषुदध्वजेष्वस्माकं७याऽ
 इषवस्ताजयन्तु ॥ अस्माकं७विराऽउत्तरेभवन्त्वस्मां २५-
 उदेवाऽअवताहवेषु ॥ ११७॥ अमीषां७चित्तम्प्रातिलोभ-
 यन्तीगृहाणाङ्गां७यप्वेपरेहि ॥ अभिप्रेहिनिर्दहहृत्सुशो-
 कैरुन्धेनामित्रास्तमंसासचन्ताम् ॥ १२७॥ इति-
 तृतीयोऽध्यायः ॥

सप्तदशमन्त्रैरभिषेकपक्षे-अवसृष्ट्वापरापतुशरं७व्येब्रह्मसं७शिते ॥ ग-
 च्छामित्रान्मपदयस्वमामीषाङ्कान्७नोच्छिष ८ ॥१७॥ प्रेतजयंतानरुऽइ-
 न्द्रोतु८शर्मयच्छतु ॥ उग्रावंऽसन्तुबाहवोनाधूष्यायथासंथ ॥२७॥
 असौषासेनामरुतु८परेषामुभयैतितुऽओजसास्पृक्ष्यमाना ॥ ताङ्गूदतमु-
 सार्पव्रतेनयथामीऽअन्नयोऽअन्नयन्नजानन् ॥ ३७॥ सत्रं७वाणाऽसु-
 म्पतन्तिकुमाराविंशित्वाऽइव ॥ तन्नुऽइन्द्रोवृहस्पतिरदिति८शर्मय-
 च्छतुवि७श्वाहाशर्मयच्छतु ॥४७॥ मर्मा७णितेव्वर्मणाच्छादया-
 मिसोमस्त्वाराजामृतेनानुवस्ताम् ॥ उरोर्व्वरीयोव्वरुणस्तेकृष्णोतुज-
 यन्तुन्त्वानुदेवामदन्तु ॥ ५७॥

१ इत्यप्रतिरथसूक्तस्य कवचरूपाङ्गस्य द्वादशमन्त्रैरभिषेकः ॥ सप्तदशर्चेनेति कर्कः-तस्मा-
 त्सप्तदशपक्षे सप्तदशानामप्रतिरथक्रपिरित्यादिविनियोगं कृत्वा सप्तदशर्चेनाप्रतिरथेनाभिषेकः
 कार्यः ॥

२ एतान्यञ्चमन्त्रान्योजयित्वा सप्तदशेनाभिषेकः कार्यः ॥

ॐ विष्णोर्वाङ्महर्षिर्वतुसोम्यम्मदध्वायुर्दधहृज्ञपताव-
विहुतम् ॥ वातजुतोयोऽभिरक्षति त्स्मना प्रजा? पुंषोप-
पुरुधाविराजति ॥ १^{३३} ॥ उदुत्त्यञ्जातवेदसन्देवं वहन्ति-
केतवः ॥ दृशे विश्वायसूर्यम् ॥ २^{३३} ॥ येनापावकुचक्ष-
साभुरण्यन्तु जनाँरऽअनु ॥ त्वंवरुणपश्यासि ॥ ३^{३३} ॥
दैव्यावदध्वर्युऽआगतुर्दधेनसूर्यत्त्वचा ॥ मदध्वायज्ञ-
ऽसमञ्जाथे ॥ तम्प्रत्ननथायवेनश्चित्रन्देवानांम् ॥ ४^{३३} ॥
तम्प्रत्ननथापूर्वथाविश्वथेमथाज्ज्येष्ठतातिमर्हिपदं-
स्वर्विदम् ॥ प्रतीचीनं वृजनन्दोहसेधुनिमाशुज्यन्तुमनु-
यामुर्वर्द्धसे ॥ ५^{३३} ॥ अयंवेनश्चोदयत्पृश्निगवर्माज्ज्यो-
तिर्जरायूरजसोविविमाने ॥ इममुपासंङ्गमेसूर्यस्यशिशु-
न्नविष्णामितिभीरिहन्ति ॥ ६^{३३} ॥ चित्रन्देवानामुदगा-
दनीकुञ्चक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्ने? ॥ आप्राद्यावापृथि-
वीऽअन्तरिक्षेऽसूर्येऽआत्कमाजगतस्तुस्थुपश्च ॥ ७^{३३} ॥
आनुऽइडाभिर्विदथेसुशस्तिविश्वानरऽसवितादेवऽएतु
॥ अपियथायुवानोमत्सथानोविश्वञ्जगदभिपित्वेमनी-

षा ॥ ८^{३३} ॥ षट्पञ्चकचवृत्तहनुदगाऽऽभिसूख्य ॥ सर्व-
 न्तदिन्द्रतेवशे ॥ ९^{३३} ॥ तुरणिर्विश्वदर्शतो ज्ज्योति-
 षकृदांसिसूख्य ॥ विश्वमाभासिरोचनम् ॥ १०^{३६} ॥
 तत्सूख्यस्य देवत्त्वन्तर्माहित्वम्मुद्धयाकर्तोर्विततुऽसञ्ज-
 भार ॥ षडेदयुक्कतहरितः सधस्थदाद्वात्रीवासस्तनुते-
 सिमस्मै ॥ ११^{३३} ॥ तन्निमुत्रस्य वरुणस्याभिचक्षेसूख्यो-
 रूपङ्कणुते ह्योरुपस्थे ॥ अनुन्तमन्वष्टुशदस्युपाजः कृ-
 ष्णमुन्व्यद्हरितऽसम्भरन्ति ॥ १२^{३३} ॥ वण्णमहौ २५-
 अंसिसूख्यबडादित्यमहौ २५ अंसि ॥ महस्ते सतो महिमा-
 पनस्यते द्वादेवमहौ २५ अंसि ॥ १३^{३३} ॥ बदस्सूख्यश्च-
 वसामहौ २५ अंसि सत्रादेवमहौ २५ अंसि ॥ महन्ना देवा-
 नामसूख्यः पुरोहितो विभुज्ज्योतिरदाभ्यम् ॥ १४^{३३} ॥
 श्रायन्तऽइवसूख्यविश्वेदिन्द्रस्य भक्षत ॥ वसूनिजाते-
 जनमानऽओजसाप्रतिभागन्नदीधिम ॥ १५^{३३} ॥ अ-
 दद्या देवाऽउदितासूख्यस्य निरहंसक्षपिपृतानिरवदद्यात् ॥
 तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदिति क्षसिन्धुः पृथिवीऽउत-
 द्यौः ॥ १६^{३३} ॥ आकृष्णेन रजसाव्वर्त्तमानो निवेशय-

॥ नमृतममर्त्यश्च ॥ हिरुण्ययेनसवितारथेनादेवोषाति-
 भुवनानिपश्यन् ॥ १७^३/_३ ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥
 ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ नमस्तेरुद्रमुन्यवऽउतोतऽइष-
 वेनमः ॥ बाहुभ्यामुततेनमः ॥ १^६/_६ ॥ यातैरुद्रशिवात-
 नूरघोरापापकाशिनी ॥ तयानस्तन्वाशन्तमयागिरिश-
 न्ताभिचाकशीहि ॥ २^६/_६ ॥ यामिषुङ्गिरिशन्तहस्तेविभ-
 ष्यस्तवे ॥ शिवाङ्गिरित्रताङ्कुरुमाहिंसोऽपुरुषजगत् ॥
 ३^६/_६ ॥ शिवेनवचसात्त्वागिरिशाच्छावदामसि ॥ यथा-
 नःसर्वमिज्जगदयुक्ष्मऽसुमनाऽअसत् ॥ ४^६/_६ ॥ अदध्यवो-
 चदधिवक्ताप्रथमोदैव्योभिषक् ॥ अहीँश्चसर्वाँञ्जम्भय-
 न्त्सर्वाँश्चयातुधात्रयोधराचीऽपरासुव ॥ ५^६/_६ ॥ असौषस्ता-
 म्प्रोऽअरुणऽउतववुऽसुमङ्गलः ॥ येचैनऽरुद्राऽअभितौ-

१ इति मैत्रसूक्तस्य नेत्ररूपस्य पञ्चमाङ्गस्य सप्तदशमन्त्रैरभिषेकः ॥ नेत्रं द्विध्वाद्
 बृहत्समृतम् ॥ २ ॥ कैवल्योपनिषदि-यः शतरुद्रियमधीते सोऽग्निपूतो भवति स वायुपूतो भवति
 स आत्मपूतो भवति स सुरापानात्पूतो भवति स ब्रह्महत्यायाः पूतो भवति स सुवर्णस्तेयात्पूतो
 भवति स कृत्याकृत्यात्पूतो भवति तस्मादविमुक्तमाश्रितो भवत्वित्याश्रमी सकृद्वा जपेत् । अनन
 ज्ञानमाप्नोति संसारार्णवनाशनम् । तस्मादेवं विदित्वैनं कैवल्यपदमश्नुते ॥ जाबालोपनिषदि-
 अथहैनं ब्रह्मचारिण ऊचुः-किं जप्येनामृतत्व ब्रूहीति । स होवाच याज्ञवल्क्यः-शतरुद्रियेणेत्येतान्ये-
 व इ वा अमृतस्य नामानि एतैर्हवाऽमृतो भवतीति एवमेवैतयाज्ञवल्क्यः ॥ नमस्ते रुद्रमन्यव
 इतिषोडशर्चं शतरुद्रियमिति कमलाकरादिभिर्हक्तम् तथा केनचित्-षट्पष्टिनीलसुक्तं च पुनःषो-

दिक्षुश्रिताः सहस्रशो वैषा ७ हेडं डईमहे ॥ १६ ॥ असौषोव-
 सर्पतिनीलग्रीवो विलोहितः ॥ उत्तैनङ्गोपाऽअहश्शुनह-
 श्शनुदहार्युः सट्टट्टोमृडयातिनः ॥ १७ ॥ नमोस्तुनील-
 ग्रीवाय सहस्राक्षाय मीढुपे ॥ अथोयेऽअस्य सत्त्वानो हन्ते-
 बभ्यो करुन्नमः ॥ १८ ॥ प्रमुञ्चधन्वंतस्त्वमुभयोरात्वन्यो ज्ज्या-
 म् ॥ याश्च ते हस्तऽइषवः पराता भगवो वप ॥ १९ ॥ विज्ज्य-
 न्धनुः कपर्दिनो विशल्लयो बाणवाँ २ उत ॥ अनैशन्न-
 स्ययाऽइषवऽआभुरस्य निषङ्गधिः ॥ २० ॥ साते हेति मी-
 ढुष्टमहस्तैव भवते धनुः ॥ तया स्माम्निवुश्च तस्त्वमयक्ष्म-
 या परिभुज ॥ २१ ॥ परिते धन्वंनो हेति रुस्मान्मृणक्कुन्नि-
 श्चतः ॥ अथोयऽइषुधिस्तवारेऽअस्मान्निधौ हितम् ॥ २२ ॥

डशङ्कभयत् । एष ते द्वे नमस्ते द्वे नतं विद्वयमेव च ॥ मीढुष्टमेति चत्वारिह्येत च शतरुद्रियम् इति-
 यदुक्तं तन्निर्मूलमेव ॥ उक्तञ्च शतमसङ्ख्याता रुद्रा देवता अस्येति शतरुद्रियम् ॥ शतरुद्राद्वध-
 (तद्धितप्रकरणेवार्तिकं ३१६) इति प्रत्ययान्तोऽयं शतरुद्रियशब्दः ॥ स्मृतिसूत्रपुराणवचनेषु
 रुद्र जपेदिति रुद्रान् जपेदिति च श्रूयते तत्र उभयभाष्ये कवचनान्तत्वेन बहुवचनान्तत्वेन वा श्रुतस्य
 रुद्रपदस्य रौद्राध्यायोऽभिधेयः ॥ स्मृतिकाराणामिह रौद्राध्यायवाचकत्वेन रुद्रप्रसिद्धेर्गृह्यकाराभिप्रा-
 याच्च नमस्ते रुद्रेति षट्षष्टिमन्त्रात्मकमेव शतरुद्रियम् ॥ शतरुद्रियहोमे विनियुक्तमन्त्रसमुदायस्यैव
 स्मृतिसूत्रपुराणस्थ रुद्रविधानेषु रुद्रत्वप्रतिपादनेन तस्यैवात्र रुद्रपदवाच्यतया प्रसिद्धत्वेन च रुद्रत्वात्
 ॥ रुद्र दुःखं द्रावयतीति रुद्रः ॥ अथवा रुद्रं ज्ञानं राति ददातीति रुद्रः ॥ यद्वा पापिनो नरान्
 दुःखभोगेन रोदयतीति रुद्रः ॥

अवतत्त्यधनुश्चसहस्राश्वशतैषुधे॥ निशीर्ष्यशुल्ल्यानाम्मु-
खाशिवोनःसुमनांभव ॥ १३ ॥ नमस्तुऽआयुधायानां-
ततायधृष्णवै॥ उभाभ्यामुततेनमोबाहुभ्यान्तबुधव-
ने॥ १४ ॥ मानोमहान्तमुतमानोऽअर्भकम्मानऽउक्षन्तमुत-
मानऽउक्षितम् ॥ मानोवधीऽपितरुम्मतमातरुम्मानऽप्रि-
यास्तुर्व्वोरुद्धरीरिषः ॥ १५ ॥ मानस्तुोकेतनयेमानुऽआ-
युषिमानो गोषुमानोऽअश्वेषुरीरिषः ॥ मानोर्व्वीरान्नुद्ध-
भामिनोवधीर्हुविष्मन्तुऽसदुमित्वाहवामहे ॥ १६ ॥ नमो-
हिरण्यबाहवेसेनाऽन्येदिशाश्चपतयेनमोनमोवृक्षेभ्योह-
रिकेशेभ्यऽपशूनाम्पतयेनमोनमःशुष्पिञ्जरायुत्विषीम-
तेपथीनाम्पतयेनमोनमोहरिकेशायोपवीतिनेपुष्टानाम्प-
तयेनमो-नमोबभ्रुशायव्याधिनेभानाम्पतयेनमोनमोभ-
वस्यहेत्यैजगताम्पतयेनमोनमोरुद्रायाततायिनेक्षेत्राणा-
म्पतयेनमोनमःसूतायाहन्त्यैवनाम्पतयेनमो-नमोरो-
हितायस्थपतयेवृक्षाणाम्पतयेनमोनमोभुवन्तयेवारिव-
स्कृतायौषधीनाम्पतयेनमोनमोमुन्त्रिणेवाणिजायकक्षा-
णाम्पतयेनमोनमऽउच्चैर्घोषायाक्कुन्दयतेपत्नीनाम्पतये-
नमो-नमःकृत्स्नायतयाधावतेसत्त्वंनाम्पतयेनमोनमःस-

हमानायनिव्याधिनऽआव्याधिनीनाम्पतयेनमोनमोनि-
 षुङ्गिणैककुभायस्तेनानाम्पतयेनमोनमोनिचेरवैपरिचरा-
 यारण्यानाम्पतयेनमो-नमोवञ्चतेपरिवञ्चतेस्तायूनाम्पत-
 येनमोनमोनिषुङ्गिणऽइषुधिमतेतस्कराणाम्पतयेनमोन-
 मःसृक्।यिब्भ्योजिघाँसद्भ्योमुष्णुताम्पतयेनमोनमो-
 सिमद्भ्योनक्त्तञ्चरद्भ्योविकृन्तानाम्पतयेनमः॥ १७१८-
 १९ २० २१ ॥ नमऽउष्णीषिणैगिरिचुरायकुलुञ्चानाम्पतये-
 नमोनमऽइषुमद्भ्योधन्न्वायिब्भ्यश्चवोनमोनमऽआत-
 न्त्वानेब्भ्यःप्रतिदधानेब्भ्यश्चवोनमोनमऽआयच्छद्-
 भ्योस्यद्भ्यश्चवोनमो-नमोविसृजद्भ्योविद्ध्यद्भ्यश्च-
 वोनमोनमःस्वपद्भ्योजाग्रद्भ्यश्चवोनमोनमःशयाने-
 ब्यऽआसीनेब्भ्यश्चवोनमोनमस्तिष्ठद्भ्योधावद्भ्य-
 श्चवोनमो-नमःसभाब्भ्यःसभापतिब्भ्यश्चवोनमोनमो-
 श्चैब्भ्योश्चपतिब्भ्यश्चवोनमोनमऽआव्याधिनीब्भ्यो-
 विविद्धयन्तीब्भ्यश्चवोनमोनमऽउगणाब्भ्यस्तृहृती-
 ब्यश्चवोनमो-नमोगुणेब्भ्योगुणपतिब्भ्यश्चवोनमोन-
 मोव्रातेब्भ्योव्रातपतिब्भ्यश्चवोनमोनमोगृत्सेब्भ्योगृ-
 त्सपतिब्भ्यश्चवोनमोनमोविरूपेब्भ्योविश्चरूपेब्भ्यश्च-

वोनमो-नमःसेनाब्भ्यःसेनानिब्भ्यश्चवोनमोनमोरुधि-
 ब्भ्योऽअरुथेब्भ्यश्चवोनमोनमःक्षतृब्भ्यःसङ्गहीतृब्भ्य-
 च्चवोनमोनमोमहद्भ्योऽअर्भकेब्भ्यश्चवोनमः । ^{२२३३२४}_{१६}
^{२५२६}_{१६} । नमस्तक्षब्भ्योरथकारेब्भ्यश्चवोनमोनमःकुलाले-
 ब्भ्यःकुम्भारेब्भ्यश्चवोनमोनमोनिषादेब्भ्यःपुञ्जिष्ठेब्भ्य-
 च्चवोनमोनमःश्चनिब्भ्योमृगयुब्भ्यश्चवोनमो-नमःश्व-
 ब्भ्यःश्वपतिब्भ्यश्चवोनमोनमोभवायचरुद्रायचनमःशु-
 र्वायचपशुपतयेचनमोनीलग्रीवायचशितिकण्ठायच । ^{२७}_{१६}
^{२८}_{१६} । नमःऋषिर्हनेचव्युषकेशायचनमःसहस्राक्षायचशत-
 धन्वनेचनमोगिरिशयायचशिपिविष्टायचनमोमीढुष्टमा-
 यचेषुमतेच ॥ ^{३०}_{१६} ॥ नमोऽहस्त्रायचवामनायचनमोबृहतेच-
 व्वर्षीयसेचनमोबृद्धायचसवृधेचनमोग्र्यायचप्रथमायच
 ॥ ^{३१}_{१६} ॥ नमःऽआशवेचाजिरायचनमःशीर्ग्यायचशीर्भ्या-
 यचनमःऽऊर्भ्यायचावस्त्र्यायचनमोनादेयायचद्वीप्या-
 यच ॥ ^{३२}_{१६} ॥ नमोऽज्येष्ठायचकनिष्ठायचनमःपूर्वजाय-
 चापरजायचनमोमध्यमायचापगल्भायचनमोजघन्या-
 यचबुध्यायच ॥ ^{३३}_{१६} ॥ नमःसोभ्यायचप्रतिसृष्टायचन-
 मोषाम्भ्यायचक्षेम्यायचनमःश्लोक्यायचावसान्याय-

चनमऽउर्व्वरुष्यायचखल्यायच ॥ ३३ ॥ नमोवृक्ष्यायचक-
 वक्ष्यायचनमऽश्रवायचप्रतिश्रवायचनमऽआशुषेणा-
 यचाशुरंथायचनमऽशूरायचावभेदिनेच ॥ ३४ ॥ नमोबि-
 लिम्बनेचकवचिनेचनमोवृष्मिणेचवृथिनेचनमऽश्रुताय-
 चश्रुतमेनायचनमोदुन्दुभ्यायचाहनन्यायच ॥ ३५ ॥
 नमोधूष्णवेचप्रमृशायचनमोनिषङ्गिणेचेषुधिमतेचनम-
 स्तीक्ष्णेषवेचायुधिनेचनमऽस्वायुधायचसुधन्वनेच ॥ ३६ ॥
 नमऽस्रुत्यायचपथ्यायचनमऽकाट्यायचनीप्यायचन-
 मऽकुल्यायचसरस्यायचनमोनादेयायचवैशुन्तायच
 ॥ ३७ ॥ नमऽकूप्यायचावट्यायचनमोबीड्यायचातप्याय-
 चनमोमेग्ध्यायचविद्वत्पुत्र्यायचनमोवृष्ण्यायचावृष्ण्याय-
 च ॥ ३८ ॥ नमोवात्यायचरेष्म्यायचनमोवास्तव्यायचवा-
 स्तुपायचनमऽसोमायचरुद्रायचनमस्ताम्प्रायचारुणाय-
 च ॥ ३९ ॥ नमऽशुक्लवेचपशुपतेयेचनमऽउग्रायचभीमाय-
 चनमोग्रेवधायचदूरेवधायचनमोहन्त्रेचहर्नायसेचनमो-
 वृक्षेवृक्षोहरिकेशेवृक्षो नमस्ताराय ॥ ४० ॥ नमऽशम्भवाय-
 चमयोमवायचनमऽशङ्करायचमयस्करायचनमऽशवाय-
 चशिवतारायच ॥ ४१ ॥ नमऽपारुष्यायचावाक्यायचनमऽप्र-

तरणायचोत्तरणायचनमस्तीत्यर्थायचकूल्यायचनमंश-
 ष्यायचफेन्न्यायच ॥ १३ ॥ नमःसिकृत्यायचप्रवाहृषाय-
 चनमःकिंशिलायचक्षयणायचनमःकपर्दिनेचपुलस्तये
 चनमऽहरिण्यायचप्रपत्त्यायच ॥ १४ ॥ नमोव्रज्यायच-
 गोष्ठ्यायचनमस्तल्यायचगेहृषायचनमोदुष्यायच
 निवेष्ट्यायचनमःकाट्यायचगह्वरेष्टायच ॥ १५ ॥ नमःशु-
 ष्क्यायचहरित्यायचनमःपाण्ड्यायचरजस्यायच-
 नमोलोप्यायचोलप्यायचनमऽऊव्यायचसूव्यायच ॥ १६ ॥
 नमःपर्णायचपर्णशदायचनमऽउद्गुरमाणायचाभि-
 रघ्नतेचनमऽआखिदुतेचप्रखिदुतेचनमऽइषुकृद्दभ्योध-
 नुषुकृद्दभ्यश्चवोनमोनमोवकिरिकेवभ्योदेवानाहृद-
 येवभ्योनमोविचिन्वत्केवभ्योनमोविक्षिणत्केवभ्योनमऽ
 आनिर्हुतेवभ्यः ॥ १७ ॥ द्रापेऽअन्धसपतेदरिद्रनीललो-
 हित ॥ आसाम्प्रजानामेषाम्पशूनाम्माभेर्मारोड्ड्योच-
 नहकिञ्चनानमत् ॥ १८ ॥ इमारुद्रायतवसेकपर्दिनेक्षयदद्धी-
 रायप्रभरामहेमती? ॥ यथाशमसंहिपदेचतुष्पदेविश्व-
 षुष्टङ्गामेऽअस्मिन्ननातुरम् ॥ १९ ॥ यातेरुद्रशिवातनू?
 शिवाविश्वश्वाहाभेषजी ॥ शिवारुतस्यभेषजीतयानोमृ

ढजीवसे ॥५६॥ परिंनोरुद्रस्यहेतिवृणक्तुपरित्वेषस्यदु-
 र्मतिरंघायो? ॥ अवंस्थिरामघवंद्भ्यस्तनुष्वमीदृ-
 स्तोकायतनयायमृड ॥५७॥ मीढुष्टमशिवंतमशिवोनः-
 सुमनांभव ॥ पुरमेववृक्षऽआयुधन्निधायकृत्तिंवसानुऽआ-
 चरुपिनाकुम्बिभृदागंहि ॥५८॥ विक्किरिद्रविलोहितुन-
 मस्तेऽअस्तुभगवद ॥ यास्तेसहस्रंहेतयोऽन्यमस्मान्नि-
 वपन्तुता? ॥५९॥ सहस्राणिसहस्रशोब्राह्मोस्तवहेतयः॥
 तासामीशानोभगवदपरुचीनामुखाकृधि ॥ ५९ ॥ अस-
 ह्वयातासहस्राणिषेरुद्राऽअधिभूम्याम् ॥ तेषां०सहस्र-
 योजनेवधन्वानितन्मसि ॥ ५९ ॥ अस्मिन्महत्तृणवे-
 न्तरिक्षेभवाऽअधि ॥ तेषां०सहस्रयोजनेवधन्वानितन्म-
 सि ॥५९॥ नीलग्रीवाऽशितिकण्ठादिवरुद्राऽउपश्रि-
 ताः ॥ तेषां०सहस्रयोजनेवधन्वानितन्मसि ॥ ५९ ॥
 नीलग्रीवाऽशितिकण्ठाऽशुर्वाऽअधःक्षमाचरा?॥तेषां-
 ०सहस्रयोजनेवधन्वानितन्मसि ॥ ५९ ॥ येष्वक्षेषुशुष्पि-
 ज्जरानीलग्रीवाविलोहिताः ॥ तेषां०सहस्रयोजनेवध-
 न्वानितन्मसि ॥ ५९ ॥ येभूतानामधिपतयोविशिखासः-

कपर्दिनः ॥ तेषां सहस्रयोजने वधन्वानितन्मसि ॥
 ५६ ॥ येषां पथिरक्षयः स एलबृदाऽआयुर्धुधः ॥ तेषां
 सहस्रयोजने वधन्वानितन्मसि ॥ ५७ ॥ ये तीर्थानि प्रचर-
 न्ति सृकाहस्तानि षड्भिणः ॥ तेषां सहस्रयोजने वधन्वा-
 नितन्मसि ॥ ५८ ॥ ये नोषु विविद्धयन्ति पात्रेषु पिवन्तो ज-
 नान् ॥ तेषां सहस्रयोजने वधन्वानितन्मसि ॥ ५९ ॥
 यऽएतावन्तश्च भूयांसश्च दिशो रुद्रा वितास्तिथरे ॥ ते-
 सां सहस्रयोजने वधन्वानितन्मसि ॥ ६० ॥ नमोस्तु-
 रुद्रेभ्यो ये दिवि येषां वर्षमिषवः ॥ तेभ्यो दशप्राचीर्दश-
 दक्षिणादशप्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्ध्वाः ॥ तेभ्यो न-
 मोऽस्तु ते नो वन्तु ते नो मृडयन्तु ते नो द्विषन्मोषश्च नो द्वे-
 षितमेषाञ्जम्भेददध्मः ॥ ६१ ॥ नमोस्तुरुद्रेभ्यो येन्तरि-
 क्षे येषां वातऽइषवः ॥ तेभ्यो दशप्राचीर्दशदक्षिणादश-
 प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्ध्वाः ॥ तेभ्यो नमोऽस्तु ते नो-
 वन्तु ते नो मृडयन्तु ते नो द्विषन्मोषश्च नो द्वे षितमेषाञ्जम्भेद-
 दध्मः ॥ ६२ ॥ नमोस्तुरुद्रेभ्यो येषां यिद्व्यां येषां मन्त्रमिषवः
 ॥ तेभ्यो दशप्राचीर्दशदक्षिणादशप्रतीचीर्दशोदीचीर्द-
 शोर्ध्वाः ॥ तेभ्यो नमोऽस्तु ते नो वन्तु ते नो मृडय-

न्तुतेषन्दिष्मोषश्चनोद्वेष्टितमेष्टाञ्जम्भेददध्मं ॥ ६६ ॥
 ॐभूःॐभुवःॐस्वःॐ ॥ इतिपञ्चमोऽध्यायः ॥

ॐव्ययःसोमव्रतेतवमनस्तुनूषुविञ्चतः ॥ प्रजाव-
 न्तःसचेमाहि ॥ १^{५६} ॥ एषतेरुद्रभागःसहस्वस्ताम्बिकया-
 तञ्जुषस्वस्वाहैषतेरुद्रभागऽआखुस्तेपुशुः ॥ २^{५७} ॥ अवरु-
 द्रमदीमुद्व्यवदेवन्त्र्यम्बकम् ॥ यथानोवस्यसुस्करुद्व्य-
 थानःश्रेयसस्करुद्व्यथानोव्यवसाययात् ॥ ३^{५८} ॥ भेषज-
 मांसिभेषजङ्गवेश्वायुपुरुषायभेषजम् ॥ सुखम्भेषायमे-
 ष्यै ॥ ४^{५९} ॥ त्र्यम्बकंश्वजामहेसुगुन्धिम्पुष्टिवर्द्धनम् ॥
 उर्वारुकमिवबन्धनामृतयोर्मूर्क्षीयुमामृतात् ॥ त्र्यम्बकं-
 श्वजामहेसुगुन्धिम्पतिवेदनम् ॥ उर्वारुकमिवबन्धनादि-
 तोमूर्क्षीयुमामुतः ॥ ५^{६०} ॥ एतत्तेरुद्रावसन्तेनपरोमूर्ज-
 वतोतीहि ॥ अवततधन्वापिनाकावसःकृत्तिवासाऽअर्हिह
 सन्नहशिवातीहि ॥ ६^{६१} ॥ त्र्यायुषञ्जमदग्नेःकश्यपस्यत्र्या-
 युषम् ॥ षट्पेवेषुत्र्यायुषन्तन्नोऽस्तुत्र्यायुषम् ॥ ७^{६२} ॥
 शिवोनामासिस्वर्धितिस्तेपितानमस्तेऽस्तुमामाहिः-
 सीह ॥ निवर्त्तयाम्यायुषेन्नादद्यायप्रजननायरायस्पो-

पायसुप्रजास्त्वायसुवीर्याय ॥ ८६ ॥ ॐ नतं विदाथ सऽ-
 इमाज्जानान्यद्युष्माकमन्तरम्बभूव । नीहारेण प्रा-
 वृताजल्प्याचासुतृपऽउक्थथशासंश्चरन्ति ॥ ९३ ॥ विश्व-
 कम्प्राक्षजनिष्टदेवऽआदिददन्धुर्वोऽअभवद्वितीयः ॥
 तृतीयः पिता जनिता पृथीनामुपाङ्गवर्मुदयदधत्पुरुत्रा ॥
 ॥ १० ॥ ॐ उग्रश्च भीमश्च दध्वान्तश्च धुनिश्च ॥ सास-
 ह्वाश्चाभियुग्वाचं विक्षिपस्वाहा ॥ ११ ॥ अग्निहृद-
 येनाशनिहृदयाग्नेण पशुपतिं कृत्स्नहृदयेन भव्ययुक्ता ॥
 शर्वम्मतस्त्राभ्यामीशानम्भ्युना महादेवमन्तःपशुव्ये-
 नोऽग्रन्देवं वनिष्टुना वसिष्ठहनुः शिर्जीनिकोश्याभ्याम्
 ॥ १२ ॥ उग्रलोहितेन मित्रं सौवर्त्येन रुद्रन्दौवर्त्येने-
 न्द्रम्प्रक्रीडेन मरुतो वलेन साक्ष्यान्प्रमुदा ॥ भवस्य क-
 ण्ठ्यं रुद्रस्यान्तःपाश्वर्यम्महादेवस्य यकं च्छर्वस्य वनि-
 ष्ठुः पशुपतैः पुरीतत् ॥ १३ ॥ लोमंभ्युः स्वाहा लोमं-
 भ्युः स्वाहा त्वचे स्वाहा त्वचे स्वाहा लोहिताय स्वाहा लो-
 हिताय स्वाहा मेदोभ्युः स्वाहा मेदोभ्युः स्वाहा ॥ मासे-

१ इति महच्छिरूपाभिरष्टाभिरभिषेकः ॥ काण्वानां तु सप्तकाण्डिकाभिरिति विशेषः ॥

२ इति देवपद्वत्युक्तद्वाभ्यामभिषेकः ॥ कल्पद्रुमे-उग्रयेति तिष्ठभिः सप्तभिर्वाऽभिषेकः ॥

ऋयुः स्वाहा॑ मा॒ ऽसे॒ ऋयुः स्वाहा॑ स्ना॒ वं॒ ऋयुः स्वाहा॑ स्ना॒ वं॒
 ऋयुः स्वाहा॑ स्थ॒ ऋयुः स्वाहा॑ स्थ॒ ऋयुः स्वाहा॑ मु॒ज्ज॒ ऋयुः स्वा॒
 हा॑ मु॒ज्ज॒ ऋयुः स्वाहा॑ ॥ रे॒ त॒ से॒ स्वाहा॑ प्रा॒ यवे॒ स्वाहा॑ ॥ १४^{१३} ॥
 आ॒ यु॒ सा॒ यु॒ स्वाहा॑ प्रा॒ यु॒ सा॒ यु॒ स्वाहा॑ सँ॒ य॒ सा॒ यु॒ स्वाहा॑ वि॒
 यु॒ सा॒ यु॒ स्वाहा॑ द्या॒ सा॒ यु॒ स्वाहा॑ ॥ शु॒ चे॒ स्वाहा॑ शो॒ च॒ ते॒ स्वाहा॑
 शो॒ च॒ मा॒ ना॒ यु॒ स्वाहा॑ शो॒ का॒ यु॒ स्वाहा॑ ॥ १५^{१३} ॥ त॒ प॒ से॒ स्वाहा॑
 त॒ प्य॒ ते॒ स्वाहा॑ त॒ प्य॒ मा॒ ना॒ यु॒ स्वाहा॑ तु॒ प्सा॒ यु॒ स्वाहा॑ ध॒ र्मा॒ यु॒
 स्वाहा॑ ॥ नि॒ ष्क॒ त्त्यै॒ स्वाहा॑ प्रा॒ य॒ श्रि॒ त्यै॒ स्वाहा॑ भे॒ षु॒ जा॒ यु॒
 स्वाहा॑ ॥ १६^{१३} ॥ सु॒ मा॒ यु॒ स्वाहा॑ न्त॒ का॒ यु॒ स्वाहा॑ मृ॒ त्यवे॒
 स्वाहा॑ ॥ ब्र॒ ह॒ मे॒ णे॒ स्वाहा॑ ब्र॒ ह॒ म॒ हु॒ त्या॒ यै॒ स्वाहा॑ वि॒ श्वे॒ ऋ॒ यो॒
 दे॒ वे॒ ऋ॒ यो॒ स्वाहा॑ द्या॒ वा॒ पृ॒ थि॒ वी॒ ऋ॒ यो॒ स्वाहा॑ ॥ १७^{१३} ॥
 इति षष्ठोऽध्यायः ॥

ॐ॒ वा॒ ज॑ श्र॒ मे॒ प्र॒ सु॒ व॑ श्र॒ मे॒ प्र॒ य॑ ति श्र॒ मे॒ प्र॒ सि॑ ति श्र॒ मे॒ धी॑ ति
 श्र॒ मे॒ क॒ र॑ तु श्र॒ मे॒ स्वर॑ श्र॒ मे॒ श्लो॑ क श्र॒ मे॒ श्र॒ व॑ श्र॒ मे॒ श्रु॑ ति श्र॒
 मे॒ ज॒ जो॑ ति श्र॒ मे॒ स्व॑ श्र॒ मे॒ य॒ ज्ञे॒ न॑ क॒ ल्प॒ न्ता॒ म् ॥ १८ ॥ प्रा॒ ण॑ श्र॒
 मे॒ पा॒ न॑ श्र॒ मे॒ ह्य॒ आ॒ न॑ श्र॒ मे॒ सु॑ श्र॒ मे॒ चि॒ त्त॒ त्त॒ म॒ आ॒ र्धा॑ त श्र॒ मे॒ वा॒ क॑ मे॒

१ इति सप्तजयामन्त्रैरभिवेकः ॐ उपस्थेति तिष्ठभिः सप्तभिर्वा रुद्रजयानात्रीभिश्चेति
 परशुरामादयः ॥ निर्मूल्रवान्नेति देवयाज्ञिनादयः ॥

मनश्चमेवक्षुश्चमेऽश्रोत्रञ्चमेदक्षश्चमेबलञ्चमेयज्ञेनकल्प-
 न्ताम् ॥ १८ ॥ ओजश्चमेसहश्चमेऽआत्ममाचमेतुनृश्चमे-
 शर्म्मश्चमेवर्म्मश्चमेङ्गानिचमेस्थीनिचमेपरुंषिचमेशरी-
 राणिचमेऽआयुश्चमेजराचमेयज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ १९ ॥ ज्यै-
 ष्ठ्यञ्चमेऽआधिपत्यञ्चमेमन्युश्चमेभामश्चमेमश्चमेम्भश्च-
 मेजेमाचमेमहिमाचमेवरिमाचमेप्रथिमाचमेवर्षिमाचमेद्रा-
 धिमाचमेवृद्धञ्चमेवृद्धिश्चमेयज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ २० ॥ सु-
 त्यञ्चमेऽश्रद्धाचमेजगच्चमेधनञ्चमेविश्श्वञ्चमेमहश्चमेक्क्री-
 डाचमेमोदश्चमेजातञ्चमेजनिष्प्यमाणञ्चमेसूक्तञ्चमेसुकृ-
 तञ्चमेयज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ २१ ॥ ऋतञ्चमेमृतञ्चमेयक्ष्मञ्चमे-
 नामयञ्चमेजीवातुश्चमेदीर्घायुत्वञ्चमेनामित्रञ्चमेभयञ्चमे-
 सुखञ्चमेशयनञ्चमेसूषाश्चमेसुदिनञ्चमेयज्ञेनकल्पन्ताम्
 ॥ २२ ॥ घुन्ताचमेधुत्ताचमेक्षेमश्चमेधृतिश्चमेविश्श्वञ्चमेम-
 हश्चमेसुविचमेज्ञात्रञ्चमेसूश्चमेप्रसूश्चमेसीरश्चमेलयश्चमे-
 यज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ २३ ॥ शञ्चमेमयश्चमेप्रियञ्चमेनुकाम-
 श्चमेकामश्चमेसौमनसश्चमेभगश्चमेद्रविणञ्चमेभद्रञ्चमे-
 श्रेयश्चमेव्वसीयश्चमेयशश्चमेयज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ २४ ॥ ऊर्क्-
 चमेसूनृताचमेपयश्चमेरसश्चमेघृतञ्चमेमधुचमेसग्निश्च-

मेसपीति श्रमेकृपि श्रमेवृष्टि श्रमेजैत्रश्चमऽऔर्दिद्वयश्चमे-
 खज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ १८ ॥ रुयि श्रमेराय श्रमेपुष्ट्यश्चमेपुष्टि श्र-
 मेविभुचमेप्रभुचमेपूर्णश्चमेपूर्णतरश्चमेकुर्यवश्चमेक्षितश्चमे-
 न्नश्चमेक्षुचमेखज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ १९ ॥ हितश्चमेव्वेदयश्चमेभूत-
 श्रमेभविष्यश्चमेसुगश्चमेसुपत्त्यश्चमऽऋद्धश्चमऽऋद्धि श्र-
 मेकृषश्चमेकृषि श्रमेमति श्रमेसुमति श्रमेषज्ञेन कल्पन्ताम्
 ॥ २० ॥ व्रीहयश्चमेषवा श्रमेमाषा श्रमेतिला श्रमेमुद्गा-
 श्रमेखलवा श्रमेप्रियङ्गवश्चमेणव श्रमेश्यामाका श्रमेनी-
 वारा श्रमेगोधूमा श्रमेमसूरा श्रमेषज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ २१ ॥
 अश्माचमेसृत्तिकाचमेगिरय श्रमेपर्वता श्रमेसिकता श्र-
 मेव्वनस्पतय श्रमेहिरण्यश्चमेय श्रमेश्याभश्चमेलोहश्चमे-
 सीसश्चमेव्रपुचमेखज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ २२ ॥ अग्निश्चमऽ
 आप श्रमेघीरुधश्चमऽओषधयश्चमेकृष्टपुच्य श्रमेकृष्टप-
 च्य श्रमेष्ट्राम्या श्रमेपशवऽआरुण्या श्रमेवित्तश्चमेवि-
 ति श्रमेभूतश्चमेभूति श्रमेषज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ २३ ॥ वसु-
 चमेव्वसति श्रमेकर्मचमेशविकत श्रमेर्थश्चमऽएमश्चमऽ-
 इत्याचमेगति श्रमेषज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ २४ ॥ अग्निश्च-
 मऽइन्द्रश्चमेसोमश्चमऽइन्द्रश्चमेसविताचमऽइन्द्रश्चमेस-

रस्वतीचमऽइन्द्रं श्रमेपूषाचमऽइन्द्रं श्रमेबृहस्पतिं श्रमऽ-
 इन्द्रं श्रमेयज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ १८ ॥ मित्रं श्रमऽइन्द्रं श्रमेव-
 रुणं श्रमऽइन्द्रं श्रमेधाताचमऽइन्द्रं श्रमेत्वष्ट्राचमऽइन्द्रं-
 श्रमेमरुतं श्रमऽइन्द्रं श्रमेविश्वे च मे देवाऽइन्द्रं श्रमेयज्ञेन-
 कल्पन्ताम् ॥ १९ ॥ पृथिवीचमऽइन्द्रं श्रमेन्तरिक्षं चमऽइ-
 न्द्रं श्रमेद्यौ श्रमऽइन्द्रं श्रमेसमां श्रमऽइन्द्रं श्रमेनक्षत्राणि
 चमऽइन्द्रं श्रमेदिशं श्रमऽइन्द्रं श्रमेयज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ २० ॥
 अहंशु श्रमेरुश्मि श्रमेदाभ्यं श्रमेधिपतिं श्रमऽउपांशु-
 श्रमेन्तर्यामं श्रमऽऐन्द्रवायवं श्रमेमैत्रावरुणं श्रमऽआ-
 विश्विनं श्रमेप्रतिप्रस्थानं श्रमेशुक्लं श्रमेमन्थीचमं यज्ञेन-
 कल्पन्ताम् ॥ २१ ॥ आग्रयणं श्रमेवैश्वदेवं श्रमेद्रुवं श्र-
 मेवैश्वानरं श्रमऽऐन्द्राग्नं श्रमेमहावैश्वदेवं श्रमेमरुत्वं-
 तीयां श्रमेनिष्केवल्यं श्रमेसावित्रं श्रमेसारस्वतं श्रमेपा-
 त्कीवतं श्रमेहारियोजनं श्रमेयज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ २२ ॥ सुचं-
 श्रमेचमसां श्रमेवायुष्यानि च मे द्रोणकलशं श्रमेग्रावाण-
 श्रमेधिषवणे च मे पूतभृच्चमऽआधवनीयं श्रमेवेदिं श्रमेव-
 हिं श्रमेवभूथं श्रमेस्वगाकारं श्रमेयज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ २३ ॥
 अग्निं श्रमेघर्मं श्रमेर्कं श्रमेसूर्यं श्रमेप्राणं श्रमेवैश्वमेध-

अमेपृथिवीचमेदिति अमेदिति अमेद्वयौ अमेद्वयौ दश-
 क्वरयोदिश अमेयज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ ३२ ॥ व्रुतश्चमऽऽ-
 तव अमेतप अमेसंवत्सर अमेहोरात्रेऽऽर्धवर्षीविवृहद्वथन्त-
 रेचमेयज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ ३३ ॥ एकाचमेतिस्र अमेतिस्र-
 अमेपञ्चमेपञ्चमेसप्तचमेसप्तचमेनवचमेनवचमुऽएका-
 दशचमुऽएकादशचमेत्रयोदशचमेत्रयोदशचमेपञ्चदशच-
 मेपञ्चदशचमेसप्तदशचमेसप्तदशचमेनवदशचमेनवदश-
 चमुऽएकविंशति अमुऽएकविंशति अमेत्रयोविंशति-
 अमेत्रयोविंशति अमेपञ्चविंशति अमेपञ्चविंशति अ-
 मेसप्तविंशति अमेसप्तविंशति अमेनवविंशति अमेन-
 वविंशति अमुऽएकत्रिंशच्चमुऽएकत्रिंशच्चमेत्रयस्त्रिं-
 शच्चमेयज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ ३४ ॥ चतस्र अमेष्टौचमेष्टौचमेद्वा-
 दशचमेद्वादशचमेषोडशचमेषोडशचमेविंशति अमेविं-
 शति अमेचतुर्विंशति अमेचतुर्विंशति अमेष्टाविंश-
 ति अमेष्टाविंशति अमेद्वात्रिंशच्चमेद्वात्रिंशच्चमेष्टत्रिं-
 शच्चमेष्टत्रिंशच्चमेचत्वारिंशच्चमेचत्वारिंशच्चमेचतु-
 श्चत्वारिंशच्चमेचतुश्चत्वारिंशच्चमेष्टाचत्वारिंशच्चमे-
 यज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ ३५ ॥ त्र्यवि अमेत्र्युवीचमेदित्युवाद-

चमेदित्यौहीचमेपञ्चाविश्वमेपञ्चावीचमेत्रिवृत्सश्चमेत्रिवृ-
त्साचमेतुष्यवाद्चमेतुष्यौहीचमेयज्ञेनकल्पन्ताम् ॥३६॥
पुष्टुवाद्चमेपुष्टौहीचमऽपुक्षाचमेबुशाचमऽकृषभश्चमेवे-
हचमेनुड्डाँश्चमेधेनुश्चमेयज्ञेनकल्पन्ताम् ॥३७॥ वाजा-
युस्वाहाप्रसवायुस्वाहापिजायुस्वाहाकृतवेस्वाहावसवे-
स्वाहाहर्षतयेस्वाहादन्नेमुग्धायुस्वाहामुग्धायवैनक्षि-
नायुस्वाहाविनुक्षिनेऽआन्त्यायुनायुस्वाहान्त्यायभौव-
नायुस्वाहाभुवनस्यपतयेस्वाहाधिपतयेस्वाहाप्रजापतये-
स्वाहा ॥ इयन्तेराणिमुत्रायंयुन्तासिषमनऽऊर्जेत्वावृ-
ष्ट्यैत्वाप्रजानान्त्वाधिपत्याय ॥३८॥ आयुष्यज्ञेनकल्प-
ताम्प्राणोयज्ञेनकल्पताञ्चक्षुष्यज्ञेनकल्पतांश्रोत्रंयज्ञे-
नकल्पतांवाग्यज्ञेनकल्पताम्मनोयज्ञेनकल्पतामात्कमा-
यज्ञेनकल्पताम्ब्रह्मायज्ञेनकल्पताञ्ज्योतिष्यज्ञेनकल्पता
॥स्वृष्यज्ञेनकल्पताम्पृष्ट्यज्ञेनकल्पतांयज्ञोयज्ञेनक-
ल्पताम् ॥ स्तोमंश्चयजुंश्चऽऋक्कुसामचवहचरथन्तरञ्च ॥
स्वर्देवाऽअगन्नामृताऽअभूमप्रजापतेऽप्रजाऽअभूमवे-
दस्वाहा ॥ २९३८ ॥ इति सप्तमोऽध्यायः ॥

१ इत्येकोनविंशन्मन्त्रात्मकचमकाध्यायेन अभिषेकः ॥ वाजध्वमइत्यष्टानुवाकारमकेन
चमकेन चेति देवयाज्ञिकः ॥ महच्छिरसाऽभिषेकपक्षे न चमकानुवाकैरभिषेकः । चमकानुवाकै-
रभिषेकपक्षे न महच्छिरसाऽभिषेक इत्यपरे ॥

ॐ ऋचं वाचम्पद्मो मनो षजुः प्रपद्मो सामं प्राणम्पद्मो-
 चक्षुः श्रोत्रम्पद्मो ॥ वागोजः सहोजो मयि प्राणापानौ
 ॥ ३६ ॥ यन्मैच्छिद्ब्रह्मक्षुषो हृदयस्य मनसो वा तितृणम्बृह-
 स्पतिं ममेतद्दधातु ॥ शन्नो भवतु भुवनस्य षस्पतिः
 ॥ ३७ ॥ भूभुवः स्वैः ॥ तत्संवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य-
 धीमहि ॥ धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ३८ ॥ कया नश्चित्रः
 आभुवदूती सदा वृधः सखा ॥ कया शचि ष्टया वृता ॥ ३९ ॥
 कस्त्वा सत्यो मदानाम्मृहि ष्टो मत्सदन्धः सः ॥ हुढा चि-
 दारु जेवसु ॥ ४० ॥ अभीषुणः सखीनामविता जरितृणाम्
 ॥ शतम्भवा स्यूतिभिः ॥ ४१ ॥ कया त्वन्नऽऊत्याभिप्रमे-
 न्दसेवृषन् ॥ कया स्तोतृभ्युऽआभर ॥ ४२ ॥ इन्द्रो वि-
 श्वस्य राजति ॥ शन्नोऽस्तु द्विपदेश चतुष्पदे ॥ ४३ ॥
 शन्नो मित्रः शंवरुणः शन्ना भवत्वरुमा ॥ शन्नऽइन्द्रो बृह-
 स्पतिः शन्नो विष्णु रुरुक्क्रमः ॥ ४४ ॥ शन्नो वातः पवता-
 ः शन्नस्तपतु सूर्यः ॥ शन्नः कनिक्कदद्देवः पर्जन्योऽ

१ अत्र पदादिसत्वेऽपि न द्वित्वम् ॥ अमोघनन्दिन्यां शिक्षायाम्-वो वां वा वै मन्त्रपाठे
 लघवो गुरवः पदे ॥ पदपाठे तु “व्याम्” इत्याद्युदाहरणानि स्वयम्बूतानि ॥ याज्ञवल्क्यशिक्षा-
 यामपि तदर्थं वाचिनो वो वां वा वै यदि निपातजौ । आदेशश्च विकल्पार्था ईषत्स्पृष्ट इति स्मृताः ॥

२ अत्र अर्थमन्त्रः सन्ध्यभावदर्शनात् ॥

अभिवर्षतु ॥३०॥ अहानिशम्भवन्तुनुक्षराञ्चीक्षप्रति-
 धीयताम् ॥ शन्नऽइन्द्राग्नीभवतामवोभिः शन्नऽइन्द्रावरु-
 णारुतहव्या ॥ शन्नऽइन्द्रापूषणावाजसातौशमिन्द्रासो-
 मासुवितायुशँखो? ॥३१॥ शन्नोदेवीरुभिष्टृयुऽआपोभ-
 वन्तुपीतये ॥ शँखोरुभिस्त्रवन्तुनः ॥३२॥ स्योनापृथि-
 विनोभवानृक्षरानिवेशनी ॥ यच्छ नुऽशर्मसुप्रथाः ॥
 ॥३३॥ आपोहिष्टामयोभुवस्तानऽऊर्जेदधातन ॥ मुहे-
 रणायचक्षसे ॥३४॥ योवःशिवतमोरसस्तस्यभाजयते-
 हनः ॥ उशुतीरेवमातरः ॥३५॥ तस्माऽअरङ्गमाम-
 वोयस्यक्षयायजिन्वथ ॥ आपोजनयथाचनः ॥ १६ ॥
 द्यौ?शान्तिरन्तरिक्षंशान्तिःपृथिवीशान्तिरापःशा-
 न्तिरोषधयःशान्तिः ॥ वनस्पतयःशान्तिर्विश्वेदेवा?
 शान्तिर्व्यहमशान्तिःसर्वंशान्तिःशान्तिरेवशान्तिः-
 सामाशान्तिरेधि ॥३६॥ दृतेदृहंमामित्रस्यमाचक्षुषा-
 सर्वाणिभूतानिसमीक्षन्ताम् ॥ मित्रस्याहञ्चक्षुषासर्वाणि-
 भूतानिसमीक्षे ॥ मित्रस्यचक्षुषासमीक्षामहे ॥३७॥ दृते-
 दृहंमा ॥ ज्योक्तेसुन्दशिजीव्यामज्योक्तेसुन्दशिजी-

व्यासम् ॥३६॥ नमस्तेहरसेशोचिषेनमस्तेऽस्तुर्विषे ॥
 अन्यास्तेऽस्मत्तपन्तुहेतयः पावकोऽस्मभ्यः ६शि-
 वो भव ॥३७॥ नमस्तेऽस्तु बिद्ध्युतेनमस्तेस्तनयित्वनवे
 ॥ नमस्ते भगवन्नस्तुषतः स्वः समीहसे ॥३८॥ यतो यतः
 समीहसे ततो नोऽभयं कुरु ॥ शन्नः कुरु प्रजाभ्यो-
 भयन्नः पशुभ्यः ॥३९॥ सुमित्रियानुऽआपऽओषधयः स-
 न्तु दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु सोऽस्मान् देष्टुं षड्वयान् द्विषम् ॥
 ॥४०॥ तच्च क्षुर्देवहितम् पुरस्ताच्छुक्कमुच्चरत् ॥ पश्येम-
 शुरदः शतजीवेमशुरदः शतः शृणुयामशुरदः शतम् प्रव-
 वामशुरदः शतमदीनाः स्यामशुरदः शतम् भूयश्च शुरदः
 शतात् ॥४१॥ इति शान्त्यध्यायः ॥

अथ स्वस्तिप्रार्थनादिमन्त्राः ॥ ॐ स्वस्ति नः सुन्द्रो बृहद्भवाः स्वस्ति नः
 पूषा विश्ववेदा ॥ स्वस्ति नः स्तावक्ष्योऽरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पति-
 र्देधातुः ॥ ॐ पर्यः पृथिव्याम्पयऽओषधीषु पर्यो दिव्यन्तरिक्षे पर्यो-
 धा ॥ पर्यस्वती ॥ प्रदिशः सन्तु मह्यम् ॥ ३६ ॥ ॐ विष्णो रुराटमसि-
 विष्णोऽश्रत्वेस्त्यो विष्णोऽस्यूरसि विष्णोर्ध्रुवोसि ॥ वृष्णवमसि
 विष्णवेन्वा ॥ ३७ ॥ अग्निर्देवतावातो देवतामूर्ध्वो देवता चन्द्रमा देवता व-
 सवो देवता रुद्रा देवता दिव्या देवता मरुतो देवता विवर्धवा देवता बृहस्पति-
 र्देवतेन्द्रो देवता ववरुणो देवता ॥ ३८ ॥ सद्योजातं पद्ममि सद्योजाताय वै नमो

नमः । भवेभवेनातिभवेभवस्वर्मा भवोद्भवाय नमः ॥ वामदेवाय नमोज्ये-
 ष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमोरुद्राय नमः कालाय नमः कलविकरणाय नमोबल-
 विकरणाय नमोबलाय नमोबलप्रमथनाय नमः सर्वभूतदमनाय नमोमनो-
 न्मनाय नमः ॥ अघोरेभ्योऽथघोरेभ्योऽघोरघोरतरेभ्यः । सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो
 नमस्तेऽस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥ तत्पुरुषाय विद्महेमहादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः
 प्रचोदयात् ॥ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानाम् । ब्रह्माधिपतिर्ब्र-
 ह्मणोधिपतिर्ब्रह्मा शिवोमेऽस्तु सदाशिवोम् ॥ ॐ शिवो नामासि स्वाधिति-
 स्ते पितानमस्तेऽस्तु मामाहि ष्सी ६ ॥ निर्वर्त्तयाम्मयायुषेन्नादद्याय प्रजन-
 नाय राय रूपोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय ॥ ६/३ ॥ ॐ त्विभ्वानि देव सवि-
 तर्द्दुरितानि परा सुव ॥ यद्भद्रन्तन्नऽआसुव ॥ ३/० ॥ ॐ यौ ? शान्तिरन्त-
 रिक्षुः शान्तिं + पृथिवी शान्तिरापृच्छान्तिरोषधयुः शान्तिं + ॥ वनस्पतयः
 शान्तिर्विवस्वदेवा ? शान्तिर्व्रह्म शान्तिः सर्व्वुः शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः
 सा मा शान्तिरेधि ॥ १०/३ ॥ ॐ सर्व्वेषां वा एष वेदानां रसोऽयत्साम सर्व्वे-
 षामेवैनमेतद्वेदानां रसेनाभिषिञ्चति ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः । सुशान्तिर्भवतु । सर्वारिष्टशान्तिर्भवतु ॥
 अनेन पूजनपूर्वकरुद्राभिषेककर्मणा कृतेन श्रीभवानीशङ्करमहारुद्रः
 प्रीयतां न मम ॥ ॐ सदाशिवार्पणमस्तु ॥

॥ इति रुद्राभिषेकप्रयोगः ॥

॥ २२ ॥ अथ मध्याह्नसन्ध्याप्रयोगः ॥

कर्ता मध्याह्नस्नानं यथावत्कृत्वा धौते वाससी परिधाय दर्भासने
 प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा उपविश्य ततः क्रमेण पवित्रधारणम् आचमनं
 प्राणायामं गन्धामिश्रितभस्मधारणं शिखाबन्धनं रुद्राक्षमालाधारणं
 पवित्रकरणञ्च प्रातःसन्ध्यावत्कुर्यात् ॥ अथ सङ्कल्पः- विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः
 श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य० शुभपुण्यतिथौ ममोपात्तदुरितक्षयपूर्वकब्र-
 ह्मवर्चसकामार्थं श्रीपरमेश्वरप्रीतये मध्याह्नसन्ध्योपासनमहं करिष्ये ॥
 इति सङ्कल्प्य भूमिप्रार्थनां भूतशुद्धिम् अभिषेचनं व्याहृतिपूर्वकगायत्री-
 करन्यासान् व्याहृतिपूर्वकगायत्रीषडङ्गन्यासान् प्रणवन्यासान् गायत्र्य-
 क्षरन्यासान् शिरोन्यासांश्च क्रमेण प्रातःसन्ध्यावाद्दिधाय ततः सावित्र्या-
 वाहनम्-सावित्रीं युवतीं शुक्रां शुक्लषष्ठां त्रिलोचनाम् । यजुर्वेदकृतोत्स-
 र्गावृषारूढां त्रिशूलिनीम् ॥ रुद्राणीं रुद्रदैवत्यां रुद्रलोकनिवासिनीम् ।
 आवाहयाम्यहं देवीमायान्तीं सूर्यमण्डलात् ॥ आगच्छ वरदे देवि त्र्यक्षरे
 रुद्रादिनि । सावित्रि छन्दसां माता रुद्रयोने नमोऽस्तु ते ॥ ततः प्रातः-
 सन्ध्यावत्प्राणायामं कृत्वा अम्बुप्राशनम्—आपः पुनन्त्वाति मन्त्रस्य
 नारायण ऋषिः आपोदेवता गायत्री छन्दः अम्बुप्राशने विनियोगः॥ॐ
 आपः पुनन्तुपृथिवीपृथिवीपुतापुनातुमाम् । पुनन्तुब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मपू-

१ अर्घ्ययामादासायं सन्ध्या माध्याह्निकीभ्यते ॥ इति धर्मसिधुचक्राद् द्वादशघटीदिनो-
 त्तरं मध्याह्नसन्ध्या विहिता ॥

२ चतुर्थे च दिवाभागे स्नानार्थं मृदमाहरेत् । तिलपुष्पकुशादींश्च स्नायाच्चाकृत्रिमे जले ॥

३ गायत्री नाम पूर्वाह्णे सावित्री मध्यमे दिने । सरस्वती च सायाह्णे एवं सन्ध्या त्रिधा
 स्मृता । सावित्र्याः कात्यायनगोत्रम् ॥

तापुनातुमाम् । यदुच्छिष्टमभोज्यं च यद्वातुश्चरितं मम । सर्वपुनन्तुमामापो-
सतांच प्रतिग्रहस्त्वाहा ॥ इति मन्त्रेण जलं प्राश्य तूष्णीं द्विराचामेत् ॥ ततो
मार्जनम् । अपोऽञ्जलावादानं जलप्रक्षेपणम् । अपो वामहस्ते गृहीत्वा न्यु-
ञ्जेन दक्षिणहस्तेनाच्छादनम् अघमर्षणं च प्रातःसन्ध्यावत्कृत्वा गायत्री-
मन्त्रेण आकृष्णेनेति मन्त्रेण वा प्रातःसन्ध्योक्तविधिना सूर्याभिमुखस्ति-
ष्ठन् “रुद्रस्वरूपिणे सूर्यनारायणाय नमः इदमध्य दत्तं न मम” इति वद-
नगन्धाक्षतपुष्पयुक्तम् एकमर्घ्यं दद्यात् ॥ दत्तार्घ्योदकेन दक्षिणनासाचक्षुः-
श्रोत्रस्पर्शनं कुर्यात् ॥ ततो दक्षिणहस्ते जलं गृहीत्वा-“ॐ असावादित्यो
ब्रह्म”-अनेन मन्त्रेण आत्मनः समन्तात्प्रदक्षिणवदुदकं क्षिपेत् ॥ ततः
सूर्योपस्थानं गायत्र्यावाहनं गायत्र्युपस्थानं गायत्रीजपविनियोगं गाय-
त्रीध्यानं ब्रह्मशापविमोचनं वसिष्ठशापविमोचनं विश्वामित्रशापविमो-
चनं गायत्र्यस्त्रोपाहरणं जपादौ मुद्राप्रदर्शनं च प्रातःसन्ध्यावत्कुर्यात् ॥
ततो वस्त्राच्छादितां जपमालां हृदयदेशे धृत्वा गायत्रीमन्त्रजपार्थं विनि-
योगं कृत्वा प्रातःसन्ध्योक्तविधिना गायत्रीजपः कार्यः ॥ ततः षडङ्ग-
न्यासं मुद्राप्रदर्शनं सूर्यप्रदक्षिणां सूर्यादिदेवानां नमस्कारान् जपनिवेदनं
च प्रातःसन्ध्यावत् कुर्यात् । जपार्पणम्-अनेन मध्याह्नसन्ध्याङ्गभूतेन
अमुकसंख्याकेन गायत्रीमन्त्रजपाख्येन कर्मणा श्रीभगवान् रुद्रस्वरूपी

१ मुक्तहस्तेन दातव्यं मुद्रां तत्र न कारयेत् । तर्जन्यङ्गुष्ठयोगे तु राक्षसी मुद्रिका स्मृता ॥
राक्षसी मुद्रिकार्थं चेत्ततोयं रुधिरं भवेत् । जलेष्वर्घ्यं प्रदातव्यं जलाभावे शुचिस्थले ।
संप्रोक्ष्य वारिणा सम्यक् ततोऽर्घ्यं तु प्रदापयेत् ॥ २ वृथामन्त्रजपथैव स्नानं भोजनमेव च । तथा
वै तीर्थयात्रा च मुद्राहीनं वृथा भवेत् ॥ यज्ञश्च निष्फलस्तेषां होमो देवार्चनं तथा । तस्मान्मुद्रा
सदा ज्ञेया विद्वद्भिर्यत्नमास्थितैः ॥ ३ कुलार्णवे-नाक्षतेर्हस्तपर्वैर्वा न धान्यैर्वा च पुष्पकः ।
चन्दनैर्घृत्तिकाभिश्च जपसंख्या न कारयेत् ॥ लाक्षा कुशं च सिन्दूरं गोमयं च करीषकम् ।
विलोड्य गुटिकाः कृत्वा जपसंख्या तु कारयेत् ॥

सूर्यनारायणः प्रीयतां न मम ॥ ततः प्रार्थनां सन्ध्याविसर्जनं गोत्र-
प्रवरोच्चारणपूर्वकमभिवादनम् ईश्वरस्तुतिं च प्रातःसन्ध्यावत्कृत्वा
अर्पणम्-अनेन मध्याह्नसन्ध्योपासनाख्येन कर्मणा भगवान्कद्रस्वरूपी
परमेश्वरः प्रीयतां न मम ॥ ततो द्विराचमनम्-ॐ केशवाय नमः स्वाहा ।
ॐ नारायणाय नमः स्वाहा । ॐ माधवाय नमः स्वाहा ॥ हस्तप्रक्षालनम्-
ॐ गोविन्दाय नमः ॥ ॐ विष्णवे नमः । ॐ विष्णवे नमः । ॐ विष्णवे नमः ॥

॥ इति मध्याह्नसन्ध्याप्रयोगः ॥

॥ २३ ॥ अथ सूर्योपस्थानप्रयोगः

आचम्य प्राणानायम्य ॥ सङ्कल्पः-अद्य पूर्वोच्चारितवर्तमाने० एवं
गुणविशेषेण विशिष्टायां शुभपुण्यातिथौ ममात्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्त-
फलप्राप्त्यर्थं श्रीसवितृसूर्यनारायणप्रीत्यर्थं सूर्योपस्थानमहं करिष्ये ॥
कुशपावित्रधारणम्-ॐ पवित्रेस्त्यो० ॥ इति मन्त्रेण दक्षिणवामहस्तयो-
रनामिकयोः कुशपावित्रे धार्ये ॥ सूर्यपूजनम्-ॐ उदुत्थञ्जातवेदसं० ॥
इति मन्त्रेण सूर्यं गन्धाक्षतपुष्पैः सम्पूज्य दक्षिणवामपाण्योर्द्वौ द्वौ
साग्रदर्भौ गन्धाक्षतश्वेतपुष्पतुलसीदलसहितौ धृत्वा सूर्यमुदीक्षन् ॐ उ-
दुत्थयन्तमसं० ॥ ॐ उदुत्थञ्जा० ॥ ॐ चित्रन्देवाना० ॥ ॐ तच्चक्षुर्दे० ॥
ॐ तत्सवितु० ॥ ॐ विन्म्राह्० इत्यनुवाक् ॥ १७ ॥ ॐ सहस्रशीर्षा०
साध्याः सन्ति देवाः ॥ १६ ॥ ॐ वज्राग्रतो० इत्यारभ्य सुषारथि-
रम्बा० इत्यन्तम् ॥ ६ ॥ एतज्जप्त्वाऽनन्तरं मण्डलब्राह्मणं जपेत् ॥

मण्डलब्राह्मणम्—ॐ यदेतन्मण्डलं तपति तन्महदुक्थन्ताऽऽचटं
सऽऽचटं लोकोथयदेतदचिर्द्विप्यते तन्महाव्रतं तानि सामानि साम्राज्यं लोकोथ-
यऽऽचटं एतस्मिन्मण्डले पुरुषोऽसौ प्रस्तानि यजूंषि स यजुषां लोकः ॥ १ ॥
सैषात्रयैव विद्या तपति तद्वै तदयं विद्वांषऽऽहस्त्रयी वाऽऽष्टाविद्या तप-
तीति वाग्धैव तत्पश्यन्तीव दत्ति ॥ २ ॥ सऽऽचटं एव मृत्युर्यऽऽचटं एतस्मिन्म-
ण्डले पुरुषोऽयैतदमृतं यदेतदचिर्द्विप्यते तस्मान्मृत्युर्न म्रियते मृतेर्हन्तस्तस्मा-
दुनष्टयते मृतेर्हन्तः ॥ ३ ॥ 'तदेष श्लोको भवति'—अन्तरंमृत्योरमृत-
मिच्यवरं ह्येतन्मृत्योरमृतममृत्यावमृतमाहितामिच्येतस्मिन्निपुरुषऽएत-
न्मण्डलमप्रतिष्ठितं तपति मृत्युश्चि वस्वन्तं वस्तऽइत्यसौ वाऽऽदित्यो विव-
स्वानेष्टा होरात्रे विवस्वस्ते तमेष्टवस्ते सर्वतो ह्येनेन परिवृतो मृत्योरात्माश्चि वस्व-
तीत्येतस्मिन्निमण्डले एतस्य पुरुषस्यात्मैतदेष श्लोको भवति ॥ ४ ॥
तयोर्वाऽएतयोरुभयोरेतस्य चार्चिषऽएतस्य च पुरुषस्यैतन्मण्डलं प्रतिष्ठात-
स्मान्महदुक्थम्परस्मै न शङ्सेन्नेदेतां प्रतिष्ठां छिन्नदाऽइत्येता एह स प्रतिष्ठां-
छिन्तेऽद्यो महदुक्थं परस्मै शङ्सेतितस्मादुक्थं स सम्भूयिष्ठं परिचक्षते प्रतिष्ठा-
छिन्नो हि भवतीत्यधिदैवतम् ॥ ५ ॥ 'अथाधियज्ञम्'—यदेतन्मण्डलं तप-
त्ययं स रुक्मोथयदेतदचिर्द्विप्यतेऽइदं तत्पुष्करपर्णमाप्रोक्तेताऽआप एषु-
ष्करपर्णमथ यऽऽचटं एतस्मिन्मण्डले पुरुषोऽयमेव स योऽयं हिरण्मयः पुरुष-
स्तदेतदेवैतत्र यऽसंस्कृत्येहोपधत्तेतद्यज्ञस्यैवानुसंस्थामूर्द्धमुत्क्रामतित-
देतमप्येति यऽएष तपति तस्मादग्निना द्रियेत परिहन्तुममुत्र ह्येष तदा भवती-
त्युऽएवाधियज्ञम् ॥ ६ ॥ 'अथाध्यात्मम्'—यदेतन्मण्डलं तपति तत्रैष रु-
क्मऽइदं तच्छुक्लमक्षयं यदेतदचिर्द्विप्यते तच्चैतत्पुष्करपर्णमिदं तत्कृष्णम-
क्षयं यऽएषऽएतस्मिन्मण्डले पुरुषोऽयं हिरण्मयः पुरुषोऽयमेव स योऽयं द-

क्षिणेक्षन्पुरुषः ॥ ७ ॥ सऽएषऽएव लोके पृणता मे पसवो ग्निरमिसम्पद्यते-
 तस्यैतन्मिथुनं यो यऽस्रज्येक्षन्पुरुषोद्धर्महैतदात्मनो यन्मिथुनं यदा वै स
 मिथुनेनाथसर्वोत्कृत्स्नः कृत्स्नतायैतद्यत्ते द्वे भवतो द्वन्द्वं हि मिथुनम्पजन-
 नं तस्माद्देवलोके पृणेऽपधीयेते तस्माद्ब्रह्माभ्यां ब्रह्माभ्यां चित्तिम्प्रणयन्ति । ८ ।
 सऽएषऽएवेन्द्रः । यो यं दक्षिणे क्षन्पुरुषो ये यमिन्द्राणीताभ्यां देवाऽएता-
 विधृतिमकुर्वन्नासिकान्तस्माज्जायायाऽअन्तेनाभ्याह्वीर्ष्यगन्हास्माज्जा-
 यते वीर्ष्यवन्तः गृहसाजनयति यस्याऽअन्तेनाभ्याति ॥ ९ ॥ तदेतद्देववत्त-
 राजन्यवन्धवो मनुष्याणामनुतर्मागोपायन्ति तस्मादुत्पुष्टीर्ष्यवाञ्जायते मृ-
 तवाकावयसां साक्षिप्रश्येनं जनयति ॥ १० ॥ सौहृदयस्याकाशं प्रत्यवे-
 त्यमिथुनी भवतस्तौ यदा मिथुनस्यान्तर्गच्छतो यैतत्पुरुषऽस्वपितितद्य-
 थाहैवेदस्मानुषस्यमिथुनस्यान्तर्गत्वा संविदऽइव भवत्यैव ह वै तदसंविदुऽ
 इव भवति देवऽहोतन्मिथुनम्परमो ह्येषऽआनन्दः ॥ ११ ॥ तस्मादेवं चित्स्व-
 प्यात् ॥ लोक्यऽहं तऽएव तद्देवते मिथुनेन प्रियेण धाम्ना समर्द्धयति तस्माद्बु-
 हस्वपन्तधुरेयनबोधयेन्नेदेते देवते मिथुनी भवन्त्यौ हि न सानीति तस्माद्बुहैत-
 त्सुषुपुषऽश्लेष्मणमिव मुखम्भवत्येतेऽएव तद्देवतेरेतं सिञ्चतस्तस्माद्देवतस-
 ऽइदं स्रम्भवति यदिदां किञ्च ॥ १२ ॥ सऽएषऽएव मृत्युऽऽ ॥ सऽएषऽएतस्मि-
 न्मण्डले पुरुषो यऽश्वायन् दक्षिणे क्षन्पुरुषस्तस्यैतस्य हृदये पादावतिहतौ तौ है-
 तदाच्छिद्योत्क्रामति स यदोत्क्रामत्यथैतत्पुरुषोऽभियते तस्माद्बुहैतत्त्रेतमा-
 हुराच्छेद्यस्येति ॥ १३ ॥ एषऽउऽएव प्राणऽएषऽहीमाऽसर्वाऽप्रजाऽप्रण-
 यति तस्यैते प्राणाऽस्वाऽसधदास्यपितृयै न मे ते प्राणाऽस्वाऽअपियन्ति त-
 स्मात्स्वाप्ययं स्वाप्ययो ह वै तस्वम् इत्याचक्षते परोक्षन्परोक्षकामाहि-
 देताः ॥ १४ ॥ सऽपतैऽसुप्तो न कस्यचनश्चेदनमनसा सङ्कल्पयति न द्वा-

आभस्यरसंविजानातिनप्राणेनगन्धंविजानातिनचक्षुषापश्यतिनश्रोत्रेण-
 श्रोत्येतत् ॥ १५ ॥ तेतदापीताभवन्ति सऽएषऽएकऽसन्प्रजासुबहुधाव्यावि-
 ष्टस्तस्मादेकासतीलोकमृणासर्वमग्निमनुचिभवत्यथसदेकऽएवतस्मादे-
 काऽ ॥ १५ ॥ तदाहुऽएकोमृत्युर्बहुवऽइत्येकश्चबहुवथ्येतिहब्रूयाद्यदहासा-
 वमुत्रतेनैकोथसदिहप्रजासुबहुधाव्याविष्टस्तेनोबहुवऽ ॥ १६ ॥ तदाहुऽ
 अन्तिकेमृत्युर्दूराऽइत्यन्तिकेचदूरेचेतिहब्रूयाद्यदहायमिहाध्यात्मन्तेना-
 न्तिकेथसदसावमुत्रतेनोदूरे ॥ १७ ॥ तदेवऽश्लोकोभवति । अन्येभात्य-
 पशितोरुसाना ॥ संक्षरेमृतऽइति सदेतन्मण्डलं तपतितदन्नमथ सऽएषऽएत-
 स्मिन्मण्डले पुरुषऽसोत्तासऽएतस्मिन्नन्नेपशितोभाति ॥ १८ ॥
 'अथाध्यात्मम्' - इदमेवज्ञारीरन्नमथसोयन्दक्षिणेक्षन्पुरुषऽसोत्तासऽ
 एतस्मिन्नन्नेपशितोभाति ॥ १९ ॥ तमेतमग्निरित्यध्वस्यवऽउपासते ॥ सजु-
 रित्येषहीदऽसर्वसुनक्तिसामेतिछन्दोऽगाऽएतस्मिन्हीदऽसर्वऽसमानमुक्थ-
 मितिबद्ध्वाऽएषहीदऽसर्वमुत्थापयति सातुरिति सातुविदऽएतेनहीदऽस-
 र्वथतद्विषमिति सऽर्पाऽसर्पाऽइति सऽर्पाविदऽआर्गितेदेवारयिरिति मनुष्या-
 मायेत्यसुराऽस्वधेति पितरों देवजनऽइति देवजनविदो रूपामिति गन्धर्वाग-
 न्धऽइत्यप्सरसस्तंथायथोपासते तदेव भवति तद्वै नान्भूत्वावतितस्मादेन-
 मेवंचिरस्वरेतैरुपासीत सर्वऽइहैतद्व्यवतिसर्वऽइहैतमेतद्व्यवत्वाऽवति ॥ २० ॥
 सऽएषऽत्रीष्टकोग्निर्ऋतेका सजुरेका सामैकातथाङ्गाङ्गात्रर्चोपदुधातिरु-
 वमऽएवतस्याऽआयतनमथर्षायजुषापुरुषऽएवतस्याऽआयतनमथया ॥
 साम्नापुष्करमर्णमेवतस्याऽआयतनमेवंत्रीष्टवऽ ॥ २१ ॥ तेवाऽएतेऽउभऽ
 एषचरुवमऽएतच्चपुष्करपर्णमेतम्पुरुषमपीतऽउभेद्वयसामेयजुरपीतऽएव-
 म्बेकेष्टवऽ ॥ २२ ॥ सऽएषऽएषमृत्युऽसऽएषऽएतस्मिन्मण्डले पुरुषोयथा-

यंदक्षिणोक्षन्पुरुषः सऽएषऽएवंविदऽआत्मा भवति सऽदेवांविदस्माँल्लोका-
 त्प्रैत्यथैतमेवात्मानमभिसम्भवतिसोमृतो भवति मृत्युर्हस्यात्मा भवति ॥ २३
 तेन वाऽइदमग्रेसदासीन्नैव सदासीत् ॥ २४ ॥ एतैर्मन्त्रैरुपस्थाय पाण्योर्गृहीत-
 कुशादीन्कुशपवित्रे च पूर्वस्यां दिशि त्यक्त्वा मूर्ध्नि प्रदक्षिणीकृत्य नम-
 स्कृत्य उपविश्य अर्पणम्—अनेन यथाशक्त्या कृतेन सूर्योपस्थानक-
 र्मणा श्रीभगवान् मूर्धनारायणः प्रीयतां न मम । ॐ तत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु ॥

॥ इति सूर्योपस्थानप्रयोगः ॥

॥ २४ ॥ अथ ब्रह्मयज्ञप्रयोगः ॥

दर्भासनोपरि प्राङ्मुख उपविश्य आचम्य प्राणानायम्य कुशपवित्र-
 धारणम्—ॐ पवित्रं स्थो० ॥ अनेन मन्त्रेण दक्षिणवामहस्तयोरना-
 मिकयोः कुशपवित्रे धृत्वा सङ्कल्पः—अथ पूर्वोच्चरित० एवं गुणविशेषेण
 विशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ ममात्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं
 ॐ तत्सत् श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं यथाशक्ति ब्रह्मयज्ञेनाहं यक्ष्ये ॥ अथातो
 ब्रह्मयज्ञं व्याख्यास्यामः ॥ पुनः सङ्कल्पः—इषेत्वादिषु मन्त्रेषु स्वं ब्र-

१ कात्यायनपरिशिष्टसूत्रे-विब्राजित्यनुवाकपुरुषमूक्तशिवसङ्कल्पमण्डलब्राह्मणैरित्युपस्थाय
 प्रदक्षिणीकृत्य नमस्कृत्योपविशेद्दमेषु दर्भाणिः स्वाध्यायं च यथाशक्त्यादात्तारभ्य वेदम् ॥
 याज्ञवल्क्यः—प्रदक्षिणं समावृत्य आसने उपविश्य च । दमेषु दर्भाणिः सन्प्राङ्मुखस्तु
 कृताञ्जलिः । स्वाध्यायं तु यथाशक्ति ब्रह्मयज्ञार्थमाचरेत् ॥ वेदशब्दोत्राथर्वादेरप्युपलक्षणार्थः—
 जेदार्थवपुराणानि सेतिहासानि शक्तितः । जपयज्ञप्रसिद्धयर्थं विद्यां चाध्यात्मिकीं जपेत् ॥
 यथ श्रुतिजपः प्रोक्तो ब्रह्मयज्ञस्तु स स्मृतः । स चार्वाकतर्पणात्कार्यः पश्चाद्वा प्रातराहुतेः ॥

ह्यान्तेषु दशप्रणवसहितेषु याः क्रियास्तत्र विवस्वानृषिः प्रजापतिर्देवता
सर्वाणि छन्दाऽसि सर्वाणि सामानि प्रतिलिङ्गोक्ता देवता ब्रह्मयज्ञे
विनियोगः ॥ न्यासाः—ॐ गौतमभरद्वाजाभ्यां नमः नेत्रयोः ॥
ॐ विश्वामित्रजमदग्निभ्यां नमः श्रोत्रयोः ॥ ॐ वासिष्ठकश्यपाभ्यां नमः
नासिकयोः ॥ ॐ अत्रये नमः वाचि ॥ ॐ गायत्र्यग्निभ्यां नमः
शिरसि ॥ ॐ उष्णिक्सवितृभ्यां नमः ग्रीवायाम् ॥ ॐ बृहती बृहस्पतिभ्यां
नमः अनूदे ॥ ॐ बृहद्रथन्तरद्यावापृथिवीभ्यां नमः बाह्वोः ॥ ॐ त्रिष्टु-
विन्द्राभ्यां नमः नाभौ ॥ ॐ जगत्यादित्याभ्यां नमः श्रोण्योः ॥
ॐ अतिच्छन्दाप्रजापतिभ्यां नमः लिङ्गे ॥ ॐ यज्ञायज्ञियवैश्वानराभ्यां
नमः गुदे ॥ ॐ अनुष्टुब्बिष्वेभ्यो देवेभ्यो नमः ऊर्वोः । ॐ पङ्क्तिमरु-
द्भ्यो नमः जान्वोः । ॐ द्विपदाविष्णुभ्यां नमः पादयोः ॥ ॐ विच्छ-
न्दावायुभ्यां नमः नासापुटस्थप्राणेषु ॥ ॐ न्यूनक्षराछन्दोभ्यो नमः
सर्वाङ्गैर्षु ॥ ततो वामहस्ततले दर्भजलयवाक्षतचन्दनादीन्क्षिप्त्वा
तदुपरि दक्षिणहस्तमधोमुखं कृत्वा दक्षिणजानूपरि निधाय वक्ष्यमाण-

१ इषेत्वादिषु मंत्रेषु खं ब्रह्मान्तेषु याः क्रियाः । दशप्रणवसंयुक्ता भूर्भुवःस्वरितीरिताः ॥
तत्प्रकारो द्वेधा ॥ आदौ प्रणवमुच्चार्य व्याहृतिः प्रणवान्विता ॥ मंत्रादौ प्रणवः कार्या मंत्रान्ते
प्रणवः पुनः ॥ ततो व्याहृतिसंयुक्तस्त्वन्ते च प्रणवं पठेत् ॥ द्वितीयः प्रकारः—आदौ
प्रणवमुच्चार्य सप्तव्याहृतयस्ततः । मंत्रादौ प्रणवः कार्या मंत्रान्ते प्रणवः पुनः ॥
२ धनूकः पृष्ठवंशः । ३ एवमेव सर्वाङ्गानि योजयित्वा वेदमयः सम्पद्यते शापानुग्रहसमर्थो
भवति ब्राह्मं तेजश्च वर्धते न कुतश्चिद्भयं किन्दत ऋक्षयो यजुर्मयः साममयस्तेजोमयो
ब्रह्ममयोऽमृतमयः संभूय ब्रह्मैवाभ्येति तस्मादेतन्नाब्रह्मचारिणे नातपस्विने नासंवत्सरोषिताय
नाप्रवक्त्रेऽनुब्रूयादनेनाधीतेन चांद्रायणाब्दफलमवाप्नोत्यनेन च सम्यग्ज्ञातेन ब्राह्मणः सायुज्यं
सलोक्तामाप्नोत्याप्नोति ॥ सर्वानुक्रम० अ० ४१९३ ॥

मन्त्रान्पठेत्-ॐ भूर्भुवः स्व+ॐ तत्सवितु ॥ ॐ इषे स्वोर्जे स्वा व्वायवं.
 स्थ देवो व+सविता पार्ष्ण्यनु श्रेष्ठं तमाय कर्मणऽ आप्याय.
 दध्वमग्न्याऽ इन्द्राय भागम्प्रजावतीरनमीवाऽअयक्ष्मा मा वस्तेनऽ
 ईशत गाघशर्षो दध्रुवाऽअस्मिन्नापतौ स्यात बह्वीर्षजमानस्य
 पशून्पाहि ॥ १ ॥ ॐ ह्रसोऽ पवित्रम् ॥ ३ ॥ ॐ हिरण्मयेन पात्रेण
 सत्यस्यापिहितम्मुखम् ॥ सोसावादित्ये पुरुषऽ सोसावदम् ॥ १० ॥
 ॐ इक्ष्मन्ब्रह्मा ॥ १८ ॥ ॐ व्रतमुपैष्यन्तरेणाहवनीयं च गार्हपत्यञ्च प्रा-
 ङ्ङतिष्ठन्नपऽउपस्पृशति तद्यदपऽउपस्पृशत्यमेध्यो वैपुरुषोऽदुनृतं वदतिते-
 नपूतिरन्तरतोमेध्यावाऽआपोमेध्योभूत्वाव्रतमुपायानीति पवित्रं वाऽआपः
 पवित्रपूतोव्रतमुपायानीति तस्माद्वाऽअपऽउपस्पृशति ॥ १ ॥ सोमिमेवा-
 भीक्षमाणोव्रतमुपैति ॥ ॐ प्राश्नीपुत्रादासुरिवांसिनः प्राश्नीपुत्रऽआसुराय-
 णादासुरायणऽआसुरेरासुरियाज्ञवल्क्याद्याज्ञवल्क्यऽउद्दालकादुद्दालको-
 रुणादुरुणऽउपवेशेरुपवेशिः कुश्रे कुश्रिर्वाजश्रवसोवाजश्रवा जिह्वावतो-
 वाध्योगाज्जिह्वावान्बाध्योगोसिताद्वार्षगणादुसितोवार्षगणोहुरितात्कश्य-
 पादुरितः कश्यपः शिल्पात्कश्यपाच्छिल्पः कश्यपः कश्यपान्नेध्रुवेः कश्य-
 पोनेध्रुविर्वाचोवागम्भिण्याऽअम्भिण्यादित्यादादित्यानीमानिशुक्रानिष-
 जूऽपिवाजसनेयेन याज्ञवल्क्येनारुणायन्ते । ॐ अग्निमीळे पुरोहितं यज्ञस्य-
 देवमृत्विजम् । होतारं रत्नधातमम् ॥ ॐ अग्नऽआयाहि वीतये गृणानो हव्य-

१ शतपथब्राह्मणे प्रथमकाण्डस्य प्रथमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणस्य प्रथमा कण्डिका ॥

२ शतपथ० काण्ड १ अ० १ ब्रा० कण्डिका २ आदिभागः ॥ ३ शतपथ० का० १४

अ० ७ ब्रा० ५ क० ३३ ॥ ४ ऋग्वेदस्यादिमो मन्त्रः ॥ ५ सामवेदस्यादिमो मन्त्रः ।

१ १ २ २ १ २
 दातये ॥ निहोतासत्सि वैर्हिषि ॥ ॐ शंभो देवीरभिष्टुऽआपो भवन्तु-
 पीतये ॥ शंभोरभिस्रवन्तुनः ॥ ॐ अथानुवाकान्वक्ष्यामि ॥ ॐ मण्डलं-
 दक्षिणमक्षिहृदयम् ॥ अथ शिक्षां प्रवक्ष्यामि ॥ अथातोऽधिकारः फलयु-
 क्तानि कर्माणि ॥ अथातो गृह्यस्थालीपाकानां कर्म ॥ वृद्धिरादैच् ।
 समाम्नायः र्समास्नातः । मयरसतजभनलगसंमितम् । पञ्चसंवत्सरमयं
 युगाध्यक्षम् । गौः गर्मा । अथातो धर्मजिज्ञासा । अथातो ब्रह्मजिज्ञासा ।
 योगीन्वरं योज्ज्वल्यम् । नारायणं नमस्कृत्य । इति विद्यातपोयोनिर-
 योनिर्विष्णुरीढितः । वाग्यज्ञेनार्चितो देवः प्रीयतां मे जनार्दनः ॥ एवं
 ब्रह्मयज्ञं विधाय पाण्योर्गृहीतकुशादीन् उत्तरस्यां दिशि त्यजेत् ॥ अर्पण-
 मू-अनेन ब्रह्मयज्ञारख्येन कर्मणा श्रीभगवान्परमेश्वरः प्रीयतां न मम ॥
 ॐ तत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु ॥ यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु ॥
 न्यूनं सम्पूर्णतां याति सद्यो वन्दे तमच्युतम् ॥ ॐ विष्णवे नमो विष्णवे
 नमो विष्णवे नमः ॥ इति ब्रह्मयज्ञप्रयोगः ॥

१ अथर्ववेदस्यादिमो मंत्रः ॥ २ अनुवाकसूत्रस्य प्रथमश्लोकस्यादिभागः ॥
 ३ सर्वानुक्रमसूत्रस्य प्रथमकण्डिकाया आदिभागः ॥ ४ शिक्षायाः प्रथमश्लोकस्यादिभागः ॥
 ५ कात्यायनश्रौतसूत्रस्य प्रथमाध्यायस्य प्रथमकण्डिकायाः आदिमे द्वे सूत्रे ॥ ६ पारस्करगृ-
 ष्णसूत्रस्य प्रथमकण्डस्य प्रथमकण्डिकायाः प्रथमसूत्रम् ॥ ७ अष्टाध्याय्याः प्रथमं सूत्रम् ॥
 ८ निरुक्तस्य आदिशब्दाः ॥ ९ छन्दसः प्रथमश्लोकस्यादिभागः ॥ १० ज्योतिषस्य
 प्रथमश्लोकपूर्वार्धम् ॥ ११ निषण्णोरारम्भशब्दः ॥ १२ पूर्वमीमांसायाः प्रथमाध्यायस्य
 प्रथमसूत्रम् ॥ १३ उत्तरमीमांसायाः प्रथमाध्यायस्य प्रथमपादस्य प्रथमसूत्रम् ॥ १४ याज्ञव-
 ल्क्यस्मृत्यैः प्रथमाध्यायस्य प्रथमश्लोकस्य आदिभागः १५ महाभारतस्य प्रथमपर्वलोकस्य
 प्रथमपादः ॥

॥ अथ तर्पणप्रयोगः ॥

आचम्य प्राणानायम्य कुशपवित्रधारणम्—ॐ पवित्रैस्तथो ॥ दक्षि-
णहस्तस्यानामिकायां कुशपवित्रं धृत्वा सङ्कल्पः—विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः श्री-
मद्भगवतो महापुरुषस्य विष्णोराज्ञया प्रवर्त्तमानस्य अद्य ब्रह्मणो द्वितीये
पराङ्गे श्रीश्वेतवाराहकल्पे वैवस्वतमन्वन्तरे ० शुभपुण्यतिथौ ममाऽऽत्मनः
श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं ॐ तत्सत्परमेश्वरप्रीत्यर्थं देवऋषिमनु-
ष्यपितृतर्पणं करिष्ये ॥ हेमादिपात्रे श्वेतगन्धयवाक्षतान् श्वेतसुगन्ध-
पुष्पाणि तुलसीदलसहितानि तथा हस्तप्रमाणान्प्रादेशमात्रप्रमाणान्वा-
प्रागग्रान् त्रीन् कुशान्स्थापयित्वा तर्पणार्थं उदकं पूरयित्वा देवानामावा-
हनम् । विश्वेदेवास आगतैत्यस्य प्रजापतिऋषिः गायत्री छन्दः विश्वेदेवा
देवताः तथा विश्वेदेवाः शृणुतेममित्यस्य स्वयंभूर्ब्रह्मा ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः
विश्वेदेवा देवताः आवाहने विनियोगः । ॐ विश्वेदेवासऽआगतशृणु
तामऽइमं हवम् ॥ एदम्बर्हिर्निषीदत ॥ ३५ ॥ ॐ विश्वेदेवाऽशृणु-
तेमं हवम्मेवेऽअन्तरिक्षेऽउपदधविधु ॥ येऽअग्निजिह्वाऽउतवायज-
त्राऽआसद्द्यास्मिन्बर्हिषि मादयदध्वम् ॥ ५३ ॥ आगच्छन्तु महाभागा
विश्वेदेवा महाबलाः । ये तर्पणेऽत्र विहिताः सावधाना भवन्तु ते ॥

अथ देवतर्पणम्—पूर्वपात्रोपरि स्थापितत्रीन्कुशान्तुलसीदलसंयुक्ता-
न्दक्षिणकरसंपुटे धृत्वा तैर्दमैः पूर्वपात्रस्थितजलस्य पूर्वाभिमुखं सर्वाङ्ग-
त्यग्रैर्देवतीर्थेन पात्रान्तरे एकैकाञ्जलिं दद्यात् ॥ ॐ ब्रह्मा तृप्यताम् ।

१ अङ्गुल्यग्रे तीर्थं देवं स्वल्पाङ्गुल्योर्मले कायम् । मध्येऽङ्गुष्ठाङ्गुल्याः पैश्र्यं मूले त्वङ्गुष्ठस्य
ब्राह्मम् ॥ २ पात्रादौ जलमादाय शुभे पात्रान्तरे क्षिपेत् । जलपूर्णेऽथ वा गते न स्थले तु
विबर्हिषि । हेमरौप्यताम्रकांस्यमये पात्रे न मृन्मये । यत्र पूतस्थलं तत्र तर्पणं स्यान्नदीजले ॥
३ ॐ तीर्थानि तृप्यन्ताम् । ॐ तीर्थदेवास्तृप्यन्ताम् । ॐ विश्वेदेवास्तृप्यन्ताम् । ॐ मोदास्तृ-

ॐ विष्णुस्तृप्यताम् । ॐ रुद्रस्तृप्यताम् । ॐ प्रजापतिस्तृप्यताम् । ॐ देवा-
स्तृप्यन्ताम् । ॐ छन्दाँसितृप्यन्ताम् । ॐ वेदास्तृप्यन्ताम् । ॐ ऋषय-
स्तृप्यन्ताम् । ॐ पुराणाचार्यास्तृप्यन्ताम् । ॐ गन्धर्वास्तृप्यन्ताम् ।
ॐ इतराचार्यास्तृप्यन्ताम् । ॐ संवत्सरः सावयवस्तृप्यताम् । ॐ दैव्य-
स्तृप्यन्ताम् । ॐ अप्सरसस्तृप्यन्ताम् । ॐ देवानुगास्तृप्यन्ताम् । ॐ नागा-
स्तृप्यन्ताम् । ॐ सागरास्तृप्यन्ताम् । ॐ पर्वतास्तृप्यन्ताम् । ॐ सरित-
स्तृप्यन्ताम् । ॐ मनुष्यास्तृप्यन्ताम् । ॐ यक्षास्तृप्यन्ताम् । ॐ रक्षाँसि
तृप्यन्ताम् । ॐ पिशाचास्तृप्यन्ताम् । ॐ सुपर्णास्तृप्यन्ताम् । ॐ भूतानि
तृप्यन्ताम् । ॐ पशवस्तृप्यन्ताम् । ॐ वनस्पतयस्तृप्यन्ताम् । ॐ ओ-
षधयस्तृप्यन्ताम् । ॐ भूतग्रामश्चतुर्विधस्तृप्यताम् ॥ मनुष्यदेवतर्पणम्-
निवीत्युदङ्मुखं उदग्रान्कुशान्दक्षिणहस्तस्य कनिष्ठिकामूलप्रदेशे धृत्वा
प्रजापतितीर्थेन द्वौ द्वौ वज्रली मन्त्रावृत्त्या कुशमध्यतो दद्यात् । मनुष्य-
देवानामावाहनम्-सप्तऋषय इति मन्त्रस्य कूर्म ऋषिः जगती छन्दः
सप्त ऋषयो देवता ऋष्यावाहने विनियोगः ॥ ॐ सुप्तऋषयः प्रसूतिहि-
तां शरीरे सुप्तरक्षन्ति सदुमप्रमादम् ॥ सुप्तापहं स्वपतोलोकमीयुस्तत्र-

प्यन्ताम् । ॐ प्रमोदास्तृप्यन्ताम् । ॐ सुमुखास्तृप्यन्ताम् । ॐ दुर्मुखास्तृप्यन्ताम् । ॐ अविघ्ना-
स्तृप्यन्ताम् । ॐ विघ्नकर्तारस्तृप्यन्ताम् ! एवं पाठ देवतर्पणे केचित्पठन्ति न तु सूत्रे ॥

- १ कण्ठावलम्बितं चैव ब्रह्मासूत्रं यदा भवेत् । तन्निवीतमिति ह्यातं शस्तं कर्मणि मानुषे ॥
- २ प्रादेशमात्रमुद्धृत्य सलिलं प्राङ्मुखः सुरान् । उदङ्मनुष्यास्तृप्येत् पितृन्दक्षिणतस्तथा ॥
- ३ स्वल्पाङ्गुल्योर्ध्वले कायं प्रजापतितीर्थम् ॥ ब्रह्माद्यानुपवीती तु देवतीर्थेन तर्पयेत् । निवीती
कायतीर्थेन मनुष्यान्सनकादिकान् ॥ ४ एकैकमङ्गलिं देवा द्वौ द्वौ तु सनकादयः । अर्हन्ति
पितरस्त्रीस्त्रीन्त्रिय एकैकमङ्गलिम् ॥ ५ अग्रैस्तु तर्पयेद्देवान्मनुष्यान्कुशमध्यतः । पितृस्तु
कुशमूलग्रैर्विधिः कौशो-यथाक्रमम् ॥

जागृतोऽअस्वप्नजौसत्रसदौचदेवौ ॥५५॥ ॐसनकस्तृप्यतु २ । ॐस-
नन्दनस्तृप्यतु २ । ॐसनातनस्तृप्यतु २ । ॐकपिलस्तृप्यतु २ । ॐआ-
सुरिस्तृप्यतु २ । ॐवोदुस्तृप्यतु २ । ॐपञ्चशिखस्तृप्यतु ॥ पितृतर्प-
णम्—तानेव दर्भान्दक्षिणाग्रमूलान्द्विगुणीकृत्य तेषां मध्यं वामहस्त-
स्याङ्गुष्ठतजन्यन्तरे धृत्वा मूलाग्राणि दक्षिणहस्तस्याङ्गुष्ठतर्जनीमध्यम-
देशे कृत्वाऽपसव्येन दक्षिणामुखं कृष्णतिलमिश्रितजलेन पितृतीर्थे-
न त्रींस्त्रीनञ्जलीन्दद्यात् । ॐकव्यवादनलस्तृप्यताम् ३ । ॐसोमस्तृ-
प्यताम् ३ । ॐयमस्तृप्यताम् ३ । ॐअर्यमा तृप्यताम् ३ । ॐअग्नि-
ष्वात्ता पितरस्तृप्यन्ताम् ३ । ॐसोमपाः पितरस्तृप्यन्ताम् ३ । ॐव-
र्हिषदः पितरस्तृप्यन्ताम् ३ । यमतर्पणम्—ॐयमाय नमः ३ । ॐधर्म-
राजाय नमः । ३ ॐमृत्यवे नमः ३ । ॐअन्तकाय नमः ३ । ॐवैव-
स्वताय नमः ३ । ॐकालाय नमः ३ । ॐसर्वभूतक्षयाय नमः ३ ।
ॐऔदुम्बराय नमः ३ । ॐदध्नाय नमः ३ । ॐनीलाय नमः ३ ।
ॐपरमेष्ठिने नमः ३ । ॐवृकोदराय नमः ३ । ॐचित्राय नमः ३ ।
ॐचित्रगुप्ताय नमः ३ । अथ मनुष्यपितृतर्पणम् ॥ आवाहनम् उश-
न्तस्त्वेत्यस्य प्रजापत्याश्विसरस्वत्य ऋषयः गायत्री छन्दः पितरो
देवता आवाहने विनियोगः ॥ ॐउशन्तस्त्वानिधिमिहृष्युशन्तदंसमिधी-
महि ॥ उशन्तःतऽआवहपितृबृहविषेऽअत्तवे ॥५६॥ तिलान्गृहीत्वा
अष्टकगोत्रान्ममपितृपितामहमपितामहान्मातृपितामहीमपितामहीः अष्टक-
गोत्रान्मातामहममातामहवृद्धममातामहान्मातामहीममातामहीवृद्धममाता-
महीः तथा च पत्न्याद्याप्तान्ताप्तसमस्तपितृन्तर्पणे आवाहयिष्ये ॥ अष्टक-

गोत्रः अस्मत्पिता अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यताम् । इदं जलं तस्मै स्वधा नमः । इदं जलं तस्मै स्वधा नमः । इदं जलं तस्मै स्वधा नमः । अमुकगोत्रः अस्मत्पितामहः अमुकशर्मा रुद्ररूपस्तृप्यताम् । इदं जलं ० ३ । अमुकगोत्रः अस्मत्प्रपितामहः अमुकशर्मा आदित्यरूपस्तृप्यताम् । इदं जलं तस्मै ० ३ ॥ अमुकगोत्रा अस्मन्माता अमुकदा वसुरूपा तृप्यताम् । इदं जलं तस्यै ० ३ । अमुकगोत्रा अस्मत्पितामही अमुकदा रुद्ररूपा तृप्यताम् । इदं ० ३ । अमुकगोत्रा अस्मत्प्रपितामही अमुकदा आदित्यरूपा तृप्यताम् । इदं ० ३ ॥ अमुकगोत्रा अस्मत्सौपत्नमाता अमुकदा वसुरूपा तृप्यताम् । इदं जलं तस्यै स्वधा नमः ॥ प्रसेचनम् ॥ उदीरतामिति क्रमेण नवर्चः उपांशु आम्नायस्वरेण पठन् अञ्जलिकृतं जलं पितृतीर्थेन प्रसिंचेत्-उदीरतामङ्गिरस आयन्तुनइति त्रयाणां शङ्ख-
ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः पितरो देवता ऊर्जव्वहन्तीत्यस्य प्रजापतिऋषिः गायत्री छन्दः पितृभ्योयेचेहइतिद्वयोः प्रजापत्यश्विसरस्वत्य ऋषयः त्रिष्टुप् छन्दः त्रयाणां पितरो देवताः मधुघाताइतिज्यूचस्य गौतम ऋषिः गायत्री छन्दः विश्वेदेवा देवताः सर्वेषां प्रसेके विनियोगः—ॐ उदीरतामवरं ऽउ-
त्परासं ऽ उद्धमद्ध्यमां पितरं ऽ सोम्यासं ॥ असुँब्ध ऽ ईयुरवृका ऽ ऋ-
तज्ञास्तेनोवन्तुपितरोहवेषु ॥ ११ ॥ अङ्गिरसोन ऽ पितरोनवंगवा ऽ अथ-
र्वाणोभृगव ऽ सोम्यासं ॥ तेषां वृयः सुमतां यज्ञियानामपिभद्रं सौमनसे

१ ताताम्बाभित्तयं सपत्नजननी मातामहादित्रयं सस्त्रि स्त्रीतन्यादितातजननीस्वभ्रातरः सस्त्रियः ॥ ताताम्बात्मभगिन्यपत्यधवयुक् जायापिता सद्गुः शिष्याप्ताः पितरो महालयविधौ तीर्थे तथा तर्पणे ॥ २ ॥ अत्र क्षत्रियाणां वर्मा वैश्यानां गुप्त इत्यूहः कार्यः ॥ ३ ॥ मातृमुख्यास्तु यास्तिष्ठस्तासां श्रीं श्रीशङ्खलीन । दद्यान्मातृश्रीं श्रीश्रीभ्य एकाञ्जलिं तथा ।

स्याम ॥ ५९ ॥ आयन्तुनः पितरः सोम्यासौग्निष्वात्ता? पु-
 थिभिर्देवयानैः ॥ अस्मिन्नयज्ञे स्वधया मदन्तोर्धिब्रुवन्तु तेवन्त्व-
 स्मान् ॥ ५९ ॥ ऊर्जं वहन्तीतरुमृतं घृतम्पयः कीलालम्परिस्रुतम् ॥
 स्वधास्थं तर्पयत मे पितुन ॥ ६० ॥ पितृभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधा
 नमः पितामहेभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधा नमः प्रपितामहेभ्यः
 स्वधायिभ्यः स्वधा नमः ॥ अक्षन्पितरोमीमदन्तपितरोतीतृपन्तपितरं
 पितरं शुन्धदध्वम् ॥ ६१ ॥ ये चेह पितरो येचनेद्वयौ च्विद्वयौऽउचन-
 ष्विद्व ॥ त्वं वैत्ययतितेजातवेदं स्वधाभिर्घृण्णु सुकृतञ्जुषस्व
 ॥ ६२ ॥ मधुच्वाताऽऽकृतायुतेमधुक्षरन्ति सिन्धवः ॥ माद्धीर्नऽमुन्वो-
 षधीः ॥ ६३ ॥ मधु नक्तमुतोषसो मधुमुत्पार्थिवुर्हरजः ॥ मधु
 द्यूरीस्तुनःपिता ॥ ६४ ॥ मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमाँऽअस्तु सूर्वः ॥
 मादध्वीर्गावो भवन्तुनः ॥ ६५ ॥ ॐ तृप्यध्वं तृप्यध्वं तृप्यध्वम् ॥ इति
 प्रसेचनम् ॥ जपः—नमो व इति मंत्रस्य परमेष्ठी प्रजापतिर्ऋषिः
 यजुश्छन्दः पितरो देवता जपे विनियोगः ॥ नमोवऽपितरोरसाय
 नमोवऽपितरुऽशोषायनमोवऽपितरोजीवायनमोवऽपितरऽस्वधायै नमो
 वऽपितरो घोरायनमोवऽपितरोमन्यवेनमोवऽपितरुऽपितरोनमोवोगृहा-
 न्नःपितरोदत्तमोवःपितरोदेष्मैतद्वःपितरोद्वासऽआर्धत्त ॥ ६६ ॥ अमु-
 कगोत्रः अस्मन्मातामहः अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यतामिदं जलं तस्मै
 स्वधा नमः ३ । अमुकगोत्रः अस्मत्पमातामहः अमुकशर्मा रुद्ररूपस्तृ-
 प्यतामिदं जलं तस्मै ० ३ । अमुकगोत्रः अस्मद्वृद्धप्रमातामहः अमुक-
 शर्मा आदित्यरूपस्तृप्यतामिदं जलं तस्मै ० ३ ॥ अमुकगोत्रा अस्मन्मा-
 तामही अमुकदा वसुरूपा तृप्यतामिदं जलं तस्मै स्वधा नमः ३ । अमुक-

गोत्रा अस्मत्प्रमातामही अमुकदा रुद्रारूपा तृप्यतामिदं जलं तस्यै
 स्वधा० ३ । अमुकगोत्रा अस्मद्वृद्धप्रमातामही अमुकदा आदित्यरूपा
 तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा नमः ३ ॥ अमुकगोत्रा अस्मत्पत्नी अमु-
 कदा वसुरूपा तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा० ३ ॥ अमुकगोत्रः अस्म-
 त्सुतः अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यतामिदं जलं तस्मै स्वधा० ३ । अमु-
 कगोत्रा अस्मत्कन्या अमुकदा वसुरूपा तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा
 नमः ३ । अमुकगोत्रः अस्मत्पितृव्यः अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यतामिदं
 जलं तस्मै स्वधा० ३ । अमुकगोत्रः अस्मन्मातुलः अमुकशर्मा वसुरूप-
 स्तृप्यतामिदं जलं तस्मै स्वधा० ३ । अमुकगोत्रः अस्मद्भ्राता अमुक-
 शर्मा वसुरूपस्तृप्यतामिदं जलं तस्मै स्वधा नमः ३ । अमुकगोत्रा
 अस्मत्पितृभगिनी अमुकदा वसुरूपा तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा
 नमः ३ । अमुकगोत्रा अस्मन्मातृभगिनी अमुकदा वसुरूपा तृप्यतामिदं
 जलं तस्यै स्वधा० ३ । अमुकगोत्रा अस्मद्भगिनी अमुकदा वसुरूपा
 तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा० ३ । अमुकगोत्रः अस्मच्छशुरः अमुक-
 शर्मा वसुरूपस्तृप्यतामिदं जलं तस्मै स्वधा नमः ३ । अमुकगोत्र अमु-
 दुहः अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यतामिदं जलं तस्मै स्वधा० ३ । अमुक-
 गोत्रः अस्मच्छिष्यः अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यतामिदं जलं तस्मै स्वधा
 नमः ३ । अमुकगोत्रः अस्मन्मित्रम् अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यतामिदं जलं
 तस्मै स्वधा० ३ । अमुकगोत्रः अस्मदाप्तः अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्य-
 तामिदं जलं तस्मै स्वधा० ३ । अञ्जलिदानम्—येऽवान्धवा बान्धवा

१ यदि तस्य भार्या सुतो वा मृतस्तर्हि सपत्नीकः ससुत इत्यूहः कार्यः । २ यदि
 तस्या भर्ता सुतो वा मृतस्तर्हि समर्तृका ससुता इत्यूहः कार्यः ॥

ये येऽन्यजन्मनि बान्धवाः । ते सर्वे तृप्तिमायान्तु मया दत्तेन वारिणा ।
 आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं देवर्षिपितृमानवाः । तृप्यन्तु पितरः सर्वे मातृमाता-
 महादयः ॥ अतीतकुलकोटीनां समद्वीपनिवासिनाम् । आब्रह्मभुवनाल्लो-
 कादिदमस्तु तिलोदकम् ॥ इत्यञ्जलित्रयं दद्यात् । वस्त्रनिष्पीडनम्-
 ये के चास्मत्कुले जाता अपुत्रा गोत्रिणो मृताः । ते गृह्णन्तु मया
 दत्तं वस्त्रनिष्पीडनोदकम् ॥ इति मन्त्रेण स्नानवस्त्रं चतुर्गुणं कृत्वा
 भूमौ वामभागे निष्पीडयेत् ॥ सव्येन द्विराचम्य पुनरपसव्यम् ॥
 दर्भत्यागः-येषां पिता न च भ्राता न पुत्रो नान्यगोत्रिणः । ते सर्वे
 तृप्तिमायान्तु मयोत्सृष्टैः कुशैः सदा ॥ इति मन्त्रेण दर्भानुत्तरतः परि-
 त्यजेत् ॥ सव्येनाचम्य ॥ जले ब्रह्मादीनां पूजनम्-पात्रे शुद्धोदकं
 प्रपूर्य अनामिकया दर्भेण वा षड्दलं कृत्वा गन्धपुष्पैश्चर्चयेत् । ब्रह्म-
 ज्ञानमित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः ब्रह्मा देवता ब्रह्मपूजने

१ वस्त्रनिष्पीडितं तोयं स्नातस्योच्छिष्टभागिनः । भागधेयं श्रुतिः प्राह तस्मान्निष्पीडयेत्स्थले
 यावदेतानृषीधैव पितृन्धापि न तर्पयेत् । तावन्न पीडयेद्वस्त्रं येन स्नातो भवेन्नरः ॥ वस्त्रं
 चतुर्गुणीकृत्य पीडयेच्च जलाद्वहिः । वामप्रकोष्ठे निक्षिप्य द्विराचम्य शुचिर्भवेत् ॥ एकादश्यां
 पंचदश्यां संक्रमे श्राद्धवासरे । वस्त्रनिष्पीडनं तूष्णीं न मन्त्रेण कदाचन ॥

२ षड्दलाकृत्यया—

विनियोगः ॥ ॐ ब्रह्मजज्ञानम्प्रथमम्पुरस्ताद्विसीमुत? सुरुचो वेनऽ
 आवहं ॥ सबुध्याऽउपमाऽअस्यबिष्ठा? सुतश्च सोनिमसंतश्च द्विवः-
 ॥३॥ ब्रह्मणे नमः ब्रह्माणं पूजयामि ॥ इदंविष्णुरिति मेधातिथिऋषिः
 गायत्री छन्दः विष्णुर्देवता विष्णुपूजने विनियोगः ॥ ॐ इदं विष्णु-
 र्विचंक्रमेन्नेधानिदंयेपदम् ॥ समूढमस्यपा७सुरे स्वाहा ॥१५॥ विष्णवे
 नमः विष्णुं पूजयामि ॥ नमस्तइतिपरमेष्ठी ऋषिः गायत्री छन्दः रुद्रो
 देवता रुद्रपूजने विनियोगः ॥ ॐ नमस्तेरुद्रमह्यवऽउतोतऽइषवेनमः॥
 बाहुभ्यामुततेनमः ॥१६॥ रुद्राय नमः रुद्रं पूजयामि ॥ तत्सवितुरिति
 विश्वामित्र ऋषिः गायत्री छन्दः सूर्यो देवता सूर्यपूजने विनियोगः ॥ ॐ-
 तत्सवितुर्वरेण्यम्भर्गोदेवस्य धीमहि ॥ धियो यो नःप्पचोदयात् ॥३५॥
 सवित्रे नमः सवितारं पूजयामि ॥ मित्रस्येति विश्वामित्र ऋषिः गायत्री
 छन्दः मित्रो देवता मित्रार्चने विनियोगः ॥ ॐ मित्रस्य चर्पणीधृतोवो
 देवस्य सानसि ॥ द्युम्नश्चित्रश्रवस्तमम् ॥६३॥ मित्राय नमः मित्रं
 पूजयामि । इमम्म इत्यस्य शुनःशेष ऋषिः गायत्री छन्दः वरुणो देवता
 वरुणपूजने विनियोगः ॥ ॐ इमस्मेवरुणश्शुधी हवमद्या चं मृदय ॥
 त्वामवस्युराचंके ॥३१॥ वरुणाय नमः वरुणं पूजयामि ॥ सूर्योपस्थानम्-
 अदृश्रमस्य केतव इति प्रस्कण्व ऋषिः गायत्री छन्दः सूर्यो देवता
 हःसः शुचिषदिति वामदेव ऋषिः अंतिजगती छन्दः सूर्यो देवता
 सूर्योपस्थाने विनियोगः । उत्थाय ऊर्ध्वबाहुः सन्सूर्यमुपतिष्ठेत् ॐ अदृ-
 श्रमस्य केतवोविरश्ममयोजनोऽनु ॥ भ्राजन्तोऽअग्नयो यथा ॥
 उपयाम गृहीतोसिसूर्याय च्वाञ्भ्राजायेषते सोनिहं सूर्यायत्त्वा

ब्रह्माजाय ॥ सूर्यब्रह्माजिष्ठब्रह्माजिष्ठस्त्वन्देवेष्वासिब्रह्माजिष्ठोहम्मानु-
 ष्येषु भूयासम् ॥ १० ॥ इष्टसु? शुचिषद्दसुरन्तरिक्षसद्भोता वेदिषदति-
 थिर्दुरोणसत् ॥ नषद्दसुरसद्दसुरद्वयोमसदुब्जागोजाऽऽकृतजाऽअद्वि-
 जाऽऽकृतम्बुहत् ॥ ११ ॥ सूर्यप्रदक्षिणा-स्वयम्भूरसीत्यस्य प्रजापातिऋषिः
 यजुश्छन्दः सूर्यो देवता सूर्यप्रदक्षिणीकरणे विनियोगः ॥ ॐ स्वयम्भू-
 रसिऋषेष्टो रुश्मिर्व्वर्चोदाऽअसिर्व्वर्चो मे देहि ॥ सूर्यस्यावृतमन्वा-
 वर्च ॥ १२ ॥ इत्यनेन प्रदक्षिणामावृत्य दिशां देवतानां च नमस्काराः-
 ॐ प्राच्यै दिशे नमः । ॐ इन्द्राय नमः ॥ ॐ आग्नेयै दिशे नमः । ॐ अग्नये
 नमः ॥ ॐ दक्षिणायै दिशे नमः । ॐ यमाय नमः ॥ ॐ नैऋत्यै दिशे नमः ।
 ॐ निऋतये नमः ॥ ॐ प्रतीच्यै दिशे नमः । ॐ वरुणाय नमः ॥ ॐ
 वायव्यै दिशे नमः । ॐ वायवे नमः ॥ ॐ उदीच्यै दिशे नमः । ॐ सो-
 माय नमः ॥ ॐ ईशान्यै दिशे नमः । ॐ ईशानाय नमः ॥ ॐ ऊर्ध्वायै
 दिशे नमः ॥ ॐ ब्रह्मणे नमः ॥ ॐ अवाच्यै दिशे नमः । ॐ अनन्ताय
 नमः ॥ तत् उपविश्य नमस्कारपूर्वकमञ्जलिदानम्—ॐ ब्रह्मणे नमः ।
 ॐ अग्नये नमः । ॐ पृथिव्यै नमः । ॐ ओषधीभ्यो नमः । ॐ वाचे नमः ।
 ॐ वाचस्पतये नमः । ॐ विष्णवे नमः ॐ महद्भ्यो नमः । ॐ अद्भ्यो
 नमः ॥ ॐ अपाम्पतये नमः । ॐ वरुणाय नमः । इति देवतीर्थेनाञ्जलि-
 दानपूर्वकं नमस्कारः ॥ मुखविमार्जनम्-संवर्चसेति परमेष्ठी ऋषिः त्रिष्टुप्
 छन्दः त्वष्टा देवता मुखविमार्जने विनियोगः ॥ ॐ संवर्चसापयसा सन्तनु-
 भिरगन्महि मनसा सऽशिवेन । त्वष्टा सुदत्रो विदधातुरायोनुमाण्डुतन्वो-

१ केचिदत्र केवलं नमस्कारार्पणं कुर्वन्ति परं च “योगियाज्ञवल्क्यवचनादुदकदानस-
 हितम्” इति हरिहरभाष्यप्रामाण्यादुदकदानसहितं नमस्कारार्पणं कर्तव्यम् ॥

सद्विलिष्टम् ॥ १८ ॥ इति मन्त्रेण शुद्धोदकेन मुखं विमृजेत् ॥ विसर्जनम्-
देवागातुविदइति मनस्पतिर्ऋषिः विराट् छन्दः वातो देवता कर्माङ्ग-
देवताविसर्जने विनियोगः ॥ ॐ देवागातुविदोगातुं विच्चागातुमित् ॥
मनसस्पतः इह मन्दैवमङ्गलं स्वाहा वातेधा ॥ १९ ॥ इति विसृज्य
अर्पणम्-अनेन यथाशक्तिदेवर्षिमनुष्यपितृतर्पणारूपेण कर्मणा भग-
वान्मम समस्तापितृस्वरूपी जनार्दनवासुदेवः प्रीयतां न मम । ॐ तत्स-
द्ब्रह्मा र्पणमस्तु । श्रीगयागदाधरस्तृप्यतु । ॐ विष्णवे नमः । ॐ विष्णवे
नमः । ॐ विष्णवे नमः । इति तर्पणप्रयोगः ॥

॥ २६ ॥ अथ वैश्वदेवप्रयोगः ॥

आचम्य प्राणानायम्य । कुशपवित्रधारणम्-ॐ पवित्रेऽस्थो ॥ ११ ॥
सङ्कल्पः-अद्य पूर्वोच्चरितं ० एवं गुणविशेषेण विशिष्टायां शुभपुण्याति-
थौ मम गृहे पञ्चसूनाजनितसकलदोषपरिहारपूर्वकं नित्यकर्मानुष्ठानासि-
द्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं चतुर्भिर्यज्ञैर्वैश्वदेवं करिष्ये । अन्वाधानम्-
तत्र ब्रह्माणं प्रजापतिं गृह्याः कश्यपम् अनुमतिं विश्वान्देवान् अग्निं
स्विष्टकृतं पर्जन्यम् अपः पृथिवीं धातारं विधातारं वायुं चतुर्वारं
प्राचीं दिशं दक्षिणां दिशं प्रतीचीं दिशं उदीचीं दिशं ब्रह्माणम् अन्तरि-
क्षं सूर्यं विश्वान्देवान् विश्वानि भूतानि उषसं भूतानां च पतिं पितृन्-
क्षमाणं सनकादिमनुष्यान् वैश्वदेवारूपेण कर्मण्यहं यक्ष्ये ॥ यथाविहिते
ताम्रमये कुण्डे स्थण्डिले वा पञ्चभूसंस्काराः-दर्भैः परिसमुह्य ३ ।
गोमयोदकेन उपलिप्य ३ । वज्रेणोल्लिख्य ३ । अनामिकाङ्गुष्ठेनो-

दृत्य ३। उदकेनाभ्युक्ष्य ३॥ अग्न्यानयनम्—ॐ अङ्गवाग्निरुषसामग्र-
 मक्ख्यदन्वहानिप्रथमोजातवेदाः ॥ अनुसूर्वस्यपुरुषाचरन्मीननुद-
 द्यावापृथिवीऽजातंतन्य॥^{१०}_{११}॥ इत्यनेन पाकशालाया लौकिकमग्निमादाय
 ॥ स्थापनम्—ॐ पृष्टोदिवि पृष्टोऽग्निः पृथिव्यां पृष्टोविश्वाऽ-
 ओषधीराविवेश ॥ विश्वानरः सहसापृष्टोऽग्निः सनोदिवासरिष-
 स्पातुनक्तम् ॥^{१३}_{१४}॥ प्रज्वालनम्—ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं ॥^{३५}_{३६}॥ ॐ ता-
 ण्सवितुर्वरेण्यस्य चित्रामाहं ब्रूणे सुमतिं विश्वजन्त्रयाम् ॥ याम-
 स्यकण्वोऽदुहन्त्सपीनाऽसुहस्रधाराम्पर्यसा महीज्ञाम् ॥^{१७}_{१८}॥ ॐ
 विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परां सुव ॥ यद्भद्रन्तन्नऽआसुव ॥^{३७}_{३८}॥
 एतैर्मन्त्रैः वेणुनलिकयाऽग्निं प्रज्वालय ॥ ध्यानम्—ॐ चत्वारिशृङ्गात्रयोऽ-
 अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्तहस्तासोऽस्य ॥ त्रिधा बद्धो वृषभो रोर-
 वीति महो देवो मर्त्याऽऽविवेश ॥^{१९}_{२०}॥ आवाहनम्—ॐ ऐषोहं देवः
 प्रदिशो नुसर्व्याऽपूर्वोहं जातः सऽउगर्भेऽन्तः ॥ सऽएव जातः
 सर्जनिष्पन्माणः प्रच्यङ्गनांस्तिष्ठति सर्वतोमुखः ॥^{२१}_{२२}॥ पावक-
 नापानमाग्निम् आवाहयामि । पूजनम्—ॐ अग्निम्मूर्धादिवः ककुत्पतिः
 पृथिव्याऽअयम् ॥ अपाऽरेताऽसिजिन्वति ॥^{२३}_{२४}॥ पावकनामाग्नये
 नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि । नमस्कारः—मुखं यः सर्वदेवानां
 हव्यभुक्कव्यभुक् तथा । पितॄणां च नमस्तस्मै विष्णवे पावकात्मने ॥
 प्रार्थना—अग्रे शाण्डिल्यगोत्र अरणीमातः वरुणापितः उत्तानकुक्षे
 ललाटजिह्व मेषध्वज प्राङ्मुख मम सम्मुखो भव ॥ इति सम्प्रार्थ्य
 प्रदक्षिणमग्नेः पर्युक्षणम् इतरथावृत्तिः ॥ ततः सिद्धपाकादन्नमुद्धृत्य घृते-
 नाभिघार्य दक्षिणजानुनिपातनं कृत्वा वामहस्तेन हृदयं स्पृशन् अङ्ग-

ह्यग्रस्थदेवतीर्थेन प्रज्वलितेऽग्नौ बदरीफलप्रमाणा आहुतीर्जुहुयात्—
 ॐ ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे न मम । ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये
 न मम । ॐ गृह्याभ्यः स्वाहा इदं गृह्याभ्यो न मम । ॐ कश्यपाय स्वाहा
 इदं कश्यपाय नमम । ॐ अनुमतये स्वाहा इदम् अनुमतये न मम ।
 ॐ विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा इदं विश्वेभ्यो देवेभ्यो न मम । ॐ अग्नये
 स्थिष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्थिष्टकृते नमम । इति देवयज्ञः प्रथमः ॥१॥
 मणिकसमीपे प्राक्संस्थं बलित्रयं दद्यात्—१ ॐ पर्जन्याय नमः इदं
 पर्जन्याय न मम । २ ॐ अद्भ्यो नमः इदम् अद्भ्यो न मम । ३ ॐ
 पृथिव्यै नमः इदं पृथिव्यै न मम ॥ ततोऽग्नेः पश्चाज्जलेन वितस्तिमानं
 मर्दलं कृत्वा तत्र गृहद्वारशाखे प्रकल्प्य बलिहरणं कुर्यात् । द्वारशाखयो-
 र्दक्षिणोत्तरयोर्बलिद्वयं १ ॐ धात्रे नमः इदं धात्रे न मम ।
 २ ॐ विधात्रे नमः इदं विधात्रे न मम ॥ (प्राचीमारभ्य प्रतिदिशं

१ बलिहरणमण्डलम्

पू०

२ वि०	७ प्रा०	१ घा०
	३ वा०	
उ० १० उ० ६ वा०	१७ भू० १५ वि० भू० १३ सू०	
	१६ उ० १४ वि० दे० १२ अ० १८ पितृ० ४ वा० ८ द०	द०
		११ ब्र०
२० हन्तते०	५ वा०	मणिक०
१९ यक्ष्मै०	९ प्र०	३ पृथि०
		२ अद्भ्यो०
		१ पर्व०

प०

प्रदक्षिणं बलिचतुष्टयम्—) ३ ॐवायवे नमः इदं वायवे न मम । ४ ॐवायवे नमः इदं वायवे न मम । ५ ॐवायवे नमः इदं वायवे न मम । ६ ॐवायवे नमः इदं वायवे न मम ॥ (ततः पूर्वतः क्रमात्) ७ ॐप्राच्यै दिशे नमः इदं प्राच्यै दिशे न मम । ८ ॐदक्षिणायै दिशे नमः इदं दक्षिणायै दिशे न मम । ९ ॐप्रतीच्यै दिशे नमः इदं प्रतीच्यै दिशे न मम । १० ॐउदीच्यै दिशे नमः इदम् उदीच्यै दिशे न मम ॥ (तेषां मध्ये प्राक्संस्थम्) ११ ॐब्रह्मणे नमः इदं ब्रह्मणे न मम । १२ ॐअन्तरिक्षाय नमः इदमन्तरिक्षाय न मम । १३ ॐसूर्याय नमः इदं सूर्याय न मम । ॥ (तेषामुत्तरे) १४ ॐविश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः इदं विश्वेभ्यो देवेभ्यो न मम । १५ ॐविश्वेभ्यो भूतेभ्यो नमः इदं विश्वेभ्यो भूतेभ्यो न मम ॥ (अनयोरुत्तरे—) १६ ॐउषसे नमः इदमुषसे न मम । १७ ॐभूतानां पतये नमः इदं भूतानां पतये न मम । इति भूतयज्ञो द्वितीयः ॥२॥ ततो देवानां नैवेद्यार्पणम्—देवसन्मुखपवित्रस्थले चतुरस्रमण्डलोपरि नैवेद्यपात्रं सोपस्करं निधाय “ॐ नमो भगवते वासुदेवाय” इति मन्त्रेण पात्रसमन्ताज्जलधारया पङ्क्तिवारणं कुर्यात् ॥ तदन्नं गायत्रीमन्त्रेण तुलसीदलेन सम्प्रोक्ष्य नैवेद्योपरि तत्तुलसीदलं निधाय धेनुमुद्रां प्रदर्श्य सव्यहस्तस्याङ्गुलीः समानाः कृत्वा नैवेद्यमर्पयेत्—ॐप्राणाय स्वाहा । ॐअपानाय स्वाहा । ॐव्यानाय स्वाहा । ॐसमानाय स्वाहा । ॐउदानाय स्वाहा । इति समर्प्य नैवेद्यमध्ये पानीयं समर्पयामि । उत्तरापोशानं समर्पयामि । हस्तप्रक्षालनं समर्पयामि । मुखप्रक्षालनं समर्पयामि । करोद्धर्तनार्थं चंदनं

१ इदं क्षेपकं सूत्रकारैः प्रयोगे नोक्तम् । केचन पितृयज्ञोत्तरं देवतानैवेद्यं कुर्वन्ति तत्र नूलं मृग्यम् ।

समर्पयामि । मुखवासार्षे ताम्बूलं समर्पयामि । एवं देवतानैवेद्यं कृत्वा ॥
 अथ पितृयज्ञस्तृतीयः । तत्र प्राचीनावीती भूत्वा दक्षिणाभिमुखः सव्यं
 जान्वाच्य ब्रह्मादिवलित्रयस्य दक्षिणप्रदेशे पितृतीर्थेन १८ ॐ पितृभ्यः
 स्वधा नमः इदं पितृभ्यो न मम । इति पितृयज्ञस्तृतीयः ॥३॥ सव्यम्—
 ततस्तत्पात्रं प्रक्षाल्य तज्जलं ब्रह्मादिवलितो वायव्यां दिशि उत्सृजेत्—
 १९ ॐ यक्ष्मैतत्ते निर्णेजनं नमः इदं यक्ष्मणे न मम । पूर्वमकृतश्चेदत्र
 ब्रह्मयज्ञः कार्यः । अथ मनुष्ययज्ञश्चतुर्थः ॥ अतिथिमाप्तौ भोजनपर्या-
 प्तमन्नं षोडशग्रासमितं वा अतिथेरभावे ग्रासचतुष्टयं ग्रासमितं वा निवी-
 त्युदङ्मुखः प्राजापत्येन तीर्थेन २० ॐ हन्त ते सनकादिमनुष्येभ्यो
 नमः इदं सनकादिमनुष्येभ्यो न मम । इति मनुष्ययज्ञश्चतुर्थः ॥४॥ गोग्रा-
 सादिसमर्पणम्—सौरभेद्यः सर्वहिताः पवित्राः पुण्यराशयः । प्रतिगृ-
 ह्णन्त्विमं ग्रासं गावस्त्रैलोक्यमातरः । इदं गोभ्यो न मम ॥ ततो गृहा-
 द्बहिर्भूमौ अप आसिच्य-ऐंद्रवारुणवायव्याः सौम्या वै नैऋतास्तथा ।
 वायसाः प्रतिगृह्णन्तु भूमौ पिण्डं मयाऽर्पितम् । इदं वायसेभ्यो न
 मम ॥ द्वौ श्वानौ श्यामशवलौ वैवस्वतकुलोद्भवौ । ताभ्यामन्नं प्रदास्या-
 मि स्यातामेतावहिंसकौ । इति श्वभ्यां न मम ॥ पिपीलिकाः कीटपत-
 ङ्गकाद्या बुभुक्षिताः कर्मनियोगवद्धाः । तृप्त्यर्थमन्नं हि मया प्रदत्तं

१ पञ्चमो ब्रह्मयज्ञो नित्यतर्पणात्पूर्वं न कृतश्चेद्वैश्वदेवसङ्कल्पे 'पञ्चमहायज्ञैरहं यक्ष्ये' इत्युद्धे
 कृत्वाऽत्र कार्यः । हन्तकारात्पूर्वं ब्रह्मयज्ञस्यावसरः । तत्र विकल्पः—प्रातर्होमानंतरं वा तर्पणात्पूर्वं
 वा वैश्वदेवावरुणाने वा ब्रह्मयज्ञ इति हरिहरः । कात्यायनः—यश्च धृतिजपः प्रोक्तो ब्रह्मयज्ञस्तु स
 स्मृतः ॥ च चार्वाक्तर्पणात्कार्यः पश्चाद्वा प्रातराहुतेः ॥ कचिदप्रयोगेऽत्र ब्रह्मयज्ञसिद्ध्यर्थं तिस्रो
 गायत्रीर्जपेदित्युक्तं तत्र सम्यग्भाति । तत्र प्रमाणम्—ब्रह्मयज्ञ एकस्मिन्नहनि सकृदेव कार्यः
 तदाह—न हन्तर्ति न होमं च स्वाध्यायं पितृतर्पणम् । नैकः श्राद्धद्वयं कुर्यात्समानेऽहनि
 कुत्रचित् ॥

तेषामिदं ते मुदिता भवन्तु ॥ इदमन्नं पिपीलिकादिभ्यो न मम ॥ पादौ
 प्रक्षाल्याचम्य गृहमागत्य वैश्वदेविकं भस्म त्र्यायुपमित्यनेन मन्त्रेण
 यथास्थानं धारयेत् । श्रद्धां मेधां यशः प्रज्ञां विद्यां बुद्धिं श्रियं बलम्
 आयुष्यं तेज आरोग्यं देहि मे हव्यवाहन ॥ इति नमस्कुर्यात् ॥ गन्ध-
 धारणम्—ॐ सुचक्षाऽअहमक्षीभ्याम्भूयासऽसुवर्चामुखेन । सुश्रुत्कर्णा-
 भ्यां भूयासम् ॥ अग्निविसर्जनम्—ॐ यज्ञं यज्ञं च्छयं यज्ञं पतिङ्गं च्छ स्वा-
 ष्योनिङ्गं च्छ स्वाहा ॥ एतत्तु यज्ञो यज्ञपते सहस्रं त्वा कुरु सर्ववीरस्तज्जु पस्व-
 स्वाहा ॥ २२ ॥ इति विसृज्य कुशपवित्रत्यागं कुर्यात् । अर्पणम्—अनेन
 वैश्वदेवाख्येन कर्मणा यज्ञस्वरूपी परमेश्वरः प्रीयतां न मम । प्रमादा-
 त्कुर्वतां कर्म ० ॥ यस्य स्मृत्या ० ॥ विष्णवे नमो विष्णवे नमो
 विष्णवे नमः ॥ प्राग्दत्तं बलिं गवादिभ्योऽर्पयेत् ॥ इति वैश्वदेवप्रयोगः ॥

॥ २७ ॥ अथ भोजनविधिः ॥

पाणिपादौ प्रक्षाल्य भोजनशालायामागत्य गोमयोपलिप्ते शुचौ देशे
 विहितपाठासने प्राङ्मुखः प्रत्यङ्मुखो वा उपविश्य दक्षिणे धृतजलपात्रो
 हस्तपादास्येषु पञ्चस्वाद्वोऽन्तर्जानुकरः स्वपुरतो वितस्तिमात्रं चतुष्कोणं
 मण्डलं जलेन कृत्वा तदुपरि सुवर्णादिविहितपात्रं रंभामध्वाम्रजम्बुपनस-

१ गोशङ्खमृण्मयं भिन्नं तथा पालाशपिप्पले । लोहवद्धं तथैवार्कं वर्जयेदासनं बुधः ॥
 २ उपलिप्ते शुचौ देशे पादौ प्रक्षाल्य वाग्यतः । प्राङ्मुखोऽन्नं तु भुञ्जीत शुचिः पीठमधिष्ठितः ॥
 पुत्रवांस्तु गृहे नित्यं नाश्रीयादुत्तरामुखः । सोमवारे तथाभ्यङ्गं वर्जयेत्तु सदा बुधः ॥
 ३ सौवर्णे राजते चैव पद्मपालाशपत्रयोः । भाजने भोजने चैव त्रिरात्रं फलमश्नुते ॥
 भूमौ पात्रं प्रतिष्ठाप्य यो भुङ्क्ते वाग्यतः शुचिः । भोजने भोजने चैव त्रिरात्रं फलमश्नुते ॥
 ब्रह्मपत्रेषु यो भुङ्क्ते मासमेकं निरन्तरम् । चान्द्रायणसमं पुण्यं कृतस्यापि चतुर्गुणम् ॥ वर्ज्य-
 पात्राणि—मृण्मये पत्रपृष्ठे वा आयसे ताम्रभाजने । नाश्रीयादपि चेद्भुङ्क्ते नरकं प्रतिपद्यते ॥
 वटार्कश्चतुष्पत्रेषु कुम्भीतिन्दुकजेषु च । श्रीकामो नतु भुञ्जीत कोविदारकरञ्जयोः ॥ आयसेन
 तु पात्रेण यदन्नमुपदीयते । तदन्नमपवित्रं स्यात्त्याज्यं वै सर्वकर्मणि ॥

पद्मोदुम्बरपालाशपत्राणां मध्ये अन्यतमपत्ररचितां पत्रावलिं वा निधाय
तत्र यज्ञावशिष्टं घृताक्तमन्नं मध्ये भक्ष्यभोज्यं वामतः घृतपायसं दक्षिणे
शाकादीन् पुरतः परिवेष्य प्राञ्जलिः अन्नं प्रणमेत्—“अस्माकं नित्यमस्त्वे-
तत्” इति भक्त्या वन्दयित्वा पङ्क्तिवारणम्—“ॐ नमो भगवते वासुदेवाय”
इति मन्त्रेण दक्षिणतः पात्रसमन्ताज्जलधारां कुर्यात् । अन्नस्तुतिः—ॐ पि-
तृभ्यो नमः ॥ इत्यन्नं स्तुत्वा अभिमन्त्रणम्—अमानंस्तोकेतनये ॥ १६ ॥ ॐ नमो-
वहंकिरिकेवभ्यो देवानां हृदयेवभ्यो नमो विचित्रेवभ्यो नमो विक्षिण-
स्केवभ्यो नमः ॥ आनिर्हृतेवभ्यः ॥ १७ ॥ ॐ नमः शम्भवाय चमयो भवाय च-
नमः शङ्कराय चमयस्कराय च नमः शिवाय च शिवतराय च ॥ १८ ॥ एतैर्मन्त्रै-
रभिमन्त्र्य प्रोक्षणम्—ॐ सत्यं त्वर्तेन परिपिञ्चामि । इति दिवा । रात्रौ तु
ऋतं त्वा सत्येन परिपिञ्चामि । इति मन्त्रेणान्नं प्रोक्ष्य । अन्नाभिरुप-
श-
नम्—ॐ तेजोसि शुक्लं स्युः पृथग्मसि धामनामांसि प्रियन्देवानामनां धृष्ट-
न्देवयजनमसि ॥ १९ ॥ इत्यनेनान्नमभिमुख्य आत्मन्यग्निध्यानम्—
ॐ अग्निरस्मिन् जन्मना जातवैदा घृतम्मे चक्षुरमृतं ममऽआसन् ॥ अर्कस्त्रि-
धातुरजसो विमानो जसो घर्मो हविरस्मिन्नाम ॥ २० ॥ इत्यात्मानम-
ग्निं ध्यात्वा दक्षिणतो भुवि उदकधारां प्राक्संस्थां कृत्वा तत्र भोज-
नपात्रात् घृताक्तमोदनं गृहीत्वा बलित्रयं दद्यात्—ॐ भूपतये स्वाहा नमः ।
ॐ भुवनपतये स्वाहा नमः । ॐ भूतानां पतये स्वाहा नमः । इति वदरी-
फलप्रमाणं बलित्रयं प्राक्संस्थं दत्वा आपोशनम्—सव्यहस्ते जलं
गृहीत्वा—अन्नं ब्रह्म रसो विष्णुर्भोक्ता देवो महेश्वरः । एवं ध्यात्वा द्विजो
भुङ्क्ते सोऽन्नदोषैर्न लिप्यते ॥ अन्तश्चरति भूतेषु गुहायां विश्वतोमुखः ।
त्वं ब्रह्म त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वर्भोकारस्त्वं विष्णोः परमं पदम् । ॐ अ-

मृतोपस्तरणमसि स्वाहा । मन्त्रेण विष्णुमभिध्यायानिःशब्दं तज्जलं
 पिबेत् । प्राणाहुतयः—वामहस्तेन भोजनपात्रमालभ्य अन्नमृतं ध्याय-
 न्मौनी हस्तचापल्यादिरहितो घृताक्तौदनस्य बदरीफलप्रमाणाः पञ्च प्रा-
 णाहुतीर्मुखे जुहुयात्—तर्जनीपद्ममाङ्गुष्ठैः—ॐ प्राणाय स्वाहा । मध्य-
 मानामिकाङ्गुष्ठैः—ॐ अपानाय स्वाहा । कनिष्ठानामिकाङ्गुष्ठैः—ॐ
 व्यानाय स्वाहा । कनिष्ठातर्जन्यङ्गुष्ठैः—ॐ समानाय स्वाहा । साङ्गुष्ठाभि-
 र्गुणाभिः—ॐ उदानाय स्वाहा ॥ ततो वामहस्तं प्रक्षाल्य तेन
 नेत्रयोरुदकस्पर्शनम् । शिखां मुक्तिः—ब्रह्मपाशसहस्रेण रुद्रशूलशतेन
 च । विष्णुचक्रसहस्रेण शिखामुक्तिं करोम्यहम् ॥ इत्यनेन शिखां विमुच्य
 पाणिकम्पनं मुखशब्दं च अकुर्वन् प्राक् द्रवरूपं मध्ये कठिनमन्ते पुनर्द्रव-
 रूपं मधुरं पूर्वं लवणाम्ले मध्ये कटुतिक्तादिकान् पश्चाद्यथासुखं भुञ्जीत ॥
 पादुकास्थः वेष्टितशिरा अर्द्धरात्रे च भोजनं वर्जयेत् । लवणव्य-
 ञ्जनादीनि हस्तदत्तानि न भक्षयेत् । घृतं तैलं च न खानिःसृतं न भुञ्जीत ।
 केशरोमनखैर्दूषितं त्यजेत् । अतिभोजनं शूद्रान्नभोजनं च न कर्तव्यम् ।
 जलं वामहस्ते धृत्वा दक्षिणभाणिवन्धे निधाय पिबेत् । भोजनं कुर्वन्नश्वतं
 न स्पृशेत् । एवं घृतपायसवर्जितं सर्वं सशेषं भुक्त्या चित्राहुतिः—
 सर्वस्माद्भुक्तशेषात्क्रिश्निकश्चिद्धस्ते गृहीत्वा अवघ्राय—मद्भुक्तोच्छिष्ट-
 शेषं ये भुञ्जन्ति पितरोऽधमाः । तेषामन्नं मया दत्तमक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥
 इति मन्त्रेण पितृतीर्थेन दक्षिणतो दद्यात् । उत्तरापोशनम्—ॐ अमृतापि-
 धानमसि स्वाहा । इत्यनेन हस्ते गृहीतानामपामर्द्धं पीत्वा—रौरवे
 पूयनिलये पञ्चार्जुदनिवासिनाम् । अर्थिनः सर्वभूतानामक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥
 इत्यनेन मन्त्रेण पीतशेषम् उदकम् उच्छिष्टान्नचित्राहुतौ पितृतीर्थेन

१ रत्नानि च भोजने चैव तथा गृत्रगुरीपयोः । मैथुने च शत्रुस्कन्धे शिखां षट्सु विसर्जयेत् ॥

निक्षिपेत् । ततस्तूष्णीं वामपाणिना शिखां बद्ध्वा त्रिं चित्राहृतिं चादा-
योत्थाय तदन्नं काकेभ्यो विसृज्य मृज्जलाभ्यां हस्तौ मुखं च सम्यक्क्षा-
लयेत् । काष्ठेन शलाकया तर्जनीवज्याङ्गुलिना वा दन्तान्संशोध्य
षोडशगण्डूषान्कृत्वा स्मरेत्-अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषो ह्यङ्गुष्ठं च समाश्रितः ।
ईशः सर्वस्य जगतः प्रभुः प्रीणातु विश्वभुक् ॥ नाभेरालम्भनम्-ॐ श्वा-
त्रापीताभवेत्तु ययमापोऽअस्माकं मन्तरुदरैः सशेवाः ॥ ताऽअस्मिन्मन्त्र-
मयक्ष्माऽअनमीनाऽअनागसदस्वदन्तु देवीरमृताऽऽकृतावृषः ॥ १३ ॥
तत उदरालम्भनम्-अगस्त्यं वैनतेयं च शनिं च वहवानलम् । अन्नस्य
परिणामार्थं स्मरेद्भीमं च पञ्चमम् ॥ आतापी मारितो येन वातापी च
निपातितः । समुद्रः शोषितो येन स मेऽगस्त्यः प्रसीदतु ॥ इत्युदरं परि-
मृज्य स्मरणम्-शर्यातिं च सुकन्यां च च्यवनं शक्रमश्विनौ । भोजनान्ते
स्मरेन्नित्यं तस्य चक्षुर्न हीयते ॥ इति स्मृत्वा निर्मात्यतुलसीपत्रं
भक्षयित्वा ततस्ताम्बूलभक्षणं कृत्वा शतपदं व्रजेत् । वामपार्श्वे निद्रार-
हितं शयनं कर्तव्यम् । तत इतिहासपुराणानि धर्मशास्त्राणि चाभ्यसेत् ।
पश्चाद्विहितव्यवहारादि कृत्यं कुर्यात् । दिवा स्वापं स्त्रियं च वर्जयेत् ॥
॥ इति भोजनविधिस्तदुत्तरकर्म च ॥

१ भोजनानन्तरं विष्णोरर्पितं तुलसीदलम् । भक्षयेद्देहशुद्धयर्थं चान्द्रायणशताधिकम् ॥
२ पर्णस्याग्रं च मूलं च शिखां चैव विशेषतः । चूर्णपर्णं वर्जयित्वा ताम्बूलं भक्षयेद्दुधः ॥
सुपर्णं च सुपत्रं च चूर्णेन च समन्वितम् । भदत्वा द्विजदेवेभ्यस्ताम्बूलं वर्जयेद्दुधः ॥ ताम्बूलं
विधवास्त्रीणां यतीनां ब्रह्मचारिणाम् । तपस्विनां च विप्रेन्द्र सर्वपुण्यहरं स्मृतम् ॥ ताम्बूलाभ्य-
ञ्जने चैव काश्यपात्रे च भोजनम् । यतिश्च ब्रह्मचारी च विधवा च विवर्जयेत् ॥ ३ भोजनान्ते
शतपदं गत्वा ताम्बूलभक्षणम् । शयनं वामकुक्षौ चेद्भैषज्यं किंप्रयोजनम् ॥ ४ इतिहासपुरा-
णानि धर्मशास्त्राणि चाभ्यसेत् । वृथा विवादवाक्यानि परीवादांश्च वर्जयेत् । ५ दिवा स्वापं न
कुर्वीत स्त्रियं चैव विवर्जयेत् । आयुर्हन्ति दिवा निद्रा दिवा स्त्री पुण्यनाशिनी ॥

॥ २८ ॥ अथ सायंसन्ध्याप्रयोगः ॥

स्नात्वा धौते वाससी परिधाय दर्भासने प्रत्यङ्मुख उपविश्य ततः क्रमेण पवित्रधारणम् आचमनं प्राणायामं निर्जलं भस्मधारणं शिखावन्धनं रुद्राक्षमालाधारणं पवित्रकरणं च प्रातःसन्ध्यावत्कुर्यात् ॥ अथ सङ्कल्पः-विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य० शुभपुण्यतिथौ ममोपात्तदुरितक्षयपूर्वकब्रह्मवर्चसकामार्थं श्रीविष्णुप्रीत्यर्थं च सायंसन्ध्योपासनमहं करिष्ये ॥ इति संकल्प्य भूमिपार्थना भृशुद्धिः अभिषेचनं व्याहृतिपूर्वकगायत्रीकरन्यासाः व्याहृतिपूर्वकगायत्रीपङ्क्त्यन्यासाः प्रगवन्त्यासाः गायत्र्यक्षरन्यासाः शिरोन्यासाश्च क्रमेण प्रातःसन्ध्यावत्कार्याः । तत आवाहनम्-वृद्धां सरस्वतीं कृष्णां पीतवस्त्रां चतुर्भुजाम् । शङ्खचक्रगदापद्महस्तां गरुडवाहिनीम् ॥ सामवेदकृतोत्सङ्गां वनमाळाविभूषिताम् । वैष्णवीं विष्णुदैवत्यां विष्णुलोकनिवासिनीम् ॥ आवाहयाम्यहं देवीमायान्तीं विष्णुमण्डलात् । आगच्छ वरदे देवि त्र्यक्षरे विष्णुवादिनि । भारति छन्दसां प्रातर्विष्णुयोने नमोऽस्तु ते ॥ ततः प्रातःसन्ध्यावत्प्राणायामं कृत्वा अम्बुप्राशनम्-अग्निश्चमेति नारायण ऋषिः अग्निर्देवता अनुष्टुप्छन्दः अम्बुप्राशने त्रिनिर्योगः-ॐ अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकु-

१ रेवरस्तमयात्पूर्वं घटिक्रैका यदा भवेत् । सायंसन्ध्यामुपासीत कुर्याद्धोम च पूर्ववत् ॥ शौचं कृत्वा यथान्यायमर्द्धास्तमितभास्करे । सायंसन्ध्यामुपस्थाय आसीनस्तथ वाग्यतः ॥ अर्द्धास्तमित आदित्ये पश्चिमाया य उत्तरः । भागस्तमुख आसीनः सावित्रीं वाग्यतो जपेत् ॥ बहिः सन्ध्या दशगुणा ह्रदप्रस्रवणेषु च । सा च तीर्थे शतगुणा सहस्रा जाह्नवीतटे ॥ उत्तमा सूर्यसहिता मध्यमा लुप्तभास्करा । अधमा तारकोपेता सायंसन्ध्या त्रिधा मता ॥ सन्ध्याकाले व्यतीते तु जपं कृत्वा पुनर्मनः । ऋचं वाचं तृचं जप्त्वा ततः सन्ध्यामुपासते ॥ यदुपस्थकृतं पापं यच्च योनिकृतं भवेत् । सायंसन्ध्यामुपस्थाय तेन तस्मात्प्रमुच्यते ॥ २ ॥ अग्निश्चेत्यनुवाकेन सायंकाले पिबेदपः ॥

तेभ्यः पापेभ्यो रक्षन्तां यदह्ना पापमकार्षं मनसा वाचा हस्ताभ्यां पद्भ्या-
मुदरेण शिश्रा अहस्तदवलुम्पतु यत्किञ्चिद्दुरितं मयि इदमहं माममृत-
योनौ सत्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा॥एतन्मन्त्रेण जलं प्राश्य तृष्णीं द्विरा-
चामेत् ॥ ततो मार्जनम्—अपामञ्जलावादानं जलप्रक्षेपणम् अपो वामहस्ते
गृहीत्वा न्युब्जेन दक्षिणहस्तेनाच्छादनम् अघमर्षणं च प्रातःसन्ध्यावत्कृ-
त्वा गायत्रीमन्त्रेण प्रातःसन्ध्योक्तविधिना सूर्याभिमुखस्तिष्ठन् “विष्णुस्व-
रूपिणे सूर्यनारायणाय नमः इदमर्घ्यं दत्तं न मम” इति वदन्गन्धाक्षतपु-
ष्पयुक्तानि त्रीण्यर्घ्याणि दद्यात् । दत्तार्घ्योदकेन दक्षिणनासाचक्षुःश्रोत्र-
स्पर्शनं कुर्यात् । ततो दक्षिणहस्ते जलं गृहीत्वा—“ॐ असावादित्यो ब्रह्म”
अनेन मन्त्रेण आत्मनः समन्तात्प्रदक्षिणबहुदकं क्षिपेत् । ततः सूर्योप-
स्थानं गायत्र्यावाहनं गायत्र्युपस्थानं गायत्रीजपविनियोगं गायत्रीध्यानं
ब्रह्मशापविमोचनं वसिष्ठशापविमोचनं विश्वामित्रशापविमोचनं गायत्र्य-
स्त्रोपाहरणं जपादौ मुद्राप्रदर्शनं च प्रातःसन्ध्यावत्कुर्यात् । ततो गाय-
त्रीमन्त्रजपार्थं विनियोगं कृत्वा वस्त्राच्छादितां जपमालां नासाग्रे धृत्वा
प्रातःसन्ध्योक्तविधिना गायत्रीजपः कार्यः । ततः षडङ्गन्यासं मुद्राप्रद-
र्शनं सूर्यप्रदक्षिणां सूर्यादिदेवानां नमस्कारान् जपनिवेदनं च प्रातःस-
न्ध्यावत्कृत्वा जपार्पणम्—अनेन सायंसन्ध्याङ्गभूतेन बाहुल्यगोत्रधा-
रिण्या गायत्र्या यथाशक्त्या कृतेन जपकर्मणा श्रीभगवान् विष्णुस्वरूपी
सूर्यनारायणः प्रीयतां न मम । ततः प्रार्थनां सन्ध्याविसर्जनं गोत्रप्र-
वरोच्चारणपूर्वकमभिवादनम् ईश्वरस्तुतिं च प्रातःसन्ध्यावत्कृत्वा अर्पण-

१ गृह्यपरिशिष्टे-अथाचम्य दर्भपाणिः पूर्णमुदकाजलिमुद्धृत्यादित्याभिमुखः स्थित्वा प्रणव-
व्याहृतिपूर्व्या सावित्र्या त्रिरर्घ्यं निवेद्य क्षिपेत् । कालातिक्रमे-कालातिक्रमणे चैव त्रिसंध्यमपि
सर्वदा । अर्धमेकाधिकं दद्याद् भानोर्व्याहृतिपूर्वकम् ।

मू-अनेन सायंसन्ध्योपासनाख्येन कर्मणा भगवान्विष्णुस्वरूपी पर-
मेश्वरः प्रीयतां न मम । ततो द्विराचमनम्—ॐ केशवाय नमः स्वाहा ।
ॐ नारायणाय नमः स्वाहा । ॐ माधवाय नमः स्वाहा । हस्तप्रक्षाल-
नम्- ॐ गोविन्दाय नमः ॥ ॐ विष्णवे नमः ॥ ॐ विष्णवे नमः ॥
ॐ विष्णवे नमः ॥ इति सायंसन्ध्याप्रयोगः ॥

॥ २९ ॥ अथ शयनविधिः ॥

सायंसन्ध्यादि निर्वर्त्य प्राङ्मुखमुदङ्मुखं वा दीपं प्रज्वालय स्तुवीत
यथा-दीपज्योतिः परब्रह्म दीपज्योतिर्जनार्दनः । दीपो हरतु मे पापं
सन्ध्यादीप नमोऽस्तु ते ॥ शुभं करोतु कल्याणमारोग्यं सुखसम्पदम् ।
शत्रुबुद्धिविनाशं च दीपज्योतिर्नमोऽस्तु ते ॥ इति स्तुत्वा नत्वा तत्स-
न्निधावाप्तादिकानां कुशलाभिवादनं कुर्यात् । पश्चाद्गृहदेवादीनां पञ्चोप-
चारैः पूजां कृत्वा सायंभोजनं कृत्वा स्तोत्रपाठादिना ग्रन्थाद्यवलोकना-
दिविद्याभ्यासेन वा प्रथमयाममतिक्रामेत् । शयनात्प्राक् हस्तौ पादौ
प्रक्षाल्य जलपूर्णकुम्भं शिरःस्थाने निधाय रात्रिसूक्तं पठेत्-ॐ आ रात्रि

१ सन्ध्यातिक्रमणे-सन्ध्याकाले त्वतिक्रान्ते स्नात्वा चैव यथाविधि । जपेदष्टशतं देवीं ततो
सन्ध्यां समाचरेत् ॥ एकाहं चाप्यतिक्रम्य सन्ध्यावन्दनकर्म च । अहोरात्रोषितो भुक्त्वा
गायत्र्या अयुतं जपेत् ॥ द्विगत्रे द्विगुणं प्रोक्तं त्रिगत्रे त्रिगुणं भवेत् । त्रिरात्रानन्तरं चेत्स्याच्छू-
एव न संशयः ॥ २ चतुर्थप्रथमौ यामौ विद्याभ्यासैर्नयेन्निशि । प्रहरद्वयशायी तु ब्रह्मभूयाय
कल्पते ॥ उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां हुत्वाऽग्नीस्तानुगास्य च । भृत्यैः परिचृतो भुक्त्वा नातितृप्तोऽथ
संविशेत् ॥ ३ आयुर्दः प्राङ्मुखो दीपो धनदः स्यादुदङ्मुखः । प्रत्यङ्मुखो दुःखदोऽथ
हानिदो दक्षिणमुखः ॥ ४ नृणां भोजनकाले तु यदि दीपो विनश्यति । तदः पाणिना
स्पृष्ट्वा सार्वत्री मनसा स्मरेत् ॥ पुनर्दीपं ततो लब्ध्वा शेषं भुञ्जीत कामतः । अन्यदन्नं न
भोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥

पार्थिवः रजःपितुरप्पायि धामभिः ॥ दिवःसदाऽसि वृहती वि-
 तिष्ठसुऽआ च्वेपं वृत्तते तमः ॥ ३३ ॥ उषस्तश्चित्रमाभरास्मभव्यं वाजिनी-
 वति ॥ येन तोकश्च तनयश्च धामहे ॥ ३३ ॥ अँनमो नन्दीश्वराय । जले
 रक्षतु वाराहः स्थले रक्षतु वामनः । अटव्यां नारसिंहश्च सर्वतः पातु
 केशवः । जले रक्षतु नन्दीशः स्थले रक्षतु भैरवः । अटव्यां वीरभद्रश्च
 सर्वतः पातु शङ्करः ॥ अर्जुनः फाल्गुनो जिष्णुः किरीटी श्वेतवाहनः ।
 वीभत्सुर्विजयः कृष्णः सव्यसानी धनञ्जयः ॥ तिस्रो भार्याः कफलस्य
 दाहिनी मोहिनी सती । तासां स्मरणमात्रेण चोरो गच्छति निष्फलः ।
 अगस्तिर्माधवश्चैव मुचकुन्दो महाबलः । कपिलो मुनिरास्तीकः पञ्चैते
 सुखशायिनः ॥ गारुडमन्त्रान्पठेत्-नर्मदायै नमः प्रातर्नर्मदायै नमो
 निशि । नमोऽस्तु नर्मदे तुभ्यं त्राहि मां विषसर्पतः ॥ सर्पापसर्प भद्रं
 ते दूरं गच्छ महाविष । जनमेजयस्य यज्ञान्ते आस्तीकवचनं स्मर ॥
 आस्तीकवचनं श्रुत्वा यः सर्पो न निवर्तते । शतधा भिद्यते मूर्ध्नि
 शिशवृक्षफलं यथा ॥ यो जरत्कारुणा जातो जरत्कन्यां महायशाः । तस्य
 सर्पोऽपि भद्रं ते दूरं गच्छ महाविष ॥ एतान् गारुडमन्त्रांस्तु निशायं
 पठते यदि । मुच्यते सर्ववाधाभ्यो नात्र कार्या विचारणा ॥ इति पठित्वा
 समाधिस्थमव्ययं विष्णुं नमस्कृत्य एककाष्ठभवायाम् अदग्धायाम्
 नान्यवर्णोपसेवितायां शुचिरूपायां शुचिदेशस्थापितायां शुचिवस्त्रावृता-
 याम् अभग्रायाम् आस्तृतायां जन्तुरहितायां शय्यायां प्राच्यां याम्यायां
 वा शिरःकृत्वा शुचिर्नाद्रिकरचरणोऽनग्नोऽतैलाभ्यक्तशिरा भार्यया सह
 पृथक् वा स्वपेत् । महादेवालये भस्मानि दिवा सन्ध्यायां शून्यालयश्च-

१ नमो नन्दीश्वरायेति प्रोक्त्वा स्वपति यो नरः । तस्य कूष्माण्डराजेभ्यो न भविष्यति वै भयम् ॥

ज्ञानचतुष्पथससर्पगृहकूळमहावृक्षच्छायालोष्टपाषाणवल्मीकभूतयक्षा-
द्यायतनेषु तथा देवविप्रगुरूणामुपरि उच्छिष्टो नग्न आर्द्रवासान् स्वपेत् ।
निद्रासमये तांबूलं त्यजेत् । उपानहौ वेणुदण्डं ताम्बूलादीनि समीपे
स्थापयेत् ॥ इति शयनविधिः ॥

॥ ३० ॥ अथ सांक्षिप्तनूतनयज्ञोपवीतधारणप्रयोगः ॥

विच्छिन्नम् अधोयातं भुक्त्वा निर्मितं तथा चित्तिकाष्ठचितिधूमच-
ण्डालरजस्वलाशवमूतिकास्पर्शं तथा कण्ठलम्बितत्वाद्यकृत्वा मलमू-
त्रोत्सर्गं तथा जननशार्दाशौचयोरन्ते तथा मासचतुष्टयान्ते च
यज्ञोपवीतं त्यक्त्वा नूतनं धार्यम् । तत्र प्रयोगः— स्नात्वा शुद्धवस्त्रं
परिधाय आसने उपविश्य भस्मधारणं शिखाबन्धनं च कृत्वा आच-
मनं प्राणायामं च कृत्वा संकल्पं कुर्यात् । अद्य पूर्वोच्चरितं अमुकमासे
अमुकपक्षे अमुकतिथौ मम अमुकवासरे एवं ग्रहगणविशेषेण विशिष्टायां
शुभपुण्यतिथौ मम अमुकगोत्रोत्पन्नस्य अमुकशर्मणः (अमुकवर्मणः
अमुकगुप्तस्य वा) श्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठानसिद्धयर्थम् अमुककर्माङ्गत्वेन
नूतनयज्ञोपवीतधारणमहं करिष्ये । अथ तत्र प्राक् यज्ञोपवीतप्रक्षालनम्-
ॐ आपोहिष्ठा० ॥ ॐ धार्वं शिवतमो० ॥ ॐ तस्मै अरंज० ॥ ततो
यज्ञोपवीतं करसंपुटं कृत्वा दशवारं गायत्रीमन्त्रेण अभिमन्त्रयेत् । ॐ भू-
भुवः स्वः + तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नो प्रचोदयात्
॥ ३५ ॥ ततस्तन्तुग्रन्थिषु देवतावाहनम् । ॐ प्रथमतस्तौ ॐ काराय नमः

१ नूतनयज्ञोपवीतधारणस्य समन्त्रको विस्तृतप्रयोगस्तु ध्रावणीप्रयोगे (पृ. २८०)
दृष्टव्यः ॥ २ सूतके मृतके चैव गते मासचतुष्टये । नवयज्ञोपवीतानि धृत्वा जीर्णानि सन्त्यजेत् ॥
विना यज्ञोपवीतेन विष्णुत्रोत्सर्गकृत्वादि : उपवासद्वयं कृत्वा दानैर्होमैस्तु शुद्धयति ॥

ॐकारमावाहयामि ॥ १ ॥ द्वितीयतन्तौ अग्नये नमः अग्निम् आ० ॥ २ ॥
 तृतीयतन्तौ नागेभ्यो नमः नागान् आ० ॥ ३ ॥ चतुर्थतन्तौ सोमाय
 नमः सोमम् आवाहयामि ॥ ४ ॥ पञ्चमतन्तौ पितृभ्यो नमः पितॄन् आ०
 ॥ ५ ॥ षष्ठतन्तौ प्रजापतये नमः प्रजापतिम् आ० ॥ ६ ॥ सप्तमतन्तौ
 अनिलाय नमः अनिलम् आ० ॥ ७ ॥ अष्टमतन्तौ यमाय नमः यमम्
 आ० ॥ ८ ॥ नवमतन्तौ विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः विश्वान् देवान् आवाहयामि
 ॥ ९ ॥ यज्ञोपवीतग्रन्थितध्ये ब्रह्मविष्णुरुद्रेभ्यो नमः ब्रह्मविष्णुरुद्रान् आव-
 हयामि ॥ आवाहितदेवताः सुप्रतिष्ठिता वरदा भवत ॥ इति देवानावाह-
 यित्वा प्रतिष्ठाप्य ततः पूजनं कुर्यात् ॥ प्रणवाद्यावाहितयज्ञोपवीतदेव-
 ताभ्यो नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि । (वा मानसोपचारैः संपूज-
 येत् ।) अथ सूर्यप्रदर्शनम् । ॐ तच्चक्षुर्द्वे ० । यज्ञोपवीतधारणम्—यज्ञोपवी-
 तमिति मन्त्रस्य परमेष्ठी ऋषिः लिङ्गोक्ता देवता त्रिष्टुप् छन्दः यज्ञोपवी-
 तधारणे विनियोगः । ॐ यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुर-
 स्तात् । आयुष्यमग्र्यं प्रतिमुञ्च शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः । यज्ञोप-
 वीतमसि यज्ञस्य त्वा यज्ञोपवीतेनोपनह्यामि ॥ दाक्षिणहस्ते धृत्वा प्रतिय-
 ज्ञोपवीतम् आचमनं कुर्यात् । अथ जीर्णयज्ञोपवीतत्यागः—एतावद्दिनप-
 र्यंतं ब्रह्म त्वं धारितं मया । जीर्णत्वाच्चत्परित्यागो गच्छ सूत्र यथासु-
 खम् ॥ १ ॥ इति मन्त्रेण जीर्णयज्ञोपवीतं शिरोमार्गेण निःसार्य शुद्ध-
 भूमौ त्यजेत् । पश्चात् यथाशक्ति गायत्रीमन्त्रजपं कुर्यात् । अनेन नूतन-
 यज्ञोपवीतधारणार्थकृतेन यथाशक्ति गायत्रीजपकर्मणा श्रीसविता देवता
 प्रीयतां न मम ॥ पुनः—अनेन नूतनयज्ञोपवीतधारणाख्येन कर्मणा मम
 श्रौतस्मात्कर्मानुष्ठानसिद्धिद्वारा श्रीभगवान् परमेश्वरः प्रीयतां न मम ॥
 ॥ इति संक्षिप्तनूतनयज्ञोपवीतधारणविधिः ॥

॥ ३१ ॥ अथ प्रमादाद्यज्ञोपवीतनाशे विशेषप्रयोगः ॥

यज्ञोपवीतं प्रमादाद्गतं चेत्तूष्णीं लौकिकं धृत्वा सङ्कल्पः—अत्राय०
अमुकमासे अमुकपक्षे अमुकतिथौ अमुकवासरे मम यज्ञोपवीतनाशज-
न्यदोषनिवारणार्थप्रायश्चित्ताङ्गभूतम् आज्यहोममहं करिष्ये । इति सङ्क-
ल्प्य कुण्डे स्थण्डिले वा अग्निं प्रतिष्ठाप्य मन्त्रचतुष्टयेन चतस्र आज्याहुती-
र्जुहुयात्—ॐ मनोज्योतिर्जुषतामाज्यं विच्छिन्नं यज्ञं साममन्दधातु । स्वाहा
या इष्टा उषसो निम्नुचश्च ताः सन्दधामि हविषा घृतेन स्वाहा ॥ १ ॥
ॐ अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छक्रेयं तन्मे राध्यतां स्वाहा
॥ २ ॥ ॐ वायो व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छक्रेयं तन्मे राध्यतां स्वाहा
॥ ३ ॥ ॐ आदित्य व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छक्रेयं तन्मे राध्यतां
स्वाहा ॥ ४ ॥ इति हुत्वा पूर्वोक्तविधिना नूतनम् उपवीतं धारयेत् ॥

अथान्यप्रकारः—अद्यपूर्वोच्चारित० शुभपुण्यतिथौ मम यज्ञोपवीत-
नाशजन्यदोषनिरासार्थं प्रायश्चित्तं करिष्ये इति सङ्कल्प्य आचार्यवर-
णाग्निप्रतिष्ठाद्याज्यभागान्ते सवितारं गायत्र्या तिलैराज्येन चाष्टो-
त्तरशतं सहस्रं वा जुहुयात् । ततः पूर्वोक्तविधिना नूतनं धृत्वा
अतिक्रान्तं सन्ध्याद्याचरेत् ॥ यज्ञोपवीतहीनः क्षणं तिष्ठेच्चछतगायत्री-
जपः । यज्ञोपवीतं विना मोजने विष्मूत्रकैरणे वा गायत्र्यष्टसहस्रं जपः ।
यज्ञोपवीतं विना जलपाने एकेनोपवासेन पञ्चगव्यपानेन च शुद्ध्यति ।
वामस्कन्धात्कूर्परे मणिवन्धान्ते वा पतिते यथास्थानं धृत्वा त्रीन्पद-
वा यथाक्रमं प्राणायामान्कृत्वा नवं धारयेत् । कोपादिना स्वयं यज्ञो-
पवीतत्यागे पूर्ववल्लोकिकं धृत्वा प्रायश्चित्तान्ते नवं धारयेत् । ब्रह्मचारिणः

१ विना यज्ञोपवीतेन विष्मूत्रोत्सर्गकृद्यदि । उपवासद्वयं कृत्वा दानैर्होमैस्तु शुद्ध्यति ॥
२ दिना यज्ञोपवीतेन तोयं यः पिबते द्विजः । उपवासेन चैकेन पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥

एकं यज्ञोपवीतं स्नातकस्य द्वे उत्तरीयाभावे तृतीयकम् । आयुष्कामस्य
त्र्यधिकानि बहूनि यज्ञोपवीतानि । कण्ठादुत्तार्य क्षालने पुनःसंस्कारः ॥

॥ ३२ ॥ सूतके सन्ध्याविधिः ॥

तूष्णीं त्रिराचम्य प्राणानायम्य आपोहिष्ठेति मार्जनमन्त्रान्मनसोच्चार्य
मार्जयेत् । गायत्रीमन्त्रं सम्यगुच्चार्य सूर्यायार्घ्यं दद्यात् । जलेन प्रदक्षिणं
कृत्वा गायत्रीजपं मनसा दशवारं कृत्वा सूर्यं ध्यायेन्नमस्कुर्यात् ॥
अशौचे होम (वैश्वदेव) दानप्रतिग्रहस्वाध्यायपराक्षमभक्षणादि न कुर्यात् ॥

॥ ३३ ॥ अथ सूत्रोक्तत्रिकालसन्ध्याप्रयोगः ॥

भस्मधारणम्-ॐ त्र्यायुषं जुमदग्नेहं-ललाटे । कश्यपस्य त्र्या-
युषम्-ग्रीवायाम् । यद्वेवपुं त्र्यायुषम्-बाह्वोः । तन्नोऽस्तु त्र्यायुषम्-
हृदये । आचमनम्-ॐ आमागन्यशसा सःसृज वर्चसा । तं मा कुरु
प्रियं प्रजानामधिपतिं पशूनामरिष्टिं तनूनाम् ॥ इत्यनेन मन्त्रेणाचम्य
गायत्रीमन्त्रेण शिखां बद्ध्वा प्राणायामः-ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ महः

१ उपवीतद्वयं धार्यमेकं नैव च धारयेत् । तृतीयं चोत्तरीयं स्याद्वस्त्राभावे विधीयते । २
कटाः काण्वाश्च चरका विप्रा वाजसनेयकाः । बह्वचाः सामगार्श्वेव ये चान्ये यजुःशाखिनः ।
कण्ठादुत्तार्य सूत्रं तु पुनःसंस्कारमर्हति ॥ ३ सन्ध्यामिष्टिं चरं होमं यावज्जीवं समाचरेत् । न
त्यजेत्सूतके वापि त्यजन्गच्छेदधो द्विजः ॥ सूतके मृतके चैव सन्ध्याकर्म समाचरेत् । मनसो-
च्चारयेन्मन्त्रान्प्राणायाममृते द्विजः ॥ श्रुतिः-अहरहः सन्ध्यामुपासीत ॥ ४ सूतके मृतके कुर्यात्प्राणा-
यामममन्त्रकम् । तथा मार्जनमन्त्रांश्च मनसोच्चार्य मार्जयेत् ॥ ५ गायत्रीं सम्यगुच्चार्य सूर्या-
यार्घ्यं निवेदयेत् । उपस्थानं नैव कार्यं मार्जनं तु कृताकृतम् ॥ ६ ॥ धर्मसिंधौ केचिन्मनसा दश-
गायत्रीजपः कार्यः इत्याहुः ॥ ७ पैठीनसिः-सूतके सावित्र्या जलं प्रक्षिप्य सूर्यं ध्यायन्नमस्कुर्यात् ।
८ का० परिशिष्टसूत्रे-उत्तीर्थ्य धौते वाससी परिधाय मृदोरुद्धरौ प्रक्षाल्याचम्य त्रिरायम्यासूनुष्या-
प्यम्बुमिश्राप्यूर्ध्वं क्षिप्त्वोर्ध्वबाहुः सूर्यमुदीक्षन्नुद्वयमुदुत्यं चित्रं तच्चक्षुरिति गायत्र्या च यथा-
शक्ति । आचम्य प्राणान्समृशति आचामेति आमागन्यशसेति ॥ न्यासाः-वाङ्मम आस्ये नसोः
प्राणोऽक्षणाः कर्णयोः श्रोत्रं बाह्वोरिलघ्वोरोरजोऽरिष्टानि मेङ्गानि तनूस्तन्वा मे सह सन्तु ॥

ॐ जनः ॐ तपः ॐ सत्यम् ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ॥
 धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ $\frac{3}{3}$ ॥ ॐ आपोज्योतीरसोमृतं ब्रह्मभूर्भुवःस्व-
 रोम् । एवं पूरकः कुम्भकः रेचकः क्रमेण त्रिवारं पठेत् । न्यासाः-वा-
 ङ्माऽआस्येस्तु-मुखं कराग्रेण स्पृशेत् । नसोर्मे प्राणोस्तु-तर्जन्यङ्गु-
 ष्ठाभ्यां नासारन्ध्रद्वयं स्पृशेत् । अक्षणोर्मे चक्षुरस्तु-अनामिकाङ्गुष्ठाभ्यां
 चक्षुर्द्वयं स्पृशेत् । कर्णयोर्मे श्रोत्रमस्तु-मध्यमाङ्गुष्ठाभ्यां कर्णौ स्पृशेत् ।
 बाह्वोर्मे बलमस्तु-कराग्रेण बाहू स्पृशेत् । ऊर्वोर्मेऽओजोस्तु-युगप-
 द्दस्तेनोरू स्पृशेत् । अरिष्टानि मेङ्गानि तनूस्तन्वा मे सह सन्तु-शिरः-
 प्रभृतिपादान्तानि सर्वाङ्गण्युभाभ्यां हस्ताभ्यामालभेत ॥ सङ्कल्पः-
 ॐ तत्सत्परमेश्वरप्रीत्यर्थं प्रातःसन्ध्योपासनमहं करिष्ये । अर्घ्यदानम्-
 ॐ भूर्भुवः स्वः-तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ॥ धियो यो नः
 प्रचोदयात् ॥ $\frac{3}{3}$ ॥ अनेन मन्त्रेणार्घ्यत्रयं दद्यात् ॥ सूर्योपस्थानम्-ॐ उ-
 द्द्वयन्तमसुस्पर्शिस्वः पश्यन्तऽउत्तरम् ॥ देवन्देवन्ना सूर्यमगंमज्यो-
 तिरुत्तमम् ॥ $\frac{2}{3}$ ॥ ॐ उदुर्यञ्जातवेदसन्देवं वहन्ति केतवः ॥ दृशे
 विश्वाय सूर्यम् ॥ $\frac{3}{3}$ ॥ ॐ चित्रन्देवानामुदगादनीकश्चक्षुर्मित्रस्य
 वह्णस्यग्रे ॥ आप्राद्यावापृथिवीऽअन्तरिक्षं सूर्यंऽआत्माजगत्-
 स्तस्त्युषश्च ॥ $\frac{3}{3}$ ॥ ॐ तच्चक्षुर्देवहितम्पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् ॥ पश्यैम
 शुरदःशुतर्जीविम शुरदःशुतऽशृणुयाम शुरदःशुतम्प्रब्रंवापशुरदः-
 शुतमदीनां स्याम शुरदःशुतम्भूषश्च शुरदःशुतात् ॥ $\frac{2}{3}$ ॥ इत्युपस्थाय
 गायत्रीमन्त्रजपः कार्यः ॥ अर्पणम्-अनेनाष्टोत्तरशतसङ्ख्याकेन
 गायत्रीजपाख्येन कर्मणा श्रीसविता देवता प्रीयतां न मम ॥

॥ इति सूत्रोक्तत्रिकालसन्ध्याप्रयोगः ॥

॥ अथ नैमित्तिककर्मात्मको द्वितीयविभागः ॥

तत्र भस्मोद्धूलनरुद्राक्षमालाधारणभूशुद्ध्यादिमहान्यासस-
मन्वितपञ्चवक्त्रपूजनपूर्वकरुद्राभिषेकप्रयोगः ॥

श्रीगणेशाय नमः । सम्भृतसम्भारः परिहिताहतसोत्तरीयशुक्लवासाः
दक्षिणपार्श्वे बद्धशिखाभिन्नकेशः सव्ये पाणौ कृतकुशोपग्रहो दक्षिणे
पाणौ धृतपवित्रो यजमानः श्रीपर्ण्यादिप्रशस्तदारुनिर्मिते कुशोत्तरक-
म्बलाद्यास्तृते स्वासने प्राङ्मुख उद्ङ्मुखो वा उपविश्य स्वदक्षिणतः
पत्नीं चोपवेश्य स्ववामभागे अग्रेदककलशस्य स्वदक्षिणभागे घण्टादिपू-
जोपकरणानां पुरतो गन्धादिपात्राणां च स्थापनं कुर्यात् । करादिक्षाल-
नार्थपात्रं स्वपृष्ठतः स्थापयेत् ॥ घृतदीपस्याभावे तिलतैलदीपस्थापनम् ॥
आचम्य प्राणानायम्य । ॐ द्यौःशान्तिं ० यतोयतदं ० सुशान्तिर्भवतु ।
ॐ श्रीगुरुभ्यो नमः । ॐ सिद्धिबुद्धिसहितश्रीमन्महागणाधिपतये नमः ।
ॐ लक्ष्मीनारायणाभ्यां नमः । ॐ उमामहेश्वराभ्यां नमः । ॐ शचीपुरन्दरा-
भ्यां नमः । सुमुखश्चैकदन्तश्च ० । धूम्रकेतुर्गणाध्यक्षो ० । विद्यारम्भे ० । शु-
क्लाम्बरधरं ० । अभीप्सितार्थं ० । सवमङ्गलं ० । सर्वदा सर्वकार्येषु ० । तदेव-
लग्नं ० । लाभस्तेषां ० । यत्र योगेश्वरः कृष्णो ० । सर्वेष्वारब्धकार्येषु ० । विना-
यकं गुरुं ० । सङ्कल्पः—विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः इत्यारभ्य शुभपुण्यतिथौ मम
सभार्यस्य सापत्यस्य सवान्धवस्य श्रीमहारुद्रप्रसादद्वारेण दीर्घायुः-
सुपुत्रसन्ततिप्राप्तिद्वारा एतज्जन्मकृतजन्मान्तरार्जितसकलकल्मषानिवृत्त्य-
र्थं कर्मणा ह्याक्रियमाणभूतानैकमहाग्रहभूतादिबाधानिरसनार्थं स-
च्चिदानन्दानन्ताद्वयाखण्डाचलाजाक्रियकूटस्थाच्युतब्रह्मात्मज्ञानरहितस्य
स्वश्रिया स्वविषयावस्तुरूपाविधाविलसितसंसारचक्रमुक्तनानादेहस्य

इदानीं केनचित्पुण्यपुञ्जातिशयेन प्राप्तनरकुलायस्य तत्र स्रक्चन्दन-
 वनितादिप्राप्तनानेन्द्रियकलाजलसस्वजादेहात्माभिमानस्य मरीचितोय-
 सन्निभनानाविषयसुखासक्ततया जातकामाद्यरिषडर्गकृतमूर्च्छाकुलस्य
 श्रुत्या प्ररोचनार्थं प्रद्योतितस्वर्गादिफलानुसन्धानाभिनिविष्टतया कृत-
 नानाकर्मजातस्य स्वर्गादिप्राप्तावपि नश्वरत्वात्केनचिदपि प्रकारेण सु-
 खमलभमानस्य अधुना केनचित्प्रारब्धसंस्कारेण प्राप्तप्रसादादाचार-
 श्रोत्रियशमदमादिसंपन्नब्रह्मात्मज्ञाननिष्ठसाधुसङ्गतस्य तन्मुखपङ्कज-
 निःसृतभगवद्गुणकथामकरन्दश्रवणपुटकृतपानजातसन्तोषस्य निर्वि-
 कल्पनिर्विकारनिरामयनिरालम्बनिर्वाणरूपस्यात्मसुखानुभवलालसत-
 यैहिकामुष्मिकनानाविधजातवैराग्यभाग्योदयस्य “चित्तशुद्धिद्वारा ज्ञान-
 प्राप्तावात्मसाक्षात्कारताभवती”तिन्यायात् चित्तशोधकधर्मसाधन आत्म-
 ज्ञानप्रकाशात्स्वरूपसंसिद्धयैअखण्डाव्यभिचारिण्या भक्त्या नित्यानन्द-
 निर्मलकीर्तिनामरूपगुणातिरिक्तभक्तजनसंसृतिनिरस्तिगृहीतसदाशिव-
 स्वरूपश्रीमत्कर्पूरगौरवृषभवाहनगौरीदेहार्द्धधारिसच्चिदानन्दमूर्तिप्रेरण-
 या श्रीसाम्बसदाशिवप्रीत्यर्थं तथा च श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलावाप्त्यर्थं
 देशकालाद्यनुसारतो यथाशक्ति भस्मोद्धूलनरुद्राक्षमालाधारणभूशुद्धि-
 भूतशुद्धिप्राणप्रतिष्ठान्तर्मातृकावहिर्मातृकापूर्वकमहान्याससमन्वितपञ्चव-
 कत्रपूजनपूर्वकम् अमुकरुद्रेण रुद्राभिषेकं (ऋत्विग्द्वारा वा) करिष्ये ॥
 तदङ्गत्वेन ब्राह्मणवरणं पूजनं च करिष्ये ॥ कलशाराधनपूर्वकम् ऋत्विजो
 वृत्वा ऋत्विग्भिः साकं भस्मोद्धूलनादि कुर्यात् ॥

॥ ३४ ॥ अथ भस्मोद्धूलनप्रयोगः ॥

सद्योजातमित्यस्य सद्योजात ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः ब्रह्मा देवता

वामदेवायेत्यस्य वामदेव ऋषिः जगती छन्दः विष्णुर्देवता अघोरेत्यस्य
 अघोर ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः रुद्रो देवता तत्पुरुषायेत्यस्य तत्पुरुष ऋषिः
 गायत्री छन्दः रुद्रो देवता ईशान इत्यस्य ईशान ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः
 रुद्रो देवता सर्वेषां भस्मपरिग्रहणे विनियोगः—ॐ सद्योजातं प्रपद्यामि
 सद्योजाताय वै नमो नमः । भवे भवे नातिभवे भवस्व मां भवोद्भवाय
 नमः ॥ वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमो रुद्राय नमः
 कालाय नमः कलविकरणाय नमो बलविकरणाय नमो बलाय नमो
 बलप्रमथनाय नमः सर्वभूतदमनाय नमो मनोन्मनाय नमः ॥ अघोरे-
 भ्योथ घोरेभ्यो घोरघोरतरेभ्यः ॥ सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो नमस्तेऽ-
 अस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥ तत्पुरुषाय विद्महे । महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः
 प्रचोदयात् ॥ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपति-
 ब्रह्मणोधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मेऽअस्तु सदाशिवोम् ॥ इतिपञ्चाभिर्मन्त्रैर्न-
 र्यसम्भवस्यावसथ्यसम्भवस्य वा भस्मनः सव्यहस्ते परिग्रहणं दक्षिण-
 हस्तेनाच्छादनम् ॥ अग्निरित्यादिभस्माभिमन्त्रणमन्त्राणां पिप्पलाद
 ऋषिः गायत्री छन्दः कालाग्निरुद्रो देवता भस्माभिमन्त्रणे विनियोगः ।
 ॐ अग्निरितिभस्म वायुरितिभस्म जलमितिभस्म स्थलमितिभस्म व्योमेति
 भस्म सर्वहृद्वा इदं भस्म मन एतानि चक्षूंषि भस्मानि तस्माद्रतमेत-
 त्पाशुपतं यद् भस्मनाङ्गानि संस्पृशेत्तस्माद्रतमेतत्पाशुपतं पशुपाशवि-
 मोक्षायेति मन्त्रेण त्रिःकृत्वा भस्मनोऽभिमन्त्रणम् ॥ आपोज्योतिरि-
 त्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः यजुर्ब्रह्माग्निवायुसूर्याश्च देवताः भस्मन्यपामासे-
 चने विनियोगः—“ॐ आपोज्योतीरसोमृतं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरोम्” इतिमन्त्रे-
 ण जलाधिपं विष्णुमभिध्यायन्भस्मन्यपामासेचनम् । ॐ नमः शिवायेति
 षडक्षरेण संमर्दनम् । सर्वाङ्गे भस्मोद्धूलनम्—ईशान इत्यस्य ईशान

ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः रुद्रो देवता शिरसि भस्मोद्धूलने विनियोगः ।
 ॐ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोधिपति-
 ब्रह्मा शिवो मेऽस्तु सदाशिवोम्-इतिमन्त्रेण शिरसि । तत्पुरुषाय-
 त्यस्य तत्पुरुष ऋषिः गायत्री छन्दः रुद्रो देवता मुखे भस्मोद्धूलने
 विनियोगः-ॐ तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः
 प्रचोदयात्-मुखे । अघोरेभ्य इत्यस्य अघोर ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः
 रुद्रो देवता हृदये भस्मोद्धूलने विनियोगः । ॐ अघोरेभ्योऽथ घोरेभ्यो
 घोरघोरतरेभ्यः । सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो नमस्तेऽस्तु रुद्ररूपेभ्यः-हृदये ।
 वामदेवायेत्यस्य वामदेव ऋषिः जगती छन्दः विष्णुर्देवता गुह्ये भस्मो-
 द्धूलने विनियोगः-ॐ वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमो रुद्राय
 नमः कालाय नमः कलविकरणाय नमो बलविकरणाय नमो बलाय नमो
 बलप्रमथनाय नमः सर्वभूतदमनाय नमो मनोन्मनाय नमः-गुह्ये । सद्यो-
 जातमितिसद्योजात ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः ब्रह्मा देवता पादयोर्भस्मोद्धूलने
 विनियोगः-ॐ सद्योजातं प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमो नमः । भवे
 भवेनातिभवे भवस्व मां भवोद्भवाय नमः-पादयोः । प्रणवेन (ॐ) मस्त-
 कादिपादतलपर्यन्तं सर्वाङ्गे । ततस्त्रिपुण्ड्रधारणम्-मानस्तोक इत्यस्य
 कुत्स ऋषिः जगती छन्दः एको रुद्रो देवता भस्मोद्धरणे विनियोगः ।
 ॐ मानस्तो० ॥ १६ ॥ इत्यनेन भस्मोद्धरणम् । ज्यम्बकमित्यस्य
 वसिष्ठ ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः ज्यम्बको रुद्रो देवता ज्यायुषमित्यस्य
 नारायण ऋषिः उष्णिक्छन्दः आशीर्देवता भस्मना त्रिपुण्ड्रधारणे
 विनियोगः । ध्यानम्-यास्य प्रथमा रेखा सा गार्हपत्यश्चाकारो रजो
 भूर्लोकश्चात्मा क्रियाशक्तिर्ऋग्वेदः प्रातःसवनं महादेवो देवता । यास्य
 द्वितीया रेखा सा दक्षिणाग्निश्चाकारः सस्वमन्तरिक्षमन्तरात्मा चेच्छाश-

क्तिर्यजुर्वेदो माध्यान्दिनं सवनं महेश्वरो देवता । यास्य तृतीया रेखा
सा आहवनीयो मकारस्तमो द्यौः परमात्मा ज्ञानशक्तिः सामवेदस्तृती-
यसवनं शिवो देवता । इति ध्यायन्-ॐ त्र्यम्बकं यजामहे० । ॐ त्र्यायुषं
जमदग्निरिति द्वाभ्यामृग्भ्यां मध्यमाङ्गुलिभिस्त्रिभिरसि त्रिपुण्ड्रधा-
रणम् ॥ एवमेताभ्यामृग्भ्यां नेत्रयुग्मप्रमाणं भ्रुवोरन्तरं यावत्त्रिपुण्ड्रं
ललाटे । एताभ्यामेव क्रग्भ्यां तथैव वक्षसि । एवमेव दाक्षिणोत्तरयोः
स्कन्धयोश्च । एवं पञ्चसु स्थानेषु भस्मना त्रिपुण्ड्रधारणम् ॥

॥ ३५ ॥ अथ रुद्राक्षमालाधारणप्रयोगः ॥

स्वपुरतः पात्रे रुद्राक्षान्निधाय जलेन सम्प्रोक्ष्य गन्धपुष्पैरभ्यर्च्य
ध्यानम्-विधित्तदेशे च सुखासनस्थः शुचिः समग्रीवशिरःशरीरः ।
अत्याश्रमस्थः सकलेन्द्रियाणि निरुध्य भक्त्या स्वगुरुं प्रणम्य ॥
हृत्पुण्डरीकं विरुजं विशुद्धं विचिन्त्य मध्ये विशदं विशोकम् । तथादि-
मध्यान्तविहीनमेकं विभुं चिदानन्दमरूपमद्भुतम् ॥ उमासहायं पर-
मेश्वरं प्रभुं त्रिलोचनं नीलकण्ठं प्रशान्तम् ॥ इति उमासहायं शिवं
ध्यात्वा-ॐ त्र्यम्बकं यजामहे इत्यनेन शैवषडक्षरेण वा मन्त्रेण प्रतिष्ठित-
रुद्राक्षधारणम् ॥ प्रतिष्ठामन्त्रयोरन्यतरेण मन्त्रेण वा कण्ठे मस्तके
कर्णयोः करयोर्बाह्वोर्नयनयोः शिखायां वक्षसि च धारयेत् ॥

१ यद्वा ललाटे बाहोर्हृदये नागौ चेत्येव पञ्चसु स्थानेषु त्रिपुण्ड्रधारणम् । इदं भस्मधारणं
त्रिपुण्ड्रधारणं च चतुराश्रमिणां साधारणं नित्यं च । भस्मोद्बलनेऽशक्तश्चेच्छिरोललाटवक्षः-
स्कन्धेषु त्रिपुण्ड्रधारणमेव कुर्यादिति रुद्रकल्पद्रुमे ॥ २ इति जाबालोपनिषदि ॥ ३ रुद्राक्ष-
धारणनिर्णयः-रुद्राक्षान् कण्ठदेशे दशनैपरिमितान्मस्तके विंशती द्वे षट् षट् कर्णप्रदेशे
करयुगलकृते द्वादशैर्द्वादशैव । बाहोरिन्दोः कर्णैर्भिनयनयुगकृते द्वौकमेकं शिखायां वक्षस्यष्टा-
धिकं यः कलयति शतैकं स स्वयं नीलकण्ठः ॥ बाहोरिन्दोः कलाभिः पृथगथ च
शिखासूत्रयोरेकमेकम्-इत्यपि पाठः ॥

॥ ३६ ॥ अथ भूशुद्धिप्रयोगः ॥

हस्ते जलमादाय-ॐ नमो भगवते रुद्रायेति दशाक्षरमन्त्रस्य प्रजापति-
 ऋषिः रुद्रो देवता विराट् छन्दः आचमने प्राणायामे च विनियोगः ।
 ॐ नमो भगवते रुद्राय स्वाहा । ॐ नमो भगवते रुद्राय स्वाहा । ॐ नमो
 भगवते रुद्राय स्वाहा । हस्तपक्षालनम्-ॐ नमो भगवते रुद्राय । प्राणा-
 यामः-ॐ नमो भगवते रुद्राय । ॐ नमो भगवते रुद्राय । ॐ नमो भगवते
 रुद्राय ॥ हस्ते जलमादाय-रुद्राभिपेकं कर्तुं योग्यतासिद्धये ऋत्विग्भिः
 सहाहं भूशुद्धिभूतशुद्धिमाणप्रतिष्ठान्तमार्तृकावहिर्मातृकान्यासान्महा-
 न्यासांश्च करिष्ये । नमस्कारः । दक्षिणे-ॐ सरस्वत्यै नमः । ॐ शङ्ख-
 निधये नमः ॥ वामभागे-ॐ लक्ष्म्यै नमः ॥ ॐ पद्मनिधये नमः ॥ आसनम्-
 पृथिवत्वयेति मेरुपृष्ठऋषिः कूर्मो देवता सुतलं छन्दः आसने विनियोगः ।
 ॐ पृथिव त्वया धृता लोका देवि त्वं विष्णुना धृता । त्वं च धारय मां
 देवि पवित्रं कुरु चासनम् ॥ प्रार्थना-ॐ विश्वशक्त्यै नमः । ॐ महाशक्त्यै
 नमः । ॐ कूर्मासनाय नमः । ॐ योगासनाय नमः । ॐ अनन्तासनाय
 नमः । ॐ विमलासनाय नमः । मध्ये-ॐ परमसुखासनाय नमः ।
 ॐ भूर्भुवःस्व आत्मासनाय नमः-इति मन्त्रेण पुष्पादिना आत्मनः
 आसनदानम् ॥ शिखाबन्धनम्-चिद्रूपिणि महामाये दिव्यतेजः
 समविन्ते । तिष्ठ देवि शिखाबन्धे तेजोवृद्धिं कुरुष्व मे ॥ अङ्गुष्ठमात्रं

१ परशुरामकारिकायाम्-भूरसीति च भूशुद्धिः कार्या कार्यस्य सिद्धये । २ रामतापि-
 न्याम्-देवो भूत्वा यजेद्देवं नादेवो देवमर्चयेत् । देवार्चोयोग्यताप्राप्त्यै भूतशुद्धिं समाचरेत् ।
 भूतशुद्धिं विधायैव प्राणस्थापनमाचरेत् । एवं प्राणान्प्रतिष्ठाप्य मातृकान्यासमाचरेत् ॥ रुद्रकल्प-
 द्रुमस्याभिषेकपरिच्छेदे-भूतशुद्ध्यादिकं कार्यमिति परशुरामादयः नैवेति देवयाज्ञिकनारायणभ-
 ट्टादयः । हेसाद्रौ महार्णवे चाप्येवम् । भूतशुद्ध्यायकरणे न रुद्रवैगुण्यं करणे तु फलभूयस्त्वमिति
 केचित् ।

निर्ऋत्यां वद्धा दिग्बन्धः—अपसर्पन्तु०। अपक्रामन्तु०। तीक्ष्णदंष्ट्र०।
 तालत्रयकरणम्—ॐ सर्वभूतनिवारकाय शार्ङ्गाय सशराय सुदर्शनाय
 अस्त्रराजाय हुंफट् स्वाहा ॥ तालत्रयं कृत्वा स्वस्य परितः सर्वदिक्षु
 अस्त्रमुद्रां प्रदर्शयेत् । स्वदक्षिणभागे—ॐ गुरुभ्यो नमः । ॐ परमगुरुभ्यो
 नमः । ॐ परमेष्ठिगुरुभ्यो नमः । ॐ पूर्वसिद्धेभ्यो नमः । ॐ आचार्येभ्यो
 नमः ॥ स्ववामभागे—ॐ गणेशाय नमः । ॐ दुर्गायै नमः । ॐ क्षेत्रपालाय
 नमः । ॐ योगिनीभ्यो नमः । ॐ क्षेत्रेशाय नमः ॥ भूमिताडनम्—
 अपसर्पन्तु० । अपक्रामन्तु० स्ववामपाणिना त्रिवारं भूमिं ताडयेत् ।
 भूरसीत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः मातृका देवताः प्रस्तारपङ्क्तिश्छन्दः भूशुद्धौ
 विनियोगः—भूमौ हस्तं कृत्वा—ॐ भूरसि भूमिरस्य दीतिरसि त्विश्वधा-
 या त्विश्वस्य भुवनस्य धर्त्री ॥ पृथिवीर्ष्वच्छपृथिवीर्हृहपृथिवीम्माहिर्-
 सी८ ॥ १५ ॥ भैरवनमस्कारः—यो भूतानामित्यस्य कौण्डिन्य ऋषिः
 नारायणो देवता अनुष्टुप्छन्दः भैरवनमस्कारे विनियोगः—ॐ यो भू-
 तानामधिपतिर्ष्वस्मिन्लोकाऽअधिश्चिता १ ॥ यऽइशे महतो महस्तेन
 गृह्णामि च्चामहम्मयि गृह्णामि त्वामहम् ॥ ३२ ॥ भैरवाय नमः ॥
 इति भूशुद्धिः ॥

॥ ३७ ॥ अथ भूतशुद्धिप्रयोगः ॥

कुम्भकप्राणायामेन मूलाधारात्कुण्डलीं परदेवतां विसतन्तुनिभां
 समुत्थाप्य ब्रह्मरन्ध्रगतां स्मृत्वा हृदयस्थं जीवं प्रदीपकलिकाकारं
 गृहीत्वा सुषुम्णामार्गेण ब्रह्मरन्ध्रं गत्वा ॐ हंसः सोहमिति मन्त्रेण जीवं

१ मूलाधारात्समुत्थाप्य कुण्डलीं परदेवताम् । सुषुम्णामार्गमाश्रित्य ब्रह्मरन्ध्रगतां स्मरेत् ।
 जीवं ब्रह्मणि संयोज्य हंसमन्त्रेण साधकः ॥

ब्रह्मणि संयोजयेत् । मातृकोपसंहारः—ॐक्षकारं हकारे उपसंहारामि ।
 ॐहकारं सकारे उप० । ॐसकारं षकारे उप० । ॐषकारं शकारे उप० ।
 ॐशकारं वकारे उप० । ॐवकारं लकारे उप० । ॐलकारं रकारे उप० ।
 ॐरकारं यकारे उप० । ॐयकारं मकारे उप० । ॐमकारं भकारे उप० ।
 ॐभकारं बकारे उप० । ॐबकारं फकारे उप० । ॐफकारं पकारे उप० ।
 ॐपकारं नकारे उप० । ॐनकारं धकारे उप० । ॐधकारं दकारे उप० ।
 ॐदकारं थकारे उप० । ॐथकारं तकारे उप० । ॐतकारं णकारे उप० ।
 ॐणकारं ढकारे उप० । ॐढकारं ढकारे उप० । ॐढकारं ठकारे उप० ।
 ॐठकारं टकारे उप० । ॐटकारं ञकारे उप० । ॐञकारं झकारे उप० ।
 ॐझकारं जकारे उप० । ॐजकारं छकारे उप० । ॐछकारं चकारे उप० ।
 ॐचकारं ङकारे उप० । ॐङकारं घकारे उप० । ॐघकारं गकारे उप० ।
 ॐगकारं खकारे उप० । ॐखकार ककारे उप० । ॐककारं अकारे उप० ।
 ॐअकारम् अकारे उप० । ॐअकारम् औकारे उप० । ॐऔकारम् ओकारे उप० ।
 ॐओकारम् ऐकारे उप० । ॐऐकारम् एकारे उप० । ॐएकारं लृकारे उप० ।
 ॐलृकारं लृकारे उप० । ॐलृकारम् ऋकारे उप० । ॐऋकारम् ऋकारे उप० ।
 ॐऋकारम् उकारे उप० । ॐउकारम् उकारे उप० । ॐउकारम् ईकारे उप० ।
 ॐईकारम् इकारे उप० । ॐइकारम् आकारे उप० । ॐआकारम् अकारे उप० ।
 ॐअकारं सहस्रदलाम्बुजाकारे ब्रह्मरन्ध्रे परमात्मनि लयं गत इति
 भावयेत् ॥ शरीरस्यात्मा ऋषिः प्रकृतिश्छन्दः परमात्मा देवता शरीर-
 भूतशुद्धयर्थे जपे विनियोगः । ॐपृथ्वीवीजमन्त्रस्य ब्रह्मा ऋषिः गायत्री

१ मातृकोपसंहारः आह्निकसूत्रावल्याम् अस्ति केष्वपि प्राचीनग्रन्थेषु न दृश्यते तत्र
 घूलं मृगम् ॥ २ शरीराकारभूतानां भूतानां यद्विशोधनम् । अव्यक्तब्रह्मसम्पर्काद्भूतशुद्धिरियं
 भूता ॥ भूतशुद्धिं विना कर्म क्रियते यज्जपादिकम् । तत्सर्वं निष्फलं यस्मात्तस्मात्तां पूर्वमाचरेत् ॥

छन्दःपृथ्वी देवता पृथ्वीभूतशुद्धयर्थे जपे विनियोगः—पादादिजानुपर्यन्तं पृथिवीस्थानं चतुरस्रं पीतवर्णं सविन्दुकं लंबीजसहितं ध्यायेत् ॥ ॐ वरुणवीजमन्त्रस्य हिरण्यगर्भ ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः वरुणो देवता वारुणि-भूतशुद्धयर्थं जपे विनियोगः—जान्वादिनाभिपर्यन्तं वरुणमण्डलं धनु-पाकारं शुभ्रवर्णं सविन्दुकं वंवीजसहितं ध्यायेत् ॥ ॐ वह्निवीजमन्त्रस्य कश्यप ऋषिः जगती छन्दः जातवेदोऽग्निर्देवता आग्नेयभूतशुद्धयर्थे जपे विनियोगः—नाभ्यां आरभ्य हृदयपर्यन्तम् अग्निमण्डलं त्रिकोणं रक्तवर्णं सविन्दुकं रंवीजसहितं ध्यायेत् ॥ ॐ वायुवीजमन्त्रस्य किष्किन्ध ऋषिः बृहती छन्दः वायुर्देवता वायव्याख्यभूतशुद्धयर्थे जपे विनियोगः—हृदयादारभ्य भूमध्यपर्यन्तं वायुमण्डलं वर्तुलं धूम्रवर्णं सविन्दुकं यंबीजसहितं ध्यायेत् ॥ ॐ आकाशवीजमन्त्रस्य रुद्र ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः परमात्मा देवता आकाशाख्यभूतशुद्धयर्थे जपे विनियोगः—भूमध्यादा-रभ्य ललाटान्तपर्यन्तम् आकाशमण्डलं नीरूपम् अवर्णं सविन्दुकं हंबीज-सहितं ध्यायेत् ॥ ततो वायुं सम्यङ् निरुध्य पृथिवीम् अप्सु लयं नयेत्—ॐ लं हँ ह्रँ फट् भुवं जले प्रविलापयामि । ततो जलम् अग्नौ

१ परशुराममहास्त्रपद्धतौ—पादादिजानुपर्यन्तं भूतत्वं तत्र मण्डलम् । पार्थिवं चतुरस्रं तलंबीजं वज्रलाञ्छितम् । पीतवर्णं च तद् ध्यात्वा बीजोच्छ्रितेन वा पुनः । भवितेन च तेनैव पृथिवीं प्राग्विशोधयेत् ॥ २ जान्वादिनाभिपर्यन्तम् आपस्तत्त्वं द्वितीयकम् । वारुणं मण्डलं तत्र धनुर्वद्विन्दुलाञ्छितम् ॥ वं बीजं शुक्लवर्णं तद् ध्यात्वाऽपस्तेन शोधयेत् ॥ ३ नाभिहृदयपर्यन्तं तेजस्तत्त्वं तृतीयकम् । मण्डलं वह्निसंज्ञं तत्रिकोणं पद्मलाञ्छितम् ॥ रं बीजं रक्तवर्णं तद् ध्यात्वा तेजस्तु शोधयेत् ॥ ४ हृदयादिभ्रुवोरन्तं वायुतत्त्वं चतुर्थकम् । वायव्यं मण्डलं तत्र वर्तुलं स्वतिकांक्षितम् ॥ धूम्रवर्णं च यं बीजं ध्यात्वा वायुं विशोधयेत् ॥ ५ भूमध्याद्ब्रह्मरन्ध्रान्तं व्योमतत्त्वं च पञ्चमम् ॥ हंबीजं निर्मलं ध्यात्वा तेनैव व्योम शोधयेत् ॥ ६ एवंभूतानि सञ्चिन्त्य प्रत्येकं प्रविलापयेत् । भुवं जले जलं वह्नौ वह्निं वायौ नभस्यमुम् ॥ विलाप्य खमहंकारे महत्तत्त्वेऽप्यहंकृतम् । महान्तं प्रकृतौ मायामात्मनि प्रविलापयेत् ॥

संहरेत्-ॐ वँ ह्रीँ ह्रः फट् जलं शुचौ प्रविलापयामि । ततः अग्निं वायौ
 संहरेत्-ॐ रँ ह्रँ ह्रः फट् अग्निं वायौ प्रविलापयामि । वायुम् आकाशे
 लयं नयेत्-ॐ यँ ह्रँ ह्रँ ह्रः फट् वायुम् आकाशे प्रविलापयामि ।
 आकाशम् अहंकारे संहरेत्-ॐ ह्रँ ह्रँ ह्रँ ह्रः फट् आकाशम् अहंकारे
 प्रविलापयामि ॥ ॐ अहंकारं प्रकृतौ प्रविलापयामि । ॐ प्रकृतिं परमा-
 त्मनि प्रविलापयामि । ततः शिरसि कर्णिकाकेसरैर्युते अष्टदले पद्मे
 चन्द्रसन्निभं चित्प्रकाशितं शिवं स्मृत्वा शुद्धचिन्मयो भूत्वा वामकुक्षि-
 स्थितं कृष्णम् अङ्गुष्ठपरिमाणकं विग्रहत्याशिरोयुक्तं कनकस्तेयबाहुकं
 मदिरापानहृदयं गुरुतल्पकटीयुतं तत्संयोगिपदद्वन्द्वम् उपपातकरोमकं
 खड्गचर्मधरं दुष्टम् अधोवक्त्रं दुःसहम् पापपुरुषं चिन्तयेत् । यँ इति वायुबीजं
 नाभौ एकादशवारं स्मृत्वा एनं पापपुरुषं शोषयेत्-ॐ यमिति वायुबी-
 जमन्त्रस्य किष्किन्ध ऋषिः बृहती छन्दः वायुर्देवता पापपुरुषशोषणे
 विनियोगः-नाभिकुहरादुत्थितेन महावायुना ॐ यँ यँ यँ यँ यँ यँ यँ
 यँ यँ यँ यँ (जप्त्वा) ॐ पापपुरुषं शोषयामि ॥ ॐ रमिति अग्निबीज-
 मन्त्रस्य कश्यप ऋषिः जगती छन्दः जातवेदोऽग्निर्देवता पापपुरुषदहने
 विनियोगः-मूलाधारादुत्थितेन अग्निकलापेन नवरन्ध्रप्रविष्टेन ॐ रँ
 रँ रँ रँ रँ रँ रँ रँ रँ (जप्त्वा) ॐ पापपुरुषं सन्दहामि ॥ एवं
 दग्ध्वा तदक्षिणया नासिकया विरेच्य ॐ वमिति वरुणबीजमन्त्रस्य हिर-

१ नाभौ स्मृत्वा मरुद्बीजं यमित्यक्षरसंयुतम् । कृष्णं षट्कोणमङ्गस्थं शोषयेत्तच्च
 वायुना । २ रमित्यक्षरसंयुक्तं त्रिकोणं वह्निमण्डलम् । रुद्रवारं जपित्वा तु निर्दहेत्पापपुरुषम् ॥
 अन्यग्रन्थेषु यमिति बीजं षोडशवारं रमिति चतुःषष्टिवारं वमिति द्वात्रिंशद्वारं जप्त्वा शोषणादि
 विधिर्दीक्षितस्तथाप्यत्र प्रयोगे काशिदीक्षितकृतसूत्रपद्धत्यनुसारेण सर्वाण्यपि बीजान्येकादशवारं
 जप्त्वा शोषणादिविधिरुक्तः ॥ ३ ततो हृत्पद्ममध्यस्थान्द्विभ्यात्परेरितात् । यमित्यक्षरसंयुक्ता-
 त्रिगतामृतवृष्टिभिः । सुधाबीजेन देहोत्थं भस्म संप्लावयेत्सुधीः ॥

प्यगर्भ ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः वरुणो देवता जीवसन्दोहाप्लावने विनियोगः-
मूलाधारात्सुषुम्णामार्गेण कुण्डलिनीं सच्चिदानन्दमयीं द्वादशान्तं नीत्वा
तत्संसर्गाद्भूतचिच्चन्द्रमण्डलाद्विगलितसुधाधारापूरेण ॐ वँ वँ वँ वँ वँ वँ
वँ वँ वँ वँ (इत्यमृतबीजं जप्त्वा) ॐ जीवसन्दोहम् आप्लावयामि ॥
ॐ लँ मिति पृथिवीबीजमन्त्रस्य ब्रह्मा ऋषिः गायत्री छन्दः पृथिवी
देवता भस्मपिण्डीकरणे विनियोगः-ॐ लँ लँ लँ लँ लँ लँ लँ लँ लँ
लँ लँ (जप्त्वा) ॐ अमृतपिण्डाच्छरीरमुत्पादयामि ॥ ॐ हँ मिति आ-
काशबीजमन्त्रस्य ब्रह्मा ऋषिः गायत्री छन्दः परमात्मा देवता अवका-
शीकरणे विनियोगः-ॐ हँ हँ हँ हँ हँ हँ हँ हँ हँ हँ (जप्त्वा) ॐ सा-
वकाशं करोमि ॥ ततः सृष्टिमार्गेण ब्रह्मणः सकाशादाकाशादीनि
भूतानि उत्पादयेत् । ब्रह्मणः प्रकृतिः प्रकृतेर्महत् महतोऽहङ्कारः अहङ्कारा-
दाकाशः आकाशाद्वायुः वायारग्निः अग्नेरापः अद्भ्यः पृथिवी पृथिव्या
ओषधयः ओषधीभ्योऽन्नम् अन्नाद्देतः रेतसः पुरुषः स वा एष पुरुषोऽ-
न्नरसमयः ॐ हंसः सोहम् । ब्रह्मण्येकभूतं जीवं स्वहृदयाम्बुजे संस्थाप्य
कुण्डलीं मूलाधारगतां संस्मरेत् ॥ इति भूतशुद्धिः ॥

॥ ३८ ॥ अथ प्राणप्रतिष्ठाप्रयोगः ॥

अस्य श्रीप्राणप्रतिष्ठामन्त्रस्य ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा ऋषयः ऋग्यजुः-
सामानि छन्दांसि जगत्सृष्टिः प्राणशक्तिर्देवता आँ बीजं ह्रीं शक्तिः
क्रौं कीलकं स्वशरीरे प्राणप्रतिष्ठापने विनियोगः-ॐ ब्रह्मविष्णुमहेश्वर-

१ भूबीजेन घनीकृत्य भस्म तत्कनकाण्डवत् ॥ २ हंबीजं निर्मलं जप्त्वा सावकाशं तु
कारयेत् । ३ कुण्डलीं जीवमादाय परसङ्गात्सुधामयीम् । संस्थाप्य हृदयाम्बुजे मूलाधारगतां
स्मरेत् ॥

ऋषिभ्यो नमः शिरसि । ऋग्यजुःसामच्छन्दोभ्यो नमः मुखे । जग-
 त्सृष्ट्यै प्राणशक्त्यै नमः हृदये । आँबीजाय नमः लिङ्गे । ऋँशक्त्यै
 नमः पादयोः । क्रौ कीलकाय नमः सर्वाङ्गेषु । अथकरन्यासाः-
 ॐ आँ ऋँ क्रौ अँ कँ खँ गँ घँ ङँ पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशात्मने आँ
 अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । ॐ आँ ऋँ क्रौ ईँ चँ छँ जँ झँ ञँ शब्दस्पर्शरूपरसग-
 न्धात्मने ईँ तर्जनीभ्यां नमः । ॐ आँ ऋँ क्रौ उँ टँ ठँ डँ ढँ णँ श्रोत्र-
 त्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणात्मने ऊँ मध्यमाभ्यां नमः । ॐ आँ ऋँ क्रौ एँ तँ थँ
 दँ धँ नँ वाक्पाणिपादपायूपस्थात्मने ऐँ अनामिकाभ्यां नमः । ॐ आँ
 ऋँ क्रौ ओँ पँ फँ बँ भँ मँ वक्तव्यादानगमनविसर्गानन्दात्मने औँ कनि-
 ष्ठिकाभ्यां नमः । ॐ आँ ऋँ क्रौ अँ यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ ळँ क्षँ मनो-
 बुद्ध्यहङ्कारचित्तविज्ञानात्मने अः करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः । अथ
 हृदयादिन्यासाः-ॐ आँ ऋँ क्रौ अँ कँ खँ गँ घँ ङँ पृथिव्यप्तेजोवाय्वा-
 काशात्मने आँ हृदयाय नमः । ॐ आँ ऋँ क्रौ ईँ चँ छँ जँ झँ ञँ शब्द-
 स्पर्शरूपरसगन्धात्मने ईँ शिरसे स्वाहा । ॐ आँ ऋँ क्रौ उँ टँ ठँ डँ ढँ
 णँ श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणात्मने ऊँ शिखायै वषट् । ॐ आँ ऋँ क्रौ
 एँ तँ थँ दँ धँ नँ वाक्पाणिपादपायूपस्थात्मने ऐँ कवचाय हुम् ।
 ॐ आँ ऋँ क्रौ ओँ पँ फँ बँ भँ मँ वक्तव्यादानगमनविसर्गानन्दात्मने
 औँ नेत्रत्रयाय वौपट् । ॐ आँ ऋँ क्रौ अँ यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ ळँ
 क्षँ मनोबुद्ध्यहङ्कारचित्तविज्ञानात्मने अः अस्त्राय फट् । आँ इति
 पाशबीजं नाभेरारभ्य पादान्तं न्यसामि । ऋँ इति शक्तिबीजं हृदया-

दारभ्य नाभ्यन्तं न्यसामि । क्रो इति अङ्कुशबीजं मस्तकादारभ्य हृद-
यान्तं न्यसामि । ॐ यं त्वगात्मने हृदयाय नमः । ॐ रं अमृगात्मने
दोर्मूलाभ्यां नमः । ॐ लं मांसात्मने ग्रीवायै नमः । ॐ वं मेद आत्मने
कुक्षिभ्यां नमः । ॐ शं अस्थ्यात्मने दक्षिणकराय नमः । ॐ षं मज्जा-
त्मने वामकराय नमः । ॐ सँ शुक्रात्मने दक्षिणपादाय नमः । ॐ हँ प्रा-
णात्मने वामपादाय नमः । ॐ लँ शक्त्यात्मने जठराय नमः । ॐ क्षं बी-
जात्मने आस्याय नमः । ध्यानम्-रक्ताम्भोधिस्थपोतोल्लसदरुणसरो-
जाधिरूडा कराब्जैः पाशं कोदण्डमिक्षूद्भवमथ गुणमप्यङ्कुशं पञ्चबाणान् ।
विभ्राणा स्रक्पालं त्रिनयनलसिता पीनवक्षोरुहाढ्या देवी बालार्कवर्णा
भवतु सुखकरी प्राणशक्तिः परा नः ॥ हृदये हस्तं निधाय-ॐ आँ
ॐ ह्रीं क्रो यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ लँ क्षँ हंसः सोहं मम प्राणा इह प्राणाः । ॐ आँ
ॐ ह्रीं क्रो यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ लँ क्षँ हंसः सोहं मम जीव इह स्थितः । ॐ आँ
ॐ ह्रीं क्रो यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ लँ क्षँ हंसः सोहं मम सर्वेन्द्रियाणि इहायान्तु ।
ॐ आँ ॐ ह्रीं क्रो यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ लँ क्षँ हंसः सोहं मम बाह्वनस्त्वच्चक्षुः-
श्रोत्रजिह्वाघ्राणप्राणाः इहैवागत्य स्वस्तये सुखं चिरं तिष्ठन्तु स्वाहा । षोड-
शवारं ॐ इति प्रणवं जपन् षोडशसंस्कारान्भावयेत्-ॐ गर्भाधानं सम्पा-
दयामि । ॐ पुंसवनं सम्पादयामि । ॐ सीमन्तोन्नयनं सं० । ॐ जात-
कर्म सं० । ॐ नामकरणं सम्पादयामि । ॐ निष्क्रमणं सं० । ॐ अन्न-
प्राशनं सं० । ॐ चूडाकरणं सं० । ॐ उपनयनं सं० । ॐ वेदव्रतचतु-
ष्टयं सं० । ॐ गोदानं सम्पादयामि । ॐ व्रतविसर्गं सं० । ॐ विवाहं
सम्पादयामि ॥ १६ ॥ इति प्राणप्रतिष्ठाप्रयोगः ॥

॥ ३९ ॥ अथ अन्तर्मातृकान्यासप्रयोगः ॥

अस्य श्रीअन्तर्मातृकान्यासस्य ब्रह्मा ऋषिः दैवी गायत्रीच्छन्दः
अन्तर्मातृका सरस्वती देवता ह्रलो बीजानि स्वराः शक्तयः विन्दवः
कीलकम् अनुष्ठीयमानश्रीपूजनपूर्वकरुद्राभिषेकाङ्गत्वेन न्यासे विनि-
योगः ॥ ऋष्यादिन्यासाः—ॐ ब्रह्मणे नमः शिरसि । ॐ गायत्री
च्छन्दसे नमो मुखे । ॐ अन्तर्मातृकासरस्वतीदेवतायै नमो हृदि ।
ॐ ह्रलूबीजेभ्यो नमः गुह्ये । ॐ स्वरशक्तिभ्यो नमः पादयोः ।
ॐ बिन्दुकीलकाय नमः सर्वाङ्गे ॥ प्राणायामत्रयं कृत्वा करन्यासाः—
ॐ अँ कँ खँ गँ घँ ङँ आँ अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । ॐ ईँ चँ छँ जँ झँ ञँ ईँ
तर्जनीभ्यां नमः । ॐ उँ टँ ठँ डँ ढँ णँ ऊँ मध्यमाभ्यां नमः । ॐ एँ
तँ थँ दँ धँ नँ ऐँ अनामिकाभ्यां नमः । ॐ ओँ पँ फँ बँ भँ मँ औँ कनि-
ष्ठिकाभ्यां नमः । ॐ अँ यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ ळँ अः करतल-
करपृष्ठाभ्यां नमः ॥ हृदयादिषडङ्गन्यासाः—ॐ अँ कँ खँ गँ घँ ङँ आँ
हृदयाय नमः । ॐ ईँ चँ छँ जँ झँ ञँ ईँ शिरसे स्वाहा । ॐ उँ टँ ठँ डँ ढँ
णँ ऊँ शिखायै वषट् । ॐ एँ तँ थँ दँ धँ नँ ऐँ कवचाय हुम् । ॐ ओँ
पँ फँ बँ भँ मँ औँ नेत्रत्रयाय वौषट् । ॐ अँ यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ ळँ
अः अस्त्राय फट् । ध्यानम्—पञ्चाशल्लिपिभिर्विभज्य मुखदोहृत्पद्म-
वक्षःस्थलां भास्वन्मौलिनिवद्धचन्द्रशकलामापीनतुङ्गस्तनीम् । मुद्रा-
मक्षगुणं सुधाढ्यकलशं विद्यां च हस्ताम्बुजैर्विभ्राणां विशदप्रभां

१ सोहमिति ॥ २ उच्चार्यैवमृषिच्छन्दोदेवताबीजशक्तयः । शिरोवदनहृद्गुह्यपादेषु
क्रमतो न्यसेत् ॥ ३ इड्या पूरयेत्प्राणान्स्वरैर्वर्णैश्च कुम्भयेत् । रेचयेद्यादिकैर्वर्णैरततः पिङ्गल्या
पुनः । तथैव पूरणं वायोः कुम्भकं रेचनं पुनः । इड्या स्यात्ततो द्वाभ्यां पूरणादित्रयं पुनः ॥
प्राणायामत्रयं त्वेवं कृत्वा न्यासान्समारभेत् ॥

त्रिनयनां वाग्देवतामाश्रये ॥ कण्ठस्थषोडशदलपत्रे अकारादिषोडश-
स्वरान्वयेत् ॐ अँ आँ ईँ ईँ उँ उँ ऋँ ऋँ ॠँ ॠँ एँ एँ ओँ ओँ अँ
अः । हृदयस्थे द्वादशदलपत्रे कादिठान्ताद्यसेत्-ॐ कँ खँ गँ घँ ङँ
चँ छँ जँ झँ ञँ टँ ठँ । नाभौ दशदलपत्रे डादिफान्ताद्यसेत्-ॐ डँ
ढँ णँ तँ थँ दँ धँ नँ पँ फँ । तदधः लिङ्गे षड्दले बादिलान्ताद्यसेत्-
ॐ वँ बँ मँ यँ रँ लँ । आधारे गुदे चतुर्दले वादिसान्ताद्यसेत्-ॐ
वँ शँ षँ सँ । ललाटे द्विदले ॐ हँ क्षँ इति द्वौ वर्णौ विन्यसेत् ।
ध्यानम्-आधारे लिङ्गनाभौ प्रकटितहृदये तालुमूले ललाटे द्वे पत्रे
षोडशारे द्विदशदशदले द्वादशार्द्धे चतुष्के । वासान्ते बालमध्ये डफ-
कठसहिते कण्ठदेशे स्वराणां हंसं तत्त्वार्थयुक्तं सकलदलगतं वर्णरूपं
नमामि ॥ बन्धूकाभां त्रिनेत्रां पृथुजघनलसत्कुक्षिमुद्रक्तवस्त्रां पीनो-
त्तुङ्गप्रवृद्धस्तनजघनभरां यौवनारम्भरूढाम् । सर्वालङ्कारयुक्तां सरसि-
जवदनामिन्दुसङ्क्रान्तमौलिं ह्यम्बां पाशाङ्कुशेष्टाभयवरदकरामम्बिकां
तां नमामि ॥ वर्णाङ्गवर्णमालाङ्गीं भारतीं भाललोचनाम् । रत्नसिंहा-
सनां देवीं वन्देऽहं सिद्धमातृकाम् ॥ इति अन्तर्मातृकान्यासप्रयोगः ॥

॥४०॥ अथ बहिर्मातृकान्यासप्रयोगः ॥

अस्य श्रीबहिर्मातृकान्यासस्य ब्रह्मा ऋषिः दैवी गायत्रीच्छन्दः
बहिर्मातृका सरस्वती देवता हलो बीजानि स्वरः शक्तयः विन्दवः
कीलकम् अनुष्ठीयमानश्रीपूजनपूर्वकरुद्राभिषेकाङ्गत्वेन न्यासे त्रिनि-
योगः । ऋष्यादिन्यासाः ॐ ब्रह्मणे नमः शिरसि । ॐ गायत्रीच्छन्दसे नमः
मुखे । ॐ बहिर्मातृकासरस्वतीदेवतायै नमो हृदि । ॐ हल्बीजेभ्यो नमः

गुह्ये । ॐ स्वरशक्तिभ्यो नमः पादयोः । ॐ अँ नमः मौलौ । ॐ आँ
 नमः मुखे । ॐ ईँ नमः दक्षिणनेत्रे । ॐ ईँ नमः वामनेत्रे । ॐ उँ नमः
 दक्षिणकर्णे । ॐ ऊँ नमः वामकर्णे । ॐ ऋँ नमः दक्षिणनासापुटे ।
 ॐ ॠँ नमः वामनासापुटे । ॐ ऌँ नमः दक्षिणपोले । ॐ ॡँ नमः
 वामकपोले । ॐ एँ नमः ऊर्ध्वदन्तपङ्क्तौ । ॐ ऐँ नमः अधोदन्तपङ्क्तौ ।
 ॐ ओँ नमः ऊर्ध्वोष्ठे । ॐ औँ नमः अधरोष्ठे । ॐ अँ नमः जिह्वामूले ।
 ॐ अः नमः ग्रीवायाम् ॥ ॐ कँ नमः दक्षिणबाहुमूले । ॐ खँ नमः
 दक्षिणकूर्परे । ॐ गँ नमः दक्षिणमणिवन्धे । ॐ घँ नमः दक्षिणकराङ्गुलि-
 मूले । ॐ ङँ नमः दक्षिणकराङ्गुल्यग्रे । ॐ चँ नमः वामबाहुमूले । ॐ
 छँ नमः वामकूर्परे । ॐ जँ नमः वाममणिवन्धे । ॐ झँ नमः वामाङ्गु-
 लिमूले । ॐ ञँ नमः वामकराङ्गुल्यग्रे । ॐ टँ नमः दक्षिणपादमूले ।
 ॐ ठँ नमः दक्षिणजानुनि । ॐ डँ नमः दक्षिणगुल्फे । ॐ ढँ नमः
 दक्षिणपादाङ्गुलिमूले । ॐ णँ नमः दक्षिणपादाङ्गुल्यग्रे । ॐ तँ नमः
 वामपादमूले । ॐ थँ नमः वामजानुनि । ॐ दँ नमः वामगुल्फे ।
 ॐ धँ नमः वामपादाङ्गुलिमूले । ॐ नँ नमः वामपादाङ्गुल्यग्रे । ॐ पँ
 नमः दक्षिणकुक्षौ । ॐ फँ नमः वामकुक्षौ । ॐ बँ नमः पृष्ठे । ॐ भँ
 नमः नाभौ । ॐ मँ नमः उदरे । ॐ यँ त्वगात्मने नमः हृदि ।

१ आद्यो मौलिरथापरो मुखमिदं नेत्रे चकर्णावुक्त नासावंशपुटे ऋक्त तदनुजौ वर्णा
 कपोलद्वये । दन्ताश्चोर्ध्वमधस्तथोष्ठयुगलं सन्ध्यक्षराणि क्रमाज्जिह्वामूलमुदग्रविन्दुरपरो ग्रीवा
 विसर्गाश्वरः ॥ २ कादिर्दक्षिणतो भुजस्तदपरो वर्गश्च वामो भुजश्चादिस्तादिरनुक्रमेण चरणौ
 कुक्षिद्वयं वै पफौ । अंसः पृष्ठमत्रोऽथ नाभिर्दरं वादित्रयं धातवः याद्याः सप्त समीरणाश्च
 सपराः क्षान्तास्तु क्रोडे न्यसेत् ॥ त्वगसृङ्मांसमेदोस्थिमज्जाशुक्राणि धातवः । प्राणशक्त्यात्म-
 परमात्मोचिता व्यापकास्त्वमी ॥ ३ ॥ यादयो हृदयेऽसेऽथ ककुब्धसे हृदादि च । करपादयुगे
 न्यस्येदुदराननयोस्तथा । लिपिवर्णांशरीरे तु देशिको यतमानसः ॥

ॐ रं असृगात्मने नमः दक्षिणांसे । ॐ लं मांसात्मने नमः ककुदि ।
 ॐ वं मेदआत्मने नमः वामांसे । ॐ शं अस्थ्यात्मने नमः हृदादिद-
 क्षिणहस्तान्तम् । ॐ षं मज्जात्मने नमः हृदादिवामहस्तान्तम् । ॐ सं
 शुक्रात्मने नमः हृदादिदक्षिणपादान्तम् । ॐ हं प्राणात्मने नमः हृदा-
 दिवामपादान्तम् । ॐ लं शक्त्यात्मने नमः उदरे । ॐ क्षं परमात्मने
 नमः मुखे ॥ ध्यानम्-पञ्चाशद्वर्णभेदैर्विहितवदनदोःपादहृत्कुक्षिवक्षो-
 देशां भास्वत्कपर्दाकलितशशिकलामिन्दुकुन्दावदाताम् । अक्षस्रकुम्भ-
 चिन्तालिखितवरकरां त्रीक्षणां पद्मसंस्थामच्छाकल्पामतुच्छस्तनजघन-
 भरां भारतीं तां नमामि ॥ इतिबहिर्मातृकान्यासप्रयोगः ॥

॥ ४१ ॥ अथ महान्यासप्रयोगः ।

छन्दःपुरुषन्यासः-ॐतिर्यग्बिलाय चमसायौर्ध्वबुधाय छन्दः-
 पुरुषाय नमः शिरसि । ॐगौतमभरद्वाजाभ्यां नमः नेत्रयोः । ॐवि-
 श्वामित्रजमदग्निभ्यां नमः श्रोत्रयोः । ॐवसिष्ठकश्यपाभ्यां नमः नासा-
 पुटयोः । ॐ अत्रये नमः वाचि । ॐगायत्र्यै छन्दसे नमः अग्नये नमः
 शिरसि । ॐ उष्णिहे छन्दसे नमः सवित्रे नमः ग्रीवायाम् । ॐवृत्त्यै
 छन्दसे नमः बृहस्पतये नमः अर्नूके । ॐबृहद्रथन्तराभ्यां नमः द्यावा-
 पृथिवीभ्यां नमः बाह्वोः । ॐत्रिष्टुभे छन्दसे नमः इन्द्राय नमः मध्ये ।
 ॐजगत्यै छन्दसे नमः आदित्याय नमः श्रोण्योः । ॐअतिच्छन्दसे
 नमः प्रजापतये नमः लिङ्गे । ॐ यज्ञायज्ञियाय छन्दसे नमः वैश्वा-
 नराय नमः पायौ । ॐअनुष्टुभे छन्दसे नमः विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः
 ऊर्वोः । ॐ पङ्क्त्यै छन्दसे नमः मरुद्भ्यो नमः अष्टीर्वितोः । ॐद्विपदायै

१ एते अनादेशे सर्वेऽप्यङ्गुष्ठानामिकाभ्यां कार्याः आदेशे तु यथादेशम् ॥ २ अङ्गु-
 ष्ठवंशम् ॥ ३ मध्यमुदरम् ॥ ४ अष्टीवान् जानु ॥

छन्दसे नमः विष्णवे नमः पादयोः । ॐ विच्छन्दसे नमः वायवे नमः
 प्राणिषु । ॐ न्यूनाक्षराय छन्दसे नमः अद्भ्यो नमः हस्तद्वयविपर्यासेन
 मस्तकादिपादान्तं सर्वाङ्गेषु । इति सर्वानुक्रमसूत्रविहितश्छन्दः पुरुष-
 न्यासः ॥ अथ बृहत्पराशरस्मृतिविहितः पञ्चाङ्गरूपाणां न्यासः प्रथमः-
 मनोजूतिरित्यस्य आङ्गिरसो बृहस्पतिर्ऋषिः यजुश्छन्दः विश्वेदेवा देवता
 हृदये न्यासे विनियोगः । हृदयं स्पृष्ट्वा-ॐ मनोजूति० ॥ १३ ॥
 हृदयाय नमः ॥ अत्रोध्यग्निरित्यस्य बुधगविष्टिरावृषी त्रिष्टुप्छन्दः
 अग्निर्देवता शिरसि न्यासे विनियोगः । शिरः स्पृष्ट्वा-ॐ अत्रोध्यग्नि-
 समिधा जनानाम्प्रति धेनुमिवायतीमुपासम् । यद्वाऽईव प्रवयामुज्जिहा-
 नाऽप्यभानवः-सिस्तते नाकुमच्छ ॥ १४ ॥ शिरसे स्वाहा ॥ मूर्द्धा-
 नमित्यस्य भरद्वाज ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः वैश्वानरोऽग्निर्देवता शिखायां
 न्यासे विनियोगः ॥ शिखां स्पृष्ट्वा-ॐ मूर्द्धानन्दिनो ॥ १५ ॥ शिखा-
 यै वषट् ॥ मर्माणित इत्यस्य विवस्वानृषिः त्रिष्टुप्छन्दः छिद्भोक्ता
 देवताः कवचन्यासे विनियोगः-ॐ मर्माणितेवमर्माणां ॥ १६ ॥ कव-
 चाय हुम् । भानस्तोक इत्यस्य कुत्स ऋषिः जगती छन्दः एको
 रुद्रो देवता अस्त्रन्यासे विनियोगः । ॐ भानस्तोके ॥ १७ ॥ अस्त्राय
 फट् ॥ इति पञ्चाङ्गन्यासः प्रथमः ॥

अथ द्वितीयो न्यासः-यातेरुद्रेत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः
 एको रुद्रो देवता शिखायां न्यासे विनियोगः-ॐ यातेरुद्रशिवा ॥ १८ ॥

१ प्राणवायोः सञ्चारस्थानं नासिका प्राणशब्देनोच्यते ॥ २ वक्ष्यमाणेषु सर्वेष्वङ्गन्यासेषु
 तत्तदङ्गं स्पृष्ट्वा सर्वे न्यासमन्त्राः सत्सरा एव न्यस्तव्याः ॥ ३ जूतिर्जुषतामित्यस्य स्थाने ज्यो-
 तिर्जुषतामित्येवं काण्वपाठः । एवं न्यासपूजादौ प्रतीकेन विनियुक्तमन्त्राः स्वशाखासमधीतपाठाः
 पठनीया न पुनर्माध्यन्दिनशाखासमधीतपाठाः इति तेषां विशेषः ।

शिखायाम् ॥ अस्मिन्महत्पर्यव इत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः
 बहवो रुद्रा देवताः शिरसि न्यासे विनियोगः—ॐ अस्मिन्महत्पर्यव-
 वेन्त० ॥ ५५ ॥ शिरसि ॥ असङ्ख्याता इत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः
 अनुष्टुप्छन्दः बहवो रुद्रा देवता ललाटे न्यासे विनियोगः—ॐ असङ्-
 ख्याता० ॥ ५५ ॥ ललाटे ॥ त्र्यम्बकमितिद्वयोराद्यस्य वसिष्ठ ऋषिः
 द्वितीयस्य प्रजापतिर्ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः त्र्यम्बको रुद्रो देवता नेत्रयो-
 न्यासे विनियोगः—ॐ त्र्यम्बकं ॥ त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं मपति०
 ॥ ६३ ॥ नेत्रयोः ॥ मानस्तोक इत्यस्य कुत्स ऋषिः जगती छन्दः
 एको रुद्रो देवता नासिकायां न्यासे विनियोगः—ॐ मानस्तोके०
 ॥ ५६ ॥ नासिकायाम् ॥ अवतत्येत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः
 एको रुद्रो देवता मुखे न्यासे विनियोगः—ॐ अवतत्यधनुषं ॥ ५३ ॥
 मुखे । नीलग्रीवा इति द्वयोः परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः बहवो रुद्रा
 देवताः कण्ठे न्यासे विनियोगः—ॐ नीलग्रीवाऽं शितिकण्ठादिवं ॥
 ५६ ॥ ॐ नीलग्रीवाऽं शितिकण्ठाऽं शिर्वाऽ० ॥ ५३ ॥ कण्ठे ॥ नम-
 स्तऽआयुधायेत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः एको रुद्रो देवता
 प्रकोष्ठयोर्न्यासे विनियोगः—ॐ नमस्तऽआयुधायानां० ॥ ५६ ॥ प्रको-
 ष्ठयोः ॥ ये तीर्थानीत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः बहवो रुद्रा
 देवताः हस्तयोर्न्यासे विनियोगः—ॐ येतीर्थानि० ॥ ६१ ॥ हस्तयोः ॥
 नमो वः किरिकेभ्य इत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः सामोष्णिक् यजुरुष्णिक्
 यजुरुष्णिक् यजुरुष्णिक् दैवी जगती वा छन्दांसि किरिकादयो मन्त्र-
 वर्णावगता अन्यतरतो नमस्कारा बहवो रुद्रा देवताः हृदये न्यासे

विनियोगः—ॐ नमो वटं किरिकेभ्यो ॥ १६ ॥ हृदये ॥ नमो हिरण्य-
वाहव इत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अत्रैकादशाक्षराणां यजुस्त्रिष्टुप् अष्टाक्ष-
राणां यजुरनुष्टुप् दशाक्षरस्य यजुः पङ्क्तिरिति छन्दांसि हिरण्यवाह्यादयो
मन्त्रवर्णावगता उभयतो नमस्कारा बहवो रुद्रा देवता नाभौ न्यासे
विनियोगः—ॐ नमो हिरण्यवाहवे ॥ १७ ॥ नाभौ ॥ इमारुद्रायेत्यस्य
कुत्सऋषिः जगती छन्दः एको रुद्रो देवता गुह्ये न्यासे विनियोगः—
ॐ इमारुद्राय तवसे ॥ १८ ॥ गुह्ये ॥ मानो महान्तमित्यस्य कुत्स ऋषिः
जगती छन्दः एको रुद्रो देवता ऊर्वो न्यासे विनियोगः—ॐ नानो-
महान्तमुत्तमानोऽ ॥ १९ ॥ ऊर्वोः । एषत इत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः
सामपङ्क्तिर्यजुर्जगती छन्दांसि रुद्रो देवता जान्वो न्यासे विनियोगः—
ॐ एषते रुद्रभागे ॥ २० ॥ जान्वोः ॥ अवरुद्रमित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः
पङ्क्तिश्छन्दः रुद्रो देवता जङ्घयो न्यासे विनियोगः—ॐ अवरुद्रमदीमह्य ॥
२१ ॥ जङ्घयोः ॥ अद्वचवोचदित्यस्य परमेष्ठी ऋषिः पङ्क्तिश्छन्दः एको रुद्रो
देवता कवचन्यासे विनियोगः—ॐ अद्वचवोचद ॥ २२ ॥ कवचाय हुम् ।
नमो विलिम्बन इत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः षडक्षराणां यजुर्गायत्री पञ्चाक्षर-
योदैवी पङ्क्तिः सप्ताक्षरस्य यजुरुष्णिक् छन्दांसि विलिम्बनादयो मन्त्रवर्णा-
वगता अन्यतरतो नमस्कारा बहवो रुद्रा देवता उपकवचन्यासे
विनियोगः—ॐ नमो विलिम्बने ॥ २३ ॥ उपकवचम् ॥ नमोस्तु नीलग्री-
वायेत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः एको रुद्रो देवता तृतीयनेत्र-
न्यासे विनियोगः—ॐ नमोस्तु नीलग्रीवाय ॥ २४ ॥ मुष्टितो विमुक्तया
मध्यमया तृतीयनेत्रे ॥ प्रमुञ्चेत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः एको

१ जानुगुल्फयोरन्तरालं जङ्घा ॥ २ कवचाद्विपरीतमुपकवचमिति महार्णवकारानु-
सारिणः सर्वे निबन्धकाराः पद्धतिकाराश्च । कवचोपरि कवचमुपकवचमित्यपरे ॥

रुद्रो देवता अस्त्रन्यासे विनियोगः—ॐ प्रमुञ्चधनुर्व० ॥ १/६ ॥ अस्त्राय फट् ॥ षऽएतावन्तश्चेत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः बहवो रुद्रा देवताः दिग्बन्धने विनियोगः—ॐ षऽएतावन्तश्च ॥ ६/३ ॥ दिक्षु विदिक्षु च परस्परं तर्जन्यङ्गुष्ठाग्रस्फोटनेन दिग्बन्धः ॥ इति शिखाद्य-
स्त्रान्तो दिग्बन्धसहित एकोनविंशत्यङ्गन्यासो द्वितीयः ॥

अथ तृतीयो न्यासः—ॐ नमो भगवते रुद्रायेति दशाक्षरमन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिः विराट् छन्दः श्रीरुद्रो देवता न्यासे विनियोगः—ॐ नमः मूर्धनि । ॐ ननमः नासिकायाम् । ॐ नोनमः ललाटे । ॐ नभनमः मुखे । ॐ नगनमः कण्ठे । ॐ न्वनमः हृदये । ॐ नैनमः दाक्षिणहस्ते । ॐ नूनमः वामहस्ते । ॐ न्रानमः नाभौ । ॐ न्यं नमः पादयोः ॥ इति दशाक्षरम-
न्त्रन्यासस्तृतीयः ॥

अथ चतुर्थो न्यासः—त्रातारमित्यस्य गर्ग ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः इन्द्रो देवता प्राच्यां सम्पुटीकरणे विनियोगः—ॐ त्रातारुमिन्द्रं मयितारुमिन्द्रं हवेहवेसुहवदुशूरुमिन्द्रं ॥ हवामिश्रकम्पुरुहुतमिन्द्रं स्वस्तिनो मधवा धाचिन्द्रं ॥ ५/० ॥ प्राच्याम् ॥ १ ॥ त्वन्नोऽअग्नइत्यस्य हिरण्य-
रूप आङ्गिरस ऋषिः जगती छन्दः अग्निर्देवता आग्नेय्यां सम्पुटीक-
रणे विनियोगः—ॐ त्वन्नोऽअग्नेतवदेवपायुभिर्मर्मोन्नोरक्षतन्वच्चवन्ध । त्रातातोक्तस्युतनये गवामस्यनिमेपुर् रक्षमाणस्तवन्वते ॥ १/३ ॥ आग्ने-
य्याम् ॥ २ ॥ सुगन्धपन्थामित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः वैवस्वतो देवता दक्षिणस्यां दिशि सम्पुटीकरणे विनियोगः—ॐ सुगन्धपन्थां प्रदि-

१ स च मुद्रिताञ्जलिना प्राच्यादिदिक्षु वक्ष्यमाणमन्त्रैः कार्यः ॥ २ यदि सम्पुटी-
करणं नमस्काराद्यैकतन्त्रेण कर्तव्याद्येत्तदा सम्पुटीकरणे नमस्कारे च विनियोगः इति वक्तव्यम् ।
एवं प्राच्यां सम्पुटीकरणम् इन्द्राय नमः । आग्नेय्यां सम्पुटीकरणम् अग्नये नमः इत्यादिकं वक्तव्यम् ।

शन्नऽएहिज्योतिष्मद्रेहजरन्ऽआयुः ॥ अपैतुमृतपुरमृतम्ऽआगाद्वैवस्व-
 तोनोऽअभयंकृणोतु ॥ दक्षिणस्याम् ॥३॥ असुन्वन्तमित्यस्य प्रजापति-
 ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः निर्ऋतिर्देवता नैऋत्यां सम्पुटीकरणे विनियोगः-
 ॐ असुन्वन्तमयंजमानमिच्छस्तेनस्येच्यामद्विवहितस्करस्य ॥ अन्य-
 मुस्मदिच्छसा तऽइत्यानमो देवि निर्ऋते तुव्यमस्तु ॥६३॥ नैऋत्याम्
 ॥ ४ ॥ तच्चायामीत्यस्य शुनःशेष ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः वरुणो देवता
 प्रतीच्यां सम्पुटीकरणे विनियोगः-ॐ तच्चायामिब्रह्मणा ॥५८॥ प्रती-
 च्याम् ॥ ५ ॥ आनोनियुद्धिरित्यस्य वसिष्ठ ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः वायुर्देवता
 वायव्यां सम्पुटीकरणे विनियोगः-ॐ आनोनियुद्धिः शतिनीभिरद्वुरद्वु-
 सहस्रिणीभिरुपयाहि यज्ञम् ॥ वायोऽअस्मिन्तसवनेमादयस्वयुयम्पात-
 स्वस्तिमिहसदानहं ॥६३॥ वायव्याम् ॥ ६ ॥ वयऽसोमेत्यस्य वन्धुर्ऋषिः
 गायत्री छन्दः सोमो देवता उदीच्यां सम्पुटीकरणे विनियोगः-ॐ
 वयऽसोमव्रते ॥५९॥ उत्तरस्याम् ॥ ७ ॥ तमीशानमित्यस्य गौतम ऋषिः
 जगती छन्दः ईशानो देवता ऐशान्यां सम्पुटीकरणे विनियोगः-ॐ तमी-
 शानञ्जगत्तस्तथुपस्पर्तिन्धियञ्जिन्वमवसेहमहेवयम् ॥ पूषानोयथावेदं-
 सामसद्वृधेरक्षिता पायुरदव्यहंस्वस्तये ॥६४॥ ऐशान्याम् ॥ ८ ॥ अस्मे
 रुद्रा इत्यस्य प्रगाथ ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः ब्रह्मा देवता उद्धर्वायां सम्पुटी-
 करणे विनियोगः-ॐ अस्मे रुद्रामेहनापर्वतासोवृत्रहस्ये भरंहूतौस-
 जोपाहं ॥ यः शऽसते स्तुवते धारिं पञ्चऽइन्द्रज्जयेष्टाऽअस्माँ २ ऽ
 अं वन्तु देवाः ॥६५॥ उद्धर्वायाम् ॥ ९ ॥ स्योनापृथिवीत्यस्य मेधाति-
 थिर्ऋषिः गायत्रीछन्दः अनन्तो देवता अधोदिशि सम्पुटीकरणे विनि-
 योगः-ॐ स्योनापृथिविनो ॥६६॥ अधोदिशि ॥ १० ॥ त्रातारमित्यस्य
 गर्ग ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः इन्द्रो देवता प्राच्यां नमस्कारे विनियोगः-

ॐ त्रातारमिन्द्रं ॥ इन्द्राय नमः ॥ १ ॥ त्वन्नोऽअग्नइत्यस्य हिरण्यस्तूप आङ्गि-
रस ऋपिः जगती छन्दः अग्निर्देवता आग्नेय्यां नमस्कारे विनियोगः-
ॐ त्वन्नोऽअग्ने ॥ अग्नये नमः ॥ २ ॥ सुगन्धुपन्थामित्यस्य प्रजापतिर्ऋपिः
त्रिष्टुप्छन्दः वैवस्वतो देवता दक्षिणस्यां दिशि नमस्कारे विनियोगः-
ॐ सुगन्धुपन्थां ॥ यमाय नमः ॥ ३ ॥ असुन्यन्तमित्यस्य प्रजापतिर्ऋपिः त्रि-
ष्टुप्छन्दः निर्ऋतिर्देवता नैऋत्यां नमस्कारे विनियोगः-ॐ असुन्यन्तं ॥
निर्ऋतये नमः ॥ ४ ॥ तत्त्वायामीत्यस्य शुनः शेष ऋपिः त्रिष्टुप्छन्दः वरुणो
देवता प्रतीच्यां नमस्कारे विनियोगः ॐ तत्त्वायामि ॥ वरुणाय नमः ॥ ५ ॥
आनोनियुद्धिरित्यस्य वसिष्ठ ऋपिः त्रिष्टुप्छन्दः वायुर्देवता वायव्यां नम-
स्कारे विनियोगः ॐ आनोनियुद्धिः ॥ वायवे नमः ॥ ६ ॥ वयसोमेत्यस्य
वन्धुर्ऋपिः गायत्री छन्दः सोमो देवता उदीच्यां नमस्कारे विनियोगः-
ॐ वयसोमं ॥ कुवेराय नमः ॥ ७ ॥ तमीशानमित्यस्य गौतम ऋपिः जगती
छन्दः ईशानो देवता ऐशान्यां नमस्कारे विनियोगः-ॐ तमीशानं ॥
ईशानाय नमः ॥ ८ ॥ अस्मेरुद्रा इत्यस्य प्रगाथ ऋपिः त्रिष्टुप्छन्दः ब्रह्मा
देवता ऊर्ध्व्यां नमस्कारे विनियोगः-ॐ अस्मेरुद्रा ॥ ब्रह्मणे नमः
॥ ९ ॥ स्योनापृथिवीत्यस्य मेधातिथिर्ऋपिः गायत्री छन्दः अनन्तो देवता
अधोदिशि नमस्कारे विनियोगः-ॐ स्योनापृथिवि ॥ अनन्ताय नमः ॥
इति सम्पुटनमस्काराख्यो न्यासश्चतुर्थः ॥

अथ पञ्चमो न्यासः-यज्जाग्रतइति षडैर्चशिवसङ्कल्पमूक्तस्य शिवस-
ङ्कल्प ऋपिः त्रिष्टुप्छन्दः मनो देवता हृदये न्यासे विनियोगः ॥ मुष्टि-
विनिर्गताङ्गुष्ठौ संयुक्तौ कृत्वा हृदये संस्थाप्य ॐ यज्जाग्रतो ॥ येन कर्मा ॥

१ काण्वशाखायां त्वेकस्या एव ऋचः शिवसङ्कल्पवृत्तायाः समाम्नातत्वात् यज्जाग्रत
इत्येकया ऋचा हृदयन्यास इति काण्वानां विशेषः ॥

यत्प्रज्ञा० । वेनेदम्भु० । यस्मिन्नृच० । सुषारथि० । हृदयाय नमः॥ सहस्र-
 शीर्षेतिषोडशर्चस्य पुरुषसूक्तस्य नारायणपुरुष ऋषिः आद्यानां
 पञ्चदशानामनुष्टुप्छन्दः यज्ञेनयज्ञमित्यस्यास्त्रिष्टुप् छन्दः जगद्बीजं
 पुरुषो देवता शिरसि न्यासे विनियोगः । मुष्टिविनिर्गताङ्गुष्ठौ संयुक्तौ
 निस्तर्जनीकौ ललाटे कृत्वा ॐ सहस्रशीर्षा० । पुरुषऽएवे० । एतावा-
 नस्य० । त्रिपादूर्ध्व० । ततोऽधिरा० । तस्माद्यज्ञा० । तस्माद्यज्ञा० ।
 तस्मादश्वानां० । तैष्यज्ञं० । यत्पुरुषं० । ब्राह्मणोऽस्य० । चन्द्रमा० ।
 नाभ्या० । यत्पुरुषेण० । सप्तास्या० । यज्ञेनयज्ञं० । शिरसे स्वाहा ॥
 अद्भ्यःसम्भृत इति षट्चस्य उत्तरनारायणस्य नारायणपुरुष ऋषिः
 आद्यानां तिसृणां त्रिष्टुप् छन्दः चतुर्थपञ्चमयोरनुष्टुप्छन्दः अन्त्याया-
 स्त्रिष्टुप्छन्दः आदित्यो देवता शिखायां न्यासे विनियोगः ॥ मुष्टिपुटौ
 करौ कृत्वाऽङ्गुष्ठावधः प्रसक्ताग्रौ कनिष्ठे चोर्ध्वतः प्रसक्ताग्रे कृत्वा शिखां
 स्पृष्ट्वा ॐ अद्भ्य० । वेदाहमे० । प्रजापति० । सोदेवेऽभ्यऽ० । रुचम्त्रा० ।
 श्रीश्चते० । शिखायै वषट् ॥ आशुःशिशान इति द्वादशर्चस्याप्रतिरथस्य
 अप्रतिरथ ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः इन्द्रो देवता कवचन्यासे विनियोगः ।
 ॐ आशु० । सुङ्क्रन्दने० । सऽइष्टु० । वृहस्पते० । बलविज्ञा० । गोत्रभिदं० ।
 अभिगोत्राणि० । इन्द्रऽआसा० । इन्द्रस्य० । उद्धर्षय० । अस्माक० । अमी-
 पांश्चित्तं० । कवचाय हुम् । इत्युच्चार्य अङ्गुष्ठौ प्रसक्ताग्रौ तर्जन्यौ च
 त्रिकोणवत्कृत्वा मूर्द्ध्नि पश्चान्मुखं कृत्वा उभयपार्श्वतः करौ हृदन्तं नय-
 न्कवचं न्यसेत् ॥ चिन्नादित्यस्य चिन्नाट् सौर्य ऋषिः जगती छन्दः
 सूर्यो देवता उदुत्यमितितिसृणां प्रस्कण्व ऋषिः गायत्री छन्दः सूर्यो
 देवता तम्प्रत्क्रयेत्यस्य ब्रह्मस्वयंभूर्ऋषिः जगतीछन्दः विश्वेदेवा देवता

अयंवेनइत्यस्य ब्रह्मस्वयंभूर्ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः सोमो देवता चित्रमित्यस्य
 ब्रह्मस्वयंभूर्ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः सूर्यो देवता आन इ. यस्य अगस्त्य ऋषिः
 त्रिष्टुप्छन्दः सूर्यो देवता यदद्येत्याय श्रुतकक्षसुतङ्कक्षाट्टपी गायत्री
 छन्दः सूर्यो देवता तरणिरित्यस्य प्रस्कण्व ऋषिः गायत्री छन्दः सूर्यो
 देवता तत्सूर्यस्येतिद्वयोः कुत्स ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः सूर्यो देवता वण्महा-
 नितिद्वयोर्जमदग्निर्ऋषिः आद्यस्य बृहती छन्दः द्वितीयस्य सतो बृहती
 छन्दः सूर्यो देवता श्रायन्तऽइवेत्यस्य नृमेध ऋषिः बृहती छन्दः सूर्यो
 देवता अद्यादेवा इत्यस्य कुत्स ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः सूर्यो देवता आकृ-
 ण्णेनेत्यस्य हिरण्यस्तूप आङ्गिरस ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः सूर्यो देवता
 नेत्रत्रयन्यासे विनियोगः-ॐ ह्रिं ब्राह्म ० । उदुत्स्यं ० । येनोपावक ० । दैव्या-
 वद्धसूर्य ० । तम्प्रत्वनथां ० । अयंवेन ० । चित्रदेवा ० । आनऽइहा ० । यदद्य ०
 तरणि ० । तत्सूर्यस्य ० । तद्धिमन्नस्य ० । वण्महा ० । यदमूर्य ० । श्रायन्त ० ।
 अद्यादेवा ० । आकृष्णेन ० । नेत्रत्रयाय वौषट् ॥ नमस्तेरुद्रेतिशतरुद्रि-
 याख्यस्य रौद्राध्यायस्य परमेष्ठी ऋषिः देवा ऋषयः प्रजापतिर्वा
 ऋषिः नमस्तेरुद्रेत्यस्य गायत्री छन्दः यातेरुद्रेत्यादीनां तिसृणामनुष्टुप्
 छन्दः अद्यद्योचदधिवक्तादितिसृणां पङ्क्तिश्छन्दः नमोऽस्तुनीळग्रीवा-
 येत्यादिसप्तानामनुष्टुप्छन्दः मानोमहान्तमितिद्वयोः कुत्सोऽपि ऋषिः
 जगती छन्दः सर्वासामेको रुद्रो देवता नमोहिरण्यवाहव इत्यादिद्रापेत्य-
 न्तःप्राक्तनेषु चतुरक्षराणां यजुषां दैवी बृहती छन्दः पञ्चाक्षराणां

१ विभ्राडित्यादिकं भुवनानि पश्यन् इत्यन्तं प्रतीकचोदिताभिस्तिसृभिः सह सप्तदशर्च-
 मनुवाकं जप्त्वा नेत्रत्रये न्यसेत् ॥ २ नमो हिरण्यवाहव इत्यादीनां यजुषामनियताक्षरत्वाच्छन्दो
 नास्तीत्येकेषां मते । पिङ्गलमते तु एकाक्षरप्रभृत्येकैकाक्षरवृद्ध्या नियताक्षराणां षडधिकशता-
 क्षरपर्यन्तानां यजुषां छन्दोविशेषनियमोऽस्त्येव ॥

दैवी पङ्क्तिः षडक्षराणां दैवी त्रिष्टुप् यजुर्गायत्री वा सप्ताक्षराणां
 दैवी जगती यजुरुष्णिग्वा अष्टाक्षराणां यजुरनुष्टुप् प्रा-
 जापत्या गायत्री वा नवाक्षराणां यजुर्वृहती आसुरी जगती वा
 दशाक्षराणां यजुःपङ्क्तिः एकादशाक्षराणां यजुस्त्रिष्टुप् आसुरी पङ्क्तिर्वा
 द्वादशाक्षराणां यजुर्जगती आसुरी वृहती वा प्राजापत्योष्णिग्वा साम-
 गायत्री वा चतुर्दशाक्षरस्य सामोष्णिक् नमोहिरण्यवाहव इत्यादीनां
 श्वपतिभ्यश्चवो नम इत्यन्तानां यजुषां हिरण्यवाहुः सेनानीर्दिशाम्पति-
 रित्यादिष्वत्रवर्णावगतनामका उभयतो नमस्कारा बहवो रुद्रा देवताः नमो-
 भवायचरुद्रायचेत्यादीनां प्रखिदतेचेत्यन्तानां यजुषां भवादयो मन्त्र-
 लिङ्गावगता अन्यतरतो नमस्कारा बहवो रुद्रा देवताः नम इषुकृद्भ्यो
 धनुष्कृद्भ्यश्चवो नम इत्यस्य यजुष उभयतो नमस्कारा बहवो रुद्रा
 देवताः नमोहिरण्यवाहवइत्यादयो नमस्तिष्ठद्भ्योधावद्भ्यश्चवोनम इत्य-
 न्ता द्वन्द्विनः नमः सभाभ्य इत्यादयो नम आनिर्हतेभ्य इत्यन्ता जाताखेयाः
 नमोवः किरिकेभ्य इत्यादीनामग्निवायुसूर्यहृदयभूतव्याहृतीनाम् अन्यतर-
 तो नमस्काराः बहवो रुद्रा देवताः द्रापेइत्यस्या उपरिष्ठाद्धृहती छन्दः इमा-
 रुद्रायेत्यस्याः कुत्सोपि श्रपिः जगती छन्दः यातइत्यस्या अनुष्टुप्छन्दः
 परिनइतिद्वयोस्त्रिष्टुप्छन्दः विकिरिद्रसहस्राणीतिद्वयोः अनुष्टुप्छन्दः सप्ता-
 नामेको रुद्रो देवता असङ्ख्यातेत्यादीनां दशानामनुष्टुप्छन्दः बहवो
 रुद्रा देवताः नमोस्तुरुद्रेभ्य इत्यादीनां त्रयाणां यजुषां धृतिश्छन्दः बहवो
 रुद्रा देवताः सकलाध्यायस्य शतशीर्षो रुद्रो वा देवता अस्त्रन्यासे
 विनियोगः-ॐ नमस्तेरुद्रमन्यव इत्यारभ्य तमेवाञ्जम्भेदध्मः इत्यन्तं

१ नमो वः किरिकेभ्य इति चतुर्दशाक्षरं सामोष्णिगेकमेव ॥ २ तत्र देवतामन्त्रव-
 र्णादेव चतुर्थ्यन्ताः प्रसिद्धाः ॥

पट्षष्टिकण्डिकात्मकशतरुद्रियारूयरौद्राध्यायं जप्त्वा अस्त्राय फट्
इत्युच्चार्य परस्परतालं कुर्वन् अस्त्रं न्यसेत् ॥ इति पञ्चमो न्यासः ॥

अथ षष्ठो न्यासः-प्रजनने ब्रह्मा तिष्ठतु।पादयोर्विष्णुस्तिष्ठतु।हस्तयो-
र्हरस्तिष्ठतु।बाह्वोरिन्द्रस्तिष्ठतु।जठरेऽग्निस्तिष्ठतु।हृदये शिवस्तिष्ठतु।कण्ठे
वसवस्तिष्ठन्तु।वक्त्रे सरस्वती तिष्ठतु।नासिकयोर्वायुस्तिष्ठतु।नयनयोः
सूर्याचन्द्रमसौ तिष्ठताम्।कर्णयोरश्विनौ तिष्ठताम्।ललाटे रुद्रास्तिष्ठन्तु।
मूर्द्ध्नि आदित्यास्तिष्ठन्तु।शिरसि महापुरुषस्तिष्ठतु।शिखायां चामुण्डा
तिष्ठतु।पृष्ठे पिनाकी तिष्ठतु।पुरतः शूली तिष्ठतु।पार्श्वयोः शिवाशङ्करो तिष्ठे-
ताम्।सर्वतो वायुस्तिष्ठतु।वहिःसर्वतोऽग्निज्वालामालापरिवृतस्तिष्ठतु।
सर्वेष्वङ्गेषु सर्वा देवतास्तिष्ठन्तु सर्वाङ्गे मां रक्षन्तु ॥ इति षष्ठो न्यासः॥

अथ लघुन्यासः-अग्निर्मे वाचि श्रित इत्यादिभिर्मन्त्रैर्यथालिङ्गमङ्गानि
संस्पृशेत्-ॐअग्निर्मे वाचि श्रितो वाक् हृदये हृदयं मायि अहममृते अमृतं
ब्रह्मणि-वाचं स्पृशेत्।ॐवायुर्मे प्राणे श्रितः प्राणो हृदये हृदयं मायि अहम-
मृते अमृतं ब्रह्मणि हृदयं स्पृशेत्।ॐसूर्यो मे चक्षुषि श्रितः चक्षुर्हृदये हृदयं
मायि अहममृते अमृतं ब्रह्मणि-चक्षुषी स्पृशेत्।ॐचन्द्रमा मे मनसि श्रितः
मनो हृदये हृदयं मायि अहममृते अमृतं ब्रह्मणि-वक्त्रं स्पृशेत्।ॐदिशो
मे श्रोत्रे श्रिताः श्रोत्रं हृदये हृदयं मायि अहममृते अमृतं ब्रह्मणि-श्रोत्रे
स्पृशेत्।ॐआपो मे रेतसि श्रिताः रेतो हृदये हृदयं मायि अहममृते अमृतं
ब्रह्मणि-लिङ्गे स्पृशेत्।ॐपृथिवी मे शरीरं श्रिता शरीरं हृदये हृदयं मायि
अहममृते अमृतं ब्रह्मणि-शरीरं स्पृशेत्।ॐओपधिवनस्पतयो मे लोमसु

१ चतुःपष्टिकण्डिकात्मको रौद्राध्याय इति काष्णानां विशयः ॥ २ स च अभिषेक एव
भवति ॥ ३ अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च चन्द्रमा दिश एव च। आपः पृथिव्योपधय इन्द्रः पर्जन्य
एव च। ईशान आत्मा च पुनर्लघुन्यासे त्रयोदश ॥ ४ मनसः स्थानत्वात् ॥

श्रिताः लोमानि हृदये हृदयं मायि अहममृते अमृतं ब्रह्मणि—रोमकूपान्स्पृ-
 शेत् । ॐ इन्द्रो मे बले श्रितः बलं हृदये हृदयं मायि अहममृते अमृतं ब्रह्मणि-
 सर्वाङ्गं स्पृशेत् । ॐ पर्जन्यो मे मूर्द्धिन् श्रितः मूर्द्धा हृदये हृदयं मायि अहममृते
 अमृतं ब्रह्मणि—मस्तकं स्पृशेत् । ॐ ईशानो मे मन्यौ श्रितः मन्युर्हृदये हृदयं
 मायि अहममृते अमृतं ब्रह्मणि हृदयं स्पृशेत् । ॐ आत्मा म आत्मनि श्रितः
 आत्मा हृदये हृदयं मायि अहममृते अमृतं ब्रह्मणि—वक्षः स्पृशेत् । ॐ पुनर्म
 आत्मा पुनरायुरागात्पुनः प्राणः पुनराकृतमागात् । वैश्वानरो रश्मिभिर्वा-
 वृधानः अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य गोपाः । सर्वशरीरं स्पृशेत् ॥ एष त इत्यस्य
 प्रजापतिर्ऋषिः सामपङ्क्तिर्यजुर्जगतीछन्दसी रुद्रो देवता योनिमुद्राप्रदर्श-
 ने विनियोगः—ॐ एष ते रुद्रभागः सहस्रस्वस्त्वाम्बिकया तज्जुषस्व स्वाहृषते
 रुद्र भागऽआखुस्ते पृथुः ॥ ५ ॥ अनेन मन्त्रेण योनिमुद्रां प्रदर्शयेत् ॥
 इति महान्यास (लघुन्यास) प्रयोगः ॥

॥ ४२ ॥ अथ रुद्रपूजनप्रयोगः

आत्मनः श्रीरुद्रस्वरूपेण ध्यानम्—पञ्चास्यं सौम्यमात्मानं सर्वा-
 भरणभूषितम् । मृगलाञ्छनमूर्द्धानं शुद्धस्फटिकसन्निभम् ॥ फणा-
 सहस्रविस्फूर्जदुरगेन्द्रोपवीतिनम् । सतार्चिर्विज्वलज्ज्वालजटाजूटकिरी-
 टिनम् ॥ सहस्रकरविभ्राजत्खट्वाङ्गादिविभूषितम् ॥ ब्रह्माण्डखण्ड-

१. क्रोधादिस्थानत्वात् २. चित्तस्थानत्वात् ३. रुद्रकल्पद्रुमे—एवं न्यासविधिं कृत्वा
 ततो मुद्रां प्रदर्शयेत् । शिवपुष्टिः शिवस्योक्ता सैव शान्तिप्रदायिनी ॥ एष ते रुद्रभाग
 इति मुद्राप्रदर्शनम् । श्रीकामः शीर्ष्णि कुर्वीत तेजस्कामस्तु नेत्रयोः । मुखे त्वन्नायकामस्तु
 ग्रीवायां रोगनाशने । हृदये सर्वकामस्तु नाभौ ज्ञानी प्रदर्शयेत् ॥ प्रजाकामस्तु गुह्ये वै पञ्चका-
 मस्तु जङ्घयोः । जानुभ्यां ग्रामकामस्तु राष्ट्राकामस्तु पादयोः ॥ वशीकरणकामस्तु वामहस्ते
 प्रदर्शयेत् । पापक्षयेऽभिचारे च व्याधिरपगमे तथा ॥ बहिः शरीरात्कुर्वीत शिवस्याज्ञेति च
 स्मरन् । एवं प्रदर्शयित्वा तु ततो ध्यानं समारभेत् ॥

वत्काशत्कपालवरधारिणम् । देदीप्यमानं चन्द्रार्कज्वलदग्नित्रिनेत्रिणम् ॥
 त्रैलोक्यद्योतिकृद्भास्वत्स्कन्धे कपालमालिनम् । दीप्तनक्षत्रमालावद-
 क्षमालाधरं विभुम् ॥ निःशेषवारिसम्पूर्णकण्डलुकरं त्वजम् । जग-
 द्वाधिर्यकृन्नादमुचं डमरुधारिणम् ॥ केयूरवद्धनागेन्द्रमूर्द्धमणिविरा-
 जितम् । मेखलाकिङ्किणीमाळामुक्तारावविराजितम् ॥ घर्घराव्यक्त-
 निर्गच्छद्गम्भीरारात्रनूपुरम् । व्याघ्रचर्मपरीधानं गजचर्मवसान-
 कम् ॥ सहेमपट्टनीलाभव्याघ्रचर्मोत्तरीयकम् । विद्युलताप्रभागङ्गा-
 भातमूर्द्धं सुरार्चितम् ॥ समस्तभुवनाधारधरणोक्षासनास्थितम् । त्रैलो-
 क्यवनितामूर्द्धनतदेहार्धपार्वतीम् ॥ लक्ष्मर्यम्प्रभाभास्वत्रैलोक्यकृत-
 पाण्डुरम् । अमृतप्लुतहृष्टाङ्गं दिव्यभोगसमाकुलम् ॥ दिग्देवतासमायुक्तं
 सुरासुरनमस्कृतम् । नित्यं शाश्वतमव्यक्तं व्यापिनं नन्दिनं ध्रुवम् ॥
 इत्थं श्रीरुद्रस्वरूपमात्मानं ध्यात्वा आत्मानि पुष्पाक्षतप्रक्षेपेण
 श्रीरुद्रस्यावाहनम् :- ॐ आराधितो मनुष्यैस्त्वं सिद्धैर्देवासुरादिभिः ।
 आराधयामि भक्त्या त्वां गृहाण परमेश्वर ॥ श्रीरुद्र इहागच्छ इह तिष्ठ
 इत्यात्मनि पुष्पाक्षतप्रक्षेपणं कुर्यात् ॥ त्र्यम्बकमित्यस्य वसिष्ठ ऋषिः
 अनुष्टुप् छन्दः त्र्यम्बको रुद्रो देवता स्वात्मनि श्रीरुद्रपूजने विनियोगः
 ॐ त्र्यम्बकं कृष्णजामहे ॥ ६० ॥ स्वशरीरेऽवस्थितश्रीरुद्रस्वरूपिणे जीवा-
 त्मने नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ नैवेद्यं परिकल्पयामि ॥
 स्वदक्षिणभागे साधारण्य ताम्रपात्रस्य स्थापनम् ॥ नमःशम्भवायेत्यस्य
 परमेष्ठी ऋषिः अत्र सप्ताक्षराणां यजुरुष्णिक् छन्दः षडक्षराणां यजुर्गा-
 यत्री छन्दः शम्भवादयो मन्त्रवर्णावगता अन्यतरतो नमस्कारा बहवो

१ द्विजो ध्यात्वैवंमात्मानं सम्यग्रुद्रस्वरूपिणम् । सम्यग्ब्रह्मस्तान्तरायः सन् ततो
 यजनमारभेत् ॥ २ अत्र नैवेद्यमपि मानसं परिकल्पयेदिति महार्णवः ॥

रुद्रा देवता अर्घ्यपूरणे विनियोगः—ॐ नमः+शम्भवाय० ॥ $\frac{२१}{१६}$ ॥

अनेन मन्त्रेण तीर्थोदकेनार्घ्यं पूरयित्वा तस्मिन्गन्धाक्षतपुष्पाणि प्रक्षिपेत्
नमः शम्भवायेत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अत्र सप्ताक्षराणां यजुरुष्णिक्
छन्दः षडक्षराणां यजुर्गायत्री छन्दः शम्भवादयो मन्त्रवर्णावगता
अन्यतरतो नमस्कारा बहवो रुद्रा देवता अर्घ्याभिमन्त्रणे विनियोगः—

ॐ नमः+शम्भवाय० । इति मन्त्रमष्टवारं जपित्वा अर्घ्याभिमन्त्रणं कुर्यात् ।

नमः शम्भवायेत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अत्र सप्ताक्षराणां यजुरुष्णिक्
छन्दः षडक्षराणां यजुर्गायत्री छन्दः शम्भवादयो मन्त्रवर्णावगता
अन्यतरतो नमस्कारा बहवो रुद्रा देवताः सम्भारप्रोक्षणे विनियोगः—

ॐ नमः+शम्भवाय० । इति मन्त्रेण पात्रान्तरगृहीतेन तदर्घोदकेन पूजा-
सम्भारान्सम्प्रोक्षयेत् । [आसनाद्युपचारसमर्पणादि वक्ष्यमाणं पूजा-

देवकार्यमनेनैवार्घोदकेन कर्तव्यम्] अथाक्षतैः पुष्पैर्वा पीठपूजा ।

पीठस्याधोभागे—ॐ आधारशक्त्यै नमः । ॐ कूर्माय नमः । ॐ अनन्ताय

नमः । ॐ वराहाय नमः । ॐ पृथिव्यै नमः । ॐ विचित्रादिव्यमण्डपाय

नमः । मण्डपपरितः—ॐ कल्पवृक्षेभ्यो नमः । ॐ सुवर्णवेदिकायै

नमः । ॐ रत्नसिंहासनाय नमः । एभिर्मन्त्रैरुर्पयुपरि पूजा । सिंहासन-

पादेषु आग्नेय्याम्—ॐ धर्माय नमः । नैऋत्याम् ॐ ज्ञानाय नमः ।

वायव्याम् ॐ वैराग्याय नमः । ऐशान्याम्—ॐ ऐश्वर्याय नमः ॥ गात्रेषु

पूर्वस्याम्—ॐ अधर्माय नमः । दक्षिणस्याम्—ॐ अज्ञानाय नमः ।

पश्चिमायाम्—ॐ अवैराग्याय नमः । उत्तरस्याम्—ॐ अनैश्वर्याय

नमः ॥ सिंहासनोपरि—ॐ तल्पाकारायानन्ताय नमः । ॐ पद्माय

नमः । ॐ आनन्दकन्दाय नमः । ॐ सर्विन्नालाय नमः । ॐ प्रकृतिमय-

पत्रेभ्यो नमः । ॐ विकारमयकेसरेभ्यो नमः । ॐ पञ्चाशद्वर्णाढ्यकार्णि-

कायै नमः ॥ पद्मस्य दलकेसरकर्णिकास्वर्चनम् । पद्मदलेषु—ॐ
 ॐ सत्त्वाय नमः । केसरेषु—ॐ ॐ रजसे नमः ॥ कर्णिकायाम्—ॐ मँ
 तमसे नमः ॥ एवं प्रतित्रिकं सर्वत्र यथा—पद्मदलेषु—ॐ ॐ द्वादश-
 कलात्मनेऽर्कमण्डलाय नमः । केसरेषु—ॐ ॐ षोडशकलात्मने सोम-
 मण्डलाय नमः ॥ कर्णिकायाम्—ॐ मँ दशकलात्मनेऽग्निमण्डलाय
 नमः ॥ पद्मदलेषु—ॐ ॐ ब्रह्मणै नमः ॥ केसरेषु—ॐ ॐ
 विष्णवे नमः ॥ कर्णिकायाम्—ॐ मँ महेश्वराय नमः ॥ पद्मदलेषु—
 ॐ ॐ आत्मने नमः ॥ केसरेषु—ॐ ॐ अन्तरात्मने नमः ॥ कर्णिका-
 याम्—ॐ मँ परमात्मने नमः ॥ पद्मेषु सर्वत्र—ॐ ॐ ज्ञानात्मने
 नमः ॥ स्वाग्रतः पद्मपूर्वादिपत्रेषु—ॐ वामायै नमः । ॐ ज्येष्ठायै नमः ।
 ॐ रौद्रायै नमः । ॐ कालायै नमः । ॐ कलविकरण्यै नमः । ॐ बलविकरण्यै
 नमः । ॐ बलप्रमथिन्यै नमः । ॐ सर्वभूतदमन्यै नमः । इत्यष्टौ शक्तीः
 सम्पूज्य । कर्णिकायाम्—ॐ मनोन्मन्यै नमः ॥ ॐ नमो भगवते सकल-
 गुणात्मशक्तियुक्तायानन्ताय योगपीठात्मने नमः । इति कर्णिकायां पुष्पा-
 झलिना पीठं सम्पूज्य सत्यज्ञानानन्तानन्दरूपं परं धामैव सकलं पीठ-
 मिति चिन्तयेत् ॥ इति पीठपूजा ॥ पीठोपरि स्थापितपात्रे शिवलिङ्गं
 धातुमयीं शैवीं प्रतिमां वा प्रतिष्ठाप्य आवाहनम्—अञ्जलौ पुष्पाण्या-
 दाय सूर्यमण्डले स्वहृत्कमले वा श्रीरुद्रं ध्यात्वा—ॐ आत्वावदन्तु हरयः
 सचेतसः श्वेतैरश्वैः सहकेतुमद्भिः । वाताजवैर्वलवद्भिर्मनोजवैरायाहि
 शीघ्रं मम हव्याय शर्वोम् ॥ ॐ त्र्यम्बकं यजामहे० सद्योजातं प्रपद्यामि ।
 भगवन्तं सहस्राक्षं विरूपाक्षं महादेवं साम्बशिवम् आवाहयामि । इति सूर्य-

१ एवं त्र्यम्बकं यजामहे इति मन्त्रेण सह समुचितैः सद्योजातं प्रपद्यामीति मन्त्रैः
 सर्वेऽप्युपचाराः कार्या इति रुद्रकल्पद्रुमे ॥

मण्डले स्वहृत्कमले वा स्थिताया देवमूर्तेः सकाशाद्दीपाद्दीपान्तरमिव
निर्गतं दक्षिणनासापुटेनाञ्जलिस्थपुष्पेष्वगतं देवं विभाव्य पीठस्थे शिव-
लिङ्गादावञ्जलिस्थपुष्पप्रक्षेपेण शिवमावाहयेत् ॥ ॐ त्र्यम्बकं ऋष्यजामहे ॥
सद्योजाताय वै नमो नमः । भगवते साम्बशिवाय आसनं समर्पयामि ॥ ॐ
त्र्यम्बकं ऋष्यजामहे ॥ भवे भवे नातिभवे भवस्व माम् । भगवते साम्बशिवाय
पाद्यं समर्पयामि ॥ ॐ त्र्यम्बकं ऋष्यजामहे ॥ भवोद्भवाय नमः । भगवते
साम्बशिवाय अर्घ्यं समर्पयामि ॥ ॐ आपो हि ० यो व ० तस्मा ऽ अरं ० ॥ ॐ
त्र्यम्बकं ऋष्यजामहे ॥ वामदेवाय नमः । भगवते साम्बशिवाय स्नानं समर्प-
यामि । अग्निस्तर्पणम् ॐ भवं देवं तर्पयामि ॐ शर्वं देवं तर्पयामि ॐ ईशानं
देवं तर्पयामि । ॐ पशुपतिं देवं तर्पयामि । ॐ रुद्रं देवं तर्पयामि । ॐ उग्रं देवं
तर्पयामि । ॐ भीमं देवं तर्पयामि । ॐ महान्तं देवं तर्पयामि । इति तर्प-
यित्वा । ॐ त्र्यम्बकं ऋष्यजामहे ॥ ज्येष्ठाय नमः । भगवते साम्बशिवाय
आचमनीयं समर्पयामि । ॐ त्र्यम्बकं ऋष्यजामहे ॥ श्रेष्ठाय नमो रुद्राय
नमः । भगवते साम्बशिवाय मधुपर्कं समर्पयामि ॥ ॐ त्र्यम्बकं ऋष्यजामहे ॥
कालाय नमः । भगवते साम्बशिवाय गन्धं समर्पयामि ॥ ॐ त्र्यम्बकं
ऋष्यजामहे ॥ कलविकरणाय नमो बलविकरणाय नमो बलाय नमो
बलप्रमथनाय नमः । भगवते साम्बशिवाय पुष्पाणि समर्पयामि ॥
ॐ त्र्यम्बकं ऋष्यजामहे ॥ सर्वभूतदमनाय नमः ॥ भगवते साम्बशिवाय
धूपं समर्पयामि ॥ ॐ त्र्यम्बकं ऋष्यजामहे ॥ मनोन्मनाय नमः । भगवते
साम्बशिवाय दीपं समर्पयामि ॥ ॐ त्र्यम्बकं ऋष्यजामहे ॥ भवोद्भवाय
नमः । भगवते साम्बशिवाय नैवेद्यं समर्पयामि ॥ नैवेद्यान्ते आचमनीयं
समर्पयामि ॥ ततो ऽष्टाभिर्मन्त्रैः अष्टौ पुष्पाणि दद्यात्—ॐ भवाय देवाय
नमः । ॐ शर्वाय देवाय नमः । ॐ ईशानाय देवाय नमः । ॐ पशुपतये

देवाय नमः । ॐ रुद्राय देवाय नमः । ॐ उग्राय देवाय नमः । ॐ मीमाय देवाय नमः । ॐ महते देवाय नमः ॥ अघोरेभ्य इत्यस्य अघोर ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः रुद्रो देवता । तत्पुरुषायेत्यस्य तत्पुरुष ऋषिः गायत्री छन्दः रुद्रो देवता । ईशान इत्यस्य ईशान ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः रुद्रो देवता सर्वेषामघोरादिशरीरोपस्थाने विनियोगः । ॐ अघोरेभ्यो अघोरेभ्यो घोरघोरतरेभ्यः । सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो नमस्तेऽस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥ तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् । ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मेऽस्तु सदाशिवोम् ॥ इत्युपस्थानम् ॥

॥ ४३ ॥ अथ पश्चिमवक्रपूजनम् ॥

अथ समाचारात्पश्चिमवक्रपूजा । तत्र गन्धसिताक्षतश्वेतपुष्पैः पश्चिमवक्रपूजनम्-ॐ सद्योजातो व्यमिमीतेत्यस्य जमदग्निर्ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः स्वाहाकृतिर्देवता पश्चिमवक्रपूजने विनियोगः-ॐ सद्योजातो व्यमिमीत सृज्जमग्निर्देवानां भवत्पुरोगा ॥ अस्य होतुः प्रदिश्युतस्य वाचि स्वाहाकृतं हुवि रदन्तु देवा ॥ ३६ ॥ सद्योजाताय पश्चिमवक्राय नमः गन्धसिताक्षतश्वेतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ १ ॥ गन्धादितुलसीशतपत्रैश्च उत्तरवक्रपूजनम्-ॐ वाममद्येत्यस्य भरद्वाज ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः सविता देवता उत्तरवक्रपूजने विनियोगः-ॐ वाममद्य सवितर्वामम् श्वोदिवे दिवे वाममस्मभ्यं सावीतं ॥ वामस्य हि क्षयस्य देव भूररया धिया वामभाजं स्याम ॥ ६ ॥ वामदेवाय उत्तरवक्राय नमः गन्धादितुलसीशतपत्राणि समर्पयामि ॥ २ ॥ गन्धादिनीलाब्जकरवीरैश्च दक्षिणवक्रपूजनम्-ॐ वातेरुद्रशिवेत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः एको रुद्रो देवता

दक्षिणवक्त्रपूजने विनियोगः । ॐ या ते रुद्र शिवा तनूरघोरापापका-
 शिनी ॥ तथा नस्तन्वा शन्तमया गिरिशन्ताभिचाकशीहि ॥ १६ ॥
 अघोराय दक्षिणवक्त्राय नमः गन्धादिनीलाब्जकरवीरपुष्पाणि समर्प-
 यामि ॥ ३ ॥ गन्धादिदूर्वाङ्कुरार्कपुष्पैश्च पूर्ववक्त्रपूजनम् ॐ अत्पुरुषमित्यस्य
 नारायण ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः जगद्बीजं पुरुषो देवता प्राग्वक्त्रपूजने
 विनियोगः-ॐ अत्पुरुषं व्यदधुः कतिधा व्यकल्पयन् ॥ मुखद्वि-
 मस्यासीत्किम्बाहू किमूरु पादाऽ उच्येते ॥ १७ ॥ तत्पुरुषाय पूर्ववक्त्राय
 नमः गन्धादिदूर्वाङ्कुरार्कपुष्पाणि समर्पयामि ॥ ४ ॥ गन्धादिविल्वक-
 नकपुष्पैश्च उर्ध्ववक्त्रपूजनम्-ॐ तमीशानमित्यस्य गौतम ऋषिः जगती
 छन्दः ईशानो देवता उर्ध्ववक्त्रपूजने विनियोगः-ॐ तमीशानञ्जगत्स्त-
 स्त्थुपस्पतिन्धियश्चिद्रवमवसे ह्रमहे वयम् ॥ पूषा नो यथा वेदसामसं-
 द्युधेरक्षितापायुरदब्धं स्वस्तये ॥ १८ ॥ ईशानायोर्ध्ववक्त्राय नमः
 गन्धादिविल्वकनकपुष्पाणि समर्पयामि ॥ इति रुद्रकल्पद्रुमान्तर्गताभि-
 धेकपरिच्छेदोक्तैकतरप्रकारेण पञ्चवक्त्रपूजनम् ॥

॥ अथ प्रकारान्तरेण पञ्चवक्त्रपूजा ॥

अथ पश्चिमवक्त्रपूजा-(प्रतिवक्त्रपूजने नमस्कारादि कर्तव्यम्) ॐ सद्यो
 जातमित्यस्य सद्योजात ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः सद्योजातो देवता श्वेतवर्ण
 हंसवाहनं पश्चिमवक्त्रं पृथिवीतत्त्वं पश्चिमवक्त्रनमस्कारे विनियोगः—
 ॐ सद्योजातं प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमो नमः । भवे भवे नातिभवे
 भवस्व मां भवोद्भवाय नमः ॥ सद्योजाताय श्वेतवर्णाय हंसवाहनाय
 पश्चिमवक्त्राय पृथिवीतत्त्वाय सृष्टिरूपात्मने ब्रह्मणे नमः ह्रीं इति प्रणम्य

धनुर्बाणमुद्राप्रदर्शनम् ॥ ॐ सद्योजातमित्यस्य सद्योजात ऋषिः त्रिष्टुप्
छन्दः सद्योजातो देवता श्वेतवर्णं हंसवाहनं पश्चिमवक्त्रं पृथिवीतत्त्वं
पश्चिमवक्त्रपूजने विनियोगः—ॐ सद्योजातं ॥ सद्योजाताय श्वेतवर्णाय
हंसवाहनाय पश्चिमवक्त्राय नमः । इत्यनेन गन्धमनःशिलाचन्दनश्वेता-
क्षतश्वेतपुष्पगुग्गुलधूपघृतदीपपायसनैवेद्यादिभिः पूजनम् । ततः
कलापूजनम्—ॐ ऋद्धयै नमः । ॐ सिद्धयै नमः । ॐ धृत्यै नमः । ॐ लक्ष्म्यै
नमः । ॐ मेधायै नमः । ॐ कान्त्यै नमः । ॐ स्वधायै नमः । ॐ प्रभायै
नमः । इत्यष्टौ कलाः सम्पूज्य ध्यानम्—प्रालेयामलविन्दुकुन्दधवलं
गोक्षीरफेनप्रभं भस्माभ्यङ्गमनज्जदेहदमनज्वालावलीलोचनम् । ब्रह्मे-
न्द्रादिमरुद्गणैः स्तुतिपरैरभ्यर्चितं योगिभिर्वन्देऽहं सकलं कलङ्करहितं
स्थाणोर्मुखं पश्चिमम् ॥ शुभ्रं त्रिलोचनं नाम्ना सद्योजातं शिवप्रदम् ।
शुद्धस्फटिकसंकाशं वन्देऽहं पश्चिमं मुखम् ॥ इति पश्चिमवक्त्रपूजा ॥ १ ॥
अथोत्तरवक्त्रपूजा—ॐ वामदेवायत्यस्य वामदेव ऋषिः जगती छन्दः
विष्णुर्देवता कृष्णवर्णं गरुडवाहनम् उत्तरवक्त्रम् आपस्तम्बम् उत्तरवक्त्र-
नमस्कारे विनियोगः—ॐ वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमो रुद्राय
नमः कालाय नमः कलविकरणाय नमो बलविकरणाय नमः । वामदेवाय
कृष्णवर्णाय गरुडवाहनायोत्तरवक्त्राय आपस्तम्बायामृतरूपात्मने विष्णवे
नमः ह्रीं इति प्रणम्य पद्ममुद्राप्रदर्शनम् ॥ ॐ वामदेवायेत्यस्य वामदेव ऋषिः

१ वामस्य मध्यमाग्रं तु तर्जन्यग्रे नियोजयेत् । अनामिकां कनिष्ठां च तस्याङ्गुष्ठेन
पीडयेत् । दर्शयेद्दक्षिणस्कन्धे घनुर्मुदेयमीरिता ॥ दक्षमुष्टिस्थतर्जन्या दीर्घया बाणमुद्रिका ॥ २
श्वेताक्षतैः श्वेतपुष्पैः पूजयेद्धंसवाहनम् । सिद्धयन्ति सर्वकार्याणि पूजनेन न संशयः ॥ ३ ऋद्धिः
सिद्धिर्वृत्तिर्लक्ष्मीर्मेधा कान्तिः स्वधा प्रभा । सद्योजातकला ह्येता ह्यष्टौ च परिकीर्तिताः ॥
४ करोी तु संहतौ कृत्वा संमुखानुव्रताङ्गुली । तलान्तर्मिलिताङ्गुष्ठौ कुर्यादेष्टाऽब्जमुद्रिका ॥

जगतीछन्दःविष्णुर्देवता कृष्णवर्णं गरुडवाहनम् उत्तरवक्त्रम् आपस्तत्त्वम्
 उत्तरवक्त्रपूजने विनियोगः—ॐ वामदेवाय० ॥ वामदेवाय कृष्णवर्णाय
 गरुडवाहनाय उत्तरवक्त्राय नमः । इत्यनेन हरिचन्दनतुलंसीशतपत्रपुष्प-
 पञ्चसौगन्धिकधूपघृतपक्वगोधूमान्ननैवेद्याभिः पूजनम् । ततः कला-
 पूजनम्—ॐ रजसे नमः । ॐ रक्षायै नमः । ॐ रत्यै नमः । ॐ पाल्यायै
 नमः । ॐ कामायै नमः । ॐ सञ्जीविन्यै नमः । ॐ प्रियायै नमः ॐ बुद्ध्यै
 नमः । ॐ क्रियायै नमः । ॐ धात्र्यै नमः । ॐ भ्रामर्यै नमः । ॐ मोहिनी
 नमः । ॐ ज्वरायै नमः । इति त्रयोदशकलाः सम्पूज्य ध्यानम्—गौरं
 कुङ्कुमपिङ्गलं सुतिलकं व्यापाण्डुगण्डस्थलं भ्रूविक्षेपकटाक्षवीक्षणलस-
 त्संसक्तकर्णोत्पलम् । स्निग्धं विम्बफलाधरं प्रहसितं नीलालकालङ्कृतं
 वन्दे पूर्णशशाङ्कमण्डलनिभ वक्त्रं हरस्योत्तरम् ॥ वामदेवं सुवर्णम्
 दिव्यास्त्रगणसेवितम् । अजन्मानमुपाकान्तं वन्देऽहं ह्युत्तरं सुखम् ॥
 इत्युत्तरवक्त्रपूजा ॥ २ ॥

अथ दक्षिणवक्त्रपूजा—ॐ अघोरेभ्य इत्यस्य अघोर ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः
 रुद्रो देवता नीलवर्णं कूर्मवाहनं दक्षिणवक्त्रं तेजस्तत्त्वं दक्षिणवक्त्रनमस्कारो
 विनियोगः—ॐ अघोरेभ्योथघोरेभ्योघोरघोरतरेभ्यः । सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो
 नमस्तेऽभस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥ अघोराय नीलवर्णाय कूर्मवाहनाय दक्षिण-
 वक्त्राय तेजस्तत्त्वाय विश्वरूपात्मने कालाग्निरुद्राय नमः ॥ इति प्रणम्य

१ तुलसीशतपत्रैश्च पूजयेद्गरुडासनम् । सर्वदोषविनाशेन प्राप्नोति श्रियसम्पदम् ॥ २ कङ्कोल-
 पूगकर्पूरजातीफलवद्भक्तैः । सुगन्धपञ्चकं प्रोक्तमायुर्वेदप्रकाशकैः ॥ ३ रजो रक्षा रतिः
 पाल्या कामा सञ्जीविनी प्रिया । बुद्धिः क्रिया च धात्री च भ्रामरी मोहिनी ज्वरा । वामदेव-
 कला ह्येतास्त्रयोदश वरानने ॥

ज्ञानमुद्राप्रदर्शनम् । ॐ अघोरेभ्य इत्यस्य अघोर ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः
रुद्रो देवता नीलवर्णं कूर्मवाहनं दक्षिणवक्त्रं तेजस्तत्त्वं दक्षिणवक्त्रपूजने
विनियोगः ॐ अघोरेभ्यो ॥ अघोराय नीलवर्णाय कूर्मवाहनाय दक्षिण-
वक्त्राय नमः । इत्यनेन कृष्णागरुचन्दननीलोत्पलकरवीरपुष्पसितागरुधू-
पमाषान्ननैवेद्यादिभिः पूजनम् । ततः कलापूजनम्—ॐ तमसे नमः । ॐ
मोहायै नमः । ॐ क्षयायै नमः । ॐ निद्रायै नमः । ॐ व्याधये नमः । ॐ मृत्यवे
नमः । ॐ क्षुधायै नमः । ॐ तृषायै नमः । इत्यष्टौ कलाः सम्पूज्य ध्यानम्-
कालाभ्रभ्रमराञ्चनाचलनिभं व्यावृत्तपिङ्गेक्षणं खण्डेन्दुद्वयमिश्रितां-
शुदशनाप्रोज्झिन्नदंष्ट्राङ्गुरम् । सर्पप्रोतकपालशक्तिसकलं व्याकीर्णसच्छे-
स्वरं वन्दे दक्षिणमीश्वरस्य कुटिलभ्रूभङ्गरौद्रं मुखम् ॥ नीलाभ्रवर्णगो-
कारमघोरं घोरदंष्ट्रकम् । दंष्ट्राकरालमत्युग्रं वन्देऽहं दक्षिणं मुखम् ।
इति दक्षिणवक्त्रपूजा ॥ ३ ॥

अथ पूर्ववक्त्रपूजा—ॐ तत्पुरुषायेत्यस्य तत्पुरुष ऋषिः गायत्री छन्दः
रुद्रो देवता पीतवर्णम् अश्ववाहनं पूर्ववक्त्रं वायुतत्त्वं पूर्ववक्त्रनमस्कारे
विनियोगः । ॐ तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः
प्रचोदयात् । तत्पुरुषाय पीतवर्णाय अश्ववाहनाय पूर्ववक्त्राय वायुतत्त्वाय
चैतन्यात्मने आदित्याय नमः ३ इति प्रणम्य कवचमुद्राप्रदर्शनम् ।
ॐ तत्पुरुषायेत्यस्य तत्पुरुष ऋषिः गायत्री छन्दः रुद्रो देवता पीतवर्णम्
अश्ववाहनं पूर्ववक्त्रं वायुतत्त्वं पूर्ववक्त्रपूजने विनियोगः । ॐ तत्पुरुषाय ॥
तत्पुरुषाय पीतवर्णाय अश्ववाहनाय पूर्ववक्त्राय नमः । इत्यनेन हरिताल-

- १ तर्जन्यङ्गुष्ठकौ सक्तावप्रतो हृदि विन्यसेत् । ज्ञानमुद्रा भवेदेषा कथिता तत्त्वदर्शिभिः ॥
२ नीलोत्पलैः करवीरैः पूजयेत्कूर्मघंस्थितम् । सर्वबाधाविनाशाय ज्ञानमोक्षप्रसाधकम् ॥
३ तमो मोहा क्षया निद्रा व्याधिर्मृत्युः क्षुधा तृषा । अघोरस्य कला ह्येता ह्यष्टौ च पारेकीर्तिताः ॥
४ कवचमुद्रालक्षणम्—करद्वन्द्वान्गुल्यो वर्मणि स्युः ॥

चन्दनद्वैवाङ्कुरार्कपुष्पान्यतरपुष्पकृष्णागरुधूपमोदकनैवेद्यादिभिः पूज
नम् । ततः कलापूजनम्—ॐ निवृत्तये नमः । ॐ प्रतिष्ठायै नमः ।
ॐ विद्यायै नमः । ॐ शान्त्यै नमः । इति चतस्रः कलाः सम्पूज्य
ध्यानम्—संवर्त्ताप्रितडित्पतप्तकनकप्रस्पद्धितेजोरुणं गम्भीरस्मृतिनिःसृ-
तोग्रदशनप्रोद्धासिताम्राधरम् । बालेन्दुद्युतिलोलपिङ्गलजटाभारप्रबद्धो-
रगं वन्दे सिद्धसुरासुरेन्द्रनमितं पूर्वं मुखं शूलिनः ॥ बालार्कवर्णमारक्तं
पुरुषं च तडित्पभम् । दिव्यं पिङ्गजटाधारं वन्देऽहं पूर्वदिङ्मुखम् ॥
इति पूर्ववक्रपूजा ॥ ४ ॥

अथोर्ध्ववक्रपूजा—ॐ ईशान इत्यस्य ईशान ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः
रुद्रो देवता गोक्षीरवर्णं वृषभवाहनम् ऊर्ध्ववक्रम् आकाशतत्त्वम् ऊर्ध्व-
वक्रनमस्कारे विनियोगः । ॐ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां
ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मेऽबस्तु सदाशिवोम् ॥ ईशानाय
गोक्षीरवर्णाय वृषभवाहनायोर्ध्ववक्रायाकाशतत्त्वायाव्यक्ताय सर्वव्याप-
कात्मने नमः द्वौ इति प्रणम्य महामुद्रौ (व्यापकमुद्रा) प्रदर्शनम् ।
ॐ ईशान इत्यस्य ईशान ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः रुद्रो देवता गोक्षीरवर्णं
वृषभवाहनम् ऊर्ध्ववक्रम् आकाशतत्त्वम् ऊर्ध्ववक्रपूजने विनियोगः ।
ॐ ईशानः सर्व० ॥ ईशानाय गोक्षीरवर्णाय वृषभवाहनायोर्ध्ववक्राय

१ दूर्वाङ्कुरैरर्कपुष्पैः पूजयेदश्ववाहनम् । आयुष्यं वर्धते तत्र विशिष्टफलदायकम् ॥ २
निवृत्तिश्च प्रतिष्ठा च विद्या शान्तिस्तथैव च ॥ तत्पुरुषकला ह्येताश्चतस्रश्च न संशयः ॥
३ उत्तानौ तादृशावेव व्यापकाञ्जलिकं करौ । तादृशौ संयुतावेव नतानौ करौ व्यापका-
ञ्जलिकं नाम मुद्रा ॥

नमः । इत्यनेन भस्मचन्दनविलेपपत्रकनकपुष्पश्रुतुभवान्यपुष्पहरिचन्द-
नधूपशर्करादध्योदननैवेद्यादिभिः पूजनम् । ततः कलापूजनम्—
ॐ शशिन्यै नमः । ॐ अङ्गदायै नमः । ॐ इष्टायै नमः । ॐ मरीच्यै नमः
ॐ ज्वालिन्यै नमः । इति पञ्चकलाः सम्पूज्य ध्यानम्—व्यक्ताव्यक्त-
गुणोत्तरं सुवदनं षट्त्रिंशत्त्वाधिकं तस्मादुत्तरतत्त्वमक्षयमिति ध्येयं
सदा योगिभिः । वन्दे तामसवर्जितेन मनसा सूक्ष्मातिसूक्ष्मं परं शान्तं
पञ्चममीश्वरस्य वदनं खव्यापि तेजोमयम् । ईशानं सूक्ष्मभव्यक्तं तेजःपुञ्ज-
परायणम् । अमृतस्त्रावि चिद्रूपं वन्देऽहं पञ्चमं मुखम् ॥ इत्यूर्ध्व-
वक्त्रपूजा ॥ ५ ॥

इति पञ्चवक्त्रपूजां कृत्वा देववामभागे शक्तिपूजनम्—ॐ उमायै नमः ।
ॐ शङ्करप्रियायै नमः । ॐ पार्वत्यै नमः । ॐ गौर्यै नमः । ॐ काल्यै
नमः । ॐ कालिन्यै नमः । ॐ कोट्यै नमः । ॐ विश्वधारिण्यै नमः । ॐ ह्रीं
नमः । ॐ ह्रीं नमः । ॐ गङ्गादेव्यै नमः । ततः—ॐ गणपतये नमः ।
ॐ कार्तिकाय नमः । ॐ पुष्पदन्ताय नमः । ॐ कपर्दिने नमः । ॐ भैरवाय
नमः । ॐ शूलपाणये नमः । ॐ ईश्वराय नमः । ॐ दण्डपाणये नमः ।
ॐ नन्दिने नमः । ॐ महाकालाय नमः । इति सम्पूज्य ततः एकादश-
रुद्रार्चनम्—ॐ अघोराय नमः । ॐ पशुपतये नमः । ॐ शर्वाय नमः ।

१ अत्र केचित् भस्मचन्दनस्थाने यक्षकर्मचन्दनेन पूजनं कायमिति पठन्ति ।
यक्षकर्मचन्दनम्—कस्तूरिकाया द्वौ भागौ द्वौ भागौ कुङ्कुमस्य च । चन्दनस्य त्रयो भागाः
शशिनस्त्वेक एव हि ॥ परं त्वस्माभिस्त्वत्र रुद्रकल्पद्रुमसंमतेन भस्मचन्दनमेव संगृहीतम् ॥ २
हंसहंसेति यो ब्रूयाद्धंसो नाम सदाशिवः । विल्वैः कनकपुष्पैश्च अन्यैश्च भवेत्तथा । सौख्यमो-
क्षप्रदातारं पूजयेद् वृषवाहनम् ॥ ३ शशिनी अङ्गदा इष्टा मरीचिर्ज्वालिनी तथा । ईशानस्य
कलाः पञ्च निरञ्जनपदानुगाः । ४ अस्याश्च पञ्चवक्त्रपूजाया देवप्रतिष्ठाया विहितत्वेन रुद्रजप-
रुद्रहोमरुद्राभिषेकार्चनेष्वविहितत्वेन च प्रमाणाभावादाचार एव तस्यां प्रमाणम् ॥

ॐ विरूपाक्षाय नमः । ॐ विश्वरूपिणे नमः । ॐ त्र्यम्बकाय नमः । ॐ रूप-
दिने नमः । ॐ भैरवाय नमः । ॐ शूलपाणये नमः । ॐ शानाय नमः ।
ॐ महेश्वराय नमः ॥ इति ॥

ततो रुद्राभिषेकं कृत्वा शुद्धोदकस्नानवस्त्रोपवीतगन्धाक्षतपुष्पाणि
समर्प्य (समयश्चेत् शिवसहस्रनामभिः (१०००) अष्टोत्तरशतनामभिर्वा
(१०८) बिल्वार्पणं कुर्यात्) तदनंतरं सौभाग्यद्रव्यधूपदीपनैवेद्यताम्बूल-
दाक्षिणार्तिक्यप्रदाक्षिणामंत्रपुष्पाञ्जलिविशेषार्घ्याद्युपचारान् समर्प्य ॥
ॐ नमः शिवायेति शिवषडक्षरमन्त्रस्य यथाशक्ति जपं कृत्वा समर्प्य ॥
राजोपचारान्-छत्रं च चामरं चैव व्यजनं दर्पणं तथा । पादुकानि च
सर्वाणि गृह्यतां परमेश्वर ॥ (अभावं कल्पयामि) इत्यर्पयित्वा
साष्टाङ्गं प्रणमेत् ॥

अथ शिवमानसपूजा—रत्नैः कल्पितमासनं हिमजलैः स्नानं च
दिव्याम्बरं नानारत्नविभूषितं मृगमदामोदान्वितं चन्दनम् । जातीचम्प-
कबिल्वपत्रसहितं पुष्पं च धूपं तथा दीपं देव दयानिधे पशुपते हृत्क-
ल्पितं गृह्यताम् ॥ १ ॥ सौवर्णे मणिरत्नखण्डरचिते पात्रे घृतं पायसं
भक्ष्यं पञ्चविधं पयोदधियुतं रम्भाफलं पानसम् । शाकानामयुतं जलं
रुचिकरं कर्पूरखण्डोज्ज्वलं ताम्बूलं मनसा मया विरचितं भक्त्या प्रभो
स्वीकुरु ॥ २ ॥ छत्रं चामरयोर्युगं व्यजनकं चादर्शकं निर्मलं वीणा-
भेरिमृदङ्गकाहलकलागीतं च नृत्यं तथा । साष्टाङ्गप्रणतिः स्तुतिर्वहु-
विधा चैतत्समस्तं मया सङ्कल्पेन समर्पितं तव विभो पूजां गृहाण

१ सम्पूर्णरुद्राभिषेकप्रयोगस्तु ६१ पृष्ठे द्रष्टव्यः ॥ २ समन्त्रकप्रयोगस्तु शिवपञ्चायत-
नपूजाप्रयोगे (४५ पृष्ठे) द्रष्टव्यः ॥ ३ उरसा शिरसा दृष्ट्या मनसा वचसा तथा । पद्भ्यां
कराभ्यां जानुभ्यां प्रणामोऽष्टाङ्ग उच्यते ॥

प्रभो ॥ ३ ॥ आत्मा त्वं गिरिजा मतिः सहचराः प्राणाः शरीरं गृहं
पूजा ते विषयोपभोगरचना निद्रा समाधिस्थितिः । सञ्चारः पदयोः
प्रदक्षिणविधिः स्तोत्राणि सर्वा गिरो यद्यत्कर्म करोमि तत्तदखिलं
शम्भो तवाराधनम् ॥ ४ ॥ करचरणकृतं वाक्कायजं कर्मजं वा श्रवण-
नयनजं वा मानसं वाऽपराधम् । विहितमविहितं वा सर्वमेतत्क्षमस्व
जय जय करुणान्धे श्रीमहादेव शम्भो ॥ ५ ॥

॥ इति श्रीमच्छङ्कराचार्यविरचितं शिवमानसपूजास्तोत्रम् ॥

ध्यानम्—त्रिलोचनं चतुर्बाहुं सर्वाभरणभूषितम् । नागयज्ञोपवीतं च
व्याघ्रचर्मोच्चरीयकम् ॥ वृषस्कन्धसमारूढमुमादेहार्धधारिणम् । अमृते-
नाप्लुतं शान्तं चन्द्रार्धकृतशेखरम् ॥ शुद्धस्फटिकसङ्काशं जटामुकुटम-
ण्डितम् । वरदाभयहस्तं च सर्वकामफलप्रदम् ॥ एवं ध्यायेद् द्विजः
सम्यगनङ्गाङ्गहरं हरम् ॥ स्तुतिः—अनादिनिधनो रुद्रो गीयते श्रुतिभिः
सदा । राजसेन स्वयं ब्रह्मा सात्त्विकेन स्वयं हरिः ॥ तामसेन स्वयं
रुद्रस्त्रितयं त्वयि संस्थितम् । नमामि त्वां विरूपाक्ष नीलग्रीव नमोऽस्तु
ते ॥ त्रिनेत्राय नमस्तुभ्यमुमादेहार्धधारिणे । त्रिशूलधारिणे तुभ्यं
भूतानां पतये नमः ॥ पिनाकिने नमस्तुभ्यं नमो मीढुष्टमाय च ।
नमामि त्वां महाभूतपतये त्वां नमाम्यहम् ॥ स्वयं भिक्षान्नभोक्ता च
भक्तानां राज्यदः स्वयम् । सूर्यरूपं समासाद्य देहिनां देहदायकः ॥
यतीनां मुक्तिदस्त्वं च भुक्त्यर्थिनां च भुक्तिदः । यदृच्छया सर्वमिदं
तत्तं मध्ये च पालितम् ॥ अन्ते च विलयं नीतं शक्तिः कस्य भवा-
दृते ॥ मन्त्रहीना क्रियाहीना भक्तिहीना महेश्वर । पूजा सम्पूर्णतां
यातु त्वत्प्रसादात्रिलोचन ॥ अनुस्वारेण हीनस्य जपस्याग्नेदितस्य

च । दोषाः प्रयान्तु नाशं च त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥ महारुद्राभिषेकोऽयं
न्यूनो वाऽप्यधिकोऽपि वा । सम्पूर्णस्त्वत्प्रसादाच्च भूयाद्भूतिविभूषण ॥
इति स्तुत्वा ॥ प्राङ्मुखा ऋत्विजः उदङ्मुखयजमानहस्ते श्रेयः-
सम्पादनं कुर्युः—

श्रेयोदानविधिः—ॐ शिवा आपः सन्त्विति मन्त्रेण यजमानहस्ते
जलप्रक्षेपः । ॐ सौमनस्यमस्त्विति पुष्पाणां प्रक्षेपः । ॐ अक्षतश्चारिष्टश्चा-
स्त्वित्यक्षतानां प्रक्षेपः । ॐ दीर्घमायुः श्रेयः शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्त्विति
पुनर्जलप्रक्षेपः । तत आचार्यः साक्षतपूगीफलं गृहीत्वा “ भवन्नियोगेन
मया अमुकसंख्याकैरेभिर्ब्राह्मणैः सह अभिषेकात्मकामुकरुद्रकृतेन
यज्जातं श्रेयस्तत्तुभ्यमहं सम्प्रददे । तेन त्वं श्रेयस्वी भव ” इति पूगीफलं
यजमानहस्ते दद्यात् ॥ यजमानो “भवामि” इति ब्रूयात् । तत अद्येत्यादि०
देशकालौ सङ्कीर्त्य कृतस्याभिषेकात्मकामुकरुद्रकर्मणः साङ्गतासिद्धये
आचार्यादीनामचनं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ आचार्यायेदं पाद्यम् इदं
बार्हस्पत्यं वा सोयुगलमित्यादि गन्धपुष्पधूपदीपताम्बूलानि दत्वा पूर्वो-
क्तविशेषणवति काले कृतस्याभिषेकात्मकामुकरुद्रकर्मणः प्रतिष्ठासिद्धय-
र्थममुकसगोत्राय यजुर्वेदान्तर्गतवाजसनेयिमाध्यन्दिनशाखाध्यायिने
अमुकगर्भणे आचार्याय यथाशक्त्यलङ्कृतामिमां सवत्सां गां रुद्रदैवत्यां
इदं च हिरण्यमग्निदैवतं तुभ्यमहं सम्प्रददे । इति विप्रहस्ते सकुशाक्ष-
तजलप्रक्षेपपूर्वकं दक्षिणां दत्वा “न मम” इति ब्रूयात् । विप्रस्तु ॐ द्यौ-
स्त्वाददातु पृथिवीत्वा प्रतिगृह्णात्विति मन्त्रान्ते रुद्राय गां “ॐ प्रतिगृह्णामि”
इत्युक्त्वा ॐ कौदात्कस्ममाऽअदात्कामोऽदात्कामायादात् ॥ कामो दाता-

१ इदं च निर्धूलत्वाद्यजमानप्रतारणमात्रमेव ॥ पुत्रकृतवैतरणादानजन्यश्रेयोदानवन्मा-
घस्नानादिजन्यपुण्यदानवच्चेदमपि श्रेयोदानमविरुद्धमित्यपि केचित् ॥

कामं प्रतिग्रहीता कामैतत्तै ॥ ८८ ॥ इति कामस्तुतिं पठित्वा “ॐ स्व-
स्ती”ति वदेत् । प्रत्यक्षाया गोरभावे तु तन्निष्क्रयत्वेन सौवर्णिक-
निष्कदानम् ॥ निष्कस्तु चतुःसौवर्णिकः तदसम्भवे तदर्धस्य तस्याप्य-
सम्भवे तदर्धस्य । एतावद्विरण्यासम्भवे सौवर्णिकनिष्कपरिमितरजत-
दानं तदसम्भवे तदर्धस्य तस्याप्यसम्भवे तदर्धस्य ॥ एवमृत्विग्भ्योऽपि
सङ्कल्पपूर्वकं वरणक्रमेण तान्सम्पूज्य दक्षिणादानम् । यथाशक्त्या-
चार्यादिभ्योऽलङ्कारमुद्रिकोदपात्रोपानद्वयजनछत्रचामराद्युपकरणदा-
नम् ॥ अथ कृतस्याभिषेकामुकरुद्रकर्मणः समृद्धये यथाकालं यथोप-
पन्नेनानेन नानागोत्रान्नानाशर्मणोऽमुकसङ्ख्याकान्ब्राह्मणान्भोजयिष्ये ।
इति सङ्कल्पपूर्वकं ब्राह्मणभोजनम् ॥ अञ्जलिं बद्ध्वा “मयाचरिताभिषेका-
त्मकामुकरुद्रविधौ यद्व्यूनातिरिक्तं तद्भवतां ब्राह्मणानां वचनात्सर्वं परि-
पूर्णमच्छिद्रं चास्विति भवन्तो ब्रुवन्तु” इति यजमानेन प्रार्थिते “सम्पूर्ण-
मच्छिद्रं चास्तु” इति विप्रा प्रतिवचनं वदेयुः । ततो मयाचरितेनाभिषेका-
त्मकेनामुकरुद्रेण श्रीभगवान्परमात्मा साम्बसदाशिवः प्रीयताम् ॥ ॐ तत्स-
द्ब्रह्मार्पणमस्त्विति भूमौ कुशजलप्रक्षेपपूर्वकं कर्म ब्रह्मार्पणं विधाय
विषेभ्यो मन्त्राशिषां ग्रहणं तेषां सानुनयं विसर्जनं च । दीनानाथा-
दीनां चान्नादिना सन्तोषणम् । ततः स्वयं सुहृन्मित्रादियुतः सोत्साहः
सन्तुष्टो हविष्यं भुञ्जीत ॥

इति श्रीमदद्विवेद्युद्धवसूनु श्रीमदनन्तदेवविरचितश्रीरुद्रकल्पद्रुमस्याभि-
षेकपरिच्छेदानुसारी अभिषेकात्मकरुद्रप्रयोगः ॥

॥ ४४ ॥ अथ कुंडपूजनप्रयोगः ॥

शेमात्मके प्रयोगे कुण्डपूजनम्-सपत्नीको यजमानः आचार्यो

वा कुण्डस्य पश्चिमदिग्भागे उपविश्य आचमनं प्राणायामश्च कृत्वा हस्ते
 जलमादाय ॥ अद्येत्यादि० सग्रहमखश्रीअमुकयागारुख्ये कर्मणि अभि-
 स्थापनं करिष्ये ॥ पुनर्जलमादाय । तदंगतया संमार्जनमेखलायोनि-
 कंठनाभिप्रभृतिदेवतानां स्थापनप्रतिष्ठापूजनं करिष्ये ॥ इति संकल्प्या-
 श्चायतनं दक्षैः संमृज्य कुशोदकेन कुंडं प्रोक्षयेत् । ॐ आपोहिष्ठा० ।
 ॐ योवः शिवतमो० । ॐ तस्माऽअरङ्ग० ॥ ततो हस्तेऽक्षतानादाय कुंडं
 स्पृष्ट्वाऽऽवाहयेत् । आवाहयामि तत्कुंडं विश्वकर्मविनिर्मितम् ॥ शरीरं
 यच्च ते दिव्यमग्न्यधिष्ठानमद्भुतम् ॥ १ ॥ इत्यावाह्यं प्रार्थयेत् ॥ ये च
 कुंडे स्थिता देवाः कुण्डाङ्गे याश्च देवताः ॥ ऋद्धिं यच्छन्तु ते सर्वे
 यज्ञसिद्धिं मुदान्विताः ॥ २ ॥ हे कुंड तव रूपं तु रचितं विश्वकर्मणा ॥
 अस्माकं वाञ्छितां सिद्धिं यज्ञसिद्धिं ददस्व च ॥ ३ ॥ इति संप्रार्थ्य ॥
 कुंडमध्ये ॐ विश्वकर्मन्ब्रह्मविषा० । “विश्वकर्मणे नमः” इति गन्धाक्षतपुष्पैः
 विश्वकर्माणं संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ अज्ञानाज्ज्ञानतो वापि दोषा ये खननो-
 ज्जवाः ॥ नाशय त्वखिलांस्तांस्तु विश्वकर्मान्नमोऽस्तु ते ॥ तत उपरि
 मेखलायां श्वेतवर्णालंकृतायां-ॐ इदं विष्णु० । विष्णो यज्ञपते देव
 दुष्टदैत्यनिषूदन ॥ विभो यज्ञस्य रक्षार्थं कुंडे सन्निहितो भव ॥ इति-
 विष्णुः । आवाह्यं “विष्णवे नमः” इति संपूज्य ॥ “प्रथममेखलायै विष्णु-
 दैवत्यै सात्त्विकायै श्वेतवर्णालंकृतायै नमः” इति मेखलां च पूजयेत् ॥ १ ॥
 मध्यमेखलायां रक्तवर्णालंकृतायां-ॐ ब्रह्मजज्ञानं० । हंसपृष्ठसमारूढ
 देवदेवगणावृत ॥ रक्षार्थं मम यज्ञस्य कुंडेऽस्मिन्सन्निधो भव ॥ इति
 ब्रह्माणमावाह्यं ॥ “ब्रह्मणे नमः” इति संपूज्य ॥ “द्वितीयमेखलायै ब्रह्म-
 दैवत्यै राजस्यै रक्तवर्णालंकृतायै नमः” इति मेखलां च पूजयेत् ॥ २ ॥
 अधोमेखलायां कृष्णवर्णालंकृतायां-ॐ नमस्ते० । गंगाधर महादेव

वृषारूढ महेश्वर ॥ आगच्छ भगवन् रुद्र कुण्डेऽस्मिन्सन्निधौ भव ॥
 इति रुद्रमावाह्य ॥ “रुद्राय नमः” इति संपूज्य ॥ “तृतीयमेखलायै रुद्रदे-
 वत्यै तामस्यै कृष्णवर्णालंकृताय नमः” इति मेखलां च पूजयेत् ॥ ३ ॥
 “योनिपूजा” —तत्र—प्राक् योन्यां गौरीं पूजयेत्—ॐ अम्बेऽ अम्बिके० ।
 “गौर्यै नमः” गन्धपुष्पाणि सम० ॥ ततो योनिं पूजयेत्—ॐ क्षत्रस्य-
 योनि० । इत्यावाह्य “योन्यै नमः” इति संपूज्य प्रार्थयेत् । सेवन्ते महतीं योनिं
 देवर्षिसिद्धमानवाः ॥ चतुरशीति लक्षाणि पद्मगाद्याः सरीसृपाः ॥ १ ॥
 पशवः पक्षिणः सर्वे संसरन्ति यतो भुवि ॥ योनिरित्येव विख्याता
 जगदुत्पत्तिहेतुका ॥ २ ॥ मनोभवयुता देवी रतिसौख्यप्रदायिनी ॥
 मोहयित्री सुराणां च जगद्धात्रि नमोऽस्तु ते ॥ ३ ॥ तदनन्तरं
 “कंठपूजा” —प्राक् कण्ठे रुद्रपूजनम्—ॐ नीलग्रीवा६० । कण्ठे “रुद्राय
 नमः” गन्धाक्षतपुष्पाणि सम० ॥ ततः कण्ठं पूजयेत्—जीवनं सर्व-
 जंतूनां स्रगादिस्थानमुत्तमम् ॥ उत्तमाङ्गस्य चाधारं कण्ठमावाहयाम्य-
 हम् ॥ इत्यावाह्य “कण्ठाय नमः” गन्धा० पुष्पाणि सम० । ततो नाभिं
 पूजयेत् “नाभिपूजा” ॐ नाभिर्मोचितं० । पद्माकाराऽथवा कुंडसदृशा-
 कृतिसंयुता ॥ आधारः सर्वकुंडानां नाभिमावाहयाम्यहम् ॥ इत्या-
 वाह्य “नाभ्यै नमः” इति गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि इति पूजयेत् ॥

ततः कुंडमध्ये नैऋत्यकोणे “वास्तुपूजनं” कुर्यात्—

यथा—ॐ वास्तोष्पते० । आवाहयामि देवेशं वास्तुदेवं महाबलम् । देवदेवं
 गणाध्यक्षं पातालतलवासिनम् ॥ इति वास्तुमावाह्य ॥ “वास्तुपुरुषाय
 नमः” इति गन्धादिना संपूज्य ॥ कुण्डपुरतः बलिं संस्थाप्य “ॐ वास्तुपुरु-
 षाय नमः” अमुं बलिं स० । इति बलिं समर्प्य ततः प्रार्थयेत् । यस्य देहे स्थिता

क्षोणी ब्रह्माण्डं विश्वमण्डलम् ॥ व्यापिनं भीमरूपं च सुरूपं विश्वरूपिणम्
 ॥ १ ॥ पितामहसुतं मुख्यं वन्दे वास्तोष्पतिं प्रभुम् । वास्तुपुरुष देवेश
 सर्वविघ्नहरो भव । शान्तिं कुरु सुखं देहि सर्वान्कामान्प्रयच्छ मे ॥
 (“कुंडमध्ये ” गंधादिना त्रिकोणषट्कोणं तदुपरि अष्टदलपत्रं कृत्वा
 तस्मिन् ब्रह्मणे नमः । विष्णवे० । रुद्राय० । ऋग्वेदाय० । यजुर्वेदाय० ।
 सामवेदाय० । अथर्ववेदाय० । कूर्माय० । अनंताय० । हिरण्यगर्भाय० ।
 श्रीकंठाय० । धनदाय० । शिवाय० । धर्माय० । सूर्याय० । इति
 ब्रह्मादिदेवान् गंधादिभिः पूजयेत् ॥) ततः पञ्चभूसंस्कारपूर्वकम् अग्निं
 क्षतिष्ठापयेत् ॥

॥ ४५ ॥ अथ होमात्मकलघुरुद्रप्रयोगः ॥

पूर्वं दशहस्तपरिमितं मण्डपं विधाय तन्मध्ये द्विहस्तमात्रं चतुरस्रं कुण्डं
 स्थण्डिलं वा विधाय कुण्डादीशन्यां वेदीद्वयकरणम् ॥ तत्र दक्षिणतः
 ग्रहवेदी । वेदी च द्वयङ्गुलत्र्यङ्गुलोच्छ्रायद्वयङ्गुलवप्रद्वययुता हस्तोच्चा
 हस्तविस्तृता च कार्या ॥

तत्रादौ पञ्चदशकृच्छ्रात्मकं प्रायश्चित्तं कृत्वा सङ्कल्पं कुर्यात् ॥
 तद्यथा-कृत्वा आचम्य प्राणानायम्य ॥ देशकालौ संकीर्त्य अमुकगोत्रोत्प-
 न्नोऽमुकशर्माऽहं मम कायिकाद्यखिलपापक्षयपूर्वकधर्मार्थकाममोक्षचतुर्वि-
 धपुरुषार्थसिद्धिद्वारा श्रीसाम्बसदाशिवमीत्यर्थम् एकपृथुत्तरशतधाम-
 न्त्रविभागपक्षेण सनवग्रहमखं होमात्मकलघुरुद्राख्यं कर्म करिष्ये । पुनर्ज-
 लमादाय-तदङ्गत्वेन दिग्गक्षणं कलशाराधनं दीपपूजनं गणपतिपूजनं
 स्वस्तिपुण्याहवाचनं मातृकापूजनं वसोर्द्धाराम् आयुष्यमन्त्रजपं नान्दी-

१ सविस्तरः प्रयोगः कर्तव्यश्चेदस्नाकं हवनात्मकमहारुद्रप्रयोगो द्रष्टव्यः ॥

श्राद्धम् आचार्यादिवरणं पञ्चगव्यं भूम्यादिपूजनम् अग्निप्रतिष्ठापनं
देवतास्थापनं पूजनं च करिष्ये ॥ इति संकल्प्य । गणपतिपूजनादिना-
न्दीश्राद्धान्तं कृत्वा आचार्यादिवरणं कुर्यात् । वृताचार्यः सर्षपान्विकीर्य
पञ्चगव्येन भूमिं संप्रोक्ष्य ततोऽग्निस्थापनं कृत्वा ग्रहाणां स्थापनं
पूजनं च कुर्यात् । अनन्तरं लिङ्गन्तोभद्रमण्डले देवतापूजनम् । तन्मध्ये
कलशोपरि सौवर्णीं रुद्रप्रतिमां निधाय । “ॐ नमः शम्भवाय च०” इति
मन्त्रेणावाह्य (देववामभागे पार्वतीं देवस्याग्रे वृषं चावाह्य) पूजयेत् ।
ततो ब्रह्मोपवेशनाद्याज्यभागान्तं कर्म कृत्वा द्रव्यत्यागं कुर्यात् । ततः
वराहुतिं हुत्वा ग्रहहोमं विधाय ऋत्विजः रुद्रहोमं कुर्युः । यथा आच० ।
प्राणा० । देशकालौ० अष्टकशर्मणो यजमानस्याज्ञया यजमानसङ्क-
ल्पितलघुरुद्रहोमे एकषष्ट्युत्तरशतधामन्त्राविभागपक्षेण यथांशेन विहितं
हवनं करिष्ये । इति सङ्कल्पपूर्वकम् ऋत्विजः होमं कुर्युः । तत्रादौ
षडंगन्यासान्कृत्वा होममारभेरन् ।

एकलघुरुद्रहोमे एकादशविप्राः ऋष्यादिस्मरणपूर्वकं सावधाना
घृताक्ततिलान् मृगीमुद्रया महारुद्रं ध्यायन्तः मन्त्रपठनपूर्वकं जुहुयुः ॥

ॐ षज्जाग्रतो० ॥ येन कर्माण्य० ॥ यत्प्रज्ञान० ॥ येनेदम्भृतं० ॥
यस्मिन्नृच६० ॥ सुषारथिरश्वानिव० शिवसङ्कल्पमस्तु स्वाहा ॥ ६ ॥
इति शिवसङ्कल्पसूक्तस्य हृदयरूपाङ्गस्य चतुस्त्रिंशाध्यायस्य षण्मन्त्रै-
रेकाहुतिः ॥ १ ॥

ॐ सहस्रशीर्षा० ॥ पुरुषऽए० ॥ एतावानस्य० ॥ त्रिपादूर्ध्व० ॥
ततो विरा० ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुत६ सम्भृतं० ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतऽ
ऋच६० ॥ तस्मादश्वानि० ॥ तैष्यङ्गं० ॥ यन्पुरुषं० ॥ ब्राह्मणोऽस्य० ॥

चन्द्रमा मनसो० ॥ नाभ्याऽ आसी० ॥ यत्पुरुषेण० ॥ सप्तास्या० ।
वज्रेण० सन्ति देवा? स्वाहा ॥ १६ ॥ इति शिरोरूपस्य पौरुषस्य
एकत्रिंशध्यायस्य षोडशमन्त्रैरेकाहुतिः ॥ २ ॥

ॐ अदभ्य? सम्भृत० ॥ वेदाहमे० ॥ प्रजापतिश्चरति० ॥ यो देवेभ्य० ॥
रुचम्नाहमं० ॥ श्रीश्च ते० लोकम्मऽइषाण स्वाहा ॥ ६ ॥ इति उत्तराभिष-
शिखारूपस्य नारायणीयस्य एकत्रिंशध्यायस्य षष्मन्त्रैरेकाहुतिः ॥ ३ ॥

ॐ आशु? शिशानो० ॥ सङ्क्रन्दने० ॥ सऽइषुहस्तै० ॥ बृहस्पते० ॥
बलविज्ञा० ॥ गोत्राभिदङ्गोविदं० ॥ अभिगोत्राणि० ॥ इन्द्रऽआसानेता० ॥
इन्द्रस्य वृष्णो० ॥ उद्धर्षय० ॥ अस्माकमिन्द्र० ॥ अमीषाश्चित्तं०
सचन्ताम् स्वाहा ॥ १२ ॥ इत्यप्रतिरथसूक्तस्य कवचरूपाङ्गस्य सप्त-
दशध्यायस्य द्वादशमन्त्रैरेकाहुतिः ॥ ४ ॥

ॐ विव्भ्राड्बृहत्० ॥ उदुच्यञ्जातवे० ॥ येनापावक० ॥ दैव्यावदूर्ध्व-
वर्षू० । तम्प्रत्क्रथा पूर्वथा० ॥ अयं द्वेनश्चो० ॥ चित्रन्देवाना० ॥ आ
नऽइडा० ॥ यददुय कच० ॥ तरणिर्विश्व० ॥ तत्सूगर्षस्य दे० ॥ तन्नि-
त्रस्य० ॥ वण्महो० । वट्सूगर्षश्च० ॥ श्रायन्तऽइव० ॥ अद्र्या देवाऽ० ॥
आकृष्णणेन० शुवनानि पश्यन् स्वाहा ॥ १७ ॥ इति मैत्रसूक्तस्य नेत्ररूपस्य
पञ्चमाङ्गस्य सप्तदशमन्त्रैरेकाहुतिः ॥ ५ ॥

एवं पञ्चाङ्गाहुतीर्हुत्वा यदि षडङ्गपक्ष आश्रयितव्यश्चेदस्त्ररूपस्य
रुद्राध्यायस्य षष्ठाङ्गमन्त्रैर्होमः कार्यः यथा—

ॐ नमस्ते० ॥ यातेरुद्राशिवा० ॥ यामिषुङ्गिरिशन्त० ॥ शिवेनवचसा० ॥
अद्वयबोचदधि० ॥ असौ वस्ताम्भोऽ० ॥ असौ यो० ॥ नमोस्तुनी० ॥
प्रभुश्च धन्व० ॥ विज्यन्धनुः० ॥ यातेहेतिर्मो० ॥ परितेधन्वनो० ॥

अवतच्य० ॥ नमस्तऽआ० ॥ मानो महान्त० ॥ मानस्तोके० ॥ नमो
 हिरण्यवा० ॥ नमोवबभ्रुशाय० ॥ नमोरोहिताय० ॥ नमःकृत्स्नाय० ॥
 नमोव्वञ्चते० ॥ नमऽउष्णीषिणे० ॥ नमो व्विसृजद्भ्यो० ॥ नमःसभा-
 बभ्यः० ॥ नमोगणेव्वभ्यो० ॥ नमऽसेनाव्वभ्यः० ॥ नमस्तक्षव्वभ्यो० ॥ नमऽ
 श्वव्वभ्यः० ॥ नमःकर्पद्दिने० ॥ नमोऽहस्वाय० ॥ नमऽआशवे० ॥ नमो
 ज्येष्ठाय० ॥ नमऽसोव्वभ्याय० ॥ नमो व्वद्वयाय० ॥ नमोविलिम्पने० ॥
 नमोधृष्णवे० ॥ नमऽस्रुच्याय० ॥ नमऽकूप्याय० ॥ नमोव्वाच्याय० ॥
 नमःशङ्गवे० ॥ नमःशम्भवाय० ॥ नमऽपार्व्याय० ॥ नमःसिकच्याय० ॥
 नमोव्वज्ज्याय० ॥ नमऽशुष्क्याय० ॥ नमःपर्णाय० ॥ द्रापेऽअन्ध० ॥
 इमारुद्राय० ॥ यातेरुद्रशिवातनू० ॥ परिनोरुद्रस्य० ॥ मीढुष्टम० ॥
 विकिरिद्र० ॥ सहस्राणि० ॥ असङ्ख्याता० ॥ अस्मिन्म० ॥ नीलग्रीवाऽ
 शितिकण्ठादिवर्ध० ॥ नीलग्रीवाऽशितिकण्ठाऽशर्वाऽ० ॥ ये वृक्षेषु० ॥
 येभूताना० ॥ येपथाम्पथि० ॥ येतीर्थानि० ॥ येन्नेषु० ॥ यऽएतावन्तश्च० ॥
 नमोस्तुरुद्वेव्वभ्योयेदिवि० ॥ नमोस्तुरुद्वेव्वभ्योयेन्तरिक्षे० ॥ नमोस्तुरुद्वे-
 व्वभ्योयेपृथिव्या० ॥ यश्च नो देद्वष्टि तमेपाञ्जम्भेदद्वध्मऽ स्वाहा ॥ ६६ ॥
 इति षडङ्गपक्षे षष्ठाङ्गमन्त्रैः एकाहुतिः ॥ ६ ॥

॥ अथ प्रधानहोमप्रयोगः ॥

एकपष्ट्युत्तरशतधामन्त्रविभागात्मकरुद्रहोमस्वाहाकाराः ।
 ॐ नमस्तेरुद्रमन्त्रयवऽउतोतऽइषवेनमः ॥ बाहुव्वभ्यामुततेनमःस्वाहा १ ॥
 ॐ या ते रुद्र शिवा तनूरधोरापापकाशिनी ॥
 तया नस्तन्वा शन्तमया गिरिशन्ताभिचाकशीहि स्वाहा ॥ २ ॥
 ॐ यामिषुङ्गिरिशन्त हस्ते विभर्ष्यस्तवे ॥

ॐमानोमहान्तमुतमानोऽअर्धकम्मानऽउक्षन्तमुतमानऽउक्षितम् ॥ मा-
 नोवधीऽपितरम्नोतमातरम्मान+प्रियास्तत्तत्रोरुद्धरीरिषऽस्वाहा ॥ १५ ॥
 ॐमानस्तोकेतनयेमानऽआयुषिमानोगोषुमानोऽअश्वेषुरीरिषऽ ॥
 मानोव्वीरान्नुद्धभाभिनेव्वधीर्हविष्मन्तऽसदमिच्चाहवामहेस्वाहा ॥ १६ ॥
 ॐनमो हिरण्यवाहवे सेनाक्ये दिशाश्च पतये नमः स्वाहा ॥ १७ ॥
 ॐनमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यऽ पशूनाम्पतये नमः स्वाहा ॥ १८ ॥
 ॐनमऽशष्पिञ्जराय त्विषीमते पथीनाम्पतये नमः स्वाहा ॥ १९ ॥
 ॐनमो हरिकेशायोपवीतिने पुष्टानाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २० ॥
 ॐनमो बभ्रुशाय व्याधिनेन्नानाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २१ ॥
 ॐनमो भवस्य हेत्यै जगताम्पतये नमः स्वाहा ॥ २२ ॥
 ॐनमो रुद्रायाततायिने क्षेत्राणाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २३ ॥
 ॐनमऽसूतायाहन्त्यै व्वनानाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २४ ॥
 ॐनमो रोहिताय स्थपतये व्वृक्षाणाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २५ ॥
 ॐनमो भुवन्तये व्वारिवस्कृतायौषधीनाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २६ ॥
 ॐनमो मन्त्रिणे व्वाणिजाय कक्षाणाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २७ ॥
 ॐनमऽउच्चैर्घोषायाक्क्रन्दयते पत्तीनाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २८ ॥
 ॐनमऽकृत्स्नायतया धावते सत्त्वनाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २९ ॥
 ॐनमऽसहमानायनिव्याधिनेऽआव्याधिनीनाम्पतयेनमःस्वाहा॥३०॥
 ॐनमो निषङ्गिणे ककुभाय स्तेनानाम्पतये नमः स्वाहा ॥ ३१ ॥
 ॐनमो निचेरवे परिचरायारण्यानाम्पतये नमः स्वाहा ॥ ३२ ॥
 ॐनमो व्वञ्चते परिवञ्चते स्तायूनाम्पतये नमः स्वाहा ॥ ३३ ॥
 ॐनमो निषङ्गिणऽ इपुधिमते तस्कराणाम्पतये नमः स्वाहा ॥ ३४ ॥
 ॐनमऽसृकायिभ्यो जिघातुंसद्भ्योमुष्णताम्पतयेनमःस्वाहा॥३५॥

- ॐ नमो सिमद्भ्यो नवक्तश्चरद्भ्यो विकृन्तानाम्पतये नमः स्वाहा ॥ ३६ ॥
 ॐ नमऽउष्णीषिणे गिरिचराय कुलुञ्चानाम्पतये नमः स्वाहा ॥ ३७ ॥
 ॐ नमऽइषुमद्भ्यो धन्वायिबभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ३८ ॥
 ॐ नमऽआतन्वानेबभ्यःप्रतिदधानेबभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ३९ ॥
 ॐ नमऽआयच्छद्भ्यो स्यद्भ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४० ॥
 ॐ नमो विसृजद्भ्यो विवृद्यद्भ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४१ ॥
 ॐ नमः स्वपद्भ्यो जाग्रद्भ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४२ ॥
 ॐ नमः शयानेबभ्यऽआसीनेबभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४३ ॥
 ॐ नमस्तित्ठद्भ्यो धावद्भ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४४ ॥
 ॐ नमः सभाबभ्यःसभापतिबभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४५ ॥
 ॐ नमोऽश्वेबभ्योऽश्वपतिबभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४६ ॥
 ॐ नमऽआव्याधिनीबभ्यो विविद्यन्तीबभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४७ ॥
 ॐ नमऽउगणाबभ्यस्तृढितीबभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४८ ॥
 ॐ नमो गणेबभ्यो गणपतिबभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४९ ॥
 ॐ नमो व्रातेबभ्यो व्रातपतिबभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५० ॥
 ॐ नमो गृत्सेबभ्यो गृत्सपतिबभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५१ ॥
 ॐ नमो विरूपेबभ्यो विश्वरूपेबभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५२ ॥
 ॐ नमः सेनाबभ्यः सेनानिबभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५३ ॥
 ॐ नमो रथिबभ्योऽअरथेबभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५४ ॥
 ॐ नमः क्षत्तृबभ्यःसङ्ग्रहीतृबभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५५ ॥
 ॐ नमो महद्भ्योऽअवर्मकेभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५६ ॥
 ॐ नमस्तक्षबभ्यो रथकारेबभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५७ ॥

- ॐ नमः कुलादेभ्यः कर्मादेभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५८ ॥
 ॐ नमो निषादेभ्यः पुञ्जिष्टेभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५९ ॥
 ॐ नमः श्वनिभ्यो मृगयुभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ६० ॥
 ॐ नमः श्वभ्यः श्वपतिभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ६१ ॥
 ॐ नमो भवाय च रुद्राय च स्वाहा ॥ ६२ ॥
 ॐ नमः शर्वाय च पशुपतये च स्वाहा ॥ ६३ ॥
 ॐ नमो नीलग्रीवाय च शितिकण्ठाय च स्वाहा ॥ ६४ ॥
 ॐ नमः कपर्दिने च व्युप्तकेशाय च स्वाहा ॥ ६५ ॥
 ॐ नमः सहस्राक्षाय च शतधन्वने च स्वाहा ॥ ६६ ॥
 ॐ नमो गिरिशयाय च शिपिविष्टाय च स्वाहा ॥ ६७ ॥
 ॐ नमो मीढुष्टमाय चेपुमते च स्वाहा ॥ ६८ ॥
 ॐ नमो ह्रस्वाय च वामनाय च स्वाहा ॥ ६९ ॥
 ॐ नमो बृहते च वर्षीयसे च स्वाहा ॥ ७० ॥
 ॐ नमो वृद्धाय च सप्तधे च स्वाहा ॥ ७१ ॥
 ॐ नमोऽग्न्याय च प्रथमाय च स्वाहा ॥ ७२ ॥
 ॐ नमः आशवे चाजिराय च स्वाहा ॥ ७३ ॥
 ॐ नमः शीघ्रयाय च शीर्षायाय च स्वाहा ॥ ७४ ॥
 ॐ नमः ऊर्म्याय चावस्वनायाय च स्वाहा ॥ ७५ ॥
 ॐ नमो नादेयाय च द्रुहीप्याय च स्वाहा ॥ ७६ ॥
 ॐ नमो ज्येष्ठाय च कनिष्ठाय च स्वाहा ॥ ७७ ॥
 ॐ नमः पूर्वजाय चापरजाय च स्वाहा ॥ ७८ ॥
 ॐ नमो मद्ध्यमाय चापगल्भाय च स्वाहा ॥ ७९ ॥
 ॐ नमो जघन्याय च बुद्ध्याय च स्वाहा ॥ ८० ॥

- ॐ नमः सोम्याय च पतिसर्वाय च स्वाहा ॥ ८१ ॥
 ॐ नमो ऋग्याय च क्षेम्याय च स्वाहा ॥ ८२ ॥
 ॐ नमः श्लोक्याय चावसान्याय च स्वाहा ॥ ८३ ॥
 ॐ नमः सर्वर्ष्याय च खल्ल्याय च स्वाहा ॥ ८४ ॥
 ॐ नमो वन्द्याय च कक्ष्याय च स्वाहा ॥ ८५ ॥
 ॐ नमः श्रवाय च पतिश्रवाय च स्वाहा ॥ ८६ ॥
 ॐ नमः आशुषेणाय चाशुरथाय च स्वाहा ॥ ८७ ॥
 ॐ नमः शूराय चावभेदिने च स्वाहा ॥ ८८ ॥
 ॐ नमो विल्मिने च कवचिने च स्वाहा ॥ ८९ ॥
 ॐ नमो वर्मिणे च वरुधिने च स्वाहा ॥ ९० ॥
 ॐ नमः श्रुताय च श्रुतसेनाय च स्वाहा ॥ ९१ ॥
 ॐ नमो दुन्दुब्याय चाहनद्याय च स्वाहा ॥ ९२ ॥
 ॐ नमो धृष्णवे च प्रमृशाय च स्वाहा ॥ ९३ ॥
 ॐ नमो निपङ्क्तिने चेषुधिमे च स्वाहा ॥ ९४ ॥
 ॐ नमस्तीक्ष्णेषवे चायुधिने च स्वाहा ॥ ९५ ॥
 ॐ नमः स्वायुधाय च सुधन्वने च स्वाहा ॥ ९६ ॥
 ॐ नमः स्रुत्याय च पथ्याय च स्वाहा ॥ ९७ ॥
 ॐ नमः काट्याय च नीप्याय च स्वाहा ॥ ९८ ॥
 ॐ नमः कुल्ल्याय च सरस्याय च स्वाहा ॥ ९९ ॥
 ॐ नमो नादेयाय च वैशन्ताय च स्वाहा ॥ १०० ॥
 ॐ नमः कूप्याय चावट्याय च स्वाहा ॥ १०१ ॥
 ॐ नमो वीद्व्याय चातप्याय च स्वाहा ॥ १०२ ॥
 ॐ नमो मेघ्याय च विद्युत्याय च स्वाहा ॥ १०३ ॥

- ॐ नमो ववर्ण्याय चावर्ण्याय च स्वाहा ॥ १०४ ॥
 ॐ नमो व्वाच्याय च रेष्म्याय च स्वाहा ॥ १०५ ॥
 ॐ नमो व्वास्तव्याय च वास्तुपाय च स्वाहा ॥ १०६ ॥
 ॐ नमः सोमाय च रुद्राय च स्वाहा ॥ १०७ ॥
 ॐ नमस्तान्नाय चारुणाय च स्वाहा ॥ १०८ ॥
 ॐ नमः शङ्खवे च पशुपतये च स्वाहा ॥ १०९ ॥
 ॐ नमः उग्राय च भीमाय च स्वाहा ॥ ११० ॥
 ॐ नमोग्रेवधाय च दूरेवधाय च स्वाहा ॥ १११ ॥
 ॐ नमो हन्त्रे च हनीयसे च स्वाहा ॥ ११२ ॥
 ॐ नमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यः स्वाहा ॥ ११३ ॥
 ॐ नमस्ताराय स्वाहा ॥ ११४ ॥
 ॐ नमः शम्भवाय च मयोभवाय च स्वाहा ॥ ११५ ॥
 ॐ नमः शङ्कराय च मयस्कराय च स्वाहा ॥ ११६ ॥
 ॐ नमः शिवाय च शिवतराय च स्वाहा ॥ ११७ ॥
 ॐ नमः पाषाणाय चावाणाय च स्वाहा ॥ ११८ ॥
 ॐ नमः प्रतरणाय चोत्तरणाय च स्वाहा ॥ ११९ ॥
 ॐ नमस्तीर्थ्याय च कूल्याय च स्वाहा ॥ १२० ॥
 ॐ नमः शष्प्याय च फेण्याय च स्वाहा ॥ १२१ ॥
 ॐ नमः सिकत्याय च प्रवाह्याय च स्वाहा ॥ १२२ ॥
 ॐ नमः किङ्कशिलाय च क्षयणाय च स्वाहा ॥ १२३ ॥
 ॐ नमः कपर्दिने च पुलस्तये च स्वाहा ॥ १२४ ॥
 ॐ नमः इरिण्याय च प्रपत्न्याय च स्वाहा ॥ १२५ ॥
 ॐ नमो वज्र्याय च गौण्ड्याय च स्वाहा ॥ १२६ ॥

- ॐ नमस्तल्प्याय च गेह्याय च स्वाहा ॥ १२७ ॥
 ॐ नमो हृदय्याय च निवेण्याय च स्वाहा ॥ १२८ ॥
 ॐ नमः काष्ठ्याय च गह्वरेष्ट्याय स्वाहा ॥ १२९ ॥
 ॐ नमः शुष्क्याय च हरित्याय च स्वाहा ॥ १३० ॥
 ॐ नमः—पाण्ड्याय च रजस्याय च स्वाहा ॥ १३१ ॥
 ॐ नमो लोण्याय चोलण्याय च स्वाहा ॥ १३२ ॥
 ॐ नमः—सूर्याय च सूच्याय च स्वाहा ॥ १३३ ॥
 ॐ नमः—पर्णाय च पर्णशदाय च स्वाहा ॥ १३४ ॥
 ॐ नमः—उद्गुरमाणाय चाभिघ्नते च स्वाहा ॥ १३५ ॥
 ॐ नमः—आस्त्रिदते च प्रस्त्रिदते च स्वाहा ॥ १३६ ॥
 ॐ नमः—इषुकृद्भ्यो धनुष्कृद्भ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ १३७ ॥
 ॐ नमो वरुं किरिकेभ्यो देवानां हृदयेभ्यः स्वाहा ॥ १३८ ॥
 ॐ नमो विचित्रेभ्यो देवानां हृदयेभ्यः स्वाहा ॥ १३९ ॥
 ॐ नमो विक्षिप्तेभ्यो देवानां हृदयेभ्यः स्वाहा ॥ १४० ॥
 ॐ नमः—आनिर्दृतेभ्यो देवानां हृदयेभ्यः स्वाहा ॥ १४१ ॥
 ॐ द्रापेऽअन्धसस्पते दरिद्र नीललाहित ॥ आसाम्प्रजानामेषाम्-
 शूनाम्मा भेर्मा रोद्धुमो च नरुंकिञ्चनाममत् स्वाहा ॥ १४२ ॥
 ॐ इमा रुद्राय तवसे कपदिने क्षयद्वीराय प्रभरामहेमती ॥ यथाशम-
 सद्भिपदेचतुष्पदेविश्वम्पुष्टङ्ग्रामेऽअस्मिन्ननातुरम् स्वाहा ॥ १४३ ॥
 ॐ या ते रुद्र शिवा तनू? शिवा विश्वाहा भेषजी ॥
 शिवा रुतस्य भेषजी तथा नो मृड जीवसे स्वाहा ॥ १४४ ॥

१ अत्र दीर्घात्परोऽप्यनुस्वारो द्विमात्रः हवर्णव्यञ्जनादिगत्वात् ॥ उक्तं च याज्ञवल्क्यशिक्षायाम्
 अनुस्वारो द्विमात्रः स्याद्वर्णव्यञ्जनादिगः । नृस्वाद्वा यदि वा दीर्घाद्देवानां हृदयेभ्य इति ॥

- ॐपरि नो रुद्रस्य हेतिर्वृणक्तुपरिच्वेषस्यदुर्मर्तिरघायोः॥ अवास्थि-
 रामघवद्द्रव्यस्तनुष्व मीड्द्वस्तोकाय तनयाय मृड स्वाहा ॥ १४५ ॥
- ॐमीड्दृष्टम शिवतम शिवो न + सुमना भव ॥ परमे वृक्षऽआयुधन्निधाय
 कृत्ति वसानऽ आचर पिनाकम्बिब्रदागहि स्वाहा ॥ १४६ ॥
- ॐविकिरिद्द्र विलोहित नमस्तेऽ अस्तु भगवत् ॥
 वास्ते सहस्रहेतयोद्वयमस्मन्निवपन्तु ताः स्वाहा ॥ १४७ ॥
- ॐ सहस्राणि सहस्रशो बाह्वोस्तव हेतयः ॥
 तासामीशानो भगवत् पराचीना मुखा कृधि स्वाहा ॥ १४८ ॥
- ॐ असङ्ख्याता सहस्राणि ये रुद्राऽ अधि भूम्याम् ॥
 तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १४९ ॥
- ॐ अस्मिन्महत्त्यर्णवेन्तरिक्षे भवाऽ अधि ॥
 तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५० ॥
- ॐ नीलग्रीवात् शितिकण्ठा दिवः रुद्राऽ उपश्रिताः ॥
 तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५१ ॥
- ॐ नीलग्रीवात् शितिकण्ठात् शर्वाऽअधः क्षमाचराः ॥
 तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५२ ॥
- ॐ ये वृक्षेषु शष्पिञ्जरा नीलग्रीवा विलोहिताः ॥
 तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५३ ॥
- ॐ ये भूतानामधिपतयो विशिखासः कपर्दिनः ॥
 तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५४ ॥
- ॐ ये पथाम्पथिरक्षयऽ ऐलवृदाऽ आयुर्व्युधः ॥
 तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५५ ॥

ॐ ये तीर्थानि प्रचरन्ति सृकाहस्ता निषङ्गिणः ॥

तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५६ ॥

ॐ येन्नेषु विविद्धयन्ति पात्रेषु पिवतो जनान् ॥

तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५७ ॥

ॐ षट् एतावन्तश्च भूयांसश्च दिशो रुद्रा वितस्तिथरे ॥

तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५८ ॥

ॐ नमोस्तु रुद्रेभ्यो ये दिवि येषां वर्षमिषवत् ॥ तेभ्यो दश

प्राचीर्दश दक्षिणा दश प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्द्धाः ॥

तेभ्यो नमोऽस्तु ते नोवन्तु ते नो मृडयन्तु ते यन्दिष्मो

यश्च नो द्वेष्टि तमेषाञ्जम्भे दद्धमत् स्वाहा ॥ १५९ ॥

ॐ नमोस्तु रुद्रेभ्यो येन्तरिक्षे येषां वातऽश्चवत् ॥ तेभ्यो दश

प्राचीर्दश दक्षिणा दश प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्द्धाः ॥

तेभ्यो नमोऽस्तु ते नोवन्तु ते नो मृडयन्तु ते यन्दिष्मो

यश्च नो द्वेष्टि तमेषाञ्जम्भे दद्धमत् स्वाहा ॥ १६० ॥

ॐ नमोस्तु रुद्रेभ्यो ये पृथिव्यां येषामन्नमिषवत् ॥ तेभ्यो दश

प्राचीर्दश दक्षिणा दश प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्द्धाः ॥

तेभ्यो नमोऽस्तु ते नोवन्तु ते नो मृडयन्तु ते यन्दिष्मो

यश्च नो द्वेष्टि तमेषाञ्जम्भे दद्धमत् स्वाहा ॥ १६१ ॥

॥ एकषष्ठ्युत्तरशतधामन्त्रविभागात्मकरुद्रहोमस्वाहाकाराः सम्पूर्णाः ॥

एवम् एकषष्ठ्युत्तरशतधामन्त्रविभागात्मकरौद्राध्यायेनैकादशवारं

जुहुयात् ॥

ॐ वयस्सोम० ॥ एतत्ते रुद्र० ॥ अवरुद्रम० ॥ भेषजमसि० ॥ त्र्यम्ब-

कं त्र्यजा० ॥ एतत्ते रुद्रा० ॥ त्र्यायुषञ्जम० ॥ शिवो नामासि० सुवी-

धर्वाय स्वाहा ॥ ८ ॥ इति अष्टकाण्डिकात्मकेन महच्छिरसा प्रतिलघु-
रुद्रान्ते एकामाहुतिं जुहुयात् ॥

ॐ ऋचंवाचम्प्रपद्ये० स्वाहा ॥ १ ॥ ॐ अश्वमेधिद्दं० स्वाहा ॥ २ ॥
ॐ भूर्भुवस्व० ॥ तत्सवितु० स्वाहा ॥ ३ ॥ ॐ कयानश्चित्रऽआ०
स्वाहा ॥ ४ ॥ ॐ कस्त्वासत्तयो० स्वाहा ॥ ५ ॥ ॐ अभीषुणद्ध० स्वाहा
॥ ६ ॥ ॐ कयाचवन्न० स्वाहा ॥ ७ ॥ ॐ इन्द्रोत्ति० श्वस्य० स्वाहा ॥ ८ ॥
ॐ शन्नोमित्र० स्वाहा ॥ ९ ॥ ॐ शन्नोव्वातः० स्वाहा ॥ १० ॥
ॐ अहानिशं० स्वाहा ॥ ११ ॥ ॐ शन्नोदेवी० स्वाहा ॥ १२ ॥ ॐ स्यो-
नापृथिवि० स्वाहा ॥ १३ ॥ ॐ आपोहिष्ठा० स्वाहा ॥ १४ ॥ ॐ योव-
शिवतमो० स्वाहा ॥ १५ ॥ ॐ तस्माऽअरङ्ग० स्वाहा ॥ १६ ॥
ॐ यौ० शान्ति० स्वाहा ॥ १७ ॥ ॐ दतेदृहमामित्रस्यमा० स्वाहा ॥ १८ ॥
ॐ दतेदृहमा॥ ज्योक्ते० स्वाहा ॥ १९ ॥ ॐ नमस्तेहरसे० स्वाहा ॥ २० ॥
ॐ नमस्तेऽअस्तु० स्वाहा ॥ २१ ॥ ॐ अतोयतद्ध० स्वाहा ॥ २२ ॥ ॐ सुमि-
त्रियान० स्वाहा ॥ २३ ॥ ॐ तच्चक्षुर्देवहितं स्वाहा० ॥ २४ ॥ एवम् ऋचंवा-
चमित्यादिभिः शान्त्यध्यायमन्त्रैः चतुर्विंशतिभिराहुतिभिर्जुहुयात् ॥

एवं क्रमेण लघुरुद्रहोमं विधाय सर्वे ऋग्विजः षडङ्गन्यासं कुर्युः॥
तत आचार्यो लिङ्गतोमद्रदेवतानाममन्त्रैर्जुहुयात् ॥ तत आचारात्
फलहोमं गुग्गुलहोमं सर्षपहोमं लक्ष्मीहवनं च विधाय आवाहितदेवता-
नामुत्तरपूजनं कुर्यात् ॥ अनन्तरं स्विष्टकृदादिप्रणीताविमोक्तान्तं च
कुर्यात् ॥ ततो यजमानः आचार्यादिभ्यो दक्षिणां दद्यात् ॥ ततोऽभि-
षेकः ॥ भूयसीसङ्कल्पः ॥ कृतकर्मण ईश्वरार्पणम् ॥ देवताविसर्जनम् ॥
अग्निविसर्जनम् ॥ ततो ब्राह्मणभोजनम् ॥

॥ इति लघुरुद्रहोमप्रयोगः समाप्तः ॥

॥ अथ देवीयागात्मकस्तृतीयो विभागः ॥

॥ ४६ ॥ अथ नवचंडीशतचंडीसहस्रचंडीप्रयोगः ॥

श्रीगणेशाय नमः । पूर्वं कुण्डमण्डपं विधाय यथाविधि प्रायश्चित्तं कृत्वा शुभेऽह्नि सपत्नीकः कर्ता तिलतैलेन कृताभ्यंगो भूषितसंपूर्णकक-
शहस्तो भद्रं कर्णेभि रिति मण्डपं प्रदक्षिणीकृत्य पश्चिमद्वारेण प्रविश्योपविश्य
देशकालौ स्मृत्वा ममेहजन्मानि दुर्गाप्रीतिद्वारा सर्वापच्छान्तिपूर्वकं
दीर्घायुर्विपुलधनधान्यपुत्रपौत्राद्यनवच्छिन्नसंततिवृद्धिस्थिरलक्ष्मीकीर्ति-
लाभशत्रुपराजयसदभीष्टसिद्धयर्थं भूतप्रेतापिशाचादिभयनिवृत्त्यर्थं राज-
भयदस्युभयादिनिवृत्तये च ममाशेषपापक्षयार्थं श्रीविद्यानादिविद्यानां
परिशीलनजनितपरमज्ञानावाप्तये परमपदप्राप्तये महिषशुम्भनिशुम्भ-
धूम्रलोचनदैत्यदानवगणगन्धर्वयक्षराक्षसवेतालादिजनितसर्वोपद्रवना-
शिन्या आनन्दमाङ्गल्यातुल्यबुद्धिपराक्रमदायिन्या द्विपदचतुष्पदक्षेमकर्णा
दशवक्त्रत्रिशलोचनाद्यनन्तरूपाया गणपतिक्षेत्रपालवास्तुयोगिनीबहुक-
नवग्रहादिपरिवारयुतायाः श्रीभवानीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वत्या-
दित्रिगुणात्मिकायाः श्रीगौरीवागीश्वर्यादिरूपायाः पराम्बाभगवतीजगद-
म्बायाः प्रीतिकामः सग्रहमखां नवचण्डीं शतचण्डीं सहस्रचण्डीं वा
ब्राह्मणद्वारा करिष्ये ॥ तदङ्गतया गणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं मातृका-
पूजनं वसोर्धारामायुष्यमन्त्रजपं नांदीश्राद्धमाचार्यादिवरणं च करिष्ये ॥
इति संकल्प्य तानि कृत्वा आचार्यादीन् वृत्वा तान्यथाविभवं वस्त्रादिना
संपूज्य प्रार्थयेच्च ॥ ते च शतचंड्यां दश सहस्रचंड्यां शतम् ॥
(केचिदत्र ग्रहजपार्थमेकमृत्विजं वरयन्ति ॥) अथाचार्य आचम्य देश-

१ सविस्तरः प्रयोगः कर्तव्यश्चेदस्माकं हवनात्मकशतचण्डीप्रयोगो द्रष्टव्यः ॥

कालौ संकीर्त्य यजमानेन वृतोऽहमाचार्यकर्म करिष्ये इति संकल्प्य
 “यदत्र०” इति गौरसर्षपान्विकीर्य पंचगव्येन कुशोदकेन वा मण्डपं
 प्रोक्षेत्॥ आपोहिष्ठा०। अपवित्रः०। पृथ्वित्वया०। इति ॥ तत उपविश्य अनं-
 तासनाय नमः ॥ विमलासनाय नमः ॥ पद्मासनाय०॥ अपक्रामन्तु०।
 इति भूमौ वामपादघातत्रयं कृत्वा ततो वेद्यां सर्वतोभद्रमष्टदलं वा विलिख्य
 तत्र ब्रह्मादिमंडलदेवताः संस्थाप्य तन्मध्ये महीद्यौरित्यादिमंत्रैः कलशं
 संस्थाप्य तस्मिन्गंधपुष्पफलसर्वोषधीदूर्वापंचपल्लवसप्तमृत्तिकापूर्णाफल-
 पञ्चरत्नदक्षिणाश्च तत्तन्मंत्रेण निक्षिप्य बस्त्रद्वयेनावेष्ट्य तदुपरिपूर्णपात्रं
 निधाय कलशे वरुणमावाह्य पूजयेत् ॥ ततः कलशे देवताः स्मरेत् ॥
 कलशस्य मुखे विष्णुः० प्रसन्नो भव सर्वदा ॥ इतिकलशं प्रार्थयेत् ॥
 ततः कलशोपरिस्थपूर्णपात्रे वस्त्रे यंत्रं लिखेत् ॥ तद्यथा ॥ मध्ये
 विन्दुं त्रिकोणं तद्बहिः षट्कोणं तद्बाह्ये वृत्तं तद्बाह्येऽष्टौ दलानि
 तदुपरि वृत्तं तदुपरि चतुर्विंशतिपत्राणि तद्बाह्ये चतुर्द्वारं चतुरस्रत्रयमिति ॥
 एवं यंत्रं विलिख्य तत्राष्टादशभुजाम् अष्टभुजां वा सिंहारूढां सौवर्णां
 देवीमूर्तिमग्न्युत्तारणप्राणप्रतिष्ठापूर्वकं प्रतिष्ठाप्य पूजयेत् ॥

अथ देवीपूजाप्रयोगः ॥ मूलेनाचम्य प्राणानायम्य शिखाबन्ध-
 नम् ॥ अद्य० अमुकनाम्नो मम चतुर्विधपुरुषार्थसिद्ध्यर्थं श्रीमहाकाली-
 महालक्ष्मीमहासरस्वतीत्रिगुणात्मिकाम्बिकादेवताप्रीत्यर्थं प्रात्रासादन-
 पूर्वकं श्रीत्रिगुणात्मिकाया जगदम्बिकाया यथामिलितोपचारद्रव्येण
 पूजनमहं करिष्ये ॥ तदङ्गन्तया पूजनाधिकारार्थं भूशुद्ध्यादिन्यासाने-
 कादशन्यासांश्च करिष्ये ॥ पूर्ववत् भूशुद्धिभूतशुद्ध्यादिन्यासान्कुर्यात् ॥

॥ अथैकादशन्यासप्रयोगः ॥

ॐ अस्य श्री नवार्णमन्त्रस्य ब्रह्मविष्णुरुद्रा ऋषयः गायत्र्युष्णिग-
 नुष्टुच्छन्दांसि । श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वत्यो देवताः । नन्दा-
 शाकम्भरीभीमाः शक्तयः । रक्तदन्तिकादुर्गाभ्रामर्यो बीजानि । अग्निवा-
 युसूर्यास्तत्त्वानि । सर्वाभीष्टसिद्ध्यर्थं श्रीमहालक्ष्मीपूजाङ्गत्वेन न्यासे
 विनियोगः॥ ऋष्यादिन्यासः—ॐ ब्रह्मविष्णुरुद्रऋषिभ्यो नमः शिरासि॥
 गायत्र्युष्णिगनुष्टुच्छन्दोभ्यो नमः मुखे ॥ श्रीमहाकालीमहालक्ष्मी-
 महासरस्वतीदेवताभ्यो नमः हृदि ॥ नन्दाशाकम्भरीभीमाशक्तिभ्यो
 नमो दक्षिणस्तने ॥ रक्तदन्तिकादुर्गाभ्रामरीबीजेभ्यो नमो वामस्तने॥
 अग्निवायुसूर्येभ्यस्तत्त्वेभ्यो नमः नाभौ ॥ इति ऋष्यादिन्यासः ॥
 मूलेन करौ संशोधयेत् ॥

॥ अथैकादशन्यासाः दुर्गोपासनाकल्पस्थाः ॥ प्रथमो मातृ-
 कान्यासो देवसारूप्यदः स्मृतः ॥ स च अङ्गुष्ठानामिकामेलनरूपया
 तत्त्वमुद्रया सर्वत्र न्यस्य कर्तव्यः ॥ सर्वत्रादौ प्रणवोच्चारः । ॐ अं नमो
 मूर्ध्नि । आं नमो ललाटे । इं नमो दक्षिणनेत्रे । ईं नमो वामनेत्रे । उं नमो
 दक्षिणकपोले । ऊं नमो वामकपोले । ऋं नमो दक्षिणकर्णे । ॠं नमो
 वामकर्णे । ॡं नमो दक्षिणासापुटे । ॢं नमो वामनासापुटे । एं नमः
 ऊर्ध्वोष्ठे । ऐं नमः अधरोष्ठे । औं नमः ऊर्ध्वदन्तपङ्क्तौ । औं नमः
 अधोदन्तपङ्क्तौ । अं नमः जिह्वायाम् । अः नमस्तालुनि । कं नमो
 दक्षिणबाहुमूले । खं नमो दक्षिणकूर्परे । गं नमो दक्षिणमणिवन्धे ।
 घं नमो दक्षिणाङ्गुलिमूले । ङं नमो दक्षिणाङ्गुल्यग्रे । चं नमो वाम-
 बाहुमूले । छं नमो वामकूर्परे । जं नमो वाममणिवन्धे । झं नमो

वागाङ्गुलिमूले । वं नमो वामाङ्गुल्यग्रे । टं नमो दक्षिणपादमूले ।
ठं नमो दक्षिणजानुनि । डं नमो दक्षिणपादगुल्फे । ढं नमो
दक्षिणपादाङ्गुलिमूले । णं नमो दक्षिणपादाङ्गुल्यग्रे । तं नमो
वामपादमूले । थं नमो वामजानुनि । दं नमो वामपादगुल्फे । धं
नमो वामपादाङ्गुलिमूले । नं नमो वामपादाङ्गुल्यग्रे । पं नमो
दक्षिणपार्श्वे । फं नमो वामपार्श्वे । वं नमो पृष्ठे । भं नमो नाभौ ।
मं नमः उदरे । यं नमस्तवाचि । रं नमः असृजि । लं नमः मांसे ।
वं नमः स्नायुषु । शं नमः अस्थिनि । पं नमः मज्जायाम् । सं नमः
मेदसि । हं नमः शुके । क्षं नमः सर्वत्र ॥ इति मातृकान्यासः प्रथमः
येन मात्रिकः साङ्गवेदसमो भाति ॥ १ ॥ (२) द्वितीयः सारस्वतो
न्यासः ॥ ॐ ऐं ह्रीं क्लीं कनिष्ठिकाभ्यां नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं अनामि-
काभ्यां नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं मध्यमाभ्यां नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं
तर्जनीभ्यां नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं
करतलाभ्यां नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं करपृष्ठाभ्यां नमः । ॐ ऐं
ह्रीं क्लीं स्फाराभ्यां नमः । ॐ । ऐं ह्रीं क्लीं मणिबन्धाभ्यां नमः ।
ॐ ऐं ह्रीं क्लीं हृदयाय नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं शिरसे नमः ।
ॐ ऐं ह्रीं क्लीं शिखायै नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं कवचाय नमः ।
ॐ ऐं ह्रीं क्लीं नेत्रद्वयाय नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं अस्त्राय नमः । ॐ ऐं ह्रीं
क्लीं पूर्वायै नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं अग्नये नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं दक्षिणायै
नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं निर्ऋतये नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं पश्चिमायै नमः । ॐ
ऐं ह्रीं क्लीं वायवे नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं उत्तरायै नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं
ईशानाय नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं ऊर्ध्वायै नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं अधस्तात् नमः ॥
इति द्वितीयः सारस्वतो न्यासः येन दुरितं जाड्यं वाक्पापसञ्चयश्च

विष्णुं याति ॥ २ ॥ (३) तृतीयो मातृगणन्यासः ॥ ब्रह्माणी मां
 पूर्वतः पातु । माहेश्वरी माम् आग्नेय्यां पातु । कौमारी मां दक्षिणे
 पातु । वैष्णवी मां नैऋत्यां पातु । वाराही मां पश्चिमे पातु । नारासिंही
 मां वायव्यां पातु । इन्द्राणी माम् उत्तरे पातु । चामुण्डा माम् ईशान्यां
 पातु । व्योमेश्वरी माम् ऊर्ध्वं पातु । सप्तद्वीपेश्वरी मां भुवि पातु ।
 नागेश्वरी माम् अधः पातु । इति तृतीयो मातृगणन्यासः येन
 कर्ता त्रिषु लोकेषु निर्भयः सन् सर्वदेवप्रियो भवति ॥ ३ ॥ (४) चतुर्थः
 जरामृत्युनाशको न्यासः ॥ कमलाङ्कुशमण्डिता नन्दजा पूर्वाङ्गं मे
 पातु । खड्गपात्रधरा रक्तदन्तिका दक्षिणाङ्गं मे पातु । पुष्पपल्लव-
 मूलादिहस्ता शकम्भरी पश्चिमाङ्गं मे पातु । धनुर्बाणधरा
 दुर्गातिहारिणी दुर्गा वामाङ्गं मे पातु । शिरःपात्रकरा भीमा मस्तका-
 च्चरणावधि मां पातु । चित्रकान्तिभृद्दामरी चरणान्मस्तकावधि मां
 पातु ॥ इति चतुर्थो जरामृत्युनाशको न्यासः येन कर्ता अग्निवा-
 रिभ्यां निर्भयो भूत्वा जरामरणवर्जितो भवति ॥ ४ ॥ (५) पंचमो
 वशीकरणः अभेद्यो न्यासः ॥ ऐं पादादिनाभिपर्यन्तं ब्रह्मा मां पातु । श्रीं
 नाभेर्विशुद्धिपर्यन्तं जनार्दनः मां पातु । हंसौ विशुद्धेः शिखापर्यन्तं
 त्रिलोचनो रुद्रो मां पातु । ऐं हंसो मे पदद्वन्द्वं पातु । श्रीं वैनतेयो मे क-
 रद्वन्द्वं पातु । हंसौ वृषभः चक्षुषी मे पातु । ह्रीं गजाननः सर्वाङ्गं मे पातु ।
 ह्रीं आनन्दमयो हरिः परापरौ देहभागौ मे पातु ॥ इति पंचमः वशीक-
 रणः अभेद्यो न्यासः येन कर्ता महापापातिपापाभ्यां मुक्तो भवति
 ॥ ५ ॥ (६) षष्ठः सद्गतिप्रापको न्यासः ॥ ह्रीं अष्टादशभुजा महालक्ष्मीः
 मध्यभाङ्गं मे पातु । ऐं अष्टभुजा सरस्वती ऊर्ध्वं मां पातु । क्लीं
 त्रिशूलोचना महाकाली अधो मां पातु । क्षौं सिंहो हस्तद्वयं मे पातु । ऐं

परहंसोऽक्षिमण्डलं मे पातु । महिषारूढः प्रेतः पदद्वयं मे पातु । हंसौ
महेशश्चण्डिकायुक्तः सर्वाङ्गं मे पातु । इति षष्ठः सप्ततिप्रापको न्यासः
येन वैकुण्ठसुखं सर्वकष्टोपशान्तिश्च भवति ॥६॥ (७) सप्तमो रोगना-
शको न्यासः ॥ ऐं नमो ब्रह्मरन्ध्रे । ह्रीं नमो दक्षिणनेत्रे । क्लीं नमो
वामनेत्रे । चां नमो दक्षिणकर्णे । मुं नमो वामकर्णे । डां नमो
दक्षिणनासापुटे । यैं नमो वामनासापुटे । विं नमो मुखे । चैं नमो
पायौ ॥ इति सप्तमो मूलाक्षरो रोगनाशको न्यासः येन सर्वरोगक्षयो
भवति ॥७॥ (८) अष्टमः सर्वदुःखहरो न्यासः ॥ च्चैं नमः पायौ । विं
नमो मुखे । यैं नमो वामनासापुटे । डां नमो दक्षिणनासापुटे । मुं नमो
वामकर्णे । चां नमो दक्षिणकर्णे । क्लीं नमो वामनेत्रे । ह्रीं नमो दक्षिणनेत्रे ।
ऐं नमो ब्रह्मरन्ध्रे ॥ इति अष्टमः विलोमाक्षरः सर्वदुःखहरो न्यासः
येन सर्वदुःखं विनश्यति ॥ ८ ॥ (९) नवमो देवताप्राप्तिकृन्न्यासः ॥
मूलमुच्चार्य । मस्तकाच्चरणांतं चरणान्मस्तकान्तम् अष्टवारं व्यापकं
कुर्यात् । तद् यथा-प्रथमं पुरतो मूलेन मस्तकाच्चरणावधि-
ततश्चरणान्मस्तकावधि मूलोच्चारेण व्यापकम् । एवं दक्षिणतः
पश्चाद्दामभागे चेति प्रतिदिग्भागेऽनुलोमविलोमतया द्विर्द्विरिति ॥
इति नवमो मूलव्यापको देवताप्राप्तिकृन्न्यासः येन साधको देववद्भवेत्
॥९॥ (१०) दशमः त्रैलोक्यवशकृन्न्यासः ॥ मूलमुच्चार्य हृदयाय
नमः । शिरसे स्वाहा । शिखायै वषट् । कवचाय हुम् । नेत्रत्रयाय वौषट् ॥
अस्त्राय फट् । इति । एवं मूलमुच्चार्य षडंगेषु न्यसेत् ॥ इति दशमस्त्रैलो-
क्यवशकृन्न्यासः येन साधको यद्वदति तदेव भवति यदृष्ट्या पश्यति
तत्तथैव भवति ॥१०॥ (११) एकादशः सर्वरक्षाकरो न्यासो दशन्या-
ससमफलदायकः ॥ खड्गिनी शूलिनी घोरा मदिनी चक्रिणी तथा ॥

शङ्खिनी चापिनी बाणभृशुण्डीपरिघायुधा ॥१॥ सौम्या सौम्यतराशेष-
 सौम्येभ्यस्त्वतिसुन्दरी ॥ परापराणां परमा त्वमेव परमेश्वरी ॥२॥ यच्च
 किञ्चित्कचिद्वस्तु सदसद्वाखिलात्मिके ॥ तस्य सर्वस्य या शक्तिः सा
 त्वं किं स्तूयसे मया ॥ ३ ॥ यया त्वया जगत्सृष्टा जगत्पात्यत्ति यो
 जगत् ॥ सोऽपि निद्रावशं नीतः कस्यां स्तोतुमिहेश्वरः ॥ ४ ॥ विष्णुः
 शरीरग्रहणमहमीशान एव च ॥ कारितास्ते यतो तस्त्वां कः स्तोतुं
 शक्तिमान्भवेत् ॥ ५ ॥ आद्यं वाग्बीजं ऐं श्यामवर्णं ध्यात्वा सर्वाङ्गे
 विन्यसेत् ॥ शूलेन पाहि नो देवि पाहि खड्गेन चाम्बिके ॥ घण्टास्व-
 नेन नः पाहि चापज्यानिःस्वनेन च ॥ १ ॥ प्राच्यां रक्ष प्रतीच्यां च
 चण्डिके रक्ष दक्षिणे ॥ भ्रामणेनात्मशूलस्य उत्तरस्यां तथेश्वरी ॥२॥
 सौम्यानि यानि रूपाणि त्रैलोक्ये विचरन्ति ते ॥ यानि चात्यर्थ-
 घोराणि तै रक्षास्मास्तथा भुवम् ॥ ३ ॥ खड्गशूलगदादीनि यानि
 चास्त्राणि तेऽम्बिके ॥ करपल्लवसङ्गीनि तैरस्मात्रक्ष सर्वतः ॥ ४ ॥
 द्वितीयं मायाबीजं ह्रीं बालार्कवर्णं ध्यात्वा सर्वाङ्गे विन्यसेत् ॥ सर्व-
 स्वरूपे सर्वेशे सर्वशक्तिसमन्विते ॥ भयेभ्यस्त्राहि नो देवि दुर्गे देवि
 नमोऽस्तु ते ॥१॥ एतत्ते वदनं सौम्यं लोचनत्रयभूषितम् ॥ पातु नः सर्व-
 भूतेभ्यः कात्यायनि नमोऽस्तु ते ॥२॥ ज्वालाकरालमत्थुग्रमशेषासुर-
 सूदनम् ॥ त्रिशूलं पातु नो भीतेर्भद्रकालि नमोऽस्तु ते ॥३॥ हिनस्ति
 दैत्यतेजांसि स्वनेनापूर्य या जगत् ॥ सा घण्टा पातु नो देवि पापे-
 भ्योऽनः सुतानिव ॥४॥ असुरासृग्वसापङ्कचर्चितस्ते करोज्ज्वलः ॥
 शुभाय खड्गो भवतु चण्डिके त्वां नता वयम् ॥ ५ ॥ तृतीयं काम-
 बीजं क्लीं स्फटिकाभासं ध्यात्वा सर्वाङ्गे विन्यसेत् ॥ इति सर्वानिष्टहरः
 सर्वाभीष्टदः सर्वरक्षाकरश्चैकादशो न्यासः ॥ ११ ॥

॥ इत्येकादशन्यासप्रयोगः ॥

एवमेकादशन्यासान् कृत्वा गणपतिं स्मृत्वा देव्या दक्षिणे घृतदीपं तन्मध्ये बिन्दुत्रिकोणषट्कोणं देव्या वामे तैलदीपं तन्मध्ये बिन्दु-त्रिकोणषट्कोणात्मकं यन्त्रं विलिख्य संपूज्य दीपं प्रज्वालय सम्पूज्य प्रार्थयेत् ॥ भो दीप देवीरूपस्त्वं कर्मसाक्षी ह्यविघ्नकृत् ॥ यावत्कर्म-समाप्तिः स्यात्तावत्त्वं सुस्थिरो भव ॥ १ ॥ इति दीपं संस्थाप्य शरीर-शुद्धयर्थं मूलमन्त्रेण षट्कन्यासं कृत्वा कलशे वरुणं संपूज्य शङ्खं घण्टां च सम्पूज्य कलशजलेन सर्वत्र प्रोक्षयेत् ॥ अपवित्रः ० ॥

॥ ४७ ॥ अथ पात्रासादनप्रयोगः ॥

“अथ पात्रस्थापनम्”—तत्रादौ(१) कलशः ॥ स्ववामे बिन्दुत्रिको-णषट्कोणवृत्तचतुरस्रात्मकं यन्त्रं विलिख्य अक्षतैः पूजयेत् ॥ मध्ये मूलम् । त्रिकोणे त्रिपदैः-ऐं ह्रीं क्लीं । चामुंडायै । विद्महे नमः ॥ एवं द्विरावृत्त्या षट्कोणे॥मातृकया वृत्तम्-अं आं इत्यादि क्षान्तम् ॥ चतुरस्रे षडंगानि-आग्नेये ऐं हृदयाय० । ऐशाने ह्रीं शिरसे० । नैऋत्ये क्लीं शिखायै० । वायव्ये चामुंडायै कवचाय० । मध्ये विद्महे नेत्रत्रयाय० । चतुर्दिक्षु मूलम् अस्त्राय० ॥ इति यन्त्रं संपूज्य हुं इति आधारं प्रक्षाल्य ॥ मूलेन संस्थाप्य ॥ ॐ मंवाङ्मिमंडलाय दशकलात्मने श्रीत्रिगुणात्मिकादु-र्गादेवताकलशपात्राधाराय नमः इति आधारं संपूज्य दशकलाः पूजयेत् ॥ ॐ यं धूम्राचिषे नमः॥रं ऊष्मायै०।लं ज्वलिन्यै०।वं ज्वालिन्यै०।शं विस्फु-लिंगिन्यै०।षं मुश्रियै०।सं सुरूपायै०।हं कपिलायै०।ळं हव्यवाहायै०।क्षं कव्यवाहायै० ॥ १ ॥ इति संपूज्य हुं इति पात्रं प्रक्षाल्य मूलेन संस्थाप्य सूर्यमंडलाय द्वादशकलात्मने श्रीत्रिगुणात्मिका-दुर्गादेवता-कलशपात्राय नमः इति संपूज्य ॥ द्वादशकलाः पूजयेत् ॥ ॐ कं भं तपिन्यै० । खं

बं तापिन्यै०। गं फं धूम्रायै०। घं पं मरिच्यै०। डं नं ज्वालिन्यै०।
 चं धं रुच्यै०। छं दं सुषुम्णायै०। जं थं भोगदायै०। झं तं विश्वायै०।
 अं णं बोधिन्यै०। टं ढं धारिण्यै०। ठं डं क्षमायै०॥१२॥ इति संपूज्य॥
 तत्र विलोममातृकया शुद्धजलमापूरयेत्। यथा ॥ ॐ क्षं लं हं सं पं शं
 वं लं रं यं मं भं वं फं पं नं धं दं थं तं णं ढं डं टं टं वं हं जं छं चं लं
 घं गं खं कं अः अं औं ओं ऐं एं लृं लृं क्रं क्रं ऊं उं ईं इं आं अं ॥
 गालिनीमुद्रया निरीक्ष्य ॥ षोडशकलात्मने चंद्रमंडलाय श्री त्रिगुणा-
 त्तिका-दुर्गादेवता-कलशामृताय नमः इति संपूज्य तत्र षोडशकलाः पूज-
 येत्॥ अं अमृतायै०। आं मानदायै०। इं पूषायै०। ईं पुष्ट्यै०। उं तुष्ट्यै०।
 ऊं रत्यै०। क्रं धृत्यै०। क्रं शशिन्यै०। लं चंद्रिकायै०। लृं कान्त्यै०।
 एं ज्योत्स्नायै०। ऐं श्रियै०। ओं प्रीत्यै०। औं अंगदायै०। अं पूर्णायै०।
 अः पूर्णामृतायै०॥१६॥ इति संपूज्य ॥ फाडिति संरक्ष्य मूलेन देवीमा-
 वाह्य आवाहनादिदशमुद्राः प्रदर्शयेत् ॥ यथा ॥ मूलेन-आवाहिता
 भव ॥ स्थापिता भव ॥ संनिहिता भव ॥ सन्निरुद्धा भव ॥ संमुखी-
 कृता भव ॥ षडंगेन सकलीकृता भव ॥ मूलं हृदयायेत्यादि अवगुठिता
 भव ॥ अमृतीकृता भव ॥ परमीकृता भव ॥ योनिमुद्रां प्रदर्श्य ॥१०॥
 मूलेन संपूज्य ॥ मत्स्यमुद्रयाऽऽच्छाद्य ॥ मूलेनाष्टवारमभिमन्त्र्य ॥ धेनुं
 योनिं च प्रदर्शयेत् ॥ इति कलेशः ॥

“अथ (२) सामान्यार्घः—”विदुत्रिकोणवृत्तचतुरस्रं यंत्रं विलिख्य ।

१ करद्वयाङ्गुष्ठतर्जन्यप्रसंयोगे गालिनी मुद्रा २ कामनापरत्वेन कलशमध्ये निक्षेपपदार्थाः
 मंत्रमहार्णवे निर्दिष्टाः ॥ धनकामो न्यसेत्स्वर्णं धान्यकामस्तु मौक्तिकम् ॥ श्रीकामः कमलं
 न्यस्य कामार्थी दमनं न्यसेत् ॥ मोक्षकामो न्यसेद्दत्तं जयकामोऽपराजिताम् ॥ उच्चाटनार्थं
 हिङ्गुलं वर्यार्थं शिखिमूलिकाम् ॥ मारणाय मरीचं तु केतकीं मोहनाय च ॥ आकर्षणार्थं
 धत्तूरं प्रक्षिपेत्कलशोपरि ॥

मध्ये मूलम् । त्रिकोणे त्रिपदैः । मातृकया वृत्तम् । चतुरस्रे षडंगानि ।
फडिति आधारं प्रक्षाल्य । मूलेन संस्थाप्य । मं वह्निमंडलाय दशकला-
त्मने श्रीत्रिगुणात्मिकादुर्गादेवतासामान्यार्घपात्राधाराय नमः इति
आधारं संपूज्य । फड् इति पात्रं प्रक्षाल्य । मूलेन संस्थाप्य । सूर्यमण्डलाय
द्वादशकलात्मने श्रीत्रिगुणा० सामान्यार्घपात्राय नमः इति पात्रं संपूज्य ।
मूलेन शुद्धजलमापूर्य गालिनीमुद्रया निरीक्ष्य चंद्रमंडलाय षोडशकला-
त्मने श्रीदुर्गादेवतासामान्यार्घपात्रामृताय नमः इति सम्पूज्य ।
मस्त्यमुद्रयाऽऽच्छाद्य । मूलेनाष्टधाऽभिमन्त्र्य । धेनुमुद्रां योनिमुद्रां च
प्रदर्शयेत् ॥ इति सामान्यार्घः ॥

“अथ (३) विशेषार्घः” — सामान्यार्घादक्षिणे आत्मश्रीचक्रयोर्मध्ये
विंदुत्रिकोणपट्कोणवृत्तचतुरस्रात्मकं यंत्रं चंदनादिना विलिख्य अक्षतैः
पूजयेत् ॥ मध्ये मूलम् ॥ त्रिकोणे त्रिपदैः—ऐं ह्रीं क्लीं । चामुंडायै ।
विच्चे नमः ॥ एवं द्विरावृत्त्या पट्कोणे ॥ मातृकया वृत्तम्—अं आं इत्यादि
क्षान्तम् ॥ चतुरस्रे षडंगानि । इति यंत्रं संपूज्य । हुं इत्याधारं प्रक्षाल्य ।
मूलेन संस्थाप्य । मं वह्निमंडलाय दशकलात्मने श्रीदुर्गादेवताविशे-
षार्घपात्राधाराय नम इति आधारं संपूज्य । तत्र पूर्वोक्ताः दशकलाः
पूजयेत् ॥ ततः हुं इति पात्रं प्रक्षाल्य मूलेन संस्थाप्य ॥ सूर्यमंडलाय
द्वादशकलात्मने श्रीदुर्गादेवताविशेषार्घपात्राय नम इति पात्रं संपूज्य
तत्र पूर्वोक्ता द्वादशकलाः पूजयेत् । ततः तत्र क्षलं इत्यादि विलोममातृ-
कया शुद्धजलमापूर्य गालिनीमुद्रया निरीक्ष्य षोडशकलात्मने चंद्रमंड-
लाय श्रीत्रिगु० दुर्गादेवताविशेषार्घपात्रामृताय नम इति संपूज्य तत्र
पूर्वोक्ताः षोडशकलाः संपूज्य फडिति संरक्ष्य मूलेन देवीमावाह्य
आवाहनादिदशमुद्राः प्रदर्श्य मूलेन संपूज्य मस्त्यमुद्रयाऽऽच्छाद्य

मूलेन षोडशवारमभिषंज्य धेनुमुद्रां योनिमुद्रां च मदर्शयेत् ॥ इति विशेषार्घः ॥ अथ तदक्षिणे पाद्यादिपञ्चपात्राणि स्थापयेत्

(४) पाद्यपात्रम् (५) अर्घ्यपात्रम् (६) आचमनीयपात्रम् (७) मधुपर्कपात्रम् (प्रोक्षणार्थं) (८) प्रोक्षणीपात्रं च सामान्यार्घवत् संस्थाप्य पाद्यपात्रे श्यामा-
क (सामो) दुर्वाविष्णुक्रान्तादीनि प्रक्षिप्य अर्घ्यपात्रे सर्षपतिलदूर्वाकुश-
प्रक्षेपः । आचमनीयपात्रे जातीफलैलालविंगकंकोल (चिनकवाला)-
प्रक्षेपः । मधुपर्कपात्रे दधिमधुघृतानि प्रक्षिप्य विशेषार्घ्यविन्दुं सर्वपात्रेषु
प्रक्षिप्य मूलेन प्रोक्षणीपात्राज्जलं गृहीत्वा तज्जलेन पूजासामग्रीं
मूलेन सम्प्रोक्ष्य आत्मानं प्रोक्षयेत् ॥ इत्थं पात्रासादनं कृत्वा अन्त-
र्यजनं यथाधिकारं कृत्वा स्वहृदयस्थां महालक्ष्मीं ध्यात्वा मानसो-
पचारैः संपूज्य स्वात्मना सहैक्यं भावयेत् ॥ तत आत्मपूजां कुर्यात् ॥
यथा-मं मंडूकाय० आधारे । कालाग्निरुद्राय० स्वाधिष्ठाने । कच्छपाय०
नाभौ । आधारशक्तिकूर्मानन्तपृथिवीसागररत्नद्वीपप्रासादहेमपीठेभ्यो०
हृदि । धर्माय० दक्षांसे । ज्ञानाय० वामांसे । वैराग्याय० वामोरौ ।
ऐश्वर्याय० दक्षोरौ । अधर्माय० मुखे । अज्ञानाय० वामपार्श्वे । अवै-
राग्याय० नाभौ । अनैश्वर्याय० दक्षिणपार्श्वे । अनन्ताय० हृदि ।
तत्त्वपद्माय० । आनन्दमयकन्दाय० । संविन्नालाय० । विकारमयकेसरे-
भ्यो० । प्रकृतिमयपत्रेभ्यो० । पंचाशद्वर्णबीजाक्ष्यकर्णिकायै० । सूर्य-
मंडलाय० । चंद्रमंडलाय० । अग्निमंडलाय० । इत्यन्तं हृदि न्यसेत् ॥
पीताद्याः पीठशक्तयः ॥ पीतायै० । श्वेतायै० । अरुणायै० । कृष्णायै० ।
धूम्रायै० । तीत्रायै० । स्फुलिगिन्यै० । रुचिरायै० । ज्वालिन्यै० ॥
रं बह्व्यासनायै० । इति स्वदेहे पीठशक्तिं विन्यसेत् ॥ इति ॥

तत आत्मानं गन्धपुष्पैरभ्यर्च्य ॥ मूलेन त्रिः स्वशिरसि पुष्पांजलिं

दत्त्वा मानसोपचारैः संपूज्य देवरूपः सन् मूलं जप्त्वा देव्यै जपं निवेद्य पुष्पमाघाय “कुंभोदराय नमः” इति वामे क्षिप्त्वा हस्तं प्रक्षाल्य पीठपूजां कुर्यात् ॥

अथ पीठपूजा ॥ हस्ते अक्षतान् गृहीत्वा—ॐ पंपूर्वपीठाय नमः । ॐ पं पूर्णपीठाय नमः । कं कामपीठाय० । प्राच्यां दिशि—ॐ उं उड्यान-पीठाय० । आग्नेय्यां—मां मातृपीठाय० । दक्षिणे—जं जालंधरपीठाय० । नैर्ऋत्ये—कं कोल्हापुरोपपीठाय० । पश्चिमे—पूं पूर्णगिरिपीठाय० । वायव्यां—सौ सौहारोपपीठाय० । उत्तरे—कं कोल्हागिरिपीठाय० । ऐशान्यां—कं कामरूपीठाय० ॥ १ ॥ इति पीठं संपूज्य ॥ नमस्कारः—दक्षिणे—गुरवे० । परमगुरवे० । परमेष्ठिगुरवे० । गुरुपंक्तये० । मातापितृभ्यां० । उपमन्युनारदसनकव्यासादिभ्यो० ॥ ६ ॥ वामे गं गणपतये० । दुं दुर्गायै० । सं सरस्वत्यै० । क्षं क्षेत्रपालाय० ॥ ४ ॥ इति नत्वा ॥ पीठदेवताः स्थापयेत्—पीठमध्ये—मं मण्डूकाय० । आं आधारशक्त्यै० । मूं मूलप्रकृत्यै० । कं कालागिरुद्राय० । तदुपरि आं आदिकूर्माय० । अं अनन्ताय० । आं आदिवराहाय० । पं पृथिव्यै० । तदुपरि—अं अमृतार्णवाय० । रं रत्नद्वीपाय० । हं हेम-गिरये० । नं नन्दनोद्यानाय० । कं कल्पवृक्षाय० । मं मणिभूत-लाय० । दं दिव्यमण्डपाय० । सं स्वर्णवेदिकायै० । रं रत्नसिंहास-नाय० । धं धर्माय० । ज्ञां ज्ञानाय० । वै वैराग्याय० । ऐं ऐश्वर्याय० । इति संपूज्य ॥ पूर्वे—अं अनैश्वर्याय० । पुनर्मध्ये—सं सत्त्वाय० । प्रं प्रबोधात्मने० । रं रजसे० । प्रं प्रकृत्यात्मने० । तं तमसे० । मं मोहा-त्मने० । सौ सोममण्डलाय० । सूं सूर्यमण्डलाय० । वं वह्निमण्डलाय० । मां मायातत्त्वाय० । विं विद्यातत्त्वाय० । शं शिवतत्त्वाय० । ब्रं ब्रह्मणे० ।

मं महेश्वराय० । आं आत्मने० । अं अन्तरात्मने० । पं परमात्मने० ।
 जं जीवात्मने० । ज्ञं ज्ञानात्मने० । कं कन्दाय० । नं नीलाय० । पं पद्माय० ।
 मं महापद्माय० । रं रत्नेभ्यो० । के० केसरेभ्यो० । कं० कर्णिकायै० ॥ ५१ ॥
 अथ नवशक्तीः स्थापयेत् ॥ तद्यथा-पूर्वाद्यष्टसु दिक्षु ॥ नन्दायै० ।
 भगवत्यै० । रक्तदन्तिकायै० । शाकम्भयै० । दुर्गायै० । भीमायै० ।
 कालिकायै० । भ्रामर्यै० । मध्ये शिवदूत्यै० ॥ ९ ॥ इति संस्थाप्य
 यथाशक्त्या शक्तिसहितपीठदेवताः पूजयेत् ॥ इति ॥

अथ यंत्रदेवतास्थापनम् ॥ हस्ते अक्षतान् गृहीत्वा ॥ बिंदुमध्ये
 ऐं ह्रीं क्लीं चामुंडायै विच्चे श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीस्वरू-
 पिणीश्रीत्रिगुणात्मिकादुर्गादेवतायै नमः श्रीमन्महाकाली० दुर्गादेवता-
 मावा० ॥ बिंदोः परितो गुरुचतुष्टयमावाहयेत् ॥ गुरवे० । परात्पर-
 गुरवे० । परमेष्ठिगुरवे० । गुरुपंक्तये० । षडंगम् ॥ ऐं हृदयाय० ।
 ह्रीं शिरसे० । क्लीं शिखायै० । चामुंडायै कवचाय० । विच्चे नेत्रत्रयाय० ।
 मूलेन अस्त्राय० ॥ अथ त्रिकोणे स्वाग्रादिप्रादक्षिण्येन क्रमण ।
 स्वरया सह विधात्रे० । श्रिया सह विष्णवे० । उमया सह शिवाय० ।
 दक्षिणे हुं सिंहाय० । वामे हुं महिषाय० । षट्कोणे (अग्नीशासुर-
 वायव्ये मध्ये दिक्षु च) ऐं नन्दजायै० । ह्रीं रक्तदन्तिकायै० । क्लीं
 शाकम्भयै० । हुं दुर्गायै० । हुं भीमायै० । ह्रीं भ्रामर्यै० ॥ ६ ॥ ततो
 अष्टपत्रे स्वाग्रादिप्रादक्षिण्यक्रमेण । ऐं ब्राह्म्यै० । ह्रीं माहेश्वर्यै० । क्लीं
 कौमार्यै० । ह्रीं वैष्णव्यै० । हुं वाराह्यै० । ह्यै० नारसिंह्यै० । लं ऐन्द्र्यै० ।
 स्फ्रं चामुण्डायै० ॥ ८ ॥ ततश्चतुर्विंशतिदले ॥ विं विष्णुमायायै० । चै
 चेतनायै० । वुं बुद्धयै० । निं निन्द्रायै० । क्षुं क्षुधायै० । छां छायायै० ।
 शं शक्त्यै० । तुं तृणायै० । क्षां क्षान्त्यै० । जां जात्यै० । लं लज्जायै० ।

शां शान्त्यै० । श्रं श्रद्धायै० । कां कान्त्यै० । लं लक्ष्म्यै० । धूं धृत्यै० ।
 वूं वृत्यै० । श्रुं श्रुत्यै० । स्मूं स्मृत्यै० । दं दयायै० । तुं तुष्ट्यै० । पुं पुष्ट्यै० ।
 मां मातृभ्यो० । भ्रां भ्रान्त्यै० ॥२४॥ भूपुरे कोणचतुष्टये आग्नेयादि-
 कोणे॥ गं गणपतये० । क्षं क्षेत्रपालाय० । बं बटुकाय० । यां योगिन्यै० ।
 पूर्वादिदिक्षु-इन्द्राय० । अग्नये० । यमाय० । निर्ऋतये० । वरुणाय० ।
 वायवे० । सोमाय० । ईशानाय० । ब्रह्मणे० । अनन्ताय० । तद्वह्नि-
 वज्राय० । शक्तये० । दंडाय० । खड्गाय० । पाशाय० । अंकुशाय० ।
 गदायै० । त्रिशूलायै० । पद्माय० । चक्राय० । तद्वह्निः ॥ वज्रहस्तायै
 गजारूढायै कादंवरीदेव्यै० । शक्तिहस्तायै अजवाहनायै उल्कादेव्यै० ।
 दंडहस्तायै महिषारूढायै करालीदेव्यै० । खड्गहस्तायै शचवाहनायै रक्ता-
 क्षीदेव्यै० ॥ पाशहस्तायै मकरवाहनायै श्वेताक्षीदेव्यै० । अंकुशहस्तायै
 मृगवाहनायै हरिताक्षीदेव्यै० । गदाहस्तायै सिंहारूढायै यक्षिणीदेव्यै० ।
 शूलहस्तायै वृषभवाहनायै कालीदेव्यै० । पद्महस्तायै हंसवाहनायै
 सुरज्येष्ठादेव्यै० । चक्रहस्तायै सर्पवाहनायै सर्पराज्ञीदेव्यै नमः ॥ इत्या-
 वाह्य “यन्त्रस्थदेवताभ्यो नमः” इति मूलमंत्रेण यथाशक्त्या पूजनं
 कुर्यात् ॥ इति यन्त्रदेवतापूजनम् ॥

ततो हृदिस्थां ज्योतिर्मयीं सपरिवारां महालक्ष्मीं ध्यायेत् ॥ अथवा
 देवीध्यानम्-विद्युद्दामसमप्रभां मृगपतिस्कंधस्थितां भीषणां कन्याभि-
 करवालखेटविलसद्गस्ताभिरासेविताम् ॥ हस्तैश्चक्रदरालिखेटविशिखा-
 श्रापं गुणं तर्जनीं विभ्राणामनलात्मिकां शशिधरां दुर्गां त्रिनेत्रां भजे
 ॥ १ ॥ इति ध्यात्वा ॥ हस्ते पुष्पाण्यादाय-आगच्छ वरदे देवि दैत्य-
 दर्पनिपूदिनि ॥ पूजां गृहाण सुमुखि नमस्ते शङ्करप्रिये ॥ १ ॥ सर्वतीर्थ-
 मयं वारि सर्वदेवसमन्विता ॥ इमं घटं समागच्छ तिष्ठ देवगणैः सह

॥ २ ॥ दुर्गे देवि समागच्छ सान्निध्यमिह कल्पय ॥ बलिपूजां गृहाण
 त्वमष्टाभिः शक्तिभिः सह ॥ ३ ॥ कल्याणजननीं सत्यां कामदां करुणा-
 कराम् ॥ अनन्तशक्तिसंपन्नां दुर्गामावाहयाम्यहम् ॥ ४ ॥ साङ्गा
 सपरिवारां सावरणां सायुधां दुर्गामावाहयामि ॥ महाकालीमहालक्ष्मी-
 महासरस्वतीस्वरूपिणीदुर्गे देवते आवाहिता भव ॥ स्थापिता भव ॥
 सन्निहिता भव ॥ सन्निरुद्धा भव ॥ संमुखीकृता भव ॥ षडङ्गेन सफ-
 लीकृता भव ॥ अवगुंठिता भव ॥ परमीकृता भव ॥ अष्टतीकृता भव ॥
 प्रार्थिता भव ॥ नमस्कृता भव ॥ ११ ॥ ॐ मनोज्ञाति० ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः
 श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीस्वरूपिणि (दुर्गे देवते) सुप्रतिष्ठिता
 वरदा भव ॥ ततः श्रीसूक्तेन देवीन्यासं कृत्वा यथाशक्ति श्रीसूक्तेन
 वा जयन्ती मङ्गला० मूलेन वा षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ यथावकाशं वा
 देवीराजोपचारपूजनं कुर्यात् ॥

॥ ४८ ॥ अथ देवीराजोपचारपूजाप्रयोगः ॥

अथ देवीराजोपचारपूजाप्रयोगः ॥ तत्रादौ स्ववामे स्नानशालां
 विभाव्य देवीं संस्थाप्य ध्यायेत् । ध्यानम्—स्वङ्गं चक्र० ॥ १ ॥ अक्षस्रक्०
 ॥ २ ॥ घंटाशूल० ॥ ३ ॥ मूलम् ॥ आवाहनम्—उषसि मागधमंगल-
 गायनैर्द्दिति जागृहि जागृहि जागृहि । अतिकृपार्द्रकटाक्षनिरीक्षणैर्जग-
 दिदं जगदंब सुखीकुरु ॥ ४ ॥ कनकमयवितर्दिशोभमानं दिशि दिशि
 पूर्णसुवर्णकुंभयुक्तम् ॥ मणिमयशुभमंडपं त्वमेहि मयि कृपयैति सम-
 र्चनं गृहीतुम् ॥ ५ ॥ मूलम्—श्री महाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वती-
 स्वरूपिणीदुर्गायै नमः आवाहनम् समर्पयामि ॥ (एवं सर्वत्र उक्त्वा
 उपचारान् कुर्यात्) आसनम्—कनकमयवितर्दिस्थापिते तूलिकाद्ये

विविधकुसुमकीर्णे कौटिवाळार्कवर्णे ॥ भगवति रमणीये रत्नसिंहासनेऽ-
 स्मिन्नुपविश पदयुग्मं हेमपीठे निधेहि ॥६॥ पाद्यम्-दूर्वया सरसिजा-
 न्वितविष्णुक्रान्तया च सहितं कुसुमाढ्यम् ॥ पद्मयुग्मसदृशे पदयुग्मे पाद्य-
 मेतदुररीकुरु मातः ॥ (पाद्यपात्रात्) पादयोः पाद्यं स० ॥७॥ अर्घ्यम्-
 गंधपुष्पयवसर्पपदूर्वासंयुतं कुशतिलाक्षतमिश्रम् ॥ हेमपात्रनिहितं सह
 रत्नैरर्घ्यमेतदुररीकुरु मातः ॥ (अर्घ्यपात्रात्) हस्तयोरर्घ्यं स० ॥८॥
 आचमनीयम्-जलजद्युतिना करेण जातीफलकंकोललवंगंधयुक्तैः ॥
 अमृतैरमृतैरिवासितैर्भगवत्याचमनं विधीयताम् ॥ (आचमनीयपात्रात्)
 आचमनीयं स० ॥ ९ ॥ मधुपर्कः-मधुनिहितं कनकस्य संपुटे
 पिहितं रत्नपिधानकेन यत् ॥ तदिदं भगवति करेऽर्पितं
 मधुपर्कं जननि प्रगृह्यताम् ॥ (मधुपर्कपात्रात्) मधुपर्कं स०
 ॥ १० ॥ आचमनीयम्-पाद्यं ते परिकल्पितं च पदयोरर्घ्यं तथा
 हस्तयोः सौधीभिर्मधुपर्कमंब मधुरं धाराभिरास्वादय ॥ तोयेनाचमनं
 विधेहि शुचिना गागेन मत्कल्पितं साष्टांगं प्रणिपातमंब कमळे
 दृष्ट्वा कृतार्थीकुरु ॥ (आचमनीयपात्रात्) आचमनीयं समर्पया०
 ॥ ११ ॥ पयःस्नानम्-स्वर्धेनुजातं बलवीर्यवर्धनं दिव्यामृतात्यन्तर-
 समदंसितम् ॥ श्रीचंडिके दुग्धसमुद्रसंभवे गृहाण दुग्धं मनसा मयाऽ-
 र्पितम् ॥ १२ ॥ दधिस्नानम्-क्षीरोद्भवं स्वादु सुधामयं च श्री-
 चंद्रक्रान्तिसदृशं सुशोभनम् ॥ श्रीचंडिके शुंभनिशुंभनाशिनि स्नानार्थ-
 मंगीकुरु तेऽर्पितं दधि ॥ १३ ॥ घृतस्नानम्-श्रीक्षीरजोद्भूतमिदं मनोज्ञं
 प्रदीप्तबह्विद्युतिपावितं च । श्रीचंडिके दैत्यविनाशदक्षे ह्यैंगवीनं परि-
 गृह्यतां च ॥ १४ ॥ मधुस्नानम्-माधुर्यमिश्रं मधुमक्षिकागणैर्वृक्षालि-
 रस्ये मधुकानने चितम् ॥ श्रीचंडिके शंकरप्राणवल्लभे स्नानार्थमंगीकुरु

तेऽर्पितं मधु ॥ १५ ॥ शर्करास्नानम्-पूर्णेक्षुकांभोधिसमुद्भवापिमां
 माणिक्यमुक्ताफलदाममंजुलाम् । श्रीचंडिके चंडाविनाशकारिणि स्ना-
 नार्थमंगीकुरु शर्करां शुभाम् ॥ १६ ॥ सुगं०-एतच्चंपकतैलमंब विविधैः
 पुष्पैर्गुह्वासितं न्यस्तं रत्नमये सुवर्णचपके भृंगैर्भ्रमाद्भिर्दृतम् ॥ सान-
 न्दं व्रजसुंदरीभिरभितो हस्तैर्धृतं चिन्मये केशेषु भ्रमरप्रभेषु सकलेष्वंगेषु
 चालिष्यताम् ॥ १७ ॥ उद्धर्तनस्नानम्-मातः कुंकुमपंकनिर्मितमिदं देहे
 तवोद्धर्तनं भक्त्याऽहं कलयामि हैमरजसा संमिश्रितं केशरैः ॥ केशा-
 नामलकैर्विशोध्य विशदान्कस्तुरिकाद्यर्चितैः स्नानं ते नवरत्नकुंभवि-
 धिना संवासितोष्णोदकैः ॥ १८ ॥ स्नानम्-एलाशिरसुवासितैः सुकुसुमै-
 र्गंगादितीर्थोदकैर्माणिक्यादिकभौक्तिकामृतयुतैः स्वच्छैः सुवर्णोदकैः ॥
 मंत्रान्वैदिकतान्त्रिकान्परिपठन्सानन्दमत्यादरात् स्नानं ते परिकल्पयामि
 जननि स्नेहाच्चमंगीकुरु ॥ १९ ॥ श्रीमन्महालक्ष्म्याद्यावाहितदेवताभ्यो
 नमः इति मूलमंत्रेण पंचोपचारैः संपूज्य । उत्तरे निर्माल्यं विस्तृज्य पुनः
 संपूज्य अभिषेकं कुर्यात् ॥ अभिषेकार्थं पात्रे जलगंधपुष्पदुग्धादीनि
 क्षिपेत् ॥ देवीसूक्तं श्रीसूक्तं शक्रादय इत्यादिस्तौत्रैश्चाभिषेकः कार्यः ॥
 शुद्धे० स्ना०-उद्गंधैरगरुद्भवैः सुरभिणा कस्तूरिकावारिणा स्फूर्ज-
 त्सौरभः क्षर्कर्मजलैः काश्मीरनीलैरपि ॥ पुष्पांभोभिरशेषतीर्थसलिलैः
 कर्पूरवासोभरैः स्नानं ते परिकल्पयामि कमले भक्त्या तदंगीकुरु ॥ २० ॥
 वस्त्रम्-वालार्कद्युतिदाडिमीयकुसुमप्रस्पर्धि सर्वोत्तमं मातस्त्वं परिधेहि
 दिव्यवसनं भक्त्या मया कल्पितम् ॥ मुक्ताभिर्ग्रथितं च कंचुकमिदं
 स्वीकृत्य पीतप्रभं तप्तस्वर्णसमानवर्णमतुलं प्रावारमंगीकुरु ॥ २१ ॥
 आच०-भूपालदिक्पालकिरीटरत्नमरीचिनीराजितपादपीठे ॥ देवैः
 समाराधितपादपद्मे श्रीचंडिके स्वाचमनं गृहाण ॥ २२ ॥ पादुके-

नवरत्नयुते मयाऽर्पिते कमनीये तपनीयपादुके ॥ सविलासमिदं पदद्वयं
 कृपया देवि तयोर्निधीयताम् ॥ २३ ॥ केशपाशसंस्करणम्-बहुभिर-
 गरुधूपैः सादरं धूपयित्वा भगवति तव केशान् कंकतैर्मार्जयित्वा ॥ सुर-
 भिभिररविन्दैश्चंपकैश्चार्चयित्वा झटिति कनकसूत्रैर्जूटयन्वेष्टयामि ॥ २४ ॥
 सौवीरांजनं-(सुरमो) सौवीरांजनमिदमं चक्षुषोस्तै विन्यस्तं कन-
 कशलाकया मया यत् ॥ तन्नूनं मलिनमपि त्वदक्षिसंगात् ब्रह्मेन्द्राद्य-
 भिलषणीयतामियाय ॥ २५ ॥ अलं०-मंजीरान्पदयोर्निधाय रुचिरा-
 न्विन्यस्य कांचीं कटौ मुक्ताहारसुरोजयोरनुपमां नक्षत्रमालां गले ॥
 केयूराणि भुजेषु रत्नवलयश्रेणीः करेषु क्रमात् ताटंके भव कर्णयोर्वि-
 निदधे शीर्षे च चूडामणिम् ॥ २६ ॥ धम्मिले तव देवि हैमकुसुमा-
 न्याधाय भालस्थले मुक्ताराजिविराजि हेमतिलकं नासापुटे मौक्तिक-
 कम् ॥ मातमौक्तिकजालिकां च कुचयोः सर्वांगुलीधूमिकाः कट्यां कां-
 चनकिंकिणीर्विनिदधे रत्नावतंसौ श्रुतौ ॥ २७ ॥ गंधः-प्रत्यंगं परि-
 मार्जयामि शुचिना वस्त्रेण संप्रोञ्छनं कुर्वे केशकलापमायततरं धूपोत्तमै-
 र्धूपितम् ॥ काश्मीरैरगरुद्रवैर्मलयजैः संघर्ष्य संपादितं भक्तत्राणपरे
 श्रीकृष्णगृहिणि श्रीचंदनं गृह्यताम् ॥ २८ ॥ कुंकुमम्-मातर्भालतले तवा-
 तिविमले काश्मीरकस्तूरिकाकर्पूरागरुभिः करोमि तिलकं देहेंऽगरागं
 ततः ॥ वक्षोजादिषु यक्षकर्मरसं सिक्त्वा च पुष्पावृत्तिं पादौ कुंकुम-
 लेपनादिभिरहः संपूजयामि क्रमात् ॥ २९ ॥ कज्जलम्-चापेयकर्पूर-
 कचन्दनादिकैर्नानाविधैर्गंधचयैः सुवासितम् ॥ नेत्रांजनार्थाय हरिन्मणि-
 प्रभं श्रीचिंदिके स्वीकुरु कज्जलं शुभम् ॥ ३० ॥ अक्षताः-रत्नाक्षतैस्त्वां परि-
 पूजयामि मुक्ताफलैर्वा रुचिरैरविद्धैः ॥ अखंडितैर्देवि यवादिभिर्वा का-
 श्मीरपंकांकिततंडुलैर्वा ॥ ३१ ॥ अत्तरं-जननि चंपकतैलमिदं पुरो

मृगमदोऽयमयं पटवासकः ॥ सुरभिगंधमिदं च चतुःसमं सपादि सर्वमिदं
परिगृह्यताम् ॥ ३२ ॥ सिंदूरं—सीमन्ते ते भगवति मया सादरं न्यस्त-
मेतत् सिंदूरं ते हृदयकमले हर्षवर्षं तनोतु ॥ बालादित्यद्युतिरिव सदा
लोहिता यस्य कान्तिरन्तर्ध्वान्तं हरतु सततं चेतसा चिन्तयामि ॥ ३३ ॥
पुष्पाणि—मंदारकुंदकरवीरलवंगपुष्पैस्त्वां देवि संततमहं परिपूजयामि ।
जातीजपाबकुलचंपककेतकादिनानाविधानि कुसुमानि च तेऽर्पयामि
॥ ३४ ॥ पुष्पमाला—पुष्पौघैर्द्योतयन्तैः सततपरिचलत्कान्तिकल्लोल-
जालैः कुर्वाणा मञ्जदन्तःकरणविमलतां शोभितेव त्रिवेणी ॥
भुक्ताभिः पद्मरागैर्मरकतमणिभिर्निर्मिता दीप्यमानैर्नित्यं हारत्रयी
त्वं भगवति कमले गृह्यतां कंठमध्ये ॥ पुष्पमालां स० ॥ ३५ ॥

अथांगपूजा ॥ हस्ते गंधपात्रं गृहीत्वा दक्षिणेनार्चयेत् ॥ ह्रीं दुर्गायै
नमः पादौ पूजयामि ॥ ह्रीं मंगलायै० गुल्फौ पूज० ॥ ह्रीं भगवत्यै०
जंघे पूज० ॥ ह्रीं कौमार्यै० जानुनी पूज० ॥ ह्रीं वागीश्वर्यै० उरू० पूज० ॥
ह्रीं वरदायै० कटी० पूज० ॥ ह्रीं पद्माकरवासिन्यै० स्तनौ पूज० ॥
ह्रीं माहिषमर्दिन्यै० कंठं पूज० ॥ ह्रीं उमासुतायै० स्कंधौ पूज० ॥
ह्रीं इन्द्रायै० भुजौ पूज० ॥ ह्रीं गौर्यै० हस्तौ पूज० ॥ ह्रीं मोहवत्यै०
मुखं पूज० ॥ ह्रीं शिवायै० कर्णौ पूज० ॥ ह्रीं अन्नपूर्णायै० नेत्रे पूज० ॥
ह्रीं कमलायै० ललाटं पूज० ॥ ह्रीं महालक्ष्म्यै० सर्वांगं पूजयामि ॥
देव्या दक्षिणे सिंहं पूजयामि ॥ वामे माहिषं पूजयामि ॥

॥ अथावरणपूजा ॥

प्रथमावरणपूजा—वामेन तत्त्वशुद्धया तर्पणम् । दक्षिणेन ज्ञानशुद्धया
पूजनम् । प्रार्थना—संचिन्मयपरे देवि परामृतचरुप्रिये ॥ अनुज्ञां देहि
मे मातः परिवारार्चनाय ते ॥ १ ॥ (यथा दक्षिणेनाक्षतपुष्पादिना

पूजायामीति संपूज्य । वामकरधृताद्रखण्डेन विशेषार्घजलैस्तर्पयाम्येवं
 सर्वत्र ।) ॐ ऐं ह्रीं क्लीं चामुण्डायै विच्चे साङ्गायै सपरिवारायै सावर्णायै
 सायुधायै सशक्तिकायै श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वत्यै नमः श्री-
 महाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीश्रीपादुकां पूजयामि तर्पयामि ॥ १ ॥
 ॐ ऐं ह्रीं विच्चे साङ्गा० सप० साव० सायु० सश० यै महाकाल्यै
 नमः महाकालीश्रीपा० ॥ २ ॥ ॐ ऐं ह्रीं विच्चे साङ्गा० सप० साव०
 सायु० सश० यै महालक्ष्म्यै० महालक्ष्मीश्रीपा० ॥ ३ ॥ ॐ ऐं ह्रीं
 विच्चे साङ्गा० सप० साव० सायु० सश० यै महासरस्वत्यै० महासर-
 स्वतीश्रीपा० ॥ ४ ॥ विन्दोः परितो गुरुचतुष्टयं पूजयेत्—ॐ गुरवे
 नमः गुरुशक्तिश्रीपा० ॥ ५ ॥ ॐ परमगुरवे० परमगुरुशक्तिश्रीपा० ॥ ६ ॥
 ॐ परात्परगुरवे० परात्परगुरुशक्तिश्रीपा० ॥ ७ ॥ ॐ परमेष्ठिगुरवे०
 परमेष्ठिगुरुशक्तिश्रीपा० ॥ ८ ॥ अथ षडङ्गं पूजयेत्—ॐ ऐं हृदयाय०
 हृदयशक्तिश्रीपा० ॥ ९ ॥ ॐ ह्रीं शिरसे नमः शिरःशक्तिश्रीपा० ॥ १० ॥
 ॐ क्लीं शिखायै० शिखाशक्तिश्रीपा० ॥ ११ ॥ ॐ चामुण्डायै कवचाय०
 कवचशक्तिश्रीपा० ॥ १२ ॥ ॐ विच्चे नेत्रत्रयाय० नेत्रत्रयशक्तिश्रीपा०
 ॥ १३ ॥ मूलेन अस्त्राय० अस्त्रशक्तिश्रीपा० ॥ १४ ॥ प्रथमावरणदेवताभ्यो०
 सर्वोपचारार्थं गन्धं पुष्पं स० ॥ सामान्यार्घजलमादाय—एताः प्रथमा-
 वरणदेवताः साङ्गाः सपरिवाराः सायुधाः सशक्तिकाः पूजितास्तर्पिताः
 सन्तु ॥ पुष्पांजलिमादाय—अभीष्टसिद्धिं मे देहि शरणागतवत्सले ॥
 भक्त्या समर्पये तुभ्यं प्रथमावरणार्चनम् ॥ १ ॥ पुष्पांजलिं दत्वा
 योनिमुद्रया प्रणमेत् ॥ इति प्रथमावरणम् ॥

अथ द्वितीयावरणम्—त्रिकोणे स्वाग्रादिप्रादाक्षिण्येन पूजयेत्—
 ॐ सावित्र्या सह विधात्रे० विधातृशक्तिश्रीपा० ॥ १५ ॥ ॐ श्रिया सह

विष्णवे० विष्णुशक्तिश्रीपा० ॥ १६ ॥ ॐ उमया सह शिवाय०
 शिवशक्तिश्रीपा० ॥ १७ ॥ ॐ क्षुं नमः सिंहाय० सिंहशक्तिश्रीपा०
 ॥ १८ ॥ ॐ हुं नमः महिषाय० महिषशक्तिश्रीपा० ॥ १९ ॥ द्विती-
 यावरणदेवताभ्यो० गंधं पु० स० ॥ सामा० जलमादाय—द्वितीयावरण-
 देवताः सा० सप० सायु० सश० पू० त० सन्तु । पुष्पा० आदाय—अभीष्ट० ॥
 शर० । भक्त्या० द्वितीया० ॥ पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा योनिमु० प्रणमेत् ॥
 इति द्वितीयावरणम् ॥

अथ तृतीयावरणम्—षट्कोणे अग्नीशासुरवायव्ये मध्ये दिक्षु च
 पूजयेत्—ॐ ऐं नन्दजायै० नन्दजाशक्तिश्रीपा० ॥ २० ॥ ॐ ह्रीं
 रक्तदन्तिकायै० रक्तदन्तिकाशक्तिश्रीपा० ॥ २१ ॥ ॐ क्लीं शाकम्भयै०
 शाकम्भरीशक्तिश्रीपा० ॥ २२ ॥ ॐ दुं दुर्गायै० दुर्गाशक्तिश्रीपा०
 ॥ २३ ॥ ॐ हुं भीमायै० भीमाशक्तिश्रीपा० ॥ २४ ॥ ॐ ह्रीं
 भ्रामयै० भ्रामरीशक्तिश्रीपा० ॥ २५ ॥ तृतीयावरणदेवताभ्यो० गंधं
 पु० स० ॥ सामा० दाय—एतास्तृतीयावरणदेवताः सा० सप० सायु०
 सश० पू० त० सन्तु ॥ पुष्पाञ्जलिमादाय—अभीष्ट० ॥ भक्त्या० तृती-
 यावरणार्चनम् ॥ ३ ॥ पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा योनिमुद्रया प्रणमेत् ॥
 इति तृतीयावरणम् ॥

अथ चतुर्थावरणम्—ततोऽष्टपत्रे स्वाग्रादिप्रादक्षिण्येन पूजयेत्—
 ॐ ऐं ब्राह्म्यै० ब्राह्मीशक्तिश्रीपा० ॥ २६ ॥ ॐ ह्रीं माहेश्वर्यै० माहे-
 श्वरीशक्तिश्रीपा० ॥ २७ ॥ ॐ क्लीं कौमार्यै० कौमारीशक्तिश्रीपा० ॥ २८ ॥
 ॐ ह्रीं वैष्णव्यै० वैष्णवीशक्तिश्रीपा० ॥ २९ ॥ ॐ लं वाराह्यै०
 वाराहीशक्तिश्रीपा० ॥ ३० ॥ ॐ क्ष्म्यौ नारसिंह्यै० नारसिंहीशक्तिश्रीपा०
 ॥ ३१ ॥ ॐ लं ऐंद्र्यै० ऐंद्रीशक्तिश्रीपा० ॥ ३२ ॥ ॐ स्म्यै चामु-
 ण्डायै० चामुण्डाशक्तिश्रीपा० ॥ ३३ ॥ ॐ ह्रीं लक्ष्म्यै० लक्ष्मीशक्ति-

श्रीपा० ॥३४॥ चतुर्थावरणदेवताभ्यो० गंधं पु० स०॥ सामा० मा-
दाय-एताः चतुर्थावरणदेवताः सा०सप० सायु० सश०पू०त०सन्तु ॥
पुष्पाञ्जलिमादाय—अभीष्ट० । भक्त्या० चतुर्थावरणार्चनम् ॥ ४ ॥
पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा योनिमुद्रया प्रणमेत् ॥ इति चतुर्थावरणम् ॥

अथ पञ्चमावरणम्—ततश्चतुर्विंशतिदले स्वाग्रादिप्रादक्षिण्येन ।
ॐ विं विष्णुमायायै० विष्णुमायाशक्तिश्रीपा०॥३५॥ ॐ चै चेतनायै०
चेतनाशक्तिश्रीपा० ॥३६॥ ॐ वुं बुद्धयै० बुद्धिशक्तिश्रीपा० ॥३७॥
ॐ निं निद्रायै० निद्राशक्तिश्रीपा० ॥३८॥ ॐ क्षुं क्षुधायै० क्षुधा-
शक्तिश्रीपा० ॥ ३९ ॥ ॐ छां छायायै० छायाशक्तिश्रीपा० ॥४०॥
ॐ शं शक्त्यै० शक्तिश्रीपा० ॥ ४१ ॥ ॐ तं तृष्णायै० तृष्णाशक्ति-
श्रीपा० ॥४२॥ ॐ क्षां क्षान्त्यै० क्षान्तिशक्तिश्रीपा० ॥४३॥ ॐ जां
जात्यै० जातिशक्तिश्रीपा० ॥४४॥ ॐ लं लज्जायै० लज्जाशक्तिश्रीपा०
॥४५॥ ॐ शां शान्त्यै० शान्तिशक्तिश्रीपा० ॥४६॥ ॐ श्रं श्रद्धायै०
श्रद्धाशक्तिश्रीपा० ॥४७॥ ॐ कां कान्त्यै० कान्तिशक्तिश्रीपा०॥४८॥
ॐ लं लक्ष्म्यै० लक्ष्मीशक्तिश्रीपा० ॥ ४९ ॥ ॐ धृं धृत्यै० धृति-
शक्तिश्रीपा० ॥५०॥ ॐ वृं वृत्त्यै० वृत्तिशक्तिश्रीपा० ॥५१॥ ॐ श्रुं
श्रुत्यै० श्रुतिशक्तिश्रीपा० ॥५२॥ ॐ स्मं स्मृत्यै० स्मृतिशक्तिश्रीपा०
॥५३॥ ॐ दं दयायै० दयाशक्तिश्रीपा०॥५४॥ ॐ तुं तुष्ट्यै० तुष्टिशक्ति-
श्रीपा० ॥ ५५ ॥ ॐ पुं पुष्ट्यै० पुष्टिशक्तिश्रीपा० ॥ ५६ ॥ ॐ मां
मातृभ्यो० मातृशक्तिश्रीपा० ॥ ५७ ॥ ॐ भ्रां भ्रान्त्यै० भ्रान्तिश-
क्तिश्रीपा० ॥ ५८ ॥ पञ्चमावरणदेवताभ्यो० गंधं पु० सम० ॥
सामा० मादाय-एताः पञ्चमावरणदेवताः साङ्गः सप०सायु०सश०पू०
त० सन्तु ॥ पुष्पाञ्जलिमादाय—अभीष्ट० । भक्त्या० पञ्चमावरणार्च-

नम् ॥५॥ पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा योनिमुद्रया प्रणमेत् ॥ इति पञ्चमावरणम् ॥

अथ षष्ठावरणम्—भूपुरे कोणचतुष्टये आग्नेयादिकोणमारभ्य ।
 ॐ गं गणपतये० गणपतिशक्तिश्रीपा० ॥५९॥ ॐ क्षं क्षेत्रपालाय०
 क्षेत्रपालशक्तिश्रीपा० ॥ ६० ॥ ॐ बं बटुकाय० बटुकशक्तिश्रीपा०
 ॥ ६१ ॥ ॐ यां योगिन्यै० योगिनीशक्तिश्रीपा० ॥ ६२ ॥
 षष्ठावरणदेवताभ्यो० गंधं पु० सम० ॥ सामा० मादाय—एताः षष्ठा-
 वरणदेवताः सा० स० सायु० सश० पू० त० सन्तु ॥ पुष्पाञ्जलिमादाय
 अभीष्ट० । भक्त्या० षष्ठावरणार्चनम् ॥ ६ ॥ पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा योनि-
 मुद्रया प्रणमेत् ॥ इति षष्ठावरणम् ॥

अथ सप्तमावरणम्—पूर्वादिदशदिक्षु ॥ ॐ लं इन्द्राय० इन्द्र-
 शक्तिश्रीपा० ॥ ६३ ॥ ॐ रं अग्नये० अग्निशक्तिश्रीपा० ॥ ६४ ॥
 ॐ यं यमाय० यमशक्तिश्रीपा० ॥ ६५ ॥ ॐ क्षं निर्ऋतये० निर्ऋ-
 तिशक्तिश्रीपा० ॥ ६६ ॥ ॐ वं वरुणाय० वरुणशक्तिश्रीपा० ॥ ६७ ॥
 ॐ यं वायवे० वायुशक्तिश्रीपा० ॥ ६८ ॥ ॐ सं सोमाय० सोम-
 शक्तिश्रीपा० ॥ ६९ ॥ ॐ हं ईशानाय० ईशानशक्तिश्रीपा० ॥ ७० ॥
 ॐ वं ब्रह्मणे० ब्रह्मशक्तिश्रीपा० ॥ ७१ ॥ ॐ ह्रीं अनन्ताय० अन-
 न्तशक्तिश्रीपा० ॥ ७२ ॥ सप्तमावरणदेवताभ्यो० गंधं पु० स० ॥ सामा०
 मादाय—एताः सप्तमावरणदेवताः सा० सप० सायु० सश० पू० त० सन्तु ॥
 पुष्पाञ्जलिमादाय—अभीष्ट० । भक्त्या० सप्तमावरणार्चनम् ॥ ७ ॥
 पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा योनिमुद्रया प्रणमेत् ॥ इति सप्तमावरणम् ॥

अथाष्टमावरणम्—तद्बहिः । ॐ वं वज्राय० वज्रशक्तिश्रीपा० ॥ ७३ ॥
 ॐ शं शक्त्यै० शक्तिश्रीपादु० ॥ ७४ ॥ ॐ दं दण्डाय० दण्डशक्तिश्री-
 पा० ॥ ७५ ॥ ॐ खं खड्गाय० खड्गशक्तिश्री० ॥ ७६ ॥ ॐ पां

पाशाय० पाशशक्तिश्रीपा० ॥ ७७ ॥ ॐ अं अङ्कुशाय० अङ्कुशशक्ति-
श्रीपा० ॥ ७८ ॥ ॐ गं गदायै० गदाशक्तिश्रीपा० ॥ ७९ ॥ ॐ त्रिं
त्रिशूलाय० त्रिशूलशक्तिश्रीपा० ॥ ८० ॥ ॐ पं पद्माय० पद्मशक्ति-
श्रीपा० ॥ ८१ ॥ ॐ चं चक्राय० चक्रशक्तिश्रीपा० ॥ ८२ ॥ अष्टमा-
वरणदेवताभ्यो० गंधं पु० स० ॥ सामा० मादाय-एता अष्टमावरणदेवताः
सा० सप० सायु० सश० पू० त० सन्तु । पुष्पाञ्जलिमादाय-अभीष्ट० ।
भक्त्या० अष्टमावरणार्चनम् ॥ ८॥ पुष्पाञ्जलिं दत्वा योनिमुद्रया प्रण-
मेत् ॥ इति अष्टमावरणार्चनम् ॥

अथ नवमावरणार्चनम्—कलशात्पूर्वादिदिक्षु । ॐ वज्रहस्तायै
गजारूढायै कादम्बरीदेव्यै० कादम्बरीदेवीशक्तिश्रीपादुकां पूजयामि
तर्पयामि ॥ ८३ ॥ शक्तिहस्तायै अजवाहनायै उल्कादेव्यै०
उल्कादेवीशक्तिश्रीपा० ॥ ८४ ॥ दण्डहस्तायै महिषारूढायै करालीदेव्यै०
करालीदेवीशक्तिश्रीपा० ॥ ८५ ॥ खड्गहस्तायै शववाहनायै रक्ताक्षी-
देव्यै० रक्ताक्षीदेवीशक्तिश्रीपा० ॥ ८६ ॥ पाशहस्तायै मकरवाहनायै
श्वेताक्षीदेव्यै० श्वेताक्षीदेवीशक्तिश्रीपा० ॥ ८७ ॥ अङ्कुशहस्तायै मृग-
वाहनायै हरिताक्षीदेव्यै० हरिताक्षीदेवीशक्तिश्रीपा० ॥ ८८ ॥ गदाह-
स्तायै सिंहारूढायै यक्षिणीदेव्यै० यक्षिणीदेवीशक्तिश्रीपा० ॥ ८९ ॥
शूलहस्तायै वृषभवाहनायै कालीदेव्यै० कालीदेवीशक्तिश्रीपा० ॥ ९० ॥
पद्महस्तायै हंसवाहनायै सुरज्येष्ठादेव्यै० सुरज्येष्ठादेवीशक्तिश्रीपा०
॥ ९१ ॥ चक्रहस्तायै सर्पवाहनायै सर्पराज्ञीदेव्यै० सर्पराज्ञीदेवीशक्ति-
श्रीपा० ॥ ९२ ॥ नवमावरणदेवताभ्यो० गंधं पुष्पं सम० ॥ सामान्या०
मादाय-एता नवमावरणदेवताः साङ्गन० सप० सायु० सश० पू० त०
सन्तु ॥ पुष्पाञ्जलिमादाय-अभीष्ट० । भक्त्या० नवमावरणार्चनम् ॥ ९॥

पुष्पाञ्जलिं दत्वा योनिमुद्रया प्रणमेत् ॥ इति नवमावरणम् ॥
इत्यावरणपूजा ॥

ततो यथाशक्त्यष्टोत्तरशतनामभिस्तुलसीदूर्वापुष्पाक्षतादिभिरर्चयेत् ॥
अथाष्टोत्तरशतनामानि ॥ ॐ माहेश्वर्यै नमः । महादेव्यै० । जयंत्यै० ।
सर्वमंगलायै० । लज्जायै० । भगवत्यै० । वंद्यायै० । भवान्यै० ।
पापनाशिन्यै० । चंडिकायै० । १० । कालरात्र्यै० । भद्रकाल्यै० । अपराजि-
ताय० । महाविद्यायै० । महाभेधायै० । महामायायै० । महाबलायै० ।
कात्यायन्यै० । जयायै० । दुर्गायै० । २० । मंदारवनवासिन्यै० । आर्यायै० ।
गिरिसुतायै० । धात्र्यै० । महिषासुरघातिन्यै० । सिद्धिदायै० । बुद्धि-
दायै० । नित्यायै० । वरदायै० ॥ वरवर्णिन्यै० । ३० । अंबिकायै० ।
सुखदायै० । सौम्यायै० । जगन्मात्रे० । शिवप्रियायै० । भक्तसंतापसं-
हर्त्र्यै० । सर्वकामप्रपूरिण्यै० । जगत्कर्त्र्यै० । जगद्धात्र्यै० । जगत्पा-
लनतत्परायै० । ४० । अव्यक्तायै० । व्यक्तरूपायै० । भीमायै० । त्रिपुर-
सुंदर्यै० । अपर्णायै० । ललितायै० । वैद्यायै० । पूर्णचंद्रनिभाननायै० ।
चामुंडायै० । चतुरायै० । ५० । चंद्रायै० । गुणत्रयविभाविन्यै० । हेरंब-
जनन्यै० । काल्यै० । त्रिगुणायै० । यशोधारिण्यै० । उमायै० । कलश-
हस्तायै० । दैत्यदर्पनिषूदिन्यै० । बुद्ध्यै० । ६० । कांत्यै० । क्षमायै० ।
शान्त्यै० । पुष्ट्यै० । तुष्ट्यै० । धृत्यै० । मर्त्यै० । वरायुधधरायै० । (धीरायै०) ।
गौर्यै० । शाकंभर्यै० । ७० । शिवायै० । अष्टसिद्धिप्रदायै० । वामायै० ।
शिववामांगवासिन्यै० । धर्मदायै० । धनदायै० । श्रीदायै० । कामदायै० ।
मोक्षदायै० । अपरायै० । ८० । चित्स्वरूपायै० । चिदानंदायै० । जयश्रियै० ।
जयदायिन्यै० । सर्वमंगलमंगलयायै० । जगन्नयहितैषिण्यै० । शर्वा-
ण्यै० । पार्वत्यै० । धन्यायै० । स्कंदमात्रे० । ९० । अखिलेश्वर्यै० । प्रपन्नार्ति-

हरायै० । देव्यै० । सुभगायै० । कामरूपिण्यै० । निराकारायै० ।
साकारायै० । महाकाल्यै० । सुरेश्वर्यै० । शर्वायै० । १०० । श्रद्धायै० ।
ध्रुवायै० । कृत्यायै० । मृडान्यै० । भक्तवत्सलायै० । सर्वशक्तिसमायु-
क्तायै० । शरण्यायै० । सर्वकामदायै० ॥ १०८ ॥ इत्यष्टोत्तरशतनामानि ॥

एवं तुलस्यादिभिः संपूज्य श्वेतचूर्णादिकं समर्पयेत् । यथा—

श्वेतचूर्णम्—मंदारमल्लिकीरबीरसंभवं कर्पूरपाटीरसुवासितं सितम् ।

श्रीश्वेतचूर्णं विधिना समर्पितं प्रीत्या त्वमंगीकुरु विष्णुवल्लभे ॥ ३६ ॥

रक्तचूर्णम्—प्रत्यूपफालार्कमथुखसन्निभं जातिफलैलागरुणा सुवासितम् ॥

श्रीरक्तचूर्णं मनसा मयाऽर्पितं प्रीत्या त्वमंगीकुरु विष्णुवल्लभे ॥ ३७ ॥

सिंदूरम्—मध्याह्नचंडार्कमरीचिसन्निभं विघ्नेश्वरश्रीहनुमद्भुप्रियम् ॥

सिंदूरचूर्णं मनसा मयाऽर्पितं प्रीत्या त्वमंगीकुरु विष्णुवल्लभे ॥ ३८ ॥ हरि-

द्रा—हरिद्रुमोत्थामविपीतवर्णा सुवासितां चंदनपारिजातैः ॥ अनन्यभावेन

समर्पितां ते मातहरिद्रामुररीकुरुष्व ॥ ३९ ॥ धूपः—लाक्षासंमिलितैः

सिताभ्रसहितैः श्रीवाससंमिश्रितैः कर्पूराकलितैः सितामधुयुतैर्गोसर्पि-

पाऽऽलोडितैः ॥ श्रीखंडागरुगुग्गुलप्रभृतिभिर्नानाविधैर्वस्तुभिर्धूपं ते परि-

कल्पयामि जननि त्वं धूपमंगीकुरु ॥ ४० ॥ दीपं—रत्नालंकृतहेमपात्र-

१ फडिति धूपपात्रं संप्रोक्ष्य मूलेन नमः इति संपूज्य पुरतो निधाय (रं) इति वह्निबीजेन अग्निं संस्थाप्य तदुपरि मूलेन दशांगं धूपं दत्त्वा “ ह्रीं जय ध्वनिमंत्रमातः स्वाहा ” इति घंटां संपूज्य वामहस्तेन घंटां वादयन् दक्षिणहस्तेन शंखस्थजलं गृहीत्वा धूपमंत्रपाठपठनपुरःसरं शंखस्थजलं भूमौ क्षिप्त्वा देवीवामभागे धूपपात्रं निधाय तर्जनीमूल-योरंगुष्ठयोगात्मिकां धूपमुद्रां प्रदर्शयेदिति ॥ २ दीपपात्रं गोघृतेनापूर्णं मंत्राक्षरतंतुभिर्वर्त्ता निःक्षिप्य मूलेन प्रज्वाल्य घंटां वादयन् नेत्रादिपादपर्यन्तं दीपं प्रदर्शयेत् ॥ मंत्रपाठपठनपुरः-सरं देवीदक्षिणभागे दीपं निधाय शंखजलमुत्सृज्य मध्यमे अंगुष्ठमूललघ्ने या दीपमुद्रां तां प्रदर्शयेदिति ॥

निहितैर्गोसर्पिषा दीपितैर्दीपैर्दीधितरान्धकाराभिदुरैर्वालार्ककोटिप्रभैः ॥
आताम्रज्वलदुज्ज्वलद्रगनवद्रत्नप्रदीपैः सदा मातस्त्वामहमादरादनुदिने
नीराजयाम्युच्चकैः ॥ ४१ ॥

अथ नैवेद्यनिवेदनाविधिः ॥ तत्रादौ देव्या अग्रे दक्षिणतो वा
जलेन चतुरस्रं मंडलं कृत्वा । स्वर्णादिनिर्मितं भोजनपात्रं संस्थाप्य ।
तन्मध्ये षड्रसोपेतं विविधप्रकारकं वा नैवेद्यं निधाय “ ह्रीं नमः ”
इत्यर्घजलेन संप्रोक्ष्य मूलेन संवीक्ष्य अषोमुखदक्षिणहस्तोपरि तादृशं
वामहस्तं निधाय । नैवेद्यमाच्छाद्य (यं) इति वायुबीजं षोडशधा संजप्य
वायुना तद्भूतदोषान् संशोध्य ततो दक्षिणकरतले तत्पृष्ठलग्नवामकरतलं
कृत्वा नैवेद्यं प्रदर्श्य (रं) इति वह्निबीजं षोडशवारं संजप्य तदुत्पन्नाग्निना
तद्दोषं दग्ध्वा ततो वामकरतले (वं) इति अमृतबीजं विचिन्त्य तत्पृष्ठ-
लग्नं दक्षिणकरतलं कृत्वा नैवेद्यं प्रदर्श्य (वं) इति सुधाबीजं षोडशवारं
संजप्य तदुत्थामृतधारया प्लावितं विभाव्य मूलेन संप्रोक्ष्य धेनुमुद्रां
प्रदर्श्य मूलेनाष्टवारमभिमन्त्र्य गंधपुष्पाभ्यां संपूज्य देव्या हृदतं तेजः
स्मृत्वा । वामांगुष्ठेन नैवेद्यपात्रं स्पृष्ट्वा दक्षिणकरेण जलं गृहीत्वा ।
चतुर्विधानं सघृतं सुवर्णपात्रे मया देवि समर्पितं तत् ॥ संवीज्यमानाऽ-
नरवृन्दकैस्त्वं जुपस्व मातर्दययाऽवलोकय ॥ ४२ ॥ श्रीमन्महाकाली-
महालक्ष्मीमहासरस्वतीभ्यो नमः नैवेद्यं सम० । इति भूतले देवीदक्षिणे
जलं क्षिप्त्वा वामहस्तेन अनामामूलयोरंगुष्ठयोगेन नैवेद्यमुद्रां प्रदर्श्य
सपुष्पकराभ्यां पात्रमुद्धरन् । “ भगवति ! निवेदितानि हवींषि जुषाण ॥ ”
इति पठन् ग्रासमुद्रां प्रदर्शयेत् ॥ वामहस्तेन पद्माभां प्राणार्घ्यां
दक्षिणेन तु ॥ यथा ॥ (कनिष्ठिकानामिकांगुष्ठैः) ह्रीं प्राणाय
नमः ॥ (तर्जनीमध्यमांगुष्ठैः) ह्रीं अपानाय नमः ॥ (तर्जन्यनागामध्य-

मांगुष्ठैः) ह्रीं व्यानाय नमः ॥ (अनामामध्यमांगुष्ठैः) ह्रीं उदानाय नमः ॥ (सर्वांगुलिभिः) ह्रीं समानाय नमः ॥ एवं प्राणादिमुद्राः समर्प्य देवीं भुञ्जानां ध्यात्वा जलं दद्यात् ॥ नमस्ते देवदेवेशि सर्ववृत्तिकरं परम् ॥ अखंडानंदसंपूर्णं गृहाण जलमुत्तमम् ॥ ४३ ॥ श्रीमन्महाकालीमहालक्ष्मीमहासस्वतीभ्यो नमः जलं सम० ॥ इति स्वर्णादिपात्रस्थं कर्पूरादिसुवासितं जलं निवेद्य जनन्या तज्जलं प्राशितमिति भावयन् अन्तःपटं धृत्वा पठेत् ॥ “ब्रह्मेशाद्यैः सरसमभितः सूप-विष्टैः समन्तात् सिंजद्बालव्यजननिकरैर्वीज्यमाना सखीभिः । नर्म-क्रीडाप्रहसनपरान् पंक्तिभोक्तृन् हसन्ती भुंक्ते पात्रे कनकघटिते षड्रसान् देवदेवी ॥ ४४ ॥ शालीभक्तं सुपक्वं शिशिरकरसितं पायसापूपसूपं लेहं पेयं च चोष्यं सितममृतफलं चारिकाद्यं सुखाद्यम् ॥ आज्यं प्राज्यं सुभोज्यं नयनहचिकरं राजिकैलामरीचैः स्वादीयः शाकराजी परिकर-ममृताहारजोषं जुषस्व” ॥ ४५ ॥ इति अंतःपटं दत्वा आचमनीयपात्रा-दाचमनं दद्यात् ॥ ततो मूलमंत्रं सप्तवारं पठेत् ॥ जवनिकामपाकृत्य ॥ श्रीमन्महाकाली० मध्ये पानीयं सम० ॥ ततो भुञ्जानां देवीं ध्यात्वा यथाशक्ति मूलमंत्रं प्रजप्य देवीदक्षिणहस्ते जपं समर्पयेत् ॥ ततो नैवेद्यनिवेदनार्थमन्ये मंत्रा वक्तव्याः ॥

(नैवेद्यम्) — मातस्त्वां दधिदुग्धपायसमहाशाल्यन्नसंतालिकासूपा-पूपसिताघृतैः सबटकैः सक्षौद्रं भाफलैः ॥ एलाजीरकहिं गुनागरनिशा-कौस्तुवरैः संस्कृतैः शकैः शाकयुतैः सुधाधिकरसैः संतर्पयाम्यर्पितैः ॥ ४६ ॥ सापूपसूपदधिदुग्धसिताघृतानिसुस्वादुभक्ष्यपरमान्नपुरःसराणि ॥ शाकोल्लसन्मरिचजीरकवाल्लिकानि भक्ष्याणि भक्ष जगदंब मयाऽर्पितानि ॥ ४७ ॥ आच० — गंगोत्तरीवेगसमुद्भवेन सुशीतलेनातिमनोहरेण ॥ त्वं

पद्मपत्राक्षि मयाऽर्पितेन शंखोदकेनाचमनं कुरुष्व ॥ आचमनं स० ॥ ४८ ॥
 पूर्वा०-क्षीरमेतदिदमुत्तमोत्तमं प्राज्यमाज्यमिदमुज्ज्वलं मधु ॥ मातरेतदमृत-
 तोपमं त्वया संभ्रमेण परिपीयतां मुहुः ॥ पूर्वा० स० ॥ ४९ ॥ जलम्-
 अतिशीतमुशीरवासितं तपनीयोपवने निवेदितम् ॥ पटपूतमिदं जितामृतं
 शुचि गंगामृतमंब पीयताम् ॥ जलं स० ॥ ५० ॥ उत्तरा०-नीहारहारं वन-
 सारसारं प्रकल्पितानेकसुगंधिभारम् ॥ शीतांबु जंबूनदपात्रवर्त्ति पीत्वा हि
 दुर्गेश्वरि पीयतां तत् ॥ उत्तरा० स० ॥ ५१ ॥ करो०-उष्णोदकैः पाणियुगं
 मुखं च प्रक्षाल्य मातः कलधौतपात्रे ॥ कर्पूरमिश्रेण सकुंकुमेन हस्तौ
 समुद्रतय चन्दनेन ॥ करो० गन्धं स० ॥ ५२ ॥ तांबूलम्-कर्पूरेण युतैर्लव-
 गसहितैः कंकोलचूर्णान्वितैः सुस्वादक्रशुकैः सगौरवदिरैः सुस्निग्धजाति-
 फलैः ॥ मातः केतकपत्रकेन्दुरुचिभिस्तांबूलवल्लीदलैः सानंदं मुखमंडनी-
 यमतुलं तांबूलमंगीकुरु ॥ ५३ ॥ एलालवंगादिसमन्वितानि कंकोल-
 कर्पूरसुमिश्रितानि ॥ तांबूलवल्लीदलसंयुतानि पूगानि ते देवि समर्प-
 यामि ॥ ५४ ॥ दक्षिणा-अथ बहुमणिमिश्रैर्मोक्तिकैस्त्वां विकीर्य त्रिभुव-
 नकमनीये पूजयित्वा च वस्त्रैः ॥ मिलिताविविधमुक्तैर्दिन्यलावण्ययुक्तां
 जननि कनकवृष्टिं दक्षिणां तेऽर्पयामि ॥ ५५ ॥ प्रदक्षिणा-पदे पदे या परिपू-
 जकेभ्यः सद्योऽश्वमेधादिफलं ददाति ॥ तां सर्वपापक्षयहेतुभूतां प्रदक्षिणां
 ते परितः करोमि ॥ ५६ ॥ विशेषार्थः-कलिंगकोशातकसंयुतानि जंबीर-
 नारिङ्गसमन्वितानि ॥ सुनारिकेलानि सदाडिमानि फलानि ते देवि
 समर्पयामि ॥ ५७ ॥ छत्रम्-मातः कांचनदंडमंडितमिदं पूर्णेन्दुबिंबप्रभं
 नानारत्नविशोभिहेमतिलकं लोकत्रयाह्लादकम् ॥ भास्वन्मौक्तिकजालि-
 कापरिवृतं प्रीत्याऽऽत्महस्ते धृतं छत्रं ते परिकल्पयामि जनानि त्वष्टा-
 स्वयंनिर्मितम् ॥ ५८ ॥ चामरम्-शरदिन्दुमरीचिगौरवर्णे मणिमुक्तावि-

लसत्सुवर्णदंडैः ॥ जगदंब विचित्रचामरैस्त्वामहमानन्दभरेण बीजयामि
 ॥५९॥ व्यजनम्—शतपत्रयुतैः स्वभावशीतैरतिसौरभ्ययुतैः परागपीतैः ॥
 भ्रमरीमुखरीकृतैरनन्तैर्व्यजनैस्त्वां जगदंब बीजयामि ॥ ६० ॥ आद-
 र्शः—मातङ्गमण्डलनिभो जगदंब योऽयं भक्त्या मया मणिमयो मुकुरोऽर्पि-
 तस्ते ॥ पूर्णेन्दुबिंबरुचिरं वदनं स्वकीयमस्मिन्विलोक्य विलोलविलो-
 चने त्वम् ॥ ६१ ॥ तुरंगः—प्रियगतिरतितुंगो रत्नपल्याणयुक्तः कनक-
 मयाविभूषः स्निग्धगंधीरघोषः ॥ भगवति कलितोऽयं वाहनार्थं मया
 ते तुरगशतसमेतो वायुबेगस्तुरंगः ॥ ६२ ॥ मातंगः—मधुकरव्रतकुंभो
 न्यस्तासिंदूररेणुः कनककलितघंटाकिंकिणीशोभिकंठः ॥ श्रवणयुगल-
 चंचचामरो मेघतुल्यो जननि तव मुदे स्तान्मत्तमातंग एषः ॥ ६३ ॥
 रथः—द्रुततरतुरगैर्विराजमानं मणिमयचक्रचतुष्टयेन युक्तम् ॥ कनकमयमहं
 वितानयुक्तं भगवति ते हि रथं समर्पयामि ॥ ६४ ॥ सैन्यम्—हयगजर-
 थपत्तिशोभमानं दिशि दिशि दुंदुभिमेघनादयुक्तम् ॥ अपिबहुचतुरंगसै-
 न्यमेतद्भगवति भक्तिभरेण तेऽर्पयामि ॥ ६५ ॥ प्राकारः—परिधीकृतसप्त
 सागरं बहुसंपत्सहितं मयाऽम्बिके ॥ विपुलं धरणीतलाभिधं प्रबलं
 दुर्गममंब तेऽर्पितम् ॥ ६६ ॥ नृत्यम्—भ्रमविलुलितकुन्तलोलतालिविग-
 लितमाल्यविकीर्णरंगभूमिः । इयमिति रुचिरानना नटन्ती तव हृदये
 मुदमातनोतु मातः ॥ डमरुडिडिमझरझलरीमृदुरवाद्विघटाद्रिघटादयः ॥
 शटितिझंकृतिभिर्जगदंबिके मृदुरवा हृदयं सुखयन्तु ते ॥ ६७ ॥ ताम्रपात्रे
 दधिलवणसर्पपदूर्वाक्षतान् निक्षिप्य देव्या दृष्टिमुत्तारयेत् ॥ दृष्ट्या
 प्रदृष्ट्या खलु दृष्टदोषान् संहर्तुमारात्प्रार्थितप्रकाशा ॥ जनो भवेदिन्द्रपदाय
 योग्यस्तस्यै तवेदं लवणाक्षिदोषहम् ॥ ६८ ॥

“अथ देवीपूजांगहोमविधिः ॥ जलमादाय अघेत्यादि० त्रिथौ

श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीत्रिगुणात्मिकादुर्गाप्रीतये पूजांगहोषं
करिष्ये ॥ तत्रादौ देवीदक्षिणे हस्तमात्रस्थंडिले कुंडे वा संस्कार-
चतुष्टयं कुर्यात् ॥ मूलेनेक्षणम् । फडिति प्रोक्षणम् । फडिति चतुर्भिर्दक्षै-
स्ताडनम् । हुं इति मुष्टिना अप आसिञ्चेत् । वद्धिमान्नीय पूर्ववत् संस्कृत्य
संस्थाप्य परिषिच्य मूलेन देवीं समावाह्य पंचविंशतिमाहुतीर्मिलेन
हुत्वा परिवारदेवतानामेकैकाहुतिं हुत्वा संहारमुद्रया विसृजेत् ॥
एतदशक्तौ पंचाशदारं मूलं जपेत् ॥ इति ॥

“अथ बलिपंचकाविधिः” -यीठस्य ईशानवायुनिर्ऋतिवाह्निकोणेषु
त्रिकोणवृत्तात्मकं मंडलचतुष्टयं निर्माय ॥ ‘बलिमंडलाय नमः’ इति प्रत्येकं
मंडलं संपूज्य ॥ ईशाने वां वटुकाय नमः । वायवे यां योगिनीभ्यो० ।
नैऋत्ये क्षां क्षेत्रपालाय० । आग्नेये गं गणपतये० । इति देवताचतुष्टयं
गंधादिभिरभ्यर्च्य संकल्पपूर्वकं बलिदानं दद्यात् ॥ ४ ॥ ततः स्वभाषे
त्रिकोणवृत्तचतुरस्रं मंडलं कृत्वा ‘ऐं ह्रीं श्रीं व्यापकमंडलाय नमः’ इति
संपूज्य अर्धान्नपूर्णसलिलं साधारं बलिं निधाय “ह्रीं सर्वविघ्न-
कृद्भ्यः सर्वभूतेभ्यो हुं स्वाहा” इति कलार्णमनुना सामान्योदकेन

१ बलिपंचकसमयविचारः-इदं बलिपंचकमावश्यकमेव ॥ अदत्त्वा वटुकादीनां यः पूजयति
चंडिकाम् । सा पूजा विफलं तस्य देवीशायः प्रजायते ॥ १ ॥ इति तंत्रे दोषश्रवणात् ॥
अदत्त्वेति उक्तप्रत्ययस्यानन्तरं करिष्यमाणचंडिकासपर्याप्तः प्राग्बलिदानबोधकत्वेन अर्घ्यस्थाप-
नानन्तरं वटुकादिवलिदानपंचकं विधाय देवीपूजनादिकं कुर्वन्ति तान्त्रिकाः ॥ देवीपूजनं
वटुकादिवलिनिर्पेक्षं केवलं न कर्तव्यम् इत्यर्थमात्रस्य प्रतीयमानत्वात् क्रमविवक्षायां कदा
कार्यमित्याशंकायां नैवेद्यावसरे एतत् काल इति केचित् पद्धतिकारा ऊचुः ॥ अपर्याधिकारिता-
धीतर्कं प्राक् पूजनांगं चान्यदित्येवमुभयमपि विदध्यादित्यपि केचनेति ॥ तत्र यथासंप्रदायं
व्यवस्था कर्तव्या ॥ इति ॥

सर्वभूतेभ्यः प्रार्थनापूर्वकं बलिं दत्त्वा तत्स्वमुद्रां प्रदर्श्य योनिमुद्रया प्रणमेत् ॥ इति बलिदानविधिः ॥

“अथ प्रधानदेवीबलिदानम्”-तत्रादौ देव्यै उत्तराचमनीयं दत्त्वा गङ्गान् कारयित्वा तांबूलं समर्प्य बलिं दद्यात् । माषभक्तं पायसं वा साधारपात्रम् उत्तरदिशि कृतत्रिकोणमंडले संस्थाप्य । वाग्भवमाया-रमाभिर्बलिं संपूज्य स्वाहान्तं मूलमुच्चार्य “सांगायै सपरिवारायै महा-लक्ष्म्यै एष पायसबलिर्नमः ।” इति विशेषार्घोदकं दत्त्वा योनिमुद्रया प्रणमेत् ॥ काम्यबलिदानं तु पश्चात् बध्यते ॥ इति ॥

अथ देवीनीराजनम् ॥ जय देवि जय देवि जयमातस्त्रिपुरे । भक्त्यानुग्रहकारिणि दासानुग्रहकारिणि ईश्वरि सुरवरदे ॥ ध्रु० पुर्गे दुर्गतिनाशिनि भवसागरतारे । मृगेन्द्रबाहनगिरिजे दानवसंहारे ॥ अष्टादशभुजमूर्ते कंठरुद्धभाले । सप्तशृंगानिवासिनि रुद्रात्मकशक्ते ॥ जय देवि० ॥ १ ॥ बालार्कहृणशोभितबंधककुसुमाभे । कुंकुमशोभितदेहे दाडिमकुसुमाभे ॥ पादाहतमहिषासुरदेवासुरसर्गे । नानादानवमर्दिनि अलिकुलरिपुवर्गे ॥ जय देवि० ॥ २ ॥ जय त्रिपुरासुरमर्दिनि मर्दय मम दोषान् ॥ तारय तारय मातर्भवजलकूपस्थान् ॥ कामक्रोधादी-न्मारय देहस्थान् । करुणादृष्ट्या माता रक्षय निजभक्तान् ॥ जय देवि० ॥ ३ ॥ मूले चाधिष्ठाने मणिपूरे चक्रे । हृदयेऽनाहतचक्रे षोडशदलपत्रे ॥ आज्ञाचक्रे बालय बालय कृतबलये । ब्रह्मस्थाने विहरसि मातः शिवस-हिते ॥ जय देवि० ॥ ४ ॥ विधिहरिशंकरबंधे पंडितजनबंधे । सनकादिक-मुनिबंधे यक्षासुरबंधे ॥ नारदतुंबुरुकिन्नरगीते सुरबंधे । अधनाशिनि भवशोषिणि मातःसुखसहिते ॥ जय देवि० ॥ ५ ॥ इति ॥ कर्पूरगौरं करुणा० ॥ ६ ॥ मूलम्-ॐ भू० श्रीमहाका० म० ल० महास० भ्यो नमः निराजनं

स० ॥ जलेन प्रदक्षिणां कुर्यात् ॥ पुष्पैर्देवताभिवन्दनम् आत्माभिव-
 न्दनम् । हस्तं प्रक्षाल्य मन्त्रपुष्पाञ्जलिः—ॐ गुणानान्त्वा० ॥ सुज्ञेन सु-
 ज्ञमयजन्त० ॥ ॐ राजाधिराजा० ॥ ॐ मूलम् । श्रीमहाका० म० ल० म०
 स० भ्यो नमः मन्त्रपुष्पाञ्जलिं स० ॥ प्रदक्षिणा—ॐ त्विभ्वतश्चक्षुः॥
 यानि कानि च पा० । श्रीमहाका० म० ल० म० स० भ्यो नमः प्रदक्षिणां
 स० ॥ विशेषार्घः—कलिङ्गकोशातकसंयुतानि जंबीरनारिङ्गसमन्वि-
 तानि ॥ सुनारिकेलानि सदाढिमानि फलानि ते देवि समर्पयामि ॥ ७० ॥
 श्रीमहाका० म० ल० म० स० भ्यो नमः विशेषार्घ्यं स० ॥ जपः—ॐ ऐं ह्रीं
 क्लीं चामुण्डायै विच्चे ॥ इति मन्त्रेण यथाशक्ति जपं कुर्यात् ॥ प्रार्थना-
 पूर्वकनमस्कारः—एषा भक्त्या तव विरचिता या मया देवि पूजा
 स्वीकृत्यैनां सपदि सकलान्मेऽपराधान्क्षमस्व ॥ नूनं यत्तत्तव करुणया
 पूर्णतामेतु सद्यः सानन्दं मे हृदयकमले तेऽस्तु नित्यं निवासः ॥ ७१ ॥ ॐ
 भू० श्रीमहाका० म० ल० म० स० भ्यो नमः प्रार्थनापूर्वकनमस्कारा-
 न्स० ॥ क्षमापनम्—अपराधसहस्राणि क्रियन्तेऽहर्निशं मया ॥ दासोऽ-
 ग्रामीति मां मत्वा क्षमस्व परमेश्वरि ॥ १ ॥ आवाहनं न जानामि न
 जानामि विसर्जनम् ॥ पूजां चैव न जानामि क्षम्यतां परमेश्वरि ॥ २ ॥
 मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं सुरेश्वरि ॥ यत्पूजितं मया देवि परि-
 पूर्णं तदस्तु मे ॥ ३ ॥ अपराधशतं कृत्वा जगदभ्येति चोच्चरेत् ॥ यां
 गतिं समवाप्नोति न तां ब्रह्मादयः सुराः ॥ ४ ॥ सापराधोऽस्मि
 शरणं प्राप्तस्त्वां जगदम्बिके ॥ इदानीमनुकंप्योऽहं यथेच्छसि तथा
 कुरु ॥ ५ ॥ अज्ञानाद्विस्मृतेभ्रान्त्या यद्व्युपनमधिकं कृतम् ॥ तत्सर्वं
 क्षम्यतां देवि प्रसीद परमेश्वरि ॥ ६ ॥ गतं पापं गतं दुःखं गतं दारि-
 द्यमेव च ॥ आगता सुखसंपत्तिः पुण्याच्च तव दर्शनात् ॥ ७ ॥ मन्त्र-

हीनं० ॥८॥ त्वं हि दात्री च भोक्त्री च देवीरूपमिदं जगत् ॥ देवीं जपति
सर्वत्र या देवी सोऽहमेव हि ॥ ९ ॥ क्षमस्व देवदेवेशि क्षम्यतां परमे-
श्वरि । तव पादांबुजे नित्यं निश्चला भक्तिरस्तु मे ॥ १० ॥ इति सम्प्रा-
थ्य । अर्पणम्-अनेनावाहनासनपाद्याध्याचमनीयस्नानवस्त्रोपवीतगन्धा-
क्षतपुष्पधूपदीपनैवेद्यताम्बूलदक्षिणाप्रदक्षिणामन्त्रपुष्परूपै राजोपचारै-
रन्योपचारैश्च यथाज्ञानेन यथामिलितोपचारद्रव्यैः कृतेन पात्रासादन-
पूजनपूर्वकविशेषकर्मणा श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीदेवताः
प्रीयन्तां नमम ॥ ॐ तत्सद् ० मस्तु ॥ यस्य स्मृत्या० मच्युतम् ॥

ततः कुमारीपजा ॥ देशकालौ संकीर्त्य शतचंडीकर्मागत्वेन कुमारी-
पूजां करिष्ये ॥ इति संकल्प्य मूलेन षडंगं कृत्वा मूलमंत्रमुच्चार्य ।
मंत्राक्षरमयीं देवीं मातृणां रूपधारिणीम् ॥ नवदुर्गात्मिकां साक्षात्कन्या-
मावाहयाम्यहम् ॥ इति कुमारीमावाह्यं यथासंभवं पूजयेत् ॥ कुमा-
र्यश्च प्रत्यहं शतं नव एका वा यथाशक्ति वा पूज्याः ॥ प्रत्यहमेकवृ-
द्ध्या वा पूजयेत् ॥ ततो ब्राह्मणसुवासिनीपूजा ॥ एवं देवीकुमार्या-
दिपूजां प्रत्यहं कृत्वा योगिनीक्षेत्रपालस्थापनपूजनं कुर्यात् ॥ ततः सर्वे
विप्राः कृतांगन्यासाः कवचार्गलाकीलकानि सकृज्जप्त्वा अष्टोत्तरशतं
नवार्णमंत्रं जप्त्वा रात्रिसूक्तं सप्तशतीं जप्त्वाऽन्ते देवीसूक्तमष्टोत्तरशतं
नवार्णं च जप्त्वा रहस्यानि जपेत् ॥ एकस्मिन्दिनेऽनेकावृत्तौ तु
कवचादीनां प्रत्यावृत्तिं नावृत्तिः ॥ एवमृत्विजः प्रथमदिने एकं द्वितीये
द्वे तृतीये त्रीणि चतुर्थे षत्वारि रूपाणीत्येवं जपं कुर्युः ॥ ऋत्विजां
यजमानस्य च प्रत्यहं क्षीरमात्राशनम् अशक्तौ हविष्याशनं वा । प्रत्यहं
सहस्रं शतं दश वा ब्राह्मणान् भोजयेत् । पंचमेऽह्नि होमः ॥ नवरात्रे
तु नवम्यामेव होमः । केचित्तु अष्टम्यामारभ्य नवम्यां होमं समापयन्ति ॥

अथ होमः ॥ कर्ता हस्ते जलमादाय देशकालौ संकीर्त्य मया
 ब्राह्मणद्वारा कृतस्य शतचंडीजपकर्मणः संपूर्णतासिद्ध्यर्थं जपद-
 शांशेन तिलादिमिश्रपायसद्रव्येण होममहं करिष्ये इति संकल्पयेत् ॥
 अत्र केचित्पुण्याहवाचनमपि कुर्वन्ति । तथा पूर्वोक्तकलशस्थापनं देव-
 तास्थापनं पूजनं चात्रैव कुर्वन्ति ॥ ततः सनवग्रहमखशतचंडीजपदशा-
 शहोमं कर्तुं स्थंडिलादि करिष्ये इति संकल्प्य स्थंडिलं कुण्डं वा विधाय
 तत्र पञ्चभूसंस्कारादिकं कृत्वा तत्र (शतमंगलनामानम्) अग्निं प्रतिष्ठाप्य
 समिध्य ध्यायेत् ॥ ततः प्रागकृतं चेदिदानीमीशान्यां दिशि नवग्रह-
 स्थापनं पूजनं च कृत्वा तत्पूर्वतः कलशं स्थापयेत् । ततोऽग्निसमीपमा-
 गत्यान्वाधानं कुर्यात् ॥ यथा समिद्द्वयमादाय क्रियमाणे शतचंडीजपा-
 गहोमे देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं करिष्ये ॥ अस्मिन्नन्वाहितेऽग्नावित्या-
 द्विचक्षुषी आज्येनेत्यन्तमुक्त्वा । आदित्यादिनवग्रहान् प्रत्येकं प्रतिद्रव्य-
 मष्टसंख्याकाभिः समिच्चरुतिलाज्याहुतिभिः एवञ्च अधिदेवताः
 प्रत्यधिदेवताश्च तैरेव द्रव्यैः चतुःसंख्याकाभिराहुतिभिः विनायकाद्या
 सप्तदेवता इन्द्रादिदश लोकपालांश्च तैरेव द्रव्यैः द्वाभ्यां द्वाभ्यामाहुति-
 भ्यां यक्ष्ये ॥ श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीः मूलमंत्रेण शतवारं
 सप्तशतीमंत्रैः जपदशांशसंख्यया पायसतिलाज्यपलाशापुष्पसर्षपपूगी-
 फललाजादूर्वाकुरयवविल्वफलरक्तचंदनगुग्गुलद्रव्यैर्यथालाभद्रव्यैर्वा
 तिलमिश्रपायसेन वा पुनर्मूलमंत्रेण शतवारं तैरेव द्रव्यैः आधारशक्त्या-
 दिपीठदेवताः महाकाल्याद्यावरणदेवताश्च एकैकयाऽऽहुत्या पायसा-
 ज्येन यक्ष्ये ॥ शेषेण स्विष्टकृतमित्यादि । तत आज्यभागान्तं कृत्वा ।
 यजमानः इदं हवनीयद्रव्यं या या० मया परित्यक्तं नभसि यथादेवतमस्तु
 इति त्यजेत् । ततो नवग्रहादिभ्यः समिच्चरुतिलाज्यैर्जुहुयात् [उक्तद-

ग्याणि मूलमंत्रेण शतवारं हुत्वा सप्तशतीमंत्रैर्जपदशांशेन हुत्वा पुनर्मूल-
मंत्रेण शतवारं जुहुयात् ॥ मूलमंत्रो नवार्णमंत्रः ॥ नवार्णमंत्रस्य केवला-
ज्येनैव वा होमः ॥ अत्राध्यायसमाप्तौ पत्रपुष्पफलैर्होमः ॥ एवं
प्रधानहोमं कृत्वा पीठदेवताभ्यो नाममंत्रैराज्यं पायसं च जुहुयात् ॥]
ततो-जलमादाय । अद्येत्यादि० तिथौ मया ब्राह्मणद्वारा कृतस्य
शतचंडीजपस्य संपूर्णतासिद्धयर्थं जपदशांशेन तिलादिमिश्रपायस-
द्रव्येण होममहं करिष्ये ॥ तत्रादौ पुस्तकं संपूज्य । कवचार्गलाकीलकं
पठित्वा रात्रिसूक्तं नवार्णन्यासं कृत्वा अष्टोत्तरशतं नवार्णमंत्रेण तिला-
ज्यपायसद्रव्येण जुहुयात् ॥ ततः प्रथमचरित्रस्येत्याद्युत्तरन्यासान्
कृत्वा नमश्चंडिकायै ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ सार्वर्णिः सूर्यतनयो०
इत्यारभ्य प्रतिमंत्रेण सप्तशत (७००) संख्याहोमं कुर्यात् ॥ मध्ये
अध्यायसमाप्तौ(उवाचस्थले च)पत्रपुष्पफलैर्नवार्णयुक्तेन “नमो देव्यै महा-
देव्यै०” इति मंत्रेण महाहुतिं जुहुयात् ॥ “शूलेन पाहि०” इत्यादि श्लोक-
चतुष्टयं “महालक्ष्म्यै स्वाहा” इति मंत्रेण देयम् ॥ पाठसमाप्तौ खड्गि नी-
त्यादिन्यासान् कुर्यात् ॥ ततो नवार्णमंत्रेणाष्टोत्तरशताहुतीर्जुहुयात् ॥
तदनन्तरं देवीसूक्तं रहस्यत्रयं च पठेत् ॥ ततो नवार्णजपदशांशं जुहुयात् ॥
इति प्रधानहोमः ॥

ततः पीठदेवता-आवरणदेवताहोमः ॥ एवं होमं कृत्वा स्विष्ट-
कृदादिप्रणीताविमोक्रान्तं कृत्वा कर्मशेषं समाप्य मूलमंत्रेण होम-
दशांशेन दुग्धेन जलेन वा तर्पणं कृत्वा तेनैव मंत्रेण तदशांशेन मार्ज-
येत् ॥ ततो यजमान आचार्यादीन्वस्त्राद्यैः संपूज्य तेभ्यो गोमिथुनानि
हिरण्यं च दद्यात् ॥ तत आचार्यादिभ्योऽन्येभ्यो वा कपिलागोनील-
मणिश्वेताश्वलुत्रचामरभूमिशय्यासप्तधान्यानि यथासंभवं वा दद्यात् ॥
तत आचार्यादयः कलशोदकेन सपत्नीकं सकुटुंबं यजमानं समुद्रज्येष्ठा

इत्यादिभिः सुरास्त्वेत्यादिभिर्ग्रहमंत्रैश्चाभिषिचयेयुः ॥ ततो यजमानो
ग्रहाणामुत्तरपूजां कृत्वाऽऽचार्येण विसर्जने कृते ग्रहपीठदानं कृत्वा देवी-
पंचोपचारैः संपूज्य महाबलिं दद्यात् ॥ (तत्र क्षत्रियादिना श्वमेपछाण-
महिषाणामन्यतरो देयः ॥) विप्रेण तु कूष्मांडाविल्वमिक्षवश्च देयाः ॥

स चेत्थं—देवीं द्रोणपुष्पविल्वाम्रदलजातीचंपकैः संपूज्य कर्ता उद-
ङ्मुखः देवीमुखो वा बलिं गंधादिनाऽऽभ्यर्च्य “ पशुस्त्वं बलिरूपेण
मम भाग्यादुपस्थितः । प्रणमामि ततः सर्वरूपिणं बलिरूपिणम् ॥
चंडिकाप्रीतिदानेन दातुरापद्विनाशनम् ॥ चामुंडावलिरूपाय बले तुभ्यं
नमोऽस्तु ते ॥ यज्ञार्थे बलयः सृष्टाः स्वयमेव स्वयंभुवा ॥ अतस्त्वां
घातयाम्यद्य यस्माद्यज्ञे बधोऽवधः ॥ ” इति बलिमभिमन्त्र्य ऐं ह्रीं श्रीं
इति मंत्रेण पुष्पं क्षिप्त्वा ॥ रसना त्वं चंडिकायाः सुरलोकप्रसाधकः ॥
“ ह्रीं ह्रीं खड्ग आं हुं फट् ” इति खड्गमन्यद्वा शस्त्रं संपूज्य “ ॐ कालिकालि
यज्ञेश्वरि लोहदंडायै नमः ” ॥ इति बलिं छेदयित्वा “ ॐ ह्रीं ऐं ह्रीं कौ-
शिकि रुधिराण्यपायताम् ” इति देव्यै निवेद्य ततो माषपिष्टमयं शत्रुं
कृत्वा खड्गेन छेदयित्वा स्कंधाय विशिखाय च दत्वा बलिशेषं रक्षो-
भ्यो हरेत् ॥ मंत्रस्तु ॐ ह्रीं स्फुरस्फुर कुंभ २ सुनु २ गुलु २ धुनु
२ मारय २ विद्रावय २ विदारय २ कंपय २ कंपातय २ पूरय २
ॐ ह्रीं ॐ हुं फट् २ हुं मर्दय २ हुं ॥ ततः शेषं बहिर्दद्यात् । तत्र
मंत्राः । बलिं गृह्णन्तिबमं देवा० इत्यादयः पर्वोक्ता एव ॥ ततः स्नात्वा
तिलकं धृत्वा । कृतस्य कर्मणः सांगतासिद्धयर्थं कुमारीब्राह्मणसुवा-
सिनीः पूजापूर्वकम् संभोज्य संकल्प्य वा न्यूनातिरिक्तदोषपरिहारार्थं
ब्राह्मणेभ्यो भूयसीं दक्षिणां दद्यात् ॥ ततो देवीं प्रार्थयेत् ॥ तत्र
मंत्राः ॥ खड्गिनी शूलिनी घोरा० १ । शूलेन पाहि नो देवि० ४ ॥

नमो देव्यै महादेव्यै० ॥ ६ ॥ रूपं देहि जयं देहि भाग्यं भगवति
 देहि मे ॥ पुत्रान्देहि धनं देहि सर्वान्कामांश्च देहि मे ॥७॥ महिषघ्नि
 महामाये चामुंडे मुंडमालिनि ॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यं देहि देवि
 नमोऽस्तु ते ॥८॥ त्वं हि दाता च भोक्ता च देवीरूपमिदं जगत् ॥
 देवीं जपति सर्वत्र या देवी सोऽहमेव हि ॥ ९ ॥ क्षमस्व देवदेवेशि क्ष-
 म्यतां परमेश्वरि ॥ तव पादांबुजे नित्यं निश्चला भक्तिरस्तु मे ॥१०॥
 इति संप्रार्थ्य । जलमादाय । यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या० ॥११॥ अनेन
 पात्रासादनपूर्वकपूजनेन महाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वत्यः प्रीयन्ताम् ॥
 ततः शंखजलमुद्धृत्य देव्या उपरि भ्रामयित्वा ॥ शंखमध्ये स्थितं तोयं
 भ्रामितं ललितोपरि ॥ अंगलग्नं मनुष्याणां ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥१॥
 न रोगा न च क्लृप्ताः पिशाचोरगराक्षसाः ॥ दृष्ट्वा शंखोदकं
 मूर्ध्नि व्याधयो विलयं गताः ॥ २ ॥ इति मंत्रेण देव्या
 दक्षिणकरे किञ्चिज्जलं दत्त्वा प्राग्वदर्थं देव्याः शिरसि दत्त्वा शंखं
 यथास्थाने निवेशयेत् ॥ ततो गतसारनैवेद्यं देव्याश्चोच्छिष्टं किञ्चिदु-
 दृत्य “विष्वक्सेनाय नमः” इति मूलमंत्रेण विष्वक्सेनं संपूज्य
 उच्छिष्टप्राणिषु ऐशान्यां दिशि दद्यात् ॥ तच्छेषनैवेद्यं शिरसि धृत्वा
 नैवेद्यादिकं देवीभक्तेषु विभज्य स्वयं भुञ्जीयात् ॥ अथ चरणोदकग्रह-
 णम् ॥ अकालमृत्युहरणं सर्वव्याधिविनाशनम् ॥ देव्याः पादोदकं पीत्वा
 जठरे धारयाम्यहम् ॥ इति पात्रान्तरेणैव न तु हस्तेन त्रिवारं पिबेत् ॥
 ततः किञ्चित् सामान्यार्घोदकमादाय । साधु वा साधु वा कर्म
 यद्यदाचरितं मया ॥ तत्सर्वं कृपया देवि गृहाणाराधनं मम ॥ १ ॥
 इति मंत्रेण देवीवामहस्ते जलं समर्पयेत् ॥ ततः विशेषार्घोदकमादाय ॥
 इतः पूर्वं प्राणबुद्धिदेहधर्माधिकारतो जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तितुयावस्थासु

मनसा वाचा कर्मणा हस्ताभ्यां पद्भ्यामुदरेण शिश्ना यत्स्मृतं यदुक्तं
 यत्कृतं तत्सर्वं देव्यै समर्पणमस्तु ॥ मां मदीयं च सकलं देव्यै
 समर्पये ॥ ह्रीं तत्सद् इति तज्जलं देव्या उपरि समर्पयेत् ॥
 विशेषार्थं मूलमंत्रेण समर्प्य । तेनैव देवीं नीराज्य स्वस्थाने
 स्थापयित्वा ततः कलशं विसृजेत् ॥ हस्ते अक्षतान् गृहीत्वा ॥
 उत्तिष्ठ देवि चंडेशि शुभां पूजां प्रगृह्य च ॥ कुरुष्व मम कल्याणमष्टा-
 भिः शक्तिभिः सह ॥ १ ॥ गच्छ गच्छ परं स्थानं स्वस्थानं गच्छ
 चंडिके ॥ दुर्गे देवि जगन्मातः स्वस्थानं गच्छ पूजिता ॥ २ ॥ इमां
 पूजा मया देवि यथाशक्त्योपपादिताम् ॥ रक्षार्थं त्वं समादाय व्रजस्व
 स्थानमुत्तमम् ॥ ३ ॥ इत्यक्षतान्निक्षिप्य ॥ संहारमुद्रया पुष्पं शिरसि
 धृत्वा ॥ गच्छ गच्छ परं स्थानं स्वस्थानं परमेश्वरि ॥ यत्र ब्रह्मादयो
 देवा न विदुः परमं पदम् ॥ १ ॥ इति संहारमुद्रया हृदयकमले हस्तं
 दत्त्वा देवीं स्वहृदये संस्थाप्य मानसोपचारैः संपूज्य स्वात्मानं देवी-
 स्वरूपं भावयन् ॥ मूलं जप्त्वा “गुह्यातिगुह्यगोप्त्री त्वं गृहाणास्मत्कृतं
 जपम् ॥ सिद्धिर्भवतु मे देवि त्वत्प्रसादान्महेश्वरि ॥ ” इति दैव्यै जपं
 निवेद्य ॥ संपूज्य विभूतिं धृत्वा । यान्तु देव० इति देवान् गच्छगच्छेत्यग्निं
 च विसृज्य मूलमंत्रेण पुष्पेण देवीमुद्रास्य तेनैव पङ्कजं कुर्यात् ॥

उत्तिष्ठ ब्रह्मण० । उत्तिष्ठ देवि चंडेशि शुभां पूजां प्रगृह्य च ॥ कुरुष्व
 मम कल्याणमष्टाभिः शक्तिभिः सह ॥ इति मंत्राभ्यां देवीं विसृज्याचार्याय
 दत्त्वा मंत्रं पठेत् ॥ त्रैलोक्यमातर्देवि त्वं सर्वभूतदयान्विते ॥ दानेनानेन
 संतुष्टा सुप्रीता वरदा भव ॥ ततो यस्य स्मृत्या० । प्रमादात्कुर्वतां कर्म० ।
 इत्यादि जपित्वा कर्मेश्वरार्पणं कृत्वा सुहृद्युतो भुङ्क्त्वा यथासुखं विहरेत् ॥
 इदमेव पूजाहोमत्रयादिविधानं नवरात्रेऽपि ज्ञेयम् ॥ तत्र विशेषस्तु दशम्यां

प्रातर्देवीविसर्जनम् ॥ अन्यच्च देवीमहानिबन्धेभ्योऽवगन्तव्यम् ॥

॥ इति देवीराजोपचारपूजाप्रयोगः ॥

इति संक्षिप्तो नवचंडीशतचंडीसहस्रचंडीप्रयोगः ॥

॥ ४९ ॥ अथ नवरात्रे घटस्थापनादिप्रयोगः ॥

प्रतिपदि प्रातः कृताभ्यंगस्नानः कुंकुमचंदनादिना कृतपुंड्रो धृत-
पवित्रः सपत्नीको दशघटिकामध्येऽभिजिन्मुहूर्ते वा कलशस्थापनार्थं
शुद्धमृदा वेदिकां कृत्वा पञ्चपलवदूर्वाफलताम्बूलकुंकुमपुष्पधूपादिसं-
भारान् संपादयेत् ॥ ततो देशकालौ संकीर्त्य ममेह जन्मनि दुर्गाप्री-
तिद्वारासर्वापच्छान्तिपूर्वकदीर्घायुर्विपुलधनपुत्रपौत्राद्यविच्छिन्नसन्तति-
वृद्धिस्थिरलक्ष्मीकीर्तिलाभशत्रुपराजयप्रमुखचतुर्विधपुरुषार्थसिद्धयर्थम्
अथ शारदीयनवरात्रे प्रतिपदि विहितं कलशस्थापनं दुर्गापूजां (चंडी-
सप्तशतीपाठं) कुमारीपूजाद्युत्सवारूपं कर्म करिष्ये ॥ तत्र निर्विघ्नतासि-
द्धयर्थं गणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं चंडीसप्तशतीजपाद्यर्थं ब्राह्मणवरणं
च करिष्ये इति संकल्प्य ॐ सुमुखश्चेत्यादि पठित्वा गणपतिपूजनं विधाय
पुण्याहवाचनं कुर्यात् ॥ ततो गंधपुष्पवस्त्रांगुलीयकमादाय देशकालौ
संकीर्त्य-ॐ अद्य ० शरत्कालिकदुर्गापूजनपूर्वकमाकंडेयपुराणीयचंडी-
सप्तशतीपाठकरणार्थं नमुकशर्माणं ब्राह्मणं त्वामहं वृणे ॥ ॐ वृतोऽस्मीति
प्रतिवचनम् ॥ इति ब्राह्मणं वृत्वा गंधादिभिः पूजयेत् ॥ ततो विप्रः
ॐ भूरंभिभूमिरस्य ० इति भूमिं स्पृष्ट्वा ॥ १ ॥ तस्यां शुभ्यंकुरारोपणार्थं शुद्ध-
मृदं प्रक्षिप्य । तत्र ॐ धाद्वयमसिधिनुहि ० इति यवान्निक्षिप्य ॥ २ ॥
ॐ आजिंघकलशं ० इति कुंभं संस्थाप्य ॥ ३ ॥ ॐ वरुणस्योत्तं ० इति
जलं प्रपूर्य ॥ ४ ॥ गंधद्वारां ० इति गंधम् ॥ ५ ॥ ॐ वाऽओषधीं ० इति
सर्वांषधीः ॥ ६ ॥ ॐ काण्डात्काण्डात् ० इति दूर्वाः ॥ ७ ॥ ॐ अश्वत्थेवो ० इति

पंचपलवान् ॥८॥ ॐ स्योनापृथिवि० इति सप्तमृदः ॥९॥ ॐ वा१फलि-
नीर्वा० इति पूर्गीफलम् ॥१०॥ ॐ परिवाजपति० इति पंचरत्नानि ॥११॥
ॐ हिरण्यगर्भ० इति हिरण्यं च क्षिप्त्वा ॥१२॥ ॐ षसौ० पवित्रमसि० इति
रक्तवस्त्रेणावेष्ट्य ॥१३॥ ॐ पूर्णादहि० इति तण्डुलपूर्णपात्रं निधाय ॥१४॥
तत्र ॐ तत्त्वामि० इति वरुणमावाह्य संपूज्य ॥१५॥ कलशस्य मुखे विष्णु-
रित्यभिमन्त्र्य देवदानवसंवादे० इत्यादि प्रार्थयेत् ॥ ततः कलशोपरि स्वर्ण-
मयीं दुर्गाप्रतिमाम् अग्न्युत्तारणपूर्वकं पंचामृतेन स्नापयित्वा संस्थापयेत् ॥

अथ पूजा ॥ देशकालौ संकीर्त्य अमुकगोत्रोऽमुकशर्माऽहं मम
(यजमानस्य वा) अतुलविभूतिकामः संवत्सरसुखप्राप्तिकामः
श्रीदुर्गापूजनं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ ॐ जयन्ती मङ्गला काली भद्र-
काली कपालिनी । दुर्गा क्षमा शिवा धात्री स्वाहा स्वधा नमोऽस्तु ते ॥१॥
आगच्छ वरदे देवि दैत्यदर्पनिषूदानि ॥ पूजां गृहाण सुमुखि नमस्ते
शंकरप्रिये ॥२॥ इत्यावाह्य दुर्गाम् आसनादिषोडशोपचारैः संपूजयेत् ॥
ततः प्रार्थना ॥ मंत्रहीनं क्रियाहीनं० । महिषाघ्नि महामाये चामुंडे
मुंडमालिनि ॥ यशो देहि धनं देहि सर्वान्कामांश्च देहि मे ॥ इत्यादि
प्रार्थ्य चंडीपाठं कुर्यात् ॥ तत्रादौ देशकालौ संकीर्त्य मम (यजमानस्य
वा) अतुलविभूतिकामः श्रीदुर्गाप्रित्यर्थं कवचार्गलाकीलकनवार्णमंत्रा-
ष्टोत्तरशतजपरात्रिसूक्तपर्वकंदेवीसूक्तनवार्णमंत्राष्टोत्तरशतजपहस्तत्रय-
पठनान्तं मार्कण्डेयपुराणान्तर्गतं “ॐ सावर्णिः सूर्यतनय इत्यादिकं साव-
र्णिर्भवितामनुरित्यंतं” देवीमाहात्म्यपाठं करिष्ये इति संकल्प्य आसना-
दि विधाय आधारे अन्यहस्तालिखितं पुस्तकं स्थापयित्वा नारायणं

१ केचिदादौ रात्रिसूक्तपठनान्तरं नवार्णमंत्रजपं कुर्वन्ति तथा चान्ते नवार्णमंत्रजपानन्तरं
देवीसूक्तं पठन्ति । तत्र परम्परानुकूलं कर्तव्यम् ।

नमस्कृत्य प्रणवमुच्चार्य ग्रंथार्थं बुध्यमानः स्पष्टाक्षरं नातिशीघ्रं नातिमंदं
रसभावस्वरयुतं पाठं पठेत् ॥ अध्यायं समाप्य विरमेन्न तु मध्ये ॥

अथ कुमारिकापूजनम् ॥ हस्ते जलमादाय—अद्यपूर्वो० तिर्यौ शार-
दीयनवरात्रोत्सवाख्यस्य कर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं कुमारीपूजनं
करिष्ये ॥ अशक्तो यथाशक्ति एकामपि कुमारिकां सुगन्धतैलेनाभ्यंगं
कारयित्वा पीठे उपवेश्य पूजयेत् ॥ पूजनमंत्रः—मंत्राक्षरमयीं लक्ष्मीं
मातृणां रूपधारिणीम् ॥ नवदुर्गात्मिकां साक्षात्कन्यामावाहयाम्यहम्
॥ १ ॥ इति मंत्रेण पञ्चोपचारैः सम्पूजयेत् ! इति कुमारिकापूजनम् ॥
(बटुकपूजनम् “बंबटुकाय नमः” इति मूलमंत्रेण पञ्चोपचारैः बटुकं
संपूजयेत् ॥)

अथ नियमग्रहणम्—हस्ते जलमादाय—अद्यप्रभृति देवेशि करिष्ये
व्रतमुत्तमम् ॥ नवरात्रं करिष्यामि दुःखदारिद्र्यनाशनम् ॥ करिष्ये शास्त्र-
विधिना निर्विघ्नेन समाप्यताम् ॥ १ ॥ प्रतिपदिनमारभ्य व्रतस्थो (स्था)ऽहं
महेश्वरि ॥ नवदुर्गात्मिके मातर्निर्विघ्नं कुरु मे सदा ॥ २ ॥ नवरात्रं
यथाशक्ति सर्वभोगविवर्जितः (ता) ॥ उपोषणं करिष्यामि त्वमेव शरणं मम
॥ ३ ॥ इदं व्रतं मया देवि गृहीतं तव सन्निधौ ॥ निर्विघ्नतां समायातु
त्वत्प्रसादान्महेश्वरि ॥ ४ ॥ ब्रह्मप्रिये महाभागे सत्यव्रतपरायणे ॥ व्रतमे-
तत्करिष्यामि सौभाग्यमतुलं कुरु ॥ ५ ॥ अद्य स्थित्वा निराहारो (रा) जित-
क्रोधो (धा) जितेन्द्रियः (या) ॥ नवमे (दशमे)ऽहनि भोक्ष्यामि शरणं पर-
मेश्वरि ॥ ६ ॥ इति नियमग्रहणं कृत्वा यथाविधि फलाहारादिकं कुर्यात् ॥

ततो नवम्यां नियमत्यागप्रकारः ॥ तत्रादौ अष्टम्यां वा नवम्यां
दिवा रात्रौ वा स्वकुलाचारेण पूर्वोक्तप्रकारेण होमादिकं कुर्यात् ॥ ततो
नवम्यां वा दशम्याम् उत्तरपूजनं कृत्वा ब्राह्मणसुवासिनीकुमारिकावटु-

कभोजनसंकल्पं नियममुक्तिं च देवताग्रे कुर्यात् ॥ हस्ते जलपादाय-
 अद्यपूर्वोऽतिथौ अनेन करिष्यमाणब्राह्मणसुवासिनीकुमारिकाबदुकभो-
 जनेन अष्टशक्तिसहितश्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वत्यात्मिका नव-
 दुर्गा प्रीयतां नमम ॥ अथ नियममुक्तिमन्त्राः—उपोषणं ब्रह्मचर्यं
 भूशय्या च तथैव च । पूजनं दीपदानं च चण्डीपाठास्तथैव च ॥१॥
 होमं चैव यथाशक्ति चैतत्सर्वं मया कृतम् । तत्तु सम्पूर्णतां यातु तव
 तुष्ट्यै महेश्वरि ॥ २ ॥ चण्डीसंतोषणार्थाय ये मया नियमाः कृताः ।
 अद्याहं देवि भोक्ष्यामि त्वत्प्रसादान्महेश्वरि ॥ ३ ॥ अनेनोपोषणादिकेनाष्ट-
 शक्तिसहितश्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वत्यात्मिका नवदुर्गा प्रीयतां
 नमम ॥ ततो यथाशक्ति संन्यासिब्राह्मणसुवासिनीकुमारिकाबदुकान्
 भोजयित्वा सुहृद्भ्युक्तः (क्ता) स्वयं शुंजीत ॥

अथ विसर्जनविधिः ॥ तत्रादौ निर्वाणमुद्रया कलशोपरितः पुष्पं
 गृहीत्वा तथैव मुद्रया तत्रैव स्थापयेत् ॥ पुष्पाञ्जलिमादाय पठेत् ॥
 उत्तिष्ठ देवि चण्डेशि शुभां पूजां प्रगृह्य च । कुरुष्व मम कल्याणम-
 ण्णामिः शक्तिभिः सह ॥ १ ॥ इति कलशमुत्थाप्य भूमौ जलं प्रवाहयन्
 पठेत् ॥ दुर्गे देवि जगन्मातः स्वस्थानं गच्छ पूजिता ॥ व्रज स्रोतो जलं
 वृद्ध्यै स्थापितां हृदये मम ॥२॥ इमां पूजां मया देवि यथाशक्त्युप-
 पादिताम् ॥ रक्षार्थं त्वं समादाय व्रज स्वस्थानमुत्तमम् ॥ ३ ॥ इति
 विसर्जनं कृत्वा ॥ अद्यपूर्वाचरि चण्डीप्रसादात् ब्राह्मणवचनाच्च यथा-
 शक्तिमिलितोपचारैर्देशकालाद्यनुसारतश्चण्डीपूजनविधौ यद्वयं यदति-

रिक्तं तत्सर्वं परिपूर्णमस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णम् ॥ ततो नारिकेलं वधार्य
तदुदकेन यवाङ्कुरान् सम्प्रोक्ष्य सर्वेभ्यो नैवेद्यं दद्यात् ॥
॥ इति नवरात्रे घटस्थापनादिपूजाप्रयोगः ॥
॥ इति देवीयागात्मकस्तृतीयो विभागः ॥

॥ अथ चतुर्थो विभागः ॥

॥ यज्ञोपयुक्तविविधदेवता-गृहवास्तु-पूजनात्मकः ॥

॥ ५० ॥ अथ विष्णोस्त्रिशोपचारपूजा ॥

ध्यानम्-सुरकदंबकैः प्रश्रयेण वै नियतसेवितं गोकुलोत्सवम् ॥
किरिटकुंडलं पीतजाम्बरं खलनिषूदनं चिन्तये विभुम् ॥ १ ॥
आवा०-स्वगपवाहनं क्षीरजाप्रियं भवभयापहं भुक्तिमुक्तिदम् ॥
सुरपतिं जगन्नाथमीश्वरं कमलभासमावाहयाम्यहम् ॥ २ ॥
आस०-विधिमुखामरैर्नम्रमूर्तिभिः प्रणतसंश्रितं दुर्धरादिमत् ॥
वरमणिप्रभाभासुरं नवं जनप गृह्यतां स्वर्णमासनम् ॥ ३ ॥ पाद्यम्-
कुसुमवासितं गंधविस्तृतं मुनिनिषेवितं सादरेण वै ॥ ध्रुवपराशराभि-
ष्टद प्रभो जनप गृह्यतां पाद्यमुत्तमम् ॥ ४ ॥ अर्घ्यम्-कनकसंपुटे स्था-
पितं वरं जलसुवर्णमुक्ताफलैर्युतम् ॥ करसरोरुहाभ्यां धृतं मया जनप
गृह्यतामर्घ्यमुत्तमम् ॥ ५ ॥ आच०-तव रमायुजः सेवनाञ्जना नृपतिस-
न्निभाः संभवन्ति हि ॥ सुरतरंगिणीशुद्धवारिभिर्जनप गृह्यतामाचमं
शुभम् ॥ ६ ॥ पय०-सुरगवुद्भवं वीर्यवर्धकं निखिलदेहिनां जीवनप्र-
दम् ॥ शशधरप्रभं फेनसंयुतं जनप गृह्यतामर्पितं पयः ॥ ७ ॥ दधि०-
शुचिपयःसमुद्भूतमुत्प्रदं व्रजनिवासिभिः स्वादितं शुभम् ॥ रजतस-

१ विष्णुयागे सविस्तरः प्रयोगः कर्तव्यश्चेदस्माकं हवनात्मको विष्णुयागप्रयोगो दृष्टव्यः ।

त्रिभं शीततामयं जनप गृह्यतामर्पितं दधि ॥८॥ घृतम्—हुतवह्नि-
 क्षीरजोद्भवं सकलदेहिनां सत्त्ववर्धकम् ॥ कुमुदसदृशं विष्णुदैवतं जनप
 गृह्यतामर्पितं घृतम् ॥९॥ मधु०—मधुलतोद्भवं स्वादु मंजुलं मधुपमक्षि-
 काद्यैर्विनिर्मितम् ॥ मधुरतामयं गंधसंपदं मधुह तेऽर्पितं गृह्यतां मधु
 ॥१०॥ शर्क०—मदनकार्मुकाद्याविनिर्मिता मधुरतान्विता सर्वपापहा ॥
 सरसतां गता तारकोपमा जनप गृह्यतां शुद्धशर्करा ॥११॥ अभ्यं०—
 कदंबकेतकीपुष्पसंभवं मृगमदान्वितं यंत्रनिर्मितम् ॥ अनुपकारिणा
 भक्तितो मया जनप गृह्यतां तैलमर्पितम् ॥ १२ ॥ स्नानम्—हरिपदा-
 बुजानर्मदामहीसरयुचंद्रभागाभ्य आहृतम् ॥ जलजवासितं स्नानहेतवे
 जनप गृह्यतामर्पितं जलम् ॥१३॥ वस्त्रम्—विविधतंतुभिर्गुफितं नवं सुत-
 पनीयभं सोत्तरीयकम् ॥ मधुरिपो जगन्नाथ माधव जनप गृह्यतां वस्त्र-
 मर्पितम् ॥ १४ ॥ यज्ञो०—त्रिगुणितं सितैरर्कतंतुभिः कृतमिदं मया
 शुद्धचेतसा ॥ निगमसंमतं बंधमोचकं जनप गृह्यतामुपवीतकम् ॥१५॥
 गंधः—मलयसंभवं पीतवर्णकं मृगमदादिभिर्वासितं वरम् ॥ मुदितषट्पदं
 कुंकमान्वितं जनप गृह्यतां गंधमर्पितम् ॥ १६ ॥ अक्ष०—कमलसंभवा
 मौक्तिकोपमास्त्रिपथगोदकैः क्षालिताः शिवाः ॥ अगुरुकुंकुमैर्मिश्रिता वरा
 जनप गृह्यतामर्पिताक्षताः ॥१७॥ पुष्पाणि—तरुणमल्लिकाकुंदमालती-
 बकुलपंकजानां समुच्चयैः ॥ सततसूत्रितं भक्तितो मया जनप गृह्यतां
 हारमर्पितम् ॥ १८ ॥ श्वेत०—कदंबकेतकीवृक्षसंभवं विविधसौख्यदं
 कांतिवर्धनम् ॥ सितकरोपमं स्नेहसत्कृतं जनप गृह्यतां श्वेतचूर्णकम्
 ॥१९॥ रक्त०—अमरजादिभिर्देवदंडकैः शिरसि वै धृतं प्रश्रयेण वा ॥
 तपनसदृशं दृष्टिमुत्कलं जनप गृह्यतां रक्तचूर्णकम् ॥ २० ॥ सिंदूर०—
 गणपतिप्रियं बालसूर्यभं पवनसूनुना स्वीकृतं सदा ॥ सुरभिवासितं

सूक्ष्मचूर्णकं जनप गृह्यतां नागसंभवम् ॥ २१ ॥ धूपः—अगरुगुग्गुला-
ज्यादिमिश्रितं तपनयोगजोद्धृतसौरभम् ॥ अमरवृन्दकैः स्नेहसत्कृतं जनप
गृह्यतां धूपमुत्तमम् ॥ २२ ॥ दीपः—अनलतैलिनीगोधृतान्वितं तिमिरना-
शकं दीप्ततंतुभिः ॥ कनकभाजने स्थापितं मया जनप गृह्यतां दीपमुत्तमम्
॥ २३ ॥ नैवे०—पनसदाहिमात्रादिसत्फलं सुघृतमोदकापूपपायसम् ॥
रजतभाजने स्थापितं मया जनप गृह्यतां स्वाद्यमुत्तमम् ॥ २४ ॥ आच०—
जलधिगोद्धवं शीततामयं सकलप्राणिनां प्राणदायकम् ॥ विधिसमर्पितं
शुद्धचेतसा जनप गृह्यतामाचमं शुभम् ॥ २५ ॥ ताम्बू०—खपुरसंभवं
पूगचूर्णयुग्ममृगमदेलुकावासितं वरम् ॥ फणिलतादलैः क्लृप्तबीडकं
जनप गृह्यतामास्यभूषणम् ॥ २६ ॥ दक्षि०—निखिलयाचिनां श्रेष्ठभोगदा
निगमसंमता कर्मपूर्णदा ॥ सकलभूजनैर्वाञ्छिता सदा जनप गृह्यतां
ह्रस्वदक्षिणा ॥ २७ ॥ नीरा०—हुतवहप्रियैर्मिश्रितं वरं जलधिजैर्युतं सर्व-
पापहम् ॥ मुखविलोकनार्थाय संस्कृतं जनप गृह्यतामार्तिकं शुभम् ॥ २८ ॥
मद०—वरद सञ्चितं पूर्वजन्मभिर्देहति किलिबषं त्वत्प्रदक्षिणा ॥ नरहरिं
मुदा शुद्धचेतसा सततमीश्वरं त्वां नमाम्यहम् ॥ २९ ॥ नम०—जय जय
प्रभो सात्वतापते शरणवत्सलाभिष्टसाधक ॥ यदुपते जगन्नाथ सर्वदा
शरणमागतं पाहि पाहि माम् ॥ ३० ॥ इति विष्णोस्त्रिशोपचारपूजा ॥

॥ ५१ ॥ अथ वर्धिनीकलशस्थापनम् ॥

अथे० अमुककर्माङ्गत्वेन वर्धिनीकलशदेवतास्थापनपूजनं करिष्ये ॥
अक्षतान् गृहीत्वा—वर्धिन्यै नमः वर्धिनीम् आ०स्था० ॥ ब्रह्मणे० रुद्राय०
विष्णवे० मातृभ्यो० सागरेभ्यो० मह्यै० नदीभ्यो० तीर्थेभ्यो० गायत्र्यै०
ऋग्वेदाय० यजुर्वेदाय० सामवेदाय० अथर्ववेदाय० अग्नये० आदि-

त्येभ्यो० एकादशरुद्रेभ्यो० मरुद्भ्यो० गंधर्वेभ्यो० ऋषये० वरुणाय०
वायवे० धनदाय० यमाय० धर्माय० शिवाय० यज्ञाय० विश्वेभ्यो०
देवेभ्यो० स्कन्दाय० गणेशाय० यक्षाय० अरुन्धत्यै० इत्यावाह्य मति-
ष्ठाप्य ॥ “वर्धिनीकलशदेवताभ्यो नमः” इति संपूजयेत् ॥

॥ इति वर्धिनीकलशस्थापनम् ॥

॥ ५२ ॥ अथ चतुःषष्टिपदवास्तुमण्डलदेवतास्थापनम् ॥

सपत्नीको यजमानः मण्डपस्य नैर्ऋत्यकोणे कृतवास्तुपीठसमीपे
पश्चिमाभिमुख उपविश्य आचम्य प्राणानायम्य सङ्कल्पं कुर्यात्—अथ-
पूर्वोच्चरितशुभपुण्यतिथौ प्रारब्धस्य अमुकयागाख्यस्य कर्मणः साङ्ग-
तासिद्धये चतुःषष्टिपदे वास्तुपीठे शिख्यादिवास्तुमण्डलदेवतावाहनप्र-
तिष्ठापूजनं करिष्ये ॥ वास्तुपीठस्याग्नेयादिकोणेषु चतुरःशङ्कून् रोपयेत्।
विशन्तु भूतले नागा लोकपालाश्च सर्वतः । मण्डपेऽत्रावतिष्ठन्तु ह्यायु-
र्वलकराः सदा ॥ एवं चतुर्षु कोणेषु शङ्कुरोपणं कृत्वा द्विगुणीकृतसूत्रेण
सर्वेषां वेष्टनं कुर्यात् ॥ आग्नेय्यादिरोपणक्रमेण शङ्कूनां पार्श्वे माषभक्तद-
ध्योदनवालिदानम्-अग्निकोणशङ्कुसमीपे वलिं संस्थाप्य—ॐ अग्निभ्योऽ

ह्यशीर्षपञ्चरात्रे-एकाशीतिपदं वास्तु गृहकर्मणि शस्यते । चतुःषष्टिपदं वास्तु प्रासादे
देवभूषणाम् ॥ सोमशम्भावपि-कुर्यात्कोष्ठचतुःषष्टिः प्रासादे वास्तुकर्मणि । गृहेऽपि वर्तयेद्वास्तुं
किन्त्वेकाशीतिकोष्ठकैः ॥ महाकपिलपञ्चरात्रे-प्रासादार्थं चतुःषष्टिरैकाशीतिर्गृहे तथा ॥ राजवल्लभे-
ग्रामे भूपतिमन्दिरे च नगरे पूज्यश्चतुःषष्टिकैरेकाशीतिपदैः समस्तभवने जीर्णे नवाव्यंशकैः ॥
प्रासादे तु शतांशकैस्तु सकले पूज्यस्तथा मण्डपे कूपे षण्णवचन्द्रभागसहिते वाप्यां तडागे वने ॥
कपिलपञ्चरात्रे-सहस्राधिकहोमेषु वास्तुपीठं त्वद्वयकम् ॥ देव्यर्चने हस्तमात्रं पीठं योगिनीसम्भ-
वम् ॥ गौतमीये-यत्र कुण्डं तत्र वास्तुपीठं कुर्यात्प्रयत्नतः । स्थण्डिले चाल्पहोमे तु वास्तुपीठं
कृताकृतम् ॥

पुण्यसर्पेभ्यो ये चान्ये तान्समाश्रिताः। बलिं तेभ्यः प्रयच्छामि पुण्यमोद-
नमुत्तमम् ॥ नैर्ऋत्यकोणशङ्कुसमीपे बलिं संस्थाप्य—ॐ नैर्ऋत्याधिपति-
श्वैव नैर्ऋत्यां ये च राक्षसाः। बलिं तेभ्यः प्रयच्छामि पुण्यमोदनमुत्त-
मम् ॥ वायव्यकोणशङ्कुसमीपे बलिं संस्थाप्य—ॐ नमो वै वायुरक्षोभ्यो
ये चान्ये तान्समाश्रिताः। बलिं तेभ्यः प्रयच्छामि पुण्यमोदनमुत्तमम् ॥
ऐशानकोणशङ्कुसमीपे बलिं संस्थाप्य—ॐ रुद्रेभ्यश्चैव सर्पेभ्यो ये चान्ये
तान्समाश्रिताः। बलिं तेभ्यः प्रयच्छामि गृहन्तु सततोत्सुकाः ॥ शङ्कु-
देवताभ्यो नमः बलिं समर्पयामि । “ शङ्कुदेवताभ्यो नमः ” इति नाम-
मन्त्रेण पञ्चोपचारैः पूजयेत् ॥ अथ रेखाकरणं पूजनञ्च—वास्तुपीठे
क्वम् प्रसार्य कनकशलाकया रत्नेन रजतफलपुष्पाणामन्यतमेन वा पश्चि-
मारम्भाः प्रागन्ता उदक्संस्थाः समा द्वयङ्गुलान्तरा नवरेखाः कुर्यात् ॥
यथा—ॐ लक्ष्म्यै नमः । यशोवत्यै० कान्तायै० सुप्रियायै० विमलायै०
शिवायै० सुभगायै० सुमत्यै० इडायै० ॥ ततः दक्षिणारम्भा उदगन्ताः
प्राक्संस्था नवरेखाः कुर्यात् । यथा—धन्यायै० प्राणायै० विशालायै०
स्थिरायै० भद्रायै० जयायै० निशायै० विरजायै० विभवायै नमः ॥
ॐ मनोजुति० रेखादेवताः सुप्रतिष्ठिता वरदा भवत इति प्रतिष्ठाप्य “ ॐ रे-
खादेवताभ्यो नमः ” इति नाममन्त्रेण पञ्चोपचारैः पूजयेत् ॥

॥ ततौ वास्तुमण्डलदेवतास्थापनप्रतिष्ठापूजनं कुर्यात् ॥

तत्र मध्यगं पदचतुष्टयमेकीकृत्य तत्कोणचतुष्टयाद्वहिः कोणचतुष्टये
रेखाभिः पदान्युत्कृत्य शिख्यादिपञ्चचत्वारिंशद्देवताः स्थापयेत् ॥

अथ नाममन्त्रेणावाहनम्—॥ १ ॥ ऐशानकोणदक्षिणार्धपदे—ॐ शिखिने
नमः शिखिनम् आवाहयामि स्थापयामि ॥ २ ॥ तदक्षिणे सार्धपदे—
पर्जन्याय० ॥ ३ ॥ तदक्षिणपदद्वये—जयन्ताय० ॥ ४ ॥ तदक्षिणपदद्वये—

कुलिशायुधाय० ॥५॥ तदक्षिणपदद्वये-सूर्याय० ॥६॥ तदक्षिणपदद्वये-
 सत्याय० ॥ ७ ॥ तदक्षिणे सार्धपदे-भृशाय० ॥ ८ ॥ तदक्षिणाग्नेय-
 पदार्धे-आकाशाय० ॥ ९ ॥ तत्पश्चिमाद्धे-वायवे० ॥ १० ॥ तत्पश्चिमे
 सार्धपदे-पूष्णे० ॥ ११ ॥ तत्पश्चिमपदद्वये दक्षिणपार्श्वे-वितथाय०
 ॥ १२ ॥ तत्पश्चिमपदद्वये दक्षिणपार्श्वे-गृहक्षताय० ॥ १३ ॥ तत्पश्चि-
 मपदद्वये दक्षिणोरुभागे-यमाय० ॥ १४ ॥ तत्पश्चिमे पदद्वये-गन्ध-
 र्वाय० ॥ १५ ॥ तत्पश्चिमे सार्धपदे-भृङ्गराजाय० ॥ १६ ॥ पश्चिमे
 नैर्ऋत्यपदार्धे-मृगाय० ॥ १७ ॥ तदुत्तरार्धपदे-पितृभ्यो०
 ॥ १८ ॥ तदुत्तरे सार्धपदे-दौवारिकाय० ॥ १९ ॥ तदुत्तरप-
 दद्वये-सुग्रीवाय० ॥ २० ॥ तदुत्तरपदद्वये-पुष्पदन्ताय० ॥ २१ ॥ तदु-
 त्तरपदद्वये-वरुणाय० ॥ २२ ॥ तदुत्तरपदद्वये-असुराय० ॥ २३ ॥
 तदुत्तरे सार्धपदे-शोषाय० ॥ २४ ॥ तदुत्तरे वायव्यपदार्धे-पापाय०
 ॥ २५ ॥ तत्प्राक्पदार्धे-रोगाय० ॥ २६ ॥ तत्प्राक्सार्धपदे-अहये०
 ॥ २७ ॥ तत्प्राक्पदद्वये-मुख्याय० ॥ २८ ॥ तत्प्राक्पदद्वये-भल्लाटाय०
 ॥ २९ ॥ तत्प्राक्पदद्वये-सोमाय० ॥ ३० ॥ तत्प्राक्पदद्वये-सर्पाय०
 ॥ ३१ ॥ तत्प्राक्सार्धपदे-अदित्यै० ॥ ३२ ॥ तत्प्रागर्धपदे-दित्यै० ॥ ३३ ॥
 मध्यपदे ऽ ईशानपदोत्तरार्धे-आपाय० ॥ ३४ ॥ आग्नेयपदोत्तरार्धे-सावि-
 त्राय० ॥ ३५ ॥ नैर्ऋत्यपदोत्तरार्धे-जयाय० ॥ ३६ ॥ वायव्यपदोत्तरार्धे-
 रुद्राय० ॥ ३७ ॥ मध्ये प्राक्पदद्वये-अर्यम्णे० ॥ ३८ ॥ आग्नेयपदपूर्वार्धे-
 सवित्रे० ॥ ३९ ॥ तत्पश्चिमपदद्वये० विवस्वते० ॥ ४० ॥ नैर्ऋत्यपदपूर्वार्धे-
 विबुधाधिपाय० ॥ ४१ ॥ तदुत्तरपदद्वये-मित्राय० ॥ ४२ ॥ तदुत्तरे वायव्य-
 पदपश्चिमाद्धे-राजयक्ष्मणे० ॥ ४३ ॥ तत्प्राक्पदद्वये-पृथ्वीधराय० ॥ ४४ ॥
 ईशानपददक्षिणार्धे-आपवत्साय० ॥ ४५ ॥ ततो मध्यपदचतुष्टये ब्रह्मणे०

॥ ४६ ॥ ततो मण्डलाद्दहिः ईशान्या-चरक्यै० ॥ ४७ ॥ आग्नेय्या-
विदायै० ॥ ४८ ॥ नैर्ऋत्या-पूतनायै० ॥ ४९ ॥ वायव्या-पापराक्षस्यै० ॥
ततो मण्डलाद्दहिः ॥ ५० ॥ पूर्वे-स्कन्दाय० ॥ ५१ ॥ दक्षिणे-अर्यम्णे०
॥ ५२ ॥ पश्चिमे-जृम्भकाय० ॥ ५३ ॥ उत्तरे-पिलिपिच्छाय० ॥ ततः ॥ ५४ ॥
पूर्वे-इन्द्राय० ॥ ५५ ॥ आग्नेय्याम्-अग्नये० ॥ ५६ ॥ दक्षिणस्यां-यमाय०
॥ ५७ ॥ नैर्ऋत्यां-निर्ऋतये० ॥ ५८ ॥ पश्चिमे-वरुणाय० ॥ ५९ ॥
वायव्यां-वायवे० ॥ ६० ॥ उत्तरे-कुवेराय० ॥ ६१ ॥ ईशान्याम्-
ईश्वराय० ॥ ६२ ॥ पूर्वशानयोर्मध्ये-ब्रह्मणे० ॥ ६३ ॥ निर्ऋतिपश्चिमयोर्मध्ये
अनन्ताय नमः अनन्तम् आवाहयामि स्थापयामि ॥ एवं प्रतिष्ठाप्य
“शिख्यादिवास्तुमण्डलदेवताभ्यो नमः” इति मंत्रेण पूजनं कुर्यात् ॥
॥ इति चतुःषष्टिपदवास्तुमण्डलदेवतास्थापनम् ॥

॥ ५३ ॥ अथ रुद्रकल्पद्रुमानुसारिमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वती-
पूर्वकं स्कन्दकाशीखण्डोक्तचतुःषष्टियोगिनीस्थापनम् ॥

पीठे रक्तवस्त्रमाच्छाद्य तदुपरि पूर्वभागे श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहा-
सरस्वतीकलशत्रयस्थापनार्थं त्रीणि त्र्यम्बाणि देव्यष्टगंधेन सुवर्णशलाक-
या रञ्जिताक्षतैर्वा विलिखेत् तेषामधोभागे अष्टौ त्र्यम्बाणि इति एका पङ्क्तिः
एवमष्टौ त्र्यम्बपङ्क्तिः कृत्वा तेषु त्र्यम्बेषु वक्ष्यमाणदेवता आवाह्य पूजयेत् ॥
हस्ते जलमादाय-अद्यपूर्वोच्चरितशुभपुण्यतिथौ० प्रारीप्सितामुककर्माङ्ग-
त्वेन श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीपूर्वकगजाननादिमृगलोचना-
न्तचतुःषष्टियोगिनीदेवतावाहनप्रतिष्ठापूजनं करिष्ये ॥

प्रथमकलशपूर्णपात्रोपरि ॥ १ ॥ ॐ भूर्भुवस्वः महाकाल्यै नमः
महाकालीमावाहयामि स्थापयामि ॥ महाकालि इहागच्छ इह तिष्ठ

(एवं सर्वत्र) ॥ तदुत्तरतः द्वितीयकलशपूर्णपात्रोपरि ॥ २ ॥ ॐ भू० महा-
 लक्ष्म्यै० ॥ तदुत्तरतस्तृतीयकलशपूर्णपात्रोपरि ॥ ३ ॥ ॐ भू० महासर-
 स्वत्यै० ॥ (प्रथमपङ्क्तौ अष्टत्रयस्त्रेषु-) ॥ १ ॥ गजाननायै० ॥ २ ॥
 सिंहमुख्यै० ॥ ३ ॥ गृध्रास्यायै० ॥ ४ ॥ काकतुण्डिकायै० ॥ ५ ॥
 उष्ट्रग्रीवायै० ॥ ६ ॥ हयग्रीवायै० ॥ ७ ॥ वाराह्यै० ॥ ८ ॥ शरभा-
 ननायै० ॥ (द्वितीयपङ्क्तौ अष्टत्रयस्त्रेषु-) ॥ ९ ॥ उलूकिकायै० ॥ १० ॥
 शिवारावायै० ॥ ११ ॥ मयूर्यै० ॥ १२ ॥ विकटाननायै० ॥ १३ ॥
 अष्टवक्रायै० ॥ १४ ॥ कौटराक्ष्यै० ॥ १५ ॥ कुब्जायै० ॥ १६ ॥
 विकटलोचनायै० ॥ (तृतीयपङ्क्तौ अष्टत्रयस्त्रेषु-) ॥ १७ ॥ शुष्कोदर्यै०
 ॥ १८ ॥ ललाजिह्वायै० ॥ १९ ॥ श्वदंष्ट्रायै० ॥ २० ॥ वानराननायै०
 ॥ २१ ॥ रुक्षाक्ष्यै० ॥ २२ ॥ केकराक्ष्यै० ॥ २३ ॥ बृहत्तुण्डायै०
 ॥ २४ ॥ सुराप्रियायै० ॥ (चतुर्थपङ्क्तौ अष्टत्रयस्त्रेषु-) ॥ २५ ॥ कपाह-
 स्तायै० ॥ २६ ॥ रक्ताक्ष्यै० ॥ २७ ॥ शुक्र्यै० ॥ २८ ॥ श्वेन्यै०
 ॥ २९ ॥ कपोतिकायै० ॥ ३० ॥ पाशहस्तायै० ॥ ३१ ॥ दण्डहस्तायै०
 ॥ ३२ ॥ प्रचण्डायै० ॥ (पञ्चमपङ्क्तौ अष्टत्रयस्त्रेषु-) ॥ ३३ ॥ चण्ड-
 विक्रमायै० ॥ ३४ ॥ शिशुघ्न्यै० ॥ ३५ ॥ पापहन्त्र्यै० ॥ ३६ ॥
 काल्यै० ॥ ३७ ॥ रुधिरपायिन्यै० ॥ ३८ ॥ वसाधयायै० ॥ ३९ ॥
 गर्भभक्षायै० ॥ ४० ॥ शवहस्तायै० ॥ (षष्ठपङ्क्तौ अष्टत्रयस्त्रेषु-) ॥ ४१ ॥
 आन्त्रमालिन्यै० ॥ ४२ ॥ स्थूलकेश्यै० ॥ ४३ ॥ बृहत्कुक्ष्यै० ॥ ४४ ॥
 सर्पास्यायै० ॥ ४५ ॥ प्रेतवाहनायै० ॥ ४६ ॥ दन्दशूककरायै० ॥ ४७ ॥
 क्रौञ्च्यै० ॥ ४८ ॥ मृगशीर्षायै० ॥ (सप्तमपङ्क्तौ अष्टत्रयस्त्रेषु-) ॥ ४९ ॥
 वृषाननायै० ॥ ५० ॥ व्यात्तास्यायै० ॥ ५१ ॥ धूमनिःश्वासायै०
 ॥ ५२ ॥ व्योमैकचरणोर्ध्वदृशे० ॥ ५३ ॥ तापिन्यै० ॥ ५४ ॥

शोषणीदृष्ट्यै० ॥५५॥ कौट्यै० ॥५६॥ स्थूलनासिकायै०॥ (अष्टमप-
ङ्क्तौ अष्टत्रयस्त्रेषु-) ॥५७॥ विद्युत्प्रभायै० ॥५८॥ बलाकास्यायै०
॥५९॥ मार्जयै० ॥६०॥ कटपूतनायै० ॥६१॥ अट्टाट्टहासायै०
॥६२॥ कामाक्ष्यै० ॥६३॥ मृगाक्ष्यै० ॥६४॥ मृगलोचनायै०॥
इति प्रतिष्ठाप्य “श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीसहितगजाननादि-
चतुःषष्टियोगिनीभ्यो नमः” इति गन्धादिना संपूजयेत् ॥

॥ इति चतुःषष्टियोगिनीस्थापनम् ॥

॥ ५४ ॥ अथ एकपञ्चाशत्क्षेत्रपालस्थापनम् ॥

वायव्यकोणे हस्तमात्रविस्तृते द्वादशाङ्गुलोच्छ्राये क्षेत्रपालपीठे श्वेत-
वस्त्रं प्रसार्य तत्र चतुरस्रं विलिख्य तिर्यङ्म्राच्यां च सूत्रद्वन्द्वं समान्त-
रालं दद्यात् । एवं समा नवकोष्ठा भवन्ति । मध्यकोष्ठे अष्टदलं पद्मं
कुर्यात् ॥ पूर्वदिकोष्ठे आग्नेयादिकोष्ठे दक्षिणादिकोष्ठे नैऋत्यदिकोष्ठे
पश्चिमादिकोष्ठे वायव्यादिकोष्ठे उत्तरादिकोष्ठे ईशानादिकोष्ठे च षड्दलानि
कुर्यात् ॥ एवं क्षेत्रपालपीठं निर्माय ॥ हस्ते जलमादाय—अद्यपूर्वाच्चरित-
शुभपुण्यतिथौ० ॥ प्रारीप्सितामुककर्माङ्गत्वेन एकपञ्चाशत्क्षेत्रपाल-
देवतावाहनप्रतिष्ठापूजनं करिष्ये ॥

मध्ये स्थापितकलशोपरि पूर्णमात्रे ॥१॥ ॐ भूर्भुवः स्वः क्षेत्रपालाय
नमः क्षेत्रपालमावाहयामि स्थापयामि ॥ भो क्षेत्रपाल इहागच्छ इह
तिष्ठ ॥ (एवं सर्वत्र) ॥ पूर्वदिकोष्ठे षड्दले—॥२॥ अजराय० ॥३॥
व्यापकाय०॥४॥ इन्द्रचौराय०॥५॥ इन्द्रमूर्तये० ॥६॥ उक्षाय० ॥७॥
कूष्माण्डाय०॥ आग्नेयादिकोष्ठे षड्दले—॥८॥ वरुणाय०॥९॥ बहुकाय०
॥१०॥ विमुक्ताय० ॥११॥ लिप्तकायाय०॥१२॥ लीलाकाय०॥१३॥

एकदंष्ट्राय०॥ दक्षिणादिकोष्ठे षड्दले-॥१४॥ ऐरावताय०॥१५॥ ओष-
 धिघ्नाय०॥१६॥ बन्धनाय०॥१७॥ दिव्यकाय०॥१८॥ कम्बलाय०
 ॥१९॥ भीषणाय०॥ नैऋत्यदिकोष्ठे षड्दले-॥२०॥ गवयाय०॥२१॥
 घण्टाय०॥२२॥ व्यालाय॥२३॥ अणवे०॥२४॥ चन्द्रवारुणाय०
 ॥२५॥ पटाटोपाय०॥ पश्चिमदिकोष्ठे षड्दले-॥२६॥ जटाकाय०॥२७॥
 क्रतवे०॥२८॥ घण्टेश्वराय०॥२९॥ विटङ्काय०॥३०॥ मणिमानाय०
 ॥३१॥ गणवन्धवे०॥ वायव्यदिकोष्ठे षड्दले-॥३२॥ डामराय०॥३३॥
 दुण्डिकर्णाय०॥३४॥ स्थविराय०॥३५॥ दन्तुराय०॥३६॥ धनदाय०
 ॥३७॥ नागकर्णाय०॥ उत्तरदिकोष्ठे षड्दले-॥३८॥ महाबलाय०॥३९॥
 फेत्काराय०॥४०॥ चीकराय०॥४१॥ सिंहाय०॥४२॥ मृगाय०॥
 उत्तरदिकोष्ठषड्दलस्यान्तिमदलार्धे-॥४३॥ यक्षाय०॥ उत्तरदिकोष्ठषड्द-
 लस्यान्तिमदलार्धे यक्षादुत्तरतः-॥४४॥ मेघवाहनाय०॥ ईशानदिकोष्ठे
 षड्दले-॥४५॥ तीक्ष्णोष्ठाय०॥४६॥ अनलाय०॥४७॥ शुक्लतुण्डाय०
 ॥४८॥ सुधालापाय०॥४९॥ वर्वरकाय०॥ ईशानदिकोष्ठषड्दलस्या-
 न्तिमदलार्धे-॥५०॥ पवनाय०॥ ईशानदिकोष्ठषड्दलस्यान्तिमदलार्धे
 पवनादुत्तरतः-॥५१॥ पावनाय०॥ ततः “क्षेत्रपालदेवताभ्यो नमः”
 इति संपूजयेत् ॥

॥ इति एकपञ्चाशत्क्षेत्रपालस्थापनम् ॥

॥ ५५ ॥ अथ सर्वतोभद्रमण्डलदेवतास्थापनम् ॥

आचम्य प्राणानायम्य हस्ते जलमादाय अघेत्यादिपूर्वोच्चरितशुभ-
 पुण्यतिथौ० प्रारोपितामुककर्माङ्गत्वेन सर्वतोभद्रमण्डलदेवतावाहन-
 प्रतिष्ठापूजनं करिष्ये ॥ ॐ ब्रह्मजज्ञानं०॥ (एहोहि सर्वाधिपते सुरेन्द्र मदी-

ययज्ञे पितृदेवताभिः । सर्वस्य धाताऽस्यमितप्रभाव विश त्वमन्तः सततं
 शिवाय) मध्ये कर्णिकायाम्—ॐ भूर्भुवः स्वः ब्रह्मणे नमः ब्रह्माण-
 मावाहयामि स्थापयामि भो ब्रह्मन् इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ १ ॥ ॐ ह्यः
 सौमं ॥ (एहोहि यज्ञेश्वर यज्ञरक्षां विधत्स्व नक्षत्रगणेन सार्धम् । सर्वोप-
 धीपितृगणेन सार्धं गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥) उत्तरे परिधिसमीपे
 वाप्याम्—ॐ भू० सोमाय० सोमम् आ० स्था० ॥ २ ॥ ॐ तमीशानं० (एहोहि
 विश्वेश्वर विश्वनाथ कपालखट्वांगधरेण सार्धम् । लोकेश यज्ञेश्वर यज्ञसि-
 द्ध्यै गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥) ऐशान्यां खण्डेन्दौ—ॐ भू०
 ईशानाय० ईशानम् आ० स्था० ॥ ३ ॥ ॐ त्रातारुमिन्द्रं मवितारुमिन्द्रं
 हवेहवेसुहवः शूरुमिन्द्रम् ॥ ह्यामिशुक्रम्पुरुहूतमिन्द्रं ॥ सुस्तिनोमघवा-
 धात्विन्द्रं ॥ ५ ॥ (एहोहि सर्वाभरसिद्धसाध्यैरभिष्टुतो वज्रधरामरेश । संवी-
 ज्यमानोऽप्सरसां गणेन रक्षाध्वरन्नो भगवन्नमस्ते ॥) पूर्वे परिधिसमीपे
 वाप्याम्—ॐ भू० इन्द्राय० इन्द्रम् आ० स्था० ॥ ४ ॥ ॐ चन्नोऽअग्ने-
 तवेदवपायुभिर्मृगो नोरक्षतुह्वश्च वन्द्य ॥ त्रातातोकस्य तनये गवामस्य नि-
 मेपुः रक्षमाणस्तव वन्द्यते ॥ १३ ॥ (एहोहि सर्वाभरहव्यवाह मुनिप्रवयैरभितोऽ
 भिजुष्टः । तेजोवता लोकगणेन सार्धं ममाध्वरं रक्ष नमोऽस्तु तेऽग्रे ॥)
 आग्नेय्यां खण्डेन्दौ—ॐ भू० आग्नेये० अग्निम् आ० स्था० ॥ ५ ॥ ॐ षमा-
 युचवाङ्गिरस्वते पितृमते स्वाहा ॥ स्वाहा घुर्म्यायु स्वाहा घुर्म्यायु पित्रे ॥ ३६ ॥
 (एहोहि वैवस्वतधर्मराज सर्वाभरैरर्चितधर्ममूर्तो शुभाशुभानन्द शुचामधीश
 शिवाय नः पाहि मखं नमस्ते) दक्षिणे प० स० वाप्याम्—ॐ भू० यमाय०
 यमम् आ० स्था० ॥ ६ ॥ ॐ असुं वन्तु मयं जमानमिच्छस्ते न स्येत्यामन्वि-
 हितस्करस्य । अन्यमुस्मदिच्छुसातऽइत्यानमो देवि निर्ऋते तुभ्यं मस्तु ॥ १२
 (एहोहि रक्षोगणनायक त्वं विशालवैतालपिशाचसंघैः । ममाध्वरं पाहि

पिशाचनाथ लोकेश्वर त्वं प्रणमामि नित्यम् ॥ नैर्ऋत्यां खण्डेन्दौ-ॐ भू०
 निर्ऋतये० निर्ऋतिम् आ० स्था० ॥ ७ ॥ ॐ तत्त्वांशामिन्द्रहमंणा० ॥ (एहोहि
 यज्ञं मम रक्षणाय यादोगणैः सार्धमपामधीश ॥ क्षपाधिरूढ त्वमिह प्रभो
 मणिरत्नप्रभाभास्वर पाशपाणे) पश्चिमे प० स० वात्याम् ॐ भू० वरुणाय०
 वरुणम् आ० स्था० ॥ ८ ॥ ॐ आनो नैयुद्धभिः श्रुतिनीभिरदृष्टरदृष्टेन्दुसिणीं
 भिरुपयाहि यज्ञम् ॥ वायोऽअस्मिन्त्सर्वनेमादयस्वस्रुयम्पातस्वस्तिभिर्द
 सदानं ॥ ९ ॥ (एहोहि वायो मम रक्षणाय मृगाधिरूढैः सह सिद्धसंघैः
 प्राणाधिपो हव्यभुजः सहाय गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥) वायव्यां
 खण्डेन्दौ-ॐ भू० वायवे० वायुम् आ० स्था० ॥ ९ ॥ ॐ सुगावो देवा
 सदानाऽअकर्मवऽआजुग्मेदऽसर्वनञ्जुषाणाः ॥ भरमाणावहमानाहुवी
 ष्युस्मेधं तव सवोद्वसूनि स्वाहा ॥ १० ॥ (एहोहि वस्वीश महानिधीश रत्नाकरः
 सर्वसहस्रतेजाः । घनस्वरूपो मम पाहि यज्ञं गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥)
 वायुसोममध्ये भद्रे-ॐ भू० अष्टवसुभ्यो० अष्टवसून् आ० स्था० ॥ १० ॥
 ॐ रुद्राः सुदुःसृज्यं पृथिवीं मृदुहज्ज्योतिर् समीधिरे ॥ तेषामभानुरज-
 सुऽइच्छुक्रां दिवेषु रोचते ॥ ११ ॥ (एहोहि यज्ञेश्वर नस्त्रिशूलकपालखट्वांग-
 धरेण सार्द्धम् । लोकेश विश्वेश्वर यज्ञसिद्धयै गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥)
 सोमेशानयोर्मध्ये भद्रे-ॐ भू० एकादशरुद्रेभ्यो० एकादशरुद्रान् आ०
 स्था० ॥ ११ ॥ ॐ युज्ञो देवानाम्प्रच्येति सुम्नमादित्यासो भवतामृदुयन्तः ॥
 आयोर्वाचीं सुमतिर्वृत्त्या दुर्दुहोश्चिद्व्या वरिषो वितुरासदादित्येभ्य-
 स्त्वा ॥ १२ ॥ (एहोहि पञ्चासन पञ्चपाणे सुरक्तसिंदूरसमानवर्ण । सप्ताश्वर-
 क्ताम्बर सूर्य शीघ्रं गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥) ईशानपूर्वयोर्मध्ये भद्रे-
 ॐ भू० द्वादशादित्येभ्यो० द्वादशादित्यान् आ० स्था० ॥ १२ ॥ ॐ यात्रा-
 ण्शुगामधुमच्यश्चिनासुनृतावती ॥ तया यज्ञमिममिक्षतम् ॥ उपयामर्गः

हीतोस्य विश्वेभ्योऽन्तर्वैषते योनिर्माद्धीं भ्यान्त्वा ॥ १३ ॥ (द्विभुजौ देवभिषजौ
समायातं सुमङ्गलौ ॥ लोककल्याणकर्तारौ पातं यज्ञं ममाश्विनौ ॥)
इन्द्रान्योर्मध्ये भद्रे-ॐ भू० अश्विभ्यां० अश्विनौ आ० स्था० ॥ १३ ॥
ॐ ओमांसश्चर्षणीधृतोऽश्विश्च देवासुऽआगत ॥ दुःश्वाऽसौ दाशुषः
सुतम् ॥ उपयामगृहीतोऽसिन्विभ्यस्त्वादेवेभ्यऽएषते योनिर्विभ्य-
भ्यस्त्वादेवेभ्यः ॥ १४ ॥ (विश्वेदेवानाह्वयामि देवेभ्यो वरदायकान् ॥
आयान्तु मम यज्ञेऽस्मिन् विश्वेदेवास्रयोदश ॥) अग्नि-
यमयोर्मध्ये भद्रे-ॐ भू० विश्वेभ्यो देवेभ्यो० विश्वान्देवान् आ०
स्था० ॥ १४ ॥ ॐ अभिच्यन्देवर्हिसंभितारमोण्योः कुर्विक्रतुमर्चामिसुच्य-
सर्वद्विर्त्तुचामभिप्रियम्मुतिष्कुविम् ॥ उर्द्ध्वस्युमतिर्भाऽअदिद्द्युतु-
त्सर्वमिनिहिरिण्यपाणिरमितीतसुक्रतुः कृपास्स्वः ॥ प्रजाभ्यस्त्वाप्रजा-
स्थानुप्राणन्तुप्सु जास्त्वमनुष्पाणिहि ॥ १५ ॥ (एहोहि यक्षोगणनायक त्वं
विशालवेतालपिशाचसंघैः । ममाध्वरं पाहि शिवाधिनाथ लोकेश्वरस्त्वं
भगवन्नमस्ते) यमनिर्ऋतिमध्ये भद्रे-ॐ भू० सप्तयज्ञेभ्यो० सप्तय-
ज्ञान् आ० स्था० ॥ १५ ॥ ॐ भूतायश्चानारातयेऽस्वरभिविक्ख्येषुन्दर्ह
हन्तान्दुर्धर्षिपृथिव्यामुर्व्वन्तरिक्षमन्त्रवैमिपृथिव्यास्त्वनानाभौसादयु-
म्यदिचयाऽउपस्थेगर्भेऽव्यर्हरेक्ष ॥ १६ ॥ (एतैत सर्पाः शिवकंठभूषा लो-
कोपकाराय भुवं वहन्तः । जिह्वाद्वयोपेतमुखा मदीयां गृहीत पूजां सुखदां
तमो वः ॥) निर्ऋतिवरुणयोर्मध्ये भद्रे-ॐ भू० भूतनागेभ्यो० भूतना-
गान् आ० स्था० ॥ १६ ॥ ॐ क्रतुषाद्रुतर्धामाग्निगन्धुर्वस्तस्यौषधयो-
प्सरसोऽमुदोनामाः सनऽउदम्ब्रह्मक्षेत्रम्पातुतस्मै स्वाहाहाट्ताभ्युहं स्वा-
हा ॥ १७ ॥ (आवाहयेऽहं सुरदेवसेव्याः स्वरूपतेजोमुखपद्मभासः । सर्वामरेणैः
परिपूर्णकामाः पूजां गृहीतुं मम यज्ञभूमौ ॥) वरुणवारुणयोर्मध्ये भद्रे-ॐ भू०

गन्धर्वाप्सरोभ्यो० गन्धर्वाप्सरसः आ० स्था० ॥ १७ ॥ ॐ षडक्रन्दं प्रथुप-
 ज्ञायमानऽउद्धन्तसमुद्राद्भुतवापुरीपातश्रेणस्यपुक्षाहारिणस्यबाहूऽप-
 स्तुत्युम्महिजातन्तैऽअर्चना^{१२}॥ (एहोहि देवेश्वर शंभुमनो शिखीन्द्रगामि-
 न्पुरसिद्धसंघैः । संस्तूयमानात्मशुभाय नित्यं गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥
 ब्रह्मसोमयोर्मध्ये वाप्याम्-ॐ भू० स्कन्दाय० स्कन्दम् आ० स्था० ॥ १८ ॥
 ॐ आशु? शिशानो० ॥ (एहोहि देवेन्द्रपिनाकपाणेः खण्डेन्दुमौलेः प्रिय
 शुभ्रवर्ण । गौरीशयानेश्वर यज्ञसिद्ध्यै गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥)
 तत्रैव स्कन्दादुत्तरे-ॐ भू० नन्दिने० नन्दिनम् आ० स्था० ॥ १९ ॥
 ॐ उग्रल्लोहितेन० ॥ (आयातमायातमुमाप्रियस्य प्रियौ मुनीन्द्रादि-
 फसिद्धसेव्यौ । गृहीतमेतां मम शूलकालौ पूजां सुखौघं कुरुतं नमो
 वाम् ॥) तत्रैव नन्द्युत्तरे-ॐ भू० शूलमहाकालाभ्यां० शूलमहाकालौ
 आ० स्था० ॥ २० ॥ ॐ अदितिर्द्यौरदितिर्नुत्तरिक्षुमदितिर्मृतास-
 पिता सपुत्र? ॥ विश्वेश्वदेवाऽअदितिः पञ्चजनाऽअदितिर्जातमदिति-
 र्जनिर्नृचम् ॥^{२३}॥ (एहोहि देवालय विश्वमूर्ते चतुर्मुख श्रीधर शंभुमान्य ॥
 सुपुस्तकाप्तस्रुवपात्रपाणे गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥) ब्रह्मेशानयोर्म-
 ध्ये वल्ल्याम्-ॐ भू० दक्षादिसप्तगणेभ्यो० दक्षादिसप्तगणान् आ०
 स्था० ॥ २१ ॥ ॐ अम्बेऽअम्बिकेम्बालिके० ॥ (एहोहि दुर्गे दुरितौ-
 घनाशिनि प्रचण्डदैत्यौघविनाशकारिणि । उमे महेशार्द्धशरीरधारिणि
 स्थिरा भव त्वं मम यज्ञकर्मणि ॥) ब्रह्मेन्द्रयोर्मध्ये वाप्याम्-ॐ
 भू० दुर्गायै० दुर्गाम् आ० स्था० ॥ २२ ॥ ॐ इदं विष्णुणुर्विचक्रमे० ॥
 (एहोहि नीलांबुदमेचक त्वं श्रीवत्सवक्षः कमलाधिनाथ ॥ सर्वामरैः
 पूजितपादपद्म गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥) तत्रैव दुर्गापूर्वे-ॐ मू० विष्णवे०
 विष्णुम् आ० स्था० ॥ २३ ॥ ॐ पितृभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधानमः

पितामहेभ्यः स्वध्यायिभ्यः स्वधानमहंप्रपितामहेभ्यः स्वध्यायिभ्यः
 सुधा नमः ॥ अक्षन्तिपितरोमीमदन्तपितरोतीतृपन्तपितरुपितरु
 सुन्यद्वम् ॥ ३६ ॥ (सुखाय पितृन् कुलवृद्धिकर्तृन् रक्तोत्पलाभानिह रक्त-
 नेत्रान् । सुरक्तमाल्याम्बरभूषितांश्च नमामि पीठे कुलवृद्धिहेतोः ॥)
 ब्रह्मग्न्योर्मध्ये वल्ल्याम्-ॐ भू० स्वधायै० स्वधाम्० आ० स्था० ॥ २४ ॥
 ॐ परम्भ्योऽनुपरोहिपन्थांश्चस्तेऽअह्यऽइतरोदेवयानात् ॥ चक्षु-
 ष्मतेऽशृण्वतेते ब्रवीमिमानं प्रजापतिरिषोमोतवीरान् ॥ (आवाहया-
 म्यहं रोगमनेकविधलक्षणम् । नानालंकारसंयुक्तं रक्तम्भ्रुविलोचनम् ॥)
 ब्रह्मयमयोर्मध्ये वाप्याम्-ॐ भू० मृत्युरोगाभ्यां० मृत्युरोगौ आ०
 स्था० ॥ २५ ॥ ॐ गुणानान्त्वा० ॥ (एहोहि विद्याधिपते सुरेन्द्र
 ब्रह्मादिदेवैरभिवंद्यपाद । गजास्य विद्यालय विश्वमूर्ते गृहाण पूजां
 भगवन्नमस्ते ॥) ब्रह्मनिर्ऋत्योर्मध्ये वल्ल्याम्-ॐ भू० गणपतये० गणप-
 तिम आ० स्था० ॥ २६ ॥ ॐ शक्रोदेवीरभिष्टुयऽआपो० ॥ (एहोहि
 लोकेश्वर पाशपाणे यादोगणैर्वदितपादपद्म । पीठेऽत्र देवेश गृहाण
 पूजां पाहि त्वमस्मान् भगवन्नमस्ते ॥) ब्रह्मवरुणयोर्मध्ये वाप्याम्-ॐ भू०
 अद्भ्यो० अपः आ० स्था० ॥ २७ ॥ ॐ मरुतोयस्यहिक्षयेपाथादिवो-
 ऽविमहसः ॥ ससुगोपातमोजनं ॥ ३७ ॥ (एहोहि यज्ञेश समीरण त्वं मृगा-
 थिरुह सहसिद्धसंघैः । प्राणस्वरूपिन् सुखतासहाय गृहाण पूजां भग-
 वन्नमस्ते ॥) ब्रह्मवाय्वोर्मध्ये वल्ल्याम्-ॐ भू० मरुद्भ्यो० मरुतः आ०
 स्था० ॥ २८ ॥ ॐ स्योनापृथिवि० ॥ (एहोहि पातालचराचरेन्द्र-
 नागागनाकिन्नरगीयमाने यक्षैर्नगैर्द्रामरलोकसंघैः पृथिवि परक्षाध्वरमस्म-
 दीयम् ॥) ब्रह्मणः पादमूले कर्णिकायाम्-पृथिव्यै० पृथिवीम् आ० स्था०
 ॥ २९ ॥ ॐ पञ्चनद्व्युत्सरस्वती० ॥ (एहोहि गंगे दुरितौघनाशिनि

झषाधिरूढे हृदकुंभहस्ते । श्रीविष्णुपादाम्बुजसंभवे त्वं गृहाण पूजां
 शुभेदे नमस्ते ॥ तत्रैव पृथिव्या उत्तरतः—ॐ भू० गङ्गादिनदीभ्यो०
 गङ्गादिनदीः आ० स्था० ॥ ३० ॥ ॐ इन्द्रमैववरुण० ॥ (एषोहि यादो-
 गणवारिधीनां गणेन पञ्चर्जन्यसहाप्सररोभिः । विद्यावरेंद्रामरगीयमानपाहि
 त्वमस्मान्भगवन्नमस्ते ॥) तत्रैव गङ्गाद्युत्तरे—ॐ भू० सप्तसागरेभ्यो०
 सप्तसागरान् आ० स्था० ॥ ३१ ॥ (एषोहि कार्तस्वरूप सर्वभूभृत्पते
 चंद्रवी दधान । सर्वौषधिस्थान महेन्द्रमित्र लोकत्रयाबास नमोऽस्तु तु-
 भ्यम् ॥ ब्रह्मणः मस्तके कर्णिकोपरि—ॐ भू० मेरवे० मेरुम् आ० स्था०
 ॥ ३२ ॥ मण्डलबाह्ये श्वेतपरिधौ उत्तरादिक्रमेण मदाद्यष्टायुधदे-
 वतावाहनम् ॥ उत्तरे सोमसमीपे—ॐ भूर्भुवः स्वः गदायै नमः
 गदामावाहयामि स्थापयामि । भोगदे इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ ३३ ॥ ऐशा-
 न्याम् ईशानसमीपे—ॐ भू० त्रिशूलाय नमः त्रिशूलम् आ० स्था०
 ॥ ३४ ॥ पूर्वे इन्द्रसमीपे—ॐ भू० वज्राय नमः वज्रम् आ० स्था०
 ॥ ३५ ॥ आग्नेय्याम् अग्निसमीपे—ॐ भू० शक्तये नमः शक्तिम् आ०
 स्था० ॥ ३६ ॥ दक्षिणे यमसमीपे—ॐ भू० दण्डाय नमः दण्डम् आ०
 स्था० ॥ ३७ ॥ नैर्ऋत्यां निर्ऋतिसमीपे—ॐ भू० खड्गाय नमः खड्गम्
 आ० स्था० ॥ ३८ ॥ पश्चिमे वरुणसमीपे—ॐ भू० पाशाय नमः
 पाशम् आ० स्था० ॥ ३९ ॥ वायव्यां वायुसमीपे—ॐ भू० अङ्कुशाय
 नमः अङ्कुशम् आ० स्था० ॥ ४० ॥ मण्डलबाह्ये रक्तपरिधौ उत्त-
 रादिक्रमेण गौतमाद्यष्टदेवतावाहनम् ॥ उत्तरे—ॐ भू० गौतमाय नमः
 गौतमम् आ० स्था० ॥ ४१ ॥ ऐशान्याम्—ॐ भू० भरद्वाजाय नमः
 भरद्वाजम् आ० स्था० ॥ ४२ ॥ पूर्वे—ॐ भू० विश्वामित्राय नमः
 विश्वामित्रम् आ० स्था० ॥ ४३ ॥ आग्नेय्याम्—ॐ भू० कश्यपाय नमः

कश्यपम् आ० स्था० ॥ ४४ ॥ दक्षिणे-ॐ भू० जमदग्नये नमः
जगदग्नम् आ० स्था० ॥ ४५ ॥ नैऋत्याम्-ॐ भू० वसिष्ठाय नमः
वसिष्ठम् आ० स्था० ॥ ४६ ॥ पश्चिमे-ॐ भू० अत्रये नमः अत्रिम्
आ० स्था० ॥ ४७ ॥ वायव्याम्-ॐ भू० अरुन्धत्यै नमः अरुन्धतीम्
आ० स्था० ॥ ४८ ॥ मण्डलबाह्ये कृष्णपरिच्यौ पूर्वादिक्रमेण ऐन्द्र्या-
द्यष्टदेवतावाहनम् ॥ पूर्वे-ॐ भू० ऐन्द्र्यै नमः ऐन्द्रीम् आ० स्था० ॥ ४९ ॥
आग्नेय्याम्-ॐ भू० कौमार्यै नमः कौमारीम् आ० स्था० ॥ ५० ॥
दक्षिणे-ॐ भू० ब्राह्म्यै नमः ब्राह्मीम् आ० स्था० ॥ ५१ ॥ नैऋत्याम्-
ॐ भू० वाराह्यै नमः वाराहीम् आ० स्था० ॥ ५२ ॥ पश्चिमे-ॐ
भू० चामुण्डायै नमः चामुण्डाम् आ० स्था० ॥ ५३ ॥ वायव्याम्-
ॐ भू० वैष्णव्यै नमः वैष्णवीम् आ० स्था० ॥ ५४ ॥ उत्तरे-ॐ
भू० माहेश्वर्यै नमः माहेश्वरीम् आ० स्था० ॥ ५५ ॥ ऐशान्याम्-
ॐ भू० वैनायक्यै नमः वैनायकीमा० स्था० ॥ ५६ ॥ एवं सर्वतोभद्र-
मण्डलदेवता आवाह्य पूजनं बलिदानं च विधाय प्रधानहोमान्ते (अन्तिम-
दिने) तत्तन्मंत्रैर्वा नाममंत्रैः प्रत्येकं दशदशघृताक्ततिलाहुतिभिः
एकैकयाऽऽज्याहुत्या वा होमः कार्यः ॥

॥ इति सर्वतोभद्रमण्डलदेवतास्थापनम् ॥

॥ ५६ ॥ त्रिचत्वारिंशद् (४३) रेखात्मकमाग्निपुराणोक्तहरिहर-
मण्डलस्थद्वादशलिङ्गतोभद्रमण्डलदेवतास्थापनम् ॥

हस्ते जलमादाय अद्येत्यादिपूर्वोच्चारतशुभपुण्यतिथौ० प्रारीप्सित-
(हवनात्मक) महारुद्राख्ये कर्मणि हरिहरात्मकद्वादशलिङ्गतोभद्र-

मण्डलदेवतावाहनस्थापनपूजनानि करिष्ये ॥ (आदौ पूर्वोक्तक्रमेण
 सर्वतोभद्रमण्डलदेवता आवाह्य) हस्ते अक्षतान् गृहीत्वा-ईशान्यादिक्रमेण
 प्रथम-द्वितीय-तृतीयपूर्वलिङ्गे-१ ॐ भूर्भुवः स्वः शिवाय नमः
 शिवमावाहयामि स्थापयामि ॥ भो शिव इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ एवं सर्वत्र ॥
 २ ॐ भू० तत्पुरुषाय नमः आ० स्था० ॥ ३ ॐ भू० पशुपतये
 नमः आ० स्था० ॥ प्रथम-द्वितीय-तृतीयदक्षिणलिङ्गे- ॥ ४ ॐ
 भू० उग्राय नमः आ० स्था० ॥ ५ ॐ भू० अघोराय नमः आ०
 स्था० ॥ ६ ॐ भू० रुद्राय नमः आ० स्था० ॥ प्रथम-द्वितीय-तृतीय-
 पश्चिमलिङ्गे- ॥ ७ ॐ भू० भवाय नमः आ० स्था० ॥ ८ ॐ भू०
 सद्योजाताय नमः आ० स्था० ॥ ९ ॐ भू० सर्वजाताय नमः आ०
 स्था० ॥ प्रथम-द्वितीय-तृतीयोत्तरलिङ्गे- ॥ १० ॐ भू० महालिङ्गा-
 य नमः आ० स्था० ॥ ११ ॐ भू० वामदेवाय नमः आ० स्था० १२
 ॐ भू० भीमाय नमः आ० स्था० ॥ पूर्वेशान्यादिक्रमेण षोडशवापीषु
 प्रत्येकं देवतास्थापनम्-॥ १३ असिताङ्गभैरवाय० ॥ १४ रुरुभैर-
 वाय० ॥ १५ चण्डभैरवाय० ॥ १६ क्रोधभैरवाय० १७ उन्मत्त-
 भैरवाय० ॥ १८ कपालिभैरवाय० ॥ १९ भीषणभैरवाय० ॥ २०
 संहारभैरवाय० ॥ २१ भवाय० ॥ २२ शर्वाय० ॥ २३ ईशानाय० ॥
 २४ पशुपतये० ॥ २५ ॥ रुद्राय० ॥ २६ उग्राय० ॥ २७ भीमाय० ॥
 २८ महते० ॥ २९ ईशानेन्द्रयोर्मध्ये भद्रे शूलिने० ३० इन्द्राग्नयो-
 र्मध्ये भद्रे-चन्द्रमौलिने० ॥ ३१ आग्निमयोर्मध्ये भद्रे-चन्द्रमसे० ॥ ३२
 यमनिर्ऋत्योर्मध्ये भद्रे-वृषभध्वजाय० ॥ ३३ निर्ऋतिवरुणयोर्मध्ये
 भद्रे-त्रिलोचनाय० ॥ ३४ वरुणवाट्योर्मध्ये भद्रे-शक्तिधराय० ॥ ३५
 वायुसोमयोर्मध्ये भद्रे-महेश्वराय० ॥ ३६ सोमेशानयोर्मध्ये भद्रे-शूल-

वारिणे० ॥ अथेशानीमारभ्येशानीपर्यंतं प्रतिकोणं द्वे द्वे इत्यष्टबलीषु
क्रमेणाष्टौ देवताः स्थापयेत्-॥ ३७ अनन्ताय० ॥ ३८ तक्षकाय० ॥ ३९
कुलिशाय० ॥ ४० कर्कोटकाय० ॥ ४१ शङ्खपालाय० ॥ ४२
कम्बलाय० ॥ ४३ अश्वतराय० ॥ ४४ पृथिव्यै० ॥ आग्नेयकोणे सप्तशृं-
ङ्खलादेवताः स्थापयेत्-॥ ४५ भूम्यै० ॥ ४६ हैहयाय० ॥ ४७ माल्य-
वते० ॥ ४८ पारिजाताय० ॥ ४९ दिक्पतये० ॥ ५० महादेवाय०
॥ ५१ ॥ विष्णवे० ॥ नैर्ऋत्यकोणे सप्तशृङ्खलादेवताः स्थापयेत्-॥ ५२
माल्यवते० ॥ ५३ महारुद्राय० ॥ ५४ कालाग्निरुद्राय०-॥ ५५
द्वादशादित्येभ्यो० ॥ ५६ महेश्वराय० ॥ ५७ मृत्युरोगाभ्यां० ॥ ५८
वैनायक्यै० ॥ वायव्यकोणे सप्तशृङ्खलादेवताः स्थापयेत्-५९ शाकुन्तले-
याय० ॥ ६० भरताय० ॥ ६१ नलाय० ॥ ६२ रामाय० ॥ ६३ सार्व-
भौमाय० ॥ ६४ नैषधाय० ॥ ६५ विन्ध्याचलाय० ॥ ईशानकोणे
सप्तशृङ्खलादेवताः स्थापयेत् ६६ हेमकूटाय० ॥ ६७ गन्धमादनाय० ॥ ६८
कुलाचलाय० ॥ ६९ हिमाचलाय० ॥ ७० पृथिव्यै० ॥ ७१ अन-
न्ताय० ॥ ७२ कपलासनाय० ॥ चतुर्दिक्षु खण्डेर्न्दुषु देवताः स्थापयेत्-
७३ ऐशाने-अश्विनीकुमाराभ्यां० ॥ ७४ आग्नेये-विश्वेभ्यो देवेभ्यो० ॥ ७५
नैर्ऋत्ये-पितृभ्यो० ॥ ७६ वायव्ये-नागेभ्यो० ॥ तद्ग्रहिः सत्त्वरजस्तमः-
परिधिषु देवतास्थापनं पूर्वादिक्रमेण ॥ ७७ सत्त्वपरिधौ पूर्वे-इन्द्राय० ॥ ७८
आग्नेये-अग्नये० ॥ ७९ दक्षिणे-यमाय० ॥ ८० नैर्ऋत्ये-निर्ऋतये०
॥ ८१ पश्चिमे-वरुणाय० ॥ ८२ वायव्ये-वायवे० ॥ ८३ उत्तरे-
कुबेराय० ॥ ८४ ऐशाने-ईशानाय० ॥ तद्ग्रहिः रजःपरिधौ आयुधा-
वाहनम् ॥ ८५ पूर्वे-वज्राय० ॥ ८६ आग्नेये-शक्तये० ॥ ८७ दक्षिणे-
दण्डाय० ॥ ८८ नैर्ऋत्ये-खड्गाय० ॥ ८९ पश्चिमे-पाशाय० ॥ ९०

वायव्ये० अङ्कुशाय० ॥ ९१ उत्तरे-गदायै० ॥ ९२ ऐशाने-त्रिशु-
लाय० ॥ तद्बहिः तमःपरिधौ ऋषीन् स्थापयेत् ॥ ९३ पूर्वे-कश्य-
पाय० ॥ ९४ आग्नेये-अत्रये० ॥ ९५ दक्षिणे-भरद्वाजाय० ॥ ९६
नैऋत्ये-विश्वामित्राय० ॥ ९७ पश्चिमे-गातमाय० ॥ ९८ वायव्ये-
जमदग्नये० ॥ ९९ उत्तरे-वसिष्ठाय० ॥ १०० ऐशाने-ॐ भूर्भुवः स्वः
भृगवे नमः भृगुमावाहंयामि स्थापयामि ॥ भो भृगो इहागच्छ ३ह तिष्ठ ॥
प्रतिष्ठापनम् ॐ मनोजुति० ॥ षट्पञ्चाशदुत्तरशतसंख्यका हरिहरमण्डल-
देवताः सुप्रतिष्ठाः वरदाः भवता ॥ “ब्रह्माद्यावाहितहरिहरमण्डलदेवताभ्यो
नमः” इति मन्त्रेण षोडशोपचारैः (वा अन्योपचारैः) सम्पूज्य तेभ्यो
पायसवर्लिं दद्यात् ॥ पूजनान्ते समर्पणम्-अनया पूजया हरिहरमण्डल-
देवताः प्रीयन्ताम् ॥

॥ इति त्रिचत्वारिंशद्रेखात्मकहरिहरमण्डलस्थद्वादशलिंगतोभद्रमण्डल-
देवतास्थापनम् ॥

॥ ५७ ॥ अथ (३४) चतुस्त्रिंशद्रेखात्मकं द्वादशलिंगतोभद्र-
मण्डलदेवतास्थापनम् ॥

मण्डले कर्णिकान्तराले मध्ये ईशानतः ईशानकोणे खण्डेन्दौ ॥
१ ईशान्याम्-ॐ गुरवे नमः ॥ २ आग्नेय्याम्-गणपतये० ॥ ३ नैऋत्याम्-
दुर्गायै० ॥ ४ वायव्याम्-क्षेत्रपालाय० ॥ ५ भद्रमध्ये सदाशिवाय० ॥ ततोऽ-
ष्टदले पूर्वस्याम्-॥ ६ पूर्वे-कालाग्निरुद्राय० ॥ ७ तत्रैव-कूर्माय० ॥ ८ तत्रैव-
मङ्ङकाय० ॥ ९ आग्नेय्याम्-वराहाय० ॥ १० तत्रैव-अनंताय० ॥ ११ दक्षि-
णस्याम् पृथिव्यै० ॥ १२ तत्रैव स्कंदाय० ॥ १३ तत्रैव-सुधासिधवे० ॥ १४
नैऋत्याम्-नलाय० ॥ १५ तत्रैव-पद्माय० ॥ १६ पश्चिमायाम्-पत्रेभ्यो०

१७ तत्रैव-केसरेभ्यो० । १८ तत्रैव-कर्णिकायै० । १९ वायव्याम्-सिंहास-
 नाय० । २० तत्रैव-पद्मासनाय० । २१ उत्तरस्याम्-धर्माय० । २२ तत्रैव
 ज्ञानाय० । २३ तत्रैव-वैराग्याय० । २४ ईशान्याम्-ऐश्वर्याय० । २५ ।
 तत्रैव-चिदाकाशाय० । २६ पद्ममध्ये-योगपीठाय० ॥ ततः कर्णिकोपरि
 पूर्वतश्चतुर्दिक्षु-पृथिव्यै० कपालाय० सप्तसरिद्भ्यो० सप्तसागरेभ्यो०
 (३०) कर्णिकासमीपे चत्वारि श्वेतभद्राणि सन्ति तेषु पूर्वादिकचतुर्दिक्षु-
 तत्पुरुषाय० अघोराय० सद्योजाताय० वामदेवाय० (३४) । तत्समीपे-
 कृष्णान्यष्टभद्राणि सन्ति तेषु ईशान्याद्यष्टदिक्षु-भगवत्यै० उमायै०
 शंकरपियायै० पार्वत्यै० गौर्यै० काल्यै० कौर्म्यै० विश्वंभर्यै० (४२) ॥ ततः
 कृष्णभद्राण्यधः अष्टौ रक्तभद्राणि सन्ति तेषु ईशान्याद्यष्टदिक्षु नन्दिने०
 महाकालाय० महावृषभाय० भृङ्गकिरीटिने० स्कन्दाय० उमापतये० चण्डेश्व-
 राय० योगसूत्राय० (५०) । चतुर्लिंगोपरि श्वेतभद्राणि सन्ति तेषु पूर्वा-
 दिकचतुर्दिक्षु-धात्रे० मित्राय० यमाय० रुद्राय० (५४) ॥ तत्समीपे लिंगोपरि
 अष्टौ पीतभद्राणि सन्ति तेषु ईशान्याद्यष्टदिक्षु यरुणाय० सूर्याय० भगाय०
 विवस्वते० पुरुषोत्तमाय० सवित्रे० त्वष्ट्रे० विष्णवे० (६२) ॥ ततो
 द्वादशलिंगतोदेवतानां स्थापनम्-पूर्वे-शिवाय० तदक्षिणे-एकनेत्राय०
 तदक्षिणे-एकरुद्राय० ॥ दक्षिणस्याम्-त्रिमूर्तये० तत्पश्चिमे-श्रीकण्ठाय०
 तत्पश्चिमे-वामदेवाय० ॥ पश्चिमायाम् ज्येष्ठाय० तदुत्तरे-श्रेष्ठाय० तदुत्तरे
 रुद्राय० ॥ उत्तरे-कालाय० तत्पूर्वे-कलविकरणाय० तत्पूर्वे-बलविकर-
 णाय० (७४) ॥ ततः श्वेतषोडशवापीषु प्रत्येकं देवतास्थापनम्-अणि-
 मायै० महिमायै० लघिमायै० गरिमायै० प्राप्त्यै० प्राकाम्यै० ईशितायै०
 वशितायै० ब्राह्म्यै० माहेश्वर्यै० कौमार्यै० वैष्णव्यै० वाराह्यै० इंद्राण्यै०
 चासुण्डायै० चण्डिकायै० (९०) ॥ ततो वापीसमीपे अष्टरक्तभद्राणि

सन्ति तेषु ईशान्याद्यष्टदिक्षु-असितांगभैरवाय० रुरुभैरवाय० चंड-
भैरवाय० क्रोधभैरवाय० उन्मत्तभैरवाय० कालभैरवाय० भीषण-
भैरवाय० संहारभैरवाय० (९८) ॥ ईशानाद्यष्टदिक्षु वल्लीदेवता-
स्थापनम्-घृताच्यै० मेनकायै० रम्भायै० उर्वश्यै० तिलोत्तमायै०
सुकेशायै० मंजुघोषायै० अप्सरोभ्यो० (१०६) ततो मण्डलमध्ये
परिधिसमीपे शृङ्खलादेवताःस्थापयेत्-आग्नेय्याम्-भवाय० शिवाय०
रुद्राय० पशुपतये० उग्राय० भीमाय० महादेवाय० ईशानाय० अन-
न्ताय० वासुकये० (११६) ॥ नैर्ऋत्याम्-तक्षकाय० कुलीरकाय० कर्को-
टकाय० शंखपालाय० कंबलाय० अश्वतराय० वैन्याय० अंगाय०
हैहयाय० अर्जुनाय० (१२६) ॥ वायव्याम्-शाकुन्तलेयाय० भरताय०
नलाय० रामाय० सार्वभौमाय० निषधाय० विंध्याचलाय० माल्यवते०
पारियात्राय० सहाय० (१३६) ॥ ऐशान्याम्-हेमकूटाय० गंधमादनाय०
कुलाचलाय० हिमवते० रैवताय० देवगिरये० मलयाचलाय० कनका-
चलाय० पृथिव्यै० अनन्ताय० (१४६) ॥ आग्नेयादिचतुर्दिक्षु खण्डेन्दुषु-
अग्निकुमाराभ्यां विश्वेभ्यो देवेभ्यो० पितृभ्यो० नागेभ्यो० (१५०) ॥
ततो मण्डलाद्वाहिः सत्त्वपरिधौ पूर्वादिक्रमेण-इंद्राय० अग्नये० यमाय०
निर्ऋतये० वरुणाय० वायवे० कुबेराय० ईशानाय० ऊर्ध्वायाम्०
ब्रह्मणे० अधः-अनन्ताय० (१६०) ॥ ततो रक्तपरिधौ पूर्वादिक्रमेण-
वज्राय० शक्तये० दण्डाय० खड्गाय० पाशाय० अंकुशाय० गदायै०
त्रिशूलाय० ऊर्ध्वायां-पद्माय० अधः-चक्राय० (१७०) ॥ ततः कृष्णप-
रिधौ पूर्वादिक्रमेण कश्यपाय० अत्रये० भरद्वाजाय० विश्वामित्राय०
गौतमाय० जमदग्नये० वसिष्ठाय० अरुंधत्यै० पूर्व-ऋग्वेदाय० दक्षि-
णे-यजुर्वेदाय० पश्चिमे-सामवेदाय० उत्तरे-अथर्ववेदाय नमः॥ (१८२)
॥ इति (३४) चतुस्त्रिंशद्रेखात्मकद्वादशलिंगतोभद्रमण्डलदेवतास्थापनम् ॥

॥ ५८ ॥ अथ गृहवास्तुपूजाप्रयोगः ॥

कर्त्ता पूर्वदिने देहशुद्धयर्थं प्रायश्चित्तं कुर्यात् ॥ आचम्य प्राणानायम्य
शान्तिसूक्तं पठेत् ॥ ततः सुमुखश्चेत्यादि पठित्वा संकल्पः—अद्य
मम सर्वापच्छान्तिपूर्वकं दीर्घायुर्विपुलधनधान्यपुत्रपौत्राद्यनवच्छि-
न्नसन्ततिवृद्धिस्थिरलक्ष्मीकीर्तिलाभशत्रुपराजयसदभीष्टसिद्धयर्थं सुव-
र्णरजताम्रत्रपुसीसककांस्यलोहपाषाणाद्यष्टशल्यमोदिनीदोषायव्यया-
द्यन्यथाभवनदोषपरिहारार्थं नानाविधजीवहिंसादिजन्यसकलदोषपरि-
हारपूर्वकसर्वारिष्टोपशान्त्यर्थम् अस्मिन्गृहे चिरकालनिवासार्थं श्रीपरमे-
श्वरप्रीतये सग्रहमखां शालाकर्मपूर्विकां वास्तुशान्तिं करिष्ये ॥ तदंगतया
दिग्गणनं कलशाराधनं गणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं वसो-
र्द्धारायुष्यमंत्रजपं नान्दीश्राद्धं ब्रह्माचार्यऋत्विग्वरणं च करिष्ये ॥ इति-
संकल्प्य तानि ग्रहशान्तिवत् कुर्यात् ॥ अथ शालाकर्मप्रयोगः ॥ शालाभ्य-
न्तरे प्रादेशमात्रं स्थण्डिलं कृत्वा तदुपरि अग्निस्थापनं कुर्यात् । आज्य-
संस्कारान्कृत्वा आग्नेयादिक्रमेणावटमभिजुहुयात् ॥ ॐ अच्युताय
भौमाय स्वाहा इदमच्युताय भौमाय नमः ॥ एवं चतुर्षु अवटेषु होमः ॥
ततः स्तंभोच्छ्रयणम् ॥ ॐ इमामुच्छ्रयामि भुवनस्यनाभिवसोर्द्धारांप्र-
तरणीवसूनाम् ॥ इहैवध्रुवांनिमिनोमिशालाक्षमेतिष्ठतुष्टुतमुक्षमाणा ॥
अश्वावतीगोमतीसूनुतावत्युच्छ्रयस्वमहतेसौभगाय ॥ आत्वाशिशुराक्र-
न्दत्वागावोधेनवोवाश्यमानाः ॥ आत्वाकुमारस्तरुणआवत्सो जगदैः सह ॥
आत्वापरिस्मृतःकुम्भआदघ्नःकलशैरुप ॥ क्षेमस्यपत्नीवृद्धीसुवासारयि-
नोधेहिसुभगेसुवीर्यम् । अश्वावद्भोमदूर्जस्वत्पर्णवनस्पतेरिव ॥ अभिनः पूर्य-
तांरयिरिदमनुश्रेयोवसानः ॥ ४ ॥ एवं प्रतिस्तंभे मंत्रपाठः । स्तंभ-
मूले जलं निक्षिप्य । “ स्तंभाय नमः ” इति नाममंत्रेण पञ्चौपचारैः
पूजां कुर्यात् ॥

ततो गृहमध्ये हस्तमात्रं कुण्डं स्थण्डिलं वा कृत्वा कुण्डात् नैऋत्य-
भागे वास्तुदेवतास्थापनार्थं पीठं कृत्वा दिग्रक्षणं तथा पञ्चगव्यकरणं
भूमिकूर्मान्तपूजनम् च कृत्वा कुण्डे स्थण्डिले वा पञ्चभूसंस्कारपूर्वकं
शतमंगलनामानम् अग्निं स्थापयेत् ॥ ततो वास्तुदेवताः स्थापयेत् ॥

अथ वास्तुदेवतास्थापनम् ॥ तत्रादौ वास्तुपीठे श्वेतवस्त्रं प्रसार्य
तदुपरि तंदुलैरेकाशीतिपदं वास्तुमण्डलं कृत्वा जलमादाय ॥ अथे-
त्यादि० प्रारब्धस्य कर्मणः सांगतासिद्ध्यर्थं वास्तुमण्डले देवतास्थापनं
पूजनं चाहं करिष्ये ॥ तत्रादौ वास्तुपीठस्य आग्नेयादिकोणेषु चतुरः
शंकून् रोपयेत् ॥ विशन्तु भूतले नागा लोकपालाश्च सर्वतः ॥
अस्मिन् गृहेऽवतिष्ठन्तामायुर्बलकराः सदा ॥१॥ इति मंत्रेण रोपयेत् ॥
अनेनैव मंत्रेण द्विगुणीकृतसूत्रेण सर्वेषां वेष्टनं कुर्यात् ॥ आग्नेयादिको-
णेषु क्रमेण शंकुपार्श्वे माषभक्तदध्योदनबलिं दद्यात् ॥ तत्र मंत्राः ॥
अग्निभ्योऽप्यथ सर्पेभ्यो ये चान्ये तान् समाश्रिताः । बलिं तेभ्यः
प्रयच्छामि पुण्यमोदनमुत्तमम् ॥१॥ अग्नये० इमं बलिं समर्पयामि ॥१॥
नैऋत्याधिपतिश्चैव नैऋत्यां ये च राक्षसाः ॥ बलिं० ॥२॥ निर्ऋतये०
बलिं सम० ॥२॥ नमो वै वायुरक्षोभ्यो ये चान्ये तान् समाश्रिताः ॥ बलिं०
॥३॥ वायवे० बलिं सम० ॥३॥ रुद्रेभ्यश्चैव सर्पेभ्यो ये चान्ये तान् समा-
श्रिताः ॥ बलिं० ॥४॥ ईशानाय० बलिं सम० ॥४॥ ततो वेद्युपरि प्रसा-
रितवस्त्रे कुंकुमादेना सुवर्णरजतादिशलाकया नाममंत्रैः पश्चादारभ्य
प्रागन्ता च उदकसंस्थाः समा अंगुलद्वयान्तरा गृहवास्तुत्वादेकाशीति-
पदमण्डले दश रेखाः कुर्यात् ॥ तत्र च रेखादेवताः स्थापयेत् ॥ यथा
शान्तायै० । यशोवत्यै० । कान्त्यै० । विशालायै० । प्राणवाहिन्यै० । सत्यै० ।
सुमत्यै० । नन्दायै० । सुभद्रायै० । सुरथायै० ॥१०॥ तथैव दक्षिणारंभा

उदगन्ताः प्राक्संस्थाः दश रेखाः कुर्यात् ॥ तत्र च रेखादेवताः स्था ॥
 हिरण्यै० सुव्रतायै० । लक्ष्म्यै० । विभूत्यै० । विमलायै० । प्रियायै० ।
 जयायै० । ज्वालायै० । विशोकायै० । इडायै० ॥ १० ॥ इत्यावाह्य मनोजू०
 इति प्रतिष्ठाप्य “रेखादेवताभ्यो नमः” ॥ इति मंत्रेण यथाशक्त्या पूजयेत् ॥
 ॥ अथ एकाशीतिपदवास्तुमण्डलदेवतास्थापनम् ॥

१ ऐशानकोणपदे—ॐ शिखिने नमः शिखिनम् आ० स्थापयामि ॥
 (एवं सर्वत्र) २ तदक्षिणैकपदे—पर्जन्याय० । ३ तदक्षिणपदद्वये—
 जयन्ताय० । ४ तदक्षिणपदद्वये—कुलिशायुधाय० । ५ तदक्षिणपदद्वये—
 धूर्वाय० । ६ तदक्षिणपदद्वये—सत्याय० । ७ तदक्षिणपदद्वये—भृशाय० ।
 ८ तदक्षिणैकपदे—आकाशाय० । ९ तदक्षिणाग्नेयकोणपदे—वायवे० ।
 १० तत्पश्चिमैकपदे० पूष्णे० । ११ तत्पश्चिमपदद्वये—वितथाय० । १२
 तत्पश्चिमपदद्वये—गृहक्षताय० । १३ तत्पश्चिमपदद्वये—यमाय० । १४ तत्प-
 श्चिमपदद्वये—गन्धर्वाय० । १५ तत्पश्चिमपदद्वये—भृङ्गराजाय० । १६
 पश्चिमोपरिस्थितैकपदे—मृगाय० । १७ तत्पश्चिमे नैऋत्यकोणपदे—पितृ-
 भ्यो० । १८ तदुत्तरैकपदे—दौवारिकाय० । १९ तदुत्तरपदद्वये—सुग्री-
 वाय० । २० तदुत्तरपदद्वये—पुष्पदन्ताय० । २१ तदुत्तरपदद्वये—वरुणाय० ।
 २२ तदुत्तरपदद्वये—असुराय० । २३ तदुत्तरपदद्वये—शोपाय० । २४
 तदुत्तरोपरिस्थितैकपदे—पापाय० । २५ तदुत्तरवायव्यकोणपदे—रोगाय० ।
 २६ तत्प्रागेकपदे—अह्ये० । २७ तत्प्राक्पदद्वये—मुख्याय० । २८ तत्प्रा-
 क्पदद्वये—भल्लाटाय० । २९ तत्प्राक्पदद्वये—सोमाय० । ३० तत्प्राक्पद-
 द्वये—सर्पाय० । ३१ तत्प्राक्पदद्वये—अदित्यै० । ३२ तत्प्रागुपरिस्थितै-
 कपदे—दित्यै० । ३३ तदक्षिणे शिखिपदाधः—आपाय० । ३४ आग्नेय-
 वायुपदाधः—सावित्राय० । ३५ नैऋत्यपितृपदाधः—जयाय० । ३६

वायव्यरोगपदाधः-रुद्राय० । ३७ मध्येनवपदात्पूर्वं पदत्रये-अर्यम्णे० ।
 ३८ तदक्षिणाग्नेयकोणैकपदे-सवित्रे० । ३९ तत्पश्चिमपदत्रये-विवस्वते० ।
 ४० तत्पश्चिमनैर्ऋत्यकोणैकपदे-विशुधाय० । ४१ तदुत्तरपदत्रये० मित्राय० ।
 ४२ तदुत्तरवायव्यकोणैकपदे-राजयक्ष्मणे० । ४३ तत्प्राक्पदत्रये-
 पृथ्वीधराय० । ४४ तत्प्राक् ईशानकोणैकपदे-आपवत्साय० । ४५ मध्ये
 नवपदेषु-ब्रह्मणे० । मण्डलाद्बहिः श्वेतपरिधौ-४६ ईशान्याम्-चरक्यै० ।
 ४७ आग्नेय्याम्-विदार्यै० । ४८ नैर्ऋत्याम्-पूतनायै० । ४९ वायव्याम्-
 पापराक्षस्यै० । ५० मण्डलाद्बहिः पूर्वे-स्कन्दाय० । ५१ दक्षिणे-अर्यम्णे० ।
 ५२ पश्चिमे-जृम्भकाय० । ५३ उत्तरे-पिलिपिच्छाय० । मण्डलाद्बहिः-
 द्वितीयरक्तपरिधौ ॥ ५४ पूर्वे-इन्द्राय० । ५५ आग्नेय्याम्-अग्रये० ।
 ५६ दक्षिणस्याम्-यमाय० । ५७ नैर्ऋत्याम्-निर्ऋतये० । ५८ पश्चिमे-
 वरुणाय० । ५९ वायव्याम्-वायवे० । ६० उत्तरे-कुबेराय० । ६१ ईशा-
 न्याम्-ईश्वराय० । ६२ पूर्वेशानयोर्मध्ये-ब्रह्मणे० । ६३ निर्ऋतिपश्चिम-
 योर्मध्ये-अनन्ताय० । ६४ पूर्वे इन्द्रादुत्तरतः-उग्रसेनाय० । ६५ दक्षिणे
 यमादुत्तरतः-डामराय० । ६६ पश्चिमे वरुणादुत्तरतः-महाकालाय० । ६७
 उत्तरे सोमादुत्तरतः-पिलिपिच्छाय० । ६८ तृतीयकृष्णपरिधौ देवतास्था-
 पनम्-पूर्वे-हेतुकाय० । ६९ आग्नेय्याम्-त्रिपुरान्तकाय० । ७० दक्षिणे-
 अग्निवैतालाय० । ७१ नैर्ऋत्याम्-असिर्वैतालाय० । ७२ पश्चिमे-
 कालाय० । ७३ वायव्याम्-करालाय० । ७४ उत्तरे-एकपादाय० ।
 ७५ ईशान्याम्-भीमरूपाय० । ७६ पूर्वेशानयोर्मध्ये-खेचराय० । ७७
 निर्ऋतिपश्चिमयोर्मध्ये-तलवासिने० । इत्यावाह्यमनोजू० इति प्रतिष्ठाप्य
 “वास्तुमण्डलदेवताभ्यो नमः” इति पूजयेत् ॥

ततो मध्ये ताम्रकलशं संस्थाप्य तत्र वास्तुध्रुवमूर्त्योः अग्न्युत्तारण-
पूर्वकं प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा मूर्त्यौ कलशोपरि संस्थाप्य “वास्तुध्रुवमूर्तिभ्यां
नमः” इति मूलमंत्रेण षोडशोपचारैः संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ वास्तुदेव
नमस्तेऽस्तु भूशय्याभिरत प्रभो ॥ मदगृहे धनधान्यादि समृद्धिं कुरु
सर्वदा ॥ १ ॥ ततो नाममंत्रेण पायसवालिं दद्यात् ॥ इति ॥ ततः
पूर्वोक्तक्रमेण ग्रहवेद्यां ग्रहस्थापनं पूजनं च ॥ ततः कुशकाण्डिकां कुर्यात् ॥
ब्रह्मोपवेशनादि चरुस्थाल्याधिश्रयणान्तं कृत्वा ॥ ततः सपत्तिको
यजमानो वर्धनीकलशं गृहीत्वा ग्रहाद्वहिर्निष्क्रम्य द्वारदेवतानां पूजनं
कुर्यात् ॥ यथा-अक्षतान् गृहीत्वा ॥ पूर्वद्वारे-ग्रामणीपीठे पक्षीन्द्राय नमः ।
दक्षिणे-चण्डाय नमः । वामे-प्रचण्डाय नमः । ऊर्ध्व-द्वाराश्रियै नमः ।
देहल्यां द्वारपीठस्य मध्ये-वास्तुपुरुषाय नमः । दक्षिणशाखायां-गंगायै ० ।
वामशाखायां-यमुनायै ० । दक्षिणे-शंखनिधये ० । वामे-पद्मनिधये ० ।
द्वारस्य ऊर्ध्वम् आग्नेय्यां-गणपतये ० । अधः नैऋत्यां-दुर्गायै ० । अधः
वायव्यां सरस्वत्यै ० । ऊर्ध्वम् ईशान्यां क्षेत्रपालाय ० । “द्वाराश्रियाद्यावाहि-
तदेवताभ्यो नमः” इति गंधादिभिः संपूज्य तोरणपूजां कुर्यात् ॥ ततो
यजमान आचार्यं पृच्छेत् । ब्रह्मन् प्रविशामि । आचार्येण ‘प्रविशस्व’
इत्युक्ते ॐ “ऋचं प्रपद्ये शिवं प्रपद्ये” इत्युक्त्वा शान्तिसूक्तं पठित्वा
दक्षिणपादपुरःसरं स्वदक्षिणस्कन्धेन द्वारवामशाखां च देहलिं स्पृशन्
गृहान्तः प्रविश्य वर्द्धनीकलशमैशान्यां स्थापयेत् ॥ ततः पूजां कृत्वा कुशक-
ण्डिकां समाप्य होमं कुर्यात् ॥ इहरतिरिति षडाज्याहुतीनाम् उदपात्रे त्यागः ।
तेनोदकेन मंदिरं प्रोक्षयेत् ॥ यथा-ॐ इहरतिरिहरमध्वमिहधृतिरिहस्व-
धृतिः स्वाहा ॥ इदमग्नये नमः ॥ १ ॥ ॐ उपसृजं धरुणं मात्रे धरुणो मातर-
न्धयन् । रायस्पोषमस्मासुदीधरत्स्वाहा ॥ इदम ० ॥ २ ॥ (अपराश्रितसः) ॥ ॐ
वास्तोष्पते ० । इदं वास्तोष्पतये नमः ॥ ३ ॥ ॐ वास्तोष्पते प्रतरणो नऽपधिग-

यस्फानोगोभिरश्लेभिरिन्दो ॥ अजरासस्तेसख्येस्यामपितेवपुत्रान्प्रतिनो-
 जुपस्वश्नो भवाद्विपदेशंचतुष्पदे स्वाहा ॥ इदं वास्तो० ॥४॥ ॐ वास्तोष्पते
 शम्भयासदसदातेसक्षीमाहिरण्ययागातुमत्या ॥ पाहिक्षेमऽउतयोगेवरन्नोयू-
 य पातस्वस्तिभिःसदानःस्वाहा ॥ इदं वा० ॥५॥ ॐ अमीवहा वास्तोष्पते-
 विश्वारूपाण्याविशम् ॥ सखासुशेव एधिनः स्वाहा ॥ इदं वास्तो० ॥६॥
 (पुराणोक्तवास्तुमन्त्रः ॥ नमस्ते वास्तुपुरुष भूशय्याभिरत्त प्रभो । मद्गृहे
 धनधान्यादिसमृद्धिं कुरु सर्वदा ॥ इदं वा०) ततो मनसि ॐ प्रजापतये
 स्वाहेत्यादि आधारावाज्यभागौ हुत्वा प्रोक्षणीपात्रे त्यागः ॥ ततश्चरुम-
 भिघार्य स्थाळीपाकेन षडाहुतयः ॥ अग्निमिन्द्रं बृहस्पतिं विश्वांश्च देवा-
 नुपह्वये ॥ सरस्वतीं च वार्जीं च वास्तु मे दत्त वाजिनः स्वाहा
 (उदपात्रे संस्त्रवप्रक्षेपः) इदम् अग्नये इन्द्राय बृहस्पतये विश्वेभ्यो देवेभ्यः
 सरस्वत्यै वाज्यै च नमम ॥१॥ ॐ सर्पदेवजनान्सर्वान्हिमवन्तः सुदर्शनम् ॥
 वसुंश्चरुद्रानादित्यानीशानंजगदैः सह एतान्सर्वान्प्रपद्येऽहं वास्तुमेदत्तवा-
 जिनः स्वाहा । इदं सर्पदेवजनेभ्यः सर्वेभ्यो हिमवते सुदर्शनाय वसुभ्यो
 रुद्रेभ्यो आदित्येभ्य ईशानाय जगदेभ्यश्च नमम ॥२॥ ॐ पूर्वाह्णमपराह्णं चोभौ
 मध्यंदिनासहप्रदोषमर्घरात्रंचव्युष्टां देवीं महापथाम् । एतान्सर्वान्प्रपद्येऽहं
 वास्तुमेदत्तवाजिनः स्वाहा । इदं पूर्वाह्णायापराह्णाय मध्यंदिनाय प्र-
 दोषायार्घरात्राय व्युष्टायै देव्यै महापथायै नमम ॥३॥ ॐ कर्तारं च विक-
 र्तारं विश्वकर्माणमोषधींश्च वनस्पतीन् । एतान्स० । इदं कर्त्रे विकर्त्रे
 विश्वकर्मण ओषधीभ्यो वनस्पतिभ्यश्च ० ॥४॥ ॐ धातारं च विधातारं नि-
 धीनांचपतिं स ह । एतान्स० । इदं धात्रे विधात्रे निधीनां पतये च ० ॥५॥
 ॐ स्योनः शिवमिदं वास्तुदत्तं ब्रह्मप्रजापतिसर्वाश्च देवताः स्वाहा ।
 (उदपात्रे संस्त्रवप्रक्षेपः । गृहप्रोक्षणकाले अनेन जलेन प्रोक्षणम्) ॥ इदं
 ब्रह्मणे प्रजापतये सर्वाभ्यो देवताभ्यश्च ० ॥६॥ ततो द्रव्यत्यागं ग्रहहोमं च

कुर्यात् ॥ ततो वास्तुपीठस्थदेवतानां होमं कुर्यात् ॥ पञ्चविल्वफलानां
होमः ॥ ततोऽष्टोत्तरशतसंख्यया वास्तुमंत्रेण मधुघृतदधिभिरभ्यक्ताभिः
औदुम्बरादियथालामसमिद्धिश्चरुकृष्णतिलाज्यद्रव्येण च होमं कुर्यात् ॥
ततो ध्रुवासि० इत्यनेन मन्त्रेण ध्रुवस्य चरुणा कृष्णतिलैराज्येन च प्रति-
द्रव्यम् अष्टोत्तरशतं जुहुयात् ॥ ततः अघोरमन्त्रेणाज्येन अष्टोत्तरशतं जुहु-
यात् ॥ शिख्यादिवास्तुपीठदेवतानां प्रतिद्रव्यम् एकैकयाऽऽहुत्या होमः ॥
ततः श्विष्टकृतादिप्रणीताविमोकान्तं कुर्यात् ॥ ततः पूर्वादिविधु संधा-
विमर्शनं कुर्यात् ॥ गृहाद् बहिर्निष्क्रम्य दिशमुपतिष्ठते प्रागादिक्रमेण ॥
(मंत्रपाठः वास्तुशान्त्यादिपुस्तके द्रष्टव्यः ॥) ततः पूर्वादिक्रमेण ध्वजाप-
ताकां रोपयेत् ॥ त्रिरावृत्तेन सूत्रेण रक्षोघ्नमंत्रेण गृहं वेष्टयेत् ॥ दुग्धज-
लेन गृहस्य परितः पद्मानरक्षोघ्नसूक्तं पठन् अविच्छिन्नधारां पातयेत् ॥
प्रागकृते गृहप्रवेशं कुर्यात् ॥ तथा आग्नेयकोणे जानुपरिमितगते खनयित्वा
मृत्पेटिकायां शैवालादिकं क्षिप्त्वा तत्र वास्तुमूर्तिं संस्थाप्य गंधा-
दिभिश्च संपूज्य ततः पेटिकां गते शनैर्निक्षिपेत् ॥ तस्मिन् गते शनैर्जलं
मृदं च निक्षिपेत् ॥ ततो गोमयेनोपलिप्य गंधादिभिः संपूज्य पञ्च-
गव्येन गृहं प्रोक्षयेत् ॥ श्रेयः संपाद्य दानं च अभिषेकं विसर्जनं च
कृत्वा ब्राह्मणभोजनं कारयेत् ॥ इति संक्षेपतो वास्तुशान्तिप्रयोगः ॥
॥ इति चतुर्थो विभागः ॥

॥ अथ पञ्चमो विभागः ॥

॥ श्रावणीकर्मसहितविविधमन्त्रप्रयोगात्मकः ॥

॥ ५९ ॥ अथ हेमाद्रिप्रोक्तस्नानसंकल्पः ॥

श्रावण्यादिनैमित्तिकस्नाने प्रायश्चित्ते तीर्थस्नानादिषु च हेमाद्रिप्रोक्तं
महास्नानसंकल्पं कुर्यात् ॥

स्वस्तिश्रीसमस्तजगदुत्पत्तिस्थितिलयकारणस्य रक्षाशिक्षाविचक्षणस्य प्रणतपारिजातस्य अशेषपराक्रमस्य श्रीमदनन्तवीर्यस्यादिनारायणस्य अचिन्त्यापरिमितशक्त्या ध्रियमाणस्य महाजलौघमध्ये परिभ्रममाणानामनेककोटिब्रह्माण्डानामेकतमेऽव्यक्तमहदहंकारपृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशाद्यावरणैरावृते अस्मिन्महति ब्रह्माण्डखण्डे आधारशक्तिश्रीमदादिवाराहदंष्ट्राग्रविराजिते कूर्मान्तवासुकितक्षककुलिककर्कोटकपद्ममहापद्मशंखाद्यष्टमहानागैर्ध्रियमाणे ऐरावतपुंडरीकवामनकुमुदांजनपुष्पदन्तसार्वभौमसुप्रीकाष्टदिग्गजोपरिप्रतिष्ठितानामतलवितलसुतलतलातलरसातलमहातलपाताललोकानामुपरिभागे भूर्लोकभुवर्लोकस्वर्लोकमहर्लोकजनोलोकतपोलोकसत्यलोकस्वर्गलोकानामधोभागे चक्रवालशैलमहावलयनागमध्यवर्तिनो महाकालमहाफणिराजशेषस्य सहस्रफणामणिमण्डलमण्डिते दिग्दन्तिशुण्डादण्डोद्दंडिते अमरावत्यशोकवती भोगवतीसिद्धवतीगान्धर्ववतीकाञ्च्यवन्त्यलकावतीयशोवतीतिपुण्यपुरीप्रतिष्ठिते लोकालोकाचलवलयिते लवणेशुसुरासर्पिर्दधिक्षीरोदकार्णवपरिवृते जंबूप्लक्षकुशक्रौञ्चशाकशाल्मलिपुष्कराख्यसप्तद्वीपयुते इन्द्रकांस्यताम्रगभस्तिनागसौम्यगन्धर्वचारणभारतेतिनवखण्डमण्डिते सुवर्णगिरिकर्णिकोपेतमहासरोरुहाकारपञ्चाशत्कोटियोजनविस्तीर्णभूमंडले अयोध्यामथुरामायाकाशीकाञ्च्यवंतिकाद्वारावतीतिसप्तपुरीप्रतिष्ठिते सुमेरुनिपधत्रिकूटरजतकूटाम्रकूटचित्रकूटहिमवद्विन्ध्याचलानांहरिवर्षकिंपुरुषभारतवर्षयोश्च दक्षिणे नवसहस्रयोजनविस्तीर्णे मलयाचलसह्याचलविन्ध्याचलानामुत्तरे स्वर्णप्रस्थचण्डप्रस्थचांद्रसूक्तावन्तकरमणकमहारमणकर्पाचजन्यसिंहललंकेतिनवखण्डमण्डिते गङ्गाभागीरथीगोदावरीक्षिप्रायमुनासरस्वतीनर्मदातापीचंद्रभागाकावेरीपयोष्णीकृष्णावेण्याभीमरथीतुंगभद्रा-

ताम्रपर्णाविशालाक्षीचर्मण्वतीवेत्रवतीकौशिकीगंडकीविश्वामित्रीसरयूक-
 रतोयाब्रह्मानंदामहीत्यनेकपुण्यनदीविराजिते भरतखंडे भारतवर्षे जंबू-
 द्वीपे रामक्षेत्रे कूर्मभूमौ साम्यवाति कुरुक्षेत्रादिसमभूमौ मध्यरेखायाः
 पूर्वदिग्भागे श्रीशैलात्पश्चिमदिग्भागे श्रीकृष्णावेण्याकावेरीमध्यदेशे तुङ्ग-
 भद्राया उत्तरे तीरे श्रीगोदावर्या दक्षिणे तीरे आर्यावर्तान्तर्गतब्रह्मावर्त-
 कदेशे हेमकूटमातङ्गमाल्यवत्किष्किभासरहितपंचक्रोशमध्ये चंपकारण्य-
 नैमिषारण्यवदारिकारण्यकामिकारण्यदंडकारण्यार्बुदारण्यधर्मारण्यपञ्चा-
 रण्यजंबुकारण्यसमस्तपुण्यारण्यानां मध्यदेशे भास्करक्षेत्रे सकलजगत्स-
 पुः परार्धद्वयजीविनो ब्रह्मणो द्वितीये परार्धे एकपञ्चाशत्तमे वर्षे प्रथममासे
 प्रथमपक्षे प्रथमदिवसे अहो द्वितीये यामे तृतीये मुहूर्ते रथन्तरादिद्वात्रिंश-
 त्कल्पानां मध्ये अष्टमे श्वेतवाराहकल्पे स्वायंभुवादिमन्वंतराणां मध्ये सप्तमे
 वैवस्वतमन्वंतरे कृतत्रेताद्वापरकालिसंज्ञकानां चतुर्णां युगानां मध्ये वर्तमाने
 अष्टाविंशतितमे कलियुगे प्रथमचरणे भारतवर्षे भारतखण्डे जम्बुद्वीपे राम-
 क्षेत्रे परशुरामाश्रमे दण्डकारण्यदेशे श्रीगोदावर्याः पश्चिमदिग्भागे श्रीमल्ल-
 वणाग्न्येऋत्तरे तीरे श्रीशालिवाहनशाके बौद्धावतारे प्रभवादिषट्संवत्स-
 राणां मध्येऽस्मिन्वर्तमाने अमुकनाम्नि संवत्सरे अमुकायने अमुकतौ
 अमुकमासे अमुकपक्षे अमुकतिथौ अमुकवासरे अमुकनक्षत्रे अमुकराशि-
 स्थिते चंद्रे अमुकराशिस्थिते श्रीसूर्ये अमुकराशिस्थिते देवगुरौ शेषेषु
 ग्रहेषु यथायथं राशिस्थानस्थितेषु सत्सु एवं गुणविशेषेणविशिष्टायां
 शुभपुण्यतिथौ मम इह जन्मनि जन्मान्तरे वा बाल्ययौवनवार्द्धक्याव-
 स्थासु जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यवस्थासु च वाक्पाणिपादपायूपस्थघ्राणरसनाच-
 क्षुःस्पर्शनश्रोत्रमनोभिश्चरितानां ज्ञाताज्ञातकामाकाममहापातकोपपातका-
 दिसंचितानां पापानां ब्रह्मह्ननसुरापानस्वर्णस्तेयगुरुदारगमनतत्सं-

गैरूपमहापातकानां तद्व्यतिरिक्तानां बुद्धिपूर्वकाणामबुद्धिपूर्वकाणां च
मनोवाक्यायकृतानामुपपातकानां स्पृष्टास्पृष्टसङ्करीकरणमालिनीकरणापा-
त्रीकरणजातिभ्रंशकरणविहिताकरणकर्मलोपजनितानां रसाविक्रयकन्या-
विक्रयहयविक्रयगोविक्रयसुतविक्रयधान्यविक्रयखरोष्ट्रविक्रयदासीविक्र-
यपशुविक्रयपण्यविक्रयजलचरादिजंतुविक्रयस्थलचरादिविक्रयस्येचरा-
दिविक्रयसंभूतानां ब्राह्मणपितृमातृगुरुभ्रात्रादितर्जनताडनादिदोष-
कथनदेवद्विजगोसंयन्धिभूम्यपहारान्यायाजितद्विजवित्तापहारगुरुवधा-
क्षेपमुहद्वधस्त्रीवधतडागाधारामच्छेदनदहनकर्मविषप्रयोगाभिचारसह-
संग्राहोन्मादनासच्छास्त्राध्ययनाचिकित्साप्रायाश्चित्तशकुननीतिज्योतिः-
शास्त्रप्रयोगछन्दोनिन्दाकरणक्रणानपाकरणक्रयत्वकरणन्यायाकरण-
धरणीवित्तशरणादिधर्मकार्यविघ्नाचरणात्मोत्कर्षपरनिन्दानृतभाषणपं-
क्तिभेदवृथापाकपरिश्रुतानां ब्रह्महत्यासंमानानां पुष्पिणीमुखास्त्रा-
दनशालनोदकपाननखमुखस्त्रादनमुखनिःसृतनीरपानापेयपानकपि-
लापयःपानपञ्चयज्ञोपासनपरित्यागातिनिषिद्धभक्षणकूटसाक्ष्यादीनां
सुरापानसंमानानां दंभास्त्रधारणाङ्गवैकृत्यशूद्रसेवानधिकत्वब्रह्मद्रोह-
बह्वशिष्टपुरोहितत्वदेवलकत्वाध्वसंरक्षणाश्वरत्नमनुष्यस्त्रीभूधेनुविक्षेप-
हरणकृपिकर्महयादिशिक्षाभारवाहित्वशिल्पविद्याभ्यासादीनां स्वर्णस्ते-

१ ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वेगनागमः । महान्ति पातकान्याहुः संगर्गश्चापि तैः सह ॥
२ गुरुणामप्यभिक्षेपो वेदनिन्दा पुहद्वधः । ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य विनाशनम् ॥ अनृतं
च समुत्कर्षं राजगामि च पैशुनम् । गुरोश्चालीकनिर्वन्धः समानि ब्रह्महृत्यया ॥ ३ वक्रो-
ज्जता वेदनिन्दा कौटसाक्ष्यं सुहृद्वधः । गार्हितानाद्ययोजैग्धिः सुरापानसमानि षट् ॥ निषिद्धभक्षणं
जैह्म्यमुत्कर्षं च वचोऽनृतम् । रजस्वलागुत्यास्वादः सुरापानसमानि षट् ॥

यसमानानां पितृष्वसृपातृष्वसृभ्रातृपत्नीमातुलानीभगिन्याचार्यतन-
यामातृसपत्नीसखिभार्यामवृत्ताशरणागताघात्रीसाध्वीवर्णोत्तमांत्यजा-
द्यगम्यागमनानां गुरुदारगमनसमानानां गजाश्वोष्ट्रखरखड्गप-
हिषशरभसारमेयशार्दूलसिंहभल्लूकमूकरवृकशुकहरिणवानरचतुष्टयजंबू-
काविपेयमृगादिप्राणिबधानां संकरीकरणसमानानां मयूरचापभारद्वाज-
शुकचक्रवाकमीनादिक्रौञ्चवकशशङ्खसगृहगोधिकावधानामधैर्यादिमलि-
नीकरणानाम्॥निन्दितेभ्योधनादानशूद्रसेवानृतभाषणादिजिह्वाभैथुना-
दिकोपात्यंतविषयासक्तकृतघ्नतादीनामपात्रीकरणानाम् अयोनिपशु-
योनिरेतोत्सर्जनयतिगोब्राह्मणवृत्तिच्छेदनपुंमैथुनशास्त्रनिंदागोसंचितवृ-
णसंचयाग्निप्रदानानां जातिभ्रंशकरणानाम् मुखनासारंध्रकरणार्हा-
सनप्रदानविनिमयवृद्ध्युपजीवनविषमवाक्कशादण्डपाशसंप्रहणक्रीडा-
नाख्यतत्कालदन्तधावनाभ्यंगमैथुनक्षौरनिस्वापादीनां वेश्यागमनशूद्री-
दासीगमनविधवागमनकन्यागमनपितृव्यपत्नीगमनरजस्वलागमनस्व-
गोत्रागमनतिर्यग्योनिगमनप्रातिलोमजागमनसाधारणस्त्रीगमनानृतुभा-
र्याभिगमनसुतबधूगमनानाम् ॥ एकादश्यन्नशूद्रान्नगणिकान्नगणान्नभि-
न्नकांस्यभोजनादितालवृक्षफलभक्षणपलाण्डुभक्षणताम्बूलादिचर्वणा-
नाम् ॥ अहःखट्वारोहणाचित्रवस्त्रालङ्कारस्वप्नेन्द्रियनिपातितानाम् ॥

१ निक्षेपस्थापहरणं नराश्वरजतस्य च । भूमिवज्रमणीनां च रुक्मस्तेयसमं स्मृतम् ॥
अश्वरत्नमनुष्यस्त्रीभूवेनुहरणं तथा । निक्षेपस्य च सर्वं हि सुवर्णस्तेयसंमितम् ॥ २ याज्ञवल्क्यः-
सखिभार्याकुमारीषु स्वयोनिष्वन्त्यजासु च । स्वगोत्रासु सुतस्त्रीसु गुह्यतल्पसमं स्मृतम् । पितुः
स्वसारं मातुश्च मातुलानीं स्तुषामपि । मातुः सपत्नीं भगिनीमाचार्यतनयां तथा । आचार्यपत्नीं
खसृतां गच्छन्तु गुरुतल्पगः ॥ ३ मनुः—खराश्वोष्ट्रमृगेभानामजाविकवधस्तथा । संकरीकरणं
ज्ञेयं मीनादिमहिषस्य च ॥ ४ कृमिकीटवयोदृत्या मद्यानुगतभोजनम् । फलैधःकुसुमस्ते-
यमधैर्यं च मलावहम् ॥ ५ मनुः—निन्दितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं शूद्रसेवनम् । अपात्रीकरणं
ज्ञेयमरात्यस्य च भाषणम् ॥ ६ ब्राह्मणस्य रुजः कृत्वा प्रातिरप्रेयमद्ययोः । जैह्वयं च मैथुनं
पुंयं जातिभ्रंशकरं स्मृतम् ॥

ब्रह्मनित्यकर्मसमुच्चयः

संधानादिनाष्टमीचतुर्दशीदिवाभोजनभानुचारे पर्वरात्रिभोजनादिगृहि-
 ण्यागर्भिण्यागमनमनोरथक्षारव्रात्यान्नपतितप्रेरितान्नतुरुष्कान्नोच्छिष्टा-
 न्नकारागृहनिवासभोजनतुरुष्कमध्येनिवासतुरुष्कस्पृष्टद्रव्योपभोगतुरु-
 ष्कस्पर्शतुरुष्कदेशनिवासादीनाम्॥ कुग्रामवासवाङ्निष्ठरुर्गृहदुर्भाण्डदु-
 र्भोजनापक्वाकयत्नकटकान्ननखनिकृंतननदीलंघनसमुद्रस्नानब्राह्मण-
 वृत्तिच्छेदनाभक्ष्यभक्षणानिमित्तभार्याविसर्जनब्रह्मणद्वेपाद्विजभेदमित्रभे-
 दस्त्रीपुरुषभेदस्थूलभृक्षमजीवर्हिसनक्रूरकर्मनृतलुब्धकपिशुनचौरपाखंड-
 नारीलंपटचांडालशवास्थिरुपर्शगृजनभक्षणलशुनभक्षणमसूरान्नभक्षण-
 मार्जारोच्छिष्टभोजनपतितपङ्क्तिभोजनपतितसंभाषणादीनाम्॥ वालस्तेय-
 क्रणापाकरणानाहिताग्नितापक्रयपरिवेदभृतकाध्ययनादानभृत्याध्यापन-
 परदारपरवित्तवात्सल्यस्त्रीशूद्रक्षत्रविट्बंधुनिदार्थोपजीवननास्तिक्यव्रत-
 लोपकुप्यपशुस्वाध्यायत्यागस्तेयायाज्ययाजनपितृमातृसुतत्यागतडागा-
 रामविक्रयकन्यासंदूषणपरनिंदकयाजनतत्कन्याप्रदानकौटिल्यव्रतलोप-
 नस्वार्थक्रियारंभपरस्त्रीनिषेवणस्वाध्यायाग्निसुतत्यागबांधवत्यागेन्धना-
 र्थद्रुमच्छेदनस्त्रीर्हिसौषधिजीवनर्हिसमंत्रविधानव्यसनात्मविक्रयशूद्रप्रे-
 ष्यहीनयोनिनिषेवणानाम्॥ भ्रमवासपरान्नपुष्टत्वासच्छास्त्राधिगतप्राका-
 राधिकारित्वभार्याविक्रयग्रपपातकानाम्॥ तथैकादशाहादिश्राद्धान्नभोज-
 नहस्तदत्तशूद्रदत्तवृतादिभोजनापोशनरहितभोजनयज्ञोपवीतरहितान्नभो-
 जनपरान्नभोजनरेतोमूत्रादिभक्षणमृल्लोष्टभक्षणवैश्वदेवरहितादिदूषिता-
 न्नभोजनशूद्रादिम्लेच्छान्नभोजनपुंसवनसीमंतोन्नयनादिभोजनजातक-
 र्मादिभोजननीलवस्त्रपरिधानभोजनोच्छिष्टभोजनकुत्सितपंक्तिभोजन-
 चाण्डालकूपभांडोदकपानचांडालस्पृष्टजलक्षीरादिपानद्विजद्रव्यापहरण-
 श्राद्धदिनेगमनादिवाभैथुनोन्मादकद्रव्यभक्षणमूर्योदयास्तशयनपतितादि-

दुष्टप्रतिग्रहप्रायश्चित्तद्रव्यप्रतिग्रहस्वनिषिद्धवृत्तिधनार्जनमिध्याब्राह्मण-
 क्रोधोत्पादनबलात्कारितम्लेच्छादिसंसर्गम्लेच्छभाषणपरस्पराणुरक्तद्वे-
 पोत्पादनेन्द्रधनुःप्रदर्शनश्राद्धनिमंत्रितब्राह्मणानाहानदेवागारकृतेष्टशि-
 लादिहरणव्रतभङ्गस्वरोष्ठादियानशिवनिर्माल्यस्पर्शशिवद्रव्योपजीवन-
 विष्णुद्रव्योपजीवनोपाधिकत्रैवर्णिकदेवार्चनद्वेष्याभिचारणकूटमंत्रकूटहो-
 मकरणपूज्यापूजनापूज्यपूजनपरवृत्तिहरणशरणागतपरित्राणाकरणकृ-
 तोपकारविस्मरणविविधकपटविद्योपजीवनपरविवाहान्तरायकरणदेवर्षि-
 द्विजनिन्दाकरणपरमसन्मानदूरीकरणगुणयुक्तस्यापमानकरणाकाल-
 भोजनादेशभोजनसार्वकालिकपरद्वेष्याभिनिवेशपरमार्थाचिन्तनयजन-
 याजनहोमदानान्तरायकरणादिसर्वपापानां विनाशार्थं श्रीपरमेश्वरप्रतीत्यर्थं
 देवब्राह्मणसवितृमूर्त्यनारायणसन्निधौ अमुकतीर्थे स्नानगहं करिष्ये ॥
 ॥ इति हेमाद्रिप्रोक्तस्नानसङ्कल्पः ॥

॥ ६० ॥ अथ दशविधस्नानानि ॥

तीर्थस्नाने तथा प्रायश्चित्तादिषु केचन दशविधस्नानानि कुर्वन्ति
 यथा-१ भस्मस्नानम्-ॐ नमस्ते रुद्र सन्नयवऽउतोतऽइषवे नमः ॥ बाहु-
 न्भ्यामुतते नमः ॥ १ ॥ यथाऽग्निर्दहते भस्म तृणकाष्ठादिसञ्चयम् । तथा
 मे दहतां पापं कुरु भस्म शुचे शुचिम् ॥ १ ॥ -२ अथ मृत्तिकास्नानम्-
 ॐ इदं विष्णुण्विचक्रमेन्नेधानिदधेऽपदम् ॥ समूढमस्य पाँसुरे स्वाहा-
 ॥ १ ॥ अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरे । शिरसा धारयि-
 ष्यामि रक्षस्व मां पदे पदे ॥ उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना ।
 मृत्तिके हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥ मृत्तिके ब्रह्मपूताऽसि
 काश्यपेनाभिवन्दिता । मृत्तिके देहि मे पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्

॥ २ ॥ ३ अथ गोमयस्नानम्—ॐ मानस्तोकेतनेयेमान्ऽआयुषिमानो-
 गोषुमानोऽअश्वैपुरीरिप॥ मानोर्वीरान्नुद्रुभामिनोर्वीर्हविष्मन्तुं स-
 दुमिच्छाहवामहे ॥ १/६ ॥ गोमये वसते लक्ष्मीः पवित्रा सर्वमङ्गला ।
 स्नानार्थं संस्कृता देवी पापं मे हर गोमय ॥ अग्रमग्रं चरन्तीनामोप-
 धीनां वने वने । तासामृषभपत्नीनां पवित्रं कायशोधनम् ॥ यन्मे
 रोगं च शोकं च तन्मे दहतु गोमय ॥ ३ ॥ ४ अथ पञ्चगव्यस्नानम्—ॐ स-
 हस्रशीर्षापुरुषं सहस्राक्षं सहस्रपात् ॥ सभूमिं सर्वतस्पृत्वाच्यतिष्ठद्द-
 शाङ्गलम् ॥ १/३ ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधिसर्पिः समन्वितम् । सर्वपा-
 पविशुद्ध्यर्थं पञ्चगव्यं पुनातु माम् ॥ ४ ॥ ५ अथ गोरजःस्नानम्—ॐ आ-
 यङ्गैः पृश्निरक्रमीदसदन्मातरं म्पुरं ॥ पितरंश्च प्रयन्तस्वः ॥ ६/३ ॥
 गवां खुरेण निर्दूतं यद्रेणु गगने गतम् । शिरसा तेन संलेपे महापा-
 तकनाशनम् ॥ ५ ॥ ६ अथ धान्यस्नानम्—ॐ धान्यमसिधिनूहि देवा-
 न्प्राणायत्त्वोदानायत्वाह्वयानायत्त्वा ॥ दांर्घ्यामनुप्रसितिमार्युपेधान् देवोव-
 सधिताहिरण्यपाणिं प्रतिगृह्णात्वच्छिद्रेण पाणिना चक्षुषेत्वामहीना-
 म्पयोसि ॥ २/१ ॥ धान्यौषधी मनुष्याणां जीवनं परमं स्मृतम् ।
 तेन स्नानेन देवेश मम पापं व्यपोहतु ॥ ६ ॥ ७ अथ फलस्नानम्—ॐ वा-
 फलिनीर्वाऽअंफलाऽअपुष्पायाश्च पुष्पिणीं ॥ बृहस्पतिं प्रमृता-
 स्तानां मुञ्चन्त्वहंसं ॥ १/२ ॥ वनस्पतिरसो दिव्यः फलपुष्पवृत्तः
 सदा । तेन स्नानेन मे देव फलं लब्धमनंतकम् ॥ ७ ॥ ८ अथ सर्वाप-
 धीस्नानम्—ॐ ओषधयः समवदन्त सोमैः सह राजा ॥ यस्मै कृणोति ब्रा-
 ह्मणस्तद्विराजन् पारयामसि ॥ १/२ ॥ औषध्यः सर्ववृक्षाणां तृणमुल्मल-
 तास्तु याः । दूर्वासर्षपसंयुक्ताः सर्वापध्यः पुनन्तु माम् ॥ ८ ॥ ९ अथ
 कुशोदकस्नानम्—ॐ देवस्यैवासावितुः प्रसवे विश्वनो ब्राह्मण्यम् पुण्यो-

हस्ताभ्याम् ॥ १० ॥ कृशमूले स्थितो ब्रह्मा कुशमध्ये जनार्दनः
कुशाग्रे शङ्करो देवस्तेन नश्यतु पातकम् ॥ ९ ॥ १० अथ हिरण्यस्नान-
म्—ॐ आकृष्णेन रजसावर्तमानो निवेशयन्मृतममर्त्यश्च ॥ हिरण्यये-
न सत्तारथेनादेवोयाति भुवनानि पश्यन् ॥ १३ ॥ हिरण्यगर्भगर्भस्थं
होमबीजं विभावतोः । अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥
॥ इति दशविधस्नानानि ॥

॥ ६१ ॥ अथ श्रावणीप्रयोगः ॥

श्रावणस्य पूर्णिमादिकाले प्रातः स्नानसन्ध्यादि नित्यकर्म विधाय
गुरुः शिष्यगणैः सह ग्रामाद्बहिः प्राच्यामुदीच्यां वा नद्यादि रम्यं

१ पारस्करगृह्यसूत्रे—पौषस्य रोहिण्यां मध्यमायां वाष्टकायामध्यायानुत्सर्जेयुः कृत्वा न्तं
गताऽन्निर्देवाञ्छन्दांसि वेदानृषीन्पुराणाचार्यान् गन्धर्वा नितराचार्यान् संवत्सरश्च सावयवं
पितृनाचार्यान् स्वांश्च तर्पयेयुः सावित्रीं चतुस्तुद्रुत्य विरताः स्मः इति प्रब्रूयुः क्षपणं प्रवचनं च
पूर्वम् । तत्रैव—अर्घ्यग्राह्यासानधीत्योत्सर्जेयुरर्घ्यसप्तमासान्याऽथ मामृचं जपत्युभाकवीयुवा यो नो
धर्मः परापतत् । परिसंख्यानि धर्मिणो विसंख्यानि विसृजामह इति त्रिरात्रसहोपविप्रतिष्ठेरन् ।
'तथा च' अथातोऽध्यायोपाकर्मोपधीनां प्रादुर्भावे श्रवणेन श्रावण्यां पौर्णमास्यां ॐ श्रवणस्य
पञ्चम्यां ॐ हस्तेन वाज्यभागाविप्राज्याहुतीर्जुहोति इति ॥ याज्ञवल्क्यः—अधीतवेदोपाकर्म श्रावण्यां
श्रवणेन च । हस्तेनौपध्यभावे वा पञ्चम्यां श्रावणस्य तु ॥ पौषमासस्य रोहिण्यामष्टकायामध्यापि-
वा । जलान्ते छन्दसां कुर्यात्तदुत्सर्गविधिं बहिः ॥ ज्येष्ठं प्रेतेष्वनध्यायः शिष्यत्विगगुह्यन्धुषु । उपा-
कर्मणि चोत्सर्गे त्वशाखाभ्रोत्रिये मृते ॥ रेणुकादीक्षितः—पौषमासस्य रोहिण्यां कृष्णाष्टम्याम-
थापि वा । उदकान्तं समासाद्य वेदस्योत्सर्जनं बहिः ॥ मनुः—पुष्ये तु छन्दसां कुर्याद्बृहस्पतिर्जने
द्विजः । माघशुक्लस्य वा प्राप्ते पूर्वाह्ने प्रथमेऽहनि ॥ कात्यायनः—उत्सर्गश्च तदा तिष्ये कुर्या-
त्प्रोष्ठपदेऽथवा ॥ खादिरगृहे—पुष्ये तूत्सर्जनं कुर्यादुपाकर्म दिनेऽथवा "स्मृतिमहार्णवे—सङ्का-
न्तिर्ग्रहणं वापि पौर्णमास्यां यदा भवेत् । उपाकृतिस्तु पञ्चम्यां कार्या वाजसनेयिभिः ॥ वाचस्पतिः—
नित्ये नैमित्तिके जाप्ये होमे यज्ञक्रियास्तु च । उपाकर्मणि चोत्सर्गे ग्रहदोषो न विद्यते ॥ 'वज्र्य-
कालः'—रेणुकादीक्षितकारिकायाम्—सङ्क्रान्तौ ग्रहणे चैव सूतके मृतकेऽपि वा । गणस्नानं
न कुर्वत नारदस्य वचो यथा । (गणस्नानशब्देनोत्सर्गाख्यं कर्म ।) २ गर्गः—उपाकर्मणि
चोत्सर्गे प्रेतस्नाने तथैव च । चन्द्रसूर्यग्रहे चैव रजोदोषो न विद्यते ॥

जलाशयं गत्वा तत्तीरे शुभ्रां यथादेशसम्भवां वा मृदमाद्रं गोमयं
भस्म कुशान् तिलाक्षतान् सुरभीणि पुष्पाणि दूर्वाङ्गरापामार्गयज्ञोपवी-
तादिसर्वां श्रावणीसामग्रीं सम्पाद्य ऋषिस्थापनार्थं पीठं श्वेतवस्त्रादिकं च
पूजनार्थं गन्धपुष्पादिपूजासम्भारं च सम्पाद्य गृह्येनपूर्वकं प्रक्षालित-
हस्तपादः प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा सपवित्रकरो गुरुः कृतपच्छौचादि-
युक्तैः शिष्यैः सहाचम्य प्राणानायम्य देशकालौ सङ्कीर्त्य सर्वैः सह
सङ्कल्पं कुर्यात् ॥ यथा—सङ्कल्पः—अधीतानामध्येष्यमाणानां चाध्याया-
नां स्थापनविच्छेदक्रोशघोषणदन्तविट्तिदुष्टतद्रुतोच्चारितवर्णानां पूर्वस-
वर्णानां गलोपलम्बितविवृतोच्चारितवर्णानां पूर्वसवर्णानां श्लिष्टास्पष्टवर्ण-
विघट्टनादिभिः पठितानां श्रुतीनां यद्यातयामत्वं तत्परिहारार्थम् अष्टविंश-
दनध्यायाध्ययने रथ्यासञ्चरतः शुद्रस्य शृण्वतोऽध्ययने म्लेच्छान्त्यजा-
देः शृण्वतोऽध्ययने अशुचिदेशेऽध्ययने आत्मनोऽशुचित्वेऽध्ययने अक्षर-
स्वरानुस्वारपदच्छेदकण्ठिकाव्यञ्जनह्रस्वदीर्घप्लुतकण्ठतालुमूर्द्धन्योष्ठ्यद-
न्त्यनासिकानुनासिकेरफजिह्वामूलीयोपध्मानीयोदात्तानुदात्तस्वरिता-
दीनां न्त्ययेनोच्चारं माधुर्याक्षरव्यक्तिहीनत्वाद्यनेकप्रत्यवायपरिहारपू-
र्वकं सौम्य वेदस्य सर्वीर्यत्वसम्पादनद्वारा यथावत्फलप्राप्त्यर्थं श्रीपरमे-
श्वरप्रीत्यर्थं सशिष्योऽहं शुक्लयजुर्वेदोत्सर्गोपाकरणं करिष्ये (अत्रावसरे
हेमाद्रिप्रोक्तस्नानसंकल्पः कर्तव्यश्चेत् (२५९) पत्रे द्रष्टव्यः) इति सङ्कल्प्य
गुरुः शिष्यैः सह 'उभाकवी'त्युच्चैः पठेत् ॥ तद्यथा—'ॐ उभा कवी युवा यो न
धर्मः परापतत् । परिसख्यानि धर्मिणो विसख्यानि विसृजामहे ॥ ' इति
मन्त्रं पठित्वा यथाक्रमेण सर्वे गुरोरभिवादनं कुर्युः । (पुनश्च देशकालौ
स्मृत्वा सङ्कल्पयेद्यथा) 'सङ्कल्पः'—अध्यायोत्सर्गकर्मनिमित्तं गण-
स्नानमहं करिष्ये ॥ पुनश्च इषेत्वादिसंलग्नब्रह्मान्तेषु याः क्रियास्तत्र

विवस्वान् ऋषिः सर्वाणि यजूंषि सर्वाणि छन्दांषि प्रजापति-
 क्रिज्जोक्ता देवताः स्नानादिसर्वकर्मसु विनियोगः । इत्युक्त्वा 'स्नाना-
 नुज्ञा' प्रार्थयेत् । यथा—नमोऽस्तु देवदेवाय शितिकण्ठाय वेधसे ।
 रुद्राय चापहस्ताय दण्डिने चक्रिणे नमः ॥ सरस्वती च गायत्री
 वेदमाता गरीयसी । सन्निधात्री भव त्वं च सर्वपापप्रणाशिनी ॥ यद्वा-
 सागरनिर्घोष दण्डहस्तासुरान्तक ॥ जगत्स्रष्टृर्जगन्मित्र नमामि त्वां सुरा-
 न्तक ॥ तीक्ष्णदंष्ट्र महाकाय कल्पान्तदहनोपम । भैरवाय नमस्तुभ्य-
 मनुज्ञां दातुमर्हसि ॥ नमामि गङ्गे तव पादपङ्कजं सुरासुरैर्वन्दितादिव्य-
 रूपम् । भुक्तिं च मुक्तिं च ददासि नित्यं भावानुसारेण सदा नरा-
 णाम् ॥ उत्तिष्ठन्तु महाभूता ये भूता भूमिवासिनः ॥ भूतानामवरोधेन
 स्नानकर्म समारभे ॥ अपसर्पन्तु ते भूता ये भूता तीर्थदूषकाः । ये भूता विघ्न-
 कर्तारस्ते नश्यन्तु शिवाज्ञया । पुष्कराद्यानि तीर्थानि गङ्गाद्याः सरितस्तथा ।
 आगच्छन्तु पवित्राणि स्नानकाले सदा मम ॥ त्वं राजा सर्वतीर्थानां

१ नद्यादौ नित्यस्नानम्—स्नानकर्ता घटिकाद्वयावशिष्टायां रात्र्यां मृदम् आर्द्रं गोमयं कुशान्ति-
 लान्तरभोगि पुष्पाणि भस्म चादाय नद्यादितीर्थतटे गत्वा आनीतसम्भारान् पृथक्संस्थाप्य
 हस्तौ पादौ च प्रक्षाल्य कुशपवित्रं धारयेत् ॥ ॐ पवित्रेस्थो० अनेन मन्त्रेण कुशपवित्रं
 धृत्वा पश्चात् बद्धत्रिकच्छशिखः यज्ञोपवीती जानूर्ध्वजले तिष्ठन् अन्यथा तूपविश्याचमनं कुर्यात् ॥
 तत्प्रकारः—बाहू जान्वन्तरं कृत्वा मुक्ताङ्गुष्ठकनिष्ठिकेन दक्षिणहस्तेन फेनबुद्बुदवर्जं स्वच्छं माष-
 मज्जनपरिमितं जलमादायाङ्गुष्ठमूलस्त्राह्णेण तीर्थेन शब्दमकुर्वन् त्रिः पिबेत् । पश्चात् प्रवाहाभि-
 मुखो वा सूर्याभिमुखः सङ्कल्पं कुर्यात्—अद्यपूर्वोच्चारित एवंगुणविशेषणविशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ
 ममात्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं मम इह जन्मनि जन्मान्तरे वा कायिकवाचिकमान-
 सिकसासर्गिकज्ञाताज्ञातस्पर्शास्पर्शभुक्ताभुक्तीपातीतादिसकलपातकनिरासपूर्वकमात्मनो जनशय-
 नगमनादिष्वनृतभाषणादिदोषनिरासद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थममुकतीर्थे प्रातःस्नानमहं करिष्ये ॥
 इति सङ्कल्प्य उत्तरोक्तक्रमेण स्नानानुज्ञामारभ्य स्नानाङ्गतर्पणपर्यन्तं नद्यादौ नित्यस्नानं कुर्यात् ॥
 २ (इमं मन्त्रं समुच्चार्य तीर्थस्नानं समाचरेत् । अन्यथा तत्कलस्यार्थं तीर्थेशो हरति ध्रुवम्)

त्वमेव जगतः पिता । याचितं देहि मे तीर्थं तीर्थराज नमोऽस्तु ते ॥
 अपामधिपतिस्त्वं च तीर्थेषु वसतिस्तव । वरुणाय नमस्तुभ्यं स्नानानुज्ञां
 प्रयच्छ मे ॥ अधिष्ठात्र्यश्च तीर्थानां तीर्थेषु विचरन्ति याः । देवतास्ताः
 प्रयच्छन्तु स्नानाज्ञां मम सर्वदा ॥ गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि
 सरस्वति । कावेरि नर्मदे सिन्धो जलेऽस्मिन्सन्निधिं कुरु ॥ इति
 संप्रार्थ्य अधोलिखितमंत्रेण न्युब्जाञ्जलिहस्तेन तीर्थाभिमंत्रणं कुर्यात् ।
 ॐ उरुहिराजववरुणश्चकारसूर्यायुपन्थामन्वेतुवाऽउ ॥ अपदेपादा-
 प्पतिधातवेकरुतापवक्ताहृदयाविधश्चित् ॥ नमोववरुणायामिष्टितुववरुण-
 स्यपाशः ॥ ३३ ॥ इत्यभिमन्त्र्य पश्चाज्जलावर्तमम्—ॐ धेतेशतंवरुणये-
 सहस्रंयज्ञियाःपाशाविततामहान्तःतेभिर्नोऽअद्यसवितोतविष्णुर्द्विधेमुश्च-
 न्तुमरुतःस्वर्काः । (पारस्करगृह्यसू०) । इतिमन्त्रेण जलं दाक्षिणहस्ता-
 ङ्गुलिभिर्दक्षिणावर्तं त्रिवारं भ्रामयेत् ॥ पूर्णाञ्जलिनाऽपां ग्रहणम् ॥ ॐ सु-
 मित्रियानुऽआपुऽओषधयःसन्तु ॥ ३४ ॥ इतिमन्त्रेणजलाञ्जलिं गृहीत्वा
 ॐ दुर्मित्रियास्तस्मैसन्तुमोस्मान्दोष्टियश्चैवयान्द्रिग्मम् ॥ ३५ ॥ इति म-
 न्त्रेणाञ्जलिस्थमुदकं स्वशत्रून्मनसा विचिन्त्य तन्नाशार्थं स्ववामभागे
 तीर्थतटे क्षिपेत् ॥ द्वेष्टुरभावे कामादीन्स्मृत्वाऽञ्जलिं प्रक्षिपेत् ॥ मृत्तिका-
 मादाय तस्यास्त्रिभागान्कृत्वा प्रथमभागं वामहस्तेन गृहीत्वा तेन नाभेरधः
 कटिप्रदेशमनुलेपयेत् । हस्तं प्रक्षाल्य पुनस्तेनैवहस्तेन द्वितीयभागेन बस्तिम्
 ऊरू जङ्घे चरणौ करौ च प्रत्येकं तूष्णीं त्रिस्त्रिरनुलिप्य पुनर्हस्तं प्रक्षाल्या-
 चम्य तीर्थोदकं नमस्कुर्यात् ॥ ततस्तृतीयभागमादाय—इदं विविष्णुर्द्वि ० ॥ ३५ ॥
 इतिमन्त्रेण तृतीयभागेन दक्षिणहस्तेन ललाटादिनाभिपर्यन्तानिगात्राण्युप-
 लिप्य हस्तं प्रक्षाल्याचम्य तीर्थोदकं नमस्कुर्यात् ॥ अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते
 विष्णुक्रान्ते वसुन्धरे । उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना ॥ मृत्तिके हर
 मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥ मृत्तिके ब्रह्मपूतासि काश्यपेनाभिवन्दिता ।

त्वया हतेन पापेन गच्छामि परमां गतिम्॥ इति संप्राथम्यं नाभिमात्रं तीर्थ-
जलं प्रविश्य सूर्याभिमुखः स्थित्वा स्नायात्-ॐ आपोऽअस्मान्मातरं+
शुन्ययन्तु घृतेन नो घृतं प्लव+ पुनन्तु॥ वि० श्व० हिरि० म० प्रवहन्ति देवी॥ ३॥
इति मन्त्रेण निमज्ज्य पुनः-ॐ उदिदा० व० य० ६ शुचिरापुतऽ एमि ॥ ३॥ इति-
मन्त्रेण द्वितीयवारं निमज्ज्य पुनस्तूष्णीं निमज्ज्योन्मज्ज्या चामेत्। ततो गोमय-
मादाय तस्य त्रिभागान्कृत्वा प्रथमभागं वामहस्तेन गृहीत्वा तेन नाभेरधः
कटिप्रदेशमनुलेपयेत्। हस्तं प्रक्षाल्य पुनस्तेनैव हस्तेन द्वितीयभागेन वास्ति
उरु जङ्घे चरणौ करौ च प्रत्येकं तूष्णीं त्रिस्त्रिरनुलिप्य पुनर्हस्तं प्रक्षा-
ल्याचम्य तीर्थोदकं नमस्कुर्यात् ॥ पुनस्तृतीयभागमादाय ॥ अग्रमग्रं
चरन्तीनामोषधीनां वनेवने । तासां वृषभपत्नीनां पवित्रं कायशोधनम्॥
तन्मे रोगांश्च शोकांश्च पापं मे हर गोमय ॥ इति मन्त्रेण गोमयमभिमन्त्र्य ॥
ॐ मानस्तोकेतनये० ॥ इति मन्त्रेण तृतीयभागेन दक्षिणहस्तेन ललाटा-
दिनाभिपर्यन्तानि गात्राण्युपालिप्य क्षालयेत् ॥ ततो हस्ते भस्मादाय ॥
ॐ अग्निरिति भस्म वायुरिति भस्म जलमिति भस्म स्थल-
मिति भस्म व्योमेति भस्म सर्वं हवा इदं भस्म मन एतानि चक्षूषि
भस्मानि ॥ इति मन्त्रेण भस्माभिमन्त्र्य ॥ ॐ प्रसह्य भस्म मनाथो निर्मप-
चपृथिवीमग्ने ॥ स० सृज्ज्यं मातृभिष्टूज्योतिष्मान् पुनरासदत् ॥ ३८ ॥
इति मन्त्रेण ललाटाद्यङ्गेषु भस्मलेपनं कुर्यात् ॥ ततो वक्ष्यमाणैरष्टभि-
र्मन्त्रैः प्रतिमन्त्रं कुम्भमुद्रया दक्षिणचुलुकेन वा शिरोऽभिषिञ्चेत् ॥
ॐ हुमम्मेव्वरुणश्शुधीहवमह्याचमृडय ॥ त्वामवस्युराचके ॥ १॥ तत्त्वा-
यामि० ॥ २॥ त्वन्नोऽअग्नेव्वरुणस्य विवृहान् देवस्य हेहोऽअवयासि सी-

१ इदं भस्मानुलेपनं क्षेपकं कात्यायनपरिशिष्टसूत्रे नोक्तम् ॥ २ दक्षाङ्गुष्ठं पराङ्गुष्ठे क्षिप्त्वा
हस्तद्वयेन तु । सावकाशमेकमुष्टिं कुर्यात्सा कुम्भमुद्रिका ॥

ष्टाह ॥ यजिष्ठो बहिनतमः शोशुचानो विवश्वाद् द्वे पा० ॥ सिष्ममुग्ध्यस्म-
 त् ॥ २१ ॥ सत्त्वन्नोऽअग्नेवमोर्भवेतीनेदिष्ठोऽअस्याऽउषसोव्युष्टौ ॥
 अवयक्श्च नो वरुणः रराणो वीहि मृडी कः सुहवो नऽएधि ॥ २१ ॥ मापोमौ-
 षधी हिंसीर्दाम्नो धाम्नो राजस्ततो वरुण नो मुञ्च ॥ यदा हुरुग्ध्याऽऽ-
 ति वरुणेति शपो महततो वरुण नो मुञ्च ॥ २२ ॥ उदुत्तमं वरुण पार्श्वं मु-
 दवाधुमं विवमं दध्यम ॥ २३ ॥ अथाव्युष्टमादिच्यन्ते तवानांगसोऽअ-
 दितये स्याम ॥ २४ ॥ मुञ्चन्तु माशपथ्या दयो वरुण यादुत ॥ अथोषमस्य-
 पडी शारत्सर्वस्माद्देवकिल्विपात् ॥ २५ ॥ अवभृथ निचुम्पुण निचेरसि-
 निचुम्पुणः ॥ अवदेवैव कृतमेनो यासि पमवमर्यैर्मर्यै कृतम्पुरुषाणां-
 देविरुपसाहि ॥ २६ ॥ एतैर्मन्त्रैरभिषेचनं कृत्वा पश्चान्निमज्जोन्मज्ज्याऽऽ-
 चायेत् ॥ ततो वक्ष्यमाणमन्त्रैः प्रतिमन्त्रं कुशत्रयेण सजलेन नाभिदक्षि-
 णपार्श्वमारभ्य पाणिं शिर उपरि नीत्वा नाभिचामपार्श्वपर्यन्तं प्रदक्षि-
 णमात्मानं पावयेत् ॥ आपो हि ष्टा ० ॥ २७ ॥ योर्वः शिवतमो ० ॥ २८ ॥
 तस्माऽअरङ्गः ० ॥ २९ ॥ इदमापः प्रवहता वदचश्चमलश्चवत् ॥ यच्च-
 भिदुद्रोहा नृत्तं च शेषेऽअभीरुणम् ॥ आपो मातस्मादेनं सः पर्वमानश्च-
 मुञ्चतु ॥ ३० ॥ हविष्मतीरिमाऽआपो हविष्मता रऽआविवासति ॥
 हविष्मान्देवोऽअदध्वरो हविष्मा रऽअस्तु सूर्यः ॥ ३१ ॥ देवीरापोऽअ-
 पान्नपादयावऽअस्मिन् हविष्यऽइन्द्रियावा न्मदिन्तमहं ॥ तन्देवेभ्यो देव-
 त्रादन्तु शुक्रेभ्यो देवाभ्यां गस्त्य स्वाहा ॥ ३२ ॥ कार्पिरसि स मुद्रस्य-
 त्वाक्षि च्याऽउन्नयापि ॥ समापोऽअदध्वि रग्मतु समो षधीभिरोपधी ॥
 ॥ ३३ ॥ अपो देवामधुमती रगृभ्ण नूज स्वती राजस्व विचिता नाहं ॥ याभि-
 र्भिन्ना वरुणा वरुण्यपि च नृपाभिरिन्द्रमनयन्नच्यरातीह ॥ ३४ ॥ द्रुपदा-
 दिव सुश्रुचानः स्विन्नः स्नातो मलादिव ॥ पुतम्पवित्रेण वाज्ज्यमार्पः शु-

न्यन्तुमैतसः ॥ ३० ॥ शन्नो देवी ० ॥ ३१ ॥ अपां रसमुद्वेयसंस्मृत्वे स-
 न्तं माहितम् ॥ अपां रसस्य योरसस्तं वो गृह्णाम्युत्तममुपयामगृही-
 तो सीन्द्राय च्चा जुष्टं गृह्णाम्ये पते यो निरिन्द्राय च्चा जुष्टं तमम् ॥ ३२ ॥ अ-
 पो देवी रूपं सज्जमधुमती रयक्ष्माय प्रजाव्ययः ॥ तासां मास्त्यानां दुर्जि-
 हता मोषं धयं सुपिप्पला ॥ ३३ ॥ पुनन्तुं मापितरं सोम्यासं पुनन्तु-
 मापिता महा पुनन्तु प्रपिता महा ॥ पवित्रेण शतायुषा ॥ पुनन्तुं मापिता-
 महा पुनन्तु प्रपिता महा ॥ पवित्रेण शतायुषा विश्वमायुर्वयश्च वै ॥ ३४ ॥
 अग्न्यऽथायूषि पवसऽआसुवोर्ज्जमिषश्च न ॥ आरेत्रांश्च स्वदुच्छुनाम्
 ॥ ३५ ॥ पुनन्तुं मादेव जना पुनन्तु मनसा धियः ॥ पुनन्तु विश्वामुता-
 निजातं वेदं पुनीहि मा ॥ ३६ ॥ पवित्रेण पुनीहि मा शुक्लेण देवदीदयत् ॥
 अग्ने कृत्वा कर्तुं १ ऽरन्तु ॥ ३७ ॥ यत्ते पवित्रं मर्चिष्यग्नौ दितं तमन्तरा ॥
 ब्रह्म तेन पुनातु मा ॥ ३८ ॥ पवंमानं सोऽअदयनं पवित्रेण विचर्षणि ॥
 यपोता स पुनातु मा ॥ ३९ ॥ उभाभ्यां देवसायितं पवित्रेण सवेन च ॥
 माम् पुनीहि विश्वतः ॥ ४० ॥ वैश्वदेवी पुनती देव्या गादयस्यामि मा ब्र-
 ह्म्यस्तन्नो व्वीत पृष्ट्वा ॥ तयामदन्तं सधमादधुयः स्यामपतयोरयी-
 णाम् ॥ ४१ ॥ एभिर्मंत्रैः सजलेन कुशत्रयेण नाभिदक्षिणपार्श्वमारभ्य
 शिरोवधि नीत्वा नाभिवामपार्श्वपर्यन्तं प्रदक्षिणमात्मानं पावयेत् ॥ पश्चा-
 द्दक्षं स्पृशेत् ॥ ततो मार्जनं तस्य मंत्राः—ॐ चित्पतिर्मा पुनात्वच्छिद्रेण
 पवित्रेण सूर्यस्य रश्मिभिः ॥ तस्यैते पवित्रपते पवित्रपूतस्य यच्छामं पु-
 नेतच्छक्रेयम् ॥ ४२ ॥ इति मंत्रेण नाभेरुध्वं मार्जयित्वा ॥ ततो नाभे-
 र्मध्ये मार्जनम्—व्वाक्पतिर्मा पुनात्वच्छिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्य रश्मिभिः ॥
 तस्यैते पवित्रपते पवित्रपूतस्य यच्छामं पुनेतच्छक्रेयम् ॥ ४३ ॥ इति मंत्रेण
 नाभेरुध्वं मार्जयित्वा ततो नाभेरधः मार्जनम्—देवो मा सविता पुनात्व-

च्छिद्रेणपवित्त्रेणसूर्यस्यरश्मिभिः ॥ तस्यतेपवित्त्रपतेपवित्त्रपूतस्य-
 त्कामहंपुनेतच्छकेयम् ॥ १६ ॥ इतिमंत्रेण नभेरधो मार्जयित्वा ततः
 सर्वाङ्गं मार्जनम्—ॐचित्रपतिर्मापुनातुच्चाक्पतिर्मापुनातुदेवोमासावि-
 तापुनात्वाच्छिद्रेणपवित्त्रेणसूर्यस्यरश्मिभिः ॥ तस्यतेपवित्त्रपतेपवित्त्र-
 पूतस्यत्कामहंपुनेतच्छकेयम् ॥ १६ ॥ इतिसंपूर्णमन्त्रेण सर्वाङ्गं मार्ज-
 यित्वा ततोऽधोलिखितमंत्रैः कुशैः पुनर्मार्जयेत् ॥ यथा—ॐइममेव
 ॐपुनातु ॥ ॐतत्त्वाया० ॐभूः पुनातु ॥ ॐत्वन्नोऽअ० ॐभुवः पुनातु ॥
 ॐसत्त्वन्नोऽअ० ॐस्वः पुनातु ॥ ॐमापोमौष० ॐमहः पुनातु ॥ ॐउ-
 च्यमं० ॐजनः पुनातु ॥ मुञ्चन्तुमा० ॐतपः पुनातु ॥ ॐअवधयानि०
 ॐसत्यं पुनातु ॥ ॐतत्सवितुर्व्व० सर्वं पुनातु इति ॥ कुशैर्मार्जयित्वा ॥
 अपामार्गेण मार्जनम् ॥ ॐअपाघमपक्लिब्वषमपंकूर्यामपोरपः ॥
 अपामार्गत्वमस्मदपदुहृष्वण्यः सुव ॥ १७ ॥ इति मंत्रेणापामार्गपत्रैस्त्रि-
 भिमार्जयेत् ॥ ततो दूर्वाङ्कुरेण मार्जनम्—ॐकाण्डाचक्राण्डात्प्ररोहन्तीपरुषट्
 परुषस्परि ॥ एवानोदूर्व्वेप्रतनुसहस्रेणशतेनच ॥ १८ ॥ इति मन्त्रेण
 दूर्वाभिस्त्रिभिमार्जयेत् ॥ ततः अन्तर्जले मग्नोऽनुच्छसन्नघर्षणं कुर्यात् ॥

१ अपामार्गस्तथा दूर्वाभिमार्जनं श्रावण्यादिनैमित्तिकस्नाने कुर्यान्नतु नित्यस्नाने ॥

२ पक्षान्तरेण अधमर्षणं षड्विधमस्ति ॥ तत्रैकपक्षस्तु प्रयोगे सूचितोऽस्ति ॥ द्वितीयः
 पक्षः—ॐकतंचसत्यंचाभीद्वात्तप्तोऽथजायत ॥ ततोरात्र्यंजायतततः समुद्रोऽर्धंनवः ॥ समुद्रा-
 दर्णवादधिसंवत्सरोऽअजायत ॥ अहोरात्राणिविदधद्विधस्यमिषुतोवृशी ॥ सूर्याचन्द्रमसौधातायथा-
 पूर्वमकल्पयत् ॥ दिवंचपृथिवींचान्तरिक्षमथोत्सवः ॥ १९ ॥ इति त्रिः पठेत् ॥ तृतीयः पक्षः
 ॐआयङ्गोऽष्टदिनैरकमीदसदन्मातरम्पुरः ॥ पितरश्चप्रयन्तवः ॥ २० ॥ इति त्रिः पठेत् ॥
 चतुर्थः पक्षः सशिरसं प्राणायामम् ॥ ॐभूः ॐभुवः ॐस्वः ॐमहः ॐजनः ॐतपः ॐस-
 त्यम् ॐतत्सवितुर्व्वरेण्यमभग्नोदेवायधीमहि ॥ धियोऽ्यो नः प्रचोदयात् ॥ २१ ॥ इति त्रिः-
 पठेत् ॥ पञ्चमः पक्षः—ॐ इति त्रिः पठेत् ॥ षष्ठः पक्षः—परमात्मानं विष्णुं शेषशायिनं सायुधं
 तथ्रीकमेकाग्रमनसा स्मरेत् ॥

ॐ ह्रुपदादिवमुच्चान् १स्विन्न १स्नातोमलादिव ॥ पूतम्पवित्त्रैणेवाज्ज्य-
 मार्पन्धुन्धुतुमैर्नसह ॥ ३० ॥ इति मन्त्रं त्रिः पठेत् ॥ पश्चात्स्नानाङ्गत-
 र्पणम् ॥ प्रथमं देवतर्पणम्—पूर्वाभिमुखः सन् कुशत्रयं गृहीत्वा तदग्रैः
 सव्येन देवतीर्थेन ॐकारपूर्वकं देवेभ्य एकैकमञ्जलिं दद्यात् । ॐ ब्रह्मा-
 दयो देवास्तृप्यन्ताम् । ॐ भूर्देवास्तृप्यन्ताम् । ॐ भुवर्देवास्तृप्यन्ताम् ।
 ॐ स्वर्देवास्तृप्यन्ताम् । ॐ भूर्भुवःस्वर्देवास्तृप्यन्ताम् । द्वितीयम् ऋषितर्प-
 णम्—उदगग्रान् दर्भान् धृत्वा तदग्रैर्निर्वीती प्रजापतितीर्थेन ॐकार-
 पूर्वकम् ऋषिभ्यो द्वाद्वावञ्जली दद्यात् । ॐ सनकादिद्वैपायनादयः ऋष-
 यस्तृप्यन्ताम् । ॐ भूर्ऋषयस्तृप्यन्ताम् । ॐ भुवर्ऋषयस्तृप्यन्ताम् ।
 ॐ स्वर्ऋषयस्तृप्यन्ताम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वर्ऋषयस्तृप्यन्ताम् ॥ तृतीयं पितृत-
 र्पणम्—भुमान् दक्षिणाग्रमूलान् दर्भान् धृत्वा अपसव्येन पितृतीर्थेन
 ॐकारपूर्वकं पितृभ्यस्त्रीस्त्रीन् तिलमिश्राञ्जलीन् दद्यात् । ॐ कव्यवाह-
 नलादयः पितरस्तृप्यन्ताम् । ॐ भूःपितरस्तृप्यन्ताम् । ॐ भुवःपितर-
 स्तृप्यन्ताम् । ॐ स्वःपितरस्तृप्यन्ताम् । ॐ भूर्भुवःस्वःपितरस्तृप्यन्ताम् ।
 तत आचम्य सव्येन तिलमिश्राञ्जलिं गृहीत्वा यक्षमतर्पणं कुर्यात् ॥
 तद्यथा—यन्मया दूषितं तोयं शारीरमलसंभवात् । तस्य पापस्य
 शुद्ध्यर्थं यक्षमैतत्ते तिलोदकम् ॥ इति मन्त्रेण तीर्थतटे तिलमिश्रजला-
 ञ्जलिं निःक्षिपेत् ॥ पश्चात् शिखोदकत्यागः—लतागुल्मेषु वृक्षेषु पितरो
 ये व्यवस्थिताः । ते सर्वे तृप्तिमायान्तु मयोत्सृष्टैः शिखोदकैः ॥ इति
 मन्त्रेण स्वदाक्षिणभागे शिखाग्रं निष्पीडयेत् ॥ ततो जलाद्बहिर्निष्क्रम्य अहते
 श्वेतधौतवाससी परिधाय भस्मादि धारयेत् ॥ ततो दर्भासनादौ प्राङ्मुख
 उदङ्मुखो वा उपविश्य भस्मगोपीचन्दनादि धृत्वा पवित्रपाणिराचम्य
 मध्याह्नसन्ध्यां कुर्यात् ॥ ततः सूर्योपस्थानं मण्डलब्राह्मणं च सम्पाद्य

(तच्च ९४-९५ पृष्ठ द्रष्टव्यम्) ॥ ततो ब्रह्मयज्ञं देवर्षिमनुष्यपितृतर्पणं च कुर्यात् ॥ (तच्च ९८-१०२ पृष्ठे द्रष्टव्यम्) ॥ ततः सप्तर्षिपूजनं कुर्यात् ॥

॥ ६२ ॥ अरुन्धतीयाज्ञवल्क्यसहितसप्तर्षिपूजनप्रयोगः ॥

तत्रादौ अरुन्धतीयाज्ञवल्क्यसहिता गौतमभरद्वाजविश्वामित्रजमदग्नि-
वसिष्ठकश्यपात्रयः एते सप्तर्षयः अपामार्गमिश्रिनौस्त्रिभिस्त्रिभिः कुशैः
पृथक् पृथक् गायत्रीं पठित्वा ब्रह्मग्रन्थियुताः कार्याः ॥ ते च पीठे
नवं सदृशं धौतं वस्त्रं प्रसार्य तस्मिन्प्रागग्रा उदगग्रा वा स्थापनीयाः ।
तत्रादौ ऋचं वाचामिति शान्त्यध्यायं (८८ पृष्ठे द्रष्टव्यः) पठित्वा ॥
आचम्य प्राणानायम्य ॥ हस्ते जलमादाय-अद्यपूर्वो० तिथौ श्रीपर-
मेश्वरप्रीत्यर्थम् अध्यायोत्सर्गोपाकर्मार्थं विष्णुपूजनपूर्वकम् अरुन्धती-
याज्ञवल्क्यसहितानां सप्तर्षिणामावाहनप्रतिष्ठापूजनमहं करिष्ये ।
तदङ्गत्वेन दिग्रक्षणकलशार्चनं शङ्खचण्डादीपपूजनं गणपतिपूजनं च
करिष्ये । इति संकल्प्य दिग्रक्षणादि गणपतिपूजनान्तं कर्म कृत्वा विष्णुं
च षोडशोपचारैः संपूज्य ततः सप्तर्षिनावाह्य षोडशोपचारैः सम्पूजयेत् ।
यथा-ॐ भूर्भुवः स्वः गौतमाय नमः गौतमम् आवाहयामि स्थापयामि ।
भो गौतम इहागच्छ इह तिष्ठ पूजां गृहाण मम संमुखः सुप्रसन्नो
वरदो भव ॥ १ ॥ ॐ भू० भरद्वाजाय नमः भरद्वाजम् आ०
स्था० । भो भ० इ० इ० पू० मम सं० सु० व० ॥ २ ॥ ॐ भू०
विश्वामित्राय नमः विश्वामित्रम् आ० स्था० । भो त्रि० इ० इ० पू०
मम सं० सु० व० ॥ ३ ॥ ॐ भू० जमदग्ने नमः जमदग्निम् आ०
स्था० । भो ज० इ० इ० पू० मम सं० सु० व० ॥ ४ ॥ ॐ भू०
वसिष्ठाय नमः वसिष्ठम् आ० स्था० । भो व० इ० इ० पू०
मम सं० सु० व० ॥ ५ ॥ ॐ भू० कश्यपाय नमः कश्यपम् आ० स्था० ।

भो क० इ० इ० पू० मम सं० सु० व० ॥ ६ ॥ ॐ भू० अत्रये
 नमः अत्रिम् आ० स्था० ॥ भो अ० इ० इ० पू० मम सं० सु० व०
 ॥ ७ ॥ ॐ भू० अरुन्धत्यै नमः अरुन्धतीम् आ० स्था० । भो
 अ० इ० इ० पू० मम संमुखी सुप्रसन्ना वरदा भव ॥ ८ ॥ ॐ भू०
 याज्ञवल्क्याय नमः याज्ञवल्क्यम् आ० स्था० ॥ भो याज्ञ० इ० इ०
 पू० मम सं० सु० व० ॥ प्रतिष्ठामन्त्रः—ॐ मनोजुति० । ॐ एष्वैप्रतिष्ठाना-
 मयज्ञोयत्रैतेनयज्ञेनयजन्तेसर्वमेवप्रतिष्ठितम्भवति ॥ ॐ इमामेवगौतमभरद्वा-
 जावयमेवगौतमोऽयंभरद्वाजऽइमामेवयद्विश्वामित्रजमदग्नीऽअयमेवयद्विश्वा-
 मित्रोऽयंजमदग्निरिमावेववसिष्ठकश्यपावयमेववसिष्ठोऽयंकश्यपोव्यामे-
 वात्रिर्वाचाह्युन्नमद्यतेतिर्हवैनामैतद्यदुन्निरितिसर्वस्यात्ताभवतिसर्वस्या-
 न्नभवतियऽएवंवेद ॥ अरुन्धतीयाज्ञवल्क्यसहिताः सप्त ऋषयः सुप्रतिष्ठिता
 वरदा भवन्तु ॥ हस्ते जलमादाय—सहस्रशीर्षेति षोडशर्चस्य पुरुषसूक्तस्य
 नारायणः पुरुष ऋषिः जगद्धीजपुरुषो देवता आद्यानां पञ्चदशानामनुष्टु-
 प् अन्त्यायास्त्रिष्टुप् न्यासपूजनाभिषेकेषु विनियोगः ॥ देहन्यासाः—
 ॐ सहस्रशीर्षा० वामकरे ॥ १ ॥ पुरुषऽए० दक्षिणकरे ॥ २ ॥ एता-
 वानस्य० वामपादे ॥ ३ ॥ ॐ त्रिपादूर्ध्व० दक्षिणपादे ॥ ४ ॥ ततो-
 विराड० वामजानौ ॥ ५ ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्व्वहुतदंसम्भृतं० दक्षिणजानौ
 ॥ ६ ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्व्वहुतऽऋचः० वामकट्याम् ॥ ७ ॥ तस्मादध्वा०
 दक्षिणकट्याम् ॥ ८ ॥ तंषज्ञं० नाभौ ॥ ९ ॥ सत्पुरुषं० हृदये ॥ १० ॥
 ब्राह्मणोस्य० वामकुक्षौ ॥ ११ ॥ चन्द्रमामनसो० दक्षिणकुक्षौ ॥ १२ ॥
 नाभ्याऽआसी० कण्ठे ॥ १३ ॥ सत्पुरुषेण० मुखे ॥ १४ ॥ सप्ता-
 स्यासन्० नेत्रयोः ॥ १५ ॥ यज्ञेनयज्ञम० मूर्ध्नि ॥ १६ ॥ इति देहन्यासाः ॥
 पश्चात् देवन्यासांश्च कृत्वा विष्णोः षोडशोपचारैः पूजनं कुर्यात् ॥

ततः सप्तर्षिपूजनमारभेत ॥ सप्तर्षिध्यानम्—ॐ सप्तऽऋषेयऽष्टपति-
 हिताऽंशरीरेऽसप्तर्षन्तिसदुमर्षमादम् ॥ सप्ताष्टस्वर्पतोलोकमीयुस्तत्र-
 जागृतोऽअस्वप्नजौसत्रसदौचदेवौ ॥ ५५ ॥ ॐ सहस्रशीर्षा ॥
 ॐ भूर्भुवः स्वः अरुंधतीयाज्ञवल्क्यसहितसप्तर्षिभ्यो नमः ध्यान-
 पूर्वकमावाहनं समर्पयामि ॥ आसनम्—ॐ पुरुषऽष्टवे ॥ ॐ भू०
 अरुन्धतीयाज्ञ० स० सप्त० नमः आसनम् समर्पयामि ॥ पाद्यम्—
 ॐ एतावानस्य ॥ ॐ भू० अरुन्धतीयाज्ञ० सहितसप्त० नमः पाद्यं समर्पया-
 मि ॥ अर्घ्यम्—ॐ त्रिपादूर्ध्व ॥ ॐ भू० अरुन्धतीयाज्ञ० स० सप्त० नमः
 अर्घ्यं समर्पयामि ॥ आचमनम्—ॐ ततोऽविराट् ॥ ॐ भू० अरुन्धतीयाज्ञ०
 स० सप्त० नमः आचमनीयं समर्पयामि ॥ स्नानम्—ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्व ॥
 ॐ भू० अरुन्धतीयाज्ञ० स० सप्त० नमः स्नानं समर्पयामि ॥ पञ्चामृतस्ना-
 नम्—ॐ पञ्चनद्यहंसर ॥ ॐ भू० अरुन्धतीयाज्ञ० स० सप्त० नमः पञ्चा-
 मतस्नानं स० ॥ गन्धोदकस्नानम्—ॐ त्वाङ्गन्धर्वा ॥ ॐ भू० अरु-
 न्धतीयाज्ञ० स० सप्त० नमः गन्धोदकस्नानं स० ॥ उद्वर्तनस्नानम्—ॐ
 अट्शुनाते ॥ ॐ भू० अरुन्धतीयाज्ञ० स० सप्त० नमः उद्वर्तनस्नानं
 सम० ॥ ततो गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ उत्तरे निर्मल्यं विसृज्या ॥
 पुनः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्प्य पुरुषसूक्तेनाभिषेकं कुर्यात् ॥ ॐ भू०
 अरु० याज्ञ० स० सप्त० नमः महाभिषेकस्नानं समर्पयामि ॥ वस्त्रम्—
 ॐ तस्माद्यज्ञा ॥ ॐ भू० अरु० याज्ञ० स० सप्त० नमः वस्त्रं
 स० ॥ यज्ञोपवीतम्—ॐ तस्मादभ्यां ॥ ॐ भू० अरु० याज्ञ० स०
 सप्त० नमः यज्ञोपवीतं स० ॥ गन्धः—ॐ तैर्यज्ञं ॥ ॐ भू० अरु०
 याज्ञ० स० सप्त० नमः गन्धं स० ॥ अक्षताः—ॐ अक्षन्ममी ॥ ॐ
 भू० अरु० याज्ञ० स० सप्त० नमः अक्षतान् स० ॥ पुष्पाणि—ॐ

षत्पुरुषं ॥ ॐ भू० अरुं० याज्ञ० स० सप्त० नमः ऋतुकालोद्भव-
 पुष्पाणि स० ॥ तुलसीदलम्—ॐ विष्णोर्दकर्मपाणि० ॥ ॐ भू० अरुं०
 याज्ञ० स० सप्त० नमः तुलसीदलं स० ॥ सौभाग्यद्रव्यम्—ॐ
 अहिर्विभोगै० ॥ ॐ भू० अरुं० याज्ञ० स० सप्त० नमः सौभाग्यद्रव्याणि
 स० ॥ धूपः ॐ ब्राह्मणो० ॥ ॐ भू० अरुं० याज्ञ० स० सप्त० नमः धूपमा-
 घ्रापयामि ॥ दीपः—ॐ चन्द्रमा० ॥ ॐ भू० अरुं० याज्ञ० स० सप्त० नमः दीपं
 दर्शयामि ॥ नैवेद्यम्—ॐ नाभ्यांऽआ० ॥ अरुंधतीयाज्ञ० स० सप्त०
 नमः नैवेद्यं स० ॥ नैवेद्ये तुलसीदलं निधाय गायत्रीमन्त्रेण सम्प्रोक्ष्य ।
 धेनुमुद्रयाऽमृतीकृत्या ॥ ॐ प्राणाय स्वाहा । ॐ अपानाय० । ॐ व्यानाय० ।
 ॐ समानाय० । ॐ उदानाय० ॥ ५ ॥ नैवेद्यमध्ये पानीयं स० ।
 उत्तरापोशनं हस्तप्रक्षालनं मुखप्रक्षालनं करोद्वर्तनार्थं गन्धं च स० ॥
 फलानि—ॐ स्वा० फलि० ॥ ॐ भू० अरुंधतीयाज्ञवल्क्यसहितसप्त-
 र्षिभ्यो नमः फलानि स० ॥ ताम्बूलम्—ॐ षत्पुरुषे० ॥ ॐ भू०
 अरुं० याज्ञ० स० सप्त० नमः मुखवासार्थं पूगीफलताम्बूलं स० ॥
 दक्षिणा-हिरण्यगुर्भरुं० ॥ ॐ अरुं० याज्ञ० सहि० सप्त० नमः हिरण्य-
 दक्षिणां सम० ॥ कर्पूरारार्तिक्यम्—ॐ इददृहु० ॥ ॐ भू० अरुं०
 याज्ञ० स० सप्त० नमः कर्पूरारार्तिक्यं दर्शयामि ॥ प्रदक्षिणा—ॐ
 सप्तास्या० ॥ ॐ भू० अरुं० याज्ञ० स० सप्त० नमः प्रदक्षिणां स० ॥
 मन्त्रपुष्पयुक्तनमस्कारः—ॐ यज्ञेन यज्ञ० ॥ ॐ भू० अरुं० याज्ञ० स० सप्त०
 नमः मन्त्रपुष्पयुक्तनमस्कारं स० ॥ प्रार्थना—मन्त्रहीनं क्रियाहीनं
 भक्तिहीनं मुनीश्वराः । यत्पूजितं मया सर्वं परिपूर्णं तदस्तु मे ॥ ॐ भू०
 अरुं० याज्ञ० स० सप्त० नमः प्रार्थनापूर्वकनमस्कारान्स० ॥ अर्पणम्-
 अनेन मया वेदोत्सर्जनाङ्गत्वेन कृतेन ध्यानावाहनादिषोडशोपचारादि-
 पूजनेन अरुंधतीयाज्ञवल्क्यसहितगौतमादिसप्तर्षयः प्रीयन्तां नमम ॥
 ॥ इति सप्तर्षिपूजनम् ॥

॥६३॥ स्वपितृभ्यो यज्ञोपवीतदानम् ॥ प्राचीनावीती (अप० कृत्वा)
दक्षिणाभिमुखाः सर्वे कुशोदकं गृहीत्वा पुरतो यज्ञोपवीतानि निधाय
प्रथमम् अमुकगोत्रेभ्यः अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहेभ्यः । द्वितीयम्
अमुकगोत्रेभ्यः अस्मन्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्यः । तृतीयं
कव्यवाडनलादिदिव्यपितृभ्यः इमानि यज्ञोपवीतानि स्वधा सम्पद्यन्ताम्
॥ इति ऋग्युपरि समर्पयेत् । (जीवत्पितृकैरपि सव्येन पितुः पित्रादिभ्यो
मातामहादिभ्यश्च यज्ञोपवीतानि देयानि) ततः सव्यं कृत्वा सर्वान्ब्राह्म-
णान् गन्धादिना सम्पूज्य तेभ्यो यज्ञोपवीतानि दत्त्वा पश्चात् सर्वैः
स्वयमपि धार्याणि ॥

॥६४॥ अथ यज्ञोपवीतधारणप्रयोगः ॥ आचम्य प्राणानायम्य ॥
हस्ते जलमादाय—अद्यपूर्वो० तिर्यौ मम श्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठानसिद्धयर्थम्
अध्यायोत्सर्गकर्माङ्गत्वेन यज्ञोपवीतधारणमहं करिष्ये ॥ सूत्रत्रिगुणीक-
रणम्—इदं विष्णुरिति मेधातिथिर्ऋषिः विष्णुर्देवता गायत्रीछन्दः

१ अथ यज्ञोपवीतनिर्माणप्रकारः ॥ कार्पासयज्ञोपवीतम्—ब्राह्मणेन ब्राह्मणस्त्रीभिर्विधवादिभि-
श्च निर्मितं सूत्रं ग्राह्यम् । संहतचतुरङ्गुलिमूलेषु षण्णक्त्या सूत्रमावेष्ट्य तत्त्रिगुणीकृत्योर्ध्ववृत्तं बलितं
कृत्वा पुनरधोवृत्तरीत्या त्रिगुणीकृतं तत्सूत्रं नवतन्तु सम्पद्यते तत्त्रिरावेष्ट्य दृढग्रन्थि कुर्यात् ॥
अन्यत्र वामावर्तं त्रिगुणं कृत्वा प्रदक्षिणावर्तं नवगुणं विधाय तदेवं त्रिसरं कृत्वाभ्रान्त्र्यमेकं
विदध्यात् ॥ १ ॥ त्रिवृदूर्ध्ववृत्तं कार्यं तन्तुत्रयमधोवृत्तम् । त्रिवृत्तं चोपवीतं स्यात्तत्स्यैको ग्रन्थि-
रुच्यते ॥ स्तनादूर्ध्वमधोनाभेर्न धार्यं तत्कथंचन ॥ पृष्ठवंशे च नाभ्यां च धृतं यद्विन्दते कटिम् ।
तद्वार्यमुपवीतं स्यान्नातिलम्ब्यं न चोच्छ्रितम् ॥ वामस्कंधे कृतं नाभिद्वयपृष्ठवंशयोर्ध्ववृत्तम् ॥ (कटि-
पर्यन्तमाप्नोति तावत्परिमाणकं कर्तव्यमित्यर्थः) ॥ २ ॥ कृते पद्ममयं सूत्रं त्रेतायां कनकोद्भवम् ।
द्वापरे राजतं प्रोक्तं कलौ कार्पाससंभवम् ॥ ३ ॥ शुचौ देशे शुचिः सूत्रं संहतांगुलिमूलके ।
आवेष्ट्य षण्णक्त्या तत्त्रिगुणीकृत्य यत्नतः ॥ अवलिङ्गकैस्त्रिभिः सम्यक् प्रक्षाल्योर्ध्ववृत्तं च तत् ।
अप्रदक्षिणमावृत्तं सावित्र्या त्रिगुणीकृतम् ॥ अधःप्रदक्षिणावृत्तं समं स्यान्नवसूत्रकम् । त्रिरावेष्ट्य
दृढं बद्धा हरित्रह्नेश्वरान्नमन् ॥

सूत्रत्रिगुणोकरणे विनियोगः ॥ ॐ इदं त्विष्णु ॥ प्रक्षालनम्—आपो-
 हिष्ठेति तिसृणां सिन्धुद्वीपऋषिः आपो देवता गायत्रीछन्दः यज्ञोपवीतप्र-
 क्षालने विनियोगः । ॐ आपोहि ॥ ३ ॥ इति त्रिभिर्मन्त्रैर्यज्ञोपवीतानि
 प्रक्षाल्यानन्तरं दशगायत्रीमन्त्रैरभिमन्त्र्य तन्तुदेवता आवाहयेत्-यथा—
 प्रणवस्य ब्रह्मा ऋषिः परमात्मा देवता गायत्री छन्दः प्रथमतन्तौ ॐ
 कारावाहने विनियोगः । ॐ प्रथमतन्तौ ॐ काराय नमः ॐ कारमावाहया-
 मि ॥ १ ॥ अग्निन्दूतमिति मेधातिथिर्ऋषिः अग्निर्देवता गायत्रीछन्दः द्वितीय-
 तन्तौ अग्न्यावाहने वि० । ॐ अग्निन्दूतं ० द्वितीयतन्तौ अग्नये नमः अग्निमा-
 वाहयामि ॥ २ ॥ नमोऽस्तु सर्पेभ्य इत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः सर्पा देवताः
 अनुष्टुप् छन्दः तृतीयतन्तौ सर्पावाहने वि० । ॐ नमोऽस्तु सर्पेभ्यो यं केच-
 पृथिवीमनु ॥ षेऽअन्तरिक्षे षेऽदिवितेभ्यः सर्पेभ्यो नमः ॥ १/३ ॥ तृतीयत-
 न्तौ सर्पेभ्यो नमः सर्पानावाहयामि ॥ ३ ॥ वयः सोमेत्यस्य बन्धुर्ऋषिः
 सोमो देवता गायत्रीछन्दः चतुर्थतन्तौ सोमावाहने वि० । ॐ वयं सो-
 मं ॥ चतुर्थतन्तौ सोमाय नमः सोमम् आवा ॥ ४ ॥ उदीरतामित्य-
 स्य शङ्खऋषिः पितरो देवता त्रिष्टुप् छन्दः पञ्चमतन्तौ पित्रावाहने वि० ।
 ॐ उदीरतामवरऽउत्परासऽउन्मद्व्यमापितरः सोम्यासः । असु-
 ष्यऽइयुरवुकाऽऋतज्ञास्तेनोवन्तु पितरो हवेषु ॥ १/१ ॥ पञ्चमतन्तौ
 पितृभ्यो नमः पितॄन् आवा ॥ ५ ॥ प्रजापते इत्यस्य हिरण्यगर्भऋषिः
 प्रजापतिर्देवता त्रिष्टुप् छन्दः षष्ठतन्तौ प्रजापत्यावाहने वि० । ॐ प्रजा-
 पतेन च देता न्युज्यो विश्वारूपाणि पारिताम्यभूय ॥ यत्क्रामास्ते जुहुमस्त-
 न्नोऽअस्तु वयं ॥ स्यामपतयोरयीणाम् ॥ १/३ ॥ षष्ठतन्तौ प्रजापतये नमः
 प्रजापतिम् आवा ॥ ६ ॥ आनो नित्युद्गिरित्यस्य वसिष्ठऋषिः अनिलो
 देवता त्रिष्टुप् छन्दः सप्तमतन्तौ अनिलावाहने वि० । ॐ आनो नित्युद्गिः

शुतिनीभिर्द्वरदुसहस्रिणीभिरुपयादियज्ञम् ॥ वार्योऽअस्मिन्त्सर्वनेमाद-
यस्वयुयम्पातस्त्रिस्तुभिर्दसदानं ॥ ३८ ॥ सप्तमतन्तौ अनिलाय नमः
अनिलम् आवा० ॥ ७ ॥ सुगावइत्यस्यात्रिर्ऋषिः गृहपतयो देवता आपी
त्रिष्टुप् छन्दः अष्टमतन्तौ यमावाहने वि० । ॐ सुगावोदेवांसदानाऽअक-
र्मस्यऽअजग्मेददुसर्वनञ्जुपाणाः ॥ भरमाणाव्वहमानाहुवींष्य-
स्मेधंत्तव्वसवोव्यसूनिस्वाहा ॥ १८ ॥ अष्टमतन्तौ यमाय नमः यमम् आवा०
॥ ८ ॥ विश्वेदेवासऽआगत इत्यस्य मधुच्छन्दा ऋषिः विश्वेदेवा देवताः
त्रिष्टुप् छन्दः नवमतन्तौ विश्वेधा देवानामावाहने विनि० । ॐ विश्वेदे-
वासऽआगतशृणुतामऽ इमं हवम् । एदम्बर्हिर्निधीदत ॥ ३९ ॥ नव-
मतन्तौ विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः विश्वान्देवान् आवा० ॥ ९ ॥ यज्ञो-
पवीतग्रन्थिदेवतावाहनम्—ब्रह्मसंज्ञानमित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः ब्रह्मा दे-
वता गायत्री छन्दः ग्रन्थिमध्ये ब्रह्मावाहने वि० । ॐ ब्रह्म-
जज्ञानं ॥ ग्रन्थिमध्ये ब्रह्मणे नमः ब्रह्माणम् आवा० ॥ १ ॥ इदं
विष्णुरित्यस्य मेधातिथिर्ऋषिः विष्णुर्देवता गायत्री छन्दः ग्रन्थिम-
ध्ये विष्णवावाहने वि० । ॐ इदं विष्णुं ॥ ग्रन्थिमध्ये विष्णवे नमः
विष्णुम् आवा० ॥ २ ॥ त्र्यम्बकमित्यस्य वसिष्ठ ऋषिः रुद्रो देवता
विराट् ब्राह्मी त्रिष्टुप् छन्दः ग्रन्थिमध्ये रुद्रावाहने वि०—ॐ त्र्यम्बकं
॥ ग्रन्थिमध्ये रुद्राय नमः रुद्रम् आवा० ॥ प्रणवाद्यावाहितदेवताभ्यो
नमः यथास्थानमहं न्यसामि ॥ मानसोपचारैः सम्पूज्य ॥ ध्यानम्—
प्रजापतेर्यत्सहजं पवित्रं कार्पाससूत्रोद्भवब्रह्मसूत्रम् ॥ ब्रह्मत्वसिद्ध्यै च
यशः प्रकाशं जपस्य सिद्धिं कुरु ब्रह्मसूत्रम् ॥ युवासुवासाः ० ॥ यज्ञोप-
वीतधारणम्—यज्ञोपवीतमिति मन्त्रस्य परमेष्ठी ऋषिः लिङ्गोक्ता देवताः
त्रिष्टुप् छन्दः यज्ञोपवीतधारणे विनियोगः ॥ ॐ यज्ञोपवीतम् परमम् पवित्र-

मृजापतेर्यत्सहजम्पुरस्तात् ॥ आयुष्यमद्रयम्प्रतिमुञ्च शुभ्रं यज्ञोपवीतम्ब-
लमस्तुतेजः ॥ यज्ञोपवीतमसि यज्ञस्य त्वा यज्ञोपवीतेनोपनह्यामि ॥ अनेन
मन्त्रेण यथाचारम् एकद्वित्रिचतुः पञ्च वा पृथक्पृथग्यज्ञोपवीतधारणमाद्य-
न्तयाराचमनं च कुर्यात् ॥ धारणान्ते जीर्णसूत्रत्यागः—एतावद्दिनपर्यन्तं
ग्रह त्वं धारितं मया ॥ जीर्णत्वात्त्वत्परित्यागो गच्छ सूत्र यथासुखम् ॥
अनेन मन्त्रेण जीर्णयज्ञोपवीतं शिरोमार्गेण निःसार्य शुद्धभूमौ त्यक्त्वा
यथाशक्ति गायत्रीमन्त्रजपं च कृत्वा ॥ अर्पणम्—अनेन नूतनयज्ञोपवीत-
धारणार्थकृतेन यथाशक्ति गायत्रीजपकर्मणा श्रीसविता देवता प्रीयतां
नमः ॥ पुनर्जलमादाय—अनेन नूतनयज्ञोपवीतधारणारूपेण कर्मणा
श्रीभगवान् परमेश्वरः प्रीयतां नमः ॥ इति यज्ञोपवीतधारणप्रयोगः ॥

॥६५॥ अथोत्सर्गतर्पणम्—आचम्य प्राणानायम्य ॥ सङ्कल्पः—
अद्यपूर्वो देशकालौ संकीर्त्य छन्दसां क्वचिदनध्यायादिकाले पठनादन-
धिकारिभिः श्रावणाच्च प्राप्तमालिन्यस्य निरासार्थमुत्सर्गाख्यतर्पणमहं
करिष्ये ॥ दक्षिणं जान्वाच्येशानाभिमुखः सव्येन प्रागग्रैर्दक्षैर्देवतीर्थेन
देवानामञ्जलित्रयं दद्यात् ॥ देवतर्पणम् ॐ विश्वे देवास्तु ॥ विश्वे देवास्तु ॥
इति मन्त्राभ्यां देवानावाह्य ॥ ॐ देवास्तुप्यन्ताम् ॥ ॐ छन्दास्तुप्यन्ताम् ॥
ॐ वेदास्तुप्यन्ताम् ॥ ॐ ऋषयस्तुप्यन्ताम् ॥ ॐ पुराणाचार्यास्तुप्यन्ताम् ॥
ॐ गन्धर्वास्तुप्यन्ताम् ॥ ॐ इतराचार्यास्तुप्यन्ताम् ॥ ॐ संवत्सरः
सावयवस्तुप्यन्ताम् ॥ [केचित्संवत्सरावयवान्पृथक्त्वेन तर्पयन्ति तद्यथा)
ॐ अहोरात्रास्तुप्यन्ताम् ॥ ॐ अर्धमासास्तुप्यन्ताम् ॥ ॐ मासास्तुप्य-
न्ताम् ॥ ॐ ऋतवस्तुप्यन्ताम् ॥] ॐ पितरस्तुप्यन्ताम् ॥ ॐ आचार्या-
स्तुप्यन्ताम् ॥ ततः सव्यं जान्वाच्य दक्षिणाभिमुखोऽपसव्येन तिल-
पिथितं जलमञ्जलौ गृहीत्वा अमुकगोत्राः अस्मत्पितरः अमुकशर्माणो

वसुरूपास्तृप्यध्वं स्वधा नमः॥ अमुकगोत्राः अस्मत्पितामहाः अमुकशर्माणो
 रुद्ररूपास्तृप्यध्वं स्वधा नमः॥ अमुकगोत्राः अस्मत्पितामहाः अमुकश-
 र्माणः आदित्यरूपास्तृप्यध्वम् स्वधा नमः॥ [अन्ये तु आभिरद्भिः अहरहः
 क्रियमाणेन उदीरतामित्यादिनोक्ततर्पणविधिना सर्वान् पितॄन् तर्पयन्ति।
 जीवत्पितृकैः पुत्रैः शिष्यैश्चाचार्यपितृतर्पणं कार्यम् । तच्च—अमुकगोत्राः
 अस्मदाचार्यस्य पितरः अमुकशर्माणस्तृप्यध्वं स्वधा ॥ एवमाचार्यस्य
 पितामहप्रपितामहानामपि ज्ञेयम् ॥] ततः आचम्य वंशान् ब्रूयात् ॥

॥६६॥ वंशानां ब्रुवणम्-ॐ अथव्व० श० संमानमासाञ्जीवीपुत्रात्सा-
 ञ्जीवीपुत्रोमाण्डूकायनेर्मण्डूकायनिर्माण्डव्यान्माण्डव्यहंकौत्सात्कौत्सो-
 माहित्येर्माहित्यव्वामकक्षायणाद्वामकक्षायणोवात्स्याद्वात्स्यहंशाण्डिल्या-
 च्छाण्डिल्यहंकुश्रेहंकुश्रिर्वज्रवचसोराजस्तम्बायनाद्यज्रवचाराजस्तम्बाय-
 नस्तुरात्कावषेयात्तुरहंकावषेयहंप्रजापतेहंप्रजापतिर्ब्रह्मणो ब्रह्मस्वयम्भुव-
 ह्मणेनमहं१। वंशोक्ताः ऋषयस्तृप्यन्ताम्। एवम् ऋष्युपरि उदकं क्षिपेत् ॥ अ-
 थव्व० शस्तदिदं व्वय० शौर्पणाख्याच्छौर्पणाख्योगौतमाद्गौतमोव्वात्स्या-
 द्वात्स्योव्वात्स्याच्चपाराशर्यश्चपाराशर्यहंसाङ्कृत्याच्चभारद्वाजाच्चभा-
 रद्वाजऽऔदवाहेश्चशाण्डिल्याच्चशाण्डिल्योवैजवापाच्चगौतमाच्चगौतमोवैज-
 वापायनाच्चवैष्टपुरेयाच्चवैष्टपुरेयहंशाण्डिल्याच्चरौहिणायनाच्चरौहिणायनहं
 शौनकाचात्रेयाच्चरैभ्याच्चरैभ्यहंपातिमाख्यायणाच्चकौण्डिन्यायनाच्चकौ-
 ण्डिन्यायनहंकौण्डिन्यात्कौण्डिन्यहंकौण्डिन्यात्कौण्डिन्यहंकौण्डिन्याच्चा-
 ग्रिवेश्याच्च२। अग्रिवेश्यहंसैतवात्सैतवहंपाराशर्यत्पाराशर्योजातूकर्ण्या
 ज्जातूकर्ण्योभारद्वाजाच्चारद्वाजोभारद्वाजाच्चारुरायणाच्चगौतमाच्चगौ-
 तमोभारद्वाजाच्चारद्वाजोवैजवापायनाच्चवैजवापायनहंकौशिकायनेहंकौशि-
 कायनिर्धृतकौशिकाद्धृतकौशिकहंपाराशर्य्यायणात्पाराशर्य्यायणहंपारा-

श्रवणात्पाराशर्यो जातू कर्ण्यजातू कर्ण्यो भारद्वाजाद्भारद्वाजो भारद्वाजाच्चा-
सुरायणाच्चवास्काच्चासुरायणस्त्रैवणस्त्रैवणिरौपजन्धनेरौपजन्धनिरासुरे-
शसुरिर्भारद्वाजाद्भारद्वाजऽआत्रेयात् ॥ ३ ॥ आत्रेयोमाण्डेर्माण्डिगौतमाद्गौ-
तमोगौतमाद्गौतमोव्वात्स्याद्वात्स्येऽंशाण्डिल्याच्छाण्डिल्येऽंकैशोऽर्थ्यात्का-
प्यात्कैशोऽर्थ्येऽंकाप्येऽंकुमारहारितत्कुमारहारितोगालवाद्वाज्जबोविदर्भी-
कौण्डिन्याद्विदर्भीकौण्डिन्योवत्सनपातोवाभ्रवाद्भ्रत्सनपाद्वाभ्रवत्पथेऽसौ
भरात्पन्थाऽसौभरोयास्यादाङ्गिरसादयास्यऽआङ्गिरसऽआभूतेस्त्वाष्ट्रा-
दाभूतेस्त्वाष्ट्रोविश्वरूपान्वाष्ट्राद्विश्वरूपस्त्वाष्ट्रोऽश्विभ्यामश्विनौदधीचा-
थर्वणाद्ध्यङ्गाथर्वणोद्देवादुथर्व्याद्देवामृत्योऽं प्राध्वर्षस्रनान्मृत्युऽं प्राध्वर्षस-
नात्प्राध्वर्षस्रऽनऽएकपरेकपिर्विप्रजितेर्विप्रजितिव्यष्टेर्व्यष्टिऽंसनारोऽंस-
नारोऽंसनातनात्सनातनऽंसनगात् नगऽं परमेष्ठिनऽं परमेष्ठीब्रह्मणोब्रह्म-
स्वयम्बुब्रह्मणेनमऽं ॥ ४ ॥ वंशोक्ताः ऋषयस्तृप्यन्ताम् ॥ अथवऽंशस्त-
दिदं वयं शौर्पणाख्याच्छौर्पणाख्योगौतमाद्गौतमोव्वात्स्याद्वात्स्यो-व्वा-
त्स्याच्चपाराशर्य्याच्चपाराशर्य्येऽंसाङ्कृत्याच्चभारद्वाजाच्चभारद्वाजऽऔ-
दवाहेश्चशाण्डिल्याच्चशाण्डिल्योवैजवापाच्चगौतमाच्चगौतमोवैजवापायना-
च्चवैष्टपुत्रेयाच्चवैष्टपुत्रेयऽंशाण्डिल्याच्चरौहिणायनाच्चरौहिणायनऽंशौन-
काच्चजैवन्तायनाच्चरैभ्याच्चरैभ्येऽंपौतिमाख्यायणाच्चकौण्डिन्यायनाच्चकौ-
ण्डिन्यायनऽंकौण्डिन्याभ्यांकौण्डिन्याऽऔर्णवाभ्येऽऔर्णवाभाऽंकौ-
ण्डिन्यात्कौण्डिन्येऽंकौण्डिन्यात्कौण्डिन्येऽंकौण्डिन्याच्चाग्निवेश्याच्च ॥ ५ ॥
आग्निवेश्येऽं सैतवात्सैतवऽं पाराशर्य्यात्पाराशर्य्यो जातू कर्ण्यो जातू क-
र्ण्यो भारद्वाजाद्भारद्वाजो भारद्वाजाच्चासुरायणाच्चगौतमाच्चगौतमो भारद्वा-
जाद्भारद्वाजो वलाकाकौशिकाद्बलाकाकौशिकऽंकापायणात्कापायण-
ऽंसौकरायणात्सौकरायणिस्त्रैवणस्त्रैवणिरौपजन्धनेरौपजन्धानिऽंसायका-

त्रेयीपुत्रादुत्रेयीपुत्रो गौतमीपुत्राद्गौतमीपुत्रो न्वात्सीपुत्राद्वात्सीपुत्रो भार-
 द्वाजीपुत्राद्भारद्वाजीपुत्रं पाराशरीपुत्रात्पाराशरीपुत्रो वाकारुणीपुत्राद्वा-
 कारुणीपुत्रऽअर्तभागीपुत्रादुर्तभागीपुत्रं शौर्जीपुत्राच्छौर्जीपुत्रं साङ्ग-
 तीपुत्रात्साङ्गतीपुत्रं ॥ ९ ॥ अलम्बीपुत्रादालम्बीपुत्रऽअलम्बायनीपु-
 त्रादालम्बायनीपुत्रो जायन्तीपुत्राज्जायन्तीपुत्रो माण्डूकायनीपुत्रान्माण्डू-
 कायनीपुत्रो माण्डूकीपुत्रान्माण्डूकीपुत्रं शण्डिलीपुत्राच्छण्डिलीपुत्रो रा-
 धीतरीपुत्राद्राधीतरीपुत्रं क्रौञ्चिकीपुत्राभ्यां क्रौञ्चिकीपुत्रौ वैदभृतीपुत्राद्वै-
 दभृतीपुत्रो भालुकीपुत्राद्भालुकीपुत्रं प्राचीनयोगीपुत्रात्प्राचीनयोगीपुत्रं
 साङ्गीवीपुत्रात्साङ्गीवीपुत्रं काशकेयीपुत्रात्काशकेयीपुत्रं ॥ १० ॥ प्राश्नी-
 पुत्रादुसुरिवासिनं प्राश्नीपुत्रऽआसुरायणादसुरायणऽआसुरेरासुरि-
 र्वाज्ञवल्क्याद्याज्ञवल्क्यऽउद्दालकादुद्दालकोरुणादुरुणऽउपवेशेरुपवे-
 शिंकुश्रेरंकुश्रिर्वाजश्रवसोवाजश्रवाजिह्वावतोवाध्योगाज्जिह्वावान्वाध्यो-
 गोसिताद्वार्षगणादुसितोद्यार्षगणो हरितात्कश्यपाद्धरितंकश्यपं शिल्पा-
 त्कश्यपाच्छिल्पं कश्यपंकश्यपाब्ध्रुवेरंकश्यपोद्भ्रुविर्व्याचो वाग-
 मिष्याऽअमिष्यादिच्यादादिच्यानीमानिशुक्लानि स्रज्जूपिवाजसनेये-
 नयाज्ञवल्क्येनाख्यायन्ते ॥ ११ ॥ वंशोक्ताः ऋषयस्तृप्यन्ताम् ॥
 ॐ तत्संखितुरित्तिचतुर्वारं गायत्री पठेत् ॥ इति प्रतिवंशोक्तानामृषीणां
 तर्पणम् ॥ ॐ विरताः स्म इति सर्वे सुकृदुच्चैर्ब्रूयुः ॥ शु० य० सं०
 अध्यायाः—हरिः ॐ इषेत्त्वा ॥ कृष्णोसि ॥ समिधाग्निम् ॥ एदम् ॥
 अग्नेस्तनू? ॥ देवस्यत्त्वा ॥ व्वाचस्पतये ॥ उपयामगृहीतोसि ॥ देवस-
 वितं ॥ अपो देवा? ॥ सुज्ञान? प्रथमम् ॥ दृशानोरुक्म? ॥ मयिगृ-
 ह्णामि ॥ ध्रुवक्षितिर्ध्रुवसोनिः ॥ अग्नेज्जातान् ॥ नमस्ते ॥ अस्मन्नूर्जम् ॥
 वाजश्च ॥ स्वादीन्त्वा ॥ क्षत्रस्यसोनिः ॥ इमस्मै ॥ तेजोसि ॥ हिरु-

अण्यगर्भः सम० ॥ अश्वस्तूपरः ॥ शार्दुलः ॥ अग्निश्च ॥
 समास्ता ॥ होतावक्षत् ॥ समिद्धोऽञ्जनः ॥ देवसवितॄन् ॥ सहस्रशी-
 र्षा पुरुष६॥ तदेवा ॥ अस्याजरास६ ॥ यज्जायत६ ॥ अपेतः ॥ ऋचं वाचं ॥
 देवस्यं च ॥ देवस्यं च ॥ स्वाहा प्राणेभ्यः ॥ ईशावास्याम् ॥ ४० ॥ ॐ
 हिरण्येन पात्रेण सत्यस्यापि हि तन्मुखम् ॥ सोसावाहित्ये पुरुष६ सोसा-
 वृहम् ॥ ॐ ३ म् स्वम्ब्रह्म । अध्यायोक्ता ऋषयस्तृप्यन्ताम् ॥

॥ ६७ ॥ श० ब्रा० कण्डिकाः-त्रतमुपैख्यन् ॥ सवैकपाळान्येवान्यतरऽ
 उपदधाति । सवैसु च६ सम्मार्ष्टि ॥ हिङ्कृत्यान्वाह ॥ सवैप्रवराया श्रावयति ।
 ऋतवो हवै देवेषु यज्ञे भागमीषिरे ॥ सवैपर्णशाखया वत्सान् प्राकरोति ॥ मन-
 वे हवै प्रात६ ॥ सद्यत्राह ॥ ससद्यद्वाऽइत्तुश्चेतश्च सम्भरति ॥ उद्धृत्याह-
 वनीयम् पूर्णाह्निर्जुहोति ॥ सूर्यो हवाऽअग्निहोत्रम् ॥ अथ हुतेग्निहात्रमुप-
 तिष्ठते ॥ प्रजापतिर्हवाऽइदमग्रऽएकऽएवास ॥ पित्रामहाद्विषाहवै देवान्वृ-
 त्त्रं जघ्नुः ॥ देवयजनं वोषयन्ते ॥ दुक्षिणेनाहवनीयं प्राचीनग्रीवे कृष्णा-
 जिनेऽउपस्तृणाति ॥ सप्तपदान्यनुनिःकामति ॥ शिरोवैद्यज्ञस्यातिथ्यं-
 वाहुप्रायणीयोदयनीयौ ॥ तद्यऽएष पूर्वार्धोऽवर्षिष्ठस्थूणराजो भवति ॥
 उदरमेवास्य सद६ ॥ अभिमादत्ते ॥ तद्यत्रैतस्प्रवृत्तो होता होतृषदनऽउप-
 विशति ॥ प्रजापतिर्वै प्रजा६ ससृजानोरिरिचान् इवामन्यत ॥ प्राणो ह-
 वाऽअस्योपाशु६ ॥ चक्षुषी हवाऽअस्य शुक्रामन्थिनौ ॥ भक्षयित्वासमु-
 पहृता६ स्मऽइत्युक्त्वोत्तिष्ठति ॥ मनो हवाऽअस्य सविता ॥ आदित्येन च-
 रुणोदयनीयेन प्रचरति ॥ प्रजापतिर्वाऽएष यदऽशु६ ॥ देवाश्च वाऽअसु-
 राश्च ॥ अथ स्रुवश्चाज्यविलापनीं चादाय ॥ अरण्योरग्रीं समारोह्य ॥ केश-
 वस्य पुरुषस्य ॥ आग्नेयोष्टाकपाल६ पुरोडाशो भवति ॥ असद्वाऽइदमग्रऽ-
 आसीत् ॥ प्रजापतिरग्निरूपाण्यभ्यध्यायत् ॥ एतद्वै देवाऽअब्रुवन् ॥ अथै-

नमृतं खनत्येव ॥ पर्णकशायनिष्पक्वाऽएता आपो भवन्ति ॥ भूयाऽसि-
ह्वीऽपि भवन्ति ॥ रुक्मप्रतिमुच्यचिभर्ति ॥ व्वनीचाद्येताग्निविभ्रदि-
त्याहुः ॥ गार्हपत्यं चेष्यन्पलाशशाखाव्युदूहति ॥ अथातो नैर्ऋताहर-
न्ति ॥ चितो गार्हपत्यो भवति ॥ आत्मन्नाग्निगृहीते चेष्यन् ॥ कूर्ममुपद-
धाति ॥ प्राणभृत उपदधाति ॥ द्वितीयां चितिमुपदधाति ॥ तृतीयां चि-
तिमुपदधाति ॥ चतुर्थीं चितिमुपदधाति ॥ पञ्चमीं चितिमुपदधाति ॥
नाकसदऽउपदधाति ॥ ऋतुव्याऽउपदधाति ॥ अथातदंशतरुद्वयं जुहोति ॥
उपवसथीये हन् प्रातरुदितऽआदित्ये ॥ अथातो वैश्वानरं जुहोति ॥ अथा-
तो राष्ट्रभृतो जुहोति ॥ अथातऽप्रयोत्रततार्यै ॥ अग्निरेष पुरस्ताच्चीयते ॥ प्रजा-
पतिर्द्वे स्वर्गलोके मजिगाढि सत् ॥ प्राणो गायत्री ॥ प्रजापतिर्विस्रस्तम् ॥
तस्य वाऽएतस्याग्नेः ॥ अथ हैते रुणे ॥ संवत्सरो वै षड्दं प्रजापतिः ॥ त्रिह-
वै पुरुषो जायते ॥ वाग्धवाऽएतस्याग्निहोत्रस्याग्निहोत्री ॥ उद्दालको हा-
रुणिः ॥ उर्वशी हाप्सराः ॥ भृगुर्हवै वारुणिः ॥ पशुबन्धेन यजते ॥ तद्य-
था हवै ॥ अयं वै षड्भ्यो यं पवते ॥ समुद्रं वाऽएते प्रचरन्ति ॥ सद्वालोके ॥
दीर्घसत्रं हवाऽएतऽउपयन्ति ॥ तदा हुयदेष दीर्घसत्री ॥ सोमो वै राजा-
यज्ञं प्रजापतिः ॥ विश्वरूपं चैत्वाष्ट्रमिन्द्रो हन् ॥ इन्द्रस्य वै युत्र ॥ एत-
स्माद्वै यज्ञात् पुरुषो जायते ॥ ब्रह्मो दिनं पचति ॥ प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान्वया-
दि सत् ॥ प्रजापतेरक्षस्वयत् ॥ प्रजापतिरकामयत् ॥ अथ प्रातर्गौतमस्य ॥
पुरुषो ह नारायणो कामयत् ॥ ब्रह्म वै स्वयम्भुतपोतप्यत् ॥ अथास्मै श्मशा-
नं कुर्वन्ति द्यौः शान्तिः ॥ देवा ह वै सत्रं निषेदुः ॥ अथातो रौहिणौ जुहोति ॥
सवैर्तृतीये हन् ॥ द्र्याह प्राजापत्याः ॥ इक्ष्वाळा किर्हानू चानो गार्ग्यऽआसा ॥
जनक्रोहवै देहः ॥ जनकऽहवै देहं याज्ञवल्क्यो जगाम ॥ पूर्णमदऽपूर्णमिदम् ॥
श्वेतकेतुर्हवाऽआरुणेयः ॥ प्राश्रीपुत्रादासुरिवांसिनः ॥ १०१ ॥ चतुर्द-

शकाण्डेष्वध्यायोक्ता ऋषयस्तृप्यन्ताम् ॥ अथ० य० सं० शतस्थानानि—ॐ इषेत्त्वा ॥ परिते ॥ अग्नेनय ॥ उपयामगृहीतोसिसुशम्मासि। (प्रथमा) सोमस्यत्विषिं ॥ परस्याऽअधि ॥ अन्यावः ॥ राज्ञसि ॥ नमोहिरण्यवाहवे ॥ इन्द्रेमम् । इमौते । अन्नात्परिस्तुतः ॥ अश्विनतेजसा ॥ पृथिव्यैस्वाहा ॥ प्रजापतयेच ॥ तेऽअस्य ॥ तन्नूनपात्पृथ ॥ अयमिह ॥ अनुनः ॥ इत्यग्रे ॥ २० ॥ शेषं पञ्च सप्ततिः ॥ हिरण्यमयै न पात्रेण ॥ ॐ स्वम्ब्रह्म । शतोक्ता ऋषयस्तृप्यन्ताम् । ॐ अग्निमीळे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम् ॥ होतारं रत्नधातमम् ॥ १ ॥ इषेत्त्वोज्जेत्त्वा ॥ २ ॥ अग्नऽआयाहि वीतये गृणानो हव्यदातये ॥ निहोता सत्सि बर्हिषि ॥ ३ ॥ सन्नो देवी ॥ ४ ॥ इत्यध्ययनं समाप्तम् । ततः ॐ तदेतदृचाभ्युक्तं न मृषाश्रान्तं सदवन्ति देवाऽऽइति न द्वैवं विदुषः किञ्च न मृषा श्रान्तं भवति तथोहास्यैतत्सर्वे देवाऽअवन्ति ॥ १ ॥ इति नमस्कारः ॥

॥ ६८ ॥ अथ ऋषिश्राद्धम् ॥

कर्ता कृतप्राणायामो देशकालौ संकीर्त्य ॐ उत्सर्गाङ्गभूतमृषिश्राद्धमहं करिष्ये । इति संकल्प्य—ॐ इदं विष्णु० इति मंत्रेण दिग्बन्धः ॥ ऋषिश्राद्धस्योपहाराः शुचयो भवन्तु । इत्युपहारप्रोक्षणम् । यथोपचारैः गौतमादीन् पूजयेत् ॥ गौतमादयः सप्त ऋषयो दत्तं गंधाद्यर्चनं यथाविभागं वः स्वाहा ॥ इति गंधादिदानम् ॥ ऋषिश्राद्धसाङ्गतासिद्धयर्थं सप्तसंख्याकान्ब्राह्मणान्यथासम्पन्नान्नेन तर्पयिष्ये तेन श्रीगौतमादयः ऋषयः प्रीयन्ताम् ॥ ऋषिश्राद्धसाङ्गतासिद्धयर्थं हिरण्यनिष्कयीभूता दक्षिणाम् आचार्याय संप्रददे ॥ आचार्यः कोदादिति पठेत् ॥ ॐ कौदात्कस्मिन्ऽअदात्कामोदात्कामायादात् ॥ कामोदात्ताकामः प्रतिगृहीताकामैतत्ते ॥ ॐ ॥ उपविष्टेषु आचार्यादिब्राह्मणेषु दकादिदानम् ॥ तद्यथा ॥ ॐ

शिव आषः सन्तु ॥ ॐ सौमनस्यमस्तु ॥ ॐ अक्षतं चारिष्टं चास्तु ॥
 ॐ अयोरा ऋषयः सन्तु ॥ सर्वत्र सन्त्विति विप्राः प्रतिवचनं दद्युः ॥
 उत्सर्गकर्मणो न्यूनातिरिक्तदोषपरिहारार्थं नानानामगोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो
 भूयसीं दक्षिणां विभज्य संप्रददे ॥ अद्य छन्दसामुत्सर्गाङ्गभूतमृषिश्राद्धं
 परिपूर्णमस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णमिति द्विजाः ॥ ततः सह नोस्तु सह नोवतु
 सह नऽइदं वीर्यवदस्तु ब्रह्म ॥ इन्द्रस्तद्वेद येन यथा न विद्विषामहऽइति ॥
 उभाकवीयुवायो नो धर्मः परापतत ॥ परिसख्यस्य धर्मिणो विसख्यानि वि-
 सृजामहे ॥ इति च सर्वे जणेषुः ॥ विरताः स्म इति ब्रूयुः ॥ ततो नमस्कारः ॥
 तदेतद्वचाभ्युक्तं नमृषाश्रान्तं वदवन्ति देवाऽइति न ह वै वं विदुषः किञ्च नमृषा-
 श्रान्तं भवति तयोहास्यै तत्सर्वे देवाऽअवन्ति ॥ इति नमस्कारः ॥ ततो
 विसर्जनम् ॥ ॐ उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते देवयन्तं स्तवमहे ॥ उपप्रयन्तु मरु-
 तः सुदानवऽइन्द्रं प्राश्नन् भवामसाच ॥ ५६ ॥ ततः सप्तर्षीन् जलाशये प्लावयेत् ॥
 समुद्रं गच्छ स्वाहान्तरिक्षं गच्छ स्वाहा देवर्षिः संवितारं गच्छ स्वाहा मित्रा-
 वरुणौ गच्छ स्वाहा होरात्रे गच्छ स्वाहा छन्दाः ॥ ५७ ॥ गच्छ स्वाहा दद्यावापृथि-
 वी गच्छ स्वाहा अङ्गं गच्छ स्वाहा सोमं गच्छ स्वाहा दिव्यं नभो गच्छ स्वाहा-
 मिष्वैश्वानरं गच्छ स्वाहा मनो मे हार्दिषं गच्छ दिवन्ते धूमो गच्छ तु स्व-
 ज्योतिः पृथिवीं भस्मना पृण स्वाहा ॥ ५८ ॥ (स्वस्वप्रवरान्विसर्जयेत् ॥)
 अनेनाध्यायोत्सर्गाङ्गत्वेन कृतेन ऋषिपूजनतर्पणादिकर्मणा श्रीभगवान्ते-
 दपुरुषः प्रीयतां न मम ॥ एवम् उत्सर्गं विधाय त्रिरात्रं गुरुगृहे सर्वे
 शिष्या निवसेयुः ॥ उत्सर्गोत्तरं त्रिरात्रमध्ययनं न कुर्युः ॥

॥ इति ऋषिश्राद्धं समाप्तम् ॥

॥६९॥ अथातोऽध्यायोपाकर्महवनप्रयोगः-आचार्यः आचम्य प्राण-
 नायम्य आवसथ्याग्नेः पश्चात्शिष्यैश्च सह प्राङ्मुख उपविश्य आवसथ्ये स्वर्प-
 रमधिश्रित्य तत्र यवान्प्रक्षिप्य स्वर्परस्यावः अग्निं प्रज्वालय यवानां भर्जनं
 ते यवा धानाः ॥ आवसथ्याग्न्यभावे पृष्ठोदिविविधानसिद्धाग्नेः पश्चादि-
 त्यादि । तदभावे ग्राम्याग्निस्थापनम् । तद्यथा-अद्य तित्थौ अध्यायोपाकर्म-
 णि पञ्चभूसंस्कारपूर्वकं सञ्चितानामग्निस्थापनमहं करिष्ये । पञ्चभूसंस्कारपू-
 र्वकमग्निं प्रतिष्ठाप्य तदुपरि पूर्ववत् धानाभर्जनं कृत्वा भर्जनानन्तरं पृथ-
 क्करणं होमार्थं भक्षार्थञ्च ॥ एवं गुरुः प्राणायामत्रयं कृत्वा संकल्पं कुर्यात् ॥
 देशकालौ संकीर्त्य अमुकगोत्रः अमुकशर्मा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थम् अध्या-
 योपाकर्माहं करिष्ये ॥ वैकल्पिकपदार्थविधारणं कुर्यात् ॥ तत्र पौर्णमा-
 स्यामुपाकर्म ॥ ब्रह्मासनादारभ्य पर्युक्षणान्तकुशकंडिकां विधाय ॥ उप-
 कल्पनीयानि-विशेषः-प्रतिशिष्यं नव नव समिध आर्द्राः सपत्रा औदुम्ब-
 रस्य ॥ दधि भक्षणार्थम् ॥ लौकिकधानाः ॥ बाहुमात्रं हस्तमात्रं वा
 औदुम्बरकाष्ठस्य स्रुवः । तिलस्थापनस्थाने सर्पफणाकारमाकर्षफलम् ॥
 तिलाश्च ॥ ब्रह्मणाऽन्वारब्धः (तूष्णीम्) ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं
 प्रजापतये न मम ॥ ॐ इन्द्राय स्वाहा इदमिन्द्राय ० ॥ ॐ अग्नये ०
 इदमग्नये ० ॥ ॐ सोमाय ० इदं सोमाय ० ॥ अनन्वारब्धः ॥ ऋक्-ॐ पृ-
 थिव्यै स्वाहा इदं पृथिव्यै न मम ॥ ॐ अग्नये ० इदमग्नये ० ॥ ॐ ब्रह्मणे ०
 इदं ब्रह्मणे ० ॥ ॐ छन्दोभ्यः ० इदं छन्दोभ्यो ० ॥ यजुः-ॐ अन्तरिक्षाय ०
 इदमन्तरिक्षाय ० ॥ ॐ वायवे ० इदं वायवे ० ॥ ॐ ब्रह्मणे ० इदं ब्रह्मणे ० ॥
 ॐ छन्दोभ्यः ० इदं छन्दोभ्यो ० ॥ साम-ॐ दिवे ० इदं दिवे ० ॥ ॐ
 सूर्याय ० इदं सूर्याय ० ॥ ॐ ब्रह्मणे ० इदं ब्रह्मणे ० ॐ छन्दोभ्यः ०
 इदं छन्दोभ्यो ० ॥ अथर्व-ॐ दिग्भ्यः ० इदं दिग्भ्यो ० ॥ ॐ चन्द्रमसे ० इदं

चन्द्रमसे०॥ॐ ब्रह्मणे० इदं ब्रह्मणे०॥ॐ छन्दोभ्यः० इदं छन्दोभ्यो०॥ॐ
 प्रजापतये० इदं प्रजापतये०॥ॐ देवेभ्यः० इदं देवेभ्यो०॥ॐ ऋषिभ्यः०
 इदं ऋषिभ्यो०॥ॐ श्रद्धायै० इदं श्रद्धायै०॥ॐ मेधायै स्वाहा इदं मे-
 धायै०॥ॐ सदसस्पतये० इदं सदसस्पतये०॥ॐ अनुमतये० इदमनु-
 मतये०॥ एताः सप्तविंशत्याहुतयः आज्येन ॥ ततः प्रोक्षितधाना-
 भिधारणम् ॥ सुवेण धाना अवदाय ॥ॐ सदसस्पतिमद्भुतमिप्रयमि-
 न्द्रस्यकाम्यम्॥सन्निम्मेधामयासिपु९स्वाहा॥१३॥ इदं सदसस्पतये न-
 मः॥ततः उदुम्बरसमिञ्जितयमभिधार्य हस्ते गृहीत्वा उत्थाय प्राङ्मुखस्ति-
 ष्ठतः ॥ॐ तत्सवितु० स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ एवं द्वितीयां तृतीयां
 समिधं जुहुयात् ॥ ततः सर्वे उपाविशेयुः ॥ एवं प्रत्येकं धानाः समिञ्जि-
 तयं पुनरपि द्विवारं कुर्यात् ॥ ततः अपरधानाः तिस्रः तिस्रः गृहीत्वा ॥
 ॐ शन्नोभवन्तुवाजिनोहवेषुदुषतातामितद्वदंस्वर्काः॥१६॥ इति सर्वे प्राश्नीयुः॥द्विरा-
 कृदिरक्षा९सिसनेम्युस्मद्युयवन्नमीवा९॥१६॥ इति सर्वे प्राश्नीयुः॥द्विरा-
 चमनम् ॥ॐ दधिवक्राण्णोऽअकारिषञ्जिण्णोरश्वस्यद्वजिनं ॥
 सुरभिर्नोमुखांकरुच्यण्णोऽआयू९षितारिषत्॥१३॥ इति मंत्रेण दधि भक्षेयुः॥
 द्विराचमनम् ॥ ततः आचार्यो यावन्तं शिष्यगणम् आत्मन इच्छेत्तावत-
 त्तिलान्गणायित्वा आकर्षफलकेनावदाय ॐ तत्सवितुरिति वा शुक्र-
 ज्योतिरित्यनुवाकेन जुहुयात् ॥ इदं सवित्रे न मम ॥

अथ ब्रह्मणाऽन्वारब्धः ॥ ततो धानाभिः स्विष्टकृद्धोमः-ॐ अग्नये
 स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते न मम ॥ ततो भूरादिनवाहुतयः ॥
 ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये० ॥ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे० ॥ॐ स्वः
 स्वाहा इदं सूर्याय०॥ॐ त्वन्नोऽअग्ने०॥ इदमग्नीवरुणाभ्यां० ॥ॐ सत्त्व-
 न्नोऽअग्ने०॥ इदमग्नीवरुणाभ्यां० ॐ अयाश्चाग्ने०॥ इदमग्नये अयसे०॥ॐ

येतेशतंवरुणये० । इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः
 स्वर्केभ्यश्च न मम ॥ ॐ उदुत्तमं वरुण० । इदं वरुणायादित्यायादि-
 तये० ॥ ॐ प्रजापतये० इदं प्रजापतये० ॥ इत्याज्येन जुहुयात् ॥
 सर्वत्रैव अन्ते प्रोक्षणीपात्रे द्रव्यत्यागः ॥ ततः ज्यायुषं कुर्यात् ॥ ज्यायुषं
 जमदग्नेः इति ललाटे । कश्यपस्य ज्यायुषम् इति ग्रीवायाम् । येदेवेषु
 ज्यायुषम् इति दक्षिणबाहुमूले । तन्नोऽस्तु ज्यायुषम् इति हृदि ॥ संस्त-
 वप्रशिनम् ॥ आचमनम् ॥ पवित्राभ्यां मार्जनम् ॥ अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः ॥
 ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानम् ॥ ब्रह्मन् अस्योपाकर्मणोऽगतया विहितं पूर्णपात्रं
 प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ द्यौस्त्वा ददातु पृथिवी त्वा प्रतिगृह्णातु ॥ इति
 ब्रह्मा पठन्गृह्णीयात् ॥ प्रणीताविमोकः ॥ ॐ आपः शिवाः शिवतमाः
 शांताः शांततमास्तास्ते कृण्वन्तु भेषजम् ॥ उपयमनकुशैर्मार्जयेत् ॥ उप-
 यमनकुशानामग्नौ प्रक्षेपः ॥ तत्सावितु० इति त्रिः पठेत् ॥ पुनः इषेत्वादि
 ईशावास्यान्तम् ॥ व्रतमुपैष्यन्नित्यादिसंपूर्णमंत्रब्राह्मणयोरध्यायादि
 ब्रूयात् ॥ एवं सर्वं गुरुः शिष्याश्च पठित्वा ॥ ॐ सह नोस्तु सह नोवतु
 सह नऽइदं वीर्यवदस्तु ब्रह्म ॥ इन्द्रस्तद्वेद येन यथा न विद्विषामहे ॥ इति
 मंत्रं पठित्वा ॥ कृतैतत्कर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थम् आचार्याय दक्षिणां
 दातुमहमुत्सृजे ॥ ततो न्यूनातिरिक्तदोषपरिहारार्थं नानानामगोत्रेभ्यो
 ब्राह्मणेभ्यो भूयसीं दक्षिणां विभज्य दातुमहमुत्सृजे ॥ ततः प्रार्थना-प्रमा-
 दात्कुर्वतां कर्म प्रच्यवेताध्वरेषु यत् ॥ स्मरणादेव तद्विष्णोः सम्पूर्णं
 स्यादिति श्रुतिः ॥ यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु ॥ न्यूनं
 सम्पूर्णतां यातु सद्यो वन्दे तमच्युतम् ॥ विष्णवे नमः । विष्णवे नमः ।
 विष्णवे नमः ॥

॥ इति श्रावणीप्रयोगः समाप्तः ॥

॥ ७० ॥ अथ रक्षाबंधनविधिः ॥ रक्षाबंधनमस्यामेव पूर्णिमायां
भद्रारहितायां कार्यम् ॥ तत्रादौ अपराह्णे ॥ सर्पपाक्षतहेमसहितां विचित्रक्षौ-
मवस्त्रैर्वा कार्पासतंतुभिर्ग्राथितां शुभां रक्षापोटलिकां शुद्धभाजने संस्थाप्य
कुंकुमाक्षतैरभ्यर्च्य ब्राह्मणान्संपूज्य दक्षिणाभिः संतोष्य पूर्वमुखो ब्राह्म-
णद्वारा रक्षाबंधनं कुर्यात् ॥ तत्र मंत्रः ॥ येन बद्धो बळी राजा दानवेन्द्रो
महाबलः । तेन त्वामभिवध्नामि रक्षे मा चळ मा चळ ॥ १ ॥ इति ।
अनेन विधिना यस्तु रक्षाबंधं समाचरेत् ॥ स सर्वदोषरहितः सुखी
संवत्सरं भवेत् ॥ २ ॥ इति रक्षाबंधनविधिः ॥

॥ ७१ ॥ अथ शिवपार्थिवेश्वरचिन्तामणिपूजाप्रयोगः ॥
तत्रादौ प्रातर्नित्यकर्म समाप्य उदीच्यां दिशि मृत्तिकानयनार्थं गत्वा
तत्र भूमिपूजनम्—आगच्छ पृथिवि देवि त्वद्रूपमृत्तिकामिमाम् । गृहि-
ष्यामि हि लिङ्गार्थं प्रसन्ना भव सर्वदा ॥ ॐ भूम्यै नमः सकलपूजार्थं
गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ इति संपूज्य ॥ “ ॐ भूम्यै नमः ” इति
नमस्कृत्य ईशानभागस्थितां मृत्तिकां शस्त्रेण खनित्वा अष्टाङ्गुलां बहि-
र्निष्कास्य तदधःस्थमृत्तिकाग्रहणम्—ॐ उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन
शतबाहुना ॥ मृत्तिके त्वां च गृह्णामि प्रजया च धनेन च ॥ “ ॐ हराय नमः ”
इति मंत्रेण शमीगर्भस्थाम् अश्वत्थमूलस्थां वा मृत्तिकामादाय तूष्णीं
गृहमागत्य पवित्रभूमौ निधाय कुशादिविहितासने उदङ्मुख उपाविश्य

१ लिङ्गमानं मंत्रमहोदधौ—अङ्गुष्ठमानादधिकं वितत्यवधि सुंदरम् । पार्थिवं तु भवेत्लिङ्गं न
न्यूनं नाधिकं च तत् ॥ अथ पार्थिवेश्वरमण्डलाकृतिः—भानुवासरे सूर्याकृतिः । चन्द्रवासरे नाग-
पाशम् । भौमवासरे त्रिकोणाकृतिः । सौम्यवासरे कच्छपाकृतिः । गुरुवासरे समचतुरस्रम् । भृगु-
वासरे पञ्चकोणाकृतिः । मन्दवासरे धनुषाकृतिः ॥

भस्मत्रिपुंड्ररुद्राक्षधारणं च कुर्यात् । “ॐ नमः शिवाय ” इत्यनेनाचम्य
 प्राणानायम्य भूपार्थना—ॐ पृथिव त्वया० । पवित्रं कुरु चासनम् ॥
 भूतशुद्धिः—अपसर्पन्तु० । अपक्रामन्तु० । ततः सुमुखश्चेत्यादिगणपति-
 स्मरणं कृत्वा सङ्कल्पः—अद्यपूर्वोच्चारित० एवं ग्रहगणविशेषणविशिष्टा-
 यां शुभपुण्यतिथौ ममोपात्तदुरितक्षयद्वारा त्रिविधतापोपशमनार्थं चतुर्वि-
 धपुरुषार्थफलप्राप्त्यर्थम् अमुककामनासिद्ध्यर्थं श्रीसदाशिवप्रीत्यर्थं च
 यथामिलितोपचारद्रव्यैः न्यासपूर्वकं श्रीपार्थिवलिङ्गपूजनमहं करिष्ये ।
 तत्रादौ लिङ्गसंघटनं वरुणपूजनं च करिष्ये ॥ इति संकल्प्य मृत्तिकाचूर्ण-
 करणम्—ॐ सद्योजातंप्रपद्यामिसद्योजाताय वै नमोनमः । भवेभवेनाति-
 भवेभवस्वमांभवोद्भवाय नमः । इति मंत्रेण चूर्णं कृत्वा जलसेचनम्—
 ॐ वामदेवाय नमोज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमोरुद्राय नमः कालाय नमः कलवि-
 करणाय नमो बलविकरणाय नमो बलाय नमो बलप्रमथनाय नमः सर्वभूतद-
 मनाय नमो मनोन्मनाय नमः ॥ ततो मृज्जलैक्यकरणम्—ॐ अघोरेभ्योऽथ-
 घोरेभ्यो घोरघोरतरेभ्यः । सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो नमस्तेऽस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥
 ततः पिण्डीकरणम्—ॐ तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः
 प्रचोदयात् ॥ ततो लिङ्गसंघटनम्—ॐ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः
 सर्वभूतानाम् । ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोऽधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मेऽस्तु
 सदाशिवोम् । ततः पवित्रीकृतवामहस्ते वेदिकायां ताम्रपात्रे वा
 बिल्वपत्रं निधाय तदुपरि यवाक्षतपुष्पसहितलिङ्गस्थापनम्—ॐ
 सद्यः समस्ताघनाशनाय पिनाकधृष्णवे नमः ॥ इति संस्थाप्य दक्षिण-
 हस्तस्यानामिकया स्पर्शं कृत्वा प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात्—ॐ आँ ह्रीँ क्रौँ यँ रँ लँ वँ
 शँ षँ सँ हँ सः सोहं शिवस्य प्राणाः । ॐ आँ ह्रीँ क्रौँ यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ सः सोहं

शिवस्य जीव इह स्थितः । ॐ आँह्रीँक्रौँयँरँलँवँशँषँसँहँसः सोहं शिवस्य
 सर्वेन्द्रियाणि इहागत्य सुखं चिरं तिष्ठन्तु स्वाहा । भो शिव इहागच्छ
 इह तिष्ठ ॥ ततः स्ववामभागे जलपूरितकलशं दक्षिणभागे पूजोपहारं
 च निधाय कलशपूजनम्—ॐ कलशस्य मुखे० ॥ इति अङ्कुशमुद्रया
 सूर्यमंडलात्सर्वाणि तीर्थान्यावाह्य गन्धाक्षतपुष्पैः संपूज्य वं इति बीजेन
 धेनुमुद्रया अमृतीकृत्य मूलमंत्रेण अष्टवारम् अभिमन्त्र्य तेन कलशोदकेन
 आत्मानं पूजोपहारं च प्रोक्षयेत् ॐ तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि ।
 तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥ इति प्रोक्ष्य गणपतिं षोडशोपचारैः संपूज्य
 न्यासाः—ॐ अस्य श्रीपार्थिवेश्वरचिन्तामणिविद्यामंत्रस्य निग्रहानुग्र-
 हकर्ता ब्रह्मा ऋषिः । कामदुघा देवता । गायत्रीच्छन्दः । शीघ्रवरदस्वरूपिणी
 श्रीपार्थिवेश्वरचिन्तामणिदेवता ह्रौं बीजं ह्रीं शक्तिः नमः कीलकं
 मम चतुर्विधफलप्राप्तये श्रीपार्थिवेश्वरचिन्तामणिन्यासे पूजने च
 विनियोगः ॥ ॐ निग्रहानुग्रहकर्त्रे ब्रह्मणे नमः शिरसि । ॐ कामदुघा-
 देवतायै नमो हृदि । ॐ गायत्रीच्छन्दसे नमो मुखे । ॐ शीघ्रवरदस्व-
 रूपिणीश्रीपार्थिवेश्वरचिन्तामणिदेवतायै नमो हृदये । ॐ ह्रौं बीजाय नमो
 गुह्ये । ॐ ह्रीं शक्तये नमः पादयोः । ॐ नमः कीलकाय नमः
 सर्वाङ्गे ॥ करन्यासः—ॐ ह्रौं ह्रीं सर्वशक्तिधाम्ने शिवाय अङ्गुष्ठाभ्यां नमः ।
 ॐ ह्रौं ह्रीं सर्वशक्तिधाम्ने शिवाय तर्जनीभ्यां नमः । ॐ ह्रौं ह्रीं नित्यमलुप्त-
 शक्तिधाम्ने शिवाय मध्यमाभ्यां नमः । ॐ ह्रौं ह्रीं सर्वज्ञानशक्तिधाम्ने शि-
 वाय अनामिकाभ्यां नमः । ॐ ह्रौं ह्रीं नित्यानन्दशक्तिधाम्ने शिवाय कनि-
 ष्ठिकाभ्यां नमः । ॐ ह्रौं ह्रीं अनन्तशक्तिधाम्ने शिवाय करतलकरपृष्ठाभ्यां

नमः॥ षडङ्गन्यासः—ॐ हौं ह्रीं सर्वशक्तिधाम्ने शिवाय हृदयाय नमः॥ ॐ
 हौं ह्रीं सर्वशक्तिधाम्ने शिवाय शिरसे स्वाहा॥ ॐ हौं ह्रीं नित्यमलुप्तशक्तिधाम्ने
 शिवाय शिखायै वषट्॥ ॐ हौं ह्रीं सर्वज्ञानशक्तिधाम्ने शिवाय कवचाय
 हुम्॥ ॐ हौं ह्रीं नित्यानन्दशक्तिधाम्ने शिवाय नेत्रत्रयाय वौषट्॥
 ॐ हौं ह्रीं अनन्तशक्तिधाम्ने शिवाय अस्त्राय फट्॥ इति न्यासान्विधाय
 ध्यानम्—ध्यायेन्नित्यं महेशं रजतगिरिनिभं चारुचन्द्रावतंसं रत्नाक-
 ल्पोज्ज्वलाङ्गं परशुमृगवराभीतिहस्तं प्रसन्नम्॥ पद्मासीनं समन्तात्स्तुतम्-
 मरगणैर्व्याघ्रकृत्तिं वसानं विश्वाद्यं विश्ववद्यं निखिलभयहरं पञ्चवक्त्रं
 त्रिनेत्रम्॥ इति रुद्ररूपमात्मानं ध्यात्वा मानसिकपूजां कुर्यात्—“ॐ नमः
 शिवाय” मानसिकचन्दनपुष्पधूपदीपनैवेद्यानि कल्पयामि॥ ततः स्वहृ-
 दयकमलात्कुण्डालिनीमार्गेण ब्रह्मरंध्रद्वारा लिङ्गे आगतम् आत्मरूपं परं
 शिवं संभाव्य आवाहयेत्॥ आवाहनम्—ॐ भूः पुरुषमावाहयामि॥ ॐ भुवः
 पुरुषमावाहयामि॥ ॐ स्वः पुरुषमावाहयामि॥ आयातु भगवान्महादेवः॥
 सप्तमुद्राः—ॐ आवाहितो भव॥ स्थापितो भव॥ सन्मुखो भव॥ सन्निरुद्धो
 भव॥ विमलीकृतो भव॥ अवगुण्ठितो भव॥ अमृतीकृतो भव॥ इत्या-
 वाह्य आसनम्—ॐ हौं ह्रीं जूं सः ॐ सद्योजातं प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमो
 नमः आसनं समर्पयामि॥ ॐ हौं ह्रीं जूं सः ॐ भवे भवे नाति भवे भवस्व
 माम् पाद्यं सम०॥ ॐ हौं ह्रीं जूं सः ॐ भवोद्भवाय नमः अर्घ्यं सम०॥
 ॐ हौं ह्रीं जूं सः ॐ वामदेवाय नमः आचमनं सम०॥ ॐ हौं ह्रीं जूं सः ॐ ज्ये-
 ष्ठाय नमः मधुपर्कं सम०॥ पयो दधि घृतं चैव मधु च शर्करान्वितम्॥

पश्चामृतं मयाऽऽनीतं स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं जूं सः शिवाय नमः
 पश्चामृतस्नानं सम० ॥ पश्चामृतस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानम् आचमनीयं
 सम० ॥ सकलपश्चामृतस्नानपूजापरिपूरणार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि सम० ॥
 उत्तरे निर्माणं विस्तृत्य । ॐ सद्योजातं ० इत्यादिपञ्चभिर्मन्त्रैः रुद्रमन्त्रैर्वा
 ॐ नमः शम्भवाय च ० इत्येकेनैव मन्त्रेण वा अभिषेकं कृत्वा (सुगन्ध-
 युतजलार्द्रपुष्पेण सेचनमेवात्राभिषेकः) तर्पणम्—ॐ भवं देवं तर्प-
 यामि । ॐ सर्वं देवं तर्प० । ॐ ईशानं देवं तर्प० । ॐ पशुपतिं देवं
 तर्प० । ॐ उग्रं देवं तर्प० । ॐ रुद्रं देवं तर्प० । ॐ भीमं देवं तर्प० ।
 ॐ महान्तं देवं तर्प० । ॐ भवादिदेवानाम् अष्टौ पत्नीस्तर्प० ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं-
 जूं सः ॐ श्रेष्ठाय नमः वस्त्रं कौपीनं सम० ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं जूं सः ॐ रुद्राय नमः
 यज्ञोपवीतं सम० ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं जूं सः ॐ कालाय नमः चन्दनं सम० ॥
 ॐ ह्रीं ह्रीं जूं सः ॐ कलविकरणाय नमः अक्षतान्सम० ॥ त्रिदलं त्रिगु-
 णाकारं त्रिनेत्रं च त्रिवर्गदम् । त्रिजन्मपापसंहारमेकविल्वं शिवार्पणम् ॥
 ॐ ह्रीं ह्रीं जूं सः ॐ वलविकरणाय नमः विल्वपत्राणि पुष्पाणि च सम० ॥
 ॐ ह्रीं ह्रीं जूं सः ॐ वलाय नमः धूपमाघ्रापयामि ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं जूं सः ॐ वल-
 प्रमथनाय नमः दीपं दर्शयामि ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं जूं सः ॐ सर्वभूतदमनाय नमः
 नैवेद्यं निवेदयामि ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं जूं सः ॐ मनोन्मनाय नमः आचमनं समर्प-
 यामि ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं जूं सः ॐ शम्भवे नमः ताम्बूलं सम० ॥ ॐ
 ह्रीं ह्रीं जूं सः ॐ शम्भवे नमः दक्षिणां सम० ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं जूं सः
 ॐ शम्भवे नमः नीराजनं सम० ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं जूं सः ॐ शम्भवे नमः पुष्पा-

अलिं सम० ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं जूं सः ॐ शम्भवे नमः प्रदाक्षिणां नमस्कारांश्च
 सम० ॥ अष्टमूर्तिपूजनम् पूर्वे-भवाय क्षितिमूर्तये नमः ॥ ईशान्या-
 श्वाय जलमूर्तये नमः । उत्तरे-रुद्राय अग्निमूर्तये नमः । वायव्याम्-
 उग्राय वायुमूर्तये नमः । पश्चिमे-भीमाय आकाशमूर्तये नमः । नैर्ऋत्या-
 पशुपतये यजमानमूर्तये नमः । दक्षिणे-महादेवाय सोममूर्तये नमः ।
 आग्नेय्याम्-ईशानाय सूर्यमूर्तये नमः । इति अष्टादिक्षु गन्धाक्षतपुष्पैः
 संपूज्य यथाशक्तिशिवपञ्चाक्षरमंत्रं जपित्वा जपार्पणम्—अनेन जपेन
 शिवः प्रीयताम् । प्रार्थना—शान्तं पद्मासनस्थं शशिधरमुकुटं पञ्चवक्त्रं
 त्रिनेत्रं शूलं वज्रं च खड्गं परशुमभयदं दक्षिणाङ्गे वहन्तम् । नागं
 वाशं च घंटां डमरुकसहितं चाङ्कुशं वामभागे नानालङ्कारयुक्तं स्फटिक-
 भणिनिभं पार्वतीशं नमामि ॥ १ ॥ करधरणकृतं वाक्कायजं कर्मजं
 वा श्रवणनयनजं वा मानसं वाऽपराधम् । विहितमविहितं वा सर्वमेत-
 त्क्षमस्व जय जय करुणान्धे श्रीमहादेव शंभो ॥ २ ॥ इति संप्रार्थ्य
 “ॐ प्रयातु भगवान्महादेवः” इति विसृज्य निर्माल्यमभिवन्द्य ॥ अर्पणम्-
 अत्राय० अनेन पार्थिवलिङ्गपूजनकृतेन श्रीसाम्बसदाशिवः प्रीयताम् ॥
 ततो निर्णेजनोदकं पात्रे आदाय पिबेत्—कालमृत्युहरं पुण्यं ब्रह्महत्या-
 विनाशनम् । व्याधिघ्नं पुण्यदं पास्ये शिवनिर्णेजनोदकम् ॥ इति निर्मा-
 ल्यपुष्पादिकं लिंगं च नद्यादौ जलमध्ये क्षिपेत् ॥

॥ इति शिवपार्थिवेश्वरचिन्तामणिपूजाप्रयोगः ॥

॥ ७२ ॥ अथ गायत्रीपुरश्चरणप्रयोगः ॥

कर्ता प्रारंभात्पूर्वदिने नित्यकर्म सामान्य सुमुहूर्ते गृहे तीर्थादौ बिल्व-
 वृक्षाश्रये वा गत्वा । आचम्य प्राणानायम्य ॥ देशकालौ संकीर्त्य

करिष्यमाणगायत्रीपुरश्चरणे अधिकारसिद्धयर्थं कृच्छ्रत्रयममुकप्रत्या-
 न्नायद्वारा अहमाचरिष्ये ॥ इति संकल्प्य धेनुदानहोमसुवर्णादिप्रत्या-
 न्नायविधिना कृच्छ्राणि संपादयेत् ॥ पुनर्देशकालौ संकीर्त्य मम सक-
 लपापक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं चतुर्विंशतिलक्षजपात्मकं गायत्री-
 पुरश्चरणं स्वयं विप्रद्वारा वाऽहं करिष्ये ॥ तदंगत्वेन गणपतिपूजनं स्वास्ति-
 पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं नान्दीश्राद्धमाचार्यादिजपकर्तृवरणं च करि-
 ष्ये ॥ इति संकल्प्य सुमुखश्चेत्यादिना गणपतिपूजनादि नान्दीश्राद्धान्तं
 च विधाय नान्दीश्राद्धान्ते “सविता प्रीयताम्” इति पठित्वा देशकालौ
 संकीर्त्य गायत्री पुरश्चरणे “जपकर्तारं त्वामहं वृणे” इति पृथक् पृथक् स्वयं
 जपार्थं विप्रान्वृणुयात् ॥ ततस्तान्वस्त्रासनकमंडलुमालादिभिः संपूज्य देव-
 ताः प्रार्थयेत् ॥ सूर्यः सोमो यमः कालः संध्ये नूतान्यहः क्षपा ॥ पवमानो
 दिक्पतिर्भूराकाशं खेचरामराः ॥ ब्रह्मशासनमास्थाय कल्पध्वमिह सन्नि-
 धिम् ॥ इति पठित्वा ततः कुशाद्यासनोपविष्टः पवित्रपाणिराचम्य देशकालौ
 स्मृत्वा अमुकगोत्रोऽमुकशर्माऽहममुकशर्मणो मम यजमानस्य वा सकल-
 पापक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं गायत्रीपुरश्चरणान्तर्गतामुकसंख्या-
 परिमितगायत्रीजपं करिष्ये ॥ इति प्रत्यहं जपार्थं संकल्प्य ॥ पूर्वोक्तरीत्या
 भूतशुद्ध्यादिमहान्यासान् कृत्वा भगवत्याः श्रीगायत्रीदेव्याश्च पूजनमपि
 निर्वर्त्य जपार्थं ब्राह्मणान् उपवेश्य शापमोचनं चतुर्विंशतिमुद्राणां प्रद-
 र्शनादिकञ्च समाप्य मूलमंत्रेण आचमनं प्राणायामञ्च कृत्वा न्यासाञ्च
 कुर्यात् ॥ ॐ तत्सवितुरिति गायत्र्या विश्वामित्रऋषिः सविता देवता गायत्री
 छंदः जपे विनियोगः ॥ ॐ विश्वामित्राय ऋषये नमः शिरसि ॥ ॐ गायत्री-
 छंदसे नमो मुखे । ॐ सवितृदेवतायै नमो हृदि ॥ इति न्यस्य ॐ तत्स-
 वितुरित्यंगुष्ठाभ्यां नमः ॥ ॐ वरेण्यं तर्जनीभ्यां नमः ॥ ॐ भर्गो देवस्य

मध्यमाभ्यां न०॥ ॐ धीमह्यनामिकाभ्यां नमः॥ ॐ धियो योनः कनिष्ठिका-
 भ्यां नमः॥ ॐ प्रचोदयात् करतलकरपृष्ठाभ्यां न०॥ इति करन्यासं कृत्वा एव-
 मेव हृदयादिषडंगन्यासं कुर्यात् । स यथा—ॐ तत्सवितुरिति हृदयाय नमः
 ॥१॥ ॐ त्ररेण्यमिति शिरसे स्वाहा ॥२॥ ॐ भर्गो देवस्येति शिखायै वषट्
 ॥३॥ ॐ धीमहीति कवचाय हुं ॥ ४ ॥ ॐ धियो योनः इति नेत्रयोर्वौषट्
 ॥५॥ ॐ प्रचोदयादिति अस्त्राय फट् ॥६॥ ततो जपार्थं रुद्राक्षमालां मूल-
 मन्त्रेण संप्रोक्ष्य ॐ मां माले महामाये सर्वशक्तिस्वरूपिणि । चतुर्वर्गस्त्व-
 यि न्यस्तस्तस्मान्मे सिद्धिदा भव । इति प्रार्थ्य ॥ ॐ अविघ्नं कुरु माले
 त्वं गृह्णामि दक्षिणे करे ॥ जपकाले च सिद्धयर्थं प्रसीद मम सिद्धये ॥
 इति तामादाय मंत्रदेवतां सवितारं ध्यायन् हृदयसमीपे मालां धारयन्
 मंत्रार्थं स्मरन्मध्यादिनावधि जपेत् ॥ अतित्वरायां सार्द्धत्रयप्रहरावधि
 जप्त्वाऽन्ते पुनः प्रणवमुक्त्वा “ॐ त्वं माले सर्वदेवानां प्रीतिदा शुभदा
 भव ॥ शिवं कुरुष्व मे भद्रे यशो वीर्यं च सर्वदा ” ॥ १ ॥ इति मालां
 शिरसि निधाय त्रिः प्राणानायम्य पूर्वोक्तं न्यासत्रयं कृत्वा सुरभिर्ज्ञानं
 इति अष्टौ मुद्राः प्रदर्शयेत् । जपमीश्वरायार्पयेत् ॥ प्रत्यहं समानसंख्यया
 एव जपो न तु न्यूनधिकः॥ उत्तमजपो द्विसाहस्रः मध्यमः सार्द्धद्विसाहस्रः
 अधमस्त्रिसाहस्रो ज्ञेयः ॥ एवं पुरश्चरणजपसमाप्तौ होमः ॥ पुरश्चरणसां-
 गतासिद्धयर्थं होमविधिं करिष्ये ॥ इति संकल्प्य अग्निं प्रतिष्ठाप्य पीठे कळ-
 शस्थापनान्तं सूर्यादिनवग्रहपूजनादि कर्म कृत्वा कुशकण्डिकां कुर्यात् ॥
 ततः आज्यभागांते इदं हवनीयद्रव्यमन्वाधानोक्तदेवताभ्योऽस्तु न
 ममेति यजमानद्वारा त्यागं कृत्वा अर्कादिसमिच्चर्वाज्याहुतिभिर्ग्रहो-
 मं संपाद्य प्रधानदेवतां सवितारं चतुर्विंशतिसहस्रतिलाहुतिभिस्त्रिसहस्रसं-
 ख्यकाभिः पायसाहुतीत्योदनाहुतिभिर्घृतमिश्रतिलाहुतिभिर्दूर्वाहुतिभिः

अश्वत्थोदुम्बरपुष्पवरसमिधाहुतिभिश्च हुत्वा शेषेण स्विष्टकृद्धोमं कुर्यात्॥
होमे सप्रणवव्याहृतिरहिता स्वाहांता गायत्री॥ दूर्वात्रयस्यैकाहुतिः॥ दूर्वास-
मिधो दधिमध्वाज्याक्ताः । ततो होमांते बलिदानं कृत्वा यजमानस्याभि-
षेकः कार्यः । तत प्रतिलक्षं सुवर्णनिष्कत्रयं तदर्धं वा शक्त्या वा दक्षिणा॥
होमांते जले देवं सवितारं संपूज्य होमसंख्यादशांशेन २४०० गायत्र्यंते
“सवितारं तर्पयामि” इत्युक्त्वा तर्पणं कार्यम्॥ तर्पणदशांशेन २४०० गाय-
त्र्यन्ते “आत्मानमभिषिचामि नमः” इतियजमानमूर्ध्न्यभिषेकः॥ होमतर्प-
णभिषेकाणां मध्ये यदेव न संभवति तत्स्थाने तत्तद्विगुणो जपः कार्यः॥
अभिषेकसंख्यादशांशेन विप्रभोजनम्॥ पुरश्चरणं संपूर्णमस्त्विति विप्रान्
वाचयित्वा ईश्वरार्पणं कार्यम् । प्रत्यहं यज्जाग्रत इति शिवसङ्कल्पमंत्रस्य
त्रिः पाठः ॥ कर्त्ता ब्राह्मणैः सह हविष्याशी सत्यवाक् अघःशायी ब्रह्म-
चारी भवेत् ॥ विष्णुशयनमासेषु पुरश्चरणं न कार्यम् ॥ तीर्थादौ शीघ्रं
सिद्धिः । बिल्ववृक्षाश्रयेण जपे एकाहात्सिद्धिः ॥

॥ इति गायत्रीपुरश्चरणप्रयोगः ॥

॥ ७३ ॥ अथ चतुर्विंशतिगायत्र्यः ॥

ब्रह्मगायत्री-ॐ तत्सवितु ॥ १ ॥ विष्णु-ॐ नारायणाय विद्महे । वासुदेवाय धीमहि ॥
तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ॥ २ ॥ शिव-ॐ तत्पुरुषाय विद्महे । महादेवाय धीमहि ॥ तन्नो रुद्रः
प्रचोदयात् ॥ ३ ॥ राम-ॐ दाशरथाय विद्महे । सीतावराय धीमहि ॥ तन्नो रामः प्रचोद-
यात् ॥ ४ ॥ लक्ष्मण-ॐ दाशरथाय विद्महे । उर्मिलेशाय धीमहि ॥ तन्नो लक्ष्मणः प्रचोदयात्
॥ ५ ॥ कृष्ण-ॐ देवकीनन्दयाय विद्महे । वासुदेवाय धीमहि ॥ तन्नः कृष्णः प्रचोदयात् ॥ ६ ॥
नृसिंह-ॐ नृसिंहाय विद्महे । वज्रदंताय धीमहि ॥ तन्नो नृसिंहः प्रचोदयात् ॥ ७ ॥ जल-ॐ
जलविधाय विद्महे । नीलपुरुषाय धीमहि ॥ तन्नोऽम्बु प्रचोदयात् ॥ ८ ॥ सूर्य-ॐ भास्कराय
विद्महे । दिवाकराय धीमहि ॥ तन्नः सूर्यः प्रचोदयात् ॥ ९ ॥ अग्नि-ॐ महाज्वालाय विद्महे ।
अग्निमन्त्राय धीमहि ॥ तन्नः अग्निः प्रचोदयात् ॥ १० ॥ पृथ्वी-ॐ पृथ्वीदेव्यै च विद्महे । धरा-

भूर्तये धीमहि ॥ तन्नः पृथ्वी प्रचोदयात् ॥ ११ ॥ नारायण०-ॐ नारायणाय विद्महे । शेषशायि-
ने धीमहि ॥ तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ॥ १२ ॥ हनुमद्गा०-ॐ अंजनोजाय विद्महे । वायुपुत्राय
धीमहि ॥ तन्नो वीरः प्रचोदयात् ॥ १३ ॥ गरुडगा०-ॐ तत्पुष्पाय विद्महे । स्वर्णपक्षाय धी-
महि ॥ तन्नो गरुडः प्रचोदयात् ॥ १४ ॥ देवी०-ॐ देव्यै ब्रह्माण्यै विद्महे । महाशक्त्यै च
धीमहि ॥ तन्नो देवी प्रचोदयात् ॥ १५ ॥ गोपालगा०-ॐ गोपीप्रियाय विद्महे । वासुदेवाय
धीमहि ॥ तन्नो गोपः प्रचोदयात् ॥ १६ ॥ परशुराम०-ॐ जामदग्न्याय विद्महे । महावीराय
धीमहि ॥ तन्नो विप्रः प्रचोदयात् ॥ १७ ॥ तुलसी०-ॐ तुलसीपत्रायै विद्महे । विष्णुप्रियायै
धीमहि ॥ तन्नो वृन्दा प्रचोदयात् ॥ १८ ॥ गुरु०-ॐ परब्रह्मणे विद्महे । गुरुदेवाय धीमहि ॥
तन्नो गुरुः प्रचोदयात् ॥ १९ ॥ आकाश०-ॐ आकाशाय विद्महे । नभोदेवाय धीमहि । तन्नो खं
हि प्रचोदयात् ॥ २० ॥ चन्द्र०-ॐ क्षीरपुत्राय विद्महे । अमृतत्वाय धीमहि ॥ तन्नश्चन्द्रः प्रचो-
दयात् ॥ २१ ॥ हंस०-ॐ परमहंसाय विद्महे । महत्तत्वाय धीमहि ॥ तन्नो हंसः प्रचोदयात्
॥ २२ ॥ लक्ष्मी०-ॐ महालक्ष्म्यै च विद्महे । विष्णुप्रियायै धीमहि ॥ तन्नो लक्ष्मीः प्रचोदयात्
॥ २३ ॥ गंगा०-ॐ भागीरथ्यै च विद्महे ॥ विष्णुपत्न्यै च धीमहि ॥ तन्नो गंगा प्रचोदयात् ॥
॥ २४ ॥ इति चतुर्विंशतिगायत्र्यः ॥

॥ ७४ ॥ शताक्षरागायत्रीमन्त्रः ॥ ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ।
धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ॐ जातवेदसे सुनवामसो ममरातीयतो निदहाति वेदः । सनः पर्वदति-
दुर्गाणि विश्वानावेव सिन्धुदुरितात्यग्निः ॥ ॐ त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारि-
मिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥

॥ ७५ ॥ वेदाधिकाररहितानां गायत्रीमन्त्रः ॥ ॐ यो देवः सविताऽस्माकं
मनः प्राणेन्द्रियक्रियाः ॥ प्रचोदयति तद् भर्गो वरेण्यं समुपास्महे ॥

॥ ७६ ॥ जपसिद्ध्यर्थे नियमाः ॥ शान्तः स्वरासंयुक्तो बिन्दुभूषितमस्तकः । प्रसा-
दाख्यो मनुः प्रोक्तो भजतां कल्पभूषहः । मनःसंवरणं शौचं मोनं मन्त्रार्थचिन्तनम् । अव्यग्रत-
मनिर्वेदो जपसंपत्तिहेतवः ॥ धीरो धृतव्रतो मौनी जितक्रोधो जितेन्द्रियः । धौतवासास्त्वधः-
शायी रुद्रलोके महीयते ॥

॥ ७७ ॥ जपफलम् ॥ - गृहे चैकगुणः प्रोक्तो गोष्ठे दशगुणः स्मृतः । अयुतं पर्वते
पुण्यं नद्यां लक्षगुणो जपः ॥ कोटिदेवालये प्राप्ते अनन्तः शिवसन्निधौ । एवं यः प्रत्यहं
कुर्याच्छिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ यस्मिन् स्थाने जपं कृत्वा शक्नोति हरति तज्जपम् । तन्मृदा लक्षम्
कुर्वीत ललाटे तिलकाकृति ॥

॥ ७८ ॥ अथ संतानगोपालमंत्रजपविधिः ॥

अस्य श्रीसंतानगोपालमंत्रस्य श्रीनारद ऋषिः । अनुष्टुप्छन्दः ।
श्रीकृष्णो देवता । ग्लौं बीजम् । नमः शक्तिः ॥ धम (यजमानस्य वा)
संतानगोपालप्रसादासिद्धयर्थं जपे विनियोगः ॥ न्यासः—ॐ देवकीसुत
गोविंद हृदयाय नमः ॥ ॐ वासुदेव जगत्पते शिरसे स्वाहा ॥ ॐ देहि
मे तनयं कृष्ण शिखायै वषट् ॥ ॐ त्वामहं शरणं गतः कवचाय हुम् ॥
ॐ नमः अस्त्राय फट् ॥ अथ ध्यानम् ॥ ॐ वैकुण्ठतेजसा दीप्तमर्जुनेन
समन्वितम् ॥ सपर्ययंतं विप्राय नष्टानानाथ बालकान् ॥ १ ॥ मंत्रोद्धारः ॥
ॐ (श्रीं ह्रीं क्लीं ग्लौं) देवकीसुत गोविंद वासुदेव जगत्पते । देहि मे
तनयं कृष्ण त्वामहं शरणं गतः ॥ १ ॥ (मंत्रमहोदधौ) लक्षं जपो-
ऽयुतं होमस्तिलैर्मधुरसंयुतैः ॥ अर्चा पूर्वोदिता चैवं मंत्रः पुत्रप्रदो
नृणाम् ॥ १ ॥ इति मूलमन्त्रः ॥ इति संतानगोपालमंत्रजपविधिः समाप्तः ॥

॥ ७९ ॥ अथ (सर्वारिष्टशान्त्यर्थं) महामृत्युञ्जयजपविधिः ॥

आसने उपविश्य शिरसां बद्धा रुद्राक्षमालां भस्मपवित्रे च धृत्वा आच-
म्य प्राणानायम्य ललाटे तिलकं कृत्वा शान्तिपाठं पठित्वा गणेशादीन्-
पस्कृत्य सुमुखश्चेत्यादि पठित्वा देशकालौ सङ्कीर्त्य अद्येत्यादि ० मम यज-
मानस्य वा शरीरे स्थितस्य अतिकुरोगस्य समूलनाशनेन अपमृत्युनिवार-
णार्थं क्षिप्रमारोग्यप्राप्त्यर्थं विषमस्थानस्थितसकलारिष्टनिवृत्तये श्रीमृत्यु-
ञ्जयदेवताप्रीत्यर्थम् अमुकप्रणवयुतमहामृत्युञ्जयजपं स्वयं ब्राह्मणद्व-
ारा वा अमुकसंख्ययाऽहं करिष्ये ॥ तदङ्गत्वेन गणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं

१ चर्ज्यब्राह्मणाः—काणः कुशौ सदाऽश्चदः स्वयंभूः श्यामदन्तकः । क्लीबोऽपि
पतितः कृष्णः कुन्धली शास्त्रवर्जितः ॥

मातृकापूजनं वसोर्धारायुष्यमन्त्रजपं नान्दीश्राद्धम् आचार्यादिवरणं च
 करिष्ये ॥ इति सङ्कल्प्य ब्राह्मणवरणान्तं कृत्वा हस्ते जलमादाय-अस्य
 श्रीमहामृत्युञ्जयमन्त्रस्य वसिष्ठऋषिः श्रीमृत्युञ्जयरुद्रो देवता अनुष्टुप्छन्दः
 हौं बीजं जूं शक्तिः सः कीलकं मृत्युञ्जयप्रीत्यर्थे जपे विनियोगः ॥ इति
 संकल्प्य यथाशक्ति न्यासान् कुर्यात् यथा-वसिष्ठऋषये नमः शिरसि ।
 अनुष्टुप्छन्दसे नमः मुखे । श्रीमहामृत्युञ्जयरुद्रदेवतायै नमः हृदये ।
 हौं बीजाय नमः गुह्ये । जूं शक्तये नमः पादयोः । सः कीलकाय नमः
 सर्वाङ्गेषु ॥ ॐ त्र्यम्बकम् अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । ॐ अजामहे तर्जनीभ्यां नमः ।
 ॐ सुगन्धिं पुष्टिवर्द्धनं मध्यमाभ्यां नमः । ॐ उर्वारुकमिव बन्धनात्
 अनामिकाभ्यां नमः । ॐ मृत्योर्मुक्षीय कनिष्ठिकाभ्यां नमः । ॐ मामृतात्
 करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ॥ एवं हृदयादि ॥ ॐ त्र्यम्बकं हृदयाय नमः ।
 ॐ अजामहे शिरसे स्वाहा । ॐ सुगन्धिं पुष्टिवर्द्धनं शिखायै वषट् ।
 ॐ उर्वारुकमिव बन्धनात् कवचाय हुम् । ॐ मृत्योर्मुक्षीय नेत्रत्रयाय
 वौषट् । ॐ मामृतात् अस्त्राय फट् ॥ 'ध्यानम्'-चन्द्रोज्जासितमूर्धंजं
 सुरपतिं पीयूषपात्रं महद्धस्ताब्जेन दधन्सुदिव्यममलं हास्यास्यपङ्केरुहम् ।
 सूर्येन्द्रगिविलोचनं करतलैः पाशाक्षमूत्राङ्कुशाभोजं विश्रतमक्षयं पशुपतिं
 मृत्युञ्जयं तं स्मरे ॥ १ ॥ मानसोपचारैः सम्पूज्य ॥ ॐ लं पृथिव्यात्मकं
 गन्धं समर्पयामि । ॐ हं आकाशात्मकं पुष्पं समर्पयामि । ॐ यं वाय्वा-
 त्मकं धूपं समर्पयामि । ॐ रं तेजसात्मकं दीपं समर्पयामि । ॐ वं अमृ-
 तात्मकं नैवेद्यं समर्पयामि । ॐ सं सर्वात्मकं मन्त्रपुष्पं समर्पयामि ॥
 मृत्युञ्जयं पूजयित्वा निम्नदर्शितप्रकारत्रयात्मकमन्त्राणाम् अन्यतमेन
 जपानुष्ठानं विधेयम् ॥

अथ मृत्युञ्जयमन्त्रः-॥ १ ॥ ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ त्र्यम्बकं

जामहेसुगन्धिम्पुष्टिवर्द्धनम् ॥ उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ।
 ॐ स्वः ॐ भुवः ॐ भूः ॐ । इत्यष्टचत्वारिंशद्वर्णात्मकः केवलमृत्युञ्ज-
 यमन्त्रः अष्टप्रणवयुतः ॥ २ ॥ अथ द्वितीयो मृतसञ्जीवनीमृत्युञ्जयमन्त्रः—
 ॐ हौं जूं सः ॐ भूर्भुवः स्वः ॐ त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिम्पुष्टिवर्द्धनम् ॥
 उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ ॐ स्वः भुवः भूः ॐ सः
 जूं हौं ॐ इति द्विषष्टिवर्णात्मको मृतसञ्जीवनीमन्त्रः षट्प्रणवयुतः ॥ ३ ॥
 तृतीयो महामृत्युञ्जयमन्त्रः— ॐ हौं ॐ जूं ॐ सः ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः
 ॐ त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिम्पुष्टिवर्द्धनम् ॥ उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्यो-
 र्मुक्षीय मामृतात् ॥ ॐ स्वः ॐ भुवः ॐ भूः ॐ सः ॐ जूं ॐ हौं ॐ
 स्वाहा ॥ इति द्विषष्टिवर्णात्मको महामृत्युञ्जयमन्त्रश्चतुर्दशप्रणवयुतः ॥
 जपसमाप्त्यनन्तरं पूर्वोक्तान् उत्तरन्यासान् कृत्वा देवाय जपनिवेदनं
 कुर्यात् । यथा—गुह्यातिगुह्यगोप्ता त्वं गृहाणास्मत्कृतं जपम् । सिद्धिर्भ-
 वतु मे देव त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥ इति जपं निवेद्य प्रार्थयेत्—मृत्युञ्जय
 महारुद्र त्राहि मां शरणागतम् । जन्ममृत्युजराव्याधिपीडितं कर्मब-
 न्धनैः ॥ ‘अर्पणम्’—अनेन यथासंख्याकेन महामृत्युञ्जयजपाख्येन
 कर्मणा श्रीमहामृत्युञ्जयः प्रीयतां न मम ॥ ततो जपसांगतासिद्धयर्थं
 यथाकामनाद्रव्येण तद्वशांशदुग्धाज्यसिक्तापामार्गसमिद्धिर्होमस्तद-
 शांशेन तर्पणं तद्वशांशेन सार्जनं तद्वशांशेन ब्राह्मणभोजनं च कुर्यात् ॥
 पुराणोक्तमृत्युञ्जयमन्त्रः—ह्रीं मृत्युञ्जय महादेव त्राहि मां शरणाग-
 तम् ॥ जन्ममृत्युजराव्याधिपीडितं कर्मबन्धनैः ॥

॥ इति महामृत्युञ्जयजपविधिः ॥

१ कामनाविशेषपरत्वे ‘होमद्रव्याणि’ —पुत्रार्थे शालिवीजेन धनार्थे
 विस्वपत्रकैः । दूर्वाभिरायुष्कामस्तु पुष्टिकामस्तु वेतसैः । कन्याकामस्तु लाजाभिः पञ्चकामो
 घृतेन तु ॥ विद्याकामस्तु पालाशैर्दशांशेन तु होमयेत् । धान्यकामो यवैश्चैव गुग्गुलेन रिपुक्षत्रे ।
 तिलैरोग्यकामस्तु व्रीहिभिः सुखमश्नुते ॥

॥ ८० ॥ अथ (संक्षेपतो) वेदोक्तसबीजनवग्रहमन्त्रजपप्रयोगः ॥

आचम्य प्राणानायम्य सङ्कल्पः—विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः श्रीमद्भगवतो
महापुरुषस्य ० शुभपुण्यतिथौ ममात्मनः यजमानस्य वा जन्मराशेः नाम-
राशेः सकाशाद्वा जन्मलग्नाद्वर्षलग्नाद्वा चतुर्थाष्टमद्वादशाद्यनिष्ठस्थानस्थि-
तामुकग्रहपीडापरिहारद्वारा तृतीयैकादशस्थानस्थितवच्छुभफलप्राप्त्य-
र्थम् आयुरारोग्यप्राप्त्यर्थं च अमुकग्रहस्य अमुकसङ्ख्याया जपं करिष्ये ॥
इति सङ्कल्प्य जपं कुर्यात् ॥

सूर्यमन्त्रजपप्रयोगः—आकृष्णेनेत्यस्य हिरण्यस्तुपाङ्गिरसऋषिः त्रिपु-
च्छन्दः सूर्यो देवता सूर्यप्रीतये जपे विनियोगः ॥ ॐ हौं ह्रीं ह्रौं सः
ॐ भूर्भुवः स्वः ॐ आकृष्णेनुरजसावर्त्तमानो निवेशय भूतम्भर्यम् ॥
हिरण्ययेन सविता रथेनादेवो याति भुवनानि पश्यन् । ॐ
स्वः भुवः भूः ॐ सः हौं ह्रीं ह्रौं ॐ सूर्याय नमः ॥ १०३ ॥ अस्य जप-
सङ्ख्या सप्तसहस्राणि ७००० ॥ जपान्ते अर्कसामित्तिलपायसघृतैर्दश-
शहोमः तद्दशांशेन तर्पणं तद्दशांशेन मार्जनं तद्दशांशेन ब्राह्मणभोजनम् ॥
अथ दानद्रव्याणि—माणिक्यगोधूमसवत्सधेनुः कौसुम्भवासागुडहेमता-
म्रम् ॥ आरक्तकं चन्दनमम्बुजं च वदन्ति दानं हि सुदीप्तधाम्ने ॥ १॥

चन्द्रमन्त्रजपप्रयोगः—इममित्यस्य देववातऋषिः अत्याष्टिच्छन्दः
चन्द्रो देवता चन्द्रप्रीतये जपे विनियोगः ॥ ॐ भ्राँ श्री श्री सः ॐ भूर्भुवः स्वः
ॐ इमन् देवाऽअसपत्न्यः सुवदध्वम्महुते क्षत्राय महते ज्यैष्ठ्याय महते जान-
राज्यायेन्द्रस्येन्द्रियाय ॥ इमममुष्यपुत्रममुष्यैपुत्रमस्यैव्विशऽपुषवो-
मीराजासोमोस्माकम्ब्राह्मणानां राजा ॥ ॐ स्वः भुवः भूः ॐ सः श्री श्री
श्री ॐ सोमाय नमः ॥ १०४ ॥ जपसङ्ख्या एकादशसहस्राणि ११००० ॥

जपान्ते पलाशसमिचित्तिलपायसघृतैर्दशांशहोमः तद्दशांशेन तर्पणं तद्दशांशेन मार्जनं तद्दशांशेन ब्राह्मणभोजनम् ॥ अथ दानद्रव्याणि-सदृशपात्रस्थिततन्दुलांश्च कर्पूरमुक्ताफलशुभ्रवस्त्रम् ॥ गवोपयुक्तं वृषभं च तीर्थं चन्द्राय दद्याद् घृतपूर्णकुम्भम् ॥ २ ॥

भौममन्त्रजपप्रयोगः-अग्निर्मूर्द्धोति मन्त्रस्य विरूपाक्षऋषिः गायत्री-छन्दः भौमो देवता भौमप्रीतये जपे विनियोगः ॥ ॐ क्रौं क्रीं क्रौंसः ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ अग्निर्मूर्द्धादिवेदे ककुत्पतिः-पृथिव्याऽअयम् ॥ अपा० तेता० सिसिजिन्वति ॥ ॐ स्वः भुवः भूः ॐ सः क्रौं क्रीं क्रौं ॐ भौमाय नमः ॥ १२ ॥

जपसङ्ख्या दशसहस्राणि १०००० ॥ जपान्ते खदिरसमिचित्तिलपायसघृतैर्दशांशहोमः तद्दशांशेन तर्पणं तद्दशांशेन मार्जनं तद्दशांशेन ब्राह्मणभोजनम् ॥ अथ दानद्रव्याणि-प्रवालगोधूममसूरिकाश्च वृषोऽरुणश्चापि शुद्धः सुवर्णम् ॥ आरक्तवस्त्रं करवीरपुष्पं ताम्रं च भौमाय वदन्ति दानम् ॥ ३ ॥

बुधमन्त्रजपप्रयोगः-उद्बुध्यस्वेति मन्त्रस्य परमेष्ठी ऋषीः त्रिष्टुप्छन्दः बुधो देवता बुधप्रीतये जपे विनियोगः ॥ ॐ ब्राँ व्री ब्रौ सः ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ उद्बुद्धयस्वाग्ने प्रतिजागृहि च्वर्मिष्टापूत्तंसऽसृजेयामयश्च ॥ अस्मिन्त्सधस्थेऽअद्भ्युत्तरस्मिन्निध्वं देवायजमानं च सीदत ॥ ॐ स्वः भुवः भूः ॐ सः ब्राँ व्री ब्रौ ॐ बुधाय नमः ॥ ११ ॥

जपसङ्ख्या चतुःसहस्राणि ४००० ॥ जपान्ते अपामार्गसमिचित्तिलपायसघृतैर्दशांशहोमः तद्दशांशेन तर्पणं तद्दशांशेन मार्जनं तद्दशांशेन ब्राह्मणभोजनम् ॥ अथ दानद्रव्याणि-चक्रं च नीलं कलधौतकांस्यं मुद्राज्यगारुत्मतसर्वपुष्पम् ॥ दासी च दन्तो द्विरदस्य नूनं वदन्ति दानं विधुनन्दनाय ॥ ४ ॥

हृस्वपतिमन्त्रजपप्रयोगः-बृहस्पत इति मन्त्रस्य गृत्समदऋषिः

त्रिपुच्छन्दः बृहस्पतिर्देवता बृहस्पतिप्रीतये जपे विनि योगः॥ ॐ ह्रीं श्रीं श्रीं
 सः ॐ भूर्भुवः स्वः ॐ बृहस्पतेऽतिथिदुर्व्योऽअर्हाद्दुष्टमद्विभातिक्कृतं
 भज्जनेषु ॥ यदीदृशच्छयंसऽकृतप्रातस्तदस्मात् इविणन्नेहिचित्रम् ।
 ॐ स्वः भुवः भूः ॐ सः श्रीं श्रीं श्रीं ॐ बृहस्पतये नमः ॥ ३६ ॥ जपसङ्ख्या
 एकोनविंशतिसहस्राणि १९००० ॥ जपान्ते अम्बत्थसमिचितलपायस-
 घृतैर्दशांशहोमः तदशांशेन तर्पणं तदशांशेन मार्जनं तदशांशेन ब्राह्मण-
 भोजनम् । अथ दानद्रव्याणि—शर्करा च रजनी तुरङ्गमः पीतधान्यमपि-
 पीतमम्बरम् । पुष्पराजलङ्घने च काञ्चनं प्रीतये सुरगुरोः प्रदीयताम् ॥ ५ ॥

शुक्रमन्त्रजपप्रयोगः—अन्नात्परिस्तुत इति मन्त्रस्य अग्निसरस्वतीन्द्रा-
 ऋषयोऽतिजगती छन्दः शुक्रो देवता शुक्रप्रीतये जपे विनियोगः ॥
 ॐ ह्रीं ह्रीं ह्रीं सः ॐ भूर्भुवः स्वः ॐ अन्नात्परिस्तुतो रसम्ब्रह्मणाव्यपिष-
 त्त्वात्त्रयसोमं प्रजापतिहं ॥ कृतेन सत्यमिन्द्रियं विष्णुपानं शुक्रमन्यसः
 इन्द्रस्येन्द्रियमिन्द्रियमथोमृतम्भुम् । ॐ स्वः भुवः भूः ॐ सः ह्रीं ह्रीं ह्रीं
 ॐ शुक्राय नमः ॥ ३७ ॥ जपसङ्ख्या षोडशसहस्राणि १६००० ॥ जपान्ते
 औदुम्बरसमिचितलपायसघृतैर्दशांशहोमः तदशांशेन तर्पणं तदशांशेन
 मार्जनं तदशांशेन ब्राह्मणभोजनम् ॥ अथ दानद्रव्याणि—चित्राम्बरं
 शुभ्रतुरङ्गमथ धेनुश्च वज्रं रजतं सुवर्णम् । सुतण्डुलानुत्तमगन्धयुक्ता-
 न्यदन्ति दानं भृगुनन्दनाय ॥ ६ ॥

शनैश्चरमन्त्रजपप्रयोगः—शनौ देवीरिति मन्त्रस्य दध्यङ्काथवर्णऋषिः
 गायत्रीछन्दः आपो देवता शनैश्चरप्रीतये जपे विनियोगः ॥ ॐ स्वाँ स्वाँ
 स्वाँ सः ॐ भूर्भुवः स्वः ॐ शनौ देवीरभिष्टयऽआपो भवन्तु पीतये ॥
 शन्योऽभिष्टवन्तु नरं । ॐ स्वः भुवः भूः ॐ सः स्वाँ स्वाँ स्वाँ ॐ शनैश्चराय

नमः ॥ १३ ॥ जपसङ्ख्या त्रयोविंशतिसहस्राणि २३००० ॥ जपान्ते
शमीसमिचित्पायसघृतैर्दशांशहोमः तद्दशांशेन तर्पणं तद्दशांशेन मार्जनं
तद्दशांशेन ब्राह्मणभोजनम् ॥ अथ दानद्रव्याणि-माषाश्च तैलं विमले-
न्दनीलं तिलाः कुलित्था महिषी च लोहम् । कृष्णा च धेनू रविनन्द-
नाय दानं प्रदेयं विपमस्थिताय ॥ ७ ॥

राहुमन्त्रजपप्रयोगः-कयानश्चित्र इति मन्त्रस्य वामदेवऋषिः गायत्री-
छन्दा राहुर्देवता राहुप्रीतये जपे विनियोगः ॥ ॐ भ्राँ भ्रीँ भ्रौँ साः
ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ कयाँ नश्चित्रऽ आर्भुवद्भुती सुदारुधुसखा ॥ कया
शुचिष्ठयावृता । ॐ स्वः भुवः भूः ॐ साः भ्राँ भ्रीँ भ्रौँ उँ राहवे नमः
॥ १३ ॥ जपसङ्ख्या अष्टादशसहस्राणि १८००० ॥ जपान्ते दूर्वासमिचि-
त्पायसघृतैर्दशांशहोमः तद्दशांशेन तर्पणं तद्दशांशेन मार्जनं तद्दशांशेन
ब्राह्मणभोजनम् ॥ अथ दानद्रव्याणि-गोमेदरत्नं च तुरङ्गमथ सुनीलचैलं
च सुनीलकम्बलम् । तिलाश्च तैलं खलु लोहमिथं स्वर्धानवे दानमिदं
प्रदेयम् ॥ ८ ॥

केतुमन्त्रजपप्रयोगः-केतुङ्कुण्वन्निति मन्त्रस्य मधुच्छन्दा ऋषिः अग्नि-
रुक्ता गायत्रीछन्दः केतवो देवताः केतुप्रीतये जपे विनियोगः-ॐ प्राँ प्रीँ
प्रीँ सः ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ केतुङ्कुण्वन्नकेतवे पेशोमर्ष्याऽअपेशसे ॥
समुपदिङ्गरजायथाहं । ॐ स्वः भुवः भूः ॐ सः प्राँ प्रीँ प्राँ उँ केतवे नमः
॥ १३ ॥ जपसङ्ख्या सप्तदशसहस्राणि १७००० ॥ जपान्ते कुशसमिचित्पा-
यसघृतैर्दशांशहोमः तद्दशांशेन तर्पणं तद्दशांशेन मार्जनं तद्दशांशेन ब्राह्म-
णभोजनम् ॥ अथ दानद्रव्याणि-वैडूर्यरत्नं सतिलं च तैलं सुकम्बलं चापि
मदो मृगस्याशस्त्रं च केतोः परितोषहेतोः श्लामस्य दानं कथितं मुनीन्द्रैः ॥ ९ ॥
॥ इति संक्षेपतो वेदोक्तसबीजनवग्रहमन्त्रजपप्रयोगः ॥

॥ ८१ ॥ अध पुराणोक्तनवग्रहमन्त्राः ॥

अथ पुराणोक्तनवग्रहमन्त्राः—सूर्यमन्त्रः—जपाकुमुपसङ्काशं
काश्यपेयं महाद्युतिम् ॥ तमोरिं सर्वपापघ्नं प्रणतोऽस्मि दिवाकरम् ॥ १ ॥
चन्द्रमन्त्रः—दधिशंखतुपाराभं क्षीरोदार्णवसन्निभम् ॥ नमामि शशिने
सोमं शम्भोर्मुकुटभूषणम् ॥ २ ॥ भौममन्त्रः—धरणीगर्भसम्भूतं विष्णु-
त्कान्तिसमप्रभम् ॥ कुमारं शक्तिहस्तं च मङ्गलं प्रणमाम्यहम् ॥ ३ ॥
बुधमन्त्रः—मियङ्गुलिकाश्यायं रूपेणाप्रतिमं बुधम् ॥ सौम्यं सौम्यगु-
णेपेतं तं बुधं प्रणमाम्यहम् ॥ ४ ॥ गुरुमन्त्रः—देवानाञ्च ऋषीणाञ्च
गुरुगञ्जनसन्निभम् ॥ बुद्धिभूतं त्रिलोकेशं तज्जमामि बृहस्पतिम् ॥ ५ ॥
शुक्रमन्त्रः—हिमकुन्ददृणालाभं दैत्यानां परमं गुरुम् ॥ सर्वशास्त्रप्रवक्तारं
भार्गवं प्रणमाम्यहम् ॥ ६ ॥ शनैश्वरमन्त्रः—नीलाञ्जनसमाभासं
रविपुत्रं यमाग्रजम् ॥ लायामार्तण्डसम्भूतं तज्जमामि शनैश्वरम् ॥ ७ ॥
राहुमन्त्रः—अर्धकायं महावीर्यं चन्द्रादित्यविमर्दनम् ॥ सिद्धिकागर्भसंभूतं
तं राहुं प्रणमाम्यहम् ॥ ८ ॥ केतुमन्त्रः—पलाशपुष्पसङ्काशं तारका
ग्रहमस्तकम् ॥ रौद्रं रौद्रात्मकं घोरं तं केतुं प्रणमाम्यहम् ॥ ९ ॥

॥ इति पुराणोक्तनवग्रहमन्त्राः ॥

। इति श्रावणीप्रयोगसहितो विविधमन्त्रात्मकः पञ्चमो विभागः

समाप्तः ॥

॥ अथ षष्ठो विभागः ॥

॥ ग्रहशान्तिसहितषोडशसंस्कारात्मकः ॥

॥ ८२ ॥ अथ ग्रहशान्तिप्रयोगः ॥

कृतमङ्गलस्नानः स्वलङ्कृतः सम्भृतमङ्गलसम्भारः कृतनिर्गोजनान्त-
पञ्चमहायज्ञान्तनित्यक्रियः परिहिताहतसोत्तरीयवासा यजमानो मङ्गल-
रङ्गवल्लीमण्डितशुद्धस्थले श्रीपर्ण्यादिप्रशस्तदारुनिर्मिते कुशोत्तरकम्ब-
लायास्तृते स्वासने ऊर्णवस्त्राच्छादिते पीठे प्राङ्मुख उपविश्य पत्नीं स्वद-
क्षिणतः प्राङ्मुखीमुपवेशयेत् ॥ शिखां बद्ध्वा कुशपवित्रधारणम् पवित्रे-
स्थो ॥ आचम्य प्राणानायम्य ॥

यजमानललाटे तिलकं कुर्यात्-ॐस्वस्तिनुऽइन्द्रो ॥ भद्रसूक्तं पठेत्
॥ ८३ ॥ भद्रसूक्तम् ॥ ॐ आनोभुद्रा? कर्तव्योयन्तुष्विश्वतोदब्धासोऽ
अपरीतासऽउद्भिदः ॥ देवानोयथासदुमिद्वृधेऽअसन्नप्रायुवोरक्षिता-
रोदिबेदेवे ॥ १५ ॥ देवानाम्भुद्रासुमतिर्नैजयतान्देवानाँरातिरुभि-
नोनिर्वर्त्तताम् ॥ देवानाँसुवरुममुर्पसेदिमावुयन्दवानुऽआयुं प्रति-
रन्तुजीवसे ॥ १५ ॥ तान्पूर्व्यानिविदाहमहेवुयम्भगाँमिन्नमादीतेन्दक्ष-
मसिधम् ॥ अर्घ्यमणंवरुणं सोमंमृश्विनासरस्वतीनं सुभगामयस्करत्
॥ १६ ॥ तन्नोवातोमयोभुवस्तदंमृश्विनामृणुतन्धिष्ण्यायुवम् ॥ १७ ॥
तमीशानञ्जगतस्तस्तुपुस्पतिंन्धियाञ्जिद्वमवसेहमहेवुयम् ॥ पूषानोय-
थाधेदसामसद्वृधेरक्षितापायुरदब्धयस्वस्तिने ॥ १८ ॥ स्वस्तिनुऽइन्द्रो-
धुद्रश्चवाटस्वस्तिनं पुषाविश्ववेदा ॥ स्वस्तिनुस्ताक्षर्योऽअरिष्टनेमि-

१ विस्तरः प्रयोगः कर्तव्यधेदस्माकं ग्रहशान्तिप्रयोगो द्रष्टव्यः ॥

८स्वस्तिनोबृहस्पतिर्दधातु ॥ ३१ ॥ पृषदश्चामरुतु ८पृश्निमातरं शुभं
 ध्यावानोद्धिदथेषुजग्मय ॥ ३२ ॥ अग्निजिह्वामनवुत्सूरं चक्षसोविश्वेनो-
 देवाऽअवसागंमन्त्रिह ॥ ३३ ॥ भुद्रङ्कणोभि ८शृणुयामदेवाभुद्रङ्मपश्ये-
 माक्षाभिर्व्यजत्रा ८ । स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवा ८ सस्तनूभिर्व्यशेमहिदेवहितुष्य-
 दायुः ॥ ३४ ॥ शुतमिन्नुशरटोऽअन्तिदेवायत्रानश्चक्राजुरसन्तनूनाम् ॥
 पुत्रासोयत्रपितरोभवंन्तिमानोमुद्धारीरिषतायुर्गन्तो ८ ॥ ३५ ॥ अदिति-
 द्यौरदितिरुन्तारिक्षमादितिर्मुतासापितासपुत्र ॥ ३६ ॥ विश्वेदेवाऽअदिति-
 ८पञ्चजनाऽअदितिर्जुतमदितिर्जनिच्वम् ॥ ३७ ॥ द्यौः शान्ति-
 रुन्तारिक्षशान्तिः पृथिवीशान्तिरापुः शान्तिरोपभय ८ शान्तिः ॥ वन-
 स्पतयुः शान्तिर्विश्वेदेवाः शान्तिर्वृक्षशान्तिः सर्व्यशान्तिः शान्तिरे-
 वशान्तिः सामाशान्तिरेधि ॥ ३८ ॥ यतोयतः सुमीहसेततोऽअभयंकुरु ॥
 शन्नः कुरुपूजावभ्योभयन्नः पुशुभ्यः ॥ ३९ ॥ सुशान्तिर्भवतु ॥ ततः
 सुमुखश्चेत्यादीना गणेशगुर्वादीन्नमस्कृत्य ॥ (एतत् शिवपञ्चायतन-
 पूजाप्रयोगे २९ तमे पृष्ठे द्रष्टव्यम्) संकल्पं कुर्यात् ॥

॥ ८४ ॥ सङ्कल्पः—ॐ विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः श्रीमद्भगवतो ० शेषेषु ग्रहेषु
 यथायथं राशिस्थानस्थितेषु सत्सु एवं गुणविशेषणविशिष्टायां शुभ-
 पुण्यातिथौ ममात्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं मम सुतस्य
 करिष्यमाण उपनयने ग्रहानुकूलतासिद्ध्यर्थं ग्रहशान्तिं करिष्ये ॥

पुनर्जलमादाय—तदङ्गतया गणपतिपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनम्
 अविघ्नपूजनं मण्डपदेवतापूजनं मातृकापूजनं वसोद्धारापूजनम् आयुष्य-
 मन्त्रजपं नान्दीश्राद्धं ब्रह्माचार्यकृत्विग्वरणं दिग्रक्षणं पंचगव्यकरणं

भूमिपूजनमभिस्थापनं ग्रहस्थापनं च करिष्ये ॥ पुनर्जलमादाय—तत्रादौ
दिग्रक्षणं कलशार्चनं च करिष्ये । दिग्रक्षणं कलशार्चनं दीपपूजनं च
(३१-३५ पृष्ठे द्रष्टव्यानि)

॥८५॥ गणपतिपूजनम् । ताम्रपात्रे सिद्धिबुद्धिसहितं महागणपतिं
संस्थाप्य ध्यानम्—उच्चैर्ब्रह्माण्डखण्डद्वितयसहचरं कुम्भयुगलं दधानं प्रेङ्खं
नागारिपक्षप्रतिभटविकटश्रोत्रतालाभिरामम् ॥ देवं शम्भोरपत्यं भुजगप-
तितनुस्पर्धिबर्धिष्णुहस्तं ध्याये पूजार्थमीशं गणपतिममलं धीश्वरं कृञ्जरा-
स्यम् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सिद्धिबुद्धिसहितमहागणपतये नमः ध्यायामि ॥
आवाहनम्—ॐ गुणानान्त्वा ॥ ॐ भू० सि० म० आवाहयामि ॥ आसनम्—
ॐ भूर्भुवः स्वः सिद्धिबुद्धिसहितमहागणपतये नमः ध्यायामि ॥
दासति । ॐ भू० सि० म० आसनं समर्पयामि ॥ पाद्यम्—ॐ पुतावानस्य ॥
ॐ भू० सि० म० पाद्यं समर्पयामि ॥ अर्घ्यम्—ॐ धामन्तेद्विश्वम्भु-
वनमधिश्चित्तमुन्तःसमुद्गृह्यन्तरायुषि ॥ उपामनीकेसमिथेषऽआभृत-
स्तमश्श्यामुमधुमन्तन्तऽकुर्मिभू ॥ १०॥ ॐ भू० सि० म० अर्घ्यं स० ॥
आचमनीयम्—ॐ दुमस्मेव्वरुणश्शुधीहवमुद्गाचमृदय । त्वामवस्तुराचके
॥ ११॥ ॐ भू० सि० म० आचमनीयं स० ॥ पयःस्नानम्—ॐ पयसो-
रूपवद्दद्यादुद्धनोरूपङ्कुर्कन्धूनि ॥ सोमस्यरूपं व्वाजिनऽसौम्यस्यरूपमा-
मिषा ॥ १२॥ ॐ भू० सि० म० पयःस्नानं स० । पयःस्नानान्ते शुद्धोदक-
स्नानं स० । शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं स० ॥ दधिस्नानम्—ॐ
दधिक्रावणोऽअकारिपडिज्जण्णोरश्वस्यव्वाजिनः ॥ सुरभिणोमुखाकरु-
त्तणऽआयूँषितारिपत् ॥ १३॥ ॐ भू० सि० म० दधिस्नानं स० ॥ घृतस्ना-

नम्-ॐ धृतेनाञ्जन्तसम्पुथोदैवयानान्प्रजान्कृवाज्यस्यैतुदेवान् ॥ अनु-
त्वासप्तेष्टदिशंसचन्तांस्त्वधामुस्मैयजमानायधेहि ॥ ३१ ॥ ॐ भू० सि०
म० घृतस्नानं स० ॥ मधुस्नानम्-स्वाहामरुद्धिदं परिश्रीयस्वादिव? सु० स्पृश-
स्पाहि । मधुमधुमधु ॥ ३३ ॥ ॐ भू० सि० म० मधुस्नानं स० ॥ शर्करास्नानम्-
ॐ अपा० रसमुद्वयससूख्ये सन्तः सुमाहितम् ॥ अपा० रसस्युद्योरसु-
स्तं वागृह्णाम्युत्तममुपयामगृहीतोसीन्द्रायत्वाजुष्टं गृह्णाम्येपतेषो-
निरिन्द्रायत्वाजुष्टतमम् ॥ ३४ ॥ ॐ भू० सि० म० शर्करास्नानं स० ॥ गन्धो-
दकस्नानम्-ॐ गुन्धुर्वस्त्वां विष्वावसुहं परिदधातुर्विद्वश्वरुषारिष्टैष-
जमानस्यपरिधिरस्यगिरिडडईडित? ॥ ३५ ॥ ॐ भू० सि० म० गन्धोदकस्ना-
नं स० ॥ उद्वर्तनस्नानम्-ॐ अङ्गुनांतेऽङ्गुशुं पृच्छयतामपरुपापरु ॥
गुन्धस्तेसोमवतुमदायुरसोऽअच्युतं ॥ ३६ ॥ ॐ भू० सि० म० उद्व-
र्तनस्नानं स० ॥ सर्वोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्प्य निर्माल्यमुत्तरे
विमृज्य अभिषेकः ॐ आपोहि० सोव०+ तस्मिन् ॐ अमृताभिषेकोऽ-
स्तु । ॐ भूर्भुवःस्वःसि० म० अभिषेकस्नानं समर्पयामि ॥ शुद्धोदकस्नानम्-
ॐ शुद्धवालं सर्वशुद्धवालोमणिवालुस्तऽआशिश्चना? दयेतं+ दयेताम्लोक्त-
स्तेरुद्रायपशुपतयेकुण्ठासामाऽअवलिप्सारौद्रानभोरूपां पाज्ज्क्या
॥ ३७ ॥ ॐ भू० सि० म० शुद्धोदकस्नानं समर्पयामि ॥ गणेशं वस्त्रेण प्रमृज्य
रक्तवस्त्रप्रसारिते मृन्मये पीठे पट्टे वा अरुणाक्षतैर्गोधूमैर्वा कृतेऽष्टदले
पत्रे गन्धानुलेपनपूर्वकं संस्थाप्य वस्त्रम्-ॐ सुजातो ज्योतिषा सुदृश-
र्मवर्च्यमासं दुस्त्व ÷ ॥ वासोऽअग्नेविश्वरूपुर्हंसन्ययस्वविविभावसो
॥ ३८ ॥ ॐ भू० सि० म० वस्त्रं स० ॥ वस्त्रान्ते आ० स० ॥ उपवी-
तम्-यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् । आयुष्यमग्रं

धेनुगुदां प्रदश्यं श्रासमुद्रया—ॐ प्राणाय स्वाहा ॐ अपानाय स्वाहा
 ॐ व्यानाय स्वाहा ॐ उदानाय स्वाहा ॐ समानाय स्वाहा । ॐ भू० स्वः
 सि० म० नैवेद्यं निवेदयामि ॥ पूर्वापोशनं स० । नैवेद्यमध्ये पानीयम्—
 ष्लोशीरलवङ्गादिकर्पूरपरिवासितम् । प्राशनार्थं कृतं तोयं गृहाण
 परमेश्वर ॥ ॐ भू० सि० म० मध्येपानीयं स० । उत्तरापोशनं स० ।
 हस्तप्रक्षालनं स० । मुखप्रक्षालनं स० । आचमनीयं स० । करोद्धर्तनार्थं
 गन्धं समर्पयामि ॥ गुखवासार्थं ताम्बूलं—ॐ उत्तस्मिन्स्युद्भवतस्तुरण्युतः
 पुष्पं नवेरनुवातिप्रगुर्द्धिनं+ । श्येनस्यैवुद्धजंतोऽअङ्गसम्परिदधिवक्त्रा-
 षण्णं+सहोर्जातिरित्रतुल्यं स्वाहा ॥ १५ ॥ ॐ भू० सि० म० ताम्बूलं स० ॥
 फलम्—ॐ धा १ फलिनीर्ष्याऽअफलाऽअपुष्पाश्चाञ्चपुष्पिणीः ॥ बृहस्प-
 तिप्रसूतास्तानोमुञ्चन्तः ॥ १६ ॥ ॐ भू० सि० म० फलं स० ॥
 दक्षिणा—ॐ यद्दत्तं यत्पुत्रदानं यत्पुत्रं यत्पुत्रं दक्षिणा ॥ तद्गमिर्वैश्वक-
 र्ण्यं १ स्वर्देवे पुनोदधत् ॥ १७ ॥ ॐ भू० सि० म० सुवर्णपुष्पदक्षिणां
 स० ॥ कर्पूरारार्तिक्यम्—ॐ आरात्रिपार्थिवं वृद्धं+पितुरेवप्रायुधामभि ॥
 दिव १ सदा १ सिवृहतीविति १ दृष्ट १ आत्वेपं वृत्तं ते तम+ ॥ १८ ॥ ॐ भूर्भुवः
 स्वः सि० म० कर्पूरारार्तिक्यं दर्शयामि ॥ मन्त्रपुष्पाञ्जलिः—अञ्जलौ
 पुष्पाण्यादाय तिष्ठन् ॐ नमो गुणेश्वर्यो गणपतिव्यश्च वोनमोनमो व्राते-
 व्यो व्रातपतिव्यश्च वोनमोनमो गृहसं पतिव्यश्च वोनमोनमो
 व्तिरूपे व्यो व्तिरूपे व्यश्च वोनमोनमो ॥ १९ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः
 सिद्धिबुद्धिसहितम् ॥ मन्त्रपुष्पाञ्जलिं समर्पयामि ॥ प्रदक्षिणा—सप्तस्यां
 ॐ भू० सि० म० प्रदक्षिणां समर्पयामि ॥ अर्घपात्रे जलं प्रपूर्य
 रक्तचन्दनपुष्पाक्षतसहितं नारिकेलं च धृत्वा विशेषार्घः—रक्ष रक्ष
 गणाध्यक्ष रक्ष त्रैलोक्यरक्षक । भक्तानामभयं कर्ता त्राता भव भवार्ण-

वात ॥ द्वैमातुर कृपासिन्धो षाण्मातुराग्रज प्रभो । वरद त्वं वरं देहि
वाञ्छितं वाञ्छितार्थद ॥ अनेन सफलार्घेण फलदोऽस्तु सदा मम ॥
ॐ भूभुवः स्वः सि० म० विशेषार्घं स० ॥ प्रार्थना—विघ्नेश्वराय
वरदाय सुरप्रियाय लम्बोदराय सकलाय जगद्धिताय । नागाननाय
श्रुतियज्ञविभूषिताय गौरीसुताय गणनाथ नमो नमस्ते ॥ नमस्ते
ब्रह्मरूपाय विष्णुरूपाय ते नमः । नमस्ते रुद्ररूपाय करिरूपाय
ते नमः ॥ विश्वरूपस्वरूपाय नमस्ते ब्रह्मचारिणे । भक्तप्रियाय
देवाय नमस्तुभ्यं विनायक ॥ लम्बोदर नमस्तुभ्यं सततं मोदक-
प्रिय । निर्विघ्नं कुरु मे देव सर्वकार्येषु सर्वदा ॥ त्वां विघ्नशत्रुदलनेति
च सुन्दरेति भक्तप्रियेति सुखदेति वरप्रदेति । विद्याप्रदेत्यघहरेति
च ये स्तुवन्ति तेभ्यो गणेश वरदो भव नित्यमेव ॥ ॐ भू० सि० म०
प्रार्थनापूर्वकं नमस्करोमि । अनया पूजया सिद्धिबुद्धिसहितः महा-
गणपतिः साङ्गः सपरिवारः प्रीयतां न मम ॥

॥ इति गणपतिपूजनम् ॥

॥ ८६ ॥ अथ पुण्याहवाचनप्रयोगः ॥

स्वपुरतः शुद्धायां भूमौ पञ्चवर्णैस्तन्दुलैर्वाऽष्टदलं कर्तव्यम् ॥ तत्र
भूमिं स्पृष्ट्वा—ॐ महीद्यौ पृथिवीचन इमं यज्ञमिमिक्षताम् ॥ पिपृता-
न्नोभरीमभिद ॥ ३३ ॥ तत्र यवप्रक्षेपः—ॐ ओषधयः समं वदन्तः सोमै-
नसहराज्ञा ॥ यस्मै कृणोति ब्राह्मणस्तर्ह्यराजन्पारयामसि ॥ १६ ॥ अष्ट-
दलोपरि कलशस्थापनम्—ॐ आजिघ्नकलशं मुह्यन्वाविशन्ति वन्दव ॥
पुनरुज्जीनिर्वर्त्तस्वसानं सहस्रं धुक्श्वोरुधारापयं स्वतीपुनर्मूर्ताविशताद्भु-
यि ॥ ५३ ॥ कलशेजलपूरणम्—ॐ वरुणस्योत्तमर्भनमसि वरुण-

स्यस्कम्भसर्जनीस्त्योव्वरुणस्यऽऽकृतसदंनयासिंव्वरुणस्यऽऽकृतसदंन-
 मसिंव्वरुणस्यऽऽकृतसदंनमासीद ॥ $\frac{3}{4}$ ॥ गन्धप्रक्षेपः—ॐ त्वाङ्गन्धर्षा-
 ऽअंखनंस्त्वामिन्द्रस्त्वाम्बृहस्पतिः ॥ त्वामौषधेसोमोराजोविद्वान्य-
 क्षमादमुच्यत ॥ $\frac{1}{12}$ ॥ धान्यप्रक्षेपः—ॐ धान्यमासिधिनृदिदेवान्प्राणा-
 यन्त्वोदुनानायन्त्वा व्यानानयन्त्वा ॥ दीर्घामनुप्रसितिमायुर्वेधान्देवोव-
 सविताहिरण्यपाणिदंप्प्रतिगृष्णात्थच्छिद्रेणपाणिनाचक्षुषेत्त्वामहीना-
 म्पयोसि ॥ $\frac{2}{9}$ ॥ सर्वौषधीप्रक्षेपः—ॐ वाऽओषधीदंपूर्वाजातादेवे-
 ब्यस्त्रियुगम्पुरा ॥ मनैनुबन्धूणामहःशतन्धामानिसप्तच ॥ $\frac{5}{12}$ ॥
 दूर्वाप्रक्षेपः—ॐ काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्तीपरुषदंपरुषस्पति ॥ एवानो
 दूर्वेदंप्रतनुसहस्रेणशतेनच ॥ $\frac{2}{9}$ ॥ पञ्चपलवप्रक्षेपः—ॐ अश्वत्थेवो-
 निपदंनम्पूर्णैवोव्वसतिष्कृता ॥ गोभाजऽइत्किलासथयत्सजयत्पूरुषम्
 ॥ $\frac{1}{12}$ ॥ सप्तमृदप्रक्षेपः—ॐ स्योनापृथिविनोभवानृक्षरानिवेशनी ॥ सच्छा-
 नदंशर्मसंप्रथादं ॥ $\frac{1}{36}$ ॥ फलप्रक्षेपः—ॐ वाऽफलानीर्याऽअंफलाऽअ-
 पुष्पायाश्चपुष्पिणीदं ॥ बृहस्पतिंप्रसूतास्तानोमुञ्चन्त्वदंहसदं ॥ $\frac{1}{12}$ ॥
 पञ्चरत्नप्रक्षेपः—ॐ परिवार्जपातिदंकविरग्निर्हुव्यान्यक्रमीत् ॥ दधद्र-
 तनानिदाशुपे ॥ $\frac{2}{9}$ ॥ हिरण्यप्रक्षेपः—ॐ हिरण्यगवर्मेशमवर्त्तताग्नेभु-
 तस्यजातेश्पतिरेकंऽआसीत् ॥ सदाधारपृथिवीन्धामुतेमाङ्गस्मैदेवार्यह
 विषाविधेम ॥ $\frac{1}{36}$ ॥ रक्तसूत्रेण वस्त्रेण च वेष्टयेत्—ॐ युवासुवासाःपरिवी-
 तऽआगात्सऽउश्रेयान्भवतिजायमानः ॥ तंघीरासःकवयऽउशयन्तिस्वा-
 ध्योमनसादेवयन्तः । पा० गृ० का० २ कं० २ मं० ९ ॥ पूर्णपात्रमुपरि न्यसेत्
 ॐ पूर्णादंविपरंपतमुपूर्णापुनरापत ॥ व्वस्त्रेणविविक्तीणाबहुऽइधू-
 र्जदंशतक्रतो ॥ $\frac{1}{3}$ ॥ वरुणमावाहयेत्—ॐ तत्त्वायामीत्यस्य शुनः शेषकापिः
 त्रिष्टुप्छन्दःवरुणोदेवता वरुणावाहने विनियोगः । ॐ तत्त्वायामिब्रह्मणा-

वन्दमानस्तदाशस्तेष्वजमानोहविर्धिः। अर्हदमानोवरुणेहवोद्ध्युरुशङ्कु-
मानऽआयुः पमोपीदं॥ १८॥ ॐ भूर्भुवः स्वः अस्मिन्कलशे वरुणं साङ्गं
सपरिवारं सायुधं सशक्तिकम् आवाहयामि स्यापयामि ॥ प्रतिष्ठापनम्-
ॐ नो जूतिर्जुषतामाज्ज्यस्य बृहस्पतिर्ब्रह्मिषन्तं नोऽस्य रिद्धं ह्यज्ञं स-
मिन्दधातु ॥ विष्णवे देवास्सऽइहमादयन्तामो ॐ भ्रतिष्ठ ॥ १९॥ ॐ वरु-
णाय नमः वरुण सुप्रतिष्ठितो वरदो भव ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः वरुणाय
नमः चन्दनं समर्पयामि ॥ इत्यादिपञ्चोपचारैः संपूज्य तत्त्वायामीति
पुष्पाञ्जलिं समर्प्य अनेन पूजनेन वरुणः प्रीयताम् ॥ ततः अनामिकया
कलशं स्पृष्ट्वा अभिमन्त्रयेत्-कलशस्य मुखे० । कुक्षौ तु० । अङ्गैश्च
सहिता० । आयान्तु मम शान्त्यर्थं दुरितक्षयकारकाः॥ ततो गायत्र्या-
दिभ्यो नमः इत्यनेन पञ्चोपचारैरभ्यर्च्य कलशं प्रार्थयेत्-देवदानव-
संवादे० । त्वत्तोये० । शिवः स्वयं० । त्वयि तिष्ठन्ति० । सान्निध्यं कुरुये
देव प्रसन्नो भव सर्वदा ॥ नमो नमस्ते स्फटिकप्रभाय सुधेतहाराय
सुमङ्गलाय । सुपाशहस्ताय क्षपासनाय जलाधिनाथाय नमो नमस्ते ॥
पाशपाणे नमस्तुभ्यं पाथिनीजीवनायक । पुण्याहवाचनं यावत्तावत्त्वं
सन्निधो भव ॥ ततः स्वस्तिवाचनार्थं युग्मविमान्संपूज्य ॥ अवनिकृत-
जानुमण्डलः कमलमुकुलसदृशमञ्जलिं शिरस्याधाय दक्षिणेन पाणिना
स्वर्णपूर्णकलशं धारयित्वा वदेत्-ॐ त्रीणिपदानि चक्रमेव विष्णुर्गोपाऽ-
अदाग्भ्यः ॥ अतो धर्माणि धारयन् ॥ २०॥ दीर्घा नागा नद्यो गिर-
यस्त्रीणि विष्णुपदानि च ॥ तेनायुःप्रमाणेन पुण्यं पुण्याहं दीर्घमा-
युरस्तिवति भवन्तो ब्रुवन्तु ॥ विमा वदेयुः-तेनायुःप्रमाणेन पुण्यं पुण्याहं
दीर्घमायुरस्तु ॥ एवं वारत्रयं कृत्वा कलशं भूमौ धान्यराशौ संस्थाप्य ॥
ब्राह्मणानां हस्ते सुप्रोक्षितमस्तु ॥ शिवा आपः सन्तु । सन्तु शिवा

आपः ॥ सौमनस्यमस्तु । अस्तु सौमनस्यम् ॥ अक्षतं चारिष्टं चास्तु ।
 अस्त्वक्षतमारिष्टं च ॥ गन्धाः पान्तु सौमङ्गल्यं चास्त्विति भवन्तो
 ब्रुवन्तु । ॐ गन्धाः पान्तु सौमङ्गल्यं चास्तु ॥ अक्षताः पान्तु
 आयुष्यमस्त्विति भवन्तो ब्रुवन्तु । ॐ अक्षताः पान्तु आयुष्यमस्तु ॥
 पुष्पाणि पान्तु सौश्रियमस्त्विति भवन्तो ब्रुवन्तु । ॐ पुष्पाणि पान्तु
 सौश्रियमस्तु ॥ ताम्बूलानि पान्तु ऐश्वर्यमस्त्विति भवन्तो ब्रुवन्तु ।
 ॐ ताम्बूलानि पान्तु ऐश्वर्यमस्तु ॥ पूगीफलानि पान्तु बहुफलमस्त्विति
 भवन्तो ब्रुवन्तु । ॐ पूगीफलानि पान्तु बहुफलमस्तु ॥ दक्षिणाः पान्तु
 बहुदेयं चास्त्विति भवन्तो ब्रुवन्तु । ॐ दक्षिणाः पान्तु बहुदेयं
 चास्तु ॥ ॐ दीर्घमायुः श्रेयः शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिः श्रीर्यशो विद्या विनयो
 वित्तं बहुपुत्रञ्चास्त्विति भवन्तो ब्रुवन्तु । ब्राह्मणा वदेयुः—ॐ दीर्घमायुः
 श्रेयः शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिः श्रीर्यशो विद्या विनयो वित्तं बहुपुत्रं चास्तु । यज-
 मानो वदेत्—यङ्कृत्वा सर्ववेदयज्ञक्रियाकरणकर्मारम्भाः शुभाः शोभनाः
 प्रवर्तन्ते तमहमोङ्कारमादिङ्कृत्वा ऋग्यजुःसामाथर्वणाशीर्वचनं बहुभुवि-
 मतं समनुज्ञातं भवद्भिरनुज्ञातः पुण्यं पुण्याहं वाचयिष्ये । ॐ वाच्य-
 ताम् ॥ अथाशीर्वादः ॥ ब्राह्मणानां हस्तेष्वक्षतान्दद्यात् ॥ यजुः—ॐ
 भद्रद्रङ्गर्णेभिर्दृष्टुण्यामदेवाभद्रद्रम्पर्शयेमाक्षभिर्ध्वजन्नाहं ॥ स्थिरैरङ्ग-
 स्तुष्टुवा ॐ संस्तु न भिर्व्यशेमहि देवाहितैर्व्यदायुः ॥ ३१ ॥ ॐ देवानां भ-
 द्रासुमतिर्ऋजूयतान्देवानां ॐ शान्तिश्च नो निवर्त्तताम् । देवानां ॐ सव्य-
 मुपसेदिमाव्यन्देवान् । आयुर्ह्यप्रतिरेन्तु जीवसे ॥ ३२ ॥ ॐ दीर्घायुस्त-
 ओपधेस्वनितायस्मै चत्वा खनाम्यहम् ॥ अथोष्वन्दीर्घायुर्भुत्वाश-
 तैर्वत्शा विरोहतात् ॥ ३३ ॥ ऋक्—ॐ द्रविणो दाद्रविणसस्तुरस्यद्रावि-
 षो दाः सनरस्यप्रयंसत् ॥ द्रविणो दाद्रीरवतीमिधं नो द्रविणो दारासते दीर्घ-

मायुः ॥ अष्टक १७ ॥ यजुः-ॐ द्रविणोदापिपीपतिजुहोतुप्रचतिष्ठत ॥
 नेष्टादुतुभिरिष्यत ॥ १७ ॥ ऋक्-ॐ सवितापश्चात्तसवितापुरस्तात्सवि-
 तोत्तरात्तसविताधरात्तात् ॥ सवितानःसुवतुसर्वतातिसवितानोरासतां-
 दीर्घमायुः ॥ १७ ॥ यजुः-ॐ सवितात्त्वासवानां सुवतामग्निगृहपती-
 नांसोमोव्वनस्पतीनाम् ॥ बृहस्पतिर्व्वीचऽइन्द्रोज्ज्यैष्ठ्याय रुद्रोप-
 शुभ्र्योमित्रोसच्योव्वरुणोधर्मपतीनाम् ॥ १८ ॥ ऋक्-ॐ नवोनवोभ-
 वतिजायमानोहोकेतुरुपसामेत्यग्रम् ॥ भागंदेवेभ्योविदधात्यायन्प्रचन्द्र-
 मास्तिरतेदीर्घमायुः ॥ १८ ॥ यजुः-ॐ नतद्वक्षांसिनपिशाचास्त-
 रन्तिदेवानामोर्जःप्रथमजङ्घेतत् ॥ योविभर्तिदाक्षायणहिरण्यसदे-
 वेपुकुण्तेदीर्घमायुःसमन्नुष्येषुकुण्तेदीर्घमायुः ॥ १९ ॥ ऋक्-
 ॐ उचादिविदक्षिणावन्तोऽअस्थुर्येऽअश्वदाःसहतेमूर्येण ॥ हिरण्य-
 दाऽअमृतत्वंभजेतवासोदाःसोमप्रतिरंतऽआयुः ॥ १९ ॥ यजुः-
 ॐ उचातेजातमन्धसोदिविसद्भूम्याददे ॥ उग्रशर्ममहि-
 श्रवः ॥ २० ॥ इत्याशीर्वादः ॥ + व्रतजपनियमतपःस्वाध्यायकतुदया-
 दमदानविशिष्टानां सर्वेषां ब्राह्मणानां मनः समाधीयताम् ॥ *समाहि-
 तमनसः स्मः ॥ + प्रसीदन्तु भवन्तः ॥ प्रसन्नाः स्मः ॥ + ॐ शान्ति-
 रस्तु ॥ अस्तु ! ॥ ॐ पुष्टिरस्तु ॥ ॐ तुष्टिरस्तु ॥ ॐ वृद्धिरस्तु ॥ ॐ अवि-
 घ्नमस्तु ॥ ॐ आयुष्यमस्तु ॥ ॐ आरोग्यमस्तु ॥ ॐ शिवं कर्मास्तु ॥ ॐ कर्म-
 समृद्धिरस्तु ॥ ॐ वेदसमृद्धिरस्तु ॥ ॐ शास्त्रसमृद्धिरस्तु ॥ ॐ धनधान्यस-
 मृद्धिरस्तु ॥ ॐ पुत्रपौत्रसमृद्धिरस्तु ॥ ॐ इष्टसंपदस्तु ॥ ॐ अरिष्टनिरसन-
 मस्तु ॥ ॐ यत्पापं रोगप्रशुभमकल्याणं तद्दूरे प्रतिहतमस्तु ॥ ॐ यच्छ्रेय-
 स्तदस्तु ॥ ॐ उत्तरे कर्मणि निर्विघ्नमस्तु ॥ ॐ उत्तरोत्तरमहरहराभिष्टुदि-

रस्तु ॥ ॐ उत्तरोत्तराः क्रियाः शुभाः शोभनाः संपद्यन्ताम् ॥ ॐ तिथि-
 करणमुहूर्तनक्षत्रग्रहलग्नसंपदस्तु ॥ पात्रे उदकसेकः ॥ ॐ तिथिकरण-
 मुहूर्तनक्षत्रग्रहलग्नाधिदेवताः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ तिथिकरणे समुहूर्ते सनक्षत्रे
 सग्रहे साधिदेवते प्रीयेताम् ॥ ॐ दुर्गापाञ्चाल्यौ प्रीयेताम् ॥ ॐ अग्नि-
 पुरोगा विश्वेदेवाः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ इन्द्रपुरोगा मरुद्गणाः प्रीयन्ताम् ॥
 ॐ माहेश्वरीपुरोगा उमामातरः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ अरुन्धतीपुरोगा एक-
 पत्न्यः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ विष्णुपुरोगाः सर्वे देवाः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ ब्रह्मपुरोगाः
 सर्वे वेदाः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च प्रीयन्ताम् ॥ ॐ श्रीसर-
 स्वत्यौ प्रीयेताम् ॥ ॐ श्रद्धामेधे प्रीयेताम् ॥ ॐ भगवती कात्यायनी
 प्रीयेताम् ॥ ॐ भगवती माहेश्वरी प्रीयताम् ॥ ॐ भगवती ऋद्धिकरी
 प्रीयताम् ॥ ॐ भगवती सिद्धिकरी प्रीयताम् ॥ ॐ भगवती पुष्टिकरी
 प्रीयताम् ॥ ॐ भगवती तुष्टिकरी प्रीयताम् ॥ ॐ भगवन्तौ विघ्नविनायकौ
 प्रीयेताम् ॥ ॐ सर्वाः कुलदेवताः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ सर्वाः ग्रामदेवताः
 प्रीयन्ताम् ॥ बहिः—ॐ हताश्च ब्रह्मद्विपः ॥ ॐ हताश्च परिपन्थिनः ॥
 ॐ हताश्च विघ्नकर्तारः ॥ ॐ शत्रवः पराभवं यान्तु ॥ ॐ शाम्यन्तु घोराणि ॥
 ॐ शाम्यन्तु पापानि ॥ ॐ शाम्यन्त्वैतयः ॥ पुनः पात्रे—ॐ शुभानि वर्द्ध-
 न्ताम् ॥ ॐ शिवा आपः सन्तु ॥ ॐ शिवा ऋतवः सन्तु ॥ ॐ शिवा ओषधयः
 सन्तु ॥ ॐ शिवा नद्यः सन्तु ॥ ॐ शिवा गिरयः सन्तु ॥ ॐ शिवा अतिथयः
 सन्तु ॥ ॐ शिवा अग्नयः सन्तु ॥ ॐ शिवा आहुतयः सन्तु ॥ ॐ अहोरात्रे
 शिवे स्याताम् ॥ यजुः—ॐ निकामेनिकामेन ऽपज्ज्जन्योवर्षतुफलव-
 र्योन ऽओषधय ऽपच्यन्तां ऽप्योगक्षेमोन ऽकल्पताम् ॥ ३३ ॥ ब्राह्मणम्-
 ॐ निकामेनिकामेन ऽपज्ज्जन्योवर्षतितिनिकामेनिकामेनैतत्रपज्ज्जन्योवर्ष-
 तिवत्रैतेनयजेनयजन्ते फलवत्योन ऽओषधय ऽपच्यन्तामिति फलवत्योवैत-

पच्यन्ते यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते योगक्षेमो न कल्पतामिति योगक्षेमो-
 वेत्तु कल्पते यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते तस्माद्यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते बलस्य प्रजाना-
 योगक्षेमो भवति ॥ ॐ शुक्राङ्गारकबुधबृहस्पतिशनिश्चरराहुकेतुसोमसहिता
 आदित्यपुरोगाः सर्वे ग्रहाः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ भगवान्भाररायणः प्रीयताम् ॥
 ॐ भगवान्पर्जन्यः प्रीयताम् ॥ ॐ भगवान्स्वामी महासेनः प्रीयताम् ॥
 ॐ पुरोनुवाक्यया यत्पुण्यं तदस्तु ॥ ॐ याज्यया यत्पुण्यं तदस्तु ॥
 ॐ वषट्कारेण यत्पुण्यं तदस्तु ॥ ॐ प्रातःसूर्योदये यत्पुण्यं तदस्तु ॥
 ॐ पुण्याहकालान्वाचयिष्ये । ॐ वाच्यताम् ॥ ब्राह्म्यं पुण्यं महद्यच्च
 एष्टुत्पादनकारकम् । वेदवृक्षोज्झवं नित्यं तत्पुण्याहं ब्रुवन्तु नः ॥ १ ॥ भो
 ब्राह्मणाः ! मह्यं सकुटुम्बिने महाजनान्नमस्कुर्वाणाय आशीर्वचनमपेक्षमा-
 नाय मया क्रियमाणस्य ग्रहशान्त्याख्यस्य कर्मणः पुण्याहं भवन्तो
 ब्रुवन्तु ॥ ॐ अस्तु पुण्याहम् । एवं त्रिः ॥ ऋक्-ॐ उद्गातेर्वशकुने-
 सामनायसि ब्रह्मपुत्रऽवसर्वनेपुशंससि ॥ वृषेव वाजीशिंशुमतीरपीत्या-
 सर्वतो नः शकुने भद्रमावद विश्वतो नः शकुने पुण्यमावद ॥ २^{१३} ॥ यजुः-
 ॐ पुनन्तु मा देवजना पुनन्तु मनसा धियः ॥ पुनन्तु विश्वा भूतानि जात-
 वेदं पुनीहि मा ॥ ३^{१६} ॥ ब्राह्मणम्-ॐ सयः कामयेत महत्प्राप्नुयामित्युद-
 गयन् ऽऽर्पूषमाणपक्षे पुण्याहे ह्यदशामुपसद् वृती भूत्वौदुं वरेकं ऽसे च मसे-
 वासवौ पश्चिमफलानीति सम्भृत्य परिसमूहपरिलिप्याग्निमुपसमाधाय वृता-
 ज्यं संस्कृत्य पुंसां क्षत्रेण मन्थं सन्नीय जुहोति ॥ १ ॥ पृथिव्या गुद्धतायां
 तु यत्कल्याणं पुरा कृतम् । ऋषिभिः सिद्धगन्धर्वैस्तत्कल्याणं ब्रुवन्तु
 नः ॥ २ ॥ भो ब्राह्मणाः ! मह्यं सकुटुम्बिने महाजनान्नमस्कुर्वाणाय आशी-
 र्वचनमपेक्षमाणाय मया क्रियमाणस्य ग्रहशान्त्याख्यस्य कर्मणः कल्याणं

भवन्तो ब्रुवन्तु ॥ ॐ अस्तु कल्याणम् ॥ एवं त्रिः ॥ ऋक्—ॐ अणुः
 सोमप्रस्तमिन्द्रप्रयाहिकल्याणीर्जायासुरर्णोऽहंते ॥ यत्रारयस्यबृहतो-
 निधानंविमोचनंवाजिनोदक्षिणावत् ॥ ३^२/_३ ॥ यजुः—ॐ वथेमांवाच-
 क्लल्याणीमावदानिजनेभ्यः ॥ ब्रह्मराजक्याभ्यां शुद्धायचाभ्या-
 यचस्वायचारणायच ॥ प्रियोदेवानान्दक्षिणायैदातुरिहभूयासमयमे-
 कामदसमृद्धयतामुपमादोनेमतु ॥ ३^२/_६ ॥ ब्राह्मणम्—ॐ अथाध्वो-
 प्रतिगरोरात्सुरिषेजमानाभद्रमेभ्योयजमानेभ्योभूदिति कल्याणमेवैत-
 न्मानुष्यैर्वाचोवदति ॥ २ ॥ सागरस्य यथा वृद्धिर्महालक्ष्म्यादिभिः
 कृता । सम्पूर्णा सुप्रभावा च तां च ऋद्धिं ब्रुवन्तु नः ॥ ३ ॥ भो
 ब्राह्मणाः ! मह्यं सकुटुम्बिने महाजनान्नमस्कृर्वाणाय आशीर्वचनमपे-
 क्षमाणाय मया क्रियमाणस्य ग्रहशान्त्याख्यस्य कर्मणः ऋद्धिं भवन्तो
 ब्रुवन्तु ॥ ॐ कर्म ऋद्धयताम् ॥ एवं त्रिः ॥ ऋक्—ॐ ऋद्धयामस्तो-
 मेसनुयामब्राजमानोर्मंत्रसरथेहोपयातम् ॥ यशोनपक्कंपधुगोष्वंतराभूता-
 शोऽअश्विनोःकर्ममग्नाः ॥ ८^२/_६ ॥ यजुः—ॐ सत्रस्यऽऽद्धिरिस्वर्गम्-
 ज्ज्योतिर्मृताऽअधूम ॥ दिवंस्पृष्टिष्व्याऽअद्धयारुहामाविदामदेवान्स्व-
 ज्ज्योतिः ॥ ५^२/_६ ॥ ब्राह्मणम्—ॐ तऽउत्तरस्यद्विद्वानस्यजघन्यायाङ्क-
 वर्षां सामाभिगायन्तिसत्रस्यऽऽद्धिरितिराद्धिमेवैतदभ्युत्तिष्ठन्त्युत्तर-
 वेर्वोतरायां श्रोणावित्तरंतुक्रतुत्तरम् ॥ ३ ॥ स्वस्तिस्तु याऽविनाशाख्या
 पुण्यकल्याणवृद्धिदा । विनायकप्रिया नित्यं तां च स्वस्तिं ब्रुवन्तु नः ॥ ४ ॥
 भो ब्राह्मणाः ! मह्यं सकुटुम्बिने महाजनान्नमस्कृर्वाणाय आशीर्वचनमपेक्ष-
 माणाय मया क्रियमाणस्य ग्रहशान्त्याख्यस्य कर्मणः स्वस्तिं भवन्तो
 ब्रुवन्तु ॥ ॐ आयुष्यते स्वस्ति ॥ एवं त्रिः ॥ ऋक्—ॐ स्वस्तिरिद्धिप्रप-
 थेश्रेष्ठारेकणंस्वत्यभियावाममेति ॥ सानोऽअपासोऽअरणेनिपातुस्वावे-

शर्भवतुदेवगोपा ॥ ८५ ॥ यजुः—ॐ स्वस्तिनऽङ्गद्वौ च्चुद्धः श्रवाह स्व-
स्तिनः पुषा च्चिन्मववेदाह ॥ स्वस्तिनस्तार्क्ष्योऽरिष्टनेमिह स्वस्तिनो वृ-
हस्पतिर्दधातु ॥ १५ ॥ ब्राह्मणम्—ॐ गातुज्यज्ञाय गातुज्यज्ञपतयऽइति-
गातुज्यज्ञे पुष्यज्ञाय च्छतिगातुज्यज्ञपतये सोमज्ञस्य सऽस्थान्देवी स्वस्तिरस्तु-
ना स्वस्तिर्मानुष्येभ्यऽइति स्वस्तिनो देवत्रास्तु स्वस्तिर्मानुष्यत्रेत्येवै तदा-
होर्वाजिगातुभे पजमित्यूध्वो नो य ऊयज्ञो देवलो क्यजत्वित्येवै तदा हश्चो-
ऽस्तु द्विपदेशश्चतुष्पदऽइत्येतावद्वाऽइदं सर्वज्यावद्वा द्विपाच्चैव चतुष्पाच्च-
तस्माऽएवैतद्यज्ञस्य सऽस्थान्गत्वा शं करोति तस्मादाहश्चोऽस्तु द्विपदेश-
श्चतुष्पदे ॥ ४ ॥ समुद्रमथ नाज्जाता जगदानन्दकारिका । हरिप्रिया च माङ्गल्या
तां त्रियं च ब्रुवन्तु नः ॥ ५ ॥ भो ब्राह्मणाः ! मह्यं सकृदुम्बिने महाजनाक्षमस्कृ-
र्त्तणाय आशीर्वचनमपेक्षमाणाय मया क्रियमाणस्य ग्रहशान्त्याख्यस्य
कर्मणः श्रीरस्त्विति भवन्तो ब्रुवन्तु ॥ ॐ अस्तु श्रीः ॥ एवं त्रिः ॥ ऋक्-
ॐ श्रिये जातः श्रियऽआनिरियाय श्रियं वयौ जरितुभ्यो दधाति ॥ श्रियं वसा-
नाऽअमृतत्वमायन्भवन्ति सुत्यासंमिथामितदौ ॥ ७ ॥ यजुः—ॐ मनसु-
हो काममाकूतिं वाचः सत्यमशीय ॥ पशुनां रूपमन्नस्य रसो यशः श्रीः
श्रयताम् मयि स्वाहा ॥ ३६ ॥ ब्राह्मणम्—ॐ तेनो हततऽई जेदुक्षऽपार्वतस्तऽइ-
मे येतर्हि दाक्षायणाराज्यमिहैव प्राप्ता राज्यमिहैव प्राप्नोति यऽएवं विद्वाने-
तेन यजेन्न यजेत तस्माद्वाऽएतेन यजेत स वाऽएकैकऽएवानूचिना हुं पुरोडाशो
भवत्येतेनो हास्यासपत्नानुपवाधा श्रीर्भवति ॥ ५ ॥ कृतेऽस्मिन् पुण्याहवाचने
न्यूनातिरिक्तो यो विधिः स उपाविष्टब्राह्मणानां वचनात् श्रीमहागणप-
तिप्रसादाच्च सर्वः परिपूर्णोऽस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णः ॥ अथाभिषेकः ॥
कर्तुर्वामतः पत्नीम् उपवेश्य पात्रपातितकलशोदकेन अविधुराश्चत्वारो
ब्राह्मणा दूर्वाभ्रपल्लवैरुदङ्मुख्वास्तिष्ठन्तः सपत्नीकं यजमानमभिषिञ्चे-

युः ॥ तत्रमंत्राः—ॐ पर्यं पृथिव्याम्पयऽओषधीषुपयोदिव्युन्तरिक्षेपयो-
 धाः ॥ पर्यं स्वतीं तं प्रदिशं सन्तु मह्यम् ॥ ३६ ॥ ॐ पश्चान्दक्षः सरस्वती-
 मपियन्ति सस्रोतसः ॥ सरस्वती तु पञ्चधा सोदुशे भवत्सरित् ॥ ३७ ॥
 ॐ वरुणस्योत्तमर्धनमसि वरुणस्य स्कम्भसज्जैनीस्त्यो वरुणस्यऽऋतसद-
 न्यसि वरुणस्यऽऋतसदनमसि वरुणस्यऽऋतसदनमासीद ॥ ३८ ॥ ॐ
 पुनन्तु मादेव जना पुनन्तु मनसा धियः ॥ पुनन्तु विश्वान्भूतानि जातानि-
 दद पुनीहि मा ॥ ३९ ॥ ॐ देवस्यैत्वासवितुः प्रसवे विश्वनोर्वाहुः ऋष्याः पु-
 ण्णो हस्ताः ऋष्याम् ॥ सरस्वत्यै व्वाचो यन्तु र्यन्त्रे यै दधामि वृहस्पतये व्वासा-
 म्प्राज्जयेनाभिषिञ्चाम्यसौ ॥ ४० ॥ ॐ देवस्यैत्वासवितुः प्रसवे विश्वनोर्वाहुः
 ऋष्याः पुण्णो हस्ताः ऋष्याम् ॥ सरस्वत्यै व्वाचो यन्तु र्यन्त्रे णाग्नेऽसाम्प्रा-
 ज्जयेनाभिषिञ्चामि ॥ ४१ ॥ ॐ देवस्यैत्वासवितुः प्रसवे विश्वनोर्वाहुः
 ऋष्याः पुण्णो हस्ताः ऋष्याम् ॥ अश्विनोर्वाभैषज्जयेन तेजसे ब्रह्मवर्चसाया-
 भिषिञ्चामि सरस्वत्यै भैषज्जयेन वीर्यायान्नाद्यायाभिषिञ्चामीन्द्रस्ये-
 न्द्रियेण वलायि श्रियैः शसेभिषिञ्चामि ॥ ४२ ॥ ॐ विश्वानि देवसवितुर्दुरिता-
 नि परासुव ॥ यद्ब्रह्मन्तन्नऽआसुव ॥ ४३ ॥ ॐ धामच्छदुग्गिरिन्द्रो ब्रह्मा-
 देवो वृहस्पतिः ॥ सचेतसो विश्वे देवा यज्ञमप्रावन्तु नः शुभे ॥ ४४ ॥ ॐ त्वं-
 र्यविष्णुदाशुषो नृपाहि शृणु धीगिरः ॥ रक्षा लोकमुत त्वमना ॥ ४५ ॥ ॐ
 अन्नपतेन्नस्य नो देहानमीवस्यं शुष्मि मणः ॥ प्रप्रदातारन्तारिषऽऋज-
 नोधेहि द्विपदे चतुष्पदे ॥ ४६ ॥ ॐ द्यौः शान्तिरुन्तरिक्षं शान्तिः पृथिवी-
 शान्तिरापः शान्तिरोषधयः शान्तिः ॥ इन्द्रस्पतयः शान्तिर्विश्वे देवाः शान्तिर्ब्रह्म-
 शान्तिर्वर्द्ध शान्तिः सर्व्वं शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः सामा शान्तिरेधि ॥
 ॥ ४७ ॥ ॐ यतो यतः समीहं सेततो नोऽभयं कुरु ॥ शन्नं कुरु प्रजावभ्यो-
 मयन्नः पशुवभ्यः ॥ ४८ ॥ ब्राह्मणम्—ॐ प्रालाशं भवति ॥ तेन ब्राह्मणो

भिषिञ्चति घ्नैवैपलाशो ब्रह्मणैवैनमेतदभिषिञ्चति ॥ औदुम्बरं भवति ॥
 तेन स्योभिषिञ्चत्यन्नं वाऽऽर्गुदुम्बरऽऽर्गवैस्वं यावद्वैपुरुषस्य स्वं भवति न वैता-
 वदशनापतितेनोर्कस्वं तस्मादौदुम्बरेण स्वोभिषिञ्चति ॥ नैष्यगोधपादं भव-
 ति तेन मित्रो राजन्योभिषिञ्चति पद्भिर्वैन्यगोधऽप्रतिष्ठितो मित्रेण वै राजन्यः
 प्रतिष्ठितस्तस्मान्नैष्यगोधपादेन मित्रो राजन्योभिषिञ्चति ॥ आश्वत्थं भव-
 ति ॥ तेन वैश्योभिषिञ्चति स यदेवा दोश्वत्थेतिष्ठतऽऽन्द्रो मरुतऽऽपामंत्रयते
 तस्मादाश्वत्थेन वैश्योभिषिञ्चति ॥ यदेव कल्पाञ्जुहोति प्राणा वै कल्पाऽअ-
 मृतमुर्वैराणाऽअमृतेनैवैनमेतदभिषिञ्चति ॥ सर्वेषां वाऽएष ज्वेदानां ७९-
 सोयत्सामसर्वेषां भवैनमेतदेदानां ७९ रसेनाभिषिञ्चति ॥ शान्तिः शान्तिः
 सुशान्तिर्भवतु ॥ स्वस्थाने उपविश्य हस्ते जलं गृहीत्वा—अभिषेककर्तृ-
 केभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथोत्साहं दक्षिणां दास्ये तेन श्रीकर्माधीशः प्रीयताम् ।
 ततः पुत्रवतीभिर्वृद्धसुवासिनीभिर्निराजनं कार्यम् ॥ तस्य मंत्रः—ॐ अ-
 नाष्टुष्टा पुरस्तादग्नेराधिपच्यऽआयुर्ममेदां पुत्रवतीदक्षिणतऽइन्द्रस्याधि-
 पच्ये प्रजाम्मेदाऽ । सुपदापश्चाद्देवस्य सवितुराधिपच्ये चक्षुर्ममेदाऽआ-
 श्रुतिरुत्तरतोधातुराधिपच्ये रायण्यपोषममेदाऽ ॥ विधृतिरुपरिष्टाद्बृह-
 स्पतेराधिपच्यऽओजोमैदाविश्वोऽव्योमानुष्टाव्यस्पाहिमनोरश्वासि
 ॥ ३ ॥ अनेन पुण्याहवाचनेन कर्माङ्गे देवताः श्रीआदित्यादिनवग्रहाः
 प्रीयन्ताम् ॥ इति पुण्याहवाचनप्रयोगः ॥

॥ ८७ ॥ अथ मातृकापूजनप्रयोगः ॥

तत्रादौ वैश्वदेवं कुर्यात् ॥ तदकरणे सङ्कल्पः—इदं वैश्वदेवहवनीय-
 द्रव्यं सदाक्षिणाकमत्रावसरे वैश्वदेवाकरणजनितप्रत्यवायपरिहारार्थं कर-

१ अविघ्नो मंडपश्चैव मातृणां पूजनं सकृत् । वैश्वदेवं वसोर्द्धारा नान्दीश्राद्धमतः परम् ॥
 अविघ्नपूजनात्पूर्वं वैश्वदेवं विधाय च ॥

गजनितफलप्राप्त्यर्थम् अमुकशर्मणे ब्राह्मणाय विष्णुरूपाय तुभ्यमहं
संपददे ॥ अनेन वैश्वदेवकरणजनितफलसिद्धिरस्तु ॥ ततो गोधूमादि-
धान्यपूरिते हरिद्रादिरञ्जिते मृन्मये अविघ्नाख्यकलशे मोदादिषड्विनाय-
कानां प्रतिमाः कुंकुमादिना लिखित्वा आवाहयेत्-ॐ मोदाय नमः
मोदम् आवाहयामि ॥ ॐ प्रमोदाय नमः प्रमोदम् आवाहयामि ॥ ॐ
सुमुखाय नमः सुमुखम् आवाहयामि ॥ ॐ दुर्मुखाय नमः दुर्मुखम्
आवाहयामि ॥ ॐ अविघ्नाय नमः अविघ्नम् आवाहयामि ॥ ॐ विघ्नकर्त्रे
नमः विघ्नकर्तारम् आवाहयामि ॥ प्रतिष्ठापनम्-ॐ मनोज्ञाति ॥ ॐ भूर्भुवः
स्वः मोदादिषड्विनायकाः सुप्रतिष्ठिता वरदा भवत ॥ ॐ मोदादिषड्वि-
नायकेभ्यो नमः इति षोडशोपचारैः संपूज्य अनया पूजया मोदादि-
षड्विनायकाः प्रीयन्ताम् ॥ इत्यविघ्नपूजनम् ॥

अथमण्डपमातृकास्थापनम् ॥ निश्चितकोणे गर्तं खनेत् ॥ गर्तसमी-
पे सभायो यजमानः पूर्वाभिमुख उपविश्य गोधूमनिर्मितगणपतिप्रतिमायां
पूर्ववत् गणपतिं षोडशोपचारैः सम्पूजयेत् ॥ ततो यजमानश्चतुर्षु कोणेषु
मध्ये च गर्तं कुर्यात् ॥ आचार्येण च दुर्वाशम्याम्रादिप्रशस्तवृक्षपत्राणां
रक्तसूत्रेण पञ्च वेष्टनानि कार्याणि । एषां मण्डपमातृसंज्ञा ॥ ताश्च
मण्डपमण्डपः मण्डपे स्थापयेत् ॥ तासां मध्ये एकां मदनफलेन युक्तां
कुर्यात् ॥ ततस्तासां तैलहरिद्राकुङ्कुमादिसुगन्धद्रव्येणोद्धर्तनम् ॥ ततो
यजमानो गर्तेषु अङ्गिरासेचनं कुर्यात् दध्ना च ॥ ततस्ता आग्नेयादि-
चतुर्षु मण्डपकोणस्तंभेषु क्रमेण चतस्रो मध्ये चैका एवं पञ्च कृत्वा ततः
स्थिरो भवेति स्थिरीकरणम् ॥ ॐ स्थिरो भवन्वीड्वृद्धः आशुर्भवन्वा-

१ वृषादित्रये वह्निकोणे शुभं स्यात्तथा सिंहकादित्रये चेशकोणे । भवेद् वृद्धिकादि-
त्रये वायुकोणे घटादित्रये निर्झरौ खातमाहुः ॥ एवं कोणनिधयं कुर्यात् ॥

ज्युषन् ॥ पृथुर्धैवसुपदुस्त्वमग्ने? पुत्रीषवाहणं ॥ ११ ॥ तत्र शाखास्तंभे
॥ अग्निकोणे-ॐ नन्दिन्यै नमः नन्दिनीमावाहयामि स्थापयामि ॥ १ ॥
नैर्ऋत्यकोणे-ॐ नलिन्यै न० नलिनीमा० ॥ २ ॥ वायव्यकोणे ॐ
मैत्रायै न० मैत्रामा० ॥ ३ ॥ ईशानकोणे-ॐ उमायै न० उमामा० ॥ ४ ॥
मध्ये-पशुवर्धिन्यै न० पशुवर्धिनीमा० ॥ ५ ॥ मनोजूतिरिति ताः प्रति-
ष्ठापयेत् ॥ ॐ मनोजूतिर्जुषतामाज्ज्यस्य वृहस्पतिर्ह्यहामिमन्तनो च रश्मि-
स्य ज्ञानं समिमन्दधातु ॥ विश्वे देवास्तद्गृहमादयन्तामो ३ ॥ इति १ ॥
इति प्रतिष्ठाप्य ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः नन्दिन्यादिमण्डपमातृभ्यो नमः इत्यनेन
मन्त्रेणावाहनादिषोडशोपचारैस्ताः पूजयेत् ॥ अनया पूजया नन्दिन्या-
दिमण्डपमातरः प्रीयन्तां नमः ॥

अथ गौर्यादिमातृणां पूजनम् ॥ अग्निकोणे पीठोपरि रक्तवस्त्रं
प्रसार्य तदुपरि गोधूमाक्षतपुञ्जेषु पूगीफलेषु वा सगणाधिपगौर्यादिच-
तुर्दशमातृणां दक्षिणोपक्रमाणाम् उदगपवर्गाणां प्रत्यगुस्क्रमाणां प्राग-
पवर्गाणां वा स्थापनम् ॥ ॐ गणानान्त्वा० ॥ १ ॥ ॐ गणेशाय नमः
गणेशम् आवाहयामि स्थापयामि । भो गणपते इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ १ ॥
ॐ आयङ्गोऽष्टविम्बरकक्रमीदसदङ्गमातरम् पुरः ॥ पितरंश्च प्रयन्तस्व ॥ १ ॥
ॐ भूर्भुवः स्वः गौर्यै नमः गौरीम् आवाहयामि स्था० । भो गौरि इहा-
गच्छ इह तिष्ठ ॥ १ ॥ ॐ हिरण्यरूपाऽऽपसो विरोकऽऽभाविन्द्राऽऽ-
दिधंसूर्व्यश्च ॥ आरौहतं वरुणमिन्द्रागर्तन्ततश्च क्षाथामदितिन्द्रितिश्वमि-

१ गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया । देवसेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातरः ॥
धृतिः पुष्टिस्था तुष्टिरात्मनः कुलदेवताः । गणेशेनाधिका होता वृद्धौ पूज्याश्चतुर्दश ॥ अत्र चतु-
र्दशपदसमाहारान्मातरो लोकमातर इति सर्वासां विशेषणम् ॥ केचन मातृः लोकमातृरपि आवा-
यन्ति तदयुक्तम् ॥

त्रोसिद्धरुणोसि ॥ १६ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः पद्मायै नमः पद्मावाहयामि
 स्था० ॥ भो पद्मे इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ २ ॥ ॐ कदाचनस्तरीरं सिने-
 न्द्रं सञ्चसि द्वाशुषे ॥ उपोपेनुमंघवन्नभूयऽइच्छते दानं न्देवस्य पृच्छयतऽआ-
 दित्ये बभ्यस्त्वा ॥ ३ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः शचीयै नमः शचीमावाहयामि
 स्थाप० ॥ भो शचि इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ ३ ॥ ॐ मेधाम्मेव रुणोददातु-
 मेधामग्निं ऋष्यजार्पति ॥ मेधामिन्द्रं श्रद्धायुश्च मेधान्घाताददातु मे स्वाहा
 ॥ १५ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः मेधायै नमः मेधामावाहयामि स्था० ॥ भो मेधे
 इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ ४ ॥ ॐ उपयामगृहीतोसि सावित्री त्रोसि च नो धाञ्च-
 नो धाऽअसि च नो मयि धेहि ॥ जिह्वं स्रज्जिह्वं स्रज्जपति म्भगाय देवाय च्चा-
 सवित्रे ॥ ५ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सावित्र्यै नमः सावित्रीम् आवाहयामि
 स्था० ॥ भो सावित्रि इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ ५ ॥ ॐ विजयं यन्धनुं क-
 पर्हि नो ॥ १६ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः विजयायै नमः विजयाम् आवाहयामि
 स्था० ॥ भो विजये इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ ६ ॥ ॐ यतैरुद्रशिवा०
 ॥ १७ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः जयायै नमः जयाम् आवाहयामि स्था० ॥ भो जये
 इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ ७ ॥ ॐ देवानां भद्रा सुमतिं क्रिज्युतान् देवानां
 रातिरभिगोनिर्वर्त्तताम् ॥ देवानां सख्यमुपसेदिमाव्यन् देवानां
 युष्पतिं न्तु जीवसे ॥ १८ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः देवसेनायै नमः देवसे-
 नाम् आवाहयामि स्थापयामि ॥ भो देवसेने इहागच्छ इ० ॥ ८ ॥ ॐ पि-
 तृभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधानमः पितामहेभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधान-
 मः प्रपितामहेभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधानमः ॥ अक्षं हि पितरो मीमदन्त-
 पितरो तीतृपन्त पितरं पितरं शुन्धध्वम् ॥ ३६ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः स्वधायै
 नमः स्वधाम् आवाहयामि स्थापयामि ॥ भो स्वधे इ० इह तिष्ठ ॥ ९ ॥
 ॐ स्वाहायज्ञमनसं स्वाहोरोरन्तरिक्षास्वाहा दद्यात् पृथिवीभ्यां स्वा-

हुवातादारभेस्वाहा ॥ ९ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहायै नमः स्वाहाम् आ-
वाहयामि स्थापयामि ॥ भो स्वाहे इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ १० ॥ ॐ धृ-
ष्टिस्पर्षाग्नेऽग्निप्रमामादञ्जहिनिष्कृष्यादःसेधादेवयजं बह ॥ ध्रुवम-
सिपृथिवीन्दे हव्रह्मवनिस्वाक्षत्रवनि सजातवन्पुपदधामिभ्रार्तव्य-
स्यवधारय ॥ १० ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः धृत्यै नमः धृतिमावाहयामि स्थाप-
यामि ॥ भो धृते इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ ११ ॥ ॐ त्वष्टातुरीपोऽद-
न्तइन्द्राग्नीपुष्टिवर्द्धना ॥ द्विपदाच्छन्दऽइन्द्रियमुक्षागौर्बयोदधुर्द
॥ ११ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः पुष्ट्यै नमः पुष्टिमावाहयामि स्थापयामि ॥
भो पुष्टे इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ १२ ॥ ॐ बृहस्पते ० ॥ १२ ॥ ॐ भूर्भुवः
स्वः तुष्ट्यै नमः तुष्टिमावाहयामि स्थापयामि ॥ भो तुष्टे इहागच्छ इह
तिष्ठ ॥ १३ ॥ ॐ अम्बेऽअम्बिकेम्बालिकेनमानयतिकश्चन ॥ सस-
स्यश्चक्र सुभेद्विकाङ्क्षाम्पीलवासिनीम् ॥ १३ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः
आत्मनः कुलदेवतायै नमः आत्मनः कुलदेवतामावाहयामि स्थापयामि ॥
भो आत्मनः कुलदेवते इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ १४ ॥ ॐ मनोजुति ०
॥ १४ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सगणाधिपगौर्यादिमातरः सुप्रतिष्ठिताः वरदाः
भवत ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सगणाधिपगौर्यादिमातृभ्यो नमः इत्यनेन
पोडशोपचारैः सम्पूजयेत् ॥

अथ श्र्यादिसप्तवसोर्द्वारापूजनम्—पात्रस्थेन विलीनेन सगुडेन
घृतेन मातृणां संनिहितकुड्यलग्नाः दक्षिणाद्युदपवर्गाः पश्चिमादि-
प्रागपवर्गाः नातिनीचा न चोच्छिताः सप्तवसोर्द्वाराः कर्तव्याः ॥ ॐ व-
सोऽपवित्रमसिशतधारंवसोऽपवित्रमसिसहस्रधारम् ॥ देवस्त्वासवि-
तापुनातुवसोऽपवित्रेणशतधारेणसुप्त्वा ॥ १५ ॥ इत्यनेन सप्तधाराः
कृत्वा ततः शिष्टाचारात् उद्धर्षभागे गुडेनैकीकरणम्-ॐ कामधुक्षदं

॥ ३ ॥ श्रीपूर्वसप्तमातृश्च घृतमातृस्तथैव च । गुडेन मेलयिष्यामि ताः
 सर्वार्थप्रसाधिकाः ॥ इत्यनेनैकीकृत्य कुङ्कुमादिना विन्दुकरणेनालङ्कृत्य
 प्रतिधारायामेकैकदेवतामावाहयेत्-ॐमनसु ॥ ॐभू० श्रियै नमः
 श्रियम् आवाहयामि ॥ १ ॥ ॐश्रीश्रुते० ॥ ॐभू० लक्ष्म्यै नमः
 लक्ष्मीम् आवाहयामि ॥ २ ॥ ॐइहरति० ॥ ॐभू० धृत्यै नमः धृतिम्
 आवाहयामि ॥ ३ ॥ ॐमेधाम्मे० ॥ ॐमेधायै नमः मेधाम् आवाह-
 यामि ॥ ४ ॥ ॐदेवीजोष्टी० ॥ ॐभू० पुष्ट्यै नमः पुष्टिमावाहयामि
 ॥ ५ ॥ ॐव्रतेनदीक्षा० ॥ ॐभू० श्रद्धायै नमः श्रद्धाम् आवाहयामि
 ॥ ६ ॥ ॐदेवीस्तिस्रस्ति० ॥ ॐभू० सरस्वत्यै नमः सरस्वतीम् आवा-
 हयामि ॥ ७ ॥ ॐमनोजुति० ॥ ॐभूर्भुवः श्रयादिसप्तवसोर्द्धाराः
 सुप्रतिष्ठिताः वरदा भवत ॥ ॐभूर्भुवस्वः श्रयादिसप्तवसोर्द्धारादेवताभ्यो
 नमः इत्यनेन षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ प्रार्थना-यदङ्गत्वेन भो देव्यः
 पूजिता विधिमार्गतः । कुर्वन्तु कार्यमखिलं निर्विघ्नेन क्रतूद्भवम् ॥

॥ इति मातृकापूजनप्रयोगः ॥

॥ ८८ ॥ अथायुष्यमन्त्रजपः-ॐ आयुष्यं वृच्चस्य ऋरायस्पोषमौर्दिद्धदम् ॥
 इदं हि रण्यं वृच्चस्वज्जैत्राया विशतादुमाम् ॥ ५० ॥ नतद्द्रक्षां सिनपि-
 शाचास्तरन्ति देवानामोर्जः प्रथमजं ह्येतत् ॥ सोविभर्ति दाक्षायणं हि र-
 ण्यं स देवेषु कृणुते दीर्घमायुः समनुष्येषु कृणुते दीर्घमायुः ॥ ५१ ॥
 यदा बद्धं नन्दाक्षायणा हि रण्यं शतानीकाय सुमनस्यमानां ॥ तन्मऽआ-
 बद्धमि शतशारदायायुष्माञ्जरद्विर्ध्यासम् ॥ ५२ ॥

॥ ८९ ॥ अथ साङ्कलिकविधिना नान्दीश्राद्धप्रयोगः ॥

अथ यज्ञोपवीती प्राङ्मुखो दक्षिणं जानु पातयित्वा पात्रे उदङ्मुखान् प्राक्संस्थान् स्वयम् उदङ्मुखश्चेत् प्राङ्मुखान् उदक्संस्थान् वैश्वदेवस्थाने द्वौ सपत्नीकपितृपार्वणस्थाने द्वौ सपत्नीकमातामहपार्वणस्थाने द्वौ च एवं षट् कुशवटून् दूर्वाकाण्डानि वा संस्थाप्य क्षणदानं कुर्यात् ॥ यवान्गृहीत्वा ॐ सत्यवसुसंज्ञकानां विश्वेषां देवानां नान्दीमुखानाम् अथ कर्तव्यप्रधानसङ्कल्पोक्तकर्माङ्गसाङ्कलिकनान्दीश्राद्धे भवद्भ्यां क्षणः क्रियताम् ॥ इति यवान्निक्षिप्य ॥ ॐ तथा ॥ प्राप्नुतां भवन्तौ ॥ प्राप्नवाव ॥ यवान् गृहीत्वा-गोत्राणां नान्दीमुखानां पितृपितामहप्रपितामहानां सपत्नीकानाम् अथ कर्तव्यप्रधानसङ्कल्पोक्तकर्माङ्गसाङ्कलिकनान्दीश्राद्धे भवद्भ्यां क्षणः क्रियताम् ॥ इति यवान्निक्षिप्य ॥ ॐ तथा ॥ प्राप्नुतां भवन्तौ ॥ प्राप्नवाव ॥ यवान्गृहीत्वा-द्वितीयगोत्राणां नान्दीमुखानां मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानां सपत्नीकानाम् अथ कर्तव्यप्रधानसङ्कल्पोक्तकर्माङ्गसाङ्कलिकनान्दीश्राद्धे भवद्भ्यां क्षणः क्रियताम् ॥ इति यवान्निक्षिप्य ॥ ॐ तथा ॥ प्राप्नुतां भवन्तौ ॥ प्राप्नवाव ॥ पाद्यदानम्-सत्यवसुसंज्ञकाः विश्वेदेवाः नान्दीमुखाः इदं वः पाद्यं पादावनेजनं पादप्रक्षालनं वृद्धिः ॥ गोत्राः नान्दीमुखाः पितृपितामहप्रपितामहाः सपत्नीकाः इदं वः पाद्यं पादावनेजनं पादप्रक्षालनं वृद्धिः ॥ द्वितीयगोत्राः नान्दीमुखाः मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहाः सपत्नीकाः इदं वः पाद्यं पादावनेजनं पादप्रक्षालनं वृद्धिः ॥ सङ्कल्पः-अथ पूर्वोच्चारितं शुभपुण्यतिथौ साङ्कलिकविधिना नान्दीश्राद्धं करिष्ये ॥ आसनदानम्-सत्यवसुसंज्ञकाः विश्वेदेवाः नान्दीमुखाः इदं वः आसनम् ॥ गोत्राः नान्दीमुखाः पितृपितामहप्रपितामहाः

सपत्नीकाः इदं वः आसनम् ॥ द्वितीयगोत्राः नान्दीमुखाः मातामहप्र-
 मातामहवृद्धप्रमातामहाः सपत्नीकाः इदं वः आसनम् ॥ गन्धादिदानम्—
 सत्यवसुसंज्ञकाः विश्वेदेवाः नान्दीमुखाः इदं वो गन्धाद्यर्चनं यथाविभागं
 स्वाहा नमः ॥ गोत्राः नान्दीमुखाः पितृपितामहप्रपितामहाः सपत्नीकाः
 इदं वो गन्धाद्यर्चनं यथाविभागं स्वाहा नमः ॥ द्वितीयगोत्राः नान्दीमुखाः
 मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहाः सपत्नीकाः इदं वो गन्धाद्यर्चनं यथा-
 विभागं स्वाहा नमः ॥ भोजननिष्क्रयद्रव्यदानम्—सत्यवसुसंज्ञकाः विश्वे-
 देवाः नान्दीमुखाः युग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्तमनिष्क्रयीभूतं किञ्चिद्विरण्यं
 दत्तम् अमृतरूपेण वः स्वाहा नमः ॥ गोत्राः नान्दीमुखाः पितृपितामह-
 प्रपितामहाः सपत्नीकाः युग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्तमनिष्क्रयीभूतं किञ्चि-
 द्विरण्यं दत्तम् अमृतरूपेण वः स्वाहा नमः ॥ द्वितीयगोत्राः नान्दीमुखाः
 मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहाः सपत्नीकाः युग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्ता-
 मनिष्क्रयीभूतं किञ्चिद्विरण्यं दत्तम् अमृतरूपेण वः स्वाहा नमः ॥ सप्ती-
 रयवमुदकदानम्—सत्यवसुसंज्ञकाः विश्वेदेवाः नान्दीमुखाः प्रीयन्ताम् ॥
 गोत्राः नान्दीमुखाः पितृपितामहप्रपितामहाः सपत्नीकाः प्रीयन्ताम् ॥
 द्वितीयगोत्राः नान्दीमुखाः मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहाः सपत्नीकाः
 प्रीयन्ताम् ॥ आशीर्ग्रहणम्—अघोराः पितरः सन्तु । सन्त्वघोराः पितरः ॥
 गोत्रं नो वर्धताम् । वर्धताम् वो गोत्रम् ॥ दातारो नोऽभिवर्द्धन्ताम् ।
 अभिवर्द्धन्तां वो दातारः ॥ वेदाश्च नोऽभिवर्द्धन्ताम् । अभिवर्द्धन्तां वो वेदाः ॥
 सन्ततिर्नोऽभिवर्द्धताम् । अभिवर्द्धतां वः सन्ततिः ॥ श्रद्धा च नो मा व्यगमत् ।
 मान्यगमद्वा श्रद्धा ॥ बहुदेयं च नोऽस्तु । अस्तु वो बहुदेयम् ॥ अन्नं च नो
 भवेत् । भवेत् वो बल्लभम् ॥ अतिरिश्च लभेमहि । अतिरिश्च लभध्वम् ॥

याचितारश्च न सन्तु । सन्तु वो याचितारः ॥ एता आशिष सत्याः सन्तु । स-
न्वेताः सत्या आशिषः । दक्षिणादानम्-सत्यवसुसंज्ञकेभ्योविश्वेभ्योदेवे-
भ्यो नान्दीमुखेभ्यः कृतस्य नान्दीश्राद्धस्य फलप्रतिष्ठासिद्धयर्थं द्राक्षामल
कयवमूलनिष्कयीभूतां दक्षिणां दातुमहमुत्सृजे ॥ गोत्रेभ्यः नान्दीमुखेभ्यः
पितृपितामहपितामहेभ्यः सपत्नीकेभ्यः कृतस्य नान्दीश्राद्धस्य फलप्र-
तिष्ठासिद्धयर्थं द्राक्षामलकयवमूलनिष्कयीभूतां दक्षिणां दातुमहमुत्सृजे ।
द्वितीयगोत्रेभ्यः नान्दीमुखेभ्यः मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्यः स-
पत्नीकेभ्यः कृतस्य नान्दीश्राद्धस्य फलप्रतिष्ठासिद्धयर्थं द्राक्षामलकयव-
मूलनिष्कयीभूतां दक्षिणां दातुमहमुत्सृजे ॥ नान्दीश्राद्धं सम्पन्नम् । सुसम्प-
न्नम् ॥ विसर्जनम्-ॐ वाजैवाजेवतद्वाजिनो नो धनैर्पुष्टिमाऽअमृताऽऋ-
तज्ञाऽ ॥ अस्य मध्वः पिवतमादयदध्वन्तुः स्यात्तपथिभिर्देवयानैः ॥ १९ ॥
अनुव्रजनम्-ॐ आमावाजस्य प्रसवो जगम्यादेमे दद्यावापृथिवीद्विष्व-
रूपे । आमागन्ताम्पितरां मातरां चामासोमोऽअमृतत्वेन गम्यात् ॥ १९ ॥ हस्ते
जलमादाय-मयाऽऽचरितेऽऽस्मिन्साङ्कलिपकनान्दीश्राद्धे न्यूनातिरिक्तो
यो विधिः स उपविष्टब्राह्मणानां वचनाच्छ्रीनान्दीमुखप्रसादाच्च सर्वः
परिपूर्णोऽस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णः ॥ अनेन साङ्कलिपकविधिना नान्दीश्राद्धेन
नान्दीमुखाः पितरः प्रीयन्ताम् ॥

॥ इति साङ्कलिपकविधिना नान्दीश्राद्धप्रयोगः ॥

॥ १० ॥ आचार्यादि-ऋत्विग्वरणम् ॥ एकस्मिन्ताम्रपात्रे शरावे वा आ-
पः क्षीरं कुशाग्राणि दधि चन्दनम् अक्षताः दूर्वाः सर्वपाश्वेत्यष्ट द्रव्याणि
निक्षिप्य पात्रान्तरेण पिधाय रक्तसूत्रेण संवेष्टयतत् साचार्यविमाः ॐ पुण्या-
हमिति त्रिवारं वदन्तः यजमानहस्ते दद्याुः । पत्नीहस्ते वाचनकलशं च दद्याुः ।

सपत्नीको यजमानः स्वासनादुत्थाय ब्राह्मणान्प्रार्थयेत् ॥ ब्राह्मणमार्थ-
 ना-पावनाःसर्ववर्णानां ब्राह्मणा ब्रह्मरूपिणः । अनुगृह्णन्तु मामद्य ग्रहशा-
 न्त्याख्यकर्मणि ॥ स्वस्वकर्मरता नित्यं वेदशास्त्रार्थकोविदाः ॥ श्रोत्रियाः
 सत्यवाचश्च ग्रहध्यानरताः सदा ॥ यद्वाक्यामृतसंसिक्ता वृद्धिं यान्ति
 नरद्रुमाः । अङ्गीकुर्वन्तु मत्कर्म कल्पद्रुमसमाशिषः ॥ यथोक्तनियमैर्युक्ता
 मन्त्रार्थे स्थिरबुद्धयः । यत्कृपालोकनात्सर्वा ऋद्धयो वृद्धिमाप्नुयुः ॥
 आयुरारोग्यपुत्रादिसुखश्रीप्राप्तये मम । आपद्विघ्नाविनाशाय शत्रुबुद्धि-
 याय च । आदित्याद्या ग्रहाः सर्वे राहुकेतुपुरःसराः ॥ ग्रहदेवाधिदैवैश्च
 नक्षत्राणां च । दैवतैः ॥ इन्द्रादिभिश्च दिक्पालैर्ब्रह्माविष्णुमहेश्वरैः । वास्तुदु-
 र्गागणेशैश्च क्षेत्रपालेन संयुतैः ॥ भौमान्तरिक्षदेवैश्च कुलदेव्या च मातृभिः ।
 चतुर्भिश्चैव वेदैश्च रुद्रेण सहितास्तथा ॥ स्वागतं वो द्विजश्रेष्ठा मदनुग्रह-
 कारकाः । अयमर्घ इदं पाद्यं भवद्भिः प्रतिगृह्यताम् ॥ चरणक्षालनोद्वा-
 स्तुष्यन्ति शुद्धमानसाः । तज्जलेन च संसिक्ताः पूर्णाः कामा भवन्तु
 मे ॥ इमं वोऽर्घ्यं प्रयच्छामि गृह्णन्तु प्रीतमानसाः । पावयन्तु च मां नित्यं
 पूरयन्तु मनोरथान् ॥ अन्यः कश्चिद् ब्राह्मणः वदति—अर्घोऽर्घोऽर्घः ॥
 यजमानो वदेत्—प्रतिगृह्यन्ताम् । इत्युक्त्वा ब्राह्मणहस्ते तदग्रे वा अर्घ्यं
 स्थापयेत् ॥ ब्राह्मणा वदेयुः—प्रतिगृह्णीमः ॥ आचार्यवरणम्—यजमानः
 हस्ते पूगीफलं गृहीत्वा विप्रस्य दाक्षिणजानुमालभ्य वदेत्—अमुकप्रवरा-
 न्वितामुकगोत्रःशुक्लयजुर्वेदाम्नायवाजिमाध्यान्दिनीयशाखाध्यायी अमु-
 कशर्मा यजमानोऽहममुकप्रवरान्वितामुकगोत्रं शुक्लयजुर्वेदाम्नायवाजिमा-
 ध्यान्दिनीयशाखाध्यायिनममुकशर्माणं ब्राह्मणमस्मिन्ग्रहशान्त्याख्ये क-
 र्मणि आचार्यत्वेन त्वामहं वृणे इत्युक्त्वा पूगीफलं दद्यात् ॥ यजमानेन
 दत्तं पूगीफलं गृहीत्वा विप्रो वदेत्—अँ वृतेनोऽस्मि ॥ अँ वृतेनोऽस्मि ॥

प्रोतिदुक्षयाप्रोतिदक्षिणाम् ॥ दक्षिणाश्रुद्धामाप्रोतिश्रुद्धया-
सुस्यमाप्स्यते ॥ ३१ ॥ वृताय एतत्ते पाद्यं पादावनेजनं पादप्रक्षालनमेप
तेऽर्घ्यः ॥ गन्धाक्षतपुष्पमालादिभिः सम्पूज्य हस्ते रक्तमूत्ररूपकङ्कणव-
न्धनम्-ॐ षडाब्दं दध्मन्दाक्षायुणाहिरण्यं शुतानीकायसुमनुस्यमानां ॥
तन्मुऽभावं दध्नामिश्रितशारदायायुष्माञ्जरदंष्ट्रिर्म्यथासम् ॥ ३२ ॥ यथा-
शक्तिं सुवर्णहस्तमुद्रालङ्कारवस्त्रोपवस्त्रादिवरणसाहित्यं दत्त्वा वदेत्-
आवाहयाम्यहं विप्रमाचार्यं यज्ञकारिणम् । पुराणन्यायमीमांसाधर्मशा-
स्त्रार्थपारगम् ॥ आचार्यस्तु यथा स्वर्गे शक्रादीनां बृहस्पतिः । ग्रहशा-
न्त्याख्ययज्ञेऽस्मिन्नाचार्यस्त्वं तथा भव ॥ यावत्कर्म समाप्येत ताव-
त्त्वमाचार्यो भव ॥ आचार्यो वदेत्-भवामि ॥ २ ॥ ॐ बृहस्पते ॥ ब्रह्म-
वरणम्-पूर्ववद्गोत्रोच्चारणं कृत्वा अस्मिन् कर्मणि ब्रह्मत्वेन त्वामहं वृणे ॥
वृतोऽस्मि ॥ ॐ वृतेन ॥ वृताय एतत्ते पाद्यं ॥ कङ्कणवन्धनम्-
ॐ षडाब्दं दध्मन्दाक्षायुणा ॥ यथा चतुर्मुखो ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः । ग्रह-
शान्त्याख्ययज्ञेऽस्मिन् ब्रह्मा भव द्विजोत्तम ॥ १ ॥ यावत्कर्म समाप्येत ताव-
त्त्वं ब्रह्मा भव । भवामि ॥ ब्रह्ममंजुज्ञानं ॥ ततः गाणपत्यसदस्यवरणं कृत्वा
ऋत्विग्वरणं पूर्ववद्गोत्रोच्चारणपूर्वकं कुर्यात् ॥ एवं चतुरोऽष्टौ वा ऋत्विजो
वृणुयात् ॥ ऋत्विक्प्रार्थना-ब्राह्मणाः सन्तु मे शस्ताः पापात्पान्तु समा-
हिताः देवानां चैव दातारः पातारः सर्वदेहिनाम् ॥ १ ॥ जपयज्ञैस्तथा होमैर्दानैश्च
विविधैः पुनः । देवानां च ऋषीणां च तृप्त्यर्थं याजकाः कृताः ॥ २ ॥
येषां देहे स्थिता वेदाः पावयन्ति जगन्नयम् । रक्षन्तु सततं ते मां ग्रहयज्ञे
व्यवस्थिताः ॥ ३ ॥ ब्राह्मणा जङ्गमं तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् । येषां
वाक्योदकेनैव शुद्ध्यन्ति मलिना जनाः ॥ ४ ॥ पावनाः सर्ववर्णानां
ब्राह्मणा ब्रह्मरूपिणः । सर्वकर्मरता नित्यं वेदशास्त्रार्थकोविदाः ॥ ५ ॥

श्रोत्रियाः सत्यवाचश्च ग्रहध्यानरताः सदा । यद्वाक्यामृतसंसिक्ता ऋद्धि-
 यान्ति नरट्टमाः ॥६॥ अङ्गीकुर्वन्तु कर्मैतत्कल्पद्रुमसमाशिषः । यथोक्त-
 नियमैर्युक्ता मंत्रार्थे स्थिरबुद्धयः ॥ ७ ॥ यत्कृपालोचनात्सर्वा ऋद्धयो
 वृद्धिमाप्नुयुः । ग्रहयज्ञे मया पूज्या सन्तु मे नियमान्विताः ॥८॥ अक्रोधनाः
 शौचपराः सततं ब्रह्मचारिणः । ग्रहध्यानरता नित्यं प्रसन्नामनसाः सदा
 ॥९॥ अदुष्टभाषणाः सन्तु मा सन्तु परनिन्दकाः । ममापि नियमा ज्ञेते
 भवन्तु भवतामपि ॥१०॥ ऋत्विजश्च यथा पूर्वं श्रुतादीनां मस्तेऽभवन् ।
 धृतं तथा मे भवत ऋत्विजो द्विजसत्तमाः ॥११॥ ग्रहयागस्य निष्पत्तौ
 भवन्तोऽभ्यर्थिता मया । सुप्रसन्नैः प्रकर्तव्यं शान्तिकं विधिपूर्वकम् ॥१२॥
 यजमानहस्ते कङ्कणवन्धनम्-ॐ द्वावदध्नन्दाक्षायुणाहिरण्यं शुता-
 नीकायमुमनुस्यमाना ॥ तन्मुऽआवदध्नामिशुतशरदायायुष्माञ्जुरदाष्टि-
 र्वायासम् ॥१३॥ दाक्षायणा शतानीकमवध्नन्सुहिरण्यकम् । आवध्ना-
 मि तदवाहमायुष्यस्याभिवृद्धये ॥ यजमानपत्न्याः वामहस्ते कङ्कणव-
 न्धनम्-ॐ तम्पत्न्यामिभिरनुगच्छेमदेवाहं पुत्रैर्भर्ताभिरुतवाहिरण्यैः ।
 नाकङ्कणवन्धनानां सुकृतस्य लोकेतृतीयेषुष्टेऽअधिरोचनेदिव ॥१४॥
 गृहयज्ञकलावाप्त्यै कङ्कणं सूत्रनिर्मितम् । हस्ते बध्नामि सुभगे त्वं जीव
 शरदां शतम् ॥ दिग्रक्षणम्-कुण्डलपाजु ॥१०॥ अपसर्पन्तु ॥ इति पूर्वोक्त-
 रीत्या कार्यम् ॥ ११ ॥ पञ्चगव्यकरणम्-कांस्यपात्रे मन्त्रान्ते गोमूत्र
 क्षिपेत्-ॐ भूर्भुवस्वः तत्सावितु ॥ गोमयं मन्त्रान्ते क्षिपेत्-ॐ मान-
 स्तोके ॥ क्षीरं मन्त्रान्ते क्षिपेत्-ॐ आप्यायद्दुसर्मेतुतेहि भवतः सोमवृ-
 ण्यम् ॥ भवाद्वाजस्यसङ्गये ॥१२॥ दाधि मन्त्रान्ते क्षिपेत्-दुधिक्रा-
 ण्यम् ॥ आज्यं मन्त्रान्ते क्षिपेत्-ॐ तेजोसिधुक्कर्मस्यमृतं मासिधामुना-
 मासिप्रियन्देवानामनाष्टन्देवयजनं गसि ॥१३॥ कुशोदकं मन्त्रान्ते

धिपेत्-ॐ देवस्य स्वासवितुः प्रसुवेऽश्विनोऽर्वाहुर्भ्याम्पुष्णो हस्ताऽभ्याम्
 ॥ १ ॥ ॐ इति प्रणवेन यज्ञकाष्ठेनालोक्ष्य प्रणवेनाभिमन्त्रयेत् ॥ कर्मभूमिं
 यज्ञसम्भारांश्च कुशैः सम्प्रोक्षयेत् । ॐ आपो हिष्ठा ० सोमश्च शिवतमो ० ॥ त-
 स्माऽअरं ० भूमिप्रार्थना हस्तौ बद्धा भूमिं सम्प्रार्थयेत् ॐ स्योनापृथि-
 विनो ० ॐ मुहीदद्यौ ० ॥ इत्येताभ्यामृक्भ्यां सम्प्रार्थ्य ॐ स्वस्ति नऽइन्द्रो
 बुद्धश्चैव ॥ ॥ ॐ देवा आयान्तु ॥ यातु धाना अपयान्तु ॥ विष्णो देवय-
 जनं रक्षस्व ॥ इति पठित्वा भूमौ प्रादेशं कुर्यात् ॥ ९२ ॥ भूमिकूर्मान्तपूज-
 नम् होममानतो यथार्हकृतचतुरस्रस्थण्डिलस्याग्रे अक्षतपुञ्जत्रयोपरि पूजा-
 फलानि संस्थाप्य भूमिकूर्मानन्तानावाह्य पूजयेत्- ॐ भूरसि भूमिरस्य दि-
 तिरसि विभुश्च घाया विभुश्च स्य भुवनस्य धूर्ता ॥ पृथिवीर्ध्वं च पृथिवीर्ध्वं ॥
 पृथिवीर्ध्वं च पृथिवीर्ध्वं ॥ १ ॥ ॐ भूम्यै नमः भूमिमावाहयामि ॥ ॐ यस्य-
 कूर्मो गृहे हुविस्तमग्नेवर्द्धया च्वम् ॥ तस्मै देवाऽअर्घिञ्ज्रवज्रयञ्ज्रहर्मण-
 स्पतिः ॥ १ ॥ ॐ कूर्माय नमः कूर्ममावाहयामि ॥ ॐ स्योनापृथिविनो ॥
 ॐ अनन्ताय नमः अनन्तमावाहयामि स्थापयामि ॥ प्रतिष्ठाप-
 नम्- ॐ मनोज्ञाति ॥ भूमिकूर्मान्तदेवताः सुप्रतिष्ठिताः वरदाः भवतः ॥
 ॐ भूमिकूर्मान्तदेवताभ्यो नमः इत्यनेन पूजयेत् ॥ ९३ ॥ स्थण्डिले प-
 ञ्चभूसंस्काराः- आचार्यः स्थण्डिलपश्चिमतः उपविशेत् । यजमानं स्वदक्षिणे
 ब्रह्मणः पश्चिमतः उपवेश्य आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ सङ्कीर्त्य
 भारग्वग्रहशान्त्याख्ये कर्मणि पञ्चभूसंस्कारपूर्वकमग्निप्रतिष्ठापनं करि-
 ष्ये ॥ १ ॥ परिसमूहनम्- मूलधृतैस्त्रिभिर्दर्भाग्रैः पश्चिमतः आरभ्य प्रागन्त-
 मुदक्संस्थं त्रिः 'परिसमूह' तान्कुशान् ईशान्यां पूर्वतो वा परित्यजेत् ॥ २ ॥
 उपलेपनम्- नोमयोदकेन त्रिरुपलिम्पयेत् ॥ ३ ॥ उल्लेखनम्- यज्ञकाष्ठेन
 सुवेण कुशैर्वा दक्षिणत उदक्संस्थं त्रिरुल्लेखयेत् ॥ ४ ॥ उद्धरणम्-

अङ्गुष्ठात् अनामिकापर्यन्तं यथोल्लिखिताभ्यो लेखाभ्यः पांसुं नीत्वा
 प्राञ्चमुद्धरेत् ॥५॥ अभ्युक्षणम्-प्रतिरेखं न्युब्जमुष्टिना प्राजापत्यतीर्थेन
 उदकेनाभ्युक्षणम् ॥ इति पञ्चभूसंस्काराः ॥ ९४ ॥ अग्निस्थाप-
 नम्—सुवासिन्या श्रोत्रियागारात्स्वमृदाद्वा समृद्धं निर्धूमं तैजसेना-
 सम्भवे मृण्मयेन वा पात्रयुग्मेन सम्पुटीकृतमाहृतमग्निं स्थण्डिलस्य
 आग्नेय्यां निदध्यात् ॥ तस्मादाचार्यः “हुं फट्” इति मन्त्रेण क्रव्यादांश्च
 नैऋत्यां क्षिप्त्वा आत्माभिमुखमग्निं स्थापयेत्—ॐ अग्निन्द्रुतम्पुरो-
 दधेद्वयुवाहुमुपब्रुवे ॥ देवां २ऽआसादयादिह ॥ १७ ॥ ३२ ॥ ॐ वरद-
 नामानमग्निमुपसमादधे ॥ आचारात् अग्न्याहरणपात्रे साक्षतोदकं निपिच्य
 तत्र किञ्चिद्विरण्यमाभूषणं वा निक्षिप्य तद्द्रव्यं सुवासिन्यै दापयेत् ॥
 आवाहनम्—पुषोहृदेव? प्युदिशोनुसर्वाऽपूर्वोहजात? सऽउगर्भेऽअन्त? ॥
 सऽएवजात? सजनिष्यमाणं प्युच्यङ्गजनास्तिष्ठति सुर्वतोमुख ॥ १७ ॥ ३२ ॥
 ॐ वरदनामानमग्निमावाहयामि ॥ प्रतिष्ठापनम् ॐ मनोजति ० ॥ ॐ वर-
 दनामाग्ने सुप्रतिष्ठितो वरदो भव ॥ मुखं कृत्वा ध्यायेत्—ॐ चुत्वारिमु-
 ज्जात्रयोऽअस्युपादादद्देशेपि सप्तहस्तासोऽअस्य । त्रिधाबुद्धोऽवृषभोरोरवी-
 तिभुहोदेवोमर्त्यो २ऽआविवेश ॥ १७ ॥ सप्तहस्तश्चतुःशृङ्गः सप्तजिह्वो द्विशिर्ष-
 कः । त्रिपात्रसन्नवदनः सुखासीनः शुचिस्मितः । स्वाहां तु दक्षिणे पार्श्वे
 देवीं वामे स्वधां तथा । विभ्रदक्षिणहस्तैस्तु शक्तिमन्त्रं स्तुचं स्तुवम् ।
 तोमरं व्यजनं वामे घृतपात्रं च धारयन् । आत्माभिमुखमासीन एवरूपो
 हुताशनः ॥ अग्ने वैश्वानर शाण्डिल्यगोत्र शाण्डिल्यासितदेवकेति त्रिवर
 भूमिमातः वरुणपितः मेषध्वज प्राङ्मुख मम सम्मुखो भव ॥

॥ ९५ ॥ ततः स्थण्डिलस्य रुद्रदिग्भागे वेद्युपरि ग्रहमण्डलदेवतास्था-
 पनम् ॥ यजमानो हस्ते जलं गृहीत्वा अघेत्यादि ० प्रारब्धकर्मणः सांगता-

सिद्ध्यर्थमादित्यादिग्रहमण्डलदेवतानां स्थापनं पूजनं चाहं करिष्ये ॥
 १-ॐ आकुण्ठे नमः ॥ (प्राङ्मुखं सूर्यं पीठमध्ये वर्तुले द्वादशाङ्गुले
 मण्डले-ॐ भूर्भुवः स्वः कलिङ्गदेशोद्भव काश्यपसगोत्र रक्तवर्ण भो
 सूर्य इहागच्छ इह तिष्ठ) ॥ ॐ सूर्याय नमः सूर्यमावाहयामि स्थापयामि ॥
 २-ॐ इमन्देवा ॥ (प्रत्यङ्मुखं सोममाग्नेय्यां चतुरस्रे चतुर्विंशत्य-
 ङ्गुले मण्डले-ॐ भूर्भुवः स्वः यमुनातीरोद्भव आग्नेयसगोत्र शुक्लवर्ण भो सोम
 इह ॥) ॐ सोमाय नमः सोममावा ॥ स्था ॥ ३-ॐ अग्निर्मुर्द्धा ॥ (दक्षि-
 णाभिमुखं भौमं दक्षिणस्यां दिशि त्रिकोणे त्र्यङ्गुले मण्डले-ॐ भूर्भुवः
 स्वः अवन्तिदेशोद्भव भारद्वाजसगोत्र रक्तवर्ण भो भौम इहागच्छ इह-
 तिष्ठ) ॐ भौमाय नमः भौममावाहयामि स्थापयामि ॥ ४-ॐ उदङ्मुखं—
 स्वाग्ने ॥ (उदङ्मुखं बुधमैशान्यां दिशि बाणाकारे चतुरङ्गुले मण्डले
 ॐ भूर्भुवः स्वः मगधदेशोद्भव आग्नेयसगोत्र पीतवर्ण भो बुध इहागच्छ
 इह तिष्ठ ॥) ॐ बुधाय नमः बुधमावाहयामि स्थापयामि ॥ ५-ॐ बृह-
 स्पते ॥ (उदङ्मुखं बृहस्पतिमुत्तरस्यां दिशि लम्बदीर्घचतुरस्रे पट्टाकारे
 पङ्क्तुले मण्डले-ॐ भूर्भुवः स्वः सिन्धुदेशोद्भव आङ्गिरसगोत्र पीतवर्ण
 भो बृहस्पते इहागच्छ इह तिष्ठ) ॐ बृहस्पतये नमः बृहस्पतिमा ॥ स्था ॥
 ६-ॐ अन्नात्परिस्रुतो ॥ (प्राङ्मुखं शुक्रं पूर्वस्यां दिशि पञ्चकोणे नवाङ्गुले
 मण्डले-ॐ भूर्भुवः स्वः भोजकटदेशोद्भव भार्गवसगोत्र शुक्लवर्ण भो शुक्र
 इहागच्छ इह तिष्ठ) ॐ शुक्राय नमः शुक्रमा ॥ स्था ॥ ७-ॐ शनौ देवी ॥
 (प्रत्यङ्मुखं शनिं पश्चिमायां दिशि धनुराकारे द्व्यङ्गुले मण्डले-ॐ भूर्भुवः—
 स्वः सौराष्ट्रदेशोद्भव काश्यपसगोत्र कृष्णवर्ण भो शनैश्वर इहागच्छ
 इह तिष्ठ) ॐ शनैश्वराय नमः शनैश्वरमावाहयामि स्थापयामि ॥
 ८-ॐ कयानश्चित्रऽआ ॥ (दक्षिणाभिमुखं राहुं नैऋत्यां दिशि शूर्पा-

कारे द्वादशाङ्गुले मण्डले-ॐ भूर्भुवःस्वः राठिनापुरोद्भव पैठिनसगोत्र
 नीलवर्ण भो राहो इहागच्छ इह तिष्ठ) ॐ राहवे नमः राहुमावाह-
 यामि स्थापयामि ॥ ९-ॐ केतुङ्कृष्णवर्ण ॥ (दक्षिणाभिमुखं केतुं
 वायव्यां दिशि ध्वजाकारे षडङ्गुले मण्डले-ॐ भूर्भुवःस्वः अन्तर्वेदिस-
 मुद्भव जैमिनिसगोत्र धूम्रवर्ण भो केतो इहागच्छ इह तिष्ठ ॥) ॐ के-
 तवे नमः केतुमावाहयामि स्थापयामि ॥ अधिदेवतावाहनम्-१-ॐ
 ज्यम्बकं ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः भो ईश्वर इ० इ० ॥ सूर्यदक्षिणपार्श्वे-ॐ ईश्व-
 राय नमः ईश्वरमा० स्था० ॥ २-ॐ श्रीश्रुते ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः भो उमे
 इ० इ० ॥ सोमदक्षिणपार्श्वे-ॐ उमायै नमः उमामा० स्था० ॥ ३-ॐ अ-
 दक्कन्दः पथमजायमानऽउदधन्त्संमुद्रादुत्वापुरीषात् । श्येनस्य पक्षा-
 हरिणस्य बाहूऽउपस्तुत्य मम हि जातन्तेऽअर्वन् ॥ १२ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः
 भो स्कन्द इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ भौमदक्षिणपार्श्वे-ॐ स्कन्दाय नमः
 स्कन्दमा० स्था० ॥ ४-ॐ द्विष्णो रराटं प्रसिद्विष्णो रं श्रपूत्रैस्तथो द्विष्णो रं
 स्पूरैस्सिद्विष्णो रं वीसि ॥ त्वं विष्णवमसिद्विष्णवे च्वा ॥ ३१ ॥ ॐ भूर्भुवः-
 स्वः भो विष्णो इहा० इह० ॥ बुधदक्षिणपार्श्वे-ॐ विष्णवे ० विष्णुमा०
 स्था० ॥ ५-ॐ आब्रह्ममं ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामाराधेराजुव्यु-
 शूरऽइषव्योतिष्यधीमहारु योजायतान्दोग्धीधेनुर्वोढान्द्वानाशुऽस-
 प्तिरुपु रं निधिव्योषां जिष्णु रथेष्ठाऽसभेयोऽसुवांस्यसजमानस्य ह्रीरो जा-
 यतान्निक्कामेनिकामेनं पृज्ज्वयोर्वर्षतु फलं वर्यो नुऽओषधयं पच्यन्तां-
 ष्योगक्षेमोनं कल्पताम् ॥ ३२ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः भो ब्रह्मन् इहागच्छ इह
 तिष्ठ । गुरुदक्षिणपार्श्वे-ॐ ब्रह्मणे नमः ब्रह्माणमावाहयामि स्थापयामि ॥
 ६-ॐ सुजोषाऽइन्द्रसगणो मरुद्भिर्हसोमं पिब बृज्जुहा शूरद्विद्वान् ॥ जहि-
 शत्रु १ रपृधो नुद स्वाथामयङ्कुणुदिष्टि श्वतो नं ॥ ३३ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः

भो इन्द्र इहागच्छ इह तिष्ठ । शुक्रदक्षिणपार्श्वे-ॐ इन्द्राय नमः इन्द्रमा-
वाहयामि स्थापयामि ॥ ७-ॐ यमाय स्वाक्षिरस्वतेपितुमतेस्वाहा ॥ स्वा-
हाधुर्मायुस्वाहाधुर्मर्षिपित्रे ॥ ८-ॐ भूर्भुवः स्वः भो यम इहागच्छ
इह तिष्ठ । शनिदक्षिणपार्श्वे-ॐ यमाय नमः यममावाहयामि स्थापयामि ॥
९-ॐ कार्ष्णिर्सिसमुद्रस्युच्चाक्षिच्युऽउन्नयामि ॥ समापोऽअद्भिरगम-
तसमोर्षधीभिरोर्षधी ॥ १०-ॐ भूर्भुवः स्वः भो काल इहागच्छ
इह तिष्ठ ॥ राहुदक्षिणपार्श्वे-ॐ कालाय नमः कालमा० स्था० ॥ १-
ॐ चित्रावसोस्वस्तितेपारमशीय ॥ ११-ॐ भूर्भुवः स्वः भो चित्रगुप्त
इहागच्छ इह तिष्ठ । केतुदक्षिणपार्श्वे-ॐ चित्रगुप्ताय नमः चित्रगुप्तमा०
स्था० ॥ प्रत्यधिदेवतावाहनम्-१ ॐ अग्निन्दुतम्पुरोदधे हव्यवाहु-
मुपन्नुवे ॥ देवां २ आसादयादिह ॥ १२-ॐ भूर्भुवः स्वः भो
अग्रे इहागच्छ इह तिष्ठ । सूर्यवामपार्श्वे-ॐ अग्नये नमः अग्निमा० स्था० ।
२ ॐ आपोहिष्ठा० ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः भो आप इहागच्छत इह तिष्ठत ॥
सोमवामपार्श्वे-ॐ अद्भ्यो नमः अप आ० स्था० ॥ ३ ॐ स्योनापृथिविनो०
ॐ भूर्भुवः स्वः भो पृथिवि इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ भौमवामपार्श्वे-ॐ पृथिव्यै
नमः पृथिवीमा० स्था० ॥ ४ ॐ इदं द्विष्णुर्विचक्रमेत्रेधानिदधेपदम् ॥
समूढमस्यपा० सुरेस्वाहा ॥ १५-ॐ भूर्भुवः स्वः भो विष्णो इहागच्छ
इह तिष्ठ ॥ बुधवामपार्श्वे-ॐ विष्णवे नमः विष्णुमा० स्था० ॥ ५ ॐ त्रा-
तारुमिन्द्रमवितारुमिन्द्रुहवैहयेसुहवुः शूरुमिन्द्रम् ॥ हयामिशुकक्रम्पुरुहु-
तमिन्द्रे० स्वस्तिनोमघवाधुः चिन्द्रं ॥ १६-ॐ भूर्भुवः स्वः भो इन्द्र
इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ गुरुवामपार्श्वे-ॐ इन्द्राय नमः इन्द्रमा० स्था० ॥
६ ॐ अदिच्युरास्त्रासीन्द्राणयाऽउष्णीषं ॥ पूपासिधुर्मायदीष्वा ॥ १७-ॐ
भूर्भुवः स्वः भो इन्द्राणि इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ शुक्रवामपार्श्वे-ॐ इन्द्रायै

नमः इन्द्राणीमा०स्था० ॥ ७ ॐ प्रजापते न च देता ह्युभयोर्विश्वरूपा-
 णि परिताव भूव ॥ यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नोऽस्तु च्चय ॐ स्यात्प्रपतयोरयु-
 णाम् ॥ ६/३ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः भो प्रजापते इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ शनि-
 वामपार्श्वे-ॐ प्रजापतये नमः प्रजापतिमा०स्था० ॥ ८ ॐ नमोस्तु सुर्वे-
 ष्वभ्यो ये केचपृथिवीमनु ॥ येऽन्तरिक्षे दिवितेऽभ्यः-सर्वेऽभ्यो नमः-
 ॥ ६/३ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः भो सर्पाः इहागच्छत इह तिष्ठत ॥ राहुवामपार्श्वे-
 ॐ तर्पेभ्यो नमः सर्पानावा०स्था० ॥ ९ ॐ ब्रह्ममंजुज्ञानम्प्रथमपुरस्तादिद्व-
 सीमत्सुहृच्चैवेनऽर्वावह ॥ सवुद्ध्याऽउपमाऽअस्य विवृष्टाऽसुतश्च
 योनिमसंतश्च विवः ॥ ३/३ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः भो ब्रह्मण इहागच्छ इह
 तिष्ठ ॥ केतुवामपार्श्वे-ॐ ब्रह्मणे नमः ब्रह्माणमा०स्था० ॥ पञ्चलो-
 कपालदेवतावाहनम्—॥ १ ॐ गणानान्त्वा० ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः भो
 गणपते इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ राहोरुत्तरतः-ॐ गणपतये नमः गणपति-
 मा०स्था० ॥ २ ॐ अम्बेऽअम्बिकेम्बालिकेनमानयतिकश्चन ॥
 ससस्त्यश्चुकऽसुभद्रिकाङ्काम्पीलवासिनीम् ॥ १/३ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः भो
 दुर्गे इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ शनेरुत्तरतः-ॐ दुर्गायै नमः दुर्गामा०
 स्था० ॥ ३ ॐ वायो मेतैसहस्रिणोरथासुस्तेभिरा गहि ॥ नियुचान्तो-
 मपीतये ॥ ३/३ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः भो वायो इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ रवेरुत्त-
 रतः-ॐ वायवे नमः वायुमा०स्था० ॥ ४ ॐ घृतघृतपावानह
 पिवतुवसांश्च सापावानह पिवतुान्तरिक्षस्य हविरासि स्वाहा ॥ दिशः-प्रदि-
 शऽआदिशोऽविदिशऽउद्दिशोऽदिग्भ्यऽस्वाहा ॥ १/६ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः भो
 आकाश इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ राहोर्दक्षिणे-ॐ आकाशाय नमः
 आकाशमा०स्था० ॥ ५ ॐ यायाङ्कशामधुमुच्यश्चिनामुनतावती ॥
 तयायुर्गमिमिक्षतम् ॥ १/३ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः भो अश्विनौ इहागच्छतम् इह

तिष्ठतम् ॥ केतुदक्षिणे-ॐ अश्विभ्यां नमः अश्विनावावाह० स्थाप० ॥
 अथ क्षेत्राधिपतेः वास्तोष्पतेश्चावाहनम् ॥ १ ॐ नुहिस्पशमविदन्न-
 व्यमुस्ममादूद्वैश्वानुरात्पुंरऽपुतारंमुग्नेऽ ॥ एतेनमवृधन्नुमृताऽअमर्च्यवै-
 श्वानुरङ्गजिचयायदेवाऽ ॥ ६/३ ॥ गुरोरुत्तरे-ॐ भूर्भुवः स्वः क्षेत्रा-
 धिपतयेनमः क्षेत्राधिपतिमावाहयामि स्थापयामि ॥ भो क्षेत्राधिपते इहा-
 गच्छ इह तिष्ठ ॥ १ ॐ वास्तोष्पते प्रतिजानीह्यस्मान्त्स्वावेशोऽअनमीवो
 भवानः । यत्त्वेमहे प्रतितन्नो जुषस्व शन्नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे ॥
 क्षेत्राधिपोत्तरे-ॐ भूर्भुवः स्वः वास्तोष्पतये नमः वास्तोष्पतिमावाहयामि
 स्थापयामि ॥ भो वास्तोष्पते इ० इ० ॥ अथ मण्डलाद्ब्रह्मिः प्रागा-
 दितः पीठसमन्तात् इन्द्रादिदशदिक्पालानामावाहनम् ॥ १ ॐ त्राता-
 रुमिन्द्रमवितारुमिन्द्रुहवैहवेसुहवुऽशूरमिन्द्रम् ॥ ह्वयामि शुक्रम्पुरुहुतमि-
 न्द्रं सुस्तिनोमयवाधास्विन्द्रं ॥ ५/३ ॥ मण्डलाद्ब्रह्मिः पूर्वे-ॐ भूर्भुवः स्वः
 इन्द्राय नमः इन्द्रमा० स्था० ॥ भो इन्द्र इहा० इह० ॥ २ ॐ त्वन्नोऽअग्ने तव
 देवपायुमिर्मन्नो नौरक्षतुवृश्चवन्ध ॥ त्रातातोकस्युतनये गवामुस्यनिमेषु
 रक्षमाणस्तवव्युते ॥ ५/३ ॥ मण्डलाद्ब्रह्मिः आग्नेयाम्-ॐ भूर्भुवः स्वः अग्ने
 नमः अग्निमावाहयामि स्थापयामि ॥ भो अग्ने इ० इ० ॥ ३ ॐ युपायुत्वा-
 ङ्गिरस्वतेपितृमतेस्वाहा ॥ स्वाहा घुर्म्यायुस्वाहाघुर्म्यापुत्रे ॥ ५/३ ॥ मण्ड-
 लाद्ब्रह्मिः दक्षिणे-ॐ भूर्भुवः स्वः यमाय नमः यममावा० स्थापयामि ॥
 भो यम इ० इ० ॥ ४ ॐ असुं वृन्तुमयं जमानमिच्छस्तेनस्येस्यामाद्वि-
 हितस्करस्य ॥ अन्नयमुस्मदिच्छुऽहृच्यानमोदेविनिर्ऋते तुभ्यंमस्तु
 ॥ ६/३ ॥ मण्डलाद्ब्रह्मिः नैर्ऋत्याम्-ॐ भूर्भुवः स्वः निर्ऋतये नमः निर्ऋ-
 तिमावाहयामि स्थापयामि ॥ भो निर्ऋते इ० इ० ॥ ५ ॐ तत्त्वांयामिद्व-
 हमेणावन्दमानस्तदाशास्ते यजमानोहविर्भिः ॥ अहंमानोवृणोहवो-

द्ययुरंशः सुमानऽआयुः पमोषीत् ॥ १८ ॥ मण्डलाद्बहिः पश्चिमे—
 ॐ भूर्भुवः स्वः वरुणाय नमः वरुणमावाहयामि स्थापयामि ॥ भो वरुण
 इ० इ० ॥ ६ ॐ आनो निषुज्जिः शुतिनी भिरद्ध्वरः सहस्रिणी भिरुपयाहि
 यज्ञमावायोऽ अस्मिन्त्सर्वनेमादयस्वय्यम्पातस्तुस्तिभिः सदान् ॥ १९ ॥
 मण्डलाद्बहिः वायव्याम्—ॐ भूर्भुवः स्वः वायवे नमः वायुमावाहयामि
 स्थापयामि ॥ भो वायो इ० इ० ॥ ७ ॐ ब्रुयः सोमव्रते तत्तुमनस्तु-
 नूषुविब्रत ॥ प्रजावन्तः सचेमहि ॥ २० ॥ मण्डलाद्बहिः उत्तरे—
 ॐ भूर्भुवः स्वः सोमाय नमः सोममावाहयामि स्थापयामि ॥ भो सोम
 इ० इ० ॥ ८ ॐ तमीशानुज्जगतस्तुस्तुपुस्पतिर्निधयः स्रज्वमवसेहमहे-
 व्रुयम् ॥ पूषानो यथा ब्रह्मसामसं दृष्टे रक्षिता पायुरदब्धः स्वस्तये ॥ २१ ॥
 मण्डलाद्बहिः ईशान्याम्—ॐ भूर्भुवः स्वः ईशानाय नमः ईशानमा-
 वाहयामि स्थापयामि ॥ भो ईशान इ० इ० ॥ ९ ॐ अस्मै रुद्रा मे हनुष-
 ता सो वृत्रहन्त्ये भरतौ सुजोपाद ॥ यः शः संतेस्तुवते धारिणः पुञ्जऽइन्द्र-
 ज्येष्टाऽअस्मै रऽअवन्तु देवाः ॥ २२ ॥ मण्डलाद्बहिः ईशानेन्द्र-
 योर्मध्ये—ॐ भूर्भुवः स्वः ब्रह्मणे नमः ब्रह्माणमावाहयामि स्थापयामि ॥
 भो ब्रह्मन् इ० इ० ॥ १० ॐ स्योना पृथिवि नो भवानृक्षरानुवेशनी ॥
 यच्छानुदंशर्मसुप्पथात् ॥ २३ ॥ मण्डलाद्बहिः निर्ऋतिवरुणयोर्मध्ये-
 ॐ भूर्भुवः स्वः अनन्ताय नमः अनन्तमावाहयामि स्थापयामि ॥ भो अनन्त
 इ० इ० ॥ प्रतिष्ठापनम्—ॐ मनोजूति ॥ सूर्याद्यावाहितग्रहमण्डलदेवताः
 सुप्रतिष्ठिताः वरदा भवन्तः । पूजनम्—(अग्न्युत्तारणप्राणप्रतिष्ठादिकृत-
 ग्रहमूर्तिं ताम्रपात्रे संस्थाप्य ध्यानादारभ्य स्नानान्तमुपचारान्कृत्वा
 ग्रहमण्डलोपरि केचित् स्थापयन्ति तत्र मूलं न पश्यामः ।) ध्यानम्—
 ॐ ग्रहाऽऽर्ज्जहितयो वयन्तो विष्णोः भुतिम् ॥ तेषां विशिष्टप्रियाणां शो-

हमिषं मूर्जुं समग्रभमुपयामगृहीतोसीन्द्राय त्वा जुष्टं द्यूहणां मय्येषतु
 योनिरिन्द्राय त्वा जुष्टं तमम् ॥१॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सूर्यादिग्रहमण्डलदेव-
 ताभ्यो नमः ध्यायामि ॥ ततः “ ॐ भूर्भुवः स्वः सूर्याद्यावाहितग्रहमण्ड-
 लदेवताभ्यो नमः ” इत्यनेन षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ अनया पूजया
 सूर्याद्यावाहितग्रहमण्डलदेवताः प्रीयन्ताम् ॥ तत ईशान्यां ग्रहसंबन्धिरुद्र-
 कलशस्थापनम् ॥ ततो ग्रहवेदीशानदिग्भागे सितैस्तंदुलैरष्टदलं कृत्वा
 भूरसीत्यादिक्रमेण पूर्णपात्रनिधानान्तं कलशं कृत्वा तत्वाद्यामीतिवरुण-
 मावाह्याभ्यर्च्य “सर्वे समुद्राः सरितः” इति गंगाद्यावाहयेत् ॥ ततः प्रति-
 ष्ठादिकृतं रुद्रकलशं स्पृष्ट्वा साङ्गरुद्रजपः कार्यः ॥

॥ इति ग्रहस्थापनप्रयोगः ॥

॥९६॥ अथ अग्न्युत्तारणम्-यदि ग्रहाणां मूर्तयश्चेत् हस्ते जलमादाय
 देशकालौ स्मृत्वा आसाम् अमुकामुकमूर्तीनाम् अग्नितपनताडनावघाता-
 दिदोषपरिहारार्थम् अग्न्युत्तारणपूर्वकप्राणप्रतिष्ठां करिष्ये ॥ इति संकल्प्य
 मूर्तीर्घृतेनाभ्यज्य पात्रे निधाय तदुपरि दुग्धमिश्रितजलधारां पातयेत् ॥
 ॐ समुद्रस्य त्वावकयाग्नेपारिव्वययामसि ॥ पावकोऽअस्मभ्यं ऽशिवो भव
 ॥ १७ ॥ हिमस्य त्वाजरायुणाग्नेपारिव्वययामसि ॥ पावकोऽअस्म-
 न्भ्यं ऽशिवो भव ॥ १७ ॥ उपज्जमन्नुपवेतसेवतरनदीण्वा ॥ अग्नेपित्त-
 मपामसिमण्डूकृताभिरागं हि सेमन्नोऽसृजम्पावकवर्णं ऽशिवकृधि ॥ १७ ॥
 अपामिदन्नयनं समुद्रस्य निवेशनम् ॥ अक्यास्तैऽअस्मत्तपन्तु हेतयं
 पावकोऽअस्मन्भ्यं ऽशिवो भव ॥ १७ ॥ अग्नेपावकरोचिषामन्द्रयादेव-
 जिह्वया ॥ आदेवान्वाग्निषक्षिच ॥ १७ ॥ सनं पावकदीदिवो अग्ने देवा
 २ इहाव ॥ उपसृजं हविश्च नतं ॥ १७ ॥ पावकयावश्चितयन्त्याकृपा-

क्षामन्त्रुरुचऽउपसोनभानुना ॥ तूर्ध्वत्रया मन्त्रे तशस्य नृणऽआयोयुणे-
 नतंतृषाणोऽअजरं ÷ ॥ १० ॥ नमस्तेहरंसेशोचिपेनमस्तेऽअस्त्वर्चि-
 षे ॥ अन्नयास्तेऽअस्मत्तपन्तुहेतयः+पावकोऽअस्मन्नभ्यङ्गिशिवोभवं
 ॥ ११ ॥ नृपदेवदेवसुपदेवदेवद्विषदेवदेवद्वनुसदेवदेवद्वस्वर्चिदेवदेव
 ॥ १२ ॥ श्वेदेवादेवानोऽन्नज्ञियाऽन्नज्ञियानां संवरसरीणमुपभागमासते ॥
 अहृतादोहविषोऽन्नज्ञेऽअस्मिन्स्वयम्पिबन्तुमधुनोघृतस्य ॥ १३ ॥ श्वेदेवा-
 देवेष्वर्चिदेवत्त्वमायन्येद्वहर्षणं पुरऽएतारोऽअस्य ॥ श्वेदभ्योनऽकृतेप-
 वित्धामकिञ्चननतेदिवोनपृथिव्याऽअधिरनुषु ॥ १४ ॥ प्राणदाऽअपानदा-
 ह्यानदाव्वक्षोदाव्वरिवोदाऽ ॥ अन्नयास्तेऽअस्मत्तपन्तुहेतयः+पावकोऽ
 अस्मन्नभ्यङ्गिशिवोभवं ॥ १५ ॥ इत्युग्युत्तारणम् ॥ १७ ॥ अथ प्राणप्रतिष्ठा-
 प्रयोगः-अस्य श्रीप्राणप्रतिष्ठामन्त्रस्य ब्रह्माविष्णुरुद्रा ऋषयः ।
 ऋग्यजुःसामानि छन्दांसि । परा प्राणशक्तिर्देवता । आं बीजं । ह्रीं
 शक्तिः । कौं कीलकम् । आसु अमुकामुकमूर्तिषु प्राणप्रतिष्ठापने
 विनियोगः ॥ ॐ आं ह्रीं कौं यं रं लं वं शं षं सं हौं ॐ क्षं सं हं
 सः ह्रीं ॐ आं ह्रीं कौं आसां मूर्तीनां प्राणा इह प्राणाः ॥ ॐ आं ह्रीं कौं
 यं रं लं वं शं षं सं हौं ॐ क्षं सं हं सः ह्रीं ॐ आं ह्रीं कौं आसां मूर्तीनां
 जीवा इह स्थिताः ॥ ॐ आं ह्रीं कौं यं रं लं वं शं षं सं हौं ॐ क्षं
 सं हं सः ह्रीं ॐ आं ह्रीं कौं आसाम् अमुकामुकमूर्तीनां सर्वेन्द्रियाणि
 वाङ्मनस्त्वक्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणपाणिपादपायूपस्थानि इहैवागत्य सुखं
 चिरं तिष्ठन्तु स्वाहा ॥ ततः प्रतिष्ठादिकं कुर्यात् ॥ प्रतिष्ठापनम्-
 ॐ मनोजुतिः । ॐ एष वै प्रतिष्ठानामसृजोषत्रैतेन सृजेन सजन्ते सर्वमेव प्रतिष्ठा-
 तम्भवति ॥ अमुकामुकदेवताः सुप्रतिष्ठिता वरदा भवत ॥ नेत्रोन्मीलनम्-
 ॐ वृत्रस्यासिकुनीनकश्चक्षुर्दाऽअसिचक्षुर्मदेहि ॥ ३ ॥ गन्धादिपञ्चो-

पचरान्दत्त्वा षोडशसंस्कारसिद्धये षोडशप्रणवावृत्तीः कृत्वा आसाम्
 अमुकामुकमूर्तीनां षोडशसंस्काराः सम्पद्यन्ताम् । इति प्राणप्रतिष्ठाप्रयोगः ।
 १९८। वैकल्पिकपदार्थावधारणं देवताभिध्यानञ्च-आचार्यः अग्नेः पश्चिमत
 उपविशेत् ॥ यजमानस्तु दक्षिणतोऽग्नेर्ब्रह्मणः पश्चिमत उपविष्ट एवा-
 स्ते ॥ आचार्यः आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ सङ्कीर्त्य करिष्यमाण-
 ग्रहशान्त्याख्ये कर्मणि वैकल्पिकपदार्थावधारणं देवताभिध्यानं च
 करिष्ये ॥ वैकल्पिकपदार्थावधारणम्-पूर्वेण ब्रह्मणो गमनमपरेण वा ॥
 अग्नेः पश्चिमतः पात्रासादनमुत्तरतो वा ॥ त्रीणी पवित्राणि ॥ पवित्रे द्वे ॥
 प्रोक्षणीपात्रम् ॥ आज्यस्थाली चरुस्थाली च तैजसी मृन्मयी वा ॥
 पालाशः समिधो यज्ञीयवृक्षोद्भवा अन्या वा ॥ प्राश्नावाधाराौ विदिशो
 वा ॥ समिद्धतमेऽग्नौ आज्यभागौ आग्नेयमुत्तरपूर्वार्द्धे सौम्यं दक्षिणपू-
 र्वार्द्धे ॥ पूर्णपात्रं दक्षिणावरो वा ॥ एतान्वैकल्पिकपदार्थानहमस्मिन्कर्मणि
 करिष्ये ॥ देवताभिध्यानम् (अन्वाधानम्) सामिदूद्वयं गृहीत्वा प्रजापतिम्
 इन्द्रम् अग्निं सोमम् एककयाऽऽज्याहुत्या ॥ आदित्यं सोमं भौमं बुधं
 वृहस्पतिं शुक्रं शनैश्चरं राहुं केतुम् इति नवग्रहान् मधुसर्पिर्दध्याक्ताभिः
 अर्कादियथालाभसमिच्चरुतिलाज्यद्रव्यैः प्रत्येकं प्रतिद्रव्येण अष्टाष्टसं-
 ख्याकाभिराहुतिभिः ॥ ईश्वरम् उमां स्कन्दं विष्णुं ब्रह्माणम् इन्द्रं
 यमं कालं चित्रगुप्तमित्याधिदेवताः अग्निम् अपः धरां विष्णुम् इन्द्रम्
 इन्द्राणीं प्रजापतिं सर्पान् ब्रह्माणमेताः प्रत्याधिदेवताश्च तैरेव द्रव्यैः प्रति-
 द्रव्येण चतुश्चतुःसंख्याकाभिराहुतिभिः ॥ विनायकं दुर्गां वायुम्
 आकाशम् अश्विनाविति पञ्चलोकपालान् क्षेत्राधिपतिं वास्तोष्पतिम्
 इन्द्रम् अग्निं यमं निर्ऋतिं वरुणं वायुं कुबेरम् ईशानं ब्रह्माणम् अनन्तं
 तैरेव द्रव्यैः प्रतिद्रव्येण द्वाभ्यां द्वाभ्याम् आहुतिभ्यां न्यूनातिरिक्तदो-

षपरिहारार्थं घृताक्ततिलद्रव्येण व्यस्तसमस्तव्याहृत्या अष्टोत्तरसहस्रैः
 अष्टोत्तरशतैः अष्टाविंशतिराहुतिभिर्वा शेषेण स्विष्टकृत् ॥ अग्निं वायुं
 सूर्यम् अग्नीवरुणौ अग्नीवरुणौ अग्निं वरुणं सवितारं विष्णुं विश्वान्दे-
 वान्मरुतः स्वर्कान्वरुणम् आदित्यम् अदितिं प्रजापतिम् एता अङ्गम-
 धानार्थदेवताः एकैकयाऽज्याहुत्या अस्मिन्ग्रहशान्त्याख्यै कर्मण्यहं
 यक्ष्ये इति समिद्धयम् अग्नावादध्यात् ॥ इति अन्वाधानम् ॥

॥९९॥ अथ कुशकण्डिका ॥ अग्नेर्दक्षिणतो ब्रह्मासनास्तरणम् ॥
 तत्र पञ्चाशत्कुशमयं यथासम्भवकुशमयं वा ब्रह्माणमुपवेश्य अस्मिन्क-
 र्मणि त्वं ब्रह्मा भव ॥ भवामीति प्रतिवचनम् ॥ तत्र पूर्वेण ब्रह्मणो गमनम् ॥
 उत्तरतः प्रणीताप्रणयनम् । ब्रह्मन् अपः प्रणेष्यामि ॥ ॐ प्रणय । यंदेवता-
 वर्द्धयत्वंनाकस्यपृष्ठेयजमानोऽअस्तु ॥ सप्तऋषीणां सुकृतांश्चलोकस्त-
 त्रेमंयजमानं च धेहि ॥ ॐ प्रणय ॥ इति ब्रह्मानुज्ञातः अग्नोरुत्तरतः प्रागग्रैः
 कुशैः आसनत्रयप्रकल्पनम् ॥ तत्र एकम् अग्नोरुत्तरतः । द्वितीयं तदुत्तरतः ।
 तृतीयं तत्पश्चिमे (वायव्यामित्यर्थः) । वायव्याश्रितं वारणं चमसं दक्षिण-
 हस्तेनादायावामपाणौ प्राग्रं निधाय दक्षिणहस्तोद्धृतपात्रोदकेन आत्मा-
 भिमुखं सम्पूर्य । पश्चिमासने निधाय । दक्षिणानामिकया जलमालभ्य
 ब्रह्मणो मुखमवलोकयन्—अग्नोरुत्तरतः प्राक्कल्पिते प्रणीतासने निद-
 ध्यात् ॥ ईशान्यादिपूर्वाग्रैस्त्रिभिस्त्रिभिर्दक्षैः अग्नेः परिस्तरणम् । तच्च प्रागु-
 दग्रैः । दक्षिणतः प्रागग्रैः । प्रत्यगुदग्रैः । उत्तरतः प्रागग्रैः ॥ अग्नोरुत्तरतः
 पश्चाद्वा प्रयोजनवतां पात्राणां प्राक्संस्थमुदक्संस्थं वा प्राग्रमुदग्रं
 वा आसादनम् ॥ पवित्रछेदना दर्भास्त्रयः ॥ साग्रेऽनन्तगर्भे पवित्रे
 द्वे ॥ श्रोक्षणीपात्रम् ॥ आज्यस्थाली ॥ चरुस्थाली ॥ सम्मार्गकुशाः
 पञ्च ॥ उपयमनकुशाः सप्त ॥ समिधास्तिस्त्रः ॥ स्रुवः ॥ स्रुक् ॥

आज्यम् ॥ त्रिःप्रक्षालितास्तण्डुलाः ॥ पूर्णपात्रम् ॥ दक्षिणा वरो
वा-यथाशक्ति हिरण्यादिद्रव्यम् ॥ अन्यान्युपकल्पनीयानि अर्कादि-
समिधः तिलादिहवनीयद्रव्याणि ॥ इति पात्रासादनम् ॥

पवित्रे कृत्वा-प्रागग्रयोर्द्वयोः पवित्रयोरुपरि उदगग्राणि त्रीणि
पवित्राणि निधाय उपरि प्रादेशमात्रमवशेषयित्वा अधोभागे द्वयोर्मूलेन
द्वौ कुशौ प्रदक्षिणीकृत्य त्रयाणां मूलाग्राणि एकीकृत्य नखैरस्पृशन
अनामिकाङ्गुष्ठेन द्वयोरग्रे छेदयेत् द्वे ग्राह्ये द्वयोर्मूले त्रीण्युत्तरतः क्षिपेत् ॥
प्रणीतोत्तरतः प्रोक्षणीपात्रं निधाय तत्र चुल्लूकेन प्रणीतोदकं त्रिः प्रपूर्य
पवित्राभ्यामुत्पूर्य पवित्रे प्रोक्षणीषु निधाय दक्षिणेन हस्तेन प्रोक्षणीपा-
त्रमुत्थाप्य सव्ये पाणौ कृत्वा दक्षिणहस्तमुत्तानं कृत्वा मध्यमानामिका-
ङ्गुल्योः मध्यमपर्वाभ्यामपामुद्दिङ्गनम् ॥ ताभिस्तांसां प्रोक्षणम् ॥ आज्य-
स्थाल्याः प्रोक्षणम् ॥ चरुस्थाल्याः प्रोक्षणम् ॥ सम्मार्गकुशानां प्रोक्षणम् ॥
उपयमनकुशानां प्रोक्षणम् ॥ समिधां प्रोक्षणम् ॥ सुवस्य प्रोक्षणम् ॥
सुचः प्रोक्षणम् ॥ आजस्य प्रोक्षणम् ॥ तण्डुलानां प्रोक्षणम् ॥ पूर्ण-
पात्रस्य प्रोक्षणम् ॥ अन्येषामुपकल्पनीयहवनीयद्रव्याणां प्रोक्षणम् ॥
असञ्चरे प्रोक्षणीपात्रं निधाय ॥ आज्यस्थाल्याम् आज्यनिर्वापो ब्रह्मणा ॥
चरुस्थाल्यां पवित्रे निधाय यजमान आचार्यो वा त्रिः प्रक्षालितास्तण्डु-
लान् प्रक्षिप्य तत्र प्रणीतोदकमासिच्य अन्यदपि जलं निषिच्य चरु-
स्थालीस्थितपवित्रे प्रोक्षणीषु निधाय दक्षिणतः ब्रह्मणा आज्याधिश्रय-

१ केचन वामकरे पवित्राग्रं दक्षिणे पवित्रयोर्मूलं धृत्वा मध्यतः पवित्राभ्यामुत्पवनम्
इति वदन्ति तत्र मूलं न पश्यामः ॥ २ ताभिः प्रणीतापात्रस्याभिरद्भिः तासां प्रोक्षणीपात्रस्थापानां-
प्रोक्षणमित्यर्थः ॥ विकल्पे प्रोक्षणीपात्रस्थाभिरद्भिः प्रणीतास्थानामपां प्रोक्षणम् ॥ ३ असञ्चरः
प्रणीताभ्योऽन्तरालः ॥

गम् मध्ये यजमानेन आचार्येण वा चरोरधिश्रयणं युगपत् ॥ आज्योत्तरतः
 गृहीतेन ज्वलदुल्मुकेन उभयोः ऐशानीमारभ्य ऐशानीपर्यन्तं पर्यग्निक-
 रणम् । इतरथावृत्तिः । अर्धशृते चरौ स्रुवस्य प्रतपनम् । दक्षिणेन
 हस्तेन स्रुवमादाय तं प्राञ्चमधोमुखमग्नौ तापयित्वा सव्ये पाणौ कृत्वा
 दक्षिणेन सम्मार्गग्रैर्मूलतोऽग्रपर्यन्तं सम्मृज्य मूलैरग्रमारभ्य अधस्ता-
 न्मूलपर्यन्तं सम्मृज्य प्रणीतोदकेनाभ्युक्ष्य पुनः पूर्ववत्प्रतप्य दक्षिणतो
 निदध्यात् ॥ सम्मार्गकुशानग्नौ प्रास्य आज्योद्दासनम्-अग्नेः सकाशा-
 दाज्यं गृहीत्वा चरोः पूर्वेणोत्तरतो नीत्वा अग्रेरुत्तरतः प्रोक्षण्याः पश्चिमे
 निधाय चरमुत्थाप्य पूर्वेणाग्रेरुत्तरतः आनीय आज्यस्य पश्चिमतो
 नीत्वा आज्यस्योत्तरतः निधाय आज्यमग्नेः पश्चादानीय स्थापयेत् ।
 चरुं च आज्यस्य पूर्वेण प्रदक्षिणमानीय आज्यस्योत्तरत आसादयेत् ।
 पवित्राभ्याम् आज्योत्पवनम् । अवेक्षणम् । अपद्रव्यनिरसनम् ।
 ताभ्यामेवाज्यलिप्ताभ्यां पवित्राभ्यां प्रोक्षण्याः प्रत्युत्पवनम् । पवित्रे
 प्रोक्षण्यां निधाय दक्षिणहस्तेन उपयमनकुशानादाय सव्ये गृहीत्वा
 दक्षिणेन पाणिना घृताक्तास्तिस्रः समिधः तिष्ठन्नग्रावाधाय दक्षिणचु-
 लूकगृहीतेन सपवित्रेण प्रोक्षण्युदकेन अग्नेः ईशानकोणादारभ्य
 ईशानपर्यन्तं प्रदक्षिणवत्पर्युक्षणम् इतरथावृत्तिः । पवित्रयोः प्रणीतासु
 निधानम् । अग्नेः प्रदीप्तिकरणम् ॥

॥ १०० ॥ अथ आधारहोमः ॥ स्थानोपविष्टः दक्षिणं जान्वाच्य
 कुशैर्वह्मणाऽन्वारब्धः उपयमनकुशसहितं प्रसारिताङ्गुलिहस्तं हृदि निधा-
 य समिद्धतमेऽग्नौ मनसा प्रजापतिं ध्यायन् प्रणवपूर्वकं तूष्णीं स्रुवेण
 प्राञ्चमूर्ध्वमृजुं सन्ततमाज्येन अग्रेरुत्तरप्रदेशे पूर्वाधारमाधारयेत् । १
 मनसा ॐ प्रजापतये (अत्र न स्वाहाकारः) (प्रोक्षण्यां संस्त्रवप्रक्षेपः)

यजमानः-इदं प्रजापतये न मम ॥ २ अग्नेर्दक्षिणप्रदेशे उत्तराधारमा-
 धारयेत्-ॐ इन्द्राय स्वाहा (प्रोक्षण्यां संस्त्रवप्रक्षेपः) इदमिन्द्राय न मम ॥
 इत्येतौ पूर्वोत्तरावाधारौ ॥ १०१ ॥ अथ आज्यभागहोमः ॥ ३
 अग्नेरुत्तरार्धपूर्वाद्धि-ॐ अग्नये स्वाहा (प्रोक्षण्यां संस्त्रवप्रक्षेपः) इदमग्नये
 न मम ॥ ४ अग्नेर्दक्षिणार्धपूर्वाद्धि-ॐ सोमाय स्वाहा (प्रोक्षण्यां संस्त्र-
 वप्रक्षेपः) इदं सोमाय न मम ॥ १०२ ॥ अथ द्रव्यत्यागसङ्कल्पः ॥ यज-
 मानो हस्ते जलमादाय-इदमुपकल्पितं समिच्चरुतिलाज्यादिहवनीयद्रव्यं
 या या यक्ष्यमाणदेवतास्ताभ्यस्ताभ्यो मया परित्यक्तं न मम । यथादैवत-
 मस्तु ॥ १०३ ॥ अग्निपूजनम्-ॐ अग्नेनयंसुपथारायेऽअस्ममाद्विष्वश्वा निदे-
 वयुनानिष्टिद्वान् । सुयोद्धयस्मज्जुहुराणमेनोभूर्यिष्टान्तेनमऽउर्विक्त
 विधेम ॥ १०४ ॥ शान्तिके वरदनामाग्नयेनमः सर्वोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि
 समर्पयामि । सप्तजिह्वाख्यमुद्रां प्रदर्श्य प्रार्थना-अग्ने त्वमैश्वरं तेजः पावनं
 परमं हि तत् । तस्माच्चदीयहृत्पत्रे सूर्यादीन्तर्पयाम्यहम् ॥ आचार्यादयः
 सावधानाः यजमानाभीष्टसिद्धिप्राप्त्यर्थं मधुसर्पिर्दध्याक्ताकारादिसमिदा-
 ज्यचरुतिलद्रव्यं चाभिधार्य स्थापितदेवतानां होमं कुर्युः ॥ १०४ ॥ प्रधान-
 होमः । प्रथमा तु वराहुतिः ॥ ॐ गुणानान्त्वा-इति मन्त्रेण एकामाज्याहुतिं
 हुत्वा आकुण्ठेनैत्याद्यावाहितमन्त्रैरादित्यादिनवग्रहान् क्रमेण पूर्वोक्ताकारा-
 दिसमिच्चरुतिलाज्यद्रव्यैरष्टाष्टसङ्ख्यया हुत्वा पूर्वोक्तग्रहहोमद्रव्येणावाहि-
 तमन्त्रैरधिप्रत्यधिदेवताश्चतुश्चतुःसङ्ख्ययाहुत्वा (यस्य ग्रहस्य या समित्सा
 तस्याधिदेवतायाः प्रत्यधिदेवतायाश्च योज्या) विनायकादिदिक्पाला-
 न्तदेवताः पलाशोदुम्बरान्यतमसमिच्चरुतिलाज्यद्रव्येणावाहितमन्त्रैर्द्विद्वि-

सङ्क्षयया जुहुयात् ॥ एवं प्रधानहोमं समाप्य ततः ॥ १०५ ॥ गुग्गुलु-
होमः ॥ अद्यपूर्वोच्च० तिथौ मम गृहे भूतप्रेतपिशाचदोषपरिहारार्थं ज्यम्ब-
कमन्त्रेण गुग्गुलुहोममहं करिष्ये ॥ ॐ ज्यम्बकं यजामहे ० स्वाहा ॥ १०६ ॥
सर्पपहोमः ॥ सर्पपान् घृतेनाभिघार्य । अद्यपूर्वोच्च० मम गृहे सर्वा-
रिष्टपरिहारार्थं सर्वशत्रुवलक्ष्यार्थं सर्पपहोममहं करिष्ये ॥ ॐ सर्पैर्जोषाऽ-
इन्द्रु सगणो मरुद्भिर्हंसोर्मम्पिव वृत्रहा शूर विवृद्धान् ॥ जहि शत्रूँऽ
रपु मृधो नुदस्वाथाभयङ्कुणुहि विवृश्वतो न हं स्वाहा ॥ ॐ ॥ १०७ ॥
ततो लक्ष्मीहोमः ॥ क्षीरदूर्वादौ हिमादिहोमद्रव्याणि एकीकृत्य घृतेना-
भिघार्य अद्येत्यादि० मम गृहे अलक्ष्मीविनाशार्थं दशविधलक्ष्मीप्राप्त्यर्थं
लक्ष्मीहोममहं करिष्ये ॥ श्रीश्च ते लक्ष्मी ० ॥ १०८ ॥ व्याहृतिहोमः ॥ यजमानः
हस्ते जलमादाय-अस्मिन्ग्रहशान्त्याख्ये कर्मणि देशतः कालतस्तन्त्रतो
मन्त्रतो वा ज्ञानतोऽज्ञानतो वा अयथाकरणन्यूनकरणचतुर्विधकर्मातिरिक्त-
करणभ्रेषजातप्रत्यवायपरिहारद्वारा कर्मसाद्गुण्यसिद्धये तथा प्रधानदेवता-
न्योश्च मध्ये गमने तथा समिदाज्यचरुतिलादिहविषां मध्ये अन्यत-
मस्याभावे होमस्वाहाकारयोः पूर्वापराभावे अग्निमध्ये हविर्गतकीटा-
द्युपघाते प्रणीताग्न्योर्मध्ये गमने प्रणीतास्कन्दे इध्मपारिस्तरणादिदाहे
कुण्डाद्गहिरग्निपतने समिच्चरुतिलाज्यमध्ये कृमिकीटकादिसंयोगे होम-
मन्त्रपठनसमये स्वरवर्णादिविस्मृतौ देवतावदानमन्त्रतन्त्रकर्मविपर्या-

१ अत्र गुग्गुलुहोमः सर्पपहोमः लक्ष्मीहोमश्च कृताकृतः ॥ २ अत्र केचन-ॐ जातवेदे धे
नुनवामसोर्मनरातियतो निदहाति वेदः ॥ सनः पूर्षदतिदुर्गाणि विश्वानावेव सिन्धुं दुरितात्यग्निः ॥
इत्यपि मन्त्रं पठन्ति परं चायं मन्त्र ऋग्येदीयत्वात् परशास्त्रीयः ॥ ३ सीताफलं क्षीरमाज्यं दाढिमं
मधु शर्करा ॥ शमीपत्राणि दूर्वा च बिल्वपत्राणि तद्गुलाः । कदलीफलमिश्राणि कृत्वा वै जुहुयात्ततः ।

समसिकाकीटकेशादिभिर्हविर्दुष्टदग्धपाकहितस्थाने होमाकरणादिज्ञाता-
 षातदोषपरिहारार्थम्—घृताक्तकृष्णतिक्तद्रव्येण व्यस्तसमस्तव्याहृत्या
 अष्टोत्तरसहस्रैरष्टोत्तरशतैरष्टाविंशतिभिराहुतिभिर्वा होमं करिष्ये ॥
 पुनर्जलमादाय—भूर्भुवःस्वरिति तिसृणां महाव्याहृतीनां प्रजापतिर्ऋषिः
 गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्छन्दांसि क्रमेण अग्निवायुसूर्या देवताः सर्वासां वा
 प्रजापतिर्देवता प्रायश्चित्तहोमे विनियोगः ॥ १ ॐ भूः स्वाहा ॥ २
 ॐ भुवः स्वाहा ॥ ३ ॐ स्वः स्वाहा ॥ ४ ॐ भूर्भुवःस्व स्वाहा ॥
 एवं सप्तवारं होमे अष्टाविंशत्याहुतयो भवन्ति । सप्तविंशतिवारं होमे
 अष्टोत्तरशताहुतयो भवन्ति । द्विपञ्चाशदधिकशतद्वयाहुतिहोमे
 (२५२) अष्टोत्तरसहस्राहुतयो भवन्ति ॥ १०९ ॥ अथ उत्तरपूजनम् ॥
 हस्ते जलमादाय-पूर्वोच्चारितशुभपुण्यतिथौ कृतस्य ग्रहशान्त्याख्यक-
 र्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं स्थापितदेवतानां मृडाग्रेष्वोत्तरपूजनं करिष्ये ॥
 गणपतिपूजनम्—ॐ गुणानान्त्वा० ॐ भूर्भुवःस्वः सिद्धिबुद्धिसहित-
 महागणपतये नमः सर्वोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥
 मातृकापूजनम्—ॐ समंकरुष्येदेव्याधियासन्दर्क्षिणयोरुचक्षसा ॥ मा-
 मुऽआयुः प्रमोषीममोऽअहन्तवव्वीरं विदेयतवदेविसुन्दरि ॥ २३ ॥
 ॐ वसोऽपवित्रं मसि शतधारुं वसोऽपवित्रं मसि सुहस्रधारम् ॥ देवस्त्वा-
 सवितापुं नातु वसोऽपवित्रं शतधारेण सुप्त्वा कामधुक्षरं ॥ ३ ॥ ॐ
 भूर्भुवःस्वः वसोर्द्धारासहितसगणेशगौर्याद्यावाहितमातृभ्यो नमः स-

१ उत्तराङ्गानि-पूजा स्विष्टं नवाहुत्यो बलिः पूर्णाहुतिस्तथा ॥ श्रेयः सम्पाद्य दानं च
 क्षमिष्येको विसर्जनम् ॥ २ अवकाशे सति षोडशोपचारैर्वा पूजयेत् ॥ बृहच्छौनकः—
 ह्यमाने हविर्यज्ञे बहिः पतति यद्धविः । द्रप्सश्च स्कन्दमन्त्रेण तदग्रीं निक्षिपेत्पुनः ॥ इति
 तदयमानचर्वाद्याहुतेः हस्ताद् भूमौ पाते ज्ञेयम् ॥

वोपचारार्थे गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ ग्रहपण्डलदेवतापूजनम्-
 ॐ ग्रहाऽऽज्जर्जाहुतयोव्यन्तोविप्रायमृतिमृतेषां द्विर्निष्प्रियाणां ब्रह्मि-
 मूर्जऽसमग्रभसुपयामगृहीतोसीन्द्राय स्वाजुष्टं गृह्णाम्येषतेयोनिस्त्रि-
 यन्वाजुष्टतमम् ॥ १ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः सूर्याद्यावाहितग्रहपण्डल-
 देवताभ्यो नमः सर्वोपचारार्थे गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥
 अग्निपूजनम्-ॐ अग्नेनयंसुपयारुयेऽअस्माद्विष्वक्स्वा निदेवव्युनीनि-
 विद्द्वान्। सुयोद्धयस्मज्जुहुशणमेनोभूर्यिष्ट्वान्तेनमऽअर्कितद्विधेमा^{३६}॥
 ॐ भूर्भुवःस्वः स्वाहा स्वधायुताय मृदामये नमः सर्वोपचारार्थे गन्धा-
 क्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ इत्युत्तरपूजनम् ॥ ११० ॥ स्विष्टकृद्धोमः-हविःशे-
 षोत्तरार्धात् द्विर्द्विरवदानधर्मेणावदाय द्विरभिधार्य ब्रह्मणा अन्वारब्धः
 ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते न मम ॥ उदकोपस्पर्शः॥
 ॥ १११ ॥ अथ नवाहुतिहोमः ॥ ब्रह्मणाऽन्वारब्धः-१ ॐ भूः स्वाहा इद-
 मग्नये न मम ॥ २ ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे न मम ॥ ३ ॐ स्वः
 स्वाहा इदं सूर्याय न मम ॥ ४ ॐ त्वन्नोऽअग्नेवृहणस्य विद्द्वान्ते-
 वस्येहोऽअवयासिसीष्टाहं ॥ यजिष्ठोवृह्वितमुहंशोशुचानोवि^{३७}स्वाद्वेषा-
 ऽसिप्रमुमुग्ध्यस्मत्स्वाहा ॥ ३१ ॥ इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥ ५ ॥
 ॐ सत्त्वन्नोऽअग्नेवमोभवोतीनेदिष्टोऽअस्याऽउपसोव्युष्टौ ॥ अवयवक्ष-
 नोवृहणपूरराणोवीहिमृडीकऽसुहवो नऽएभिस्वाहा ॥ ३२ ॥ इदमग्नीवरु-
 णाभ्यां न मम ॥ ६ ॐ अयाश्चाग्नेस्यनभि शस्तिपाश्चसत्यमित्वमयाऽअसि ॥

१ अग्नये गन्धादिकं बहिरेव देयमिति कल्पद्रुमकाराः । अन्ये तु मध्ये पूजनमिच्छन्ति ।
 विष्णुधर्मोत्तरे-मग्नयेऽपि गन्धपुष्पादीन्दद्यादग्नेर्न संशयः । बहिनैवेद्यमात्रन्तु दातव्यमिति
 निश्चितम् ॥ २ कल्पद्रुमे-उत्तरपूजाम् अग्रावसरे केचिन्मन्यन्ते अन्ये तु नवाहुतिहोमान्ते
 अपरे तु यजमानाभिषेकान्ते ॥ ३ अनेकदिनसाध्यहोमश्चेत्तादपर्युषितदोषपरिहारार्थं हविःशेषं
 स्विष्टकृदर्थं घृतमध्ये स्थापयेत् ॥ नष्टे दुष्टे वा हविषि आज्येनैव स्विष्टकृद्धोमः ॥

वपानोयज्ञं वहास्ययानोघेहिभेषजं स्वाहा ॥ इदमग्रे अयसे न मम ॥
॥७॥ ॐ अथेशतं वरुणसे सहस्रं यज्ञियाः पाशाविततामहान्तः। तोभिर्नोऽअग्र-
सवितोतविष्णुर्विश्वेभ्योऽन्तुमरुतः स्वर्काः स्वाहा ॥ इदं वरुणाय सवित्रे
विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यश्च न मम ॥८॥ ॐ उदु-
त्तमं वरुणपाशं मुस्मदवाधुमं विमद्वयमं श्रथाय। अथाव्ययमादित्यवत्रते-
तवानां गसोऽदितये स्याम स्वाहा ॥ १२ ॥ इदं वरुणाय आदित्याय
अदितये च न मम ॥९॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥
॥ इति नवाहुतिहोमः ॥

॥ ११२ ॥ बलिदानप्रयोगः ॥

हस्ते जलमादाय—प्रारब्धस्य ग्रहमखकर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं
दिक्पालदेवतानां स्थापितदेवतानां च पूजनपूर्वकं बलिदानं करिष्ये ॥
दिक्पालदेवताबलिदानम्—१ ॐ त्रातां रुमिन्द्रं ० । प्राच्याम्—इन्द्रं साङ्गं
सपरिवारं सायुधं सशक्तिकम् एभिर्गन्धाद्युपचारैस्त्वामहं पूजयामि ॥
इन्द्राय साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सशक्तिकाय इमं सदीपमाषभक्त-

१ दिक्पालेभ्यः एकतन्त्रेण बलिदानपक्षे—ॐ प्राञ्चैयं दिशे स्वाहाव्वाञ्चैयं दिशे
स्वाहा दक्षिणायै दिशे स्वाहाव्वाञ्चैयं दिशे स्वाहा पृथ्वीञ्चैयं दिशे स्वाहाव्वाञ्चैयं दिशे
स्वाहादीञ्चैयं दिशे स्वाहाव्वाञ्चैयं दिशे स्वाहादूर्वायै दिशे स्वाहाव्वाञ्चैयं दिशे स्वाहावाञ्चैयं
दिशे स्वाहाव्वाञ्चैयं दिशे स्वाहा ॥ ३६ ॥ इन्द्रादिदशदिक्पालान् साङ्गान् सपरिवारान्
सायुधान् सशक्तिकान् एभिर्गन्धाद्युपचारैः अहं पूजयामि ॥ इन्द्रादिदशदिक्पालेभ्यः साङ्गेभ्यः
सपरिवारेभ्यः सायुधेभ्यः सशक्तिकेभ्यः इमं सदीपमाषभक्तबलिं समर्पयामि ॥ भो भो इन्द्रादि-
दशदिक्पालाः दिशो रक्षत बलिं भक्षत मम सकुटुम्बस्याभ्युदयं कुरुत ॥ आयुःकर्तारः
धेनुकर्तारः शान्तिकर्तारः पुष्टिकर्तारः तुष्टिकर्तारः निर्विघ्नकर्तारः कल्याणकर्तारः वरदाः भवतः।
अनेन बलिदानेन इन्द्रादिदशदिक्पालाः प्रीयन्ताम् ॥

१ संपूर्णमन्त्राः द्रष्टव्याथेद् ग्रहस्थापनप्रयोगे (३४७ पृष्ठे द्रष्टव्याः ।)

बलिं समर्पयामि ॥ भो इन्द्र दिशं रक्ष बलिं भक्ष मम सकुटुम्बस्याभ्यु-
 दयं कुरु ॥ आयुःकर्त्ता क्षेमकर्त्ता शान्तिकर्त्ता पुष्टिकर्त्ता तुष्टिकर्त्ता निर्विघ्न-
 कर्त्ता कल्याणकर्त्ता वरदो भव ॥ अनेन बलिदानेन इन्द्रः प्रीयताम् ॥ (एवं
 सर्वत्र) २ ॐ त्वन्नोऽ अग्ने ॥ अग्नेय्याम्-अग्निं साङ्गं ० । अग्नये साङ्गाय
 सपरिवाराय ० । भो अग्ने दिशं रक्ष ० । आयुःकर्त्ता ० । अनेन बलि-
 दानेन अग्निः प्रीयताम् ॥ ३ ॐ यमायुत्वाङ्गिरस्वते ० । दक्षिणस्याम्-यमं
 साङ्गं ० यमाय साङ्गाय ० । भो यम दिशं रक्ष ० । आयुःकर्त्ता ० ।
 अनेन बलिदानेन यमः प्रीयताम् ॥ ४ ॐ असुन्द्वन्तु ० । नैर्ऋत्याम्-
 निर्ऋतिं साङ्गं ० । निर्ऋतये साङ्गाय ० । भो निर्ऋते दिशं रक्ष ० ।
 आयुःकर्त्ता ० । अनेन बलिदानेन निर्ऋतिः प्रीयताम् ॥ ५ ॐ तत्त्वायामि ॥
 पश्चिमायाम्-वरुणं साङ्गं ० । वरुणाय साङ्गाय ० । भो वरुण दिशं
 रक्ष ० । आयुःकर्त्ता ० । अनेन बलिदानेन वरुणः प्रीयताम् ॥ ६ ॐ
 आनोऽनियुद्धि ० ॥ वायव्याम्-वायुं साङ्गं ० ॥ वायवे साङ्गाय ० ॥
 भो वायो दिशं रक्ष ० ॥ आयुःकर्त्ता ० ॥ अनेन बलिदानेन वायुः
 प्रीयताम् ॥ ७ ॐ व्वयसोम ० ॥ उदीच्याम्-सोमं साङ्गं ० ॥
 सोमाय साङ्गाय ० ॥ भो सोम दिशं रक्ष ० ॥ आयुःकर्त्ता ० ॥ अनेन
 बलिदानेन सोमः प्रीयताम् ० । ८ ॐ तमीशानु ० ॥ ईशान्याम्-ईशानं-
 साङ्गं ० । ईशानाय साङ्गाय ० । भो ईशान दिशं रक्ष ० । आयुःकर्त्ता ०
 अनेन बलिदानेन ईशानः प्रीयताम् ॥ ९ ॐ अस्मेरुद्रा ० । पूर्वेशा-
 नयोर्मध्ये ऊर्ध्वायाम्-ब्रह्माणं साङ्गं ० । ब्रह्मणे साङ्गाय ० । भो ब्रह्मन्
 दिशं रक्ष ० । आयुःकर्त्ता ० । अनेन बलिदानेन ब्रह्मा प्रीयताम् ॥
 १० ॐ स्योना पृथिवि ० । निर्ऋतिपश्चिमयोर्मध्ये अधःस्थायां दिशि-
 अनन्तं साङ्गं ० । अनन्ताय साङ्गाय ० । भो अनन्त दिशं रक्ष ० ।

आयुः कर्ता० । अनेन बलिदानेन अनन्तः प्रीयताम् ॥ स्थापितदेव-
ताबलिदानम् ॥ १ गणेशबलिः- ॐ गुणानान्त्वा० । गणपतिं
साङ्गं० । गणपतये साङ्गय० । भो गणपते इमं बलिं गृहाण मम सकु-
दुम्बस्याभ्युदयं कुरु ॥ आयुःकर्ता० । अनेन बलिदानेन गणपतिः प्रिय-
ताम् ॥ २ मातृकाबलिः- ॐ समंख्ये देव्याधियासन्दक्षिणयोरुच-
ससा ॥ मामुऽआयुऽलम्पमोऽप्रीम्भोऽअहन्तवन्वीरं विन्देयुतवदेविसुन्दशि
॥ २३ ॥ वसोर्द्धासहितसगणेशगौर्याद्यावाहितमातृः साङ्गाः० ॥
वसोर्द्धासहितसगणेशगौर्याद्यावाहितमातृभ्यः साङ्गाभ्यः० । भो भो
वसोर्द्धासहितसगणेशगौर्याद्यावाहितमातरः इमं बलिं गृहीत मम
सकुदुम्बस्याभ्युदयं कुरुत । आयुःकर्त्यः० । अनेन बलिदानेन वसो-
र्द्धासहितसगणेशगौर्याद्यावाहितमातरः प्रीयन्ताम् ॥ ३ ग्रहबलिः-
ॐ ग्रहाऽऊर्ज्जाद्भुतयोऽयन्तोऽन्विप्रायमतिम् ॥ तेषां विंशतिं प्रियाणां त्रिदोहि-
षु मूर्ज्जुऽसमंग्रभमुपयामगृहीतोऽसीन्द्राय च्वाजुष्टं द्रुहणाम्भ्येषु ते योनि-
रिन्द्राय च्वाजुष्टं तमम् ॥ १ ॥ आदित्याद्यावाहितदेवताः साङ्गाः० ।
वः अहं पूजयामि ॥ आदित्याद्यावाहितदेवताभ्यः साङ्गाभ्यः० ।
भो भो आदित्याद्यावाहितदेवताः इमं बलिं गृहीत मम० ॥ आयुः
कर्त्यः० । अनेन बलिदानेन आदित्याद्यावाहितदेवताः प्रीयन्ताम् ॥
४ क्षेत्रपालमहाबलिः- मण्डपाद्वाहिः वंशपात्रे सदीपमापभक्तदध्योद-
नताम्बूलदक्षिणाकूष्माण्डोदककुम्भयुतं बलिं संस्थाप्य हरिद्राकुङ्कुमसि-
न्दूरपताकायुतं कृत्वा । हस्ते जलमादाय० अथ पूर्वोच्चारितशुभपुण्य-
तियौ सकलारिष्टशान्तिपूर्वकं प्रारिप्सितस्य ग्रहशान्त्याख्यस्य कर्मणः
साङ्गतासिद्धयर्थं क्षेत्रपालाय पूजनपूर्वकं बलिदानं करिष्ये ॥ बलिदा-

१ हेमाद्रिः- सोदकुम्भं सङ्ग्रह्याण्डं क्षेत्रपालबलिं हरेत् ॥ चतुर्वर्तिसमायुक्तं दीपं तत्र
निधापयेत् ॥

नपात्रे पूगीफले क्षेत्रपालमावाहयेत् ॥ ॐ नृहिस्पशुमविदेक्षुमपु-
 स्ममाद्वैश्वानुराचपुरऽपुतारमुग्धे? ॥ एमेनमदृधरागृताऽअमंस्यं व्वैश्वान-
 नरङ्गैत्रजिख्यायदेवा? ॥ ॐ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः क्षेत्रपालाय नमः क्षेत्र-
 पालमावाहयामि स्थापयामि ॥ क्षेत्रपालाय नमः इत्यनेन षोडशोपचारैः
 पञ्चोपचारैर्वा सम्पूजयेत् । प्रार्थयेत्—ॐ नमामि क्षेत्रपाल त्वां भूत-
 प्रेतगणाधिप । पूजां वलिं गृहाणेमं सौम्यो भवतु सर्वदा ॥ आयुरारो-
 ग्यम्मे देहि निर्विघ्नं कुरु सर्वदा ॥ मा विघ्नं माऽस्तु मे पापं मा सन्तु
 परिपन्थिनः ॥ सौम्या भवन्तु तृप्ताश्च भूतमेताः सुखावहाः ॥ यं यं यं
 यक्षरूपं दशदिशिवदनं भूमिकम्पायमानं संसंहारमूर्तिं शिरमुकुटजटा-
 श्रेखरं चन्द्रविम्बम् । दं दं दं दीर्घकेशं विकृतनखमुखं चोर्ध्वरेखाकपालं
 पं पं पं पापनाशं प्रणतपशुपतिं भैरवं क्षेत्रपालम् ॥ ॐ नमः क्षेत्रपाल
 चित्रतुरङ्गाहन सर्वभूतमेतपिशाचशाकिनीडाकिनीवेतालादिपरिवृत
 दध्योदनप्रियसकलशक्तिसहित इमां पूजां गृहाण । अनया पूजया क्षेत्रपालः
 प्रीयताम् ॥ क्षेत्रपालाय साक्षाय सपरिवाराय बर्बरकेशाय भूतप्रेतपि-
 शाचशाकिनीडाकिनीकूष्माण्डगणवेतालादियुताय सायुधाय सशक्ति-
 काय सबाहनाय इमं सदीपमाभभक्तवर्लिं समर्पयामि ॥ भो क्षेत्रपाल
 सर्वतो दिशं रक्ष वलिं भक्ष मम सकुटुम्बस्याभ्युदयं कुरु ॥ आयुःकर्ता
 क्षेमकर्ता शान्तिकर्ता पुष्टिकर्ता तुष्टिकर्ता निर्विघ्नकर्ता क० क० वरदो भव ॥
 अनेन वलिदानेन क्षेत्रपालः प्रीयताम् ॥ पश्चादनवेक्षमाणेन दुर्वाहणेन
 शूद्रेण वा वलिं नीत्वा चतुष्पथे स्थापयेत् ॥ यजमानस्तस्य पृष्ठतो
 द्वारपर्यन्तं गन्त्वा जलं क्षिपेत्—ॐ—हिङ्कारायुस्वाहा हिङ्कृतायुस्वाहाक्क-
 न्दतेस्वाहाविक्रुन्दायुस्वाहाप्राथेतुस्वाहाप्राप्नोथायुस्वाहागन्धायस्वाहा-
 गघ्रातायुस्वाहानिर्विष्टायुस्वाहापोविष्टायुस्वाहासन्दितायुस्वाहाह्लातेस्वा-

हार्तिनायस्वाहा शयानायस्वाहा स्वपते स्वाहा जाग्रते स्वाहा कृतस्वाहा
 पशुदायस्वाहा विजृम्भमाणाय स्वाहा विचृत्ताय स्वाहा सङ्गानाय स्वाहा—
 होमे स्थिताय स्वाहा रयनाय स्वाहा प्रारयणाय स्वाहा ॥ २२ ॥ पाणिपादं
 प्रसारय आचामेत् ॥

॥ ११३ ॥ पूर्णाहुतिहोमः । तत्र उपकल्पनीयानि—आज्यस्थाली होमा-
 वशिष्ठादाज्यादन्यदाज्यं वैकङ्कती सुक् स्वादिरः सुवः सम्मार्गकुशाः पवित्रे
 नारिकेलफलं ताम्बूलबीटकं पूगीफलं पट्टवस्त्रखण्डं रक्तसूत्रं पुष्पाणि
 पुष्पमाला च इत्येतान्युपकल्प्य हस्ते जलमादाय अग्नपूर्वाचारितशुभ-
 पुण्यतिथौ कृतस्य ग्रहशान्त्यारम्भस्य सम्पूर्णतासिद्धयर्थं वसोर्धारासम्-
 न्वितं पूर्णाहुतिहोमं करिष्ये ॥ आज्यं निरूप्याग्नावधिधित्य सुवः सुचं
 च प्रतप्य सम्मार्गकुशैः सम्पृज्य प्रणीतोदकेनाभ्युक्ष्य पुनः प्रतप्य अग्नेः
 पश्चिमतो याभ्यायां निदध्यात् ॥ आज्यमुद्रास्य पवित्राभ्यामुत्पूय अवेक्ष्य
 अपद्रव्यं निरस्य सुवेण चतुर्वारमाज्यं सुचि गृहीत्वा शिष्टाचारात्तस्यां
 सपूगीफलं ताम्बूलबीटकं निधाय तदुपरि रक्तवस्त्रवेष्टितं रक्तध्वजबद्धं
 पुष्पमालापरिवेष्टितं सिन्दूरादिभिश्चार्चितं नारिकेलफलं निधाय अधो-
 मुखमुवच्छायां तां सुचमादाय दामस्तनान्तमानीय यजमानान्वारब्धः
 आचार्यः अंसीन एव पूर्णाहुतिं जुहुयात् ॥ ॐ समुद्रादुन्निर्ममधुमाँ २५-

१ क्व रूपद्रुमहोमपरिच्छेदे—केचित्तिष्ठन् पूर्णाहुतिमाचरन्ति तन्निर्मूलम् ॥ परशुरामम-
 हाद्वप्रयोगे—होमोऽसौ द्विविधः प्रोक्तः श्रौतः स्मार्तश्च होतृभिः । श्रौतो यजति संज्ञोऽसौ स्मार्तो
 जुहोति संज्ञकः ॥ तिष्ठता हूयते यत्र याज्यया चानुवाक्यया । वषट्कारप्रदानेन स श्रौतः परिकी-
 र्तितः ॥ यत्र होत्रोपविष्टेन स्वाहाकारेण हूयते । स स्मार्त इति विज्ञेयः पूर्णाहुत्यादिकर्मसु ॥ के-
 चिदुत्पाय कुर्वन्ति कात्यायनमतं न तत् । तस्मादध्वर्युगा कार्या पूर्णाधीनेन सर्वदा ॥ कल्पद्रुमे तथा
 खण्डोक्षितमहाद्वयत्वे तु च्युचा एव पूर्णाहुतिः ॥ अन्येषां मन्त्राणामपि विफलत्वेनैव पूर्णाहुतिः
 प्रोक्ता यथा—सप्तते अग्न इति मन्त्रेण वा अग्न इदमग्नये सप्तत् इति त्यागः ॥ मूर्धानन्दिब इ-
 त्यनेन वा अग्न इदमग्नये वैश्वानरायेति त्यागः ॥ समुद्रादुन्निर्मित्यृवेन वा पुनस्त्वेति वा पूर्णा

उदारुदुपांशुनासममृतत्वमानत् ॥ घृतस्यनामगुह्यदस्तिजिज्ञासे
 वानामृतस्यनाभिः ॥ १७ ॥ वृयन्नामप्रब्रवामाघृतस्यास्मिन्मृत्युक्षेपा-
 रयामानमोभिः ॥ उपब्रह्माश्रुणवच्छस्यमानश्चतुःशृङ्गोवमीदृगौरऽप-
 तत् ॥ १७ ॥ चत्वारिंशद्व्यात्रयोऽस्यपादाद्वेशीर्षेऽप्यहस्तासोऽस्य
 त्रिधाबद्धोऽष्टधुभोरोरवीतिमहोदुवोमर्त्याऽऽविवेश ॥ १७ ॥ त्रिधाहि-
 तम्पणिभिर्गृह्यमानं विदेवासो घृतमन्त्रविन्दन ॥ इन्द्रऽएकऽसूर्यऽएक-
 अजानघेनादेकऽस्वधयानिष्टृतक्षुटं ॥ १७ ॥ एताऽर्पन्तिहृद्यांसमु-
 द्द्राच्छतव्रजारिपुणानावचक्षौ घृतस्य धाराऽअभिचां कशीमिहिरुण्ययो-
 धेतसोमर्घ्यऽआसाम् ॥ १७ ॥ सम्यक् सवन्ति सरितो नधेनाऽअन्तर्हृदाम-
 नसापुयमानाः ॥ एतेऽर्पन्त्यूर्मयो घृतस्य मृगाऽइवाक्षिपुणोरीषमाणाः
 ॥ १७ ॥ सिन्धोरिव प्रादध्वने शूघना सोवातं प्रमियं पतयन्ति सुहृवाः ॥
 घृतस्य धाराऽअरुधोनवाजीकाष्ठाभिन्दन्मिभिर्हृदयमानः ॥ १७ ॥ अभि-
 वन्तु समनेव सोपाहं कल्याण्युः समयमाना सोऽअग्निम् ॥ घृतस्य धाराऽ-
 समिधोन सन्तता जुषाणो हव्यति जातवेदाः ॥ १७ ॥ कृत्वाऽइव ब्रह्म तु मेतवाऽ-
 लऽअजानाऽअभिचां कशीमि ॥ यत्र सोमः सूर्यते यत्र यज्ञो घृतस्य धाराऽ-
 अभितत वन्ते ॥ १७ ॥ अब्यर्पत सुप्रतिङ्गव्यं माजिमस्मा सुभुद्रा-
 द्रविणानि यत् ॥ इमं सुज्ञं यत देवतानो घृतस्य धारामधुं मत्पवन्ते ॥ १७ ॥
 घामन्ते विश्वं भुवनं पार्थिवं श्रुतमन्तः समुद्रे हृदयन्तरायुपि ॥ अपामनीके
 समिथेयऽआभृतस्तमं दश्यामुमधुमन्तन्तऽअग्निम् ॥ १७ ॥ पुनस्तवा-

दर्वात्यनया वा त्रयाणामिदमग्रय इति त्यागः ॥ केचन विकल्पं विहाय सर्वेऽपि मन्त्रैः पूर्णाहुति-
 होमं कुर्वन्ति तदेतत्करणं मन्त्राणां विकल्पानुगमात् समुच्चये च प्रमाणाभावात् चिन्त्यमिति
 कल्पद्रुमकाराः ॥

द्विर्यादुद्द्रावसंवृद्धं समिन्धतुम्पुनर्ब्रह्ममाणौवसुनीथयै? ॥ घृतेनच-
न्तुर्व्वर्द्धयस्वसुर्या? सन्तुयजमानस्यकामां८ ॥१२॥ सुप्ततेऽअग्नेसुमि-
धं+सुप्तजिह्वा? सुप्तऽऋषयं सुप्तधामं प्रियाणि॥ सुप्तहोत्रां सप्तधा-
चायजन्तिसप्तधोनीरापृणस्वघृतेनुस्वाहा ॥१३॥ मूर्द्धानन्दिवोऽअरुति-
मृथिद्वयवैश्वानरमृतऽआजातमुग्निम् ॥ कुविऽसुम्प्राजमतिथिञ्ज-
नानामासन्नापात्रंअनयन्तदेवा? ॥१४॥ पूर्णादर्व्विपरापतसुपूर्णापुनरा-
पत ॥ वृस्नेवविविक्रीणावहाऽइषमूर्ज्जऽशतक्रतो ॥१५॥ अथप्रातराहुते-
वाहुतेवायतरुथाकामयेतुसोस्याऽअनिरसितार्यैकुंभ्यैदव्योपहन्तिपूर्णा-
दर्व्विपरापतसपूर्णापुनरापत । वृस्नेवविविक्रीणावहाऽइषमूर्ज्जऽशतक्रतो-
स्वाहा ॥ का० २ । अ० ५ । प्रपाठकः ४ । ब्रा० ४ ॥ त्यागः-
इदमग्नये वैश्वानराय वसुद्रादित्येभ्यः शतक्रतवे सप्तवतेऽग्नये अद्भ्यश्च
न मम ॥ संस्रवप्रक्षेपः ॥ इति पूर्णाहुतिः ॥

॥ ११४ ॥ वसोर्द्धाराहोमः—औदुम्बरीम् ऋज्वीमकोटरां बाहु-
मात्रप्रमाणां निर्मलघृतपूरितां स्रुचं घृत्वा अग्नेरुपरि वसोर्द्धारां पातयेत् ॥
तस्यां च घृतधारायां स्रुक्प्रणालिकया अग्नौ पतन्त्यां सत्यां
वक्ष्यमाणमन्त्रान्पठेत्—

ॐ सुप्ततेऽअग्नेसुमिधं+सुप्तजिह्वा? सुप्तऽऋषयं सुप्तधामं प्रि-
याणि॥ सुप्तहोत्रां सप्तधाचायजन्तिसप्तधोनीरापृणस्वघृतेनुस्वाहा ॥१३॥
शुक्रज्योतिश्चक्षित्रज्योतिश्चसुरज्यज्योतिश्चज्योतिर्म्मांश्च ॥ शुक्रश्चऽ
ऋतुपाश्चाच्यऽहा॥१३॥ इदृक्ष्वाङ्ग्यादृक्षसृक्षप्रतिसदृक्ष ॥ मितश्च-
समितश्चसभरां॥१३॥ ऋतश्चसुर्यश्चदधुवश्चधुरुणश्च ॥ धुर्त्तार्चिविधुर्त्ता-
र्चिविधारुय? ॥१३॥ ऋतुजिच्चंसर्युजिच्चंसेनुजिच्चंमुषेणश्च ॥ अन्तिमि-
त्रश्चदुरेऽअमित्रश्चगुण? ॥१३॥ इदृक्षांसऽएतादृक्षांसऽउपुणं+सदृक्षा-

सुदंप्रतिसदृक्षासुऽएतन ॥ मितासंश्च सम्मितासोनोऽअद्यसभरसोमरु-
 तोसज्ञेऽअस्मिन् ॥ १७ ॥ स्वतवाँश्चप्रघासीचंसान्तपनश्चगृहमेधीच ॥
 क्रीडीचंगाकीचोजेपी ॥ १८ ॥ इन्द्रन्दैवीर्विशोमरुतोनुवत्कर्मानोभवन्-
 येन्द्रन्दैवीर्विशोमरुतोनुवत्कर्मानोभवन् ॥ एवमिषंयजमानन्दैवींश्चवि-
 शोमानुषीश्चानुवत्कर्मानोभवन्तु ॥ १९ ॥ इमंस्तनमूर्जंस्वन्तन्धयापा-
 म्पपीनमग्नेसरिरस्यमर्ध्वे ॥ उत्संज्जुपस्वमधुमन्तमर्वन्तसमुद्रियऽसद-
 न्माविंशस्व ॥ २० ॥ घृतमिमिक्षेघृतमस्ययोनिर्गृधृतैश्चित्तोघृतम्ब्रह्मस्य-
 धाम ॥ अनुष्वधमावहमादयस्वस्वाहाकृतंवृषभश्चक्षिहव्यम् ॥ २१ ॥
 वसोऽपवित्रमसिशतधारं वसोऽपवित्रमसिहस्त्रधारम् । देवस्त्वासावि-
 तापुनातुवसोऽपवित्रेणशतधारिणसुपुष्पाकामधुक्षरं ॥ २२ ॥ ॐ धत्तु-
 र्मणात्यरीरिचं सद्भान्यनुमिहाकरम् ॥ अग्निंस्विष्टकृद्विद्वान्स्विष्टऽसुहु-
 तंकरोतुस्वाहा ॥ इदमग्नये न मम ॥ नात्र संस्रवप्रक्षेपः ॥ अग्निप्रद-
 क्षिणां कुर्यात् ॐ सुहृष्यज्ञऽउवाचनग्नतायावैविभेमीतिकृतेनग्नतेत्यभित-
 एवमापरिस्तृणीयुरितितस्मादेतदग्निमभितःपरिस्तृणान्तितृष्णायावैविभे-
 मीतिकृतेतुरितिव्राह्मणस्यैवतुप्तिमनुतृप्येयमितितस्मात्संस्थितेसज्ञे-
 ब्राह्मणन्तर्पयितवैब्रूयाद्यज्ञमेवैतत्तर्पयति ॥ शतपथब्राह्मण काण्ड १
 प्रपाठक ६ ब्राह्मण १ मन्त्र २८ ॥ इत्यग्निं प्रदक्षिणीकृत्य अग्नेः पश्चात्
 प्राङ्मुखो यजमान उपविशेत् ॥ १५ ॥ भस्मधारणम्-ॐ ज्यायुषममदग्ने
 ललाटे । कश्यपस्यत्यायुषम्-ग्रीवायाम् । सद्देवेषुत्यायुषम्-बाह्वोः
 तन्नोऽअस्तु ज्यायुषम्-हृदये ॥ ततः संस्रवप्राशनम् ॥ पवित्राभ्यां
 मार्जनम् ॥ अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः । ब्राह्मणे पूर्णपात्रदानम्-प्रणीतोद-
 केन सङ्कल्पः-कृतस्य ग्रहशान्त्याख्यस्य कर्मणः साङ्गन्तासिद्धयर्थं
 ब्रह्मन् इदं पूर्णपात्रं सदक्षिणाकं तुभ्यमहं सम्प्रददे ॥ यजमानो वदेत्

प्रतिगृह्यताम् ॥ ब्रह्मा प्रतिगृह्णामि-ॐ द्यौस्त्वा ददातु पृथिवी त्वा
प्रतिगृह्णातु ॥ अग्नेः पश्चात् प्रणीताविमोक्तः—ॐ आपः शिवाः शिव-
तमाः शान्ताः शान्ततमास्तास्ते कृण्वन्तु भेषजम् ॥

॥११६॥ श्रेयोदानम्-ब्रह्मादय ऋत्विजादयश्च आचार्यद्वारा श्रेयो-
दानं कुर्युः ॥ उदङ्मुख आचार्यः प्राङ्मुखस्थितयजमानहस्ते श्रेयोदानं
कुर्यात्—शिवा आपः सन्तु इति यजमानहस्ते उदकं दत्वा सौमनस्यमस्तु
इति पुष्पाणि ॥ अक्षतं चारिष्टं चास्तु इति अक्षतांश्च दत्त्वा ततो दीर्घमायुः
शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु इति पुनरुदकं दद्यात् ॥ तत आचार्यः—
हस्ते साक्षतसोदकपूर्णाफलं गृहीत्वा—भवन्नियोगेन मया अस्मिन् ग्रह-
शान्त्याख्ये कर्मणि यत्कृतम् आचार्यत्वं तथा च एभिर्ब्राह्मणैः सह
यत्कृतं ब्रह्मत्वं गाणपत्यं सादस्यं च यः कृतो होमस्तस्मात् आचार्य-
त्वात् ब्रह्मत्वात् गाणपत्यात् सादस्यात् होमात् यदुत्पन्नं श्रेयः तत्तुभ्य-
महं सम्प्रददे ॥ तेन श्रेयसा त्वं श्रेयस्वी भव ॥ प्रतिगृह्य “भवामि” इति
यजमानो वदेत् ॥११७॥ दक्षिणादानम् ॥ सपत्नीको यजमानः अग्नेः
पश्चिमतः उपविष्टः उदङ्मुखानाचार्यादीन्वरणक्रमेण पूजापूर्विकां दक्षिणां
दद्यात् ॥ हस्ते जलमादाय देशकालौ स्मृत्वा मया आचरितस्य ग्रहशान्त्या-
ख्यस्य कर्मणः साङ्गतासिद्धये आचार्यादिवृतेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः पूजन-
पूर्वकं दक्षिणाप्रदानं करिष्ये ॥ आचार्यपूजनम्—आचार्याय एतत्ते पार्थ
शिष्टाचारात्पादौ प्रक्षाल्य इदमर्घ्यम् इमे तुभ्यं बार्हस्पत्ये वाससी एष
ते गन्धः । इमानि पुष्पाणि एष ते धूपः दीपः नैवेद्यताम्बूलादीनि
इति दत्वा एतावतीं दक्षिणां तुभ्यमहं सम्प्रददे ॥ आचार्याय
गोप्रदानम्—अमुकशर्मणे आचार्याय गोनिष्क्रयभूतमिदं हिरण्यम्
अभिदैवतं तुभ्यमहं सम्प्रददे ॥ हिरण्यासम्भवे रजतं दद्यात् ॥ ततो

ब्रह्मनेतत्ते पाद्यमित्यादिनां पूर्वोक्तप्रकारेण पूजापूर्वकं ब्रह्मणे दक्षिणां
 दद्यात् ॥ एवं सदस्याय उपद्रष्टे गाणपत्याय ऋत्विग्भ्यः ग्रहजापके-
 भ्यश्च यथोक्तदक्षिणां दत्वा आशिषो गृह्णीयात् ॥ स्वर्णदानमन्त्रः—
 हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमवीजं विभावसोः । अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं
 प्रयच्छ मे ॥ इदं यथाशक्ति सुवर्णम् अग्निदैवतम् अमुकशर्मणे तुभ्य-
 महं सम्प्रददे ॥ प्रतिगृह्णामि ॥ ॐ देवस्यंत्वा सवितुः प्रसुत्रेऽश्विनोर्बु-
 हुब्भ्याम्पूष्णो हस्ताब्भ्याम् ॥ भूमिदानमन्त्रः—सर्वभूताश्रया भूमिर्वरा-
 हेण समुद्धृता । अनन्तसस्यफलदा ह्यतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ इमां
 भूमिं विष्णुदैवतां वा तन्निष्करीभूतयथाशक्तिरजतद्रव्यम् अमुकशर्मणे
 आचार्याय तुभ्यमहं सम्प्रददे ॥ ॐ देवस्यंत्वा ० । तिलपात्रदानम्—महर्षे-
 गोत्रसम्भूताः काश्यपस्य तिलाः स्मृताः ॥ तस्मादेषां प्रदानेन मम दोषो
 व्यपोहतु ॥ एतांस्तिलान् प्रजापतिदैवतान् आचार्याय तुभ्यमहं सम्प्रददे
 न मम ॥ ॐ देवस्यंत्वा ० ॥ ११८ ॥ अथाभिषेकः—आचार्यादयः सर्वे
 उदङ्मुख्वास्तिष्ठन्तः ग्रहवेदीशानस्थकलशोदकं पात्रान्तरे उद्धृत्य दूर्वा-
 पञ्चपलवैर्वक्ष्यमाणैर्वैदिकैः मन्त्रैः प्राङ्मुखोपविष्टं सकुडम्बं यजमानं
 तद्वामत उपविष्टां तत्पत्नीञ्च अभिषिञ्चेयुः ॥ ॐ आपोहिष्ठा ० । सोमं-
 शिवतपो ० । तस्माऽअरङ्गमामवोषस्य क्षयायजिन्वथ । आपो ० ॥
 पर्यःपृथिव्यां ० । देवस्यंत्वा सवितुः प्रसुत्रेऽश्विनोर्बुहुब्भ्याम्पूष्णो हस्ता-
 ब्भ्याम् ॥ सरस्वत्यै द्वाचोऽनुत्तुर्ध्वन्त्रियै दधामि बृहस्पतैष्टु साम्म्राज्ये-
 नाभिषिञ्चाम्म्यसौ ॥ ३० ॥ देवस्यंत्वा ० । सरस्वत्यै द्वाचोऽनुत्तुर्ध्वन्त्रेणाग्नेः
 साम्म्राज्येनाभिषिञ्चामि ॥ ३१ ॥ देवस्यंत्वा ० । अश्विनोर्बुहुब्भ्याम्पूष्णो हस्ता-
 ब्भ्याम् ॥

१ दानानि—स्वर्णगोभूतिलान्दद्यात् सर्वदोषापनुत्तये ॥

२ सविस्तरः अभिषेकः कर्तव्यश्चेत् पुण्याहवाचने (३२८) पृष्ठे द्रष्टव्यः ।

जसेब्रह्मवर्चसायाभिषिञ्चामिसरस्वस्यै भैषज्येनवीर्यायान्नाहया-
याभिषिञ्चामीन्द्रस्येन्द्रियेणवकायाश्रुयैषशमेभिषिञ्चामि ॥ ३ ॥
द्यौःशान्तिं० । यतोयत८० । द्विःश्वानिदेव० । पालाशंभवति० । सुर्वेपांवा-
ऽपप्वेदानां०रुसोयत्सुमसुर्वेपामेवैतद्देदानां०रुसेनाभिषिञ्चति०शान्तिः
शान्तिः सुशान्तिर्भवतु ॥ हस्ते जलं गृहीत्वा-अभिषेककर्तृकेभ्यो
ब्राह्मणेभ्यो यथोत्साहदाक्षिणां दास्ये तेन श्रीकर्माधीशः प्रीयताम् ।
अभिषिक्तः सपत्नीको यजमानः सर्वौषधिभिरुद्वर्तिताङ्गः गङ्गादिशुद्धो-
दकेन स्नात्वा उभाभ्यामभिषिक्ताभ्यां त्यक्तानि स्नानवस्त्राण्याचार्याय
दत्त्वा शुक्लमालयाम्बरधरो धृतमङ्गलतिलकः स्वासने उपविशेत् ।
घृतपात्रदानम्—घृतपूरितकांस्यपात्रे मुखःवलोकनं कुर्यात् । रूपेण वोरू-
पमभ्यागान्तुथोर्वोविविधैर्वेदाविर्भजतु ॥ कृतस्यपथाप्रेतचन्द्रदक्षिणावि-
स्वर्गपश्यव्युन्तरिक्षं धर्तस्व सदस्यैः ॥ ५ ॥ इदम् आज्यपात्रं सद-
क्षिणाकम् आचार्याय तुभ्यमहं सम्प्रददे ॥ ब्राह्मणभोजनसङ्कल्पः—
कृतस्य ग्रहशान्त्याख्यस्य कर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं यथाशक्ति ब्राह्मणान्
भोजयिष्ये तेन श्रीकर्माङ्गदेवताः प्रीयन्ताम् ॥ भूयसीदक्षिणाप्रदानम्—
हस्ते जलमादाय—नानावेदान्तर्गतनानाशाखाध्यायिभ्यो नानागोत्रेभ्यो
नानाशर्मभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दीनानाथेभ्यश्च यथाशक्ति भूयसीं दक्षिणां दा-
तुमुत्सृजे ॥ अतत्सादिति वदन् भूयसीं दक्षिणां दत्त्वा तेषाम् आशिषो गृही-
यात् ॥ देवताविसर्जनम् पुष्पाक्षतप्रक्षेपेण स्थापितदेवान्विसर्जयेत्-ॐ उ-
त्तिष्ठुब्रह्मणस्पतेदेवयन्तस्स्वेमहे ॥ उपप्रयन्तुमरुतंसुदानयऽइन्द्रं प्राश-
र्भवासर्वा ॥ ६ ॥ यान्तु देवगणाः सर्वे स्वशक्त्या पूजिता मया ॥ इष्ट-
कामप्रसिद्धयर्थं पुनरागमनाय च ॥ पीठादिदानम्—हस्ते जलं गृहीत्वा
इमानि गणेशमातृकाग्रहपीठानि समूर्तिकानि सकलशानि सवस्त्राणि

अवशिष्टपूजोपस्कराणि च आचार्याय तुभ्यमहं सम्प्रददे ॥ अग्निविस-
 र्जनम्-ॐ अग्ने नय सुपथा रायेऽअस्मान्निर्वृत्तवानि देव द्युनां निधिद्वान् ।
 सुयोद्धयस्मज्जुहुराणमेनोभूर्यिष्टान्तेनमऽउक्तिविधेम ॥ ३६ ॥ अग्नये
 नमः सकलोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ ॐ यज्ञं यज्ञं च्छयज्ञ-
 पतिङ्गच्छस्वाँद्योनिङ्गच्छस्वाहा ॥ एषते यज्ञो यज्ञपते सदस्यं कृत्वा कु-
 सर्वधीरस्तुष्टुषस्स्वस्वाहा ॥ ३७ ॥ गच्छ त्वं भगवन्नग्रे स्वस्थाने
 विश्वतोमुख ॥ हव्यमादाय देवेभ्यः शीघ्रं देहि प्रसीद मे ॥ गच्छ
 गच्छ सुरश्रेष्ठ स्वस्थाने परमेश्वर । यत्र ब्रह्मादयो देवास्तत्र गच्छ
 हुताशन ॥ सम्पूर्णतावाचनम्-अञ्जलिं वद्धा-मया यत्कृतं ग्रहशा-
 न्त्याख्यं कर्म तत् कालहीनं भक्तिहीनं शक्तिहीनं श्रद्धाहीनं च भवतां
 ब्राह्मणानां वचनात् सर्वं परिपूर्णमच्छिद्रं चास्तु ॥ विप्रो वदेयुः-
 अस्तु परिपूर्णमच्छिद्रम् ॥ ११९ ॥ अथ प्रेषात्मकपुण्याहवाचनम् ॥
 स्वपुरतः पञ्चवर्णैः अष्टदलं कृत्वा तत्र भूमिं स्पृष्ट्वा-ॐ महीदयौ ० ।
 यवप्रक्षेपः-ॐ ओषधय ० । तदुपरि कलशस्थापनम्-ॐ आजिग्रा ० ।
 जलपूरणम्-ॐ वरुणस्यो ० । गन्धप्रक्षेपः-ॐ त्वाङ्गन्धर्वा ० । धान्यप्रक्षेपः-
 ॐ धान्यमसि ० । सर्वाषधीप्रक्षेपः-ॐ वाऽओषधी ० । दूर्वाप्रक्षेपः-ॐ का-
 ण्डात्काण्डा ० । पञ्चपल्लवप्रक्षेपः-ॐ अश्वत्थेर्वो ० । सप्तमृत्प्रक्षेपः-ॐ स्यो
 नापृथिवि ० । फलप्रक्षेपः-ॐ वाऽफलिनी ० । पञ्चरत्नप्रक्षेपः-ॐ परिवाज ० ।
 हिरण्यप्रक्षेपः-ॐ हिरण्यगर्भ ० । रक्तसूत्रवेष्टनम्-ॐ सुजातो ० । पूर्णपा-
 त्रम्-ॐ पुण्णादिर्वि ० । वरुणावाहनम्-ॐ तत्त्वायामि ० । अस्मिन् कलशे
 वरुणं साङ्गं सपरिवारं सायुधं सशक्तिकम् आवाहयामि स्थापयामि ॥
 प्रतिष्ठापनम्-ॐ मनोजुति ० । ॐ वरुणाय नमः चन्दनं समर्पयामि । इत्या-

दिपञ्चोपचारैः सम्पूज्य तत्त्वावाप्तीति पुष्पाञ्जलिं समर्प्य अनेन पूजनेन
 वरुणः प्रीयताम् ॥ अनामिकया कलशं स्पृष्ट्वा अभिमन्त्रयेत् । कलशस्य ० ।
 दुरितक्षयकारकाः । 'गायत्र्यादिभ्यो नमः' इत्यनेन पञ्चोपचारैरभ्यर्च्य
 कलशं प्रार्थयेत्-देवदानवसंवादे ० । प्रसन्नो भव सर्वदा ॥ नमो नमस्ते
 स्फटिकप्रभाय सुधेतहाराय सुमङ्गलाय ॥ सुपाशहस्ताय श्पासनाय
 जलाधिनाथाय नमो नमस्ते ॥ पाशपाणे नमस्तुभ्यं पद्मिनीजीयनायक ।
 पुण्याहवाचनं यावत्तावत्त्वं सन्निधो भव । ततो यजमानः युग्मविप्रान्
 गन्धमाल्यवस्त्रदक्षिणादिभिः सम्पूज्य तान् उदङ्मुखानुपवेश्य पूजित-
 कलशं कराभ्यामालभ्य-मम गृहे ॐ पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्तु ॥ विप्राः
 ॐ अस्तु पुण्याहम् ॥ एवं त्रिः ॥ मम गृहे ॐ कल्याणं भवन्तो ब्रुवन्तु ॥
 विप्राः ॐ अस्तु कल्याणम् ॥ एवं त्रिः ॥ मम गृहे ॐ ऋद्धिं भवन्तो ब्रुवन्तु ॥
 विप्राः ॐ कर्म ऋद्धयताम् ॥ एवं त्रिः ॥ मम गृहे ॐ स्वस्ति भवन्तो ब्रुवन्तु ॥
 विप्राः ॐ आयुष्मते स्वस्ति ॥ एवं त्रिः ॥ मम गृहे ॐ श्रीरस्त्विति भवन्तो
 ब्रुवन्तु ॥ विप्राः ॐ अस्तु श्रीः ॥ एवं त्रिः ॥ इति पुण्याहं वाचयित्वा मन्त्रा-
 शिषो गृहीत्वा-प्रमादात् कुर्वतां कर्म प्रच्यवेताध्वरेषु यत् । स्मरणा-
 देव तद्विष्णोः सम्पूर्णं स्यादिति श्रुतिः ॥ यस्य स्मृत्या च नामोक्तया
 तपोयज्ञक्रियादिषु । न्यूनं सम्पूर्णतां याति सद्यो वन्दे तमच्युतम् ॥
 ॐ विष्णवे नमः ॥ ॐ विष्णवे नमः ॥ ॐ विष्णवे नमः ॥ ततो
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा दीनानाथान्श्वाग्नादिना सन्तोष्य स्वयं सुहृन्मि-
 त्रादियुतः सोत्साहः सन्तुष्टो हविष्यं भुञ्जीत ॥

॥ इति वैदिकग्रहशान्तिप्रयोगः ॥

॥ अथ षोडशसंस्कारप्रयोगः ॥

॥ १२० ॥ अथ गर्भाधानसंस्कारप्रयोगः ॥ १ ॥

अथर्तुमती स्त्री नूतनवस्त्रादिकं परिधाय शुभासने ग्राह्यमुखमुपावि-
 शेत् ॥ ततः पतिपुत्रवतीभिः कुलवृद्धसुमङ्गलस्त्रीभिर्गोधूमैर्नारिकेलालादि-
 नानाफलैस्तत्पल्लवैश्च प्रवेशनं यथावृद्धाचारं कारयेत् ॥ शान्त्यभावे
 पत्न्या सह कर्ता प्रातरभ्यङ्गस्नानं कृत्वा तथा सहोपविश्याचम्य
 प्राणानायम्य देशकालौ सङ्कीर्त्य अस्या मम भार्यायाः प्रथमगर्भा-
 तिथयद्वारा अस्यां जनिष्यमाणसर्वगर्भाणां बीजगर्भसमुद्भवैर्नोनिब-
 र्हणार्थं गर्भाधानसंस्काराख्यं कर्माहं करिष्ये ॥ इति संकल्पयेत् ॥
 पुनर्जलमादाय ॥ तत्राद निर्विघ्नतासिद्ध्यर्थं गणपतिपूजनं स्वस्ति-
 पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं नान्दीश्राद्धं च करिष्ये ॥ तानि कृत्वा ॥
 कर्तुः क्षपाकर्षणो मन्त्राभिज्ञाने सति सूर्यमवलोक्य कर्माङ्गब्राह्मणान्
 सम्भोज्य त्रिप्राशिपो गृहीत्वा मातृगणं विसृज्य क्षपायामभिगमनादिकं
 कुर्यात् ॥ मन्त्राणामभिज्ञाने तु ॥ सूर्यावलोकनोत्तरं दिदैव मन्त्रजपमात्रं
 नाभिदेशाभिर्मर्शनादि हृदयालम्भनान्तं गर्भाधानाख्यं कर्म कृत्वा तदङ्ग-
 तया ब्राह्मणान् सम्भोज्य तेभ्यश्च दक्षिणां दत्वा तेषामाशिपो गृहीत्वा
 मातृगणं विसर्जयेदिति ॥ आदित्यं गर्भमित्यादित्यमवेक्षते ॥ ॐ आदि-
 त्यङ्गर्भम्पयंसासमंङ्घ्रिसहस्रस्यप्रतिमांविश्वरूपम् ॥ परिवृङ्घ्रिहरंसा
 माभिर्महंस्थानंशतायुष्वङ्गुलिचायमानहं ॥ १३ ॥ अनेन मन्त्रेण दम्प-

१ ऋतुदर्शनमारभ्य आद्यरात्रिचतुष्कं पर्वादीनि षट्दिनानि च वर्जयित्वा ज्योतिः-
 शास्त्रोक्ते शुभे दिने शुभे काले पुत्रार्थिना युग्मासु रात्रिषु कन्यार्थिना तु अयुग्मासु रात्रिषु
 च गर्भाधानं कार्यम् ॥ गर्भाधानस्मृतोन्नयने तु स्त्रीसंस्कारत्वात्प्रतिगर्भं नावर्तेते किन्तु
 प्रथमगर्भे एव कार्ये ॥

तिभ्यां सूर्यावलोकनं नमस्कारश्च कार्यः ॥ ततः सायङ्कालीनं नित्यं
सम्पाद्योभौ श्वेतवस्त्रधारणानुलेपनमाल्याभरणालङ्कृतौ सदीपशयनागारे
प्रविश्य तत्र सुप्रसारितशय्यायामारुह्य सुमुहूर्ते प्राविशरः शयित-
स्त्रियमुत्तानां कृत्वा भर्ता तस्याः नाभिदेशे हस्तं दत्वाऽ-
भिमृश्य जपेत् ॥ ॐ पूषा भगः सवितामेददातुरुद्रः कल्पयतु ललामगुं वि-
ष्णुर्योनिं कल्पयतु त्वष्टारूपाणि पिष्टं शतु ॥ आसिञ्चतु प्रजापतिर्धाता गर्भ-
न्धातुते ॥ गर्भधेहि सिनीवालि गर्भधेहि पृथुष्टुके ॥ गर्भन्तेऽश्विनौ दे-
वावाधत्तां पुष्करस्त्रजौ ॥ तेजौ वैश्वानरो दद्यात् ॥ अथ ब्रह्मानुमंत्रयते ॥
ब्रह्मा गर्भं दधातुते ॥ अथाभिगमनम्—गायत्रेण च्वाच्छन्दं सामन्यामिञ्जे-
भेन च्वाच्छन्दं सामन्यामिजागतेन च्वाच्छन्दं सामन्यामि ॥ ३ ॥ रे तोमूत्रं विज-
ह्वातिषो निम्प्राविशदिन्द्रियम् ॥ गन्धो जरायुणा वृतऽउल्लवञ्जहातिजन्मना ।
ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्लमन्धसऽइन्द्रस्येन्द्रियमिदमप्युमृत-
मधु ॥ ५६ ॥ अभिगमनोत्तरं तस्याः दक्षिणस्कन्धोपरि हस्तं नीत्वा तेन
हृदयमालभते ॥ ॐ यत्ते सुसीमे हृदयं दिवि चन्द्रमसि श्रितम् ॥ वेदाहन्त-
न्मान्तद्विधात्पश्येम शरदः शतञ्जीवेमश्वरदः शतं शृणुयाम शरदः शतम् ॥
कृतस्य कर्मणः साङ्गन्तासिद्धयर्थं स्मृत्युक्तान् दशसङ्ख्याकान् ब्राह्मणान्
भोजयिष्ये ॥ तेन श्रीकर्मार्ज्जुदेवताः प्रीयन्ताम् ॥ ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां
दत्वा तेषामाशिषो गृहीत्वा ॥ यान्तु मातृगणाः सर्वे ० ॥ इति मातृणां
विसर्जनं कार्यम् ॥ इति गर्भाधानसंस्कारप्रयोगः ॥ १ ॥

॥ १२१ ॥ अथ पुंसवनसंस्कारप्रयोगः ॥ २ ॥

तत्र गर्भाधानोत्तरं द्वितीये तृतीये भासि शुभेऽहनि गर्भिणीमुपवासं

१ पुंसवनं तु गर्भसंस्कारत्वात्प्रतिगर्भं कार्यमिति धर्मसिन्धौ । पुंसवनसंस्कारे गुरुशुक्रा-
क्षतलमासादिदोषो नास्तीति संस्काररत्नमालायाम् ॥

कारयित्वा शुचिः स्नात्वा भर्ता आचम्य प्राणानायम्य ॥ देशकाल-
 कीर्तनान्ते अस्यां मम भार्यायामुत्पत्स्यमानस्य गर्भस्य वैजिकगार्भिक-
 दोषपरिहारार्थं पुंरूपताज्ञानोदयप्रतिरोधपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं
 पुंसवनारूपं कर्माहं करिष्ये । पुनर्जलमादाय तदङ्गत्वेन गणपतिपूजनं स्व-
 स्तिपुण्याहवाचनं मातृकापूजनं नान्दीश्राद्धं च करिष्ये ॥ इति संकल्प्य
 गणपतिपूजनादि नान्दीश्राद्धान्तं सर्वं कुर्यात् ॥ (अत्र पुण्याहवाचनान्ते
 प्रजापतिः प्रीयतामिति वदेत् ।) ततस्तस्मिन्नहनि गर्भिणीं स्नापयित्वाऽह-
 ते वाससी परिधाप्योपवास्य रात्रौ न्यग्रोधावरोहाङ्कुराँश्चोदकेन पिष्ट्वा
 वस्त्रगालितं तदुदकं गर्भिणीदक्षिणनासिकायामासिञ्चति भर्ता ॥ तत्र
 मन्त्रौ ॥ ॐ हिरण्यगर्भं ॥ ॐ अद्भ्यः सम्भृतं ॥ कूर्मपित्तं चोपस्थे कृत्वा
 गर्भमभिमन्त्रयते ॥ तत्र मन्त्रः ॥ ॐ सुपुर्णोसिगरुत्कर्मोस्त्रितृत्तेशिरो-
 गायत्रश्चक्षुर्वृहद्रथन्तरेपक्षौ ॥ स्तोमं ऽ आत्कमाच्छन्दो ऽस्य ज्ञानिषजू
 पिनाम ॥ सामं ते तनूवीमदेव्यं यज्ञायज्ञियम्पुच्छन्धिष्यादंशफा ॥
 सुपुर्णोसिगरुत्कमान्दिवङ्गच्छस्व पत ॥ १२ ॥ कृतस्य कर्मणः साङ्गतासि-
 द्धयर्थं स्मृत्युक्तान् दशसङ्ख्याकान् ब्राह्मणान् भोजयिष्ये ॥ ब्राह्मणेभ्यो
 दक्षिणां दत्त्वा तेषामाशिषो गृहीत्वा ॥ यान्तु मातृगणाः सर्वे ॥
 इति मातृगणं विसर्जयेत् ॥ इति पुंसवनसंस्कारप्रयोगः ॥ २ ॥

॥ १२२ ॥ अथ सीमन्तोन्नयनसंस्कारप्रयोगः ॥ ३ ॥

प्रथमे गर्भे षष्ठेऽष्टमे वा मासे पुनर्जने चन्द्रताराग्रहानुकूलदिने
 पत्न्या सह भङ्गलस्नानं कृत्वा अहत्वासोयुगालङ्कृतः शुचिर्दर्भपाणिः
 पत्न्या सह बहिःशालायां शुभासने प्राङ्मुख उपविश्याचम्य प्राणा-
 नायम्य देशकालसंकीर्तनान्ते तनुरुधिरप्रियालक्ष्मीभूतराक्षसीगणदूर-

निरसनसमसकलसौभाग्यनिदानभूतमहालक्ष्मीसमावेशनद्वारा प्रति-
 गर्भबीजगर्भसमुद्भवैर्नोनिर्बहणजनकातिशयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं
 स्त्रीसंस्काररूपं सीमन्तोन्नयनारूपं कर्म करिष्ये ॥ तत्र निर्विघ्नता-
 सिद्धयर्थं गणपतिपूजनं स्वास्तिपुण्याहवाचनम् अविघ्नपूजनं मण्डप-
 स्थापनं मातृकापूजनं वसोर्धारा आयुष्यमन्त्रजपं नान्दीश्राद्धं च
 करिष्ये ॥ तत्र बहिःशालायां स्थण्डिले पञ्चभूसंस्कारपूर्वकं मङ्गल-
 नामाग्रेः स्थापनम् ॥ ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनादि आज्यासादनानन्तर
 तण्डुलतिलमुद्रानां पृथक्पृथगासादनम् ॥ तत्र उपकल्पनीयानि ॥
 मृदु पीठम् ॥ युग्मान्यौदुस्वरफलान्यपक्वान्येकस्तवकनिबद्धानि ॥
 त्रयोदशपरिमाणकास्त्रयोदर्भपिञ्जलाः ॥ ज्येष्ठी शकली ॥ वीरतर-
 शङ्कुः ॥ (अश्वत्थो वैलवः शारेपीको वा) पूर्णपात्रम् ॥ वीणागाथिनौ
 घेति ॥ आज्यनिर्वपणानन्तरं चरुपात्रे मुद्रप्रक्षेपं कृत्वाऽधिश्रयणम् ॥
 ईषच्छूतेषु तिलतण्डुलप्रक्षेपः ॥ पर्यग्निकरणान्ते आधारावाज्यभागौ
 सुवेण जुहुयात् ॥ (मनसा) ॥ ॐ प्रजापतये (स्वाहा) इदं प्रजापतये
 न मम ॥ ॐ इन्द्राय स्वाहा इदम् इन्द्राय न मम ॥ ॐ अग्नये स्वाहा इदम्
 अग्नये न मम ॥ ॐ सोमाय स्वाहा इदं सोमाय न मम ॥ हस्ते अक्षता-
 नृहीत्वा ॥ ॐ अग्ने नमः ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः मङ्गलनाम्ने वैश्वानराय नमः
 गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ ततश्चरुमभिघार्य सुवेण चरुं जुहुयात् ॥
 ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥ इति हुत्वा स्थालीपाकेनो-
 त्तरार्द्धात्स्विष्टकृत् ॥ ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते
 न मम ॥ ततः आज्येन भूराद्या नवाहुतयः ॥ ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये
 न मम ॥ ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे न मम ॥ ॐ स्व स्वाहा

इदं सूर्याय न मम ॥ ॐ त्वन्नो अग्ने ० । इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥ ॐ
सन्नो अग्ने ० । इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥ ॐ अयाश्चाग्ने ० । इदमग्ने
अयसे न मम ॥ ॐ येतेशतं ० ॥ इदं वरुणाय सवित्रे वेष्णवे विश्वेभ्यो
देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यश्च न मम ॥ ॐ उदुत्तमं ० ॥ इदं वरुणाया-
दित्यायादितये च न मम ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये
न मम ॥ ९ ॥ इति नवाहुतयः ॥ ततः संस्रवप्राशनादि प्रणीताविमोक्तान्तं
होमशेषं समाप्य ॥ ततोऽग्नेः पश्चाद्द्रपीठानिधानम् ॥ तदुपरि गर्भवती-
श्रुपवेशयेत् ॥ ततो युग्मेन सटालुग्रप्सेनौदुम्बरेण त्रिभिश्च दर्भपिञ्जुलै-
स्त्रेण्या शलल्या वीरतरशङ्कुना पूर्णपात्रेण चेत्येतैः सर्वैः पुञ्जीकृतैः
सीमन्तं मूर्ध्नि विनयति भर्ता ॥ ततो विनयनम् ॥ ॐ भूर्विनयामि ॥ १ ॥
ॐ भुवर्विनयामि ॥ २ ॥ ॐ स्वर्विनयामि ॥ ३ ॥ इति त्रिभिर्मन्त्रैः
त्रिर्विनयति ॥ तत औदुम्बरस्यादिपञ्चकस्य वेण्यां बन्धनम् ॥ ॐ
अयमूर्जवितो वृक्षऽऊर्जीव फालिनी भव ॥ १ ॥ ततो भर्ता वीणागाथि-
नौ राजानं संगायेतामिति प्रैषमाह । ततश्च तौ सोत्साहौ गायेताम् ॥
स च गाथामन्त्रः-ॐ सोमऽएव नो राजेमामानुषीः प्रजाः ॥ अविमुक्त-
क्रऽआसीरंस्तौरेतुभ्यमसाविति ॥ १ ॥ असौ स्थाने समीपावस्थितायाः
नद्या नामग्रहणं स्येव करोति ॥ गङ्गायमुनेत्येवमादिप्रथमान्तम् ॥
कृतस्य कर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं स्मृत्युक्तान्दशसङ्ख्याकान् ब्राह्मणा-
न्भोजयिष्ये ॥ तेन श्रीकर्माङ्गदेवताः प्रायिन्ताम् ॥ ब्राह्मणान् गन्धा-
दिभिः सम्पूज्य तेभ्यश्च दक्षिणां दत्त्वा तेषाम् आशिषो गृहीत्वा
अग्निं विष्टुज्य मातृणां विसर्जनम् ॥ इति सीमन्तोन्नयनसंस्कारः ॥ ३ ॥

॥ १२३ ॥ अथ शीघ्रप्रसवोपायो यन्त्रञ्च ॥

हिमवत्युत्तरे पार्श्वे शबरीनाम यक्षिणी ॥ तस्या नूपुरश्चन्द्रेण विश-
ल्या स्यात्तु गर्भिणी स्वाहा ॥ इति मन्त्रेणैकविंशतिदूर्वाङ्कुरैरेकपलं
तिलतैलं प्रदक्षिणमावर्तयन्नष्टशतं मन्त्रं जपित्वा तत्तैलं किञ्चित्पायये-
च्छेषमुदरे लेपयेदिति ॥ अथ सुखप्रसवयन्त्रमप्युक्तं यन्त्रप्रकाशे—
गजाग्निवेदा उडुराट्शराङ्गा रसर्षिपक्षा इति हि
क्रमेण ॥ लिखेत्प्रसूतेः समये गृहे वै सुखेन नार्यः
प्रसवन्ति शीघ्रमिति ॥ इति सुखप्रसवयन्त्रम् ॥

८	१	६
३	५	७
४	९	२

॥ १२४ ॥ अथ जातकर्मसंस्कारप्रयोगः ॥ ४ ॥

बटुना सह यजमानो मङ्गलस्नातः आचम्य प्राणानायम्य ॥ सुमु-
खश्चेत्यादि० पठित्वा हस्ते जलमादाय अद्येत्यादि० अमुकवारान्वि-
तायां मम अस्य कुमारस्य जातकर्मनामकर्मनिष्क्रमणान्नप्राशनचौला-
न्तानां संस्काराणां स्वस्वकाले अकरणजनितप्रत्यवायपरिहारार्थं
अनादिष्टं प्रायश्चित्तं होष्ये ॥

॥ १२५ ॥ अथ अनादिष्टप्रायश्चित्तहोमः ॥

यजमानः एवं संकल्प्य (ग्रहयज्ञस्थण्डिलात् दक्षिणे) द्वादशा-
ङ्गुलपरिमिते प्रादेशमात्रे वा स्थण्डिले पञ्चभूसंस्कारपूर्वकम् अग्निं सं-
स्थापयेत् । यथा-सुवासिन्या आनीतमग्निमाग्नेय्यां स्थापयित्वा ततः ॐ

१ श्रुत्वा पुत्रं जातमात्रं सबैलं स्नात्वा कुर्याज्जातकर्मास्य तातः ॥ यावन्न छिद्यते नालं
तावन्नाप्नोति सूतकम् । छिन्ने नाले ततः पश्चात्सूतकं तु विधीयते ॥

२ यदि स्वस्वकाळे क्रियते तदा प्रतिसंस्कारे आदौ गणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं
मातृकापूजनपूर्वकम् आभ्युदयिकं श्राद्धं विधेयम् । यदि कालान्तरे एकस्मिन् दिवसं क्रियते
तदा पूर्वोक्तरीत्यापि मातृणां पूजनम् आभ्युदयिकं श्राद्धं आदौ कर्तव्यं न पृथक् पृथक्
३ प्रतिसंस्कारं वाऽनादिष्टहोतव्यं नात्र ब्रह्मोपवेशनादि ।

हुंफट् इति क्रव्यादांशं नैर्ऋत्यां परित्यज्य ॥ विदूनामानमग्निम् आवा-
 हयामि स्थापयामि ॥ इति अग्निं संस्थाप्य ॥ आज्यं निरूप्य ॥ अधि-
 श्रित्य ॥ सुबं प्रतप्य ॥ समृज्य उद्वास्य उत्पूय अवेक्ष्य जुहुयात् ॥
 ॐभूः स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ १ ॥ ॐभुवः स्वाहा इदं वायवे
 न मम ॥ २ ॥ ॐस्वः स्वाहा इदं सूर्याय न मम ॥ ३ ॥
 ॐभूर्भुवःस्वः स्वाहा इदं प्रजापतये नमम ॥ ४ ॥ ॐत्वन्नोऽअग्ने-
 वरुणस्यन्विद्वान्देवस्यहेडोऽअवयासिसीष्ट्वाहं ॥ यजिष्ठोवह्नितमदंशो-
 शुचानोविश्वद्द्वेषाँसिप्रमुमुग्ध्युस्मत्स्वाहा ॥ ५ ॥ इदमग्नीवरुणाभ्यां
 न मम ॥ ५ ॥ ॐसस्वन्नोऽअग्नेवमोर्भवोतीनेदिष्ठोऽअस्याऽउपसोऽव्यु-
 पृष्टौ ॥ अवयक्ष्वन्नोवरुणंरराणोव्वीहिमृडीकःसुहवोनऽएधिस्वाहा ॥ ६ ॥
 इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥ ६ ॥ ॐ अयाश्चाग्नेस्यनभिशस्तिपाश्च-
 सत्यमित्वमयाऽअसि ॥ अयानोवज्रंवाहास्ययानोधेहिभेषजं स्वाहा ॥
 इदमग्नये अयसे न मम ॥ ७ ॥ ॐवैते शतंवरुणयेसहस्रंयज्ञिया-
 पाशाविततामहान्तः ॥ तेभिर्नोऽअद्यसवितोतविष्णुर्विश्वेमुञ्चन्तुमरुतः
 स्वर्काःस्वाहा ॥ इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो
 मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यश्च न मम ॥ ८ ॥ ॐ उदुत्तमंवरुणपाशंमस्मदवा-
 धमंविमदभ्यमँअथाय ॥ अथाव्वयमादिस्यव्रतेतवानाँगसोऽअदितये-
 स्याम स्वाहा ॥ ९ ॥ इदं वरुणायादित्यायादितये च न मम ॥ ९ ॥ अनेन
 अनादिष्टप्रायश्चित्तहोमकृतेन मम अस्य कुमारस्य जातकर्मादि चौला-
 न्तानां संस्काराणां कालातिक्रमदोषनिवृत्तिरस्तु ॥ जलमादाय—अद्ये-
 त्यादि० मम अस्य कुमारस्य जातकर्मस्वकालातिक्रमदोषपरिहारार्थं
 पादकुच्छरूपप्रायश्चित्तं रजतप्रत्याम्नायद्वारा अहमाचरिष्ये ॥ अनेन

अनादिष्टप्रायश्चित्तकृतेन मम अस्य कुमारस्य जातकर्मस्वकालातिक्रम-
दोषनिवृत्तिपूर्वकजातकर्मकरणाधिकारासिद्धिरस्तु ॥ इति अनादिष्टप्राय-
श्चित्तहोमः ॥

अथ जातकर्मसंस्कारप्रयोगः ॥ यजमान आचम्य प्राणानायम्य
अद्येत्यादि० मम अस्य कुमारस्य गर्भाम्बुपानजनितसकलदोषनिवर्ह-
णायुर्मेधाभिष्टुब्धिबीजगर्भसमुद्भवैर्नोनिवर्हणद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं
जातकर्माख्यं कर्म करिष्ये ॥ ॐ अद्येत्यादि० ॥ मम अस्य कुमारस्य
जातकर्मसंस्काराङ्गनिमित्तं प्राक् पञ्चोपचारैः गणपतिपूजनमहं
करिष्ये ॥ ॐ गुणानान्त्वा० । ॐ भूर्भुवःस्वः सिद्धिवुद्धिसहितमहागण-
पतये नमः सर्वोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ इति
संपूजयेत् ॥ अनया पूजया सिद्धिवुद्धिसहितमहागणपतिः प्रीयताम् ॥ ततः
अनामिकया सुवर्णान्तर्हितया कांस्यपात्रे मधुघृतं एकीकृत्य वा केवलं
कुमारं प्राशयति ॥ ॐ भूस्त्वयि दधामि ॥ ॐ भूवस्त्वयि दधामि ॥
ॐ स्वस्त्वयि दधामि ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः सर्वं त्वयि दधामि ॥ इति
मन्त्रेण सकृत्प्राशयति वा प्रणवमन्त्रेण प्राशयति ॥ इति मेधांजननम् ॥

अथायुष्यकरणं करोति तद्यथा ॥ कुमारस्य नाभिसमीपे दक्षिण-
कर्णसमीपे वा अग्निरायुष्मान्नित्यादिमन्त्रान् जपति । यथा-ॐ अग्नि-
रायुष्मान्स वनस्पतिभिरायुष्मांस्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥ ॐ
सोमऽआयुष्मान्सऽओषधिभिरायुष्मांस्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥
ॐ ब्रह्मायुष्मत्तद्वाह्यैरायुष्मत्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥ ॐ देवाऽ-
आयुष्मन्तस्तेमृतेनायुष्मन्तस्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥ ॐ ऋषयऽ-
आयुष्मन्तस्ते व्रतैरायुष्मन्तस्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥ ॐ पितरऽ-
आयुष्मन्तस्ते स्वधाभिरायुष्मन्तस्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥ ॐ

यज्ञऽआयुष्मान्स दक्षिणाभिरायुष्मांस्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥
 ॐ समुद्रऽआयुष्मान्स स्ववन्तीभिरायुष्मांस्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥
 (इत्येतावत्पर्यन्तम् आग्निरायुष्मानित्याधारभ्य त्रिर्जपति ॥) तत
 ज्यायुषमिति च त्रिर्जपेत् ॥ ॐ ज्यायुषश्चमदग्नेर्दं कश्चयपस्यत्त्रयायुषम् ॥
 यद्देवेषु त्रयायुषं तन्नोऽअस्तु त्रयायुषम् ॥ इति त्रिः ॥ ५ ॥ पिता यदि
 कामयेदयं कुमारः सर्वमायुरियादिति तदा कुमारं दिवस्परीत्येकादश-
 भिः काग्निरभिमृशेत् ॥ ॐ दिवस्परीत्ययमञ्जं ज्ञेऽअग्निरस्मद्वि-
 क्षीयं परिजातवेदां ॥ तृतीयं मण्डुमणाऽअजं स्रग्मिन्धानऽएनञ्जते-
 स्वाधी ॥ १ ॥ ११ ॥ विदव्रातेऽअग्ने त्रयायुषाणि विदव्रातेषामविभृता-
 पुरुषा ॥ विदव्रातेनामपरमं ब्रह्म दद्विदव्रातमुत्संख्यतऽआजगन्धं ॥ २ ॥
 समुद्रे चानुमणाऽअप्स्वन्तर्जुचक्षाऽईधे दिवोऽअग्नऽउधन् ॥ तृतीयं-
 चवारजंसितस्तिवा ॥ संपामुपस्त्ये महिषाऽअवर्द्धन् ॥ ३ ॥ अक्कन्दद-
 ग्नस्तनयं निवद्व्यौऽक्षामोरिह दद्वारुधः समञ्जना ॥ सद्व्योजज्ञानो विही-
 मिद्वोऽअक्ख्यदारोदंसीभानुनाभाच्यन्तः ॥ ४ ॥ श्रीणामुदारो धरुणो-
 रयीणाम्मन्तीपाणाम्पार्ष्णिणं सोमं गोपां ॥ वसुः सुनुः सहसोऽअप्सुरा-
 जा विभाच्यग्रऽउपसाभिधानः ॥ ५ ॥ विश्वस्य केतुर्व्यनस्य गर्भऽ
 आरोदंसीऽअपृणाज्जायमानं ॥ व्रीडुश्चिद्विमभिनत्परायञ्जनायदग्नि-
 मयं जन्तुपञ्च ॥ ६ ॥ उशिवक्पावकोऽअरतिऽसुमेधामर्त्ये ष्वग्निरमृ-
 तोनिधायि ॥ इयंति धूममरुषम्भरिष्ठदुच्छुक्क्रेण शोचिषा दद्यामि नक्षन्
 ॥ ७ ॥ वृजानोरुक्कमऽउध्याव्यद्व्यौददुर्मर्षमायुः श्रियेरुचान ॥
 अग्निरमृतोऽअभवद्द्रव्योभिर्ध्वदेन न्यौरजनयत्सुरेतां ॥ ८ ॥ यस्तैऽ-
 अद्व्यकूणवद्वद्रशोचे पुपन्दे वधूतवन्तमग्ने ॥ प्रतन्नयप्रतरं वस्योऽअ-
 च्छामिसुम्नन्देवर्भक्तं गविविष्ट ॥ ९ ॥ आतम्भजसौश्ववसे ष्वग्नऽउक्वथऽ

वृक्षस्यऽआर्भजश्चस्यमाने। प्रियः? सुखेऽप्रियोऽअग्रार्भवाच्युज्जातेन। भिनदु-
 दुज्जनिर्वैदं। १०। त्वार्भगेयजमानाऽअनुदद्यान्निवृ^२श्वात्सुदाधिरेवाच्योणि॥
 त्वयांसहद्वविणमिच्छमानाव्रजङ्गोमन्तमुशिजोविवव्रुदं ॥ ११ ॥ ११ ॥ ११ ॥
 ततः कर्ता बालस्य पूर्वादिचतुसष्टि दिक्षु चतुरो ब्राह्मणान् चैकं मध्ये
 नैर्कृत्ये वाऽवस्थाप्य तान्प्रति इममनुप्राणेत्यादि प्रैषं ब्रूयात् ॥ ततस्ते
 प्रेषिताः पूर्वादिक्रमेण कुमारं लक्ष्याकृत्य प्राणेत्यादि ब्रूयुः ॥ एवं
 प्रेषानुप्रैषं सर्वत्र ॥ यथा—इममनुप्राण। प्राण इति पूर्वः ॥ इममनुव्यान।
 व्यानेति दाक्षिणः ॥ इममन्वपान। अपानेति अपरः ॥ इममनूदान।
 उदानेत्युत्तरः ॥ इममनुसमान ॥ समानेति पंचमः उपरिष्ठादवेक्षमाणो
 ब्रूयात् ॥ (अविद्यमानेषु विप्रेषु स्वयमेव पूर्वादिदिशं परिक्रम्य
 प्राणेत्यादि ब्रूयात् ॥ नात्र प्रैषः ॥) स बालो यस्मिन्भूभागे जातो भवति
 तमभिमन्त्रयते ॥ ॐ वेदतेभूमिहृदयन्दिविचन्द्रमसिश्रितम् ॥ वेदाहन्त-
 म्मान्तद्विद्यात्पश्येमशरदःशतज्जीवेमशरदः शतर्षभृणुयामशरदः शतम् ॥
 अथैनं शिशुमभिमृशति ॥ ॐ अश्मा भव परशुर्भव हिरण्यमसुतम्भव ॥
 आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतम् ॥ हस्ते जलमादाय—
 कृतस्य जातकर्मणः सांगतासिद्धयर्थं स्मृत्युक्तान् दशसंख्याकान्
 ब्राह्मणान् भोजयिष्ये तेन श्रीकर्माङ्गदेवताः प्रीयन्ताम् ॥ लम्बोदरनमः ॥
 यथाशक्त्या जातकर्मसंस्कारविधेः परिपूर्णताऽस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णता ॥
 ॥ इति जातकर्मसंस्कारप्रयोगः ॥ ४ ॥

॥ १२६ ॥ अथ घष्ठीपूजनप्रयोगः ॥

आचम्य प्राणानायम्य । हस्ते जलमादाय—अद्येत्यादि० अनयोः
 सूतिकाबालकयोः आरोग्याभिवृद्धयर्थं सकलारिष्टशान्तिद्वारा श्री-

परमेश्वरप्रतीत्यर्थं विघ्नेशस्य जन्मदायाः षष्ठीदेव्या जीवन्तिकायाश्च यथा-
मिलितोपचारैः पूजनं करिष्ये ॥ एतत्प्रतिमाः (कंकुमादिना कुङ्कु लेख-
नीयाः) पीठादौ वाऽक्षतपुञ्जेषु पूगीफलेषु विनिवेश्याः ॥ हस्ते अक्षतान्
गृहीत्वा ॥ विघ्नेश्च इहागच्छ इहतिष्ठ विघ्नेशाय नमः विघ्नेशमावाहयामि स्था ॥
॥ १ ॥ जन्मदे इहा ० जन्मदायै ० जन्मदामावा ० स्था ० ॥ २ ॥ षष्ठीदेवि इहा ०
षष्ठीदेव्यै ० षष्ठीदेवीमावा ० स्था ० ॥ ३ ॥ जीवन्तिके इहा ० जीवन्तिकायै ०
जीवन्तिकामावा ० स्था ० ॥ ४ ॥ ॐ मनोजुति ० मंत्रेण प्रतिष्ठां कृत्वा “विघ्नेश-
जन्मदा षष्ठीदेवी जीवन्तिकाभ्यो नमः ” इति मूलमंत्रेण षोडशोपचारैः
पूजनं कुर्यात् ॥ प्रार्थना-षष्ठीदेवि नमस्तुभ्यं सूतिकागृहशाकिनि । पूजिता
परमा भक्त्या दीर्घमायुः प्रयच्छ मे ॥ १ ॥ जननी जन्मसौख्यानां
वर्धिनी धनसंपदाम् । साधिनी सर्वभूतानां जन्मदे त्वां नता वयम् ॥ २ ॥
गौरीपुत्रो यथा स्कंदः शिशुत्वे रक्षितः पुरा ॥ तथा ममाप्यमुं बालं
षष्ठिके रक्ष ते नमः ॥ ३ ॥ सर्वविघ्नानपाकृत्य सर्वसौख्यप्रदायिनि ॥
जीवन्तिके जगन्मातः पाहि नः परमेश्वरि ॥ ४ ॥ इति संप्रार्थ्य ॥
अनया पूजया विघ्नेशजन्मदाषष्ठीदेवीजीवन्तिकाः प्रीयन्ताम् ॥
ततः सूतिकागृहे सोपस्करं बलिं दद्यात् । बलिद्रव्याय नमः गंधं
पुष्पं समर्पयामि । (जलं गृहीत्वा) क्षेत्रस्याधिपते देवि सर्वारिष्ट-
विनाशिनि । बलिं गृहाण मे रक्ष क्षेत्रं सूतिं च बालकम् ॥ १ ॥ इमं
सोपस्करबलिं क्षेत्रार्धिपत्यै देव्यै नमः समर्पयामि । ततः “स्वर्गदे-
वताः ” अक्षतपुंजेषु आवाहयेत् । तद्यथा-राकायै ० राकामावा ० ॥ १ ॥
अनुमत्यै ० अनुमतिमावा ० ॥ २ ॥ सिनीवालयै ० सिनीवालीमावा ० ॥ ३ ॥
कुङ्कु ० कुङ्कुमावा ० ॥ ४ ॥ वातघ्न्यै ० वातघ्नीमावा ० ॥ ५ ॥ इत्यावाह
प्रतिष्ठां कृत्वा । “राकाद्यावाहितदेवताभ्यो नमः ” इति मूलमंत्रेण पंचो-

पचारैःसंपूज्य । जलमादाय । अनेन पंचोपचारैः पूजनाख्येन कर्मणा
 राकाद्यावाहितदेवताः प्रीयन्ताम् । ततो बहिरागत्य द्वारस्योभयतः
 कज्जलेन द्वे द्वे मातरौ लिखेत् ॥ तासां नामानि । धिषणा वृद्धिमाता
 च तथा गौरी च पूतना । आयुर्दात्र्यो भवन्त्वेता अद्य बालस्य मे
 शिवा ॥ “धिषणादिचतसृमातृभ्यो नमः” इति मंत्रेण पंचोपचारैः संपूज्य
 हस्ते जलमादाय । अनया पूजया धिषणादिचतसृमातरः प्रीयन्ताम् ॥
 कृतस्य षष्ठीपूजनकर्मणः सांगतासिद्ध्यर्थं यथाशक्ति सुवासिनीः भोज-
 यिष्ये । विप्रेभ्यश्च स्वाद्यतांबूलदक्षिणादिकं दद्यात् । तेभ्य आशिषो
 गृहीयात् । दशमदिने षष्ठीदेवतादिविसर्जनम् ॥ इति षष्ठीपूजाविधिः ॥

॥ १२७ ॥ अथ नामकर्मसंस्कारप्रयोगः ॥ ५ ॥

आचम्य प्राणानायम्य ॥ सुमुखश्चेत्यादि० अद्येत्यादि० । मम अस्य
 कुमारस्य नामकरणस्य स्वकालाकृतजनितदोषप्रत्यवायपरिहारार्थं पाद-
 कुच्छुरूपं प्रायश्चित्तं रजतप्रत्याम्नायद्वारा अहमाचरिष्ये ॥ अनेन पाद-
 कुच्छुरूपप्रायश्चित्तकृतेन मम अस्य कुमारस्य नामकरणस्वकालाति-
 क्रमदोषनिवृत्तिपूर्वकं नामकरणसंस्कारकरणे अधिकारसिद्धिरस्तु ॥
 पुनर्जलमादाय—मम अस्य कुमारस्य नामकर्मणि अधिकारार्थं
 सूत्रोक्तान् त्रिभ्योऽधिकान् ब्राह्मणान् यथाकाले भोजयिष्ये ॥
 तेन ममास्य कुमारस्य नामकर्मण्यधिकारसिद्धिरस्तु ॥ अद्येत्यादि०
 मम अस्य शिशोः बीजगर्भसमुद्भवैर्नोनिवर्हणायुरभिष्टाद्धिद्वारा श्रीपरमे-
 श्वरप्रीत्यर्थं नामकरणसंस्काराख्यं कर्म करिष्ये ॥ तदङ्गत्वेन गणपतेः
 “महागणपतये नमः” इति पञ्चोपचारैः पूजनमहं करिष्ये इति
 संकल्प्य गणेशस्य पञ्चोपचारैः पूजनं कुर्यात् वा ॐ गुणानान्त्वा० इति

मन्त्रेण सर्वोपचाराश्च गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि इति पूजनम् ॥ ततः
 शिष्टाचारात्कांस्यपात्रे तंडुलान् प्रसार्य तदुपरि सुवर्णशलाकया
 गणपतिस्वकुलदेवताभक्तनामलेख्यम् ॥ ततो मासनाम लेख्यम् ॥
 ततो ज्योतिःशास्त्रोक्तावकहडाचक्रानुसारेण नक्षत्रनाम लेख्यम् ॥ ततो
 व्यवहारनाम लेख्यम् ॥ अद्येत्यादि० ममास्य शिशोः बह्मायुष्यप्राप्त्यर्थं
 नामदेवतापूजनमहं करिष्ये ॥ इति संकल्प्य । ॐ मनोज्ञातिरिति नामदे-
 वतायाः प्रतिष्ठा कार्या ॥ ततः ॐ भूर्भुवःस्वः “नामदेवतायै नमः” इति
 नाममन्त्रेण आवाहनम् आसनं पाद्यम् अर्घ्यम् आचमनीयं स्नानं वस्त्रं
 यज्ञोपवीतं गंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यफलतांबूलं हिरण्यदक्षिणां प्रदक्षिणां
 नमस्कारान्मन्त्रपुष्पाञ्जलिं समर्पयामि इति वा पंचोपचारैः संपूजयेत् ॥
 अनया पूजया नामदेवता प्रीयतां न मम ॥ ततः स्वदक्षिणतो मातु-
 रुत्सङ्गस्थस्य शिशोर्दक्षिणकर्णे कथयति ॥ हे कुमार ! त्वं गणपतिभ-
 क्तोऽसि । सर्वान्ब्राह्मणान् अभिवादय ॥ अभिवादयामि ॥ आयुष्मान्भव
 सौम्य ॥ हे कुमार ! त्वं कुलदेव्या भक्तोऽसि । सर्वान्ब्राह्मणान् अभि-
 वादय ॥ अभिवादयामि ॥ आयुष्मान्भव सौम्य ॥ हे कुमार ! त्वं मास-
 नाम्ना अमुकशर्मासि । सर्वान्ब्राह्मणान् अभिवादय ॥ अभिवादयामि ॥
 आयुष्मान्भव सौम्य ॥ हे कुमार ! त्वं नक्षत्रनाम्ना अमुकशर्मासि । सर्वा-
 न्ब्राह्मणान् अभिवादय ॥ अभिवादयामि ॥ आयुष्मान्भव सौम्य ॥ हे कुमार !
 त्वं व्यवहारनाम्ना अमुकशर्मासि । सर्वान्ब्राह्मणान् अभिवादय ॥ अभि-
 वादयामि ॥ आयुष्मान्भव सौम्य ॥ (ततो विप्राः बेदोसीति मन्त्रेणाशिषं

कृष्णोऽनन्तोऽच्युतैश्चक्री वैकुण्ठोऽथ जर्नार्दनः ॥ उपेन्द्रो यज्ञपुरुषो वासुदेवस्तथा
 हरिः ॥ योगीशः पुंडरीकाक्षो मासनामान्यनुक्रमात् ॥ चैत्रादिक्रमतो मार्गशीर्षादिक्रमतो वा
 मासनाम लेख्यम् ॥

षोडशसंस्कारप्रयोगः—निष्क्रमणसंस्कारः

शिशवे दद्यात् ॥ ॐ वेदोऽसि येन स्वदेववेददेवेभ्यो वेदो भवस्तेन महं वेदो भूयाद् ॥ १ ॥ मनोजूतिरिति प्रतिष्ठाकार्या ॥ ॐ मनोजूतिर्जु ॥ एष वै प्रतिष्ठानामयज्ञो यत्र तेन यज्ञेन यजंते सर्वमेव प्रतिष्ठितं भवति ॥ अमुकनाम्ना प्रतिष्ठितं भवतु ॥ हे कुमार सर्वान्ब्राह्मणान् अभिवादय । अभिवादयामि ॥ आयुष्मान्भव सौम्य ॥ अथैनमभिमृशति ॥ ॐ अश्मा भव परशुर्भव हिरण्यमस्रुतं भव । आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदःशतम् ॥ कृतस्य नामकर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं स्मृत्युक्तान्दशसंख्याकान्ब्राह्मणान् यथाकाले यथासंपन्नेनाग्नेनाहं भोजयिष्ये तेन कर्मागदेवता प्रीयतां न मम ॥ लम्बोदर नमस्तुभ्यं ॥ यथाशक्त्या नामकरणाविधेः परिपूर्णताऽस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णता ॥ इति नामकरणसंस्कारप्रयोगः ॥ ५ ॥

॥ १२८ ॥ अथ निष्क्रमणसंस्कारप्रयोगः ॥ ६ ॥

आचम्य प्राणानायम्य ॥ अद्येत्यादि० मम अमुकशर्मणः सुतस्य निष्क्रमणस्य स्वकालेऽकृतजनितदोषप्रत्ययायपरिहारार्थं पादकृच्छ्ररूपप्रायश्चित्तं रजतमत्याम्नायद्वाराऽहमाचरिष्ये ॥ अनेन पादकृच्छ्ररूपप्रायश्चित्तकृतेन मम अमुकशर्मणः सुतस्य निष्क्रमणकाले अकृतनिष्क्रमणसंस्कारजनितदोषनिवृत्तिपूर्वकनिष्क्रमणसंस्कारकर्मण्यधिकारसिद्धिरस्तु ॥ अद्येत्यादि० मम सुतस्य बीजगर्भसमुद्भवैर्नोनिर्बह्णायुःश्रीवृद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं गृहनिष्क्रमणसंस्काराख्यं कर्माहं करिष्ये ॥ तदंगतया विहितं महागणपतेः पंचोपचारैः पूजनमहं करिष्ये ॥ ॐ गुणानन्त्या० । महागणपतये नमः सर्वोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि इति पूजनम् ॥ ततः पिता मातृगृहीतमलंकृतकुमारं सवा-

१ पारस्करः—चतुर्थे मासि निष्क्रमणम् ।

द्यघोषं गृहाद्बहिरानीय सूर्यमुदीक्षयति ॥ ॐ तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छु-
क्कमुच्चरत् ॥ पश्यैमश्रदं शतञ्जीवेमश्रदं शतदृशृणुयामश्रदं श-
तम्प्रब्रवामश्रदं शतमदीनाहंस्यामश्रदं शतम्भूयश्चश्रदं शतात्
॥ ३५ ॥ भूर्भुवः स्वः सवित्रे सूर्यनारायणाय नमः सर्वोपचारार्थं गंधाक्षतपु-
ष्पाणि समर्पयामि इति सूर्यं पूजयेत् ॥ कृतस्य निष्क्रमणसाङ्गतासिद्धयर्थं
स्मृत्युक्तान् दशसंख्याकान् ब्राह्मणान् यथाकाले यथासंपन्नेनान्नेनाहं
भोजयिष्ये तेन कर्मागदेवता प्रीयतां न मम ॥ लम्बोदर नमस्तुभ्यं ॥
यथाशक्ति निष्क्रमणविधेः परिपूर्णताऽस्तु । अस्तु परिपूर्णता ॥

॥ इति निष्क्रमणसंस्कारप्रयोगः ॥ ६ ॥

॥ १२९ ॥ अथ अन्नप्राशनसंस्कारप्रयोगः ॥ ७ ॥

आचम्य प्राणानायम्य ॥ सुमुखश्चैक ० इत्यादि पठित्वा ॥ अद्येत्यादि ० मम
सुतस्य अन्नप्राशननियतकालातिक्रमदोषप्रत्यवायपरिहारार्थं पादकृच्छ्र-
रूपप्रायश्चित्तरजतप्रत्याम्नायद्वाराऽहमाचरिष्ये ॥ अनेन पादकृच्छ्ररूपप्रा-
यश्चित्तकृतेन मम सुतस्य अन्नप्राशननियतकालातिक्रमदोषनिवृत्तिपूर्वक-
मन्नप्राशनसंस्कारकर्मण्यधिकारसिद्धिरस्तु ॥ अद्येत्यादि ० मम सुतस्य
मातृगर्भमलप्राशनविशुद्ध्यर्थम् अन्नाद्यब्रह्मवर्चसतेजइन्द्रियायुर्बलक्ष-
णफलसिद्ध्यर्थं बीजगर्भसमुद्भवैनोनिवर्हणद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थम्
अन्नप्राशनसंस्कारारूपं कर्माहं करिष्ये ॥ तदङ्गतया महागणपतेः पंचोप-
चारैः पूजनमहं करिष्ये ॥ ॐ गुणानान्त्वा ० महागणपतये नमः सर्वोपचा-
रार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणिस ० । इति गणेशपूजनं कार्यम् ॥ ततः स्थंडिले
पंचभूसंस्कारपूर्वकमग्नेः स्थापनं कुर्यात् ॥ ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनादि

पवित्रयोः प्रणीतासु निधानान्तं कर्म कृत्वा ॥ दक्षिणं जान्वाच्य
 ब्रह्मान्वारब्धः सुवेण होमं कुर्यात् ॥ तूष्णीं (ॐ प्रजापतये स्वाहा)
 (त्यागः) इदं प्रजापतये न मम ॥ ॐ इन्द्राय स्वाहा इदम् इन्द्राय न मम ॥
 ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ ॐ सोमाय स्वाहा इदं सोमाय न मम ॥
 हस्ते अक्षतान्गृहीत्वा ॥ ॐ अग्ने नमः ॥ ॐ शुचिनाम्ने वैश्वानराय
 नमः सर्वोपचारार्थं गंधाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ ततः आज्याहुति-
 द्यं दद्यात् ॥ (षष्ठे मासेन्नप्राशनस्थालीपाकश्चपयित्वाज्यभागावि-
 ष्णुज्याहुतीर्जुहोति) ॥ ॐ देवीं वाचं मजनयन्त देवास्तां विश्वरूपां पशवो व-
 दन्ति ॥ सानोमं द्रेषमृज्जं दुहांना धेनुर्वागस्मानुपसुष्टुतैतु स्वाहा ॥ इदं वाचे
 न मम ॥ १ ॥ ॐ देवीं वाचं मजनयन्त देवास्तां विश्वरूपां पशवो व-
 दन्ति ॥ सानोमं द्रेषमृज्जं दुहांना धेनुर्वागस्मानुपसुष्टुतैतु ॥ ॐ वाजो नोऽ-
 अद्ध्यप्सुं वातिदानं वाजो देवां २ ऽऋतुभिः कल्पयाति ॥ वाजो हि मासर्व-
 वीरं जान विश्वाऽआशा वाजं पतिर्जयेय ७ स्वाहा ॥ २ १/२ ॥ इदं देव्यै
 वाचे वाजाय च न मम ॥ ततः स्थालीपाकेन चतस्र आहुतयः ॥
 ॐ प्राणेनान्नमशीय स्वाहा इदं प्राणाय न मम ॥ १ ॥ ॐ अपानेन
 गंधानशीय स्वाहा इदमपानाय न मम ॥ २ ॥ ॐ चक्षुषा रूपाण्य-
 शीय स्वाहा इदं चक्षुषे न मम ॥ ३ ॥ ॐ श्रोत्रेण यशोशीय स्वाहा इदं
 श्रोत्राय नमम ॥ ४ ॥ चरुशेषेण स्विष्टकृत् ॥ ॐ अग्नये स्विष्टकृते
 स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते न मम ॥ ततो भूराद्या नवाहुतयः । ॐ भूः
 स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ १ ॥ ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे नमम ॥ २ ॥
 ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय नमम ॥ ३ ॥ ॐ त्वन्नोऽअग्ने ० । स्वाहा
 इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥ ४ ॥ ॐ सत्त्वन्नोऽअग्ने ० । स्वाहा इदमग्नी-
 वरुणाभ्यां न मम ॥ ५ ॥ ॐ अयाश्चाग्ने ० । स्वाहा इदमग्नये अयसे

न मम ॥ ६ ॥ ॐ श्वेतेशतं० । स्वाहा इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे
 विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यश्च न मम ॥ ७ ॥ ॐ उदुत्तमं वरुण० ।
 स्वाहा इदं वरुणायादित्यायादितये च न मम ॥ ८ ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा
 इदं प्रजापतये नमः ॥ ९ ॥ संस्त्रवप्राशनम् ॥ पवित्राभ्यां मार्जनम् ॥ अप्रौ
 पवित्रप्रतिपात्तिः ॥ ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानम् ॥ कृतस्य अन्नप्राशनाख्यस्य
 कर्मणः सांगतासिद्धयर्थं ब्रह्मन् अयं ते वरः ॥ प्रतिगृह्यताम् ॥ पश्चिमे
 प्रणीताविमोकाः ॥ आपः शिवा० । (प्राशनान्ते सर्वान् रसान् सर्वमन्नमेकता
 उद्धृत्याथैनं प्राशयेत् ॥) ततः कटुक्षारतिक्तकषायमधुराम्लानि सर्वान्नानि
 शाल्यादीनि च यथासंभवं कांस्यपात्रे एकीकृत्य सकृदेव “हंत”
 इति मंत्रेण कुमारं प्राशयेत् ॥ “ॐ हंत” ॥ ततः कुमारं भूमौ उपवेश्य तदग्रे
 पुस्तकशस्त्रहिरण्यवस्त्रादिशिल्पानि विन्यस्य जीविकापरीक्षां कुर्यात् ॥
 शिशुः स्वेच्छया यत्प्रथमं स्पृशेत् साऽस्य जीविकेति विद्यात् ॥ ततो
 ब्राह्मणभोजनम् ॥ कृतस्य अन्नप्राशनाख्यस्य कर्मणः सांगतासिद्धयर्थं
 स्मृत्युक्तान्दशसंख्याकान् ब्राह्मणान् यथाकाले यथासंपन्नेनानेनानां
 भोजयिष्ये ॥ तेन कर्मागदेवता प्रीयतां न मम ॥ लम्बोदर नमस्तुभ्यं० ॥
 यथाशक्त्या अन्नप्राशनविधेः परिपूर्णताऽस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णता ॥
 ॥ इति अन्नप्राशनसंस्कारप्रयोगः ॥ ७ ॥

॥ १३० ॥ अथ चौलसंस्कारप्रयोगः ॥ ८ ॥

आचम्य प्राणानायम्य ॥ सुमुखश्चेत्यादि पठित्वा ॥ अग्नेत्यादि०

१ कुंवारा नो गळ, भीरुं, आमली, मरी, हलधर, साकर. २ पुस्तक, शस्त्र, शिख्य,
 वस्त्र, लेखिनी । ३ सांवत्सारिकस्य चूडाकरणम् ॥ (द्वितीये वर्षे इत्यर्थः ॥) तृतीये वा प्रतिहस्ते ॥
 (अथवा तृतीये संवत्सरे अपूर्णे चूडाकरणं कुर्यात्) यथा मङ्गलं वा सर्वेषाम् ॥ अथवा
 यथाकुलाचारं पञ्चमेऽब्दे वा उनीत्या वा सह क्रियते तथा व्यवस्था ॥

मम सुतस्य चौलसंस्कारस्य स्वकालातिक्रमदोषप्रत्यवायपरिहारार्थम्
 अर्धकृच्छ्ररूपं प्रायश्चित्तं रजतप्रत्याम्नायद्वारा अहमाचरिष्ये ॥ अनेन
 अर्धकृच्छ्ररूपप्रायश्चित्तकृतेन मम अमुकशर्मणः सुतस्य चौलसंस्कार-
 कर्मण्यधिकारसिद्धिरस्तु ॥ अद्येत्यादि० गम सुतस्य चौलसंस्कार-
 कर्मण्यधिकारार्थं सूत्रोक्तान् त्रिभ्योऽधिकान् ब्राह्मणान् यथाकाले
 यथासंपन्नेनानेनाहं भोजयिष्ये ॥ अद्येत्यादि० मम सुतस्य बीजगर्भ-
 समुद्भवैनोनिवर्हणेन बलायुर्वचोभितृद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं चौल-
 संस्कारारख्यं कर्म करिष्ये ॥ तत्रादौ निर्विघ्नतासिद्ध्यर्थं श्रीमहा-
 गणपतेः पञ्चोपचारैः पूजनं करिष्ये ॥ “महागणपतये नमः”
 सर्वोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि स० ॥ इति पूजयेत् ॥ ततो वहिः-
 शालायां स्थण्डिले पञ्चभूसंस्कारपूर्वकं सभ्यनामाग्नेः स्थापनम् ॥
 (माता कुमारमादायाप्लाव्याहते वाससी परिधाप्याके आधाय
 पश्चादग्नेरुपविशति ॥) ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनमास्तीर्येत्यादि
 चरुवर्जपात्रासादनान्तं कुर्यात् ॥ पात्रासादनान्तरम् उपकल्पनीयानि ॥
 शीतोदकम् ॥ उष्णोदकम् ॥ नवनीतपिण्डो घृतपिण्डो दधिपिण्डो वा ॥
 ज्येष्ठी शलली ॥ साग्राणि सप्तविंशतिकुशतरुणानि ॥ ताम्रपरिष्कृत
 आयसः क्षुरः ॥ आनडुहगोमयपिण्डः ॥ नापितः वरश्चेति ॥ पवित्री-
 करणादि पवित्रयोः प्रणीतासु निधानम् ॥ दक्षिणं जान्वाच्य ब्रह्मा-
 न्वारब्ध आधारावाज्यभागौ जुहुयात् ॥ (तृष्णीं) (ॐ प्रजापतये स्वाहा)
 इदं प्रजापतये न मम ॥ १ ॥ ॐ इन्द्राय स्वाहा इदमिन्द्राय न मम ॥
 २ ॥ ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ ३ ॥ ॐ सोमाय स्वाहा इदं
 सोमाय न मम ॥ ४ ॥ हस्ते अक्षतान्गृहीत्वा ॥ ॐ अग्नेनयंसुपयां० चौले
 सभ्यनाम्ने वैश्वानसाय नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ ततो

भूरादिनवाहुतयः ॥ ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये नमम ॥ १ ॥ ॐ भुवः
 स्वाहा इदं वायवे नमम ॥ २ ॥ ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय
 नमम ॥ ३ ॥ ॐ त्वन्नोऽअग्ने० । स्वाहा इदमग्नीवरुणाभ्यां नमम ॥
 ४ ॥ ॐ सत्त्वन्नोऽअग्ने० । स्वाहा इदमग्नीवरुणाभ्यां नमम ॥ ५ ॥
 ॐ अयाश्चाग्ने० । स्वाहा इदमग्नये अयसे नमम ॥ ६ ॥ ॐ वेतेशतं० ।
 स्वाहा इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः
 स्वर्केभ्यश्च नमम ॥ ७ ॥ ॐ उदुत्तमं० । स्वाहा इदं वरुणायादि-
 त्यायादितये च नमम ॥ ८ ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये
 नमम ॥ ९ ॥ एवं नवाहुतीर्हुत्वा स्विष्टकृतादिकं कुर्यात् ॥ ॐ अग्नये
 स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते नमम ॥ संस्रवप्राशनम् ॥ पवि-
 त्राभ्यां मार्जनम् ॥ अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानम् ॥
 ब्रह्मन् पूर्णपात्रम् अयं ते वरः प्रतिगृह्यताम् । एवं आचा-
 र्याय पूर्णपात्रं दत्त्वा पश्चिमे प्रणीताविमोकः तज्जलेन च मार्जनम् ॥
 आपः शिवा० ॥ ततः अद्येत्यादि० अस्य कुमारस्य चूडाकर्मकर्तुमधि-
 कारार्थं दक्षिणगोदानं मुण्डनं च करिष्ये ॥ तत एकस्मिन्पात्रे शीतास्वप्न-
 णाऽअप आसिंचति ॥ ॐ उष्णेन वायुदकेनेह्यदिते केशान्वप ॥ अथात्र
 नवनीतपिंडं घृतपिंडं दध्न्नो वा पिंडं प्रास्यति ॥ ततः उदकमादाय दक्षि-
 णगोदानमुदति ॥ ॐ सवित्राप्रसूतादैव्याऽआपऽउन्दन्तुतेतनूम् ॥ दीर्घा-
 युत्वायवर्चसे ॥ ततः स्येण्या शलल्या केशान् विनीय ॥ त्रीणि कुश-
 तरुणान्यंतर्दधाति ॥ ॐ ओषधेत्रायस्व ॥ इत्यनेनमंत्रेण ॥ शिवोनामं-
 तिलोहक्षुरमादधाति ॥ ॐ शिवोनामासिस्वर्धितिस्तेषितानमस्तेऽअस्तु-
 माप्रहिऽसीदं ॥ निवर्तयामीति मंत्रेण केशकुशक्षुरसंलग्नीकरणम् ॥ निव-
 र्तयाम्यायुषेन्नाद्यायप्नजनेनायशायस्पोषायसुप्रजास्त्वायंसुवीर्या-

य ॥ $\frac{६३}{३}$ ॥ ततः छेदनम् ॥ छेदनमंत्रः ॥ ॐ येनावपत्सविताक्षुरेणसो-
मस्यराज्ञोवृरुणस्यद्विद्वान् ॥ तेनब्रह्मणोवपते दमस्यायुष्यंजरदष्टिर्ध-
थासम् ॥ अनेन सकेशानि कुशतरुणानि प्रच्छिद्यानडुहे गोमयपिण्डे
प्राप्त्यत्यग्रेरुत्तरतो ध्रियमाणे ॥ १ ॥ एवं द्विरपरं तूष्णीम् ॥ तद्यथा-
उन्दनम् ॥ विनयनम् ॥ त्रिकुशतरुणान्तर्धानम् ॥ क्षुरग्रहणम् ॥ संलग्नीकरणम् ॥
छेदनम् ॥ आनडुहे गोमयपिण्डे प्राशनम् ॥ २ ॥ पुनः उन्दनम् ॥ विनय-
नम् ॥ त्रिकुशतरुणान्तर्धानम् ॥ क्षुरग्रहणम् ॥ संलग्नीकरणम् ॥ छेदनम् ॥
आनडुहगोमयपिण्डे प्राशनम् ॥ ३ ॥ इति दक्षिणगोदानम् ॥ पुनर्ज-
लमादाय-अस्य कुमारस्य चुडाकर्मकर्तुमधिकारार्थं पश्चिमगोदानं मुण्डनं
च करिष्ये ॥ उन्दनम्—ॐ सवित्राप्रसूतादैव्याऽआपऽउन्दन्तुतेतनूम् ॥
दीर्घायुत्वायवलायवर्चसे ॥ त्रेण्या शलल्या विनयनम् ॥ ततः त्रिकु-
शतरुणान्तर्धानम् ॥ ॐ ओषधेत्रायस्व ॥ इत्यनेनमंत्रेण ॥ शिवो-
नामां० ॥ इति लोहक्षुरमादाय । निर्वर्त्तयाम्म्या० ॥ इति लोहक्षुरं केशा-
नामुपरि निधाय केशच्छेदने मंत्रविशेषः ॥ ॐ त्र्यायुषञ्जमदंग्रेऽङ्कश्य-
पस्यत्र्यायुषम् ॥ यदेवैषुत्र्यायुषन्तन्नोऽअस्तुत्र्यायुषम् ॥ $\frac{६३}{३}$ ॥ एवं
तूष्णीं वारद्वयम् ॥ यथा-उन्दनम् ॥ विनयनम् ॥ त्रिकुशतरुणान्तर्धानम् ॥
क्षुरग्रहणम् ॥ संलग्नीकरणम् ॥ छेदनम् ॥ गोमयपिण्डे निधानम् ॥ २ ॥
पुनः ॥ ३ ॥ इति पश्चिमगोदानम् ॥ हस्ते जलमादाय-अस्य कुमारस्य
चूडाकर्म कर्तुमधिकारार्थमुत्तरगोदानं मुण्डनं च करिष्ये ॥ ॐ सवित्राप्र-
सूतादैव्याऽआपऽउन्दन्तुतेतनूम् ॥ दीर्घायुत्वायवलायवर्चसे ॥ इति उन्द-
नम् ॥ त्रेण्या शलल्या विनयनम् ॥ त्रिकुशतरुणान्तर्धानकरणम् ॥ ॐ
ओषधेत्रायस्वस्व ॥ इत्यनेनमंत्रेण ॥ शिवोनामां० ॥ इति लोहक्षुर-
मादाय । निर्वर्त्तयाम्म्या० ॥ इति लोहक्षुरं केशानामुपरि निधाय

केशच्छेदने मंत्रविशेषः ॥ ॐ येनभूरिश्वरादिवंज्योक्चपश्चाद्विमूर्त्यम् ॥
 तेनतेवपामिव्रह्मणाजीवातवेजीवनायसुश्लोक्यायस्वस्तये ॥ इति छेद-
 नम् ॥ गोमयपिण्डे प्राशनम् ॥ १ ॥ एवं तूष्णीं द्विरपरम् ॥ यथा पुनः-
 उन्दनम् ॥ विनयनम् ॥ त्रिकुशतरुणान्तर्धानम् ॥ क्षुरग्रहणम् ॥ संक-
 शीकरणम् ॥ छेदनम् ॥ गोमयपिण्डे प्राशनम् ॥ २ ॥ ३ ॥ इति उत्तरगोदा-
 नम् ॥ ततस्त्रिःक्षुरेण शिरःप्रदक्षिणं परिहरति ॥ ॐ षत्क्षुरेणमञ्जयतासुपे-
 शसावप्तावावपति केशाञ्छिन्धिशिरोमास्यायुःप्रमोषीः ॥ इतिसकुन्मन्त्रेण
 द्विस्तूष्णीम् ॥ ततस्तेनैवोदकेन सर्वं शिर आर्द्रं कृत्वा क्षुरं नापिताय
 प्रयच्छति ॥ ॐ अक्षुण्वन्परिवप ॥ वपामीति नापितो ब्रूयात् ॥
 नापितः उद्भुमुखस्थितस्य कुमारस्य प्राक्संस्थं प्राङ्मुखस्थितस्यो-
 दक्संस्थं केशवपनं कुर्यात् ॥ कुलव्यवस्थया शिखास्थापनं केशशेषं
 करोति ॥ ततः सर्वान् केशान् गोमयपिण्डे वस्त्रादिनाऽऽवेष्ट्य अनुगुप्तं
 हत्वा गवां गोष्ठे स्थापयेद् अथवा तडागे जलमध्ये वा प्रक्षिपेत् ॥
 तः कुमारं स्नापयित्वा मस्तके स्वस्तिकं तथाच ललाटे तिलकं कुर्यात् ॥
 आचार्याय वरं ददाति ॥ (गां केशान्ते संवत्सरं ब्रह्मचर्यमवपनं च ॥
 केशान्ते द्वादशरात्रषड्रात्रं त्रिरात्रमंततः ॥) कृतस्य चौलाख्यस्य कर्मणः
 सांगतासिद्ध्यर्थं स्मृत्युक्तान् दशसंख्याकान् ब्राह्मणान् यथाकाले यथा-
 संपन्नेनान्नेनाहं भोजयिष्ये ॥ तेन कर्मागदेवता प्रीयतां न मम ॥ लम्बो-
 दरनमस्तु ॥ यथाशक्त्या चौलविधेः परिपूर्णताऽस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णता ॥
 ॥ इति चौलसंस्कारप्रयोगः ॥ ८ ॥

॥ १३१ ॥ अथ उपनयनसंस्कारप्रयोगः ॥ ९ ॥

तत्रोदगयने ज्योतिःशास्त्रोक्त शुभे मासे शुभे दिने सुमुहूर्ते उपनयनं

१ पारस्करः—अष्टवर्षं ब्राह्मणमुपनयेत् । गर्भाष्टमे वा । एकादशवर्षं राजन्यं (क्षत्रियं)
 द्वादशवर्षं वैश्यं यथामङ्गलं वा ॥

कर्तुं तत्पूर्वद्युः यजमानः पत्नीकुमाराभ्यां सह मंगलस्नानं कृत्वा
 अहत्वाससी परिधायालंकृत्य धृततिलको वह्निःशस्त्रायां शुभासने
 प्राङ्मुख उपविश्य स्वदक्षिणतः पत्नीं तद्दक्षिणतः संस्कार्यं वटुं
 चोपवेश्य आचम्य प्राणानायम्य॥सुमुखश्चैकेत्यादि पठित्वा अद्येत्यादि०
 अमुकशर्मणो मम सुतस्य उपनयनसंस्कारकर्मणि अधिकारसिद्ध्यर्थं
 त्रीन्संख्याकान् प्राजापत्यान् रजतप्रत्याम्नायद्वारा अहमाचरिष्ये ॥
 अनेन मम सुतस्य उपनयनसंस्कारकर्मण्यधिकारसिद्धिरस्तु ॥ एवं
 कुमारस्यापि प्रायश्चित्तं कारयेत् ॥ यथा अद्येत्यादि० मम कामचारका-
 मवादकामभक्षणादिदोषनिवृत्तिपूर्वकोपनयनसंस्कारकर्माधिकारार्थं त्री-
 न्संख्याकान् प्राजापत्यान् रजतप्रत्याम्नायद्वारा अहमाचरिष्ये ॥
 तेन मम कामचारकामवादकामभक्षणादिदोषनिवृत्तिपूर्वकोपनयनसंस्का-
 रकर्मण्यधिकारसिद्धिरस्तु ॥ अद्येत्यादि० । आचार्यो हस्ते जलमादाय
 अमुकशर्मा आचार्योऽहं अमुकशर्मणो यजमानसुतस्य उपनयनसंस्कार-
 कर्माधिकारार्थं द्वादशसहस्रगायत्रीजपमहं करिष्ये ॥ ततो यजमानो
 हस्ते जलं गृहीत्वा अद्येत्यादि० मम सुतस्य द्विजत्वसिद्ध्यै
 वेदाध्ययनाधिकारार्थम् उपनयनाख्यं कर्म करिष्ये ॥ अद्येत्यादि०
 करिष्यमाणोपनयनकर्माङ्गभूतं निर्विघ्नतासिद्ध्यर्थं षोडशोपचारैः वा
 पंचोपचारैः महागणपतिपूजनमहं करिष्ये ॥ ॐ गुगानान्त्वा० । इति
 मन्त्रेण गणपतिपूजनं कार्यम् ॥ ततः कुमारस्य वपनं कारयेत् ॥ देशकालौ
 संकीर्त्य अद्येत्यादि० मम सुतस्य उपनयनं कर्तुं तत्प्राच्याङ्गभूतं वपनं च
 कारयिष्ये ॥ एवं वपनं कारयित्वा स्नापयेत् ॥ ततो ब्राह्मणत्रयभोजनम् ॥
 अद्येत्यादि० अमुकशर्मणः मम सुतस्य उपनयनकर्मण्यधिकारार्थं

१ इदं प्रायश्चित्तम्-कृच्छ्रत्रयं चोपनंता त्रीन्कृच्छ्रांश्च बधुधरेत् । आचार्यो दशसाहस्रं
 गायत्रीं प्रजपेत्तथा ॥

त्रिभ्योऽधिकान् ब्राह्मणान् अद्याहं भोजयिष्ये ॥ तेन अमुकशर्मणो मम
 सुतस्य उपनयनकर्मण्यधिकारसिद्धिरस्तु ॥ ततो ब्राह्मणपङ्क्तौ मुदित-
 शिरसं कुमारमपि भोजयेत् ॥ (मात्रासह भुञ्जीत यथाचारं वा ॥) ततो
 कुमारपिता बहिःशालायां वेद्युपरि पंचभूसंस्कारपूर्वकं समुद्भवनामानं
 लौकिकार्घिं स्थापयेत् ॥ ततः पुष्पमालादिभिरलंकृतं बटुम् आचार्य-
 सपीपमानयति ॥ ततः आचार्य आनीतं कुमारम् अग्नेः पश्चात्स्वदक्षि-
 णतः अवस्थापयेत् ॥ ततः मध्येऽन्तर्पटं धारयित्वा ॥ ब्राह्मणाः सुमङ्गल-
 पद्यानि पठेयुः । भास्वान्काश्यपगोत्रजोऽरुणरुचिर्यः सिंहराशीश्वरः षट्-
 त्रिंशो दशशोभनो गुरुशशीभौमेषुमित्रं सदा ॥ शुक्रो मन्दरिपुः कलि-
 जनितश्चाग्नीश्वरौ देवते मध्ये वर्तुलपूर्वादिदिनकरः कुर्यात् बटोर्मंगलम् ॥
 ॐ मनोज्ञुति० ॥ १ ॥ एषत्रैप्रतिष्ठानामसृजोषत्रैतेन सृजेनसृजन्तेसर्वमेव-
 प्रतिष्ठितंभवति ॥ २ ॥ ॐसुमुहूर्ते सुप्रतिष्ठितमस्तु ॥ इतिमंत्रमाचाराद्
 द्विजाः पठेयुः ॥ ततः आचार्यः अंतर्पटं निःसार्य कुमारे आचार्यपादौ
 प्रणमति स्वदक्षिणतः पश्चादग्नेस्तमवस्थापयेत् ॥ ततः प्रेषद्वयम्-ब्रह्म-
 चर्यमागामिति ब्रूहि (इति कुमारं प्रति आचार्यो वदति) ॥ ब्रह्मचर्यमागाम्
 इति (कुमारो ब्रूयात्) ॥ ब्रह्मचार्यसानि इति ब्रूहि (इति आचार्यो
 वदति) ॥ ब्रह्मचार्यसानि (इति माणवकः) ॥ अथैनं माणवकम् आचार्यो
 वासः पां धापयति ॥ येनेन्द्रायेतिमंत्रस्य आङ्गिरस ऋषिः बृहतीच्छंदः बृ-
 हस्पतिर्देवता वासः परिधाने विनियोगः ॥ ॐ येनेन्द्रायबृहस्पतिर्वासः पर्य-
 दधादमृतम् ॥ तेनत्वापरिदधाम्यायुषेदीर्घायुत्वायवलायवर्चसे ॥ आचम-
 नम् ॥ ततः आचार्यो ब्रह्मचारिणः कटिप्रदेशे यथोक्तमेखलां यथाप्रवर-
 ग्रन्थियुतां प्रदक्षिणं त्रिवेष्टयित्वा बध्नाति ॥ इयं दुरुक्तमिति वामदेव

१ उपनयने मात्रा सह भोजनमनुज्ञातं संप्रहकारेण ॥ मात्रा सहोपनयने विवाहे भार्यया सह ।
 अन्यत्र सह भुक्तिश्चेत्यातित्यं प्राप्नुयान्नर इति ॥

ऋषिः त्रिष्टुप् छंदः मेखला देवता मेखलाबंधने विनियोगः ॥ ॐ इयं-
 दुरुक्तं परिवाधमानावर्णपवित्रं पुनर्तीमऽआगात् ॥ प्राणापानाभ्यां बल-
 मादधानास्वसादेवी सुभगामेखलेयम् (इति माणवकस्य मंत्रपाठः) ॥
 इत्यनेन युवासुवासा इति मंत्रेण वा बंधनं तूष्णीं वा ॥ अत्रावसरे
 आचारात् यज्ञोपवीतदानम् ॥ ततो यज्ञोपवीतपरिधानम् ॥ तत्रादावा-
 चार्येण आपोहिष्ठेति त्रिभिर्मन्त्रैर्यज्ञोपवीतं प्रक्षाल्य ॥ (आपोहिष्ठेति तिसृणां
 सिंधुद्वीप ऋषिः गायत्री छंदः आपो देवता यज्ञोपवीतप्रक्षालने विनि-
 योगः) ॥ ॐ आपोहिष्ठा० । ॐ योवः शिवर्तमो० । ॐ तस्मैऽअरङ्ग० ।
 इति यज्ञोपवीतं प्रक्षाल्य करसम्पुटे धृत्वा दशधा गायत्र्या अभिमन्त्र्य ॥
 ॐ ब्रह्मजज्ञानं० । ॐ इदं विष्णुर्वि० । ॐ नमस्ते रुद्र० । इति त्रिभिर्मन्त्रै-
 रंगुष्ठमुपवीते भ्रामयित्वा ततो नवतंतुषु देवता आवाहयेत् ॥
 प्रथमतंतौ-ॐ काराय नमः ॐ कारम् आवाहयामि स्थापयामि ॥ १ ॥
 द्वितीयतंतौ-ॐ अग्नये नमः अग्निम् आ० स्था० ॥ २ ॥ तृतीयतंतौ
 ॐ नागेभ्यो नमः नागान् आ० स्था० ॥ ३ ॥ चतुर्थतंतौ-ॐ सोमाय
 नमः सोमम् आ० स्था० ॥ ४ ॥ पंचमतंतौ-ॐ पितृभ्यो नमः पितॄन्
 आ० स्था० ॥ ५ ॥ षष्ठतंतौ-ॐ प्रजापतये नमः प्रजापतिम् आ०
 स्था० ॥ ६ ॥ सप्तमतंतौ-ॐ अनिलाय नमः अनिलम् आ० स्था०
 ॥ ७ ॥ अष्टमतंतौ ॐ यमाय नमः यमम् आ० स्था० ॥ ८ ॥ नवमतंतौ-
 ॐ विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः विश्वान्देवान् आ० स्था० ॥ ९ ॥ ततः
 यज्ञोपवीतग्रन्थिदेवतावाहनम् ॥ ॐ ब्रह्मणे नमः ब्रह्माणम् आ० स्था० ॥
 ॐ विष्णवे नमः विष्णुम् आ० स्था० ॥ ॐ रुद्राय नमः रुद्रम् आ०
 स्था० ॥ ततो ध्यानम् ॥ ॐ प्रजापतेर्यत्सहजं पवित्रं कार्पासमूत्रोद्भ-
 वब्रह्मसूत्रम् ॥ ब्रह्मत्वसिद्ध्यै च यशःप्रकाशं जपस्य सिद्धिं कुरु

ब्रह्मसूत्रम् ॥१॥ इति ध्यात्वा ॐ प्रणवादिनवतंतुदेवतासाहितब्रह्मविष्णु-
 रुद्रेभ्यो नमः सर्वोपचारार्थं गंधाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ इति संपूज्य
 उदुत्यमिति सूर्याय दर्शयेत् ॥ (उदुत्यमिति प्रस्कृत्व ऋषिः गायत्री
 छंदः सूर्यो देवता सूर्यावलोकने विनियोगः ॥) ॐ उदुत्यज्जातवेद-
 सन्देवं ब्रह्मन्ति केतवः ॥ इति शेषे विश्वाय सूर्य्यम् ॥ १ ॥ इति सूर्याय दर्श-
 यित्वा धारणम् ॥ यज्ञोपवीतमिति मंत्रस्य परमेष्ठी ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः
 लिङोक्ता देवता श्रौतस्मार्तिकर्मानुष्ठानसिद्धयर्थं यज्ञोपवीतधारणे विनि-
 योगः ॥ ॐ यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् ॥ आयुष्यमग्र्यं
 प्रतिमुञ्च शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः ॥ यज्ञोपवीतमसियज्ञस्य त्वायज्ञो-
 पवीतेनोपनयामि ॥ इति मंत्रं पठित्वा दक्षिणबाहुमुद्धृत्य वामस्कंधे
 यज्ञोपवीतं धारयेत् ॥ आचमनम् ॥ अथाचार्यो माणवकस्याजिनं
 प्रयच्छति ॥ मित्रस्य चक्षुरिति मंत्रस्य परमेष्ठी ऋषिः त्रिष्टुप् छंदः
 लिङोक्ता देवता अजिनधारणे विनियोगः ॥ ॐ मित्रस्य चक्षुर्दरुण-
 वलीयस्तेजो यशस्वि स्थविरर्हसमिद्धम् ॥ अनाहनस्यं वसनञ्जरिणुः परी-
 दम्वाज्यजिनन्दयेहम् ॥ (इति माणवकस्य मंत्रपाठः) आचमनम् ॥
 ततः आचार्यो माणवकस्य दंडं प्रयच्छति ॥ योमेदंड इति प्रजापति
 ऋषिः यजुश्छंदः दंडो देवता दंडग्रहणे विनियोगः ॥ ॐ योमेदंडः
 परापतद्विश्वसोधिभूम्भाम् ॥ तमहस्पुनरादधाम्यायुषे ब्रह्मणे ब्रह्मवर्च-
 साय ॥ (इति माणवकस्य मन्त्रपाठः) ॥ दंडं प्रतिगृह्णाति ॥ तत आचार्यः
 स्वांजलिना अद्भिर्वटोरंजलिं पूरयति ॥ आचार्यपठितैस्त्रिभिर्मन्त्रैः
 माणवकः सूर्यायार्घ्यत्रयं दद्यात् ॥ ॐ आपो हि ष्ठा ॥ श्रीसूर्याय नमः इदमर्घ्यं
 दत्तं न मम ॥ ॐ ओम् नमः शिवाय ॥ श्रीसूर्याय ० इदमर्घ्यं दत्तं ॥ ॐ
 तस्माद अरंज ० । श्रीसूर्याय ० इदमर्घ्यं दत्तं ॥ ततः आचार्यो माणवकं

प्रेषयति सूर्यमुदीक्षस्वेति ॥ ततो माणवकस्तच्चक्षुरिति सूर्यं पश्यति ॥
तच्चक्षुरिति दध्यङ्ङाथर्वण ऋषिः उष्णिक् छंदः सूर्यो देवता सूर्यो-
दीक्षणे विनियोगः ॥ ॐ तच्चक्षुर्देवहितं० (इति माणवकस्य
मंत्रपाठः ॥) तत आचार्यो माणवकस्य दक्षिणस्कंधोपरि हस्तं
नीत्वा तस्य हृदयमालभते ॥ मम व्रते इति मंत्रस्य प्रजापतिर्ऋषि-
न्निष्ठु छन्दः वृहस्पतिर्देवता हृदयालंभने विनियोगः ॥ ॐ मम
व्रतेतेहृदयंदधामिममचित्तमनुचित्तन्तेऽस्तु ॥ ममवाचमेकमनाजु-
पस्व वृहस्पतिष्ठानियुनक्तुमह्यम् ॥ (इत्याचार्यस्य मंत्रपाठः ॥) तत
आचार्यो माणवकस्य दक्षिणहस्तं गृहीत्वाऽऽह ॥ को नामासि ? ॥ एवं
पृष्टे माणवकः प्रत्याह ॥ अमुकशर्माऽहं भोः ॥ पुनराचार्यः पृच्छति
माणवकम् ॥ कस्य ब्रह्मचार्यसीति ? ॥ “भवतः” इत्युच्यमाने माणवकेन
तं प्रत्याचार्यो ब्रूयात् ॥ इन्द्रस्य ब्रह्मचार्यस्यगिराचार्यस्तवाहमाचार्य-
स्तवासौ अमुकशर्मन्निति ॥ अथैनं माणवकं भूतेभ्यः परिददात्याचार्यः ॥
यथा-प्रजापतयेत्वा इत्यादीनां मन्त्राणां प्रजापतिर्ऋषिः यजुश्छंदः लि-
ङ्गोक्ता देवता कुमाररक्षणे विनियोगः ॥ ॐ प्रजापतयेत्वापरिददामि दे-
वायत्वासवित्रेपरिददाम्यद्भ्यस्त्वौषधीभ्यःपरिददामिद्यादापृथिवीभ्या-
न्त्वापरिददामिविश्वेभ्यस्त्वादेवेभ्यः परिददामिसर्वेभ्यस्त्वाभूतेभ्यःपरि-
ददाम्यरिष्ट्यै ॥ इत्याचार्यपठितमन्त्रेण माणवकरक्षणम् ॥ प्रदक्षिणमग्निं
पर्युक्ष्योपविशत्याचार्यस्योत्तरतो माणवकः ॥ ततो ब्रह्मोपवेशनादि चरुव-
र्ज्यं सर्वं प्रकृतिवत् ॥ पवित्रप्रणीतानिधानान्ते दक्षिणं जान्वाच्य ब्रह्मान्वा-
रब्धः सुवेण मनसा ॥ (ॐ प्रजापतये) स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥ ॐ
इन्द्राय स्वाहा इदमिन्द्राय न मम ॥ ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये न मम ॥
ॐ सोमाय स्वाहा इदं सोमाय न मम ॥ ॐ अग्नेनयं० ॥ व्रतादौ

जातवेदस्नास्त्रे वैश्वानराय नमः गंधाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥
 (भूर्भुवःस्वरिति महाव्याहृतीनां प्रजापतिर्ऋषिः गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्छ-
 न्दांसि अग्निवायुसूर्या देवता उपनयनाङ्गप्रधानहोमे विनियोगः) ॥
 ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे न मम ॥
 ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय न मम ॥ ॐ त्वन्नोऽअग्ने० । इदमग्नीवरुणाभ्यां
 न मम ॥ ॐ सत्त्वन्नोऽअग्ने० । इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥ ॐ अयाश्चाग्ने० ।
 इदमग्नये अयसे न मम ॥ ॐ येतेशतं० । इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे
 विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यश्च न मम ॥ ॐ उदुत्तमं० । इदं वरुणाय-
 दित्यादितये च न मम ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥
 ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदम् अग्नये स्विष्टकृते न मम ॥ संस्त्रवप्रा-
 श्नम् ॥ पवित्राभ्यां मार्जनम् ॥ अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणे
 पूर्णपात्रदानम् ॥ कृतस्य उपनयनारूपस्य कर्मणः सांगतासिद्धयर्थं
 ब्रह्मन् इदं पूर्णपात्रं तुभ्यमहं सम्प्रददे ॥ पश्चिमे प्रणीताविमोकः । तज्ज-
 लेन मार्जनम् ॥ ॐ आपः शिवाः शिवतमास्तास्ते० ॥ तत आचार्यः
 कुमारं शिक्षयति ॥ ब्रह्मचार्यसीत्याचार्य आह ॥ भवामीति ब्रह्मचारी
 वदति ॥ अपोशानेत्याचार्य आह ॥ अश्नानीति ब्रह्मचारी ॥ कर्म कुरु
 इत्याचार्यः ॥ करवाणीति ब्रह्मचारी ॥ मा दिवा सुपुथ्याः इत्याचार्यः ॥
 न स्वपानीति ब्रह्मचारी ॥ वाचं यच्छेत्याचार्यः ॥ यच्छामीति ब्रह्मचारी ॥
 समिधमाधेहीत्याचार्यः ॥ आदधामीति ब्रह्मचारी ॥ अपोशानेत्याचार्यः ॥
 अश्नानीति ब्रह्मचारी ॥ अथास्मै आसीनाय ब्रह्मचारिणे अग्रेरुचरतः
 प्रत्यङ्मुखोपविष्टायोपसन्नमसमीक्षमाणाय समीक्षिताय सावित्रीं ब्रूयात्
 आचार्यः ॥ अथोपदेशः तत्रादौ ॥ आचारात्कांस्यपात्रे तंडुला-
 न्नसार्यं तत्र सुवर्णशलाकया ॐ कारव्याहृतिपूर्वकं गायत्रीमंत्रं लिखि-

त्वा वटुर्जलं गृहीत्वा अद्येत्यादि० मम ब्रह्मवर्चससिद्धिपूर्वकवेदा-
ध्ययनाधिकारसिद्ध्यर्थं गायत्र्युपदेशाङ्गविहितं गायत्रीपूजनमाचा-
र्यपूजनं चाहं करिष्ये ॥ तान्नादौ गणपतेः पञ्चोपचारैः पूजनमहं करिष्ये ॥
इति गणपतिं संपूज्य मनोज्ञीतिरिति गायत्रीं प्रतिष्ठाप्य ॥ ॐ मनोज्ञ-
तिर्जुषता० ॥ ततो नाममंत्रेण यथाळाभोपचारैः गायत्रीं संपूज्याचार्यं
पूजयेत् । ततः क्षौभं कार्पासकं वा वस्त्रमवगुण्ठ्य उपदेशं माणवकाय दद्यात् ।
ॐ तत्सवितुरिति विश्वामित्र ऋषिः गायत्रीछन्दः सूर्यो देवता उपदेशग्रहणे
विनियोगः ॥ तत आचार्यो गायत्रीं ब्रूयात् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ तत्सवितुर्व-
रेण्यम् । ॐ स्वस्ति ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो दे-
वस्य धीमहि ॥ ॐ स्वस्ति ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः ॥ ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देव-
स्य धीमहि ॥ धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ॐ स्वस्ति ॥ (एवमुक्तप्रकारेण
उपदेशं गृहीत्वा प्रणवपूर्वकं स्वस्तीति ब्रूयाद् ब्रह्मचारी ॥) ततो यथो-
क्तमुपविश्य प्रकृतेऽग्नौ समिदाधानं करोति ब्रह्मचारी ॥ तत्र पूर्वमग्नेः
संधुक्षणं पंचभिर्मंत्रैरिधनप्रक्षेपेण ॥ तद्यथा ॥ (अग्ने सुश्रवादीनां
ब्रह्मा ऋषिः यजुश्छन्दः अग्निर्देवता संधुक्षणे विनियोगः) ॥ ॐ अग्ने-
सुश्रवः सुश्रवसं मा कुरु ॥ १ ॥ ॐ यथा त्वमग्ने सुश्रवः सुश्रवाऽसि ॥ २ ॥
ॐ एवमा ॐ सुश्रवः सौश्रवसं कुरु ॥ ३ ॥ ॐ यथा त्वमग्ने देवानां यज्ञस्य निधि-
पाऽसि ॥ ४ ॥ ॐ एवमहं मनुष्याणां विदस्य निधिपो भूयासम् ॥ ५ ॥ प्रद-
क्षिणमग्निमुदकेन पर्युक्ष्य (इतरथावृत्तिः ॥) उत्थाय समिधमादधाति ॥
अग्ने समिधमिति प्रजापतिर्ऋषिः आकृतिच्छन्दः सविता देवता समिदा-
धाने विनियोगः ॥ ॐ अग्नये समिधमादार्पम्वृहते जातवेदसे ॥ यथान्वमग्ने

समिधासमिध्यसऽएवमहमायुषामेधयावर्चसाप्रजयापशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन-
समिधेजीवपुत्रांममाचार्योमेधाव्यहमसान्यनिराकरिष्णुयंशस्वीतेजस्वी-
ब्रह्मवर्चस्यन्नादोभूयासऽस्वाहा ॥ इत्यनेन मंत्रेण प्रथमां तथा द्वितीयां
तथैव तृतीयां जुहुयात् ॥ (एषात इति वा ॥ ॐ एषाते अग्नेसमित्तयावर्ध-
स्वचाप्यायस्व । वर्धिपीमाहि च वयमाचप्यासिपीमहिस्वाहा ॥ अनयोर्म-
न्त्रयोः समुच्चयो वा ॥) उपविश्य ॥ पुनः पूर्वोक्तपञ्चाभिर्मन्त्रैः अग्नेः-
सन्धुक्षणं पर्युक्षणं च समिदाधानं च कुर्यात् ॥ यथा-ॐ अग्नेसुश्रवःसुश्र-
वसंमाकुरु ॥ १ ॥ ॐ यथात्वमग्नेसुश्रवः सुश्रवाऽअसि ॥ २ ॥ ॐ एवं
मासुश्रवःसौश्रवसंकुरु ॥ ३ ॥ ॐ यथात्वमग्नेदेवानां यज्ञस्य निधिपाऽ-
असि ॥ ४ ॥ ॐ एवमहमनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासम् ॥ ५ ॥
इत्येतैः पञ्चभिर्मन्त्रैः पतिमंत्रं समिधनप्रक्षेपः ॥ अग्नेः पर्युक्षणम् ॥ ततः
तूष्णीं पाणी प्रतप्य ॥ तनूपाऽअग्नेसि इत्यादिसप्तभिर्मन्त्रैः प्रति-
मंत्रं मुखविमर्शनं करोति ब्रह्मचारी ॥ (तनूपाअग्नेइत्यादि सप्तमन्त्राणां
बृहदेवा ऋषयः यजुषि छन्दांसि अग्निर्देवता मुखविमर्शनं विनि-
योगः) ॥ ॐ तनूपाऽअग्नेसितन्वमपेपाहि ॥ ॐ आयुर्दाऽअग्नेस्यायु-
र्मेदेहि ॥ ॐ वच्चोदाऽअग्नेसि वच्चोमेदेहि ॥ ॐ अग्नेयन्मेतन्वाऽऊनन्त-
न्मऽआपृण ॥ ॐ मेधाम्मेदेवः सविताऽआदधातु ॥ ॐ मेधाम्मे देवी-
सरस्वतीऽआदधातु ॐ मेधामश्विनौ देवावाधत्तां पुष्करस्त्रजौ ॥ इत्येते
मुखविमर्शनमन्त्राः ॥ अत्र शिष्टाचारतोऽनुष्ठेयाः पदार्थाः ॥ अंगानि-
चमऽआप्यायतामिति शिराग्रभृतिपादांतसर्वांगान्यालभते ॥ (अंगानि-
चेत्यादिनां प्रजापतिर्ऋषिः यजुश्छंदः लिंगोक्ता देवता अंगाप्यायने
विनियोगः) ॥ ॐ वाक्चमऽआप्यायतामिति मुखालंभनम् ॥ ॐ
आणश्चमऽआप्यायतामिति नासिकयोरालंभनम् ॥ ॐ चक्षुश्चमऽआप्या-

यतामिति नेत्रयोरालंभनम् युगपत् ॥ ॐ श्रोत्रञ्चमऽआप्यायतामिति
 दक्षिणकर्णमालभ्यानेनैव मन्त्रेण वामकर्णालंभनम् ॥ ॐ यशोवलञ्चमऽ
 आप्यायतामिति मन्त्रजपः ॥ ततस्त्यायुपाणि करोति भस्मना ललाटे
 ग्रीवायां दक्षिणेऽङ्गुलिं हृदि च ॥ (त्र्यायुषमिति नारायण ऋषिः उष्णिक्
 छन्दः अग्निर्देवता भस्मना तिलककरणे विनियोगः) ॥ ॐ त्र्यायुष-
 मन्त्रमङ्ग्रेरिति ललाटे ॥ ॐ कृश्यायुषमिति त्र्यायुषमिति ग्रीवायाम् ॥
 ॐ षट्त्रेयुषमिति दक्षिणांसे वामांसे च ॥ ॐ तन्नोऽस्तु त्र्या-
 युषमिति हृदि ॥ ततो गोत्रनामपूर्वकं वैश्वानरादीनाम् अभिवादनम् ॥
 अमुकगोत्रः अमुकप्रवरान्वितः अमुकशर्मा अहं भो वैश्वानर त्वामभिवाद-
 यामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥ भो गुरो त्वामभिवादयामि ।
 आयुष्मान्भव सौम्य ॥ भो आचार्य त्वामभिवादयामि । आयुष्मा-
 न्भव सौम्य ॥ भो मातापितरौ युवाम् अभिवादयामि । आयुष्मान्भव
 सौम्य ॥ भो सूर्याचन्द्रमसौ युवाम् अभिवादयामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥
 सर्वान्ब्राह्मणान् अभिवादयामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥ इत्यभिवाद-
 नम् ॥ अथ भिक्षाचर्यचरणम् ॥ ब्रह्मचारी दण्डं भिक्षापात्रं च प्रति-
 गृह्य सावित्र्या आदित्यमुपस्थाय अग्निं प्रदक्षिणीकृत्य प्रथमं मातरं भि-
 क्षेत् ॥ ॐ भवति भिक्षां देहि ॥ ॐ स्वस्ति ॥ इति ब्राह्मणः ॥ (भिक्षां
 भवति देहि ॥ इति क्षत्रियः ॥ भिक्षां देहि भवति ॥ इति वैश्यः ॥)
 तिस्रः षट् द्वादश वा अपरिमिता भिक्षा ग्राह्याः ॥ आचार्याय भैक्ष्यं निवे-
 दयित्वा भुङ्क्ष्व इति आचार्यानुज्ञातो भिक्षां स्वीकुर्यात् ॥ वाग्यतोऽ-
 हश्शेषं तिष्ठेदित्येकेऽहिऽसन्नरण्या समिध आहृत्य तस्मिन्नग्नौ पूर्वव-

१ इत्यभिवादनम् ॥ संध्यावन्दनाधिकारोऽस्तु ॥ यावद्ब्रह्मोपदेशो न तावत्संध्यादिकं
 च न ॥ ततो मध्याह्नसंध्यादि सर्वकर्म समाचरेत् ॥ अत्र मध्याह्नसंध्यां कुर्यादिति प्रयोग-
 पारिजाते ॥ नेति कृष्णभट्टे इति गदाधरः ॥

त आधाय ततः पाणिनाऽग्निं परिसमूहति ॥ (अग्नेसुश्रवादीनां
 ब्रह्मा ऋषिः यजुश्छंदः अग्निर्देवता समिन्धने विनियोगः) ॥ ॐ अग्ने-
 सुश्रवः सुश्रवसंमाकुरु ॥ १ ॥ ॐ यथात्वमग्नेसुश्रवः सुश्रवाऽसि ॥ २ ॥
 ॐ एवं माँ सुश्रवः सौश्रवसंकुरु ॥ ३ ॥ ॐ यथात्वमग्नेदेवानां यज्ञस्य
 निधिपाऽसि ॥ ४ ॥ ॐ एवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासम् ॥
 ५ ॥ प्रदक्षिणमग्निं पर्युक्ष्योत्तिष्ठन्समिधमादधाति ॥ (अग्नेसमिधमाहा-
 र्षमिति प्रजापतिर्ऋषिः आकृतिच्छंदः सवितादेवता ॥ समिदाधाने विनि-
 योगः) ॥ ॐ अग्नये समिधमाहार्षं बृहते जातवेदसे ॥ यथात्वमग्नेसमिधा
 समिध्यसऽएवमहमायुषामेधया वर्चसा प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन समिधे-
 जीवपुत्रो ममाचार्यो मेधाव्यहमसान्य निराकरिष्णुर्यशस्वी तेजस्वी ब्रह्मवर्च-
 स्यन्नादो भूयासँ स्वाहा ॥ एवं द्वितीयां तथा तृतीयां समिधमादधाति ॥
 उपविश्य ॥ पूर्ववत्परिसमूहनम्-ॐ अग्नेसुश्रवः सुश्रवसंमाकुरु ॥ १ ॥
 ॐ यथात्वमग्ने सुश्रवः सुश्रवाऽसि ॥ २ ॥ ॐ एवं माँ सुश्रवः
 सौश्रवसंकुरु ॥ ३ ॥ ॐ यथात्वमग्नेदेवानां यज्ञस्य निधिपाऽसि
 ॥ ४ ॥ ॐ एवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासम् ॥ ५ ॥
 इत्यादि पंच ॥ अग्नेः पर्युक्षणम् ॥ ततस्तूष्णीं पाणी प्रतप्य वक्ष्यमाणैः
 सप्तभिर्मंत्रैः प्रतिमंत्रेण मुखविमार्जनम् ॥ ॐ तनूपाऽअग्नेसि तन्वम्मेपाहि ॥
 ॐ आयुर्दाऽअग्नेसि आयुर्मदेहि ॥ ॐ वर्चोदाऽअग्नेसि वर्चोमेदेहि ॥
 ॐ अग्नेयन्मेतन्वाऽऊनन्तन्मऽआपृण ॥ ॐ मेधाम्मे देवः सविताऽआद-
 धातु ॥ ॐ मेधाम्मे देवी सरस्वतीऽआदधातु ॥ ॐ मेधामश्विनौ
 देवावाधत्तां पुष्करस्रजौ ॥ ७ ॥ इत्येते मुखमार्जनमंत्राः ॥ अंगान्यालभ्य

१ अरण्यां स्वयं भग्नाः समिध आहृत्य यावत् ब्रह्मचर्यं तावत्संध्योपासनपूर्वकं तस्मि-
 न्नेत्राग्नौ पूर्ववत् परिसमूहनादि त्र्यायुषकरणात् समिदाधानमभिवादने च कुर्यात् ॥

जपति ॥ ॐ अङ्गानिचमऽआप्यायताम् ॥ ॐ वाक्चमऽआप्यायताम् ॥
 ॐ प्राणश्चमऽआप्यायताम् ॥ ॐ चक्षुश्चमऽआप्यायताम् ॥ ॐ श्रोत्रं
 चमऽआप्यायताम् ॥ ॐ यज्ञोबलं चमऽआप्यायताम् ॥ ततो ज्यायु-
 षाणि करोति ॥ (ॐ ज्यायुषमिति नारायण ऋषिः उष्णिक् छन्दः
 अग्निर्देवता भस्मना तिलककरणे विनियोगः) ॥ ॐ ज्यायुषञ्जमद-
 ग्नेरिति ललाटे ॥ ॐ कृश्यायुषस्य ज्यायुषमिति ग्रीवायाम् ॥ ॐ षड्वे-
 पुन्यायुषमिति दक्षिणांसे वामांसे च ॥ ॐ तन्नोऽभस्तु त्वयायुषमिति
 हृदि ॥ ततो गोत्रनामपूर्वकवैश्वानरादीनामभिवादनम् ॥ अमुकगोत्रो-
 त्पन्नः अमुकप्रवरान्वितः अमुकशर्माऽहं भो वैश्वानर त्वाम् अभिवाद-
 यामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥ भो गुरो त्वाम् अभिवादयामि ।
 आयुष्मान्भव सौम्य ॥ भो आचार्य त्वाम् अभिवादयामि । आयु-
 ष्मान्भव सौम्य ॥ भो मातापितरौ युवाम् अभिवादयामि । आयुष्मा-
 न्भव सौम्य ॥ भो सूर्याचन्द्रमसौ युवाम् अभिवादयामि । आयुष्मान्भव
 सौम्य ॥ सर्वान्ब्राह्मणान् अभिवादयामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥
 इत्यभिवादनम् ॥ वाग्विसर्गः ॥ यावद् व्रतं तावदग्निरक्षणं त्रिरात्रं वा ॥
 अत आरभ्य आ ब्रह्मचर्यसमाप्तेर्ब्रह्मचारिणो नियमाः कथ्यन्ते आचा-
 र्येण ॥ अधः शयीत ॥ अक्षारलवणाशी स्यात् ॥ दंढधारणम् ॥ अग्नि-
 परिचरणं समिदाधानं कर्तव्यम् ॥ गुरुशुश्रूषा कर्तव्या ॥ भिक्षाचर्यं
 कर्तव्यम् ॥ मधुमांसाशनं न कर्तव्यम् ॥ मज्जनं न कर्तव्यम् ॥ पर्यासने-
 नोपविशेत् ॥ स्त्रीणां मध्येऽवस्थानं न कर्तव्यम् ॥ अदत्तं न गृह्णीयात् ॥
 अनृतं न वदेत् ॥ अस्तसमये भास्करावलोकनं न कुर्यात् ॥ कांस्य-
 पात्रे मृन्मयपात्रे भोजनं न कुर्यात् ॥ तांबूलभक्षणं न कुर्यात् ॥ अभ्यं-
 गमक्ष्णोरंजनमुपानच्छत्रादर्शं च वर्जयेत् ॥ इति नियमाः ॥ पिता इस्ते

जलमादाय-कृतस्य मम पुत्रस्योपनयनाख्यस्य कर्मणः सांगतासिद्धयर्थं
स्मृत्युक्तान् पंचाशत्संख्याकान् ब्राह्मणान् यथाकाले यथासंपन्नेनान्नेनाहं
भोजयिष्ये तेन कर्मागदेयताः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ लंबोदर नमस्तुभ्यं ० ॥ १ ॥
यथाशक्त्या उपनयनविधेः परिपूर्णाऽस्तु । अस्तु परिपूर्णा ॥

॥ इति उपनयनसंस्कारप्रयोगः ॥ ९ ॥

॥ १३२ ॥ अथ वेदारम्भसंस्कारप्रयोगः ॥ १०-१३ ॥

आचम्य प्राणानायम्य ॥ सुमुखश्चैकेत्यादि पठित्वा अद्येत्यादि०
अस्य ब्रह्मचारिणः स्वशाखापूर्वकं वेदारंभमहं करिष्ये ॥ ॐ गणानान्त्वा० ।
इति मन्त्रेण पञ्चोपचारैः गणपतिपूजनं कृत्वा ततो द्वितीयस्थंडिले
पंचभूसंस्कारपूर्वकं लौकिकाग्नेः स्थापनं कृत्वा ततो दक्षिणतो ब्रह्मास-
नादिचरुवर्ज्यं प्रकृतिवत्सर्वं कुर्यात् ॥ ब्रह्मान्वारब्धे स्रुवेण होमः ॥
मनसा ॥ (ॐ प्रजापतये) स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥ ॐ इन्द्राय
स्वाहा इदम् इन्द्राय न मम । ॐ अग्नये स्वाहा इहम् अग्नये न मम ॥ ॐ
सोमाय स्वाहा इदं सोमाय न मम ॥ हस्ते अक्षतान्गृहीत्वा ॥ ॐ
अग्ने नमः ॥ त्रतादेशे समुद्भवनामानं वह्निम् आवाहयामि ॥ समुद्भवना-
म्ने वैश्वानराय नमः गन्धं पुष्पं समर्पयामि ॥ ततः सर्वाश्च वेदाहुतयो
होतव्याः ॥ यथा (अथ यजुर्वेदाहुतयः) ॐ अन्तरिक्षाय स्वाहा इदम-
न्तरिक्षाय न मम ॥ ॐ वायवे स्वाहा इदं वायवे ० ॥ ॐ ब्रह्मणे
स्वाहा इदं ब्रह्मणे ० ॥ ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा इदं छन्दोभ्यो ० ॥ ४ ॥ (अथ
ऋग्वेदाहुतयः) ॐ पृथिव्यै स्वाहा इदं पृथिव्यै ० ॥ ॐ अग्नये स्वाहा
इदमग्नये ० ॥ ॐ ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे ० ॥ ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा
इदं छन्दोभ्यो ० ॥ ४ ॥ (अथ सामवेदाहुतयः) ॐ दिवे स्वाहा इदं दिवे ० ॥

ॐ सूर्याय स्वाहा इदं सूर्याय० ॥ ॐ ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे० ॥
 ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा इदं छन्दोभ्यो० ॥ ४ ॥ (अथाथर्ववेदाहुतयः) ॐ
 दिग्भ्यः स्वाहा इदं दिग्भ्यो० ॥ ॐ चन्द्रमसे स्वाहा इदं चन्द्रमसे० ॥
 ॐ ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे० ॥ ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा इदं छन्दोभ्यो० ॥
 ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये० ॥ ॐ देवेभ्यः स्वाहा इदं
 देवेभ्यो० ॥ ॐ ऋषिभ्यः स्वाहा इदम् ऋषिभ्यो० ॥ ॐ श्रद्धायै स्वाहा
 इदं श्रद्धायै० ॥ ॐ मेधायै स्वाहा इदं मेधायै० ॥ ॐ सदसस्पतये
 स्वाहा इदं सदसस्पतये० ॥ ॐ अनुमतये स्वाहा इदम् अनुमतये०
 ॥ ११ ॥ २३ ॥ (ततो नवाहुतयः) ॥ ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ ॐ भुवः
 स्वाहा इदं वायवे० ॥ ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय० ॥ ॐ त्वन्नोऽअग्ने०
 इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥ ॐ सत्त्वन्नोऽअग्ने० । इदमग्नीवरुणाभ्यां
 न मम ॥ ॐ अयाश्चाग्ने० । इदमग्नये अग्रसे न मम ॥ ॐ अग्रेते शतं० । इदं
 वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यश्च न मम ॥
 ॐ उदुत्तमं० । इदं वरुणाय दित्यायादितये च न मम ॥ ॐ प्रजापतये
 स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥ ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये
 स्विष्टकृते न मम ॥ संस्रवपाशनम् । पवित्राभ्यां मार्जनम् ॥ अग्नौ पवित्र-
 प्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानम् ॥ कृतस्य वेदारंभसाङ्गतासिद्धयर्थं
 ब्रह्मन् अथ ते वरः प्रतिगृह्यताम् ॥ पथिमे प्रणीताविमोक्तः ॥ आपः शिवाः ० ।
 कृतस्य वेदारंभकर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं यथासंख्याकान् ब्राह्मणान्
 यथाकाले यथासंपन्नेनान्नेनाहं भोजयिष्ये । तेन कर्मागदेवताः प्रीयन्तां
 न मम ॥ ततः शिष्टाचारात् वेदसरस्वतीपूजनम् । अग्रेत्यादि० तिथौ
 ब्रह्मवर्चसासिद्धयर्थं वेदसरस्वतीपूजनमहं करिष्ये ॥ ॐ वेदोऽसिधेत्-
 त्वन्देववेददेवेभ्यो वेदो भवस्तेन मम वेदो भूयात् ॥ १ ॥ ॐ प्रावकान् हंसरस्व-

तीव्वाजेभिर्व्वाजिनीवती ॥ यज्ञं वृष्टिधियावसुदं ॥ १५ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः भगवते
 वेदनारायणाय नमः तथाच भगवतीमहासरस्वत्यै नमः इति षोडशोप-
 चारैः सम्पूज्य अंजलौ पुष्पाण्यादाय ॥ शुक्लां ब्रह्मविचारसारपरमा-
 माद्यां जगध्यापिनीं वीणापुस्तकधारिणीमभयदां जाड्यान्धकारापहाम् ॥
 हस्ते स्फाटिकमालिकां विदधतीं पद्मासने संस्थितां वन्दे तां परमेश्वरीं
 भगवतीं बुद्धिप्रदां शारदाम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः भगवतीमहासरस्वत्यै
 नमः प्रार्थनां समर्पयामि ॥ अनया पूजया वेदसरस्वत्यौ
 प्रीयेतां न मम ॥ ततो यजुर्वेदादिमारभेत् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः ॥ ॐ तत्स-
 वितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ॥ धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ १ ॥
 ॐ इष्टे चोर्ज्जे च्वाव्वायवस्थदेवो बः सविता प्रार्पयतु श्रेष्ठे तमायुः कर्मण-
 ऽ आप्यायदध्वमग्न्या ऽ इन्द्राय भागम् प्रजावतीरनमीवा ऽ अयक्ष्मा माव-
 स्तेन ऽ ईशतमाघशः सोऽध्रुवा ऽ अस्मिन् गोपतौ स्यात् बहुव्वीर्यजमानस्य
 पशून्पाहि ॥ १ ॥ ॐ स्वस्ति ॥ ॐ यजुर्वेदाय नमः ॥ ॐ अग्निमीळे
 पुणोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम् ॥ होतारं रत्नधातमम् ॐ ॥ स्वस्ति ॥
 ॐ ऋग्वेदाय नमः ॥ ॐ अग्रऽआयाहि वीतये गृणानो हव्यदातये ॥
 निहोता सत्सि बर्हिषि ॥ ॐ स्वस्ति ॥ ॐ सामवेदाय नमः ॥ ॐ
 शर्वा देवीरभिष्टयऽ आपो भवन्तु पीतये ॥ शंख्योरभिस्रवन्तु नदं ॥ १ ॥
 ॐ स्वस्ति ॥ ॐ अथर्ववेदाय नमः ॥ एवं वेदाध्ययनं कृत्वा संकल्पयेत् ॥
 कृतस्य वेदारम्भाख्यस्य कर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं यथाशक्ति ब्राह्म-
 णान् भोजयिष्ये तेन श्रीकर्माङ्गदेवता प्रीयतां न मम ॥ ॐ
 लम्बोदर ० ॥ वेदारम्भविधेः परिपूर्णताऽस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णता ॥
 ॥ इति वेदारम्भसंस्कारप्रयोगः ॥ १०-१३ ॥

॥ १३३ ॥ अथ केशान्तसंस्कारप्रयोगः ॥ १४ ॥

अत्र बहिःशाला ॥ पिता हस्ते जलमादाय-अस्य ब्रह्मचारिणः
केशान्ताख्यं कर्माहं करिष्ये ॥ गणपतिपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनम-
विघ्नपूजनं मण्डपस्थापनं मातृकापूजनं वसोर्धारापूजनमायुष्यमन्त्रजपं
नान्दीश्राद्धान्तं कृत्वा अग्निं प्रतिष्ठाप्य ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनमा-
स्तीर्येत्यादि आचार्यवरणान्तं सर्वं चूडाकरणवत् ॥ तत्र विशेषः ॥
उपकल्पनीये वरस्थाने गौः ॥ उष्णेन वा उदकेनेह्यदितेकेशश्मश्रुवप
इत्युदकासेके विशेषः ॥ त्रिः क्षुरेण शिरःप्रदक्षिणं परिहरति संमुखं
केशान्ते ॥ ॐ अत्क्षुरेण० प्रमोषीर्मुखम् ॥ आचार्याय गोदानम् ॥
संवत्सरं ब्रह्मचर्यमवपनं च ॥ द्वादशरात्रं षड्वात्रं त्रिरात्रमन्ततः ॥
॥ इति केशान्तसंस्कारप्रयोगः ॥ १४ ॥

॥ १३४ ॥ अथ समावर्तनसंस्कारप्रयोगः ॥ १५ ॥

आचम्य प्राणानायम्य सुमुखश्चैकेत्यादि पठित्वा ॥ अद्येत्यादि०
अस्य ब्रह्मचारिणः पश्चाद् गृहस्थाश्रमप्राप्तिद्वारा श्रीपरमेश्व-
रपीत्यर्थं समावर्तनाख्यं कर्म करिष्ये ॥ तदङ्गत्वेन गणपतेः
पंचोपचारैः पूजनमहं करिष्ये ॥ इति संकल्प्य “श्रीमहागणपतये
नमः” इति गणपतिं पूजयेत् ॥ ततः “भो आचार्य अहं स्नास्यामि” इति
ब्रह्मचारिणः प्रश्नः ॥ “स्नाहीति” गुरुः ॥ पूर्ववदुपसंगृह्य गुरुम् ॥ ततः
परिश्रिते पञ्चभूसंस्कारपूर्वकं सूर्यनामानमग्निं प्रतिष्ठाप्य ततो दक्षिणतो
ब्रह्मासनमास्तीर्येत्यादि चरुवर्जं पात्रासादनान्तं कुर्यात् ॥ तत्र विशेषः ॥
पात्रासादनानन्तरम् उपकल्पनीयानि ॥ संधुक्षणानि ॥ पर्युक्षणार्थमुदकम् ॥

तिस्रः समिधः । हरिताः कुशाः । अष्टौ वारिकुम्भाः । दधि तिला
 वा । धौतवस्त्रम् । नापितः । स्नानार्थमुदकम् । औदुम्बरं कनिष्ठिकाग्र-
 वत्स्थूलं द्वादशाङ्गुलदीर्घं सरलं सत्वचं दन्तधावनकाष्ठं ब्राह्मणस्य ।
 (दशाङ्गुलं राजन्यस्य । अष्टाङ्गुलं वैश्यस्य) उद्वर्तनद्रव्यम् । स्नानार्थमु-
 ण्णोदकम् । चंदनम् । अहते वाससी । यज्ञोपवीते द्वे त्रीणि वा । पुष्पाणि ।
 उष्णिग् । कर्णालंकारौ । अञ्जनम् । आदर्शः । छत्रम् । उपानहौ । वैणवदंढः ।
 ततः पवित्रच्छेदनादिपर्युक्षणान्तं कृत्वा आधारावाज्यभागौ च जुहु-
 यात् । ब्रह्मान्वारब्धः । स्तुवेण होमः ॥ (मनसा) (ॐ प्रजापतये) स्वाहा इदं
 प्रजापतये न मम ॥ ॐ इन्द्राय स्वाहा इदमिन्द्राय न मम ॥ ॐ अग्नये
 स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ ॐ सोमाय स्वाहा इदं सोमाय न मम ॥ हस्ते
 गन्धाक्षतपुष्पाण्यादाय ॐ अग्ने नमः ० । व्रतविसर्गे सूर्यनाम्ने वैश्वानराय
 नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि इति सम्पूज्य होमं कुर्यात् ॥ अथ
 वेदाहुतिः । (क्र०) ॐ अंतरिक्षाय स्वाहा इदम् अंतरिक्षाय न मम ॥ ॐ
 वायवे स्वाहा इदं वायवे न मम ॥ ॐ ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे न मम ॥
 ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा इदं छन्दोभ्यो न मम ॥ (यजु०) ॐ पृथिव्यै स्वाहा इदं
 पृथिव्यै न मम ॥ ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ ॐ ब्रह्मणे
 स्वाहा इदं ब्रह्मणे न मम ॥ ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा इदं छन्दोभ्यो न मम ॥
 (साम०) ॐ दिवे स्वाहा इदं दिवे न मम ॥ ॐ सूर्याय स्वाहा इदं सूर्याय न
 मम ॥ ॐ ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे न मम ॥ ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा
 इदं छन्दोभ्यो न मम ॥ (अथ०) ॐ दिग्भ्यः स्वाहा इदं दिग्भ्यो न मम ॥
 ॐ चन्द्रमसे स्वाहा इदं चन्द्रमसे न मम ॥ ॐ ब्रह्मणे स्वाहा इदं
 ब्रह्मणे न मम ॥ ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा इदं छन्दोभ्यो न मम ॥
 ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥ ॐ देवेभ्य स्वाहा इदं

देवेभ्यो न मम ॥ ॐ ऋषिभ्यः स्वाहा इदम् ऋषिभ्यो न मम ॥
 ॐ श्रद्धायै स्वाहा इदं श्रद्धायै न मम ॥ ॐ मेधायै स्वाहा इदं मेधायै
 न मम ॥ ॐ सदसस्पतये स्वाहा इदं सदसस्पतये न मम ॥ ॐ अनु-
 मतये स्वाहा इदमनुमतये न मम ॥ २३ ॥ (ततो नवाहुतयः) ॐ भूः स्वाहा
 इदमग्नये न मम ॥ भुवः स्वाहा इदं वायवे न मम ॥ ॐ स्वः स्वाहा
 इदं सूर्याय न मम ॥ ॐ त्वन्नोऽअग्ने० । स्वाहा इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥
 ॐ सत्त्वन्नोऽअग्ने० । स्वाहा इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥ ॐ अया-
 श्नोऽअग्ने० । स्वाहा इदमग्नये अयसे न मम ॥ ॐ ये ते शतं० । स्वाहा
 इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यश्च
 न मम ॥ ॐ उदुत्तमं० । स्वाहा इदं वरुणायादित्यायादितये च न
 मम ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥ ॐ अग्नये स्विष्ट-
 कृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते न मम ॥ संस्रवप्राशनम् ॥ पवित्राभ्यां
 मार्जनम् ॥ अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानम् ॥ कृतस्य
 समावर्तनारुयस्य कर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं ब्रह्मन् इदं पूर्णपात्रं सद-
 क्षिणाकं तुभ्यमहं संप्रददे ॥ एवमाचार्याय ॥ पश्चिमे प्रणीताविमोक्तः ॥
 ॐ आपः शिवाः० भेषजम् ॥ अत्र पूर्ववदग्नेः सन्धुक्षणं पञ्चभिर्मन्त्रैरिन्ध-
 नप्रक्षेपेण ॥ तद्यथा पाणिनाऽग्निं परिसमूहति ॥ (अग्ने सुश्रवादीनां ब्रह्मा
 ऋषिः यजुश्छन्दः अग्निर्देवता समिन्धने विनियोगः) ॥ ॐ अग्ने-
 सुश्रवः सुश्रवसंमाकुरु ॥ ॐ यथात्वमग्ने सुश्रवः सुश्रवाऽसि ॥ ॐ एवं-
 माऽसुश्रवः सौश्रवसंकुरु ॥ ॐ यथात्वमग्ने देवानां यज्ञस्य निधिपाऽसि ।
 ॐ एवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपोभूयासम् ॥ प्रदक्षिणमग्निमुदकेन
 पर्युक्ष्योत्थाय समिधमादधाति ॥ (अग्ने समिधमिति प्रजापतिर्ऋषिः
 आकृतिश्छन्दः सविता देवता समिदाधाने विनियोगः) ॥ ॐ अग्ने

समिधमाहाषंबृहतेजातवेदसे ॥ यथात्वमग्नेसमिधा समिध्यसऽएवमह-
 मायुषामेधयावर्चसाप्रजयापशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन समिन्धेजीवपुत्रोममाचा-
 र्योमेधान्वहमसान्यनिराकरिण्युर्यशस्वी तेजस्वीब्रह्मवर्चस्यन्नादोभूया-
 सऽस्वाहा ॥ एवं द्वितीयां तृतीयां च ॥ (मन्त्रसमुच्चयो वा) पूर्ववत्परि-
 समूहनम् ॥ तत उपविश्य पुनः पंचभिर्मन्त्रैरग्नेः संधुक्षणं पूर्ववत् ॥
 ॐ अग्नेसुश्रवःसुश्रवसंमाकुरु ॥ ॐ यथात्वमग्नेसुश्रवःसुश्रवाऽअसि ॥
 ॐ एवंपाँसुश्रवःसौश्रवसंकुरु ॥ ॐ यथात्वमग्नेदेवानांयज्ञस्य
 निधिपाऽअसि ॥ ॐ एवमहंमनुष्याणांवेदस्यनिधिपोभूयासम् ॥ अग्नेः
 पर्युक्षणम् । पाणी प्रतप्य मुखं विमृष्टयेत् ॥ यथा-ॐतनूपाऽअग्ने-
 सितन्व स्मेपाहि ॥ ॐ आयुर्दाऽअग्नेसि आयुस्मदेहि ॥ ॐ वच्चोदा-
 अग्नेसिवच्चोमेदेहि ॥ ॐ अग्नेसन्मेतन्वाऽउन्नतन्मऽआपृण ॥ ॐ
 मेधाम्मेदेवःसविताऽआदधातु ॥ ॐ मेधामेदेवीसरस्वतीऽआदधातु ॥
 ॐ मेधामश्विनौदेवावाधत्तांपुष्करस्तजौ ॥ (शिष्टाचारात् अङ्गा-
 न्यालभ्य जपति ॥) ॐ अङ्गानि च आप्यायतामिति शिरःप्रभृति
 पादान्त सर्वाङ्गान्यालभते ॥ ॐवाक्चमऽआप्यायताम् (मुखस्यालंभ-
 नम्) ॥ ॐ प्राणश्चमऽआप्यायताम् (नासिकयोरालंभनम्) ॥ ॐ
 चक्षुश्चमऽआप्यायताम् (नेत्रयोरालंभनं युगपत्) ॥ ॐ श्रोत्रं चमऽआप्या-
 यताम् ॥ (दक्षिणश्रोत्रस्यालंभनम् अनेनैव मंत्रेण वामश्रोत्रस्य) ॥
 ॐ यशो बलं चमऽआप्यायताम् (इति बाह्योरुपस्पर्शनम्) ॥ तत-
 स्त्र्यायुषकरणम् ॥ अनामिकया अग्रेर्भस्मं गृहीत्वा ॥ (त्र्यायुषमिति
 नारायण ऋषिः उष्णिक् छन्दः अग्निर्देवता भस्मना तिलकधारणे
 विनियोगः) ॥ ॐत्र्यायुषञ्जमदंमनेरिति ललाटे ॥ ॐकश्यपस्यत्र्यायु-
 षमिति ग्रीवायाम् ॥ ॐषदेवेषु त्र्यायुषम् इति दक्षिणांसे वामांसे च ॥

ॐ तन्नोऽअस्तुऽयायुषम् इति हृदि ॥ ततो ब्रह्मचारी दक्षिणश्रोत्रे समौ
 करौ कृत्वा गोत्रनामपूर्वकं वैश्वानरादीनामाभिवादनं कुर्यात् ॥ अमुकगोत्रः
 अमुकप्रवरान्वितः अमुकशर्माऽहं भो वैश्वानर त्वामभिवादयामि । आयु-
 ष्मान्भव सौम्य ॥ भो गुरो त्वामभिवादयामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥
 भो आचार्य त्वामभिवादयामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥ भो मातापि-
 तरो युवामभिवादयामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥ भो सूर्याचन्द्रमसौ युवा-
 मभिवादयामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥ सर्वान्ब्राह्मणान् अभिवादयामि ।
 आयुष्मान्भव सौम्य ॥ ततः आचार्यः परिश्रितस्योत्तरतः भूरसी-
 त्यादिना क्रमेण अष्टानामुदकुम्भानां दक्षिणोत्तरागतानां स्थापनं कुर्यात् ॥
 ॐ भूरसिभूमिरस्य० इति भूमिं स्पृष्ट्वा ॥ १ ॥ ॐ धान्यमसिधिनूहि०
 इति यवान्निसिष्य ॥ २ ॥ ॐ आजिघ्नकुलशं० इति कुंभं संस्थाप्य ॥ ३ ॥
 ॐ वरुणस्योच्चं० इति जलं प्रपूर्य ॥ ४ ॥ ॐ त्वाङ्गन्धर्वा० इति गन्धम्
 ॥ ५ ॥ ॐ वाऽओषधीदं० इति सर्वोषधीः ॥ ६ ॥ ॐ काण्डात्का-
 ण्डात्० इति दूर्वाः ॥ ७ ॥ ॐ अश्वत्थेवो० इति पंचपल्लवान् ॥ ८ ॥
 ॐ स्योनापृथिवि० इति सप्त मृदः ॥ ९ ॥ ॐ वा? फलिनीर्या० । इति
 पूर्णाफलम् ॥ १० ॥ ॐ परिवार्जपतिदं० इति पंचरत्नानि ॥ ११ ॥
 ॐ हिरण्यगर्भदं० इति हिरण्यं च क्षिप्त्वा ॥ १२ ॥ ॐ वसोदं प्रवि-
 त्रंमसि० इति रक्तवस्त्रेणावेष्ट्य ॥ १३ ॥ ॐ पूर्णादर्वो० इति तण्डुल-
 पूर्णपात्रं निधाय ॥ १४ ॥ तत्र ॐ तत्त्वायामि० इति वरुणमावाह्य
 संपूज्य ॥ १५ ॥ कलशस्य मुखे विष्णुरित्यभिर्मन्त्र्य । देवदानवसंवादे०
 इत्यादिना प्रार्थयेत् ॥ ॐ मनोज्ञाति० । उदकुम्भाधिष्ठातृदेवताः सुप्रतिष्ठा
 वरदा भवेयुः ॥ उदकुम्भाधिष्ठातृदेवताभ्यो नमः सर्वोपचारार्थं गन्धा-
 क्षतपुष्पाणि सम० । इति गन्धादिपञ्चोपचारैः पूजनं कर्त्तव्यम् ॥ ततः

उदकुम्भानां पुरस्तात्पागग्रकुशास्तरणम् ॥ तेषु स्नानकर्ता उदङ्मुखः
 स्थित्वा स्यवं च दक्षिणकलशादारभ्य प्रथमकलशात् ॥ ॐ षेऽअप्स्व-
 न्तरग्रयः प्रविष्टागोह्यऽउपगोह्योमयूपोमनोहास्खलोविरुजस्तदुदपुरिंदि-
 यहातान्विजहामि यो रोचनस्तमिह गृह्णामि ॥ इति मंत्रेण प्रथमकलशा-
 दुदकं गृहीत्वा तेनोदकेन ॥ ॐ तेनमामभिषिञ्चामि श्रियैवशसे-
 ब्रह्मणेब्रह्मवर्चसाय ॥ इति मन्त्रेण स्वस्य मस्तकेऽभिषिञ्चेत् ॥ १ ॥
 ॐ षेऽअप्स्वन्तरग्रयः ॥ इति मन्त्रेणैव द्वितीयोदकुम्भादुदकं गृहीत्वा ॥ ॐ षे-
 न श्रियमकृणुतां येनावमृशतां ॥ सुराम् ॥ येनाक्ष्यावभ्यर्षिचर्ताय द्वातदभ्यि-
 नायशः इति मंत्रेणाभिषिञ्चेत् ॥ २ ॥ पुनः—ॐ षेऽअप्स्वन्तरग्रयः ॥
 इत्यनेन तृतीयोदकुम्भादुदकमादाय ॥ ॐ आपो हिष्ठा ० ॥ इति
 मंत्रेणाभिषिञ्चेत् ॥ ३ ॥ पुनः—ॐ षेऽअप्स्वन्तरग्रयः ॥ इत्यनेन चतुर्थो-
 दकुम्भादुदकमादाय ॥ ॐ यो वंश्चिचर्तमो ० ॥ इति मंत्रेणाभिषिञ्चेत् ॥ ४ ॥
 पुनः—ॐ षेऽअप्स्वन्तरग्रयः ० ॥ इत्यनेन पंचमोदकुम्भादुदकमादाय ॥
 ॐ तस्माऽअरङ्गमा ० ॥ इति मंत्रेणाभिषिञ्चेत् ॥ ५ ॥ पुनः—ॐ षेऽअप्स्वन्तर-
 ग्रयः ० ॥ इत्यनेन मंत्रेण षष्ठसप्तमाष्टमोदकुम्भेभ्यः उदकमादाय तूष्णीं
 वारत्रयाभिषिञ्चेत् स्नानकर्ताऽऽत्मानम् ॥ ८ ॥ तत उदुत्तममिति शिरो-
 मार्गेण मेखलान्मुमुच्य ॥ (उदुत्तममिति शुनःशेष ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः
 वरुणो देवता मेखलोन्मोचने विनियोगः) ॥ ॐ उदुत्तमं वरुणपाशं-
 मस्मदवाधमं विमद्ध्यम ॥ अथावयमदिच्यच्छतेतवानाग-
 सोऽदितये स्याम ॥ १ ॥ तूष्णीं दंडं निधाय अजिनं च तूष्णीं
 निधाय स्नानकर्ता आदित्यमुपतिष्ठते ऊर्ध्वबाहू कृत्वा ॥ ॐ उद्यन्भ्रा-
 जभृष्णुरिन्द्रोमरुद्भिरस्यात्पातर्यावभिरस्थादशसन्निरसिदशसन्निमाकुर्वा-
 विदन्मागमयोद्यन्भ्राजभृष्णुरिन्द्रोमरुद्भिरस्यादिवायावभिरस्थाच्छतस-

निरसिशतसर्निमाकुर्वाविदन्मागमयोद्यन्भ्राजभृष्णुरिन्द्रोमरुद्भिरस्थात्सा
 यंयावभिरस्थात्सहस्रसन्निरसिसहस्रसर्निमाकुर्वाविदन्मागमयेति ॥ तत
 स्तृष्णीं दधि तिलान्वा प्राश्य ॥ आचम्य जटाछोमनखान्संहृत्य ॥
 औदुम्बरेण काष्ठेन दन्तान् धावयेत् ॥ (अन्नाग्रेति मन्त्रस्य अथर्वण
 ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः सोमो देवता दन्तधावने विनियोगः) ॥
 ॐ अन्नाद्यायव्यूहध्वः सोमो राजायमागमत् ॥ समेमुखं प्रमाक्ष्यते यशसा
 च भगेन च ॥ इति ॥ तत उदकेन मुखशोधनम् ॥ ततः पुनः उष्णो-
 दकेन स्नानम् ॥ गन्धेन अनुलेपनं भाले ॥ चन्दनाद्यनुलेपनं हस्ते
 गृहीत्वा ॥ नासिकयोर्मुखे चोपगृहीयात् ॥ (प्राणापानौ मेति मन्त्रस्य
 प्रजापतिर्ऋषिः यजुश्छन्दः प्राणापानौ देवते चन्दनोपग्रहणे विनि-
 योगः) ॥ ॐ प्राणापानौ मे तर्पय ॥ ॐ चक्षुर्मै तर्पय ॥ ॐ
 श्रोत्रम्मे तर्पय ॥ ततः पाण्योरवनेजनं कृत्वा तदुदकमादाय ॥ अपसव्यं
 कृत्वा ॥ दक्षिणाभिमुखो भूत्वा तदुदकं दक्षिणस्यां दिशि निनयेत्
 यथा—(ॐ पितरः शुन्धध्वमिति प्रजापतिर्ऋषिः यजुश्छन्दः
 अश्वीन्द्रासरस्वतीदेवताः पाण्यावनेजनस्य दक्षिणस्यां दिशि निषेके
 विनियोगः) ॥ ॐ पितरः शुन्धध्वमिति पितरः शुन्धध्वम् ॥ सव्यम् ॥
 उदकस्पर्शः ॥ ततश्चन्दनादिना आत्मानमनुलिप्य जपेत् ॥ (सुचक्षा
 इति मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिः यजुश्छन्दः आशीर्देवता जपे विनियोगः) ॥
 ॐ सुचक्षा अहमक्षीभ्यांभूयासः सुवर्चामुखेन ॥ सुश्रुत्कर्णभ्यां भूया-
 सम् ॥ ततः अहतं वासो धौतं वा “परिधास्यै” इति मन्त्रेण परिधायात् ॥
 (परिधास्य इति मन्त्रस्य आळम्बायन ऋषिः पंक्तिश्छन्दः वासौ
 देवता वस्त्रपरिधाने विनियोगः ॥) ॐ परिधास्यैयशोधास्यै
 दीर्घायुत्वाजरदष्टिरस्मि ॥ शतं च जीवामिशरदः पुरुचीरायस्पोषमभि-

संव्ययिष्ये ॥ इति वासः परिधाय ॥ आचमनं कृत्वा ॥ ततः
 पूर्ववत् यज्ञोपवीतधारणं कुर्यात् । यथा-(यज्ञोपवीतमिति मन्त्रस्य
 प्रजापतिर्ऋषिः यजुश्छन्दः लिङ्गोक्ता देवता यज्ञोपवीतधारणे विनि-
 योगः ॥) ॐ यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् । आयुष्य-
 मयं प्रतिमुञ्च शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः ॥ यज्ञोपवीतमसि यज्ञस्य त्वा-
 यज्ञोपवीतेनोपनमामि ॥ इति यज्ञोपवीतधारणम् ॥ आचम्य । अथोत्त-
 रीयधारणम् ॥ (यशसामेति मन्त्रस्य अवर्धण ऋषिः पङ्क्तिश्छन्दः
 लिङ्गोक्ता देवता उत्तरीयवस्त्रधारणे विनियोगः ॥) ॐ यशसामाद्यावा-
 पृथिवी यशसेन्द्रावृहस्पती ॥ यशोभगश्चमाविन्दद्यशोमाप्रतिपद्यताम् ॥
 इत्यनेन उत्तरीयं धारयेत् । यदि एकं चेद्वासो भवति तदा
 तस्यैव परिधानं कृत्वा तस्यैव वासस उत्तरार्द्धमुत्तरीयं कुर्यात् ॥ ततो
 “वाऽआहरज्जमदग्निरिति सुमनोमालाग्रहणम् ॥ (वाऽआहरज्जमदग्नि-
 रिति मन्त्रस्य भरद्वाज ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः सुमनसो देवताः पुष्पमा-
 लापरिग्रहणे विनियोगः) ॥ ॐ वाऽआहरज्जमदग्निः श्रद्धायै कामाये-
 न्द्रियाय ॥ ताऽअहंगृह्णामि यशसा च भगेन च ॥ (इत्यनेन पुष्पमाला-
 ग्रहणम्) ॥ ततस्तां पुष्पमालां “यद्यशोप्सरसमिति” शिरसि बध्नीयात् ॥
 (यद्यशोप्सरसेति मन्त्रस्य भरद्वाज ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः सुमनसो
 देवताः पुष्पमालाबन्धने विनियोगः ॥) ॐ यद्यशोप्सरसामिन्द्रश्चकारविपु-
 लंपृथु ॥ तेन संग्रथिताः सुमनसऽआबध्नामि यशो मयि ॥ तत “युवा-
 सुवासा” इति संग्रथिताः शिरो वेष्टयेत् ॥ (युवासुवासा इति मन्त्रस्य
 विश्वामित्र ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः सूर्यो देवता उष्णीषेण शिरोवेष्टने विनि-
 योगः) ॐ युवासुवासाः परिवीतऽआगात्सऽउश्रेयान् भवति जायमानः ॥

तन्धीरासःकवयऽउन्नयन्तिस्वाध्यामनसादेवयन्तः ॥ तत दक्षिणकर्णे
 अलङ्करणमिति सुवर्णकुण्डलधारणं करोति ॥ (अलङ्करणमिति
 मन्त्रस्य भारद्वाज ऋषिः उष्णिक्छन्दः अलङ्करणदेवता अलङ्करणधा-
 रणे विनियोगः) ॐ अलङ्करणमसिभूयोलङ्करणम्भूयात् ॥ पुनर्वा-
 मकर्णे च ॥ ततो वृत्रस्येत्यक्षिणी अञ्जेत् (प्रथमं दक्षिणं ततो
 वाममनेनैव मन्त्रेण) (वृत्रस्येति मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिः गायत्री
 छन्दः अञ्जनो देवता चक्षुरञ्जने विनियोगः) ॐ वृत्रस्यासिकृनीन-
 कश्चक्षुर्द्वाऽअसिचक्षुर्भेदेहि ॥ ३ ॥ ततो “रोचिष्णुरसीति” आदर्शे आत्मानं
 दर्शयेत् ॥ (रोचिष्णुरिति मन्त्रस्य सूर्य ऋषिः यजुश्छन्दः आशीर्दे-
 वता आदर्शे आत्मदर्शने विनियोगः) ॥ ॐ रोचिष्णुरसि ॥ (ततः छत्रं
 प्रतिगृह्णाति बृहस्पतेरिति ॥) (बृहस्पते ० इति मन्त्रस्य गौतम ऋषिः निचृद्-
 गायत्री छन्दः छत्रं देवता छत्रग्रहणे विनियोगः ॥) ॐ बृहस्पतेश्छदिर-
 सिपाप्मनोमामन्तर्धेहि तेजसोयशसोमामन्तर्धेहि ॥ इत्यनेन छत्रग्रह-
 णम् ॥ (प्रतिष्ठेस्थ इत्युपानहौ प्रमुञ्चते पादयोर्युगपत् ॥) (प्रतिष्ठेति
 मन्त्रस्य विश्वामित्र ऋषिः यजुश्छन्दः लिङ्गोक्ता देवता उपानहपरिधाने
 विनियोगः ॥) ॐ प्रतिष्ठेस्थो विश्वतोमापातम् ॥ (ततो विश्वाभ्य
 इति दण्डदानम् ॥) (विश्वाभ्य इति मन्त्रस्य याज्ञवल्क्य ऋषिः त्रिष्टुप्
 छन्दः दण्डो देवता दण्डग्रहणे विनियोगः) ॥ ॐ विश्वाभ्यो
 मानाष्ठाभ्यस्परिपाहिसर्वतः ॥ (इति मन्त्रेण वैणवदंडमादत्ते ॥
 दन्तप्रक्षालनादीनि नित्यमपि वासश्छत्रोपानहश्चापूर्वाणि) चेन्मन्त्रः ॥)
 तत आचार्यः स्नातकस्य नियमाञ्छ्रावयेत् ॥ यथा-शूद्रादिस्पर्शनं न
 कर्तव्यम् ॥ नृत्यगीतवादित्राणि न कुर्यान्न च गच्छेत् ॥ क्षेमे

सति रात्रौ ग्रामान्तरं न गच्छेत् अक्षमे तु कामं गच्छेत् ॥ क्षेमे सति
 न धावेत् ॥ कूपमध्ये अवलोकनं न कर्तव्यम् ॥ वृक्षारोहणं न
 कर्तव्यम् ॥ फलव्रोटनं न कर्तव्यम् ॥ संध्यासमये गमनं न
 कर्तव्यम् ॥ नग्नस्नानं न कर्तव्यम् ॥ पर्वतगतादिर्लङ्घनं न कर्तव्यम् ॥
 लज्जाकरं दुःखकरममङ्गलभाषणं न कर्तव्यम् ॥ संध्यासमये उपरक्त-
 सूर्याविवलोकनं न कर्तव्यम् ॥ सवर्णं विना सिद्धभिक्षाचर्या न
 कर्तव्या ॥ जलमध्ये स्वमुखं न पश्येत् ॥ अनुत्पन्नलोम्नीं स्त्रीं
 पुरुषाकृतिं स्त्रीं नपुंसकं च एतान्नोपहसेत् ॥ अभिगमनं च न
 कारयेत् ॥ गर्भिणीं विजन्या इति ब्रूयात् ॥ सकुलमिति नकुलं
 ब्रूयात् ॥ कपालं भगालमिति ब्रूयात् ॥ इन्द्रधनुः मणिधनुरिति
 ब्रूयात् ॥ परस्य गां वत्सं पाययन्तीं परस्मै स्वामिने वा न
 कथयेत् ॥ सस्यवत्यां भूमौ केवलायां तृणैरनन्तर्हितायां मूत्रपुरीषोत्सर्गं
 न कुर्यात् ॥ धावमानः सन् उत्तिष्ठन् सन् मूत्रपुरीषोत्सर्गं न कुर्यात् ॥
 स्वयं प्रशीर्णेनायज्ञियकाष्ठेन गुदं प्रमृजीत ॥ तृणाद्यन्तरभूमौ शिरः
 प्रावरणैरावेष्ट्य यज्ञोपवीतं निवीतं कृत्वा आलंबितं कर्णं कृत्वा
 दिवोदङ्मुखो रात्रौ दक्षिणमुख उपविश्य मौनी भूत्वा पुरीषोत्सर्गं
 कुर्यात् ॥ नील्यादिरंजितवस्त्रं न परिदधीत ॥ तिस्रो रात्रीर्व्रतं
 चरेत् ॥ अमांसाशी भवेत् ॥ मृन्मयेन पात्रेण उदकादिकं न पिबेत् ॥
 स्त्रीशूद्रशवकाकशुनां चादर्शनमसंभाषा च तैः ॥ शवशूद्रमृतकान्नानि
 नाद्यात् ॥ मूत्रपुरीषे घ्रीवनं चातपे न कुर्यात् ॥ सूर्यास्वमात्मानं
 छत्रादिना अन्तर्हितं न कुर्यात् ॥ तप्तेन जलेन शौचाचमनादिकाः
 क्रिया न कर्वात ॥ रात्रौ दीपं प्रज्वालय भोजनं कुर्वीत ॥ सत्यवा-
 क्योच्चारणमव कुर्यात् ॥ इत्यादयो यमानियमाः कर्तव्याः ॥ ततः

कृतस्य समावर्तनाख्यस्य कर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं यथासंख्याकान्
ब्राह्मणान् वडुकान् कुमारिकाः सुवासिनीश्च यथाकाले यथासंपन्नेनाच्चे-
नाहं भोजयिष्ये तेन श्रीकर्माङ्गदेवता प्रीयतां नमम ॥ कृतस्य
समावर्तनाख्यस्य कर्मणः सांगतासिद्धयर्थं नानागोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो
यथोत्साहं श्रूयसीं दाक्षिणां दातुमहमुत्सृजे तेन श्रीकर्माङ्गदेवता
प्रीयतां नमम ॥ तत आचार्यादीन् गंधवस्त्रादिना संपूष्य तेभ्यश्च दाक्षिणां
दत्वा तेषामाशिषो गृहीयात् ॥ आशीर्वादः ॥ ॐ शतज्जीवशरदो-
वर्धमानः शतहेमन्ताच्छतस्रुवसन्तान् ॥ शतमिन्द्राग्निसविता बृहस्पतिः
शतायुषा हविषेम पुनर्दुः ॥ १ ॥ ॐ शतज्जीवशरदो वर्धमानः इत्यपि नि-
र्गमो भवति शतमिति शतं दीर्घमायुर्मरुते मां वर्धयन्ति ॥ शतमेव शत-
मात्मानं भवति ॥ शतमिति शतं दीर्घमायुः ॥ शतमिच्छुशरदोऽअन्ति देवाश्च-
त्रानश्चक्राज्जरसन्तनूनाम् ॥ पुत्रासोषत्रपितरो भवन्ति मानो मद्ध्यारीरिप-
तायुर्गन्तोदः ॥ २ ॥ ॐ द्विश्चानि देवसवितर्हुरितानि परासुव ॥ यद्दृ-
ष्टन्तस्त्राऽआसुव ॥ ३ ॥ इत्याशिषो गृहीत्वा देवताशिविसर्जनं मातृणां
विसर्जनं च कृत्वा कर्मेश्वरार्पणं कुर्यात् ॥

॥ इति समावर्तनसंस्कारप्रयोगः ॥ १५ ॥

॥ १३५ ॥ अथ वाग्दानप्रयोगः ॥

ज्योतिर्विदादिष्टे विद्याह्नक्षत्रादियुते शुभे काले प्रशस्तवैपैर्युग्मब्रा-
ह्मणैः पुरंध्रीभिर्ज्ञातिवाघवैश्च सह वरपिता गंधाक्षतपुष्पयुग्मवस्त्रभूष-
णतांबूलादि गृहीत्वा तूर्यमंगलवाद्यादिभिर्युतः कन्यागृहमागत्य शुभ-
वस्त्रपीठासने प्रत्यङ्मुख उपविशेत् ॥ तद्वदासने कन्यापिता प्राङ्मुख
उपविश्य स्वदाक्षिणतः प्राङ्मुखीं कन्यामुपवेश्य स्वपुरतः गणपतिं

कलशं च संस्थाप्य श्रीगणपत्यादिस्मरणपूर्वकं देशकालसंकीर्तनं
 करिष्यमाणकन्याविवाहांगभूतं वाग्दानमहं करिष्ये इति संकल्पं कुर्यात्॥
 वरपिताऽपि करिष्यमाणपुत्रविवाहांगभूतं कन्यानिरीक्षणं पूजनं च
 करिष्ये इति संकल्पयेत्॥ तदंगविहितं गणपतिपूजनं वरुणपूजनं च करिष्ये
 इति उभौ कुर्याताम्॥ ततो वरपिता अमुकगोत्रोत्पन्नाय अमुकप्रवरान्विताय
 अमुकशर्मणे वराय अमुकगोत्रोत्पन्नाममुकप्रवरान्विताममुकनाम्नीं कन्यां
 भार्यात्वेन वृणीमहे । इति कन्यापितरं प्रति ब्रूयात् ॥ ततो दाता
 भार्यासुहृद्वध्वनुमतिं गृहीत्वा यथोक्तमनुवाद्य वा वृणीध्वमिति वदेत् ॥
 ततो वरपिता कन्यानिरीक्षणपूर्वकं कुंकुमाक्षतपुष्पयुग्मवस्त्रभूषणतांबू-
 लादिभिः कन्यां स्थाने पूजयेत्संप्रदायागतमंत्रैः ॥ ततो दाता प्रत्य-
 द्मुखोपविष्टवरपितरं गंधतांबूलादिभिः पूजयेत् ॥ स च वरपिता दातारं
 पूजयेत् ॥ ततो दाता हरिद्राखंडयुतानि पंच वा सप्त पूगीफलानि गृहीत्वा
 पठेत् ॥ अव्यंगेऽपतितेऽङ्गीत्रे दशदोषविवर्जिते ॥ इमां कन्यां
 प्रदास्यामि देवाग्निद्विजसन्निधौ ॥ १ ॥ अमुकसगोत्रोत्पन्नाय अमुकप्र-
 वरान्विताय अमुकशर्मणः प्रपौत्राय अमुकशर्मणः पौत्राय अमुक-
 शर्मणः पुत्राय अमुकशर्मणे वराय ॥ अमुकगोत्रोत्पन्नाम् अमुकप्रवरा-
 न्विताम् अमुकशर्मणः प्रपौत्रीम् अमुकशर्मणः पौत्रीम् अमुकशर्मणः पुत्री-
 स् अमुकनाम्नीमिमां कन्यां ज्योतिर्विंदादिष्टे मुहूर्ते दास्ये इति वाचा
 संप्रददे ॥ यदावघ्नान्ति मंत्रेण हरिद्राखंडपूगीफलानि वरपितृवस्त्रप्रान्ते

१ गणपतिपूजनं कन्यापितुरेवोक्तं रत्नगदाधराभ्यां प्रयोगदर्पणे धर्मसिद्धौ च
 उभयोरप्युक्तम् । आचारात्पुण्याहवाचनमपि केचित् कुर्वन्ति ॥ २ गदाधरेण गोत्राद्युच्चारं विनैव
 कन्यावरणमुक्तम् । ३ गोत्रोच्चारपूर्वकं वृणीध्वमित्यंतं पुनर्वारद्वयं कार्यमिति प्रयोगरत्नादयः ।
 उक्तस्य पुनर्भाषणमनुवादः । कन्यापूजनं वाचा दत्तेति स्वीकारांते गदाधरेणोक्तम् ।

बद्धा ग्रन्थि चंदनेनार्चयित्वा पठेत् ॥ वाचा दत्ता मया कन्या पुत्रार्थे
स्वीकृता त्वया ॥ कन्यावलोकनविधौ निश्चितस्त्वं सुखी भव ॥ १ ॥ ततो
वरापिता पूर्ववत् हरिद्राखंडयुतपूगीफलानि गृहीत्वा अमुकगोत्रोत्पन्नाम्
अमुकप्रवरान्विताम् अमुकशर्मणः प्रपौत्रीम् अमुकशर्मणः प्रपौत्रीम् अमुकश-
र्मणः पुत्रीम् अमुकनाम्नीमिमां कन्याम् अमुकसगोत्रोत्पन्नाय अमुकप्रव-
रान्विताय अमुकशर्मणः प्रपौत्राय अमुकशर्मणः पौत्राय अमुकशर्मणः
पुत्राय अमुकशर्मणे वराय दातारो भवन्तो निश्चिता भवंत्विति दातृवस्त्र-
प्रति पूर्ववन्मंत्रेण बद्धा ग्रन्थि चंदनेनार्चयित्वा पठेत् ॥ वाचा दत्ता त्वया
कन्या पुत्रार्थे स्वीकृता मया ॥ वरावलोकनविधौ निश्चिन्तस्त्वं सुखी
भव ॥ १ ॥ ततो दाता पात्रस्थसिततंडुलपुंजोपरि शचीमावाह्य कन्याहस्तेन
संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ देवेंद्राणि नमस्तुभ्यं देवेंद्रप्रियभामिनि ॥ विवाहं
भाग्यमारोग्यं पुत्रलाभं च देहि मे ॥ १ ॥ पुरंध्रीगिर्नाराजनादि
मांगलिकं कार्यम् ॥ विप्रान् गंधतांबूलदक्षिणादिभिः संपूज्य
तेषामाशिषो गृहीत्वा गणपत्यादि विसर्जयेत् ॥ इति वाग्दानविधिः ॥

॥ १३६ ॥ अथ विवाहसंस्कारप्रयोगः ॥ १६ ॥

तत्र तावत्कन्यापिता अर्हणवेलायां मंडपे उदङ्मुख उपविश्य
स्वदक्षिणतः पत्नीं चोपविश्य मंडपं समागताय वरायोपवेशनार्थं
शुद्धमासनं दत्वा तत्र पाङ्मुखं वरमूर्ध्वजानुं तिष्ठतं मधुपर्केणार्चयेत् ॥

॥ १३७ ॥ अथ मधुपर्कप्रयोगः ॥

आचम्य प्राणानायम्य ॥ सुमुखश्चेत्यादि पठित्वा ॥ कन्यापिता
हस्ते जलमादाय ॥ अद्येत्यादि० शुभपुण्यतिथौ कन्यार्थिनं मंडपम्

आगतं वरं मधुपर्केणार्चयिष्ये ॥ तदङ्गत्वेन दिग्दर्शनं कलशाराधनं
गणपतिपूजनं च करिष्ये ॥ तानि कृत्वा ॥ ॐ षडर्घ्या भवंत्याचार्य
भस्त्विवैवाहो राजा प्रिय स्नातक इति प्रतिसंवत्सरानर्हयेयुक्ष्यमाणा-
स्तृत्विजः। आसनमाहार्याह साधुभवानास्तामर्चयिष्यामो भवन्तम् ॥ अहं
साधु भवामि मां अर्चयेति वरः ॥ अहं अर्चयिष्यामीति कन्या पिता
ब्रूयात् । ततः कन्यापिता पंचविंशतिकुशात्मकं विष्टरं गृहीत्वा ॥ अन्येन
केनचित् ॥ “ॐ विष्टरो विष्टरो विष्टरः प्रतिगृह्यताम्” इत्युक्ते ॥ “प्रतिगृह्णा-
मी” ति वरो ब्रूयात् ॥ ततो यजमानो विष्टरं वरहस्ते दद्यात् ॥ वरो
विष्टरं गृहीत्वा “ॐ वर्धोऽस्मिसमानानामुद्यतामिवसूख्यः ॥ इमन्तमभिति-
ष्ठाभियोमाकश्चाभिदासति” ॥ (इत्येनमभ्युपविशति) ॥ विष्टरम् आसने
निधाय तस्योपरि उपविशति ॥ ततः कन्यापिता पाद्यपात्रं गृहीत्वा ॥
अन्येन “पादार्थमुदकं पादार्थमुदकं पादार्थमुदकं प्रतिगृह्यताम्” इत्युक्ते ॥
वरः “प्रतिगृह्णामि” इति वदेत् (हस्ते पाद्यपात्रमादाय) (सव्यं पादं प्रक्षाल्य
दक्षिणं प्रक्षालयति ॥ ब्राह्मणश्चेद्दक्षिणं प्रथमम्) “ॐ विराजोदोहोसिवि-
राजोदोहमशीय मयिपाद्यायैविराजोदोहः । ” इत्युक्त्वा वरेण स्वयमेव
पादप्रक्षालनं कर्तव्यम् ॥ ततः कन्यापिता पंचविंशतिकुशात्मकं विष्टरं
गृहीत्वा ॥ अन्येन (द्वितीयः) “विष्टरो विष्टरो विष्टरः प्रतिगृह्यताम्” इत्युक्ते
प्रतिगृह्णामीति वरेणोक्ते पूर्ववत् द्वितीयविष्टरं वरहस्ते दद्यात् ॥ ततो
वरः “ॐ वर्धोऽस्मिसमानानामुद्यतामिवसूख्यः । इमन्तमभितिष्ठाभियोमा-
कश्चाभिदासति” (इत्येनमभ्युपविशति ॥) इति द्वितीयविष्टरं भूमौ निधाय
तस्योपरि पादौ करोति ॥ ततः कन्यापिता अर्घ्यपात्रं गंधपुष्पाक्षतफ-
लोदकसहितं गृहीत्वा ॥ अन्येन “ अर्घो अर्घो अर्घः प्रतिगृह्यताम् ॥ ”

इत्युक्ते “प्रतिगृह्णामी”ति वरेणोक्ते वरहस्ते अर्घ्यं दद्यात् ॥ ततो वरः
 “ॐ आपस्थयुष्माभिः सर्वान्कामानवाप्नुयानि” (इति शिरसार्धवन्दनं
 कृत्वा निनयन्निभिमंत्रयते ॥) “ॐ समुद्रं ब्रह्महिणोमिस्वायोनिमभिगच्छत ॥
 अरिष्टाऽऽस्माकं वीरामापरासेचिमत्पयः ॥” (प्राग्वाजदग्वा क्षिपेत्) ॥
 ततः कन्यापिता आचमनीयपात्रं गृहीत्वा ॥ अन्येन “आचमनी-
 यमुदकमाचमनीयमुदकमाचमनीयमुदकम् प्रतिगृह्यताम्” इत्युक्ते
 “प्रतिगृह्णामी”ति वरेणोक्ते च वरहस्ते आचमनीयपात्रं दद्यात् ॥
 ततो वरः तस्मात् ॐ “आयागन्यशसाक्षः सृजधर्चसा ॥ तं मा कुरु-
 मिधं प्रजानामपि पतिं पशूनामरिष्टिं तनूनाम्” (इति मन्त्रेण सकृदा-
 चमनं कुर्यात् ॥ द्विस्तूष्णीम्) ततः कन्यापिता कांस्यपात्रे दधिमधुघृ-
 तम् एकीकृत्य ॥ अन्येन “ॐ मधुपर्को मधुपर्को मधुपर्कः प्रतिगृह्यताम् ॥”
 इत्युक्ते (मिश्रस्यत्वेति मधुपर्कं प्रतीक्षते) वरः कन्यापितुर्हस्त-
 स्थितं मधुपर्कम् ईक्षते ॥ “ॐ मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रतीक्षे ॥” (ततो देव-
 स्येति प्रतिगृह्णाति वरः ॥) “ॐ देवस्य च्वासवितुः प्रसवेत्तेश्विनोर्वाहु-
 ब्यां पुष्णो हस्ताब्ध्याम् ॥ प्रतिगृह्णामग्नेष्टास्येन प्राश्नामि ॥” इति मन्त्रेण
 वरो मधुपर्कपात्रं गृहीत्वा सव्ये पाणौ कृत्वा ॥ दक्षिणस्यानामिकया त्रिः
 प्रयौति ॥ (मधुपर्कं त्रिः प्रदक्षिणमालोडयति ॥) “ॐ नमः श्यावाश्यायाञ्च-
 शनेषत्तऽआविर्दंतत्ते निष्कृन्तामि ॥” (अनामिकां गुष्ठेन च त्रिर्निरुक्षयति ॥)
 ततः (तस्य त्रिः प्राश्नाति ॥ प्रतिप्राश्ननं मंत्रावृत्तिः) “ॐ यन्मधु-
 नोमधव्यं परमद्रूपमन्नाद्यम् ॥ तेनाहं मधुनोमधव्येन परमेण रूपेणाब्नाद्ये-
 न परमोमधव्योन्नादोसानिति ॥” इति मन्त्रेण त्रिः प्राश्नीयात् ॥ (मधुमती-
 भिर्वाप्रत्यृचं पुत्रायां ते वासिने वोत्तरतः आसीना योच्छिष्टं दद्यात् ॥ सर्व-
 वा प्राश्नीयात् प्राग्वासंचरे निनयेत्) आचमनं कुर्यात् ॥ ततो यज-

मानो वरवाभहस्ते जलं दद्यात् ॥ वरः अङ्गन्यासं कुर्यात् ॥ (प्राणान्
 संपृच्छति ॥ मुखं कराग्रेण) ॐ वाङ्मऽआस्येस्तु ॥ (तर्जन्यंगुष्ठा-
 भ्याम्) ॐ नसोर्मे प्राणोस्तु ॥ (अनामिकागुष्ठाभ्याम्) ॐ अक्षणोर्मे-
 चक्षुरस्तु ॥ (मध्यमांगुष्ठाभ्याम्) ॐ कर्णयोर्मे श्रोतमस्तु ॥ (कराग्रेण)
 ॐ बाह्वोर्मे बलमस्तु (युगपद्धस्तेन) ॥ ॐ ऊर्वोर्मे ओजोस्तु ॥
 (शिरःप्रभृतिपादांतानि सर्वाङ्गानि उभाभ्यां हस्ताभ्याम्) ॐ अरिष्टानि
 मेङ्गानितनूस्तन्वामेसहसन्तु इति ॥ (आचान्तोदकायसासमादाय-
 गौरीतित्रिःप्राहप्रत्याह ॥) ततोऽन्येन “गौगौगौः” इत्युक्ते यजमानेन
 गोरुत्सर्जनद्रव्ये स्थापिते वरः । “ॐ माता रुद्राणां दुहिता वसूना-
 स्वसादित्यानामभृतस्यनाभिः ॥ मनुवोचंचिकितुपेजनायमागामनागाम-
 दितिर्वधिर्ह्यममचामुष्य च पाप्मानं हनोमि इति (यद्यालभेत) । ” (अथय-
 द्युसिमृक्षेन्मम चागुक्शर्मणो यजमानस्य उभयोः पाप्माहतः ॥) इति-
 षपांशु ॥ ततः उच्चैः ॥ “ ॐ उत्सृजत तृणान्यत्तु ” इति ब्रूयात् (नत्वेवा-
 मांसोऽस्योऽस्यादधियज्ञमधिविवाहंकुरुतेत्येवब्रूयाद्यद्यप्यसकृत्संबत्स-
 रस्य सोमेनयजेतकृताध्याऽएवैनंयाजयेयुर्नाकृताध्या इति श्रुतेः ॥) अत्र-
 शिष्टाचारप्राप्ताः केचन पदार्था लिख्यन्ते ॥ (गंधाद्यलंकारान्तेषु वरस्येव
 मंत्रपाठः ॥) ॐ सुचक्षाऽअहमक्षीभ्यांभूयासऽसुवर्चामुखेन ॥ सुश्रुत्कर्णा-
 ब्याम्भूयासम् । इति मंत्रेण वरस्य ललाटे यजमानो गंधं कुर्यात् । ॐ
 अनाधृष्टापुरस्तादुग्मेराधिपस्यऽआयुर्मेदाहं । पुत्रवती दक्षिणतऽइन्द्रस्या-
 धिपस्ये प्रजाम्मेदाहं ॥ सुषदापश्चाद्देवस्यसवितुराधिपस्ये चक्षुर्मेदाहं ।

१ अथ गवालंभनम्-यद्यपि सूत्रकारेण गवालंभो नियमेन उक्तस्तथापि मधुपर्के
 यशोवर्धन इति स्मृत्यंतरबलात्त्याज्य एव ॥ अतः कलियुगे निषेधः ॥ तत्स्थाने तन्निष्कय-
 द्रव्योत्सर्गः ॥

आ श्रुतिरुत्तरतोधातुराधिपन्त्येरायस्पोषंमेदाहं ॥ विधृतिरुपरिष्ठाद्-
बृहस्पतेराधिपन्त्यऽभोजोमेदुः ॥ विवश्वाब्धयोमानाष्ट्राब्ध्यस्पाहिमनोर-
श्वांसि ॥ १३॥ इति वरस्य ललाटे अक्षतान् दद्यात् ॥ ॐ यज्ञोपवीतं परमं
पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् ॥ आयुष्यमग्न्यं प्रतिमुञ्च शुभ्रं यज्ञोपवीतं
धलमस्तु तेजः ॥ इति मंत्रेण वराय यज्ञोपवीतदानम् ॥ ॐ परिधास्यै-
यशोधास्यै दीर्घायुत्वाय जरदष्टिरस्मि ॥ शतं च जीवामि शरदः पुरुचीराय-
स्पोषमभिसंव्ययिष्ये इति ॥ मंत्रेण वराय वस्त्रं दद्यात् ॥ यजमानो
हस्ते जलमादाय अनेन मधुपर्कार्चनेन लक्ष्मीनारायणौ प्रीयेताम् ॥
॥ इति मधुपर्कप्रयोगः ॥

अथ विवाहसंस्कारप्रयोगः ॥ ततो वरो विवाहवेद्यां गत्वा
शुभासने उपविश्य आचम्य प्राणानायम्य ॥ अद्ये० तितौ धर्मार्थ-
कामप्रजासिद्ध्यर्थं दारपरिग्रहणं करिष्ये । इति संकल्प्य ॥ तत्र पंचभू-
संस्कारपूर्वकं योजकनामाग्निप्रतिष्ठापनं करिष्ये ॥ इति पुनः संकल्प्य
योजकनामाग्निं स्थापयेत् ॥ ततः कन्यामानयेत् । अन्तरूपटं कुर्यात् ॥
अत्रावसरे मंगलघोषं कारयेत् ॥ ब्राह्मणाश्च मंगलाष्टकं पठेयुः ॥
विंशोपका उच्चारणीयाः ॥

॥ अथ मङ्गलाष्टकम् ॥

श्रीमत्पङ्कजविष्टरो हरिहरौ वायुमहेन्द्रोऽनल-
श्चन्द्रो भास्करवित्तपालवरुणप्रेताधिपादिग्रहाः ॥

१ अत्रावसरे अग्निस्थापनं कृतं चेत् पश्चान्न कर्तव्यम् । संप्रति कन्यादानानन्तरमग्नि-
प्रतिष्ठापनं कुर्वन्ति तत्र यथाचारं कर्तव्यम् ॥

२ कन्यादाता सावधान । कन्याप्रतिप्राही सावधान । प्रतिश्लोके ६०, ५०, ४०, ३०, २०, १०, ५, अक्षर० पूर्णनोसमय ए प्रमाणे पुरोहिते बोल्युं ॥

प्रधुम्नो नलकूवरौ सुरगुरुश्चितामणिः कौस्तुभः
 स्वामी शक्तिधरश्च लाङ्गलधरः कुर्यात्सदा मंगलम् ॥ १ ॥
 गौरी श्रीरदितिर्दितिश्च सुभगा कण्डूः सुपर्णा शिवा
 सावित्री च सरस्वती च सुरभिः सत्यव्रताऽरुन्धती ॥
 स्वाहा जांबुवती च रुक्मभगिनी दुःस्वप्नविध्वंसिनी
 बेला चांबुनिधेः सुमीनमकरा कुर्यात् सदा मंगलम् ॥ २ ॥
 नेत्राणि त्रितयं महत्पशुपतेरग्रेस्तु पादत्रयं
 तद्वद्विष्णुपदत्रयं त्रिभुवने ख्यातं च रामत्रयम् ॥
 गङ्गौघस्य गतित्रयं सुविमलं तद्वद्वीणां त्रयं
 संध्यायास्त्रितयं द्विजैरभिमतं कुर्यात् सदा मंगलम् ॥ ३ ॥
 गंगा गोपतिगोपतिर्गणपतिर्गोविन्दगोवर्धनौ
 गीतागोमयगोरजो गिरिसुता गंगाधरो गौतमः ॥
 गायत्री गरुडो गदाधरगयागंभीरगोदावरी
 गांधर्वगृहगोपगोकुलधरः कुर्यात् सदा मंगलम् ॥ ४ ॥
 अश्वत्थो वटवृक्षचन्दनतरुर्मदारकल्पद्रुमो
 जांबुनिंबकदंबकाश्रसरला वृक्षाश्च ये क्षीरिणः ॥
 सर्वैस्तैः फलपुष्पपल्लववरैर्युक्तैः सदा मंडितं
 रम्यं चैत्ररथं सनंदनवनं कुर्यात् सदा मंगलम् ॥ ५ ॥
 वाल्मीकः सनकः सनंदनमुनिर्व्यासो वसिष्ठो भृगु-
 र्जाबालिर्जमदग्निर्जह्नुजनको गर्गो गिरा गौतमः ।
 मांधाता ऋतुपर्णवेनसगरा धन्यो दिलिपो नलः
 पुण्यो धर्मसुतो ययातिनहुषौ कुर्यात् सदा मंगलम् ॥ ६ ॥

गंगा सिंधुसरस्वती च यमुना गोदावरी नर्मदा
कावेरी सरयुर्महेन्द्रतनया चर्मण्वती वेदिका ॥
क्षिप्रा वेत्रवती महासुरनदी ख्याता गया गंडकी
पुण्याः पुण्यजलैः समुद्रसहिताः कुर्यात् सदा मंगलम् ॥ ७ ॥
लक्ष्मीः कौस्तुभपारिजातकसुरा धन्वन्तरिश्चंद्रमा
गावः कामदुघा सुरेश्वरगजो रंभादिदेवाङ्गनाः ॥
अश्वः सप्तमुखः सुधा हरिधनुः शंखो विपं चांबुधे
रत्नानीति चतुर्दश प्रतिदिनं कुर्वन्तु वै मङ्गलम् ॥ ८ ॥

एवं मङ्गलाष्टकं पठित्वा ततो अन्तर्पटं निस्सार्य (मंगलस्मृतिपाठाव-
सरे बध्वा पुष्पग्रथितवरमालां वरस्य कण्ठे धारयित्वा ।) ॐ मनोजूति०
सुप्रतिष्ठितमस्तु दम्पत्योरविच्छिन्ना श्रीतिरस्तिवत्युत्तवा अक्षतान् दंपत्योः
शिरसि प्रक्षिपेयुः ॥ ततः ॐ श्रीश्चैतलक्ष्मीश्च पत्वन्यावहोरात्रे पाश्वेनक्षत्रा-
णिरूपमश्विनौ वयात्तम् ॥ इष्टं निषाणामुष्मऽइषाणसर्वलोकम् ॥ इषाण ॥
इति मंत्रेण कन्यापादप्रक्षालनम् ॥ (अथैनां वासः परित्रायपति जरांगच्छेति
मन्त्रेण) ॐ जरांगच्छपरिधत्स्ववासो भवा कृष्टीनामभिः शस्तिपावा ॥ शतच
जीवशरदः सुवर्चरयि च पुत्राननु संन्ययस्वायुष्मतीदं परिधत्स्ववासः इति ॥
अथोत्तरीयम् ॥ ॐ आऽअकृतन्नवयं आऽअतन्वत ॥ आश्वदेवीस्तंतूनभि-

१ कारिका-कन्यावस्त्रपरिधाने तथैव चोत्तरीयके ॥ तथा समीक्षकाले तु पितुर्निष्कमणे
गृहात् ॥ १ ॥ अश्मनो रोहणे चैव हस्तप्राहे तथैव च ॥ तथा सप्तपदे चैव बधूपूर्व्यभिवेचने ॥ २ ॥
हृदयालंभने चैव तथैव चाभिर्मंत्रणे ॥ हृदपुरुषे क्रमेणैव एतान्मंत्रान्वरः पठेत् ॥ ३ ॥ ॐ चत्वारः
पाकयज्ञाहुतोऽहुतप्रहुतः प्राशितऽइति पंचसुबद्धिः शालाया विवाहे चूडाकरणऽउपनयने केशान्ते सोम-
न्तोषयनऽइत्युपलिप्तऽऽद्धृतावोक्षितेभिमुपसमाधाय निर्मेध्यमेके विशाहऽउदगयनऽआपूर्वमाणप-
क्षे पुण्याहे कुमार्याः पाणिगृहीयात् ॥ त्रिषु त्रिपूत्रादिषु स्वातौ मृगशिरसि रोहिण्यावातिलो ब्राह्मण-
स्य वर्णानुपूर्व्येण द्वे राजन्यस्यैकवैश्यस्य सर्वेषां ॥ शूद्रा मये के मंत्रवर्जम् ॥ (पा. शू. मू.)

तोततन्ध तास्त्वादेवीर्जरसे संव्ययस्वायुष्मतीदंपारिधत्स्ववासः ॥ ततो
 वधूवरौ परस्परं समंजयति ॥ ॐ समंजंतुविश्वेदेवाःसमापोहृदया-
 निनौ ॥ सम्मातरिश्वा संधाता समुदेष्टीदधातुनौ ॥ ततो द्विजाः परित्वा-
 गिर्वणोगिरिऽइत्यादि जुषाणोऽप्यु राज्यस्यवेतुस्वाहेत्यन्तेनानुवाकेन
 वधूवरावच्छिन्नचतुर्विंशतितंतुभिर्द्विगुणीकृतभूत्रेण कंठे ईशानादि वेष्टयेत्
 यथाचारम् ॥ अयं देशाचारः ॥ तत्रमंत्राः ॥ ॐ परित्वागिर्वणोगिरिऽ-
 इमार्भवन्तुविश्वतः ॥ वृद्धायुमनुवृद्धयोजुष्टामवन्तु जुष्टयद ॥ १ ॥
 इन्द्रस्यस्यूरसीन्द्रस्यध्रुवोसि ॥ एन्द्रमसिर्वैश्वदेवमसि ॥ २ ॥ विभूरसि-
 प्रवाहणोवाहिरसिहव्यवाहनं ॥ आहोसिप्रचेतास्तुथोसिबिभ्वेदाहं
 ॥ ३ ॥ उशिर्गसिकविरङ्गाविरसिब्रह्मभारिस्वस्यूरसिदुर्वस्वाञ्जुन्धयूर-
 सिमाज्जालीयं ॥ सम्प्रादंसिकृशानुं ॥ परिषद्द्यौंसिपर्वमानोनभोसिप्रत-
 वामुष्टोसि हव्यमूर्दनऽऽकृतधामासिस्वज्ज्योतिहं ॥ ४ ॥ समुद्द्रोसिबि-
 श्ववयंवाऽअज्जोस्येकंपादहिरसिबुध्न्योवागस्यैन्द्रमसिसदोस्थतेस्यद्-
 द्वारौमामासंतोत्तमदध्वनामदध्वपतेप्पमातिरस्वस्तिमेस्मिन्पथिदेवयाने
 भूयात् ॥ ५ ॥ मित्रस्यमाचक्षुषेक्षदध्वपग्नयंहंसगराहंसगरास्थसगरेणना-
 म्नारौद्रेणानीकेनपातमाग्नयहंपिपृतमाग्नयोगोपायतमानमोवोस्तुमामा-
 हिंसि ॥ ६ ॥ ज्योतिरसिबिभ्वरूपंविभ्वेषान्देवानां ॥ समित् ॥ त्वहंसो-
 मतनुकुर्याद्रेषोभ्योन्यकृतेवभ्यऽऽरुखन्तासिब्रह्म ॥ ७ ॥ स्वाहाजुषाणोऽ
 अप्पुत्राज्यस्यवेतुस्वाहा ॥ ७ ॥ ३५-३५ ॥ (अत्रावसरे कन्यापिता वाचनि-
 कश्राद्धं कुर्यात् ॥) यथा-आचम्य ॥ प्रजापतिस्वरूपिणे वराय एतत्ते पाद्यं
 पादावनेजनं पादप्रक्षालनं हस्ताभ्याम् एष तेऽर्घ्यः ॥ इदमत्रोदकं सह
 चंदनं पुष्पम् ॥ पदोदकं परित्यज्य ॥ गौरीस्वरूपिणि कन्यके एतत्ते
 पाद्यं पादावनेजनं पादप्रक्षालनम् एष तेऽर्घ्यः ॥ पादोदकं परित्यज्य ॥

आचम्य ॥ स्वपादौ करौ प्रक्षालयाचम्य ॥ दिग्बन्धनम् ॥ ॐ स्तुस्तिनऽ
इन्द्रो० ॥ १॥ कन्यादाननिमित्तं वाचनिकश्राद्धोपहाराणां सर्वेषां पवित्र-
तास्तु ॥ देशकालपाकपात्रोपहारद्रव्यश्रद्धासंपदस्तु ॥ कन्यापिता हस्ते
जलमादाय ॥ अद्येत्यादि० मम एकोत्तरशतकुलोद्धारणार्थं कन्यादा-
नारम्भाङ्गनिमित्तं वाचनिकश्राद्धमहं करिष्ये ॥ प्रजापतिस्वरूपिणे वराय
इदमासनम् ॥ गौरीस्वरूपकन्यकायै इदमासनम् ॥ प्रजापतिस्वरूपिणे
वराय यथादत्तं गंधाद्यर्चनं कंकणकुंडलमुद्रिकावासांसि भोजनपात्रादीनि
नानादैवतानि गंधपुष्पाद्यर्चितानि तन्निष्कमभूतं द्रव्यं वा तुभ्यमहं
संप्रददे ॥ गौरीस्वरूपकन्यकायै यथा० संप्रददे ॥ दीपादीनां प्रसादात्
इदं वो ज्योतिः सुज्योतिः शेषोपचाराः संपूर्णाः संभवन्तु ॥ भोजनसं-
कल्पः ॥ यथातृप्तिपर्यन्तं ब्राह्मणभोजनं सपरिवाराय प्रजापतिस्वरू-
पिणे वराय अहं दास्ये वा अन्नाद्येनाहं तर्पयिष्ये ॥ यथातृप्तिं गौरीस्वरूप-
कन्यकायै अहं दास्ये ॥ दक्षिणासंकल्पः ॥ प्रजापतिस्वरूपिणे वराय
फलमुखवासतांबूलं हिरण्यदक्षिणां तुभ्यमहं संप्रददे ॥ गौरीस्वरूपक-
न्यकायै फल० ॥ अस्य हिरण्यश्राद्धविधेः परिपूर्णताऽस्तु ॥ अस्तु
परिपूर्णता ॥

॥ १३८ ॥ अथ कन्यादानसंकल्पः ॥

ततो दाता स्वदक्षिणस्थितपत्न्या सह वरपार्श्वभागे शुभासन
सदङ्मुख उपविश्याचम्य प्राणानायम्य ॥ हस्ते जलमादाय-विष्णुर्विष्णु-
विष्णुः एवंगुणविशेषणविशिष्टायां शुभपुण्यातिथौ अस्मिन्पुण्याहे अस्याः
कन्याया अनेन वरेण धर्मप्रजया उभयोः वंशवृद्धयर्थं तथा च मम सम-
स्तापितृणां निरतिशयानन्दब्रह्मलोकावाप्त्यादिकन्यादानकल्पोक्तफला-

वाप्तये अनेन वरेण अस्यां कन्यायामुत्पादयिष्यमाणसंतत्यां दश पूर्वान्
 दशापरान् मां च एकविंशतिपुरुषानुद्धर्तुं ब्रह्मविवाहविधिना श्रीलक्ष्मी-
 नारायणप्रीतये गोत्रोच्चारपूर्वकं कन्यादानमहं करिष्ये ॥ (ततः आचा-
 रात् वरहस्ते सुप्रोक्षितादिकरणम् ॥ शिवा आपः सन्तु । सन्तु शिवा
 आपः ॥ सौमनस्यमस्तु । अस्तु सौमनस्यम् ॥ अक्षतं चारिष्टं चास्तु ।
 अस्त्वक्षतमरिष्टं च ॥ अत्राः पान्तु सुप्रोक्षितमस्तु ॥ गन्धाः पान्तु सौमंगल्यं
 चास्तु ॥ अक्षताः पान्तु आयुष्यमस्तु ॥ पुष्पाणि पान्तु सौश्रियमस्तु ॥ यत्पापं
 रोगमशुभमकल्याणं तद्दुरे प्रतिहतमस्तु ॥) ततः गोत्रोच्चारः वरस्य
 प्रथमं पश्चात् कन्यायाः ॥ अमुकगोत्रोत्पन्नस्य अमुकप्रवरस्य अमुकशर्मणः
 प्रपौत्राय ॥ १ ॥ अमुकगोत्रस्य अमुकप्रवरस्य अमुकशर्मणः पौत्राय
 ॥ २ ॥ अमुकगोत्रस्य अमुकप्रवरस्य अमुकशर्मणः पुत्राय ॥ ३ ॥
 अमुकगोत्राय अमुकप्रवराय शुक्रयजुर्वेदान्नायवाजिमाध्यंदिनीयशाखा-
 ध्यायिने अमुकशर्मणे वराय ॥ स्थिरस्थावरसंयोगो बहुपुत्रं बहुधनं
 चायुष्यं चास्तु ॥ ततः कन्याया गोत्रोच्चारः ॥ अमुकगोत्रस्य
 अमुकप्रवरस्य अमुकशर्मणः प्रपौत्रीम् ॥ १ ॥ अमुकगोत्रस्य अमुकप्र-
 वरस्य अमुकशर्मणः पौत्रीम् ॥ २ ॥ अमुकगोत्रस्य अमुकप्रवरस्य
 अमुकशर्मणः पुत्रीम् ॥ ३ ॥ अमुकगोत्राम् अमुकप्रवराम् अमुक-
 नास्त्रीं श्रील्लपिणीमिमां कन्यां दास्ये ॥ उभयोः पाणिग्रहणं भवतु ॥ एवं
 पुनः द्विवारं पठित्वा ॥ (अथ वरमातुलपक्षगोत्रोच्चारः) अमुकगोत्रोत्पन्नस्य
 अमुकप्रवरस्य अमुकशर्मणः प्रदौहित्राय ॥ अमुकगोत्रस्य अमुकप्रवरस्य
 अमुकशर्मणः दौहित्राय अमुकशर्मणे वराय ॥ (ततः कन्यामातुलपक्ष-
 गोत्रोच्चारः) अमुकगोत्रस्य अमुकप्रवरस्य अमुकशर्मणः प्रदौहित्रीम् ॥

अमुकगोत्रस्य अमुकप्रवरस्य अमुकशर्मणः दौहित्रीम् अमुकनार्त्ती
 श्रीरूपिणीमिमां कन्यां दास्ये ॥ अथ कन्यादानसंकल्पः ॥ हस्ते जलमादा-
 य-विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः० अथ मंदपायस्तात्कुलशीलसौभाग्यसामुद्रिकल-
 क्षणलावण्यावयवारोग्यां कांचनकुंडलकंकणबलयनूपुरकटिमेखलाभुज-
 चूडिकेयूरांगदभूपितां यवनालिकेरहस्तां भ्रमरध्वनिसुगंधिमालालंकृतां
 कर्पूरागरुघूपितां गंधयक्षकर्मद्रव्यादिसहितां मुकुटमालादिविविधालं-
 कृतां शृंगारराशिश्चय्याम् आसनछत्रोपानहवासःकमंडलुकांस्यपात्रसौ-
 वर्णरौप्यमुद्रिकोपेतां गजदंतकंकणान्विताम् एतेषां वस्तुमात्राणां स्वह-
 स्तोपार्जितगृहवित्तानुसारेण भक्ष्यभोजययःपानादिकिंचिन्मात्रद्रव्यादि-
 सहितां औतस्मार्तकर्मदक्षां प्रियंवदां कुंकुमकज्जलमुक्ताफलमालालंकृतां
 त्रीहंजलिपूरिताम् आदर्शहस्तां मदनफलवद्धां त्रिमातुलशुद्धां दशपुरुष-
 विख्यातां वेदशास्त्रपुराणनिगमान्वितां दूर्वाङ्कुरप्रसारितप्रयागवटशाखा-
 विस्तारेण एकोत्तरशतकोटिकुलोद्धारश्रेयसे अमुकगोत्राय अमुकप्रवरा-
 न्विताय यजुर्वेदमाध्यन्दिनीशाखाध्यायिने अमुकशर्मणे वराय मधुपर्केण
 पूजिताय तत्संतानपरंपरावृद्धये आचंद्रार्कं यावत् इमां कन्यां यथा-
 शक्त्यलंकृतां गृहमंदपोपविष्टस्वजनसाक्षिभिर्विष्णुवाह्निब्राह्मणसन्निधौ
 वेदशास्त्रपुराणोक्तशतगुणीकृतज्योतिष्टोमातिरात्रफलप्राप्तिकामः भार्य-
 त्वेन तुभ्यमहं संप्रददे ॥ तेन भगवन्तौ लक्ष्मीनारायणौ प्रीयेतां न
 प्रम ॥ कृतस्य कन्यादानस्य साङ्गतासिद्धयर्थं सुवर्णनिष्क्रयौ दक्षिणां
 तुभ्यमहं संप्रददे ॥ इत्युक्त्वा सकुशजलाक्षतकन्यादक्षिणहस्तं वरद-
 क्षिणहस्ते दद्यात् ॥ “ॐ स्वस्ति” इति वरो ब्रूयात् ॥ ततः कन्यामाता-
 पितरौ उभौ पठतः ॥ कन्यां लक्षणसंपन्नां कनकाभरणैर्पुताम् ॥
 दास्यामि ब्रह्मणे तुभ्यं ब्रह्मलोकजिगीषया ॥ पृथिव्यादिमहाभूताः

साक्षिण्यः सर्वदेवताः ॥ इमां कन्यां प्रदास्यामि पितृणां तारणाय च ॥
 मम वंशकुले जाता यावद्वर्षाणि पोषिता ॥ तुभ्यं वर मया दत्ता
 पुत्रपौत्रविवर्धिनी ॥ गौरीं कन्यामिमां विप्र यथाशक्ति विभूषिताम् ॥
 गोत्राय शर्मणे तुभ्यं दत्तां विप्र समाश्रय ॥ “मयापि दत्ता” इति माता
 वदेत् “मया प्रतिगृहीता” इति वरः ॥ कोदात् इति पठेत् ॥ ॐ कौदात्क-
 र्म्माऽअदात्कामोदात्कामायादात्कामोदात्कामं प्रतिगृहीताकामैतत्ते
 ॥ ॐ ॥ “यस्त्वया धर्मश्चरितव्यः सोऽनया सह धर्मे चार्थे च कामे च
 त्वयेयं नातिचरितव्या” ॥ “अहं न अतिचरामि” इति वरः ॥ एवं त्रिवारं
 पठित्वा वरमालार्पणम् ॥ वस्त्रग्रन्थि (छेडाछेडी) बन्धनम् ॥ गोदा-
 नम् ॥ कन्यादानसांगतासिद्धयर्थमिमां मां रुद्रदैवत्यां वा गोनिष्क्रयीभू-
 तपिदं द्रव्यं प्रजापतिरूपिणे वराय तुभ्यमहं संप्रददे ॥ ततः कन्यामाता
 कृताञ्जलिः कन्यादक्षिणकर्णे पठति ॥ (ब्रह्मासावित्रीनुं सौभाग्य ।
 ईश्वरपार्वतीनुं सौभाग्य) ततः पित्रा प्रत्तामादाय गृहीत्वा
 निष्क्रामति ॥ यदैपि मनसा दूरं दिशोनुपवमानो वा ॥ हिरण्यपर्णो
 वैकर्णः स त्वा मन्मनसां करोत्वित्यसाविति ॥ अथैनौ समीक्षयति ॥
 ॐ अघोरचक्षुरपतिघ्न्येभि शिवा पशुभ्यः सुमनाः सुवर्चाः ।
 बीरसुर्देवकामा स्योना शन्नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ सोमः
 प्रथमो विविदे गंधर्वो विविदऽउत्तरः ॥ तृतीयोऽग्निष्टे पतिस्तुरीयस्ते
 मनुष्यजः ॥ सोमोददद् गंधर्वाय गंधर्वोदददग्नये ॥ रयिं पुत्राश्वा-
 दादग्निर्मह्यमथोऽइमाम् ॥ सा नः पूषा शिवतमामेरयसानऽऊरुऽउशतीं
 विहर ॥ यस्यामुश्नन्तः प्रहराम शेषं यस्यामु कामा बहवो निविष्टया
 इति ॥ ततः आचारप्राप्तं स्वस्तिपुण्याहवाचनं कुर्यात् ॥ ततः
 आपोहिष्ठेति त्रिभिर्मन्त्रैः पंचवारुणैर्वाऽभिषेकः ॥ ॐ आपोहिष्ठा ॥

ॐ योवः शिवतमो० । ॐ तस्माऽअरङ्ग० ॥ ॐ पयः पृथिव्यां० ॥ ॐ
 शतारामिन्द्र० ॥ ॐ वरुणस्यो० ॥ ॐ इमम्मे० ॥ ॐ तत्त्वायामि० ॥
 अथ आशीर्वादः ॥ शतं जीवशरदो० ॥ ॐ शतमिन्नुशरदो० ॥ कृतस्य
 कन्यादानकर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं यथासंख्याकान् ब्राह्मणान्
 कुमारिकाः बटुकान् सुवासिन्यादीन् अद्याहं भोजयिष्ये ॥ कृत-
 स्य कन्यादानकर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं नानागोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथो-
 त्साहं दक्षिणां दास्ये ॥ लम्बोदर नमस्तुभ्यं० ॥ इति कन्यादानप्रयोगः ॥

॥ १३९ ॥ अथ विवाहहोमः ॥

वरो हस्ते जलमादाय अघ्रेत्यादि० प्रारीप्सितकर्मणः सांगता-
 सिद्धयर्थं भार्यात्वसिद्धयर्थं विवाहहोममहं करिष्ये ॥ तदंगत्वेन
 गणपतिपूजनमहं करिष्ये इति संकल्प्य गणपतिं षोडशोपचारैः
 पूजयेत् ॥ ततः आचार्यः पंचभूसंस्कारपूर्वकम् अग्निं संस्थापयेत् ॥
 अग्रेरुत्तरतो भूरसि० इत्यादिक्रमेण उदककुंभस्थापनम् ॥ ततो दक्षिणतो
 ब्रह्मासनमास्तीर्येत्यादि चरुवज्र्यं प्रात्रासादनादि प्रोक्षण्याः प्रत्युत्पवना-
 न्तं कर्म कृत्वा तिष्ठेत् ॥ तत्र उपकल्पनीयानि ॥ उत्तरे शमीपलाश-
 मिश्रा लाजाः ॥ अश्मा ॥ अखंडलोहितम् ॥ आनडुहं चर्म ॥ कुमारीभ्राता
 ॥ शूर्पम् ॥ दृढपुरुषः ॥ पूर्णपात्रं वरो वा ॥ (प्रोक्षणकाले उपकल्पनीयानां
 प्रोक्षणम् ॥) ततः उपयमनकुशानादाय तिष्ठन् समिधोभ्याधाय ॥
 प्रोक्षणीशेषोदकेन अग्निं प्रदक्षिणीकृत्य इतरथावृत्तिः ॥ पवित्रयोः प्रणीतासु
 निधानम् ॥ (वरेणान्वारब्ध आचार्यो वा) ब्रह्मणा दक्षिणहस्तेनान्वा-
 रब्धः वरः दक्षिणं जान्वाच्य स्रुवेण जुहुयात् ॥ (मनसा) (ॐ प्रजापतये)

स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥ १ ॥ ॐ इन्द्राय स्वाहा इदम् इन्द्राय
 न मम ॥ २ ॥ ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ ३ ॥ ॐ सोमाय स्वाहा इदं
 सोमाय न मम ॥ ४ ॥ हस्ते अक्षतान् गृहीत्वा ॥ ॐ अग्ने नयस्सुपथारायऽ
 अस्माद्विष्वाभ्यानि देवव्युनानि विद्वान् ॥ सुयोद्धयस्मज्जुहुराण-
 मेनोभूयिष्ठान्तेनमऽउक्तिं विधेम ॥ ५ ॥ विवाहे योजकनाम्ने वैश्वानराय
 नमः सर्वोपचारार्थं गंधाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ इत्यग्निं संपूज्य अष्टप्राय-
 श्चित्ताहुतीर्जुह्यात् ॥ ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ ॐ भूवः स्वाहा इदं
 वायवे नमः ॥ ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय नमः ॥ ॐ त्वन्नोऽअग्ने वरुणस्य-
 विद्वान्देवस्य हेडोऽअवयासिसीष्ठाहं ॥ यजिष्ठो बर्हिन्नतमं शोशुचानो-
 विष्वादेषां ॐ सिष्ममुग्ध्यस्मत् ॥ ६ ॥ स्वाहा ॥ इदमग्नीवरुणाभ्यां न
 मम ॥ ॐ सत्त्वन्नोऽअग्ने वमोर्भवोतीनेदिध्वोऽअस्याऽउषसोऽव्युष्टौ ॥ अव-
 यक्ष्वन्नो वरुणं रराणो वीहिमृडीकऽसुहवो नऽएधि ॥ ७ ॥ स्वाहा ॥ इदमग्नी-
 वरुणाभ्यां नमः ॐ अयाश्चाग्नेस्य नभिः शस्तिपाश्र्वसत्यमित्त्वमयाऽअसि ॥
 अयानो यज्ञं ब्रह्मास्ययानो धेहि मेषजं ॐ स्वाहा ॥ इदमग्नये अयसे नमः ॥ ॐ
 ये ते शतं वरुणये सहस्रं यज्ञियाः पाशाविततामहान्तः ॥ तेभिर्नोऽअद्य सवि-
 तो तविष्णुर्विश्वे मुञ्चन्तु मरुतः स्वर्काः स्वाहा ॥ इदं वरुणाय सवित्रे
 विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यश्च नमः ॥ ॐ उदुत्तमं वरु-
 णपाशं मस्मदवाधुमं विमद्व्युम ॐ श्रथाय ॥ अथाव्युमादित्यं च तैत्तवा-
 नां सोऽअदितये स्याम ॥ ८ ॥ स्वाहा ॥ इदं वरुणायादित्यायादितये च
 नमः ॥ ८ ॥

॥ १४० ॥ अथ राष्ट्रभृन्धोमः ॥ वरो हस्ते जलं गृहीत्वा—ऋताषाडि-
 त्यादि द्वादशानां प्रजापतिर्ऋषिः तत्तन्मन्त्रोक्ता देवताः यजुश्छन्दः राष्ट्रभृ-

द्धोमे' विनियोगः॥ वर आज्येन जुहुयात्॥ ॐ ऋताषाडृतधामाग्निर्गन्धर्वः
 सनऽइदं ब्रह्मक्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा वाट् ॥ इदमृताषाहे ऋतधात्रे अग्नये
 गंधर्वाय नमः ॥ १ ॥ ॐ ऋताषाडृतधामाग्निर्गन्धर्वस्तस्यौपधयोऽप्सरसो-
 मुदोनामताभ्यः स्वाहा ॥ इदमौपधिभ्योऽप्सरोभ्यो मुद्ग्यो नमः ॥ २ ॥ ॐ
 ॐ सऽहृदितो विष्वसामासूर्यो गन्धर्वः सनऽइदं ब्रह्मक्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा वाट् ॥
 इदं सऽहृताय विष्वसाम्ने सूर्याय गंधर्वाय नमः ॥ ३ ॥ ॐ सऽहृदितो वि-
 श्वसामा सूर्यो गंधर्वस्तस्य भरीचयोऽप्सरसऽआयुवोनामताभ्यः स्वाहा ॥
 इदं भरीचिभ्योऽप्सरोभ्यऽआयुभ्यो नमः ॥ ४ ॥ ॐ सुपुष्णः सूर्यरश्मि-
 श्चंद्रमा गंधर्वः सनऽइदं ब्रह्मक्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा वाट् ॥ इदं सुपुष्णाय सूर्यर-
 श्मये चंद्रमसे गंधर्वाय नमः ॥ ५ ॥ ॐ सुपुष्णः सूर्यरश्मिश्चंद्रमा गंधर्व-
 स्तस्य नक्षत्राण्यप्सरसो भेकुरयोनामताभ्यः स्वाहा ॥ इदं नक्षत्रेभ्यो-
 ऽप्सरोभ्यो भेकुरिभ्यो नमः ॥ ६ ॥ ॐ इषिरो विष्वव्यचावातो-
 गंधर्वः सनऽइदं ब्रह्मक्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा वाट् ॥ इदमिषिराय विष्वव्यचसे
 वाताय गंधर्वाय नमः ॥ ७ ॥ ॐ इषिरो विष्वव्यचावातो गंधर्वस्तस्यापोऽ-
 ऽप्सरसऽऊर्जोनामताभ्यः स्वाहा ॥ इदमूर्ज्योऽप्सरोभ्यऽऊर्ज्यो
 नमः ॥ ८ ॥ ॐ भुज्युः सुपर्णो यज्ञो गंधर्वः सनऽइदं ब्रह्मक्षत्रं पातु तस्मै स्वा-
 हा वाट् ॥ इदं भुज्यवे सुपर्णाय यज्ञाय गंधर्वाय नमः ॥ ९ ॥ ॐ
 भुज्युः सुपर्णो यज्ञो गंधर्वस्तस्य दक्षिणाऽअप्सरसस्तावानामताभ्यः स्वा-
 हा ॥ इदं दक्षिणाभ्योऽप्सरोभ्यस्तावाभ्यो नमः ॥ १० ॥ ॐ प्रजापति-
 विष्वकर्मामनो गंधर्वः सनऽइदं ब्रह्मक्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा वाट् ॥ इदं प्रजापतये
 विष्वकर्मणे मनसे गंधर्वाय नमः ॥ ११ ॥ ॐ प्रजापतिविष्वकर्म-
 णो गंधर्वस्तस्यऽऋक्सामान्यप्सरसऽएष्ट्योनामताभ्यः स्वाहा ॥ इदम्

१ विवाहे राष्ट्रभृत इच्छन्त्याभ्यातानांश्च जानन्येन कर्मणे च्छेदितिवचनात् ॥

ऋक्सामभ्योऽसरोभ्यऽएष्टिभ्यो नमः ॥ १२ ॥ ॐ ॥ इति राष्ट्रभूद्धोमः ॥

॥ १४१ ॥ अथ जयाहोमः ॥ (चित्तंचेत्यादित्रयोदशमंत्राणां परमेष्ठी ऋषिः सर्वाणि यजुःषि छन्दांसि लिङोक्ता देवताः विवाहकर्मणि जयाहोमे विनियोगः) ॥ ॐ चित्तं च स्वाहा इदं चित्ताय नमः ॥ १ ॥ ॐ चित्तिश्च स्वाहा इदं चित्त्यै नमः ॥ २ ॥ ॐ आकूतं च स्वाहा इदम् आकूताय नमः ॥ ३ ॥ ॐ आकूतिश्च स्वाहा इदम् आकूत्यै नमः ॥ ४ ॥ ॐ विज्ञातं च स्वाहा इदं विज्ञाताय नमः ॥ ५ ॥ ॐ विज्ञातिश्च स्वाहा इदं विज्ञात्यै नमः ॥ ६ ॥ ॐ मनश्च स्वाहा इदं मनसे नमः ॥ ७ ॥ ॐ शक्वर्यश्च स्वाहा इदं शक्वरीभ्यो नमः ॥ ८ ॥ ॐ दर्शश्च स्वाहा इदं दर्शाय नमः ॥ ९ ॥ ॐ पौर्णमासं च स्वाहा इदं पौर्णमासाय नमः ॥ १० ॥ ॐ बृहच्च स्वाहा इदं बृहते नमः ॥ ११ ॥ ॐ रथन्तरं च स्वाहा इदं रथन्तराय नमः ॥ १२ ॥ ॐ प्रजापतिर्जयानिन्द्रायवृष्णेप्रायच्छदुग्रः पृतनाजयेषु ॥ तस्मैविशः समनमन्त सवाः सऽउग्रः सऽइहव्यो बभूव स्वाहा ॥ इदं प्रजापतये जयानिन्द्राय नमः ॥ १३ ॥ इति जयाहोमः ॥

॥ १५२ ॥ अथाभ्यातानहोमः ॥ (अग्निर्भूतानामित्याद्यष्टादशानां मंत्राणां प्रजापतिर्ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः तत्तन्मंत्रोक्ता देवताः अभ्यातानहोमे विनियोगः) ॐ अग्निर्भूतानामधिपतिः समावत्वस्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन्सत्रेस्यामाशिष्यस्यांपुरोधायामस्मिन्कर्मण्यस्यादेवहूत्या ॐ स्वाहा ॥ इदमग्नये भूतानामधिपतये नमः ॥ १ ॥ (एवमभ्यातानहोमे प्रत्याहुतौ समावत्वस्मिन्नित्यारभ्यसर्वत्रसमानम्) ॐ इन्द्रो ज्येष्ठानामधिपतिः समावत्व० स्वाहा ॥ इदमिन्द्राय ज्येष्ठानामधिपतये नमः ॥ २ ॥ (अन्तर्पटं कुर्यात् ॥) ॐ अथः पृथिव्या अधिपतिः समावत्व० स्वाहा ॥

इदं यमाय पृथिव्या अधिपतये नमम ॥३॥ (दक्षिणस्याम् अन्यपात्रं
निधाय तन्मध्ये त्यागः॥ अन्तर्पटं निःसार्य॥प्रणीतोदकर्पशः॥)ॐ वायु-
रन्तरिक्षानामधिपतिः समावत्व० स्वाहा ॥ इदं वायवे अन्तरिक्षानामधि-
पतये नमम ॥४॥ ॐ सूर्यो दिवोऽधिपतिः समावत्व० स्वाहा ॥ इदं सूर्याय
दिवोऽधिपतये नमम ॥ ५ ॥ ॐ चंद्रमा नक्षत्राणामधिपतिः समावत्व०
स्वाहा ॥ इदं चंद्रमसे नक्षत्राणामधिपतये नमम ॥ ६ ॥ ॐ बृहस्पति-
र्ब्रह्मणोऽधिपतिः समावत्व० स्वाहा ॥ इदं बृहस्पतये ब्रह्मणोऽधिपतये
नमम ॥ ७ ॥ ॐ मित्रः सत्यानामधिपतिः समावत्व० स्वाहा ॥ इदं
मित्राय सत्यानामधिपतये नमम ॥ ८ ॥ ॐ वरुणोऽपामधिपतिः समा-
वत्व० स्वाहा ॥ इदं वरुणायापामधिपतये नमम ॥ ९ ॥ ॐ समुद्रः
स्रोत्यानामधिपतिः समावत्वस्मि० स्वाहा ॥ इदं समुद्राय स्रोत्यानामधि-
पतये नमम ॥१०॥ ॐ अन्नं साम्राज्यानामधिपतिः समावत्व० स्वाहा ॥
इदमन्नाय साम्राज्यानामधिपतये नमम ॥ ११ ॥ ॐ सोमोऽओषधी-
नामधिपतिः समावत्वस्मि० स्वाहा ॥ इदं सोमाय ओषधीनामधिपतये
नमम ॥ १२ ॥ ॐ सविता प्रसवानामधिपतिः समावत्व० स्वाहा ॥
इदं सवित्रे प्रसवानामधिपतये नमम ॥ १३ ॥ (अन्तर्पटं कुर्यात् ॥)
ॐ रुद्रः पशूनामधिपतिः समावत्व० स्वाहा ॥ इदं रुद्राय पशूनामधि-
पतये नमम ॥ १४ ॥ (ऐशान्याम् अन्यपात्रं निधाय तन्मध्ये त्यागः॥
अन्तर्पटं निःसार्य प्रणीतोदकर्पशः॥) ॐ त्वष्टा रूपाणामधिपतिः
समावत्व० स्वाहा ॥ इदं त्वष्ट्रे रूपाणामधिपतये नमम ॥ १५ ॥ ॐ
विष्णुः पर्वतानामधिपतिः समावत्व० स्वाहा ॥ इदं विष्णवे पर्वता-
नामधिपतये नमम ॥ १६ ॥ ॐ मरुतो गणानामधिपतयः समावत्व०
स्वाहा ॥ इदं मरुद्भ्यो गणानामधिपतिभ्यो नमम ॥ १७ ॥ (अन्तर्पटं

कुर्यात्॥) ॐ पितरः पितामहाः परेधरेततास्ततामहाः समावत्व० स्वाहा॥
 इदं पितृभ्यः पितामहेभ्यः परेभ्योऽवरेभ्यस्ततेभ्यस्ततामहेभ्यश्च नमम
 ॥ १८ ॥ (दक्षिणाग्न्योर्मध्ये अन्यपात्रं निधाय तन्मध्ये त्यागः ॥
 अन्तर्पटं निस्सार्य प्रणीतोदकस्पर्शः) इति अभ्यातानहोमः ॥

॥१४३॥ अथ अग्निरित्यादिपंचाहुतयः॥(अग्निरैत्वित्यादिपंचानां
 प्रजापतिर्ऋषिरंतिमस्य संकर्षणर्षिरग्निर्देवता चतुर्थस्य वैवस्वतो देवता
 पंचमस्य मृत्युर्देवता त्रिष्टुब्धन्दः सर्वेषां होमे विनियोगः ॥) ॐ
 अग्निरैतुप्रथमोदेवतानां सोमस्य प्रजांशुश्चतुर्मृत्युपाशात् ॥ तदयं राजा-
 वरुणोनुमन्यतांयथेगं० ह्यौषधमघन्नरोदात्स्वाहा ॥ इदमग्नये नमम
 ॥१॥ ॐ इमामग्निस्र्वायतां गार्हपत्यः प्रजामस्यैनयतुदीर्घमायुः ॥ अश्विन्यो-
 पस्याजीवतामस्तुमातापौत्रमानंदमभिविबुध्यतामियं० स्वाहा ॥ इदमग्नये
 नमम ॥२॥ ॐ स्वस्तिनोऽग्नेदिवऽआपृथिव्याविश्वानिधेह्यथावजत्र ॥
 यदस्यामहिदिविजातं प्रशस्तंतदस्मासुद्रविणंधेहिचित्रं० स्वाहा ॥ इदमग्नये
 नमम ॥ ३ ॥ ॐ सुगन्धुपन्याप्रदिशनऽएहिज्योतिष्मध्येह्यजरन्नऽआयुः ॥
 अपैतुमृत्युरमृतंनऽआगाद्वैवस्वतो नोऽभयंकृणोतु स्वाहा ॥ इदं वैवस्व-
 ताय नमम ॥ ४ ॥ (दक्षिणस्याम् अन्यपात्रे त्यागः ॥ प्रणीतोदकस्पर्शः॥)
 (अन्तर्पटं कुर्यात्) ॐ परंमृत्योऽनुपरं हिपन्थांश्चस्तैऽअन्यऽइतरोदेव-
 यानात् ॥ चक्षुष्मते शृण्वते तैर्ब्रवीमिमानं० प्रजां० रीरिपोमोतन्वीरान्
 स्वाहा ॥ ५ ॥ ॥ ॐ ॥ इदं मृत्यये नमम ॥ (इत्यग्नौ त्यागो वा भूमौ
 त्यागः ॥ अन्तर्पटं निस्सार्य ॥ प्रणीतोदकस्पर्शः ॥) इति पञ्चकहोमः॥

॥१४४॥ अथ लाजाहोमः ॥ अथ कुमार्यां आंता शमीपलाशमिश्रा-

१ कारिकायाम्-लाजाहोमत्रयं मंत्रानश्मकारोहणे तथा ॥ भगाय चैकं मंत्रं च कन्या
 पठति पंचकम् ॥ ध्रुवदर्शनकाले च पष्ठ्यैव उदाहृतः । भृष्टवीहिर्भेदाज्जा शमीदलविमिश्रिता ॥
 कन्या होमं प्रकुर्वीत भर्तृभ्रातृश्च संगमे ॥ २ रेणुः-अन्यो भ्रातुरभावे स्याद्वाधवो ज्ञातिरेव वेति ॥

नासादितशूर्पस्थान् लाजानंजलिनाऽऽदाय कुमार्या अंजलावावपति ॥ तान्
 लाजान् प्राङ्मुखो तिष्ठन्ती कुमारी अंजलिना जुहोति ॥ (अर्घ्यमणमि-
 त्यादित्रयाणामथर्वणऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दस्तृतीयस्यानुष्टुप्छन्दोऽग्निर्देवता ला-
 जाहोमे विनियोगः ॥) ॐ अर्घ्यमणंदेवं कन्याऽअग्निमयक्षत ॥ सनोऽअ-
 र्यमा देवः प्रेतो मुञ्चतुमापतेः स्वाहा ॥ इदमर्घ्ये नमम ॥ १ ॥ (अनेन
 मंत्रेण अञ्जलिस्थलाजानां तृतीयांशं जुहोति ॥) ॐ इयं नार्घ्यपत्रूते ला-
 जानावपन्तिका ॥ आयुष्मानस्तु मे पतिरेधन्तां ज्ञातयो मम स्वाहा ॥ इदमग्नये
 नमम ॥ २ ॥ (अनेन अंजलिस्थलाजार्द्धं जुहोति ॥) ॐ इमां
 लाजानावपाभ्यग्नौ समृद्धिकरणं तव ॥ मम तुभ्यं च संवननं तदग्निनु-
 मन्यतामि यं स्वाहा ॥ इदमग्नये नमम ॥ ३ ॥ (इत्यनेन मंत्रेणाञ्ज-
 लिस्थान्सर्वा लाजा जुहोति ॥ इदं मंत्रत्रयं कन्यैव पठति ॥) वरः कन्या-
 या दक्षिणहस्तं सांगुष्ठम् उत्तानं गृह्णाति पठति च ॥ (गृभ्णामीत्यादीनां
 चतुर्णां याज्ञवल्क्यभरद्वाजात्रिप्रजापतय ऋषयः ॥ त्रिष्टुप्छन्दोऽग्निगनु-
 ष्टुब्जुच्छंदांसि लिङोक्ता देवताः ब्रह्माः पाणिग्रहणे विनियोगः) ॥
 ॐ गृभ्णामिते सौभगत्वाय हस्तं मया पत्या जरदष्टिर्यथासः ॥ भगोऽअ-
 र्यमा साविता पुरंधिर्मह्यं त्वा दुर्गार्हपत्याय देवाः ॥ १ ॥ अमोहमस्मि सात्व-
 सात्वमस्यमोऽअहम् ॥ सा माहमास्मिऽऽक्रवत्वं यौरहं पृथिवीत्वम् ॥ २ ॥
 तावेव विवहावहै सहरेतो दधावहै ॥ प्रजां प्रजनयावहै पुत्रान्विद्यावहै व-
 हन् ॥ ३ ॥ ते सन्तु जरदष्टयः सांप्रियौ रोचिष्णु सुमनस्यमानौ पश्येम श-

१ रेणुः—बधूभ्रातांऽजलौ तस्या लाजानंजलिनाऽऽवपेत् । तिष्ठन्त्यास्तिष्ठन् पत्या गृहीतांज-
 लिनैव सा । जुहोत्यर्घ्यमणं देवमित्याद्यैस्त्रिभिरेव तान् । अंजलिस्थौ द्वित्रया सर्वाङ्गमुखा
 प्रतिमंत्रतः ॥ प्राजापत्येन तीर्थेन देवैर्नैवेति बह्वृचाः ॥ २ अथास्यै दक्षिणं हस्तं वरो
 गृह्णाति साङ्गुष्ठम् ॥

रदः शतंजीवेमशरदःशतंशृणुयामशरदःशतम् ॥ ४ ॥ (वरस्य मन्त्र-
 पाठः) ततः वधूमग्रे कृत्वा अग्रेरुत्तरतो गत्वा तत्र वरो वध्वा दाक्षिणपादं
 सव्यहस्तेन गृहीत्वा दाक्षिणेन वा गृहीत्वा ॥ पूर्वोपकल्पितदृषदुपरि
 करोति ॥ (आरोहेममेति मंत्रस्य आथर्वणऋषिः त्रिष्टुप्छंदः अग्निर्देवता
 अश्मारोहणे विनियोगः) ॥ ॐ आरोहेममश्मानमश्मेवत्वँस्थिराभव ॥
 अभितिष्ठपृतन्यतोवबाधस्वप्रतनायतः ॥ (इत्यश्मारोहणे वरस्य मंत्रपाठः)
 अथ गाथां गायति ॥ ॐ सरस्वतिप्रदेदमवसुभगेवाजिनीवती ॥ यान्त्वा-
 विश्वस्यभूतस्यप्रजायामस्याग्रतः ॥ यस्यांभूतःसमभवद्यस्यांविश्वमिदं-
 जगत् ॥ तामद्यगाथांगास्यामियास्त्रीणामुत्तमंयशः ॥ (इत्यन्तं वरो
 गाथां गायति ॥) अथ परिक्रामतः (अग्रे कन्या वरः पृष्ठतः) (तुभ्यमग्रे-
 इत्याथर्वण ऋषिः ॥ अनुष्टुप् छंदः ॥ अग्निर्देवता ॥ अग्निपरि-
 क्रमणे विनियोगः) ॥ ॐ तुभ्यमग्रेपर्यवहनसूर्यावहतुनासह ॥ पुनः
 पतिभ्योजायांदाग्नेप्रजयासह ॥ (इति परिक्रमणे वरस्य मंत्रपाठः) ॥ एवं
 कुमार्या भ्राता शमीपलाशमिश्राल्लोजानञ्जलिनाञ्जलावावपति ॥ इत्या-
 रभ्य परिक्रमणान्तं पुनः वारद्वयं कुर्यात् ॥ ततः तृतीयप्रदाक्षिणानन्तरं
 शूर्पकोणप्रदेशेन कुमार्या भ्राता कुमार्यंजलौ सर्वान्लाजान् आवपति ॥
 कुमारी तिष्ठन्ती सर्वान् लाजाञ्जुहोति ॥ ॐ भगाय स्वाहा इदं भगाय
 नमः ॥ (' इति मंत्रं कन्याया वाचायति वरः ॥ ') ततः समाचारात् तूष्णीं
 चतुर्थपरिक्रमणं कुरुतः ॥ (तत्र अग्रे वरः पृष्ठे कन्या ॥) नेतरथावृत्तिः ॥
 (परिक्रमणान्ते वरः कन्याया आसने स्वयं स्थित्वा कन्यां च स्वस्यासने
 उपवेशयेत् ॥) ततश्च पुनः उभौ पश्चादग्नेः प्राग्वत् स्वासने उपविशेताम् ॥
 वरो ब्रह्मान्वारब्धः प्राजापत्यहोमं कुर्यात् ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं
 प्रजापतये नमः ॥ इति प्रोक्षण्यां त्यागः ॥ इति लाजाहोमः ॥

॥१४५॥ अथ सप्तपदाक्रमणम् ॥ तत्रादौ शिष्टाचारात् अग्रेरुत्तरत
उदकसंस्थान् सप्ततंडुलपुंजान्कृत्वा वरः तत्र सप्ताचलपूजनं कुर्यात् ॥
यथा-वरो हस्ते जलमादाय देशकालौ संकीर्त्य मम गृहीतकन्यापतित्व-
सिद्धये सप्ताचलपूजनमहं करिष्ये ॥ ॐ प्रतिपदसिप्रतिपदेत्त्वानुपदस्यनु-
पदेत्त्वाम्पदसिसम्पदेत्त्वातेजोसितेजसेत्त्वा ॥ ॐ ॥ इतिमंत्रेणगंधादिपं-
चोपचारैःसंपूज्य वरः सप्तपदानि प्रक्रमस्वेति प्रैषं कुर्यात् ॥ ॐ एकमिषे
विष्णुस्त्वा नयतु ॥ इति वरोक्ते वधूर्दक्षिणैकपदमुदगूधान्याचले दद्यात् ॥
एवं सर्वत्र ॥ ॐ द्वे ऊर्जे विष्णुस्त्वा नयतु ॥ इति द्वितीयम् ॥ ॐ त्रीणि
रायस्पोषाय विष्णुस्त्वा नयतु ॥ इति तृतीयम् ॥ ॐ चत्वारि मायोभवाय
विष्णुस्त्वा नयतु ॥ इति चतुर्थम् ॥ ॐ पंच पशुभ्यो विष्णुस्त्वा नयतु ॥
इति पंचमम् ॥ ॐ षड् ऋतुभ्यो विष्णुस्त्वा नयतु ॥ इति षष्ठम् ॥ ॐ
सखे सप्तपदा भव सा मामनुव्रता भव विष्णुस्त्वा नयतु ॥ इति सप्तमम् ॥
केचिदत्र प्रतिपदं वधूः प्रतिज्ञावचनं पठेदित्याहुः ॥

॥ १४६ ॥ सप्तपदी-गुर्जरटीकोपेता ॥ वरवचनानि ॥

ॐ एकमिषे विष्णुस्त्वानयतु ॥ १ ॥

हे वधु ! तने सर्व पुरुषार्थना साधनभूत एवा आ मुख्य भूलोकमां
वधां सौभाग्य विगेरे इच्छित फलनी प्राप्ति याय ते माटे अने मारा
घरमां अन्न, वस्त्र, द्रव्य विगेरे घरनी वधी वस्तुओ संभाळवामां मदद
करवा माटे तुं मारा घरनी अधिकारिणी था ॥ १ ॥

ॐ द्वे ऊर्जे विष्णुस्त्वानयतु ॥ २ ॥

हे वधु ! तने भूलोक अने भुवर्लोकना स्थानमां बळवती रहेवा माटे

परमात्मा राक्षयरूप थाओ, कारण के तारा बळधी मारा बळना
वधारो थशे ॥ २ ॥

ॐ त्रीणि रायस्पोषाय विष्णुस्त्वानयतु ॥ ३ ॥

हे वधु ! तું भूलोक, सुवलोक अने स्वर्गलोकना स्यानमा मारा
धननी वृद्धि अने संभाळ माटे मारा घरनी अधिकारिणी था ॥ ३ ॥
ॐ नमोऽस्ति मातृभक्त्या विष्णुभक्त्या ॥

ॐ चत्वारि मायोभवाय विष्णुस्त्वानयतु ॥ ४ ॥

हे वधु! भूलोक, भुवलोक, स्वलोक अने महर्लोकप्रां मारा सुखनी
उत्पत्ति गाटे मारा घरनी तुं अधिकारिणी था ॥ ४ ॥

ॐ पंच पशुभ्यो विष्णुस्त्वानयतु ॥ ५ ॥

हे वधु ! तुं भूलोक, भुवर्लोक, स्वर्लोक, महर्लोक, जनलोक आ पांच लोकनां स्थानोमां परमात्माने एवी रीतथी प्राप्त कर के, जेनाथी घरमां रहेलां पशुओनी संभाळ तुं सारी रीते राखी शके ॥ ५ ॥

ॐ षड् ऋतुभ्यो विष्णुस्त्वानयतु ॥ ६ ॥

દેવધુ ! તું ભૂલોક, મુવલોક, સ્વલોક, મહલોક, જનલોક અને
 તપોલોકના સ્થાનમાં અને વસંતાદિ છ ઋતુઓમાં મારી સાથે
 ઉત્તમ સુખ ભોગવનારી થા ॥ ૬ ॥

ॐ सखे सप्तपदा भव सा मामनुव्रता भव ॥ ७ ॥

हे वधु ! तું भूलोक, भुवलोक, स्वर्लोक, महर्लोक, जनलोक, तपोलोक अने सत्यलोकना सुखोनी प्राप्ति माटे पातिव्रत्य धर्मनुं यथार्थ रीते परिपालन करी उत्तम सुख भोगवनारी अने मारी आज्ञानुं पालन करनारी था ॥ ७ ॥

આ પ્રમાણે વર સાત પગલાં પશ્ચિમ તરફ ચાલીને બોલે છે તે વચ્ચે કન્યા પણ પોતાના પતિને નીચે પ્રમાણે કહે છે.

॥ ૧૪૭ ॥ કન્યાપ્રતિષ્ઠા ॥

ત્વત્તો મેઽશ્વિલસૌભાગ્યં પુણ્યૈસ્ત્વં ત્રિવિધૈઃ કૃતૈઃ ॥

દેવૈઃ સંપાદિતો મહ્યં વધૂરાદ્યે પદેઽબ્રવીત્ ॥ ૧ ॥

હે સ્વામિનાથ ! મારાં અનેક પુણ્યોના પ્રભાવથી આપનાથી આ જગત્માં મને સૌભાગ્ય મળ્યું છે, અને દેવોએ આપને મારા સ્વામી બનાવ્યા છે અને તેથી આપનાથીજ મારું સર્વ પ્રકારનું કલ્યાણ છે. (આ પ્રમાણે પહેલું પગલું ભરતી વચ્ચે કન્યા બોલે છે.) ॥ ૧ ॥

કુટુંબં પાલયિષ્યામિ હ્યાવૃદ્ધચાલકાદિકમ્ ॥

યથાલબ્ધેન સંતુષ્ટા બ્રૂતે કન્યા દ્વિતીયકે ॥ ૨ ॥

હે સ્વામિનાથ ! આપના કુટુંબના વૃદ્ધ પુરુષોના વચનનું પાલન કરી તેઓની આજ્ઞામાં રહી તેઓનું, બાલકોનું તથા કુટુંબનું હું પાલન કરીશ, અને જેટલું ધન પ્રાપ્ત થાય તેથી સંતુષ્ટ રહીશ (અને આપને સ્વોદું લાગે તેવું વચન કદાપિ બોલીશ નહિ.) (આ પ્રમાણે કન્યા બીજું પગલું ભરતી વચ્ચે બોલે છે.) ॥ ૨ ॥

મિષ્ટાન્નવ્યઞ્જનાદીનિ કાલે સંપાદયે તવ ॥

આજ્ઞાસંપાદિની નિત્યં તૃતીયે સાઽબ્રવીદ્વરમ્ ॥ ૩ ॥

હે પ્રાણનાથ ! આપ તથા આપના કુટુંબને દરરોજ સમયસર ઉત્તમ રસોઈ કરી ભોજન કરાવીશ અને નિરંતર તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીશ. (આ પ્રમાણે કન્યા ત્રીજું પગલું ભરતી વચ્ચે બોલે છે.) ॥ ૩ ॥

શુચિઃ શૃંગારભૂષાઽહં વાઙ્મનઃકાયકર્મભિઃ ॥

ક્રીડિષ્યામિ ત્વયા સાર્ધં તુરીયે સાઽબ્રવીદિદમ્ ॥ ૪ ॥

હે સ્વામિન્ ! હું હંમેશ પવિત્ર રહી સૌભાગ્યના શળગારને ધારણ કરી, મનથી, વચનથી તથા સત્કર્મોથી આપને પ્રસન્ન કરીશ અને

આપનું શુભચિંતન કરીશ. (આ પ્રમાણે કન્યા ચોથું પગલું भरती
વચ્ચે વોળે છે.) ॥ ૪ ॥

દુઃસ્વે ધીરા સુસ્વે હૃષ્ટા સુસ્વદુઃસ્વવિભાગિની ॥

નાહં પરતરં ગચ્છે પશ્ચમે સાઽબ્રવીત્પતિમ્ ॥ ૫ ॥

હે નાથ ! આપના આપત્તિના સમયમાં હું ધીરજ રાખીશ અને
આપના સુસ્વથી હું પ્રસન્ન રહીશ અને આપના સુસ્વદુઃસ્વમાં હું ભાગ
લઈશ, તેમજ કોઈ પણ પરપુરુષની કદાપિ ઇચ્છા કરીશ નહિ. (આ
પ્રમાણે કન્યા પાંચમું પગલું भरती વચ્ચે વોળે છે.) ॥ ૫ ॥

સુસ્વેન સર્વકર્માણિ કરિष्याમિ ગૃહે તવ ॥

સેવાં શ્વશુરયોશ્વાપિ બન્ધૂનાં સત્કૃતં તથા ॥

યત્ર ત્વં વા હૃદં તત્ર નાહં વશ્ચે પ્રિયં ક્વચિત્ ॥

નાહં પ્રિયેણ વશ્યાઽસ્મિ કન્યા પદ્યે પદેઽબ્રવીત્ ॥ ૬ ॥

હે નાથ ! હું આપના ઘરનું સર્વ કામ સારી રીતે કરીશ અને આપનાં
માતાપિતાની સેવા કરીશ અને આપના ભાઈઓને પણ સત્કાર કરીશ,
આપ જ્યાં જશો ત્યાં હું આપની સાથે આવીશ અને કદાપિ આપનાથી દૂર
રહીશ નહિ અને ક્યારેય પણ તમને છેતરીશ નહિ. તેમ આપે મને પણ છેતરવી
નહિ. (આ પ્રમાણે કન્યા છઠું પગલું भरती વચ્ચે વોળે છે.) ॥ ૬ ॥

હોમયજ્ઞાદિકાર્યેષુ ભવામિ ચ સહાયકૃત્ ॥

ધર્માર્થકામકાર્યેષુ મનોવૃત્તાનુસારિણી ॥

સર્વે ચ સાક્ષિણસ્ત્વં મે પતિભૂતોઽસિ સાંપતમ્ ॥

દેહો મયાઽર્પિતસ્તુભ્યં સપ્તમે સાઽબ્રવીત્પતિમ્ ॥ ૭ ॥

હે સ્વામિનાથ ! હોમ તથા યજ્ઞાદિ ધર્મકાર્યને વિષે હું આપને
સહાય કરીશ. ધર્મ, અર્થ તથા કામ એ ત્રણ પુરુષાર્થના દરેક કાર્યમાં

हुं आपनी इच्छा प्रमाणे वर्तीश. देव ब्राह्मण विगेरेनी साक्षीमां
आप मारा पति यया छो अने में मारुं शरीर आपने अर्पण कर्युं
छे. (आ प्रमाणे कन्या सातमुं पगलुं भरती वखते बोले छे.) ॥७॥

॥ इति सप्तपदाक्रमणम् ॥

(निष्क्रमणमारभ्य वरः अग्नेर्दक्षिणतः स्थितस्य वाग्यतस्य दृढ-
पुरुषस्य वा स्वस्य स्कंधधृतोदकुंभाद्धस्तेन जलमादाय एनां वधूं
शिरसि आपः शिवाश्च आपोहिष्ठेतित्रिभिर्मंत्रैरभिषिञ्चति ॥) ॐ आपः
शिवाः शिवतमाः शान्ताः शान्ततमास्तास्ते कृण्वन्तु भेषजम् ॥
ॐ आपोहिष्ठाम् ॥ ॐ शोबन्शिवतमो ॥ ॐ तस्मैऽअरङ्गमा ॥
ततो दिवा विवाहश्चेद्वरः सूर्यमुदीक्षस्वेति वधूं प्रेरयति ॥ सा च तच्चक्षु-
रित्यादि शरदः शतादिति स्वपठितमंत्रेण सूर्यमुदीक्षते ॥ ॐ तच्चक्षुर्दे-
वहितं ॥ (वध्वा एव मंत्रपाठः ॥ ततो वरो वध्वा दक्षिणस्कंधोपरि
हस्तं नीत्वा ममव्रतेति स्वपठितमंत्रेण तस्या हृदयमाच्छभते ॥ ममव्रते-
तेहृदयंदधामिममचित्तमनुचित्तन्तेऽअस्तु ॥ मम वाचमेकमनाजुपस्वम-
जाप्रतिष्ठानियुनक्तुमह्यम् ॥ ततो वरोऽनामिकाग्रे वधूशिरसि धृत्वा एना-
मभिर्मंत्रयते ॥ ॐ सुभंगलीरियंवधूरिमाह्वसमेतपश्यत ॥ सौभाग्यमस्यैद-
च्चायाथास्तंविपरेतन ॥ अत्र आचाराच्चतस्रः स्त्रियो मंगलं कुर्वन्ति ॥ ततो

१ (रेणुः—पतिपुत्रान्विता भव्याश्चतस्रः सुभगा अपि । सौभाग्यमस्यै दद्युस्ता मंगला-
चारपूर्वकम् ॥) चतस्रः सुवासिन्यः प्रथमं वरस्य कन्यायाश्च भाले तिलकं कृत्वा कन्यायाः पृष्ठभागे
गत्वा कन्याया वस्त्रान्तरे लाजान् प्रक्षिपन्त्यः दक्षिणकर्णे कथयेयुः । ब्रह्मसावित्र्योः सौभाग्यम् ।
इन्द्रेन्द्राण्योः सौभाग्यम् । शिवपार्वत्योः सौभाग्यम् । लक्ष्मीनारायणयोः सौभाग्यम् । अखंड
सौभाग्यवती पुत्रपौत्रवती भव ॥ अनन्तरं कन्या लाजान् स्वकीयाजलौ गृहीत्वा शिष्टाचाराद्
स्वस्य पत्युः शिरसि प्रक्षिपेत् ॥

वधूं वरस्य वामभागे उपवेशयति ॥ अत्र च वध्वाः सीमन्ते वरः सिंदूरं
 ददाति ॥ ॐ वाममग्र्यसंवितव्वाममुश्वोदिवेदिवे व्वाममस्मदभ्य-
 सावीदे ॥ व्वामस्यद्विषयस्यदेवभूरेरयाधियावामभाजं-स्याम ॥ ६ ॥
 (इति मंत्रपाठो वरस्य) ततस्तां दृढपुरुषेणोन्मथ्याग्नेः प्राग्वोदग्वानु-
 गुप्तऽआगारेप्राग्ग्रीवऽउत्तरलोमास्तीर्णैरोहितेऽआनहुहचर्मप्युपवेशयती-
 हगावइति ॥ ॐ इहगावोनिपीदंतिवहाश्वाऽइहपूरुषाः ॥ इहोसहस्रदक्षि-
 णोयज्ञऽइहपूषानिषीदतु ॥ (इति मंत्रपाठो दृढपुरुषस्य ॥) तत
 आगत्य पूर्ववद्यथास्थानमुपविश्य ब्रह्मान्वारब्धो वरः स्विष्टकृतं
 जुहोति ॥ ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते नमम ॥
 संस्त्रवमाशनम् ॥ पवित्र्याभ्यां मार्जनम् ॥ अग्नौ पवित्रप्रतिपात्तिः ॥
 पूर्णपात्रदानम् ॥ कृतस्य कर्मणः सांगतासिद्धयर्थं ब्रह्मणे पूर्णपात्रं
 तुभ्यमहं संप्रददे ॥ कृतस्य कर्मणः सांगतासिद्धयर्थम् आचार्याय
 पूर्णपात्रं तुभ्यमहं संप्रददे ॥ प्रणीताविमोकः ॥ आपः शिवाः० इति
 मार्जनम् ॥ परिस्तरणान्युत्तरे विमृजेत् ॥ ततः स्वकीयाचार्याय गां
 ददाति ब्राह्मणश्चेद्वरः ॥ अत्र ग्राह्यवचनं च कुर्युर्विवाहस्मशानयोरित्येनं
 यथाकुलाचारं तिलककरणादिकं कुर्यात् ॥ ततोऽस्तमिते ध्रुवं दर्शयति
 दिवा विवाहश्चेद्वात्रौ चेत्तदा वरदानानंतरं ध्रुवमसीति ॥ तत्र वरो वधूं
 प्रेषयति ध्रुवमीक्षस्वेति । ॐ ध्रुवमसिध्रुवंत्वापश्यामिध्रुवैधिपोष्येमसि ॥
 प्रह्वंत्वादात् बृहस्पतिर्मयापत्याप्रजावतीसंजीवशरदः शतम् ॥ इति ॥
 सा यदि ध्रुवं न पश्येत्तदा पश्यामीत्येव ब्रूयात् ॥ ततो विवाहदिनमारभ्य
 दंपत्योर्नियमाः ॥ त्रिरात्रमक्षारलवणाशिनौ स्याताम् ॥ त्रिरात्रमघः

१ गोत्राहणस्य वरः । प्रामो राजन्यस्य । अश्वो वैश्यस्य । २ प्रामशब्देन स्वकुलवृद्धाः
 मित्र्य इति गदाधरः ॥ प्रामवचनं लोकवचनमिति भर्तृयज्ञः ॥

शयीयाताम् ॥ संवत्सरं न मिथुनमुपेयातां द्वादशरात्रं षड्विंशरात्रं त्रिरात्र-
मन्ततः ॥ कृतस्य विवाहाख्यस्य कर्मणः सांगतासिद्धयर्थं यथासंख्या-
कान् ब्राह्मणान् यथाकाले यथासंपन्नेनान्नेनाहं तर्पयिष्ये तेन कर्माङ्गदेवताः
प्रीयन्तां नमः ॥ कृतस्य विवाहहोमकर्मणः सांगतासिद्धयर्थम् आचार्यादि-
नानानामगोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो गंधादिभिः सम्पूज्य यथोत्साहं दाक्षिणां
दास्ये ॥ अथाशीर्वादमंत्राः ॥ ॐ शतंजीवशरदो ॥ ॐ शतामिन्नुश-
रदो ॥ ॐ विश्वानिदेव ॥ इत्याशीर्वादः इति ॥

॥ इति विवाहसंस्कारप्रयोगः समाप्तः ॥ १६ ॥

॥ १४८ ॥ अथ चतुर्थीकर्मप्रयोगः ॥

विवाहदिवसाच्चतुर्थ्यामपररात्रे भार्यया सह मंगलं स्नात्वाऽहतवाससी
परिधाय धृतमंगलतिलकः शुभासने वर उपविशति ॥ तत्र दाक्षिणतो वधूः ॥
वरः आचम्य प्राणानायम्य ॥ सुमुखश्चेति पठित्वा ॥ अद्येत्यादि ० विवाहां-
गभूतं चतुर्थीकर्म करिष्ये ॥ तत्रादौ निर्विघ्नतासिद्धयर्थं गणपतेः षोड-
शोपचारैः पूजनमहं करिष्ये ॥ तत्र गृहाभ्यन्तरतः स्थंडिले पंचभूसं-
स्कारपूर्वकं वैवाहिकाग्नेः स्थापनं कुर्यात् ॥ ततो अग्नेर्दाक्षिणतः ब्रह्मा-
सनाद्यासादनं कृत्वा अग्नेरुत्तरत उदकुंभं स्थापयेत् ॥ ॐ भूरसिभू-
मिरसि ॥ इति भूमिं स्पृष्ट्वा ॥ ॐ आजिघ्न ० । इति कलशस्थापनम् ॥
ॐ ब्रह्मणस्यो ० । इति जलपूरणम् ॥ ॐ सुजात ० । इति मंत्रेण सूत्रवेष्टनम् ॥
ॐ साऽओषधी ० । इति सर्वौषधीप्रक्षेपः ॥ ॐ स्योनापृथिवि ० । इति

१ चतुर्थ्यामपररात्रेऽ (विवाहमारभ्य चतुर्थेऽहनि अपररात्रे इत्यर्थः) भ्यन्तरतोऽ-
ग्निमुपसमाधाय ॥

मृत्तिकाप्रक्षेपः । ॐ याः फलिनीः ० । इति फलम् ॥ ॐ हिरण्यगर्भः ० । इति
 हिरण्यम् ॥ ॐ परिवाजपतिः ० । इति पंचरत्नानि ॥ ॐ पूर्णादर्वी ० । इति
 पूर्णपात्रम् ॥ ॐ मनोजूतिः ० । इति मंत्रेण प्रतिष्ठा कार्या ॥ “ॐ उदकुंभा-
 धिष्ठातृदेवताभ्यो नमः ” इति षोडशोपचारैः पूजनं कार्यम् ॥ ततः
 पात्रासादनादिकम् । आज्योद्दासनं चरोरुद्दासनं च आज्योत्पवनादिप्रोक्ष-
 ण्याः प्रत्युत्पवनान्तं कृत्वा उपयमनकुशानादाय ॥ ॐ तिष्ठन्
 समिधोऽभ्याधाय ॥ प्रोक्षणीशोपोदकेन अग्निं प्रदक्षिणीकृत्य पवित्रयोः
 प्रणीतासु निधानम् ॥ इतरथावृत्तिः ॥ ब्रह्मान्वारब्धेन स्तुवेण होमः ॥
 (मनसा ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा) इदं प्रजापतये न मम ॥ ॐ इन्द्राय
 स्वाहा इदमिन्द्राय न मम ॥ ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये न मम ॥
 ॐ सोमाय स्वाहा इदं सोमाय न मम ॥ हस्ते अक्षतान् गृहीत्वा ॥
 ॐ अग्नेनय ० ॥ चतुर्थीकर्मणि साक्षिनाम्ने वैश्वानराय नमः गंधाक्षत-
 पुष्पाणि समर्पयामि ॥ ततो वर आज्येन पञ्चाज्याहुतीर्जुहुयात्
 (उदपात्रे सर्वासां त्यागः) यथा—ॐ अग्नेप्रायश्चित्तेत्वंदेवानांप्रायश्चित्ति-
 रसिब्राह्मणस्त्वानाथकामऽउपधावामि यास्यैपतिघ्नीतनूस्तामस्यै नाशय
 स्वाहा ॥ इदमग्नये न मम ॥ १ ॥ ॐ वायोप्रायश्चित्तेत्वंदेवानांप्रायश्चित्ति-
 रसिब्राह्मणस्त्वानाथकामऽउपधावामि यास्यैप्रजाघ्नीतनूस्तामस्यैनाश-
 यस्वाहा ॥ इदं वायवे न मम ॥ २ ॥ ॐ सूर्यप्रायश्चित्तेत्वंदेवानांप्रायश्चित्ति-
 रसिब्राह्मणस्त्वानाथकामऽउपधावामि यास्यैपशुघ्नीतनूस्तामस्यैनाशय-
 स्वाहा ॥ इदं सूर्याय न मम ॥ ३ ॥ ॐ चन्द्रप्रायश्चित्तेत्वंदेवानांप्रा-
 यश्चित्तिरसिब्राह्मणस्त्वानाथकामऽउपधावामि यास्यैगृहघ्नीतनूस्तामस्यै-
 नाशयस्वाहा ॥ इदं चन्द्रमसे नमम ॥ ४ ॥ ॐ गन्धर्वप्रायश्चित्तेत्वंदे-

धानांप्रायश्चित्तिरसिब्राह्मणस्त्वानाथकामऽउपधावामियास्यैयशोघ्नीतनू-
 स्तामस्यैनाशयस्वाहा ॥ इदं गंधर्वाय न मम ॥ ५ ॥ ततः स्थालीपा-
 केन एकामाहुतिं जुहुयात् ॥ चरुमभिघार्य ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं
 प्रजापतये न मम ॥ ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते
 न मम ॥ ततो आज्येन भूराद्या नवाहुतयः ॥ ॐ भूः स्वाहा इदमग्न-
 ये न मम ॥ ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे न मम ॥ ॐ स्वः स्वाहा
 इदं सूर्याय न मम ॥ ॐ त्वन्नोऽअग्ने० । स्वाहा ॥ इदमग्नीवरुणाभ्यां
 न मम ॥ ॐ सत्त्वन्नो अग्ने० । स्वाहा ॥ इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥
 ॐ अयाश्वाग्ने० । स्वाहा ॥ इदमग्नये अयसे न मम ॥ ॐ येतेशतं० ।
 स्वाहा ॥ इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः
 स्वर्केभ्यश्च न मम ॥ ॐ उदुत्तमं० । स्वाहा ॥ इदं वरुणायादित्यायादि-
 तये च न मम ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥ ततः सं-
 स्रवप्राशनम् ॥ पवित्राभ्यां मार्जनम् ॥ अग्नौ पवित्रप्रतिपात्तिः ॥ ब्रह्मणे
 पूर्णपात्रदानम् ॥ कृतस्य चतुर्थीकर्मणः सांगतासिद्ध्यर्थं ब्रह्मन् पूर्णपात्रं
 तुभ्यमहं संप्रददे ॥ तत आचार्याय पूर्णपात्रं तुभ्यमहं सम्प्रददे ॥
 पश्चिमे प्रणीताविमोकः ॥ तज्जलेन ॐ आपः शिवाः० इति मार्जनम् ॥
 (तत उदपात्रजलेन वरो वधूमूर्ध्न्यभिषिचति यातेपतिघ्नीरिति ॥)
 ॐ यातेपतिघ्नीप्रजाघ्नीपशुघ्नीगृध्नीयशोघ्नीनिदितातनूर्जारघ्नीततऽएनां-
 करोमिसाजीर्यत्वंमयासहासौ ॥ (असौस्थाने नामग्रहणं करोति
 वरः) अमुकी देवी इति ॥ अथैनां वधूं स्थालीपाकं (कंसार)
 वरः प्राशयति । कन्याभात्रा चतुर्वारं परिवेषणं कार्यम् ॥ ततो वर
 एनां प्राशयति ॥ प्राणैस्ते प्राणान्संदधामि ॥ १ ॥ अस्थिभिरस्थानि
 संदधामि ॥ २ ॥ मांसैर्मांसं संदधामि ॥ ३ ॥ त्वचा त्वचं संदधामि

॥ ४ ॥ अत्र वधूः शुद्ध्यर्थमाचामेत् ॥ अत्र समाचारात् वधूः वरमपि
 पूर्वोक्तैर्मन्त्रैः प्राशयेत् ॥ तत आचार्यो हस्ते अक्षतान्गृहीत्वा ॥ ॐ मनोजुति ॥
 उभयोर्वधूवरयोः सुप्रतिष्ठितमस्तु ॥ इति तयोः शिरसि क्षिपेत् ॥ ततो वरः
 वधूदक्षिणस्कंधोपरि हस्तं नीत्वा पठेत् ॥ ॐ यत्ते सुसीमे हृदयं दिवि चंद्रम-
 सि श्रितम् ॥ वेदाहं तन्मा तद्विद्यात्पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतं शृणुया-
 म शरदः शतम् इति ॥ कृतस्य चतुर्थीकर्मणः सांगतासिद्धयर्थं यथासंख्या-
 कान् ब्राह्मणान् कुमारिका बटुकान् यथाकाले यथासंपन्नेनाप्नेनाहं तर्प-
 यिष्ये ॥ कृतस्य कर्मणः सांगतासिद्धयर्थं नानागोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथो-
 त्साहं दक्षिणां दास्ये ॥ अथाशीर्वादः ॥ ॐ विश्वान्निदेव ॥ ॐ
 पुनस्त्वा ॥ ॐ शतं जीव शरदो ॥ ॐ शतमिन्नु शरदो ॥ ततो
 वध्वा सह वरो गृहान्तगत्वा कुलदेव्याः पूजनं कुर्यात् । पूज्यान्
 वृद्धांश्च नमस्कृत्य यथासुखं विहरेत् ॥ इति चतुर्थीकर्म समाप्तम् ॥
 ॥ इति षोडशसंस्कारप्रयोगः समाप्तः ॥

॥ १४९ ॥ अथ विवाहहोमकाले कन्यायामृतमुत्पां होमविधिः ॥
 कन्या सुस्नाता शुभासने उपविश्य । ऋतुदोषविनाशार्थं प्राप्तकर्मणि
 योग्यतासिद्धयर्थं युञ्जानहवनं पयस्विनीगोदानं पयःप्राशनं च करिष्ये
 इति संकल्प्य निर्विघ्नतासिद्धयर्थं गणेशं सम्पूज्य । युञ्जानहोमकर्तुं स्थंडिले
 आचार्यद्वारा पंचभूसंस्कारपूर्वकं चिटनामानमग्निं प्रतिष्ठाप्य सम्पूजयेत् ।
 ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनाद्याज्यभागान्तं कुर्यात् । नात्र चरुः । ॐ युञ्जा-

१ अत्र स्त्रिया सह भोजनेऽपि न दोष इत्याह ॥ एकयानघमारोह एकपात्रे च भोज-
 नम् ॥ विवाहे पथि यात्रायां कृत्वा विप्रो न दोषभाक् ॥ अन्यथा दोषमाप्नोति पश्चाच्चान्द्रायणं
 चरेत् ॥

न प्रथमं सुञ्जते मनः इति ऋग्भ्यां चतुर्दशाष्टत्याऽष्टाविंशत्याहुतीराज्येन
 जुहुयात् । तौ च मंत्रौ । ॐ सुञ्जान प्रथममनस्तत्त्वाय सवित्रे नमः ।
 अग्नेज्योतिर्निचार्य पृथिव्याऽअध्याभरत्स्वाहा ॥ इदं सवित्रे न
 मम ॥ १ ॥ ११ ॥ सुञ्जते मनः उत सुञ्जते धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चि-
 तः । विहोत्रा दधे बभूवुना विदेकऽइन्मही देवस्य सवितुः परितुः स्वाहा
 ॥ २ ॥ ११ ॥ इदं सवित्रे नमम ॥ ततो भूराद्याः स्विष्टकृदन्ताः शाहुतयः ।
 संस्रव प्राशनादि प्रणीता विमोक्तान्तं होमशेषं समाप्य ततः पयस्विनीं गां
 दद्यात् ॥ अथवा गोनिष्क्रयीभूतं निष्कं निष्कार्धं वा सुवर्णमूल्यरज-
 तद्रव्यं दद्यात् ॥ ततः पयःप्राशनम् । कामधेनुसमुद्भूतं घृतवीजं शशि-
 प्रभम् । तस्य प्राशनमात्रेण रजोदोषो विनश्यतु । इदं रजोदोषनिवृत्त्यन्तं
 त्रिदिनं पयः प्राश्यम् । अग्निं विमृजेत् ॥ इति युञ्जानहोमविधिः ॥

॥ १५० ॥ कन्यागृहे भोजनविचारः ॥

मदनरत्ने भविष्ये-अप्रजायां तु कन्यायां न भुञ्जीत कदाचन ।
 दौहित्रस्य मुखं दृष्ट्वा किमर्थमनुशोचति ॥ अपरार्के आदित्यपुराणे-
 विष्णुं जामातरं मन्ये तस्य कोपं न कारयेत् । अप्रजायां तु कन्यायां
 नाश्नीयात्तस्य वै गृहे । यदि भुञ्जीत मोहाद्वा पूयाशी नरकं व्रजेत् ॥

॥ १५१ ॥ अथार्कविवाहः ॥

वरो विवाहसम्भारान्गृहीत्वा स्वकीयतृतीयविवाहात्प्राक् दिनचतु-
 ष्थाधिकव्यवहिते हस्तनक्षत्रयुते शुभे शनिवारे रविवारे वा ग्रामाद्गृहिः

१ धर्माब्धौ-तृतीया मानुषी कन्या नोद्वाह्या प्रियते हि सा । विधवा वा भवेत्तन्नातृ-
 तीयेऽर्के समुद्गृहे ॥ सङ्गृहे-चतुर्थीदिविवाहार्थं तृतीयेऽर्के समुद्गृहे । आदित्यदिवसे वापि
 हस्तक्षेत्रे वा शनैश्चरे ॥

प्राच्यामुदीच्या वा पुष्पफलाद्यैर्युतम् अर्कं सम्पाद्य तत्र गत्वा तस्य समीपे स्थण्डिलं कृत्वा तस्य पश्चिमतः पूर्वाभिमुख उपविश्य आचमनं प्राणायामं पवित्रधारणञ्च कृत्वा प्रधानसङ्कल्पं कुर्यात् ॥ विष्णुर्विष्णु-विष्णुः । श्रीमद्भगवतो० इत्यादि पठित्वा एवंगुणविशेषेण विशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ मम तृतीयमानुषीविवाहजन्यदोषनिवृत्त्यर्थं श्रीपरमेश्वर-प्रीतये तृतीयमर्कविवाहमहं करिष्ये ॥ पुनर्जलं गृहीत्वा । तत्रादौ निर्विघ्नतासिद्धये गणपतिपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनं मातृकापूजनं वसोर्धारापूजनम् आचाराद्वैश्वदेवसङ्कल्पं नान्दीश्राद्धम् आचार्याद्यृत्विग्वरणञ्च करिष्ये । तत्रादौ दिग्गक्षणं कलशार्चनञ्च करिष्ये ॥ इति दिग्गक्षणं कलशार्चनं गणपतिपूजनाद्याचार्यवरणान्तं च कर्म कृत्वा आचार्यं प्रार्थयेत् ॥ (आत्राचार्यद्वयम् ॥ कर्मार्यं स्वकुलाचार्यमपरकन्यादानार्थं च) “कन्यापिता यथा सूर्यो देवानाञ्च प्रजापतिः । तथा त्वमर्कदानार्थमाचार्यत्वं कुरु प्रभो” ॥ एवं संप्रार्थित आचार्यस्ततो वरस्य मधुपर्केणार्चनं कुर्यात् ॥ सङ्कल्पः—अथेत्यादि० शुभपुण्यतिथौ अर्कविवाहार्थम् आगतं वरं मधुपर्केणार्चयिष्ये इति सङ्कल्पं कृत्वा “षडध्या भवन्त्याचार्य० इत्यारभ्य [पृ. ४१९] अनेन मधुपर्कार्चनेन परमेश्वरः प्रीयताम् ॥” इत्यन्तं कुर्यात् ।

ततो वरः अर्कस्य समीपे स्थित्वा अर्कं प्रार्थयेत् । “त्रिलोकवासिन् सप्ताश्व छायाया सहितो रवे । तृतीयोद्वाहजं दोषं निवारय सुखं कुरु ॥” ततो वरः अर्कवृक्षे ॐ “आकृष्णेन०” इति मंत्रेण छायाया सहितं सूर्यम् आवाह्य प्रतिष्ठापयेत् । ॐ भूर्भुवः स्वः छायासहिताय सूर्याय नमः छायासहितं सूर्यमस्मिन्नर्के आवा० स्थाप० ॥ ततः “ॐ छायासहिताय श्रीसूर्याय नमः” इति मंत्रेण षोडशोपचारैः पूजनं कुर्यात् । तत्र

गुडौदनं नैवेद्यं दक्षिणां दत्वा आरातिं कृत्यात् । अनेन पूजनेन छाया-
सहितः श्रीसूर्यः प्रीयतां न मम ॥ इति पूजनान्तं कुर्यात् ॥ एवं संपूज्य
ततोऽर्कं वस्त्रेण सूत्रेण च आवेष्ट्य “ॐ आपोहिष्ठा०” इति मंत्रेण
अर्कं जलैरभिषिच्य वरोऽर्कस्य प्रदक्षिणां कुर्यात् ॥ “अर्कप्रीतिकरा
येयं त्वया सृष्टा पुरातनी । अर्कजा ब्रह्मणा सृष्टा ह्यस्माकं परिरक्षतु ॥
नमस्ते मङ्गले देवि नमः सवितुरात्मजे । त्राहि मां कृपया देवि पत्नी
त्वं म इहागता ॥” इति प्रदक्षिणां कृत्वा वरोऽर्कं प्रार्थयेत्-“अर्कस्त्वं
ब्रह्मणा सृष्टः सर्वप्राणिहिताय च ॥ वृक्षाणामादिभूतस्त्वं देवानां प्रीतिव-
र्धनः ॥ तृतीयोद्वाहजं मृत्युं त्वं मे भो सुविनाशय ॥” इति ॥ तदन-
न्तरम् आचार्यः अर्कस्य वरस्य च मध्येऽन्तर्पटं धृत्वा मङ्गलाष्टकं
[पृ. ४२३] पठेत् ॥ ततोऽन्तर्पटं निःसार्यार्कस्योपरि अक्षतान् दद्यात् ॥

तत आचार्यो हस्ते जलं गृहीत्वा देशकालौ सङ्कीर्त्य एवंगुणविशेषेण
विशिष्टायां शुभपुण्यातिथौ अस्य वरस्य तृतीयोद्वाहजनितसर्वारिष्ट-
विनाशार्थं तथा च श्रीसवितृसूर्यनारायणप्रीतये (ब्रह्मविवाहविधिना)
अर्कविवाहविधिना अर्कविवाहं करिष्ये ॥ इति सङ्कल्प्य वरस्य हस्ते
सुप्रोक्षितादिकं कुर्यात् ॥ “शिवा आपः सन्तु । सन्तु शिवाः आपः ॥
सौमनस्यमस्तु । अस्तु सौमनस्यम् ॥ अक्षतं चारिष्टञ्चास्तु । अस्त्व-
क्षतमरिष्टञ्च ॥ गन्धाः पान्तु सौमङ्गल्यं चास्तु ॥ अक्षताः पान्तु
आयुष्यमस्तु ॥ पुष्पाणि पान्तु सौश्रियमस्तु इति ॥” तृतीयोद्वाहजन्य-
दोषपरिहारोऽस्तु ॥ इति वदेत् ॥

ततो वरस्य गोत्रोच्चारपूर्वकदानसङ्कल्पः-“अमुकगोत्रस्य अमुक-
प्रवरान्वितस्य अमुकवेदशाखाध्यायिनः अमुकनाम्नः प्रपौत्राय । अ० गो०
अ० प्र० अ० वे० अ० ना० पौत्राय । अ० गो० अ० प्र० अ० वे० अ० ना०
पुत्राय । अमुकनाम्ने वराय । काश्यपगोत्रस्य काश्यपवत्सारनैधुवेति

त्रिप्रवरान्वितस्य आदित्यस्य प्रपौत्रीम् । सवितुः पौत्रीम् । सूर्यस्य पुत्रीम् ।
 आर्कीनाम्नीं कन्यां सूर्यदैवत्यां भार्यात्वेन तुभ्यमहं सम्प्रददे ॥ इति
 वरहस्ते सकुशं जलं दद्यात् ॥ तथाच “ अर्ककन्यामिमां विप्र यथा-
 शक्तिविभूषिताम् ॥ गोत्राय शर्मणे तुभ्यं दत्तां विप्र समाश्रय ॥ ”
 इति दानमन्त्रं पठेत् ॥ पुनर्जलं गृहीत्वा । कृतस्यार्कदानकर्मणः
 साङ्गतासिद्धयर्थम् इमां दक्षिणां तुभ्यमहं सम्प्रददे । इति दक्षिणां
 दद्यात् ॥ वरः “ ॐ स्वस्ति ” इति ब्रूयात् ॥

ततो वरः अर्कवृक्षस्योपरि गन्धाक्षतपुष्पसमन्विताञ्जलाञ्जलीन्
 दद्यात् ॥ यथा मन्त्रः—“ ॐ यज्ञो मे कामः समृद्धयताम् । ॐ धर्मो मे कामः
 समृद्धयताम् । ॐ यज्ञो मे कामः समृद्धयताम् । ” इति जलाञ्जलि-
 दानम् ॥ ततो गायत्रीमन्त्रेण “ ॐ परित्त्वा ” इति मन्त्रेण च पश्चाद्वृता
 सूत्रेणार्कमावेष्टयेत् ॥ पुनः पञ्चगुणेन सूत्रेण अर्कस्य दक्षिणस्कन्धं
 “ बृहत्साम० ” इति मन्त्रेण “ ॐ सदावधन्० ” इति मन्त्रेण च
 रक्षार्थं बध्नीयात् ॥ यथा—“ बृहन्सामनक्षत्रमद्वृद्धवृष्णं त्रिष्टुभौजशुभि-
 तमुग्रवीरम् । इन्द्रस्तोमेन पञ्चदशेन मध्यमिदं वातनु सगरेण रक्ष ॥ ”
 “ ॐ सदावन्धन्० ॥ ” ततोऽर्कस्य दिक्षु विदिक्षु च अष्टौ कुम्भान् संस्थाप्य
 वस्त्रेण त्रिसूत्रेण चावधृत्य हरिद्रागन्धादीन् कुम्भे लिप्त्वा तेषु कुम्भेषु
 “ ॐ विष्णवे नमः ” इति नाममन्त्रेण महाविष्णुम् आवाह्य षोडशोपचारैः
 पूजयेत् ॥ ततः स्थण्डिले पञ्चभूसंस्कारपूर्वकम् आचार्यद्वाराऽग्निस्थापनं
 कृत्वा ब्रह्माणश्च वृत्वा प्रोक्षण्याः प्रत्युत्पवनान्तं विधाय उपयमनकुशा-
 नादाय “ तिष्ठन् समिधोऽभ्याधाय ” इत्यारभ्य पर्युक्षणान्तं कृत्वाऽऽ-
 घारावाज्यभागौ जुहुयात् (मनसा) ॥ “ ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजा०
 ॐ इन्द्राय० इदमिन्द्राय० । ॐ अग्नये० इदमग्नये० । ॐ सोमाय स्वाहा

सोमाय० । ” एवमाधारावाज्यभागौ हुत्वा ॐ सङ्गोभिः० । इति
त्रेण होमं कुर्यात् ॥

ॐ सङ्गोभिराङ्गिरसो नक्षपाणोभगऽइवेदर्यमणोनिनाय । जनेमि-
नदम्पतीऽअनक्तिवृहस्पतेवाजयाशूरिवाजौ स्वाहा ॥ इदं बृहस्पतये न
म ॥ १ ॥ यस्मै त्वा कामकामाय वयं सम्राड् यजामहे । तामस्मवभ्यं कामं
स्वा यथेयं घृतं पिव स्वाहा ॥ इदमग्नये न मम ॥ २ ॥

ततो व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिरष्टोत्तरशतम् अष्टाविंशतिरष्टौ वा होमः ।
ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये० । ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे० । ॐ स्वः
स्वाहा इदं सूर्याय० । ॐ भूर्भुवःस्वः स्वाहा इदं प्रजापतये० । इति
हुत्वा ततो भूराद्याः स्विष्टकृदन्ता दशाहुतयः । ततः संस्रवप्राशनादि
वर्णीताविमोक्तान्तं सर्वं कुर्यात् ।

ततो वरः अर्कं प्रदक्षिणीकृत्य प्रार्थयेत् ॥ “ मया कृतमिदं कर्म
स्थावरेषु जरायुणा । अर्कापत्यानि नो देहि तत् सर्वं क्षन्तुमर्हसि ॥ ”
इति ॥ तत आचार्यः “ ॐ ऋचंवाचम् ” इति शान्त्यध्यायं जपेत् ।
ततो वर आचार्याय गोग्रमं वा तन्मूल्यं दद्यात् । यथाकालेऽष्टौ ब्राह्म-
णान् भोजयिष्ये इति भोजनसंकल्पं कृत्वा अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यो
भूयसीम् आचार्याय च दक्षिणां सर्वोपस्करं च दद्यात् ॥
ततो वरो गणेशं कुम्भस्थितं महाविष्णुम् अग्निश्च विष्टुज्य जलं
गृहीत्वा-अनेन यथाज्ञानेन कृतेनार्कविवाहकर्मणा श्रीपरमेश्वरस्वरूपी
श्रीसूर्यनारायणः प्रीयतां न मम । अनेन कर्मणा तृतीयमानुषीविवाह-
जन्यदोषपरिहारोऽस्तु ॥ पुनर्विष्णुं प्रार्थयेत्-“ यस्य स्मृत्या० ” ॐ
विष्णवे नमः । ॐ विष्णवे नमः । ॐ विष्णवे नमः । इति अर्कविवाहः ॥

॥ १५२ ॥ अथ कुम्भविवाहः ॥

कन्यापिता सपत्नीकः कुम्भविवाहोक्तान् सम्भारानादाय देवालये गत्वा शुभासने प्राङ्मुख उपविश्य आचमनं प्राणायामञ्च कृत्वा स्वकन्याया विषकन्यात्वदोषपरिहारार्थं कुम्भविवाहं कुर्यात् ॥

सङ्कल्पः—विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः श्रीमद्भगवतो० इत्यादि पठित्वा एवंगुणविशेषेण विशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ मम अस्याः कन्याया नक्षत्रादियोगेन ग्रहयोगेन च विषाख्ययोगजननसूचितवैधव्यारिष्टपरिहारार्थं श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं कुम्भविवाहाख्यं कर्म करिष्ये ॥ पुनर्जलमादाय । तत्रादौ निर्विघ्नतासिद्ध्यर्थं गणपतिपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनं मातृकापूजनं वसोधारापूजनं वैश्वदेवसङ्कल्पं नान्दीश्राद्धम् आचार्यवरणञ्च करिष्ये । तत्रादौ दिग्रक्षणं कलशार्चनञ्च करिष्ये । इति दिग्रक्षणादि कृत्वा ततो गणपतिपूजनाद्याचार्यवरणान्तं कुर्यात् ।

ततो मुख्यदेवतायाः स्थापने कलशं निधाय स्वर्णमयविष्णुरूपाश्वत्थद्रुमप्रतिमाया अग्न्युत्तारणं कुर्यात् । मूर्तिं घृतेनाभ्यज्य तदुपरि “ॐ समुद्रस्यत्वा०” इत्यादि पठित्वा जलधारया अग्न्युत्तारणं विधाय

१ अथ कुम्भविवाहो विषयोगसमुत्पन्नायाः कन्याया वैधव्यदोषपरिहारार्थं कार्यः । विषयोगत्रिविधः । सूर्यभौमाग्निवारेषु तिथिभद्राशतामिधम् ॥ आलेषाकृत्तिकानागे तत्र जातविषाङ्गना । जनुर्लभं रिपुक्षेत्रे संस्थितः पापस्त्रेचरः । द्विसाम्यमपि योगेऽस्मिन्सजाता विषकन्यका ॥ लभे शनैश्चरो यस्याः सुतेऽर्को नवमे कुजः । निषादया सापि नोद्वाह्या त्रिविधविषकन्यका ॥ तद्दोषपरिहारोपायः—सावित्र्यादित्रयं कृत्वा वैधव्यादिनिवृत्तये । अश्वत्थादिभिश्च दद्यात्तां चिरजीविने ॥ बालवैधव्ययोगे तु कुम्भद्रुमप्रतिमादिभिः । कृत्वा लभं ततः पथा कन्योद्वाहेति चापरे ॥ तथैव—वैधव्ययोगे विहिते च बध्वा विवाहमादौ विदधीत कुम्भे । पथ विवाहो विधिवद्बधूः सा विधिवस्तु तस्याकरतोऽवधार्यः ॥ स्वर्णद्रुपिप्पलानां च प्रतिमा विष्णुपिणी । तया सह विवाहे तु पुनर्भूत्वन जायते ॥ इति विधानखण्डे ॥

प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात् । मूर्तौ दक्षिणहस्तं न्युवजं धृत्वा पठेत् ॥ ॐ आँ
 ह्रीं क्रीं यं रं लं वं शं पं सं हं सः अस्याः विष्णुमूर्तेः प्राणा
 इह प्राणाः ॥ ॐ आँ० । अस्याः विष्णुमूर्तेः जीव इह स्थितः । ॐ आँ०
 अस्याः विष्णुमूर्तेः सर्वेन्द्रियाणि बाह्यनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणपाणिपा-
 दपायूपस्थानीहागत्य सुखं चिरं तिष्ठन्तु स्वाहा । गर्भाधानादिषोडश-
 संस्कारार्थं षोडश प्रणवान् जपेत् । ब्रत आवाहनादिषोडशोपचारपर्यन्तं
 पूजनं कृत्वा प्रार्थयेत् ॥ “वरुणाङ्गस्वरूपाय जीवनानां समाश्रय ।
 पतिं जीवय कन्यायाश्चिरं पुत्रसुखं कुरु ॥ देहि विष्णो वरं देहि कन्यां
 पालय दुःखतः ॥” इति संप्रार्थ्य अनेन पूजनेन स्वर्णमयाविष्णुस्वरूपा-
 श्वत्थः प्रीयताम् इति जलमुत्सृजेत् ॥

ततो यथोचितं मधुपर्कं कृत्वा वस्त्रालङ्काराणि समर्पयेत् ॥ ततः
 कन्याकुम्भयोरन्तरे अन्तर्पटं धृत्वा कन्यां तस्य सम्मुखे प्रत्यङ्मुखी-
 मूपवेश्य मङ्गलाष्टकं पठेत् । “ॐ प्रतिष्ठ” इति पठित्वा अन्तर्पटं
 निष्कास्य कन्यायै वस्त्रोपवस्त्रे दत्त्वा मंगलतंतुबंधनसमीक्षणान्तं कृत्वा
 दशवारमधस्तादुपरि च कुम्भं कन्यां च “परित्वा०” इत्यनुवाकेन
 सूत्रेण संवेष्ट्य कुम्भरूपविष्णवे कन्यादानं कुर्यात् ॥

कन्यादानसङ्कल्पः— विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य
 विष्णो० इत्यादि पठित्वा । एवंगुणविशेषेण विशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ
 अस्याः कन्याया विषाख्ययोगजननवैधव्यदोषापनुत्तये श्रीविष्णु-
 स्वरूपिणे अश्वत्थकुम्भाय श्रीरूपिणीमिमां कन्यां तुभ्यमहं सम्प्रददे ।
 इति पठित्वा कन्याया दक्षिणहस्ते जलं दत्त्वा तद्धस्तं विष्णुस्वरूपाया-
 श्वत्थकुम्भाय समर्प्य मन्त्रं पठेत् ॥ “गौरीं कन्यामिमां श्लक्ष्णां यथा-
 शक्तिं विभूषिताम् । ददामि विष्णवे तुभ्यं सौभाग्यं देहि सर्वदा ॥”

विष्णुरूपिणे कुंभायेमां कन्यां संप्रददे ॥ इते समर्पयेत् ॥ अनन्तरं
वस्त्रग्रान्थिकादिकं विमुच्य कुम्भं गृहीत्वा जले निक्षिपेत् ॥

ततः आचार्यः शुद्धजलेन “ ऐन्द्रवारुणपावमानीयमंत्रैः ” कन्यां
पञ्चपल्लवेनाभिषिच्य शुद्धवाससी परिधापयेत् ॥

ततः कन्या शुद्धोदकेन स्नात्वा स्वयं धारितानि नूतनानि वस्त्राणि
सालङ्काराणि आचार्याय दत्वा आचार्याद्यान्येभ्यश्च दक्षिणां दद्यात् ।
ततः आचार्यादीनां समीपे उपविश्य “ भो ब्राह्मणाः अहम् अनेन
कुम्भविवाहकर्मणा अनघाऽस्मि ? ” इति त्रिवारं पृच्छेत् । “ त्वमनघाऽसि
एवमस्तु ” इति आचार्यादयोऽपि त्रिवारं ब्रूयुः ॥ ततः कर्मेश्वराय
समर्प्य गणपतिप्रभृतिदेवानां विसर्जनं कुर्यात् ॥ इति कुम्भविवाहः ॥

॥ इति ग्रहशान्तिसहितपोढशसंस्कारात्मकः षष्ठो विभागः ॥

॥ अथ विविधशांतिप्रयोगात्मकः सप्तमो विभागः ॥

॥ १५३ ॥ अथ रजोदोषे श्रीशान्तिः ॥

बधूवरमातुरजःप्राप्तौ नान्दीश्राद्धोत्तरं मुहूर्तान्तरालाभे संकटे
कर्माधिकारार्थं श्रीशान्तिं कुर्यात् ॥ यथा यजमानः आचम्य प्राणा-
नायम्य अग्रेत्यादितियौ० अस्थ संस्कार्यस्य (संस्कार्याया वा)
विवाहादिमंगलकर्माणि मम पत्न्या रजोदोषनिरासार्थं सकलारिष्टशां-
त्यर्थं संस्कारस्य (संस्कार्याया वा) बह्वायुष्यमाप्त्यर्थं श्रीशान्तिमहं
करिष्ये । तदङ्गत्वेन दिग्भक्षणादीनि करिष्ये इति संकल्प्य दिग्भक्षणादि
अग्निप्रतिष्ठापनान्तं कर्म कृत्वा पुरतो भद्रपीठे महीद्यौरित्यादिना कलशं
संस्थाप्य तदुपरि कृताङ्गुत्तारणमाणप्रतिष्ठां स्वर्णमयीं श्रीमूर्तिं
श्रीश्वते० इत्यावाह्य मनोजूति० इति प्रतिष्ठाप्य पुरुषसूक्तेन श्रीसूक्तेन

वा “श्रियै नमः” इति नाममन्त्रेण वा षोडशोपचारैः संपूज्य प्रार्थयेत्
महालक्ष्मीं नमस्तुभ्यं सहस्रकरमंडिते ॥ आयुः श्रीं मंगलं देहि रजोदोषं
निवारय ॥ इति ॥ अनया पूजया श्रीः प्रीयताम् ॥ ततो ब्रह्मासनादि
आज्यभागान्तं कृत्वा श्रीमूक्तेन पञ्चदशाहुतीः वा श्रीश्चते० इति
मन्त्रेण “श्रियै नमः” इति नाममन्त्रेण वा अष्टोत्तरशताहुतीर्दद्यात् ॥
ततः प्रणीताविमोक्तान्तं कृत्वा प्रधानकलशोदकेन वारुणमन्त्रैश्च
सुरास्त्वा० इति पौराणमंत्रैः आचार्यः संस्कार्येण सह यजमानमभिषि-
चेत् ॥ ततो ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणादिकं दत्त्वा तेभ्य आशिषो गृहीत्वा प्रतिमां
विमृज्याग्निं च विमृज्य यस्यस्मृत्येति विष्णुं नमस्कृत्य ब्राह्मणान्
भोजयित्वा सन्वधुः स्वयं भुञ्जीत ॥ इति श्रीशान्तिः ॥

॥ १५४ ॥ अथ बृहस्पतिशान्तिः ॥

कन्याया विवाहे कुमारस्य उपनयने काले वा बृहस्पतेरनुकूलताप्राप्त्यर्थं सपत्नीकः पितः
पूर्वाभिमुख उपविश्य आचमनं प्राणायामश्च कुर्यात् ॥ ॐ केशवाय नमः स्वाहा । ॐ नाराय-
णाय नमः स्वाहा । ॐ माधवाय नमः स्वाहा । ॐ गोविदाय नमः इति हस्तं प्रक्षाल्य प्राणा-
यामं कुर्यात् । तत आचार्यः सपत्नीकस्य यजमानस्य भाले “ॐ स्वस्तिन०” इति तिलकं
कृत्वा ॐ आनोभद्राः० इति शान्तिसूक्तं पठेत् ॥ ततः “श्रीमन्महाग०” इत्यारभ्य
“सर्वकार्यार्थ०” इत्यन्तं पठित्वा प्रधानसंकल्पं कारयेत् ॥ ॐ विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः-श्रीमद्भग-
वतो० एवंगुणविशेषेण विशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ मम पुत्रस्य उपनयनकर्मणि मम कन्याया
विवाहकर्मणि वा श्रीबृहस्पतेर्द्वितीयचतुर्थपञ्चाष्टमदशमद्वादशादिस्थानान्यतमस्थानस्थितत्वेन तत्त-
द्दोषपरिहारपूर्वकमानुकूल्यार्थं श्रीपरमेश्वरप्रीतये श्रीबृहस्पतिशान्तिं करिष्ये । तत्रादौ गणपतिपूजनं
स्वस्तिपुण्याहवाचनम् (मातृकापूजनं वसोद्धारां नान्दीथाद्धम्) आचार्यावृत्तिग्न्यकरणं दिप्रक्ष-
णं पञ्चगव्यकरणं भूमिपूजनं पञ्चभूसंस्कारपूर्वकामिस्थापनं प्रधानदेवतारथापनञ्च करिष्ये । तत्रादौ
दिप्रक्षणा कलशार्चनञ्च करिष्ये ॥ इति संकल्पं कृत्वा दिप्रक्षणादि ब्राह्मणपूजनान्तं सर्वं समाप्य
अग्निस्थापनं कुर्यात् ॥ ततः स्थंडिलस्थेशानभागे पीतवस्त्रोपरि पीताक्षतैश्चणकैर्वा दीर्घचतुरस्रं
बृहस्पतिमण्डलं विधाय मध्ये कलशं स्थापयित्वा कलशे पञ्चगव्यं, कुशोदकं, विष्णुकान्तां,

शताव्यादींश्च प्रक्षिप्य तदुपरि पूर्णपात्रं निधाय सुवर्णमय्या बृहस्पतिमूर्तेः “ॐ समुद्रस्यत्वा०”
 इत्यादिमन्त्रैरग्न्युत्तारणादि कृत्वा “ॐ बृहस्पतेऽति०” इति मंत्रेण बृहस्पतिमावाह्य
 “ॐ मनोजूर्तज्जुप० ॥” इति प्रतिष्ठां कुर्यात् ॥ ततः स्थण्डिले पञ्चभूषणसंस्कारपूर्वकम् अग्नि-
 स्थापनं कृत्वा ब्रह्माणं गृह्णा अन्वाधानं कुर्यात् ॥ समिद्द्वयं गृहीत्वा-प्रजापतिम् इन्द्रम् अग्नि-
 सोमम् एकैकयाऽऽज्याहुत्या बृहस्पतिम् अश्वत्थसमिद्धिराज्यप्लुताभिः सर्पिर्मिश्रपायसेन आज्य-
 मिश्रितयववोहितिलैश्च प्रतिद्रव्यम् अष्टोत्तरशताहुतिभिः शेषेण स्वियकृतम् अग्निं वायुं
 सूर्यम् अग्नीवरुणौ अग्निवरुणौ अग्निं वरुणं सवितारं विष्णुं विश्वान् देवान्मरुतः स्वर्कान् वरुणम्
 आदित्यम् अदितिं प्रजापतिम् एता अङ्गप्रधानार्था देवता एकैकयाऽऽज्याहुत्या अस्मिन् बृह-
 स्पतिशान्तिकर्मण्यहं यक्ष्ये ॥ इति समिद्द्वयम् अग्रावादध्यात् ॥ ततः प्रणीताप्रणयनाद्याज्योद्वास-
 नान्तां सर्वां कुशकण्डिकां कुर्यात् ॥ “ॐ बृहस्पतेऽति०” इति वैदिकमंत्रेण ॐ “बृह-
 स्पतये नमः” इति नाममन्त्रेण वा षोडशोपचारैर्बृहस्पतिपूजनं कुर्यात् । तत्र च पीतं वस्त्रद्वयम्,
 पीतं यज्ञोपवीतम्, पीतं चन्दनम्, पीताक्षताः, पीतपुष्पाणि, घृतदीपम्, मोदकनैवेद्यम्, दक्षि-
 णायां माणिक्यं सुवर्णं वा दद्यात् ॥ ततः कलशाभिमन्त्रणं कृत्वा आधारावाज्यभागौ हुत्वा ॥
 ॐ बृहस्पतेऽति० इति वैदिकमन्त्रेण आज्यप्लुताश्वत्थसमिद्धिः घृतमिश्रितपायसेनाज्यमि-
 श्रितत्रीहियवतिलैश्चान्वाधानानुसारेण होमं विदध्यात् ॥ ततो बृहस्पतेरुत्तरपूजनं कृत्वा नूतने
 ताम्रपात्रे जलं गृहीत्वा पीताक्षतान्, पीतचन्दनम्, पीतपुष्पाणि, सुवर्णञ्च निधाय अर्घं
 दद्यात् । तत्र मन्त्रः—“गम्भीर दृढरूपाङ्ग देवेज्य सुमते प्रभो ! । नमस्ते वाक्पते शान्त
 गृहाणार्घं नमोऽस्तु ते ॥” इति दत्त्वा प्रार्थयेत् ॥ “भक्त्या यत्ते सुराचार्य होमपूजादि
 सत्कृतम् । तत्त्वं गृहाण शान्त्यर्थं बृहस्पते नमो नमः ॥ जीवो बृहस्पतिः सूरिराचार्यो गुरु-
 र्द्विराः । चस्पतिर्देवमन्त्री शुभं कुर्यात्सदा मम ॥ इति नत्वा पूजानिवंदनं विधाय स्विय-
 कृतं हुत्वा त्वाहुतींश्च दत्त्वा सर्वे पूर्णाहुत्यन्तं समापयेत् ॥ ततो बृहस्पतेः कलशाज्जलं गृहीत्वा
 कन्यां कुमरं चोपवेद्य सपत्नीकस्य यजमानस्य शिरसि ॥ ॐ आपोहिष्ठा०, इति ऋचा,
 तत्त्वायामि०, स्वादिष्ठयाः०, समुद्राज्येष्ठाना०, इत्यादिभिः पुनन्तुमा० इत्यादिभिर्नवमन्त्रैस्तथाच
 पुराणोक्तैः सुरास्त्वा० इत्यादिभिरभिषेकं कुर्यात् ॥ ततोऽग्निविसर्जनादिकं कृत्वा बृहस्पतिप्रतिमां
 कुम्भवत्त्रादिकम् आचार्याय दत्त्वा वृतेभ्यो ब्राह्मणेभ्य आचार्याय च दक्षिणां प्रदाय भोजयेत् ।

॥ इति बृहस्पतिशान्तिः ॥

- (१) वास्तुशांतिप्रयोगश्च (संक्षेपकः) २५३ तमे पृष्ठे दृष्टव्यः ॥
 (२) ब्रह्मशांतिप्रयोगस्तु पृष्ठ ३१३ तः ३७१ पर्यन्तं दृष्टव्यः ॥

॥ १५५ ॥ अथ गोमुखप्रसवशान्तिप्रयोगः ॥

दुष्टकालप्रसवे बहवः शान्तयः सन्ति । तासां मध्ये आश्लेषाज्येष्ठा-
मूलनक्षत्रेषु वैधृतिव्यतीपातादियोगेषु च घालके जाते सति गोमुख-
प्रसवशान्तिपूर्विका शान्तिः कार्या ॥ तत्र प्रथमं सर्वशान्तिसाधारणो
गोमुखप्रसवशान्तिप्रयोगः कथ्यते ॥ सपत्नीको यजमानः प्राङ्मुख
उपविश्य शान्तिपाठपठनपूर्वकं देवब्राह्मणान्नमस्कृत्य ॥ जलमादाय ॥
अधेत्यादि० त्रिथौ अस्य बालकस्य अमुकनक्षत्रयोगोत्पत्तिमूचितारि-
ष्टशान्त्यर्थं गोमुखप्रसवशान्तिं करिष्ये ॥ तत्रादौ दिग्रक्षणं कलशारा-
धनं गणपतिपूजनमाचार्यवरणं च करिष्ये ॥ पूर्वोक्तरीत्या दिग्रक्षण-
मारभ्य आचार्यवरणान्तं कुर्यात् ॥ तत आचार्यः श्वेतचूर्णैः गृहाद्वहि-
रीशानदिग्भागे पद्मं कृत्वा तत्र व्रीहिराशिं कृत्वा तत्र शूर्पं स्थापयित्वा
शूर्पे रक्तवस्त्रं प्रसार्य तत्र तिलान् विकीर्य शूर्पे प्राङ्मुखं शिशुं निधाय
सूत्रेण सशिशुं शूर्पं वेष्टयित्वा शिशुसमीपे गोमुखमानीय प्रसवं
विमान्य पठेत् ॥ योनिं विष्णुः कल्पयतु त्वष्टा रूपाणि पिशतु ॥
प्रजापतिः प्रसिञ्चतु सृष्टा गर्भं दधातु ते ॥ १ ॥ धेहि गर्भं सिनीवाळि
धेहि गर्भं पृथुष्टुके ॥ ते देवावश्विनौ गर्भमाधत्तां पुष्करस्रजौ ॥ २ ॥
हिरण्ययीऽअरणीयम् अश्विनानिर्मथतः ॥ गर्भं हवामहे तं ते दशमे
मासि सूतवे ॥ ३ ॥ परापते न जायेत पुनः सुपुत्र आपतत् ॥ मेस्यै
च पुत्रकामायै गर्भं धेहि प्रसूतवे ॥ ४ ॥ इति ॥

ततो गां सर्वाङ्गेषु वामाङ्गेषु वा स्पृष्टा पठेत् । गवामंगेषु तिष्ठन्ति
भुवनानि चतुर्दश ॥ यस्मात्तस्माच्छिवं मे स्यादिह लोके परत्र च ॥ १ ॥
तत आचार्यः शिशुमादाय मात्रे दद्यात् ॥ विष्णोः श्रेष्ठेन रूपेण गवि
नार्यां प्रसूतके ॥ पुत्रान् पुमांसमाधेहि दशमे मासि सूतवे ॥ १ ॥

इति । ततो माता पित्रे दद्यात् ॥ पिता मात्रे दद्यात् ॥ ततः पिता वस्त्रम्
 उदद्यात् पुत्रमुखमीक्षेत ॥ तत आचार्यः पंचगव्येन-ॐ आपोहिष्ठा० ।
 ॐ सोवः० । ॐ तस्मा० इति मंत्रत्रयेण अपवित्रः पवित्रोवा० इति मंत्रेण
 च शिशुमभिर्षिचेत् ॥ ततः पिता शिशुं मूर्धनि जिघ्रेत् ॥ अंगादंगात्सं-
 भवसि हृदयादधि जायसे ॥ आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदां शतम्
 ॥१॥ सकृद् मंत्रेण द्विस्तूष्णीम् ॥ ततो ब्राह्मणैः पंचवाक्यैः पुण्याहं
 वाचयेत् । भो ब्राह्मणाः अस्य कर्मणः पुण्याहं भवंतो ब्रुवन्तु ॥ विप्राः
 अस्तु पुण्याहम् ॥ एवं कल्याणम् ऋद्धिं स्वस्ति श्रीरस्तु इत्यादि ब्रूयुः ॥
 तत आचार्याय गां वा गोरभावे तन्निष्कयं दद्यात् ॥ ततः पंचभूसं-
 स्कारपूर्वकं स्थण्डिलोपरि अग्निं संस्थाप्य अधिप्रत्यधिदेवतारहितानाम्
 केवलं मूर्त्यादिनवग्रहाणां स्थापनं कृत्वा यथाशक्त्या पूजनं कुर्यात् ॥ ततो
 अग्नेरीशान्यां पीठोपरि श्वेतवस्त्रं प्रसार्य तदुपरितंडुलेनाष्टदलं निर्माय मध्ये
 महीधौरित्यादिना कलशं संस्थाप्य तस्मिन्कलशे पंचगव्यं तिलान्
 क्षीरद्रुमकषायं (अश्वत्थवटोदुम्बरवृक्षाणां क्वाथितं जलं) क्षिप्त्वा
 वस्त्रयुग्मेन वेष्टयित्वा तदुपरि कृतान्ग्युत्तारणपूर्वकं सुवर्णमयं तद्विष्णो०
 इति विष्णोः । तच्चायामि० इति वरुणस्य । च ॐ नाशयित्रीबलास
 स्यात्सऽउपचितामसि । अथो शतस्य यक्ष्माणांप्पाकारोरसिनाशनी
 ॥१॥ इति यक्ष्मणश्च इति मूर्तित्रयं प्रतिष्ठाप्य । “ विष्णवाद्यावा-
 हितदेवेभ्यो नमः ” इति मूलमंत्रेण यथाशक्त्या पूजनं कुर्यात् ॥ ततो
 यजमानः द्रव्यत्यागं कृत्वा प्रधानदेवतानां मिलितदधिमध्वाज्यैः
 विष्णुं सकृद् अपश्चतुर्वारं यक्ष्माणमष्टाविंशतिसंख्ययाऽष्टौ वा तत्तन्मन्त्रै-
 र्नाममंत्रैर्वा यथा-(विष्णवे स्वाहा १। वरुणाय स्वाहा ४। यक्ष्मणे स्वाहा

॥२८॥ इति वा) होमं कुर्यात् ॥ ततो ग्रहमंत्रैश्चैकैकाहुतिं दधिमध्वाज्येन जुहुयात् ॥ ततः स्विष्टकृन्नवाहुतीर्हुत्वा संस्रवप्राशनं पवित्राभ्यां मार्जनम् अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानम् ॥ प्रणीताधिमोकोदकेन मार्जनं ब्राह्मणभोजनसंकल्पं च कुर्यात् ॥ ततो “यान्तु देव०” इति मंत्रेण देवताविसर्जनमग्रेश्च “सङ्गयज्ञं०” इति “गच्छ गच्छ०” इति वा विसर्जनं कुर्यात् ॥ इति गोमुखप्रसवशान्तिः ॥

॥ १५६ ॥ अथ मूलशान्तिप्रयोगः ॥

सपत्नीको यजमानः शुभासने प्राङ्मुख उपविश्य आचम्य प्राणानायम्य शान्तिपाठपठनपूर्वकदेवब्राह्मणान् नमस्कृत्य ॥ जलमादाय ॥ अद्येत्यादि० तिथौ ममास्य बालकस्य कुमार्या वा मूलप्रथमचरणादिजननसूचितसर्वारिष्टविनाशार्थं शुभफलप्राप्त्यर्थं श्रीपरमेश्वर-प्रीत्यर्थं सनवग्रहमखां मूलजननशान्तिं करिष्ये ॥ तदंगभूतं गणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं वसोर्द्धारां नादीश्राद्धं ब्राह्मणवरणं पंचगव्यकरणं भूमिपूजनमग्निस्थापनं देवतास्थापनानि च करिष्ये ॥ तत्रादौ दिग्रक्षणं कलशार्चनं च करिष्ये इति दिग्रक्षणादि वह्निस्थापनान्तं सर्वं समापनीयम् ॥ ततः अग्नेः प्राच्यां पीठोपरि श्वेतवस्त्रं प्रसार्य तदुपरि पंचवर्णकैः स्वस्तिकं कृत्वा तन्मध्ये पूर्णपात्रान्तं कलशं संस्थाप्य तस्य कलशस्य चतुर्दिक्षु चतुरोऽन्यान् कलशान् स्थापयित्वा मध्यकुम्भोपरि कृतान्युत्तारणपूर्विकां सुवर्णमयीं रुद्रमूर्तिं संस्थाप्य ॥ ॐ त्र्यम्ब० ॥ “रुद्राय नमः ।” इति यथालाभोपचारैः संपूज्य तत्र “नमस्ते०” इति रुद्रमूर्तं पठेत् । अन्ये चत्वारो ब्राह्मणाश्चतुरः कलशान् स्पृष्ट्वा पूर्वादि-क्रमतः शान्तिसूक्तम्, अग्निसूक्तम्, रुद्रसूक्तम्, त्र्यम्बकमंत्रांश्च जपेयुः ॥

अथ प्रधानदेवतास्थापनम् ॥ मध्ये पीठोपरि श्वेतवस्त्रं प्रसार्य तदुपरि
 पंचवर्णैस्तण्डुलैश्चतुर्विंशतिपत्रात्मकं पंकजं कृत्वा ॥ तन्मध्ये पूर्णपात्रान्तं
 कलशं संस्थाप्य ॥ तन्मध्ये शतमूलानि तदभावे सप्तविंशति-
 मूलानि तदभावे विष्णुकान्तां सहदेवीं तुलसीं शतावरीं कुशं कुंकुमं च
 प्राक्षिप्य तदुपरि कृताष्टदलं क्षौमं वस्त्रं प्रसार्य तदुपरि कर्णिकायां
 कृताग्न्युत्तारणपूर्विकाः सुवर्णमयीः निर्ऋत्यादिप्रतिमा आवाहयेत् ॥
 ॐ असुन्व ० । मूलनक्षत्राधिष्ठित निर्ऋते इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ १ ॥ तद्वाक्षिणे
 ॐ त्रातार ० । ज्येष्ठाधिष्ठित इन्द्र ० इहा ० इह ० ॥ २ ॥ तद्वामे तच्चायामि ० ।
 पूर्वाषाढाधिष्ठित वरुण इहा ० इह ० ॥ ३ ॥ ततः पंकजस्य चतुर्विंशतिदलेषु
 पूर्वमारभ्य प्रदक्षिणक्रमेण ॥ उत्तराषाढाधिष्ठिता विश्वेदेवा इहागच्छत
 इह ० ॥ १ ॥ श्रवणाधिष्ठित विष्णो ० इ ० इ ० ॥ २ ॥ धनिष्ठाधिष्ठिता अष्टवसवः
 इहा ० इ ० ॥ ३ ॥ शतभिषाधिष्ठित वरुण इहा ० इह ० ॥ ४ ॥ पूर्वाभाद्रपदाधिष्ठित
 अजैकपाद् इहा ० इ ० ति ० ॥ ५ ॥ उत्तराभाद्रपदाधिष्ठित अहिर्बुध्न्य इहा ० इ ०
 तिष्ठ ॥ ६ ॥ रेवत्यधिष्ठित पूषन् इहा ० इह तिष्ठ ॥ ७ ॥ अश्विन्यधिष्ठित
 अश्विनौ ० इहागच्छतम् इह तिष्ठतम् ॥ ८ ॥ भरण्याधिष्ठित यम इहा ०
 इ ० ति ० ॥ ९ ॥ कृत्तिकाधिष्ठित अग्ने ० इहा ० इ ० ति ० ॥ १ ० ॥ रोहिण्यधिष्ठित
 प्रजापते इहा ० इ ० ति ० ॥ १ १ ॥ मृगशीर्षाधिष्ठित सोम इहा ० इ ० ति ० ॥ १ २ ॥
 आर्द्राधिष्ठित रुद्र इहा ० इ ० ति ० ॥ १ ३ ॥ पुनर्वसुधिष्ठित अदिते इहा ० इ ०
 ति ० ॥ १ ४ ॥ पुष्याधिष्ठित बृहस्पते इहा ० इ ० ति ० ॥ १ ५ ॥ आश्लेषाधिष्ठित
 सर्प इहा ० इ ० ति ० ॥ १ ६ ॥ मघाधिष्ठित पितरः इहागच्छत इह तिष्ठत ॥ १ ७ ॥
 पूर्वाफाल्गुन्यधिष्ठित भग इहा ० इ ० ति ० ॥ १ ८ ॥ उत्तराफाल्गुन्यधिष्ठित
 अर्यमन्निहा ० इ ० ति ० ॥ १ ९ ॥ हस्ताधिष्ठित सूर्य इहा ० इह तिष्ठ ॥ २ ० ॥
 चित्राधिष्ठित त्वष्टः इहा ० इ ० तिष्ठ ॥ २ १ ॥ स्वात्यधिष्ठित वायो इहा ० इ ०

ति०॥२२॥ विशाखाधिष्ठितौ इन्द्राग्नी इहागच्छतम् इह तिष्ठतम् ॥२३॥
 अनुराधाधिष्ठित मित्र इहा०इ०ति० ॥२४॥ तत इन्द्रादिदशदिक्पालान्
 आवाह्य ॥ ॐ मनोज्ञीतिरिति प्रतिष्ठां कृत्वा ॥ “निर्ऋत्याद्यावाहितदेवेभ्यो
 नमः” इत्यनेन तान् यथाशक्ति षोडशोपचारैः संपूज्य ॥
 तदुत्तरतः ग्रहपीठे आकृष्णेन० । इत्यादिभिर्मन्त्रैः ग्रहाणां स्थापनं कृत्वा
 पूर्वोक्तप्रकारेण पूजनं कृत्वाऽग्निप्रतिष्ठादि ग्रहहोमान्तं कर्म कुर्यात् ॥
 ततः प्रधानहोमं कुर्यात् । घृतमिश्रपायससमिदाज्यचरूणां प्रत्येकस्य
 प्रधानमधिदेवताः प्रत्यधिदेवताश्चतुर्विंशतिदेवांश्चोद्दिश्य तत्तन्मन्त्रैः नाम-
 मन्त्रेण वा क्रमेणाष्टोत्तरशताष्टाविंशत्यष्टसंख्याभिराहुतीर्दद्यात् । तद्यथा॥
 “निर्ऋतये स्वाहा” ॥१०८॥ “इन्द्राय स्वाहा” ॥२८॥ “वरुणाय
 स्वाहा” ॥२८॥ विश्वेभ्योदेवेभ्यः० ॥८॥ विष्णवे० ॥ वसुभ्यः० ॥ वरु-
 णाय० ॥ अजैकपदे० ॥ अहिर्बुध्न्याय० ॥ पूष्णे० ॥ अश्विभ्यां० ॥
 यमाय० ॥ अग्नये० ॥ प्रजापतये० ॥ सोमाय० ॥ रुद्राय० ॥ आदितये० ॥
 बृहस्पतये० ॥ सर्पाय० ॥ पितृभ्यः० ॥ भगाय० ॥ अर्यम्णे० ॥
 सवित्रे० ॥ त्वष्ट्रे० ॥ वायवे० ॥ इन्द्राग्निभ्यां० ॥ मित्राय० ॥८॥
 ॥२७॥ इत्याहुतीर्दत्वा इन्द्रादिदशलोकपालानां प्रतिद्रव्यमेकैकाहुतिं
 दद्यात् ॥ यथा ॥ इन्द्राय स्वाहा ॥ अग्नये० ॥ यमाय० ॥ निर्ऋतये० ॥
 वरुणाय० ॥ वायवे० ॥ सोमाय० ॥ ईशानाय० ॥ ब्रह्मणे० ॥ अनन्ताय० ॥
 ततः पायसमध्ये तिलान् निक्षिप्य । अयमेव कृसरपायसः ॥ तेनैव
 कृसरपायसेन वक्ष्यमाणहोमं कुर्यात् ॥ निर्ऋतये० ॥८॥ सवित्रे० ॥८॥
 दुर्गायै० ॥८॥ वास्तोष्पतये० ॥८॥ अग्नये० ॥८॥ क्षेत्राधिपतये० ॥८॥
 मित्रावरुणाभ्यां० ॥८॥ अग्नये० ॥८॥ श्रियं समिदाज्यचरुद्रव्यैः
 “श्रिय स्वाहा” ॥८॥ सोमं पायसद्रव्येण त्रयोदशवारं (१३) सोमाय

स्वाहा इति ॥ स्रुवेण स्रुचि पूरयित्वा “ रुद्राय स्वाहा ” ॥ १ ॥
 इति जुहुयात् ॥ एवं प्रधानहोमं समाप्य लक्ष्मीहोमं गुग्गुलहोमं
 सर्पपहोमं च कृत्वा उत्तरपूजां नवाहुत्यादिप्रणीताविमोक्तान्तं कुर्यात् ॥
 तत आचार्यादयः सर्वकलशोदकं पात्रान्तरे गृहीत्वा सर्वाषध्यनुलिप्ता-
 गमुभयधृतैकनववस्त्रं सपत्नीकं सवालं यजमानमग्नेः पश्चादुपवेश्य
 तस्योपरि शिष्यादौ सहस्रछिद्रं शतछिद्रं वा कुभं निधाय कुंभे पूर्वोक्तानि
 शतमूलानि यथा मिलितानि वा मूलानि क्षिप्त्वा शूर्पमन्तर्धायाभि-
 पिच्युः ॥ अभिषेके पत्नी वामतः ॥ प्राक् आपोहिष्ठा० इत्यादिवारुणम-
 न्नैरभिषिच्य ततो पौराणिकमन्नैरभिषेकं कुर्यात् ॥ योऽसौ वज्रधरो
 देवो महेन्द्रो गजवाहनः ॥ मूलजातं शिशोर्दोषं मातापित्रोर्व्यपोहतु ॥ १ ॥
 योऽसौ शक्तिधरो देवो हुतशुङ्ग मेषवाहनः ॥ सप्तजिह्वश्च देवोऽग्नि-
 मूलदोषं व्यपोहतु ॥ २ ॥ योऽसौ दंडधरो देवो धर्मो माहिषवाहनः ॥
 मूलजातं शिशोर्दोषं व्यपोहतु यमो मम ॥ ३ ॥ योऽसौ खड्गधरो
 देवो निर्ऋती राक्षसाधिपः ॥ प्रशामयतु मूलोत्थं दोषं गंडान्तसंभ-
 वम् ॥ ४ ॥ योऽसौ पाशधरो देवो वरुणश्च जलेश्वरः ॥ नक्रवाहः
 प्रचेतानो मूलदोषं व्यपोहतु ॥ ५ ॥ योऽसौ देवो जगत्प्राणो मारुतो
 मृगवाहनः ॥ प्रशामयतु मूलोत्थं दोषं बालस्य शान्तिदः ॥ ६ ॥
 योऽसौ निधिपतिर्देवः खड्गभृद्वाजिवाहनः ॥ मातापित्रोः शिशोश्चैव
 मूलदोषं व्यपोहतु ॥ ७ ॥ योऽसौ पशुपतिर्देवः पिनाकी वृषवाहनः ॥

१ मूलजातो-अभिषेके “ मूलदोषं ”, “ मूलोत्थं ”, “ मूलनक्षत्रजातस्य ” इत्येषां
 स्थाने । ज्येष्ठायां-“ ज्येष्ठदोषं ”, “ ज्येष्ठोत्थं ”, “ ज्येष्ठानक्षत्रजातस्य ” आश्लेषायां-
 “ सर्पदोषं ” “ सर्पोत्थं ”, “ सर्पनक्षत्रजातस्य ” वैधृतौ-“ वैधृतिजं ”, “ वैधृत्यं ”, “ वैधृति-
 योगजातस्य ” । व्यतिपाते-“ पातदोषं ”, “ पातोत्थं ”, “ पातयोगे तु जातस्य ”
 त्रिकशान्तौ-“ त्रिकदोषं ”, “ त्रिकोत्थं ”, “ त्रिकप्रसूतिजातस्य ” इत्यादिकं वक्तव्यम् ॥

मूलादिसर्वगंडान्तं दोषमाशु व्यपोहतु ॥ ८ ॥ विघ्नेशः क्षेत्रपो दुर्गा
लोकपाला नवग्रहाः ॥ सर्वदोषप्रशमनं सर्वं कुर्वन्तु शान्तिदाः ॥ ९ ॥
मूलनक्षत्रजातस्य मातापित्रोर्धनस्य च ॥ भ्रातृज्ञातिकुलोत्थानां दोषं
सर्वं व्यपोहतु ॥ १० ॥ पितरः सर्वभूतानः रक्षन्तु पितरः सदा ॥
मूलनक्षत्रजातस्य विचं च ज्ञातिवांधवान् ॥ ११ ॥ सुरास्त्वाम-
भिषिचन्तु ० ॥ इत्यादिकान् टिप्पणीस्थान् मंत्रान् पठित्वा अमृताभि-
षेकोऽस्तु ॥ अभिषेकानन्तरं स्नायात् ॥ कांस्यपात्रे घृतं प्रपूर्य तस्मिन्
पिता पुत्रपत्न्योः सुखं पश्येत् ॥ छायापात्रं सुवर्णसहितपाचार्याय
दद्यात् ॥ ततः तिलपात्रादि दानं दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां दद्यात् ॥
तेभ्यो आशीर्वादं गृहीत्वा देवान् विसृजेत् ॥ ततो ब्राह्मणान् संभोज्य
स्वयं सपरिवारो भुञ्जीत ॥ इति मूलशान्तिप्रयोगः ॥

१ सुरास्त्वामभिषिचन्तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ वासुदेवो जगन्नाथस्तथा संकर्षणो विशुः ॥ १ ॥
प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च भवन्तु विजयाय ते ॥ आखण्डलोऽग्निर्भगवान् यमो वै निर्ऋतिस्तथा ॥ २ ॥
वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः ॥ ब्रह्मणाऽनन्तसहिता दिक्पालाः पान्तु ते सदा ॥ ३ ॥
कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मैधा पुष्टिः धृद्धा क्रिया मतिः ॥ बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिस्तुष्टिः कांतिश्च मातरः ॥ ४ ॥
एतास्त्वामभिषिचन्तु देवपत्न्यः समागताः ॥ आदित्यश्चंद्रमा भौमो बुधजीवसितार्कजाः ॥ ५ ॥
ग्रहास्त्वामभिषिचन्तु राहुकेतुश्च तर्पिताः ॥ ६ ॥ ऋषयो मुनयो गावो देवमातर एव च ॥
देवपत्न्यो द्रुमा नागा दैत्याश्चाप्सरसां गणाः ॥ ७ ॥ अस्त्राणि सर्वशस्त्राणि राजानो वाहनानि
च ॥ औषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्च ये ॥ ८ ॥ सरितः सागराः शैलास्तोर्धानि जलदा
नदाः ॥ एते त्वामभिषिचन्तु सर्वकामार्थसिद्धये ॥ ९ ॥ सप्तस्राक्षं शतधारमृषिभिः पावनं
कृतम् ॥ तेन त्वामभिषिचामि पावमान्यः पुनन्तु ते ॥ १० ॥ भगं ते वरुणो राजा भगं सूर्यो
बृहस्पतिः ॥ भगमिन्द्रश्च वायुश्च भगं सप्तर्षयो दधुः ॥ ११ ॥ यत्ते केशेषु दौर्भाग्यं सीमन्ते-
यच्च मूर्धनि ॥ ललाटे कर्णयो रक्षणोरापो निघ्नन्तु ते सदा ॥ १२ ॥

॥ १५७ ॥ अथ ज्येष्ठाशान्तिप्रयोगः ॥

प्रथमतः पूर्वोक्तप्रकारेण गोमुखप्रसवशांतिं संपाद्य सपत्नीको
यजमानः शुभासने उपविश्य । आचम्य प्राणानायम्य शान्तिपाठ-
पठनपूर्वकं देवब्राह्मणान्नमस्कृत्य जलमादाय ॥ अद्येत्यादि० तित्थौ
अस्य शिशोः ज्येष्ठाजननसूचितसकलारिष्टशान्तिद्वारा श्रीपरमेश्वर-
प्रीत्यर्थं सनवग्रहमखां ज्येष्ठाजननशान्तिं करिष्ये ॥ तदंगभूतं
दिग्रक्षणं कलशाराधनं गणपतिपूजनं० देवतास्थापनानि च करिष्ये
इति संकल्प्य दिग्रक्षणं कलशाराधनं गणपतिपूजनादि अग्निस्था-
पनान्तं कृत्वा ॥ स्थंडिलात्पूर्वं पीठोपरि श्वेतवस्त्रं प्रसार्य तदुपरि
तंदुलैरष्टदलं षड्विंशतिदलं वा कमलं विरच्य तन्मध्ये महीद्यौः
इत्यादिना पूर्णपात्रान्तं कलशं संस्थाप्य तदुपरि क्षौमं वस्त्रं
प्रसार्य तन्मध्ये ॐ त्रातारमिन्द्र० । इत्यनेन मंत्रेण इन्द्रमावाह्य
स्थापयेत् ॥ ततः कलशाधोभागे निर्ऋत्यादिषड्विंशतिनक्षत्राधिपती-
नावाह्य संस्थाप्य ततो मंडलाद्बहिः इन्द्रादिलोकपालानावाह्य मनोजूति०
इति प्रतिष्ठापयेत् ॥ ततः षोडशोपचारैः संपूज्य तत्पुरतः उत्तरतो
वा पीठे श्वेतवस्त्रोपर्यष्टदलं कृत्वा तत्परितश्चतुरोऽक्षतपुञ्जान् कृत्वा
मध्ये शतच्छिद्रं बृहत्कलशं तच्चतुर्दिक्षु चतुरः कलशान् पूर्वमारभ्य
प्रादक्षिण्येन महीद्यौरित्यादिना संस्थाप्य मध्ये पंचगव्यादिकं क्षिप्त्वा ॥
मध्यमकलशे ॥ ॐ तत्त्वायामि० ॥ १ ॥ पूर्वकलशे ॥ ॐ त्वन्नोऽअग्ने०
॥ २ ॥ दक्षिणकलशे ॥ ॐ सत्त्वन्नोऽअग्ने० ॥ ३ ॥ पश्चिमकलशे ॥ ॐ समुद्रो-
सिनम० ॥ ४ ॥ उत्तरकलशे ॥ इमम्मे० ॥ ५ ॥ इति यथावत् वरुणस्य प्रति-
ष्ठादिमंत्रपुष्पाञ्जलिपर्यन्तं पूजनं कृत्वा विप्राः पूर्वादिक्रमतः शान्तिस्तुतम्,
अग्निस्तुतम्, रुद्रस्तुतम्, त्र्यम्बकमन्त्रान् १०८ जपेयुः । ततो ग्रहस्थापनं

कुर्यात् ॥ ततः आज्यभागांतं द्रव्यत्यागं च कृत्वा ग्रहहोमं विधाय प्रधानहोमं त्रातारमिन्द्र० । इति इन्द्राय घृतमिश्रितपायससमिदाज्य-चरुभिः प्रत्येकं १०८ षड्विंशतिनक्षत्रदेवताभ्यः ८ आहुतिभिः लोक-पालेभ्यः एकैकाज्याहुत्या च कुर्यात् । ततः पूजा स्विष्टं नवाहुत्यो बलिः पूर्णाहुतिस्तथा ॥ श्रेयः संपाद्य दानं चेति कुर्यात् ॥ ततः आचार्यादयो भार्याशिशुसहितयजमानस्याभिपेकं पूर्वोक्तरीत्या वारुणमंत्रैः योऽसौ वज्रधरो० सुरास्त्वा० इति मंत्रैश्च कुर्युः ॥ अभिपेकान्ते आज्या-वलोकनं तद्दानं च ॥ ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां दत्वा तेभ्यः आशिषो गृहीत्वा देवताविसर्जनं कृत्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा सपरिवारः स्वयं भुञ्जीतेतिः ॥

॥ १५८ ॥ अथ आश्लेषाशांतिप्रयोगः ॥

आदौ पूर्ववत् गोमुखप्रसवशांतिं कृत्वा सपत्नीको यजमानः प्राङ्मुख उपविश्य आचम्य प्राणानायम्य शांतिपाठपठनपूर्वकं देवब्राह्मणान् नमस्कृत्य ॥ जलमादाय ॥ मम अस्य बालकस्य कुमार्या वा आश्लेषा-नक्षत्रप्रथमचरणादिजननसूचितसकलारिष्टनिरसनद्वारा श्रीपरमेश्वर-प्रीत्यर्थं सग्रहमखाम् आश्लेषानक्षत्रजननशान्तिं करिष्ये ॥ तदङ्गत्वेन दिग्रक्षणादिदेवतास्थापनान्तानि करिष्ये इति संकल्प्य दिग्रक्षणकलश-राधनगणपतिपूजनादि अग्निस्थापनान्तं कर्म कृत्वा पूर्ववत् अग्नेः ईशान्यां महीर्द्यौरित्यादिना कलशं प्रतिष्ठाप्य तस्य चतुर्दिक्षु चतुरः कलशान् संस्थाप्य तेषु सर्वौषध्यादिश्वेतसर्षपांश्च प्रक्षिप्य वरुणपूजनं च कृत्वा ॥ मध्यकलशोपरि क्षौमं वस्त्रं प्रसार्य तत्र पूर्ववद्द्रुद्रप्रतिमां संस्थाप्य पूजयेत् । एको विप्रः तं कलशम् अन्ये च चत्वारो विप्राः कलशचतुष्टयं

स्पृष्टा नमस्ते० इति सकलं रुद्राध्यायम् ॥ आशुःशिशान इति अप्रतिस्थ-
सूक्तम् । शान्तिसूक्तम् । अग्निस्सूक्तम् । कृणुष्वपाजः० । इति पंचचै-
रक्षोभं च जपेत् ॥ ततो रुद्रस्थापनादुत्तरतो द्वितीयपीठे चतुर्विंशति-
पत्रात्मकं दलं विरच्य तत्र महीद्यौः० इति कलशं संस्थाप्य तत्र शतौ-
पधानि तदभावे शतावरीं हिरण्यमूलं सप्तधान्यानि वस्त्रे वद्धानि निःक्षि-
पेत् ॥ ततः कलशोपरि सुवर्णमयीं सर्पमूर्तिमग्न्युत्तारणप्राणप्रतिष्ठा
पूर्वकमावाह्य ॥ नमोस्तु सर्पेभ्यः० ॥ इति मंत्रेण प्रतिष्ठाप्य ॥ तदक्षिणे
पुण्याधिपतिवृहस्पतिं वृहस्पते० । इति वामे च मघाधिपतीन् पितॄन्
उदीरता० । इति प्रतिष्ठाप्य षोडशोपचारैः संपूज्य सर्पदेवतायाः पूर्वा-
दिदिक्षु नागाष्टकमावाह्य पूजयेत् ॥ यथा-ॐ अनन्ताय० ॥ वासुकये० ॥
तक्षकाय० ॥ कर्कोटकाय० ॥ पद्माय० ॥ शेपाय० ॥ कंबलाय० ॥ शंखपा-
लाय० ॥ ततः चतुर्विंशतिदलेषु पूर्वाफालगुन्यधिष्ठितभगादिमारभ्य पुनर्व-
स्वधिष्ठितादित्यन्तान् देवानावाह्य दिक्षु दिक्पालांश्चावाह्य पूजयेत् ॥ ततो
ग्रहपीठे ईशान्यां ग्रहमंडलदेवानावाह्य संपूज्य कुशकंडिकां कृत्वा आघा-
रादिभागान् हुत्वाऽग्निं संपूज्य द्रव्यत्यागं कृत्वा वराहुतिं दत्त्वा ग्रहहोमं
विधाय प्रधानहोमं कुर्यात् ॥ तत्र घृतमिश्रितपायससमिदाज्यचरुणां
प्रत्येकस्य “नमोस्तुसर्पेभ्यः०” इति १०८ । “वृहस्पतये०” इति २८
“उदीरता०” इति २८ । चतुर्विंशतिभगादिदेवानुद्दिश्य ८ अष्ट आहु-
तीर्लोकपालेभ्यो नागेभ्यश्च एकैकाहुतिं दद्यात् ॥ ततः पायसमध्ये तिलान्
निक्षिप्य तेन कृसरण निर्कृतये स्वाहा । ८ । सवित्रे० । रुद्राय० । दुर्गायै० ।
वास्तोष्पतये० । अग्नये० । क्षेत्राधिपतये० । मित्रावरुणाभ्यां० । अग्नये० ।
इति ८ अष्टाष्टाहुतीर्हुत्वा समिदाज्यचरुद्रव्यैराष्टसंख्यया “अग्नये नमः”
इति हुत्वा केवलपायसेन “सोमाय नमः” इति अष्टाहुतीर्दद्यात् ॥ ततः

चतुर्वारं स्रुचिं पूरयित्वा त्र्यंबकं० इति त्र्यम्बकमंत्रेण "रुद्राय स्वाहा" इति वा जुहुयात् ॥ तत आचारात् फलहोमं विधाय व्याहृतिहोमं च कृत्वा उत्तरपूजनं च कृत्वा स्विष्टकृदाहुतिं हुत्वा नवाहृतीर्हुत्वा बलिदानं पूर्णाहुतिहोमं च विधाय प्रणीताविमोक्तान्तं कृत्वा सर्वकल-
शोदकं गृहीत्वा सत्रालं सपत्नीकं यजमानमाचार्यादयो वारुणमंत्रैः-योऽ
सौ वज्र०। इति सुरास्त्यादिमंत्रैश्च पूर्ववदभिपिंचेयुः॥ ततः स्नात्वा आज्याव-
लोकनदानं तिलादिदानं च कृत्वा ब्राह्मणेभ्यां दक्षिणादिकं दत्त्वा तेभ्य
आशिपो गृहीत्वा देवताविसर्जनं कृत्वा ब्राह्मणान् संभोज्य भुञ्जीत ॥

॥ १५९ ॥ अथ वैधृतिशांतिप्रयोगः ॥

तत्रादौ पूर्ववत् गोमुखप्रसवं कृत्वा शान्तिपाठपठनपूर्वकं देवब्राह्मणा-
न्ममस्कृत्य ॥ जलमादाय ॥ अग्रेत्यादि० अस्य शिशोर्वैधृतिजननमूचित-
सर्वारिष्टशान्तिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं वैधृतिजननशान्तिं करिष्ये ॥
तत्रादौ दिग्रक्षणादि देवतास्थापनान्तं कर्म करिष्ये इतिसंकल्प्य दिग्रक्षणा-
दि अग्निस्थापनान्तं पूर्ववत् कुर्यात् ॥ ततः स्थंडिलस्य पूर्वस्यां पीठोपारे
श्वेतवस्त्रं प्रसार्य तदुपरि व्रीहिराशिं च कृत्वा तदुपरि वस्त्रं तदुपरि तंदु-
कराशिं तदुपरि वस्त्रं तदुपरि तिलाराशिं कृत्वा तदुपरि वस्त्रं प्रसार्य तदु-
परि पंचवर्णतंडुलैरष्टदलं कृत्वा मध्ये ॥ महीध्रोः० इत्यादिना पूर्ण-
पात्रान्तं कुंभं संस्थाप्य तत्र अधिदेवप्रत्यधिदेवप्रधानमूर्तीनामग्न्युत्तारण-
पूर्वकप्राणप्रतिष्ठां कृत्वा स्थापनं कुर्यात् ॥ यथा ॐ नमस्ते०। रुद्राय नमः
रुद्रम् आ० स्था०। तद्दक्षिणे ॐ आकृष्णेन०। मूर्याय० मूर्यम् आ० स्था०।
तदुत्तरे ॐ इमन्देवा०। सोमाय० सोमम् आ० स्था०॥ मनोजूति० इति प्रति-

प्राप्य “रुद्राद्यावाहितदेवेभ्यो नमः” इति षोडशोपचारैः संपूजयेत् ॥ अत्र मूर्तिं कुंभं च स्पृष्ट्वा रुद्रमुक्तम्, अमतिरथमुक्तम्, इन्दुमुक्तम्, त्र्यम्बकमन्त्रांश्च विप्रा जपेयुः ॥ तत एशाने ग्रहमंडलस्थापनं कृत्वा कुशकंडिकां पात्रासादनादिकं च कृत्वा ग्रहहोमान्तं पूर्ववत् विधाय प्रधानं रुद्रं समिदाज्यचरुद्रव्यैः अष्टसहस्रमष्टोत्तरशतंवा १०८ सूर्यसोमौ तैरेवाष्टाविंशतिभिराहुतिभिर्जुहुयात् । ततः त्र्यम्बकमन्त्रेणाष्टोत्तरशतं तिलैर्होमः ॥ ततः पूजा स्विष्टं नवाहुत्यो बलिः पूर्णाहुतिस्तथा ॥ श्रेयः संपाद्य दानं च इति कृत्वा पूर्ववत् अभिषेकं कृत्वा देवता त्रिसृज्य ब्राह्मणान् संभोज्य स्वयं शुज्जीत ॥

॥ इति वैधृतिशान्तिप्रयोगः ॥

॥ १६० ॥ अथ व्यतीपातशान्तिप्रयोगः ॥

तत्रादौ गोमुखप्रसवशान्तिं कृत्वा जलमादाय ॥ अद्येत्यादि० ॥ अस्य शिशोः व्यतीपातजननमूचितसर्वारिष्टशान्तिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं व्यतीपातजननशान्तिं करिष्ये ॥ तदङ्गत्वेन दिग्गक्षणादि देवतास्थापनान्तं कर्म करिष्ये इति संकल्प्य दिग्गक्षणाद्यग्निप्रतिष्ठान्तं पूर्ववत् कृत्वा ॥ पूर्वस्यां पीठोपरि श्वेतवस्त्रोपरि त्रीद्विराधि तदुपरि वस्त्रं तंदुलराशिं तदुपरि वस्त्रं तिलराशिं तदुपरि वस्त्रमष्टदलं च कृत्वा तत्र महीद्यौरिति कलशं संस्थाप्य तत्र ॥ ॐ आकृष्णेन० । सूर्याय नमः सूर्यमा० स्था० इति सूर्यम् ॥ ॐ अग्निन्दूतं० । अग्नये० इत्यग्निम् ॥ ॐ नमस्ते० । रुद्राय० इति रुद्रम् आवाह्य प्रतिष्ठाप्य ॥ “सूर्याद्यावाहितदेवेभ्यो नमः” इति मन्त्रेण यथाशक्त्या संपूज्य ॥ ततः विप्राः कलशं स्पृष्ट्वा विभ्राद्०, अग्निमुक्तम्०, रुद्रमुक्तं तथा च त्र्यम्बकमन्त्रं जपेयुः ॥ तत एशाने ग्रहाणां स्थापनादि

होमान्तं पूर्ववत् कुर्यात् ॥ प्रधानहोमः सूर्याय १००८ । १०८ वा ॥
अग्नये २८ ॥ रुद्राय २८ तत्तन्मन्त्रैर्नाममंत्रैर्वा जुहुयात् । ततः तिलैः
त्र्यम्बकमन्त्रेण १०८ आहुतीर्हुत्वा लक्ष्मीहोमादिकं कृत्वा पूजा स्विष्टं
इत्यादि विसर्जनान्तं पूर्ववत् कृत्वा ब्राह्मणान् संभोज्य स्वयं भुञ्जीत ॥

॥ इति व्यतीपातशांतिप्रयोगः ॥

॥ १६१ ॥ अथ त्रिकप्रसवशांतिप्रयोगः ॥

आदौ गोमुखप्रसवशांतिं कृत्वा शांतिपाठं पठित्वा आचम्य प्राणाना-
यम्य हस्ते जलमादाय । मम सुतत्रयजन्मानन्तरं कन्याजनन (वा कन्या-
त्रयजन्मानन्तरं पुत्रजन्म) सूचितसर्वारिष्टनिवृत्तिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्री-
त्यर्थं त्रिकप्रसवशांतिं करिष्ये ॥ तदङ्गत्वेन दिग्रक्षणादि देवतास्थापनान्तं
करिष्ये इति संकल्प्य दिग्रक्षणादि अग्निस्थापनं ग्रहस्थापनं च कृत्वा
ग्रहस्थापनान्ते कलशपंचके ॥ ॐ ब्रह्मजज्ञा० । इति ब्रह्माणम् ॥ ॐ इदं-
विष्णुर्वि० इति विष्णुम् ॥ ॐ त्र्यम्बकं० । इति त्र्यम्बकम् ॥ ॐ त्रातार-
मिन्द्र० । इति इन्द्रम् ॥ ॐ नमस्ते० । इति रुद्रम् । इत्यावाह्य षोडशो-
पचारैः पूजयेत् ॥ ततः कुशकण्डिकां कृत्वा क्रमेण पूर्ववत् ग्रहहोमान्तं
संपाद्य ॥ ततो ब्रह्मादिदेवेभ्यः प्रत्येकं समिदाज्यचरुतिलैः १०८ अष्टो-
त्तरशताहुतीर्दिधात् ॥ एवं प्रधानहोमं संपाद्य पूजास्विष्टकृतादिनवाहुती-
र्बलिं पूर्णाहुतिं च कृत्वा होमशेषं समाप्य श्रेयः संपाद्य दक्षिणादानं च
कृत्वा सकुटुम्बम् अभिषेकं कारयित्वा आज्ये सुखावलोकनं कृत्वा
तद्दानं कृत्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा च स्वयं भुञ्जीत इति ॥

॥ इति त्रिकप्रसवशांतिप्रयोगः ॥

१ सुतत्रये सुता चेत्योसृष्टये वा सुतो यदि ॥ मातापित्रोः कुलस्यापि तदाऽनिष्टं
महद्भवेत् ॥ ज्येष्ठनाशो विनहानिर्दुःखं वा समहद्भवेत् ॥

॥१६२॥ कृष्णचतुर्दशीशान्तिः ॥—चतुर्भिः कलशैः सह मध्यकुंभे
रुद्रस्थापन होमे च अश्वत्थप्लक्षपलाशखदिरसमिच्चर्वाज्यामाषतिलसर्प-
पैश्च प्रतिद्रव्यं १०८।२८ वा त्र्यम्बकं० इति मन्त्रेण “ रुद्राय स्वाहा”
इति वा होमः इति विशेषः । अन्यत् पूर्ववत् ॥ इति. कृ. च. शान्तिः ॥

॥१६३॥ दर्शशान्तिः ॥—कुंभं संस्थाप्य तत्र न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थ-
चूतनिवटक्षणां मूलत्वक्पल्लवाश्च निक्षिप्य वरुणं पूजयेत् । तस्य
पश्चिमे हरिद्राक्तताम्रकृष्णतंडुलैः भद्रमंडलं विरच्य तत्र कलशोपरि मध्ये
पितृन् दाक्षिणे चन्द्रं वामे च सूर्यं सुवर्णरजतताम्रमयान् प्रतिष्ठाप्य
पूजयेत् ॥ होमे समिच्चर्वाज्याहुतिभिः पितृभ्यः १०८ चन्द्राय २८
सूर्याय च २८ आहुतिभिर्जुहुयात् ॥ इति विशेषः । अन्यत् पूर्ववत् ॥

॥ इति दर्शशान्तिः ॥

॥ इति विविधशान्तिप्रयोगात्मकः सप्तमो विभागः ॥

॥ अथ स्तोत्रादिसंग्रहात्मकः अष्टमो विभागः ॥

॥ १६४ ॥ अथ गणपत्यथर्वशीर्षम् ॥

ॐ नमस्ते गणपतये । त्वमेव प्रत्यक्षं तत्त्वमसि । त्वमेव केवलं
कर्तासि । त्वमेव केवलं धर्तासि । त्वमेव केवलं हर्तासि । त्वमेव
सर्वं खल्विदं ब्रह्मासि । त्वं साक्षादात्मासि नित्यम् । ऋतं
वच्मि । सत्यं वच्मि । अव त्वं माम् । अव वक्तारम् । अव श्रोतारम् ।
अव दातारम् । अव धातारम् । अवानूचानमव शिष्यम् । अव पश्चा-
त्तात् । अव पुरस्तात् । अवोत्तरात्तात् । अव दक्षिणात्तात् । अव चोर्ध्वा-
त्तात् । अवाधरात्तात् । सर्वतो मां पाहि पाहि समन्तात् । त्वं
वाङ्मयस्त्वं चिन्मयः । त्वमानन्दमयस्त्वं ब्रह्ममयः । त्वं सच्चिदानन्दा-

द्वितीयोऽसि । त्वं प्रत्यक्षं ब्रह्मासि । त्वं ज्ञानमयो विज्ञानमयोऽसि ।
 सर्वं जगदिदं त्वत्तो जायते । सर्वं जगदिदं त्वत्तास्तिष्ठति । सर्वं जगदिदं
 त्वयि लयमेष्यति । सर्वं जगदिदं त्वयि प्रत्येति । त्वं भूमिरापोऽन-
 लोऽनिलो नभः । त्वं चत्वारि वाक्पदानि ॥ त्वं गुणत्रयातीतः ।
 त्वमवस्थात्रयातीतः । त्वं देहत्रयातीतः । त्वं कालत्रयातीतः । त्वं
 मूलाधारस्थितोऽसि नित्यम् । त्वं शक्तित्रयात्मकः । त्वां योगिनो
 ध्यायन्ति नित्यम् । त्वं ब्रह्मा त्वं विष्णुस्त्वं रुद्रस्त्वमिन्द्रस्त्वमग्निस्त्वं
 वायुस्त्वं सूर्यस्त्वं चन्द्रमास्त्वं ब्रह्मभूर्भुवः स्वरोम् ॥ गणादीन्पूर्वमु-
 च्चार्य वर्णादींस्तदनन्तरम् । अनुस्वारः परतरः । अर्धेन्दुलसितम् ।
 तारेण रुद्धम् । एतत्तव मनुस्वरूपम् । गकारः पूर्वरूपम् । अकारो
 मध्यमरूपम् । अनुस्वारश्चान्तरूपम् । विन्दुत्तररूपम् । नादः
 सन्धानम् । सङ्गहिता सन्धिः । सैषा गणेशविद्या । गणक ऋषिः ।
 निचृद्गायत्रीछन्दः । गणपतिर्देवता ॥ ॐ गणपतये नमः । एकदन्ताय
 विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि । तन्नो दन्ती प्रचोदयात् ॥ एकदन्तं
 चतुर्हस्तं पाशमङ्कुशधारिणम् । रदं च वरदं हस्तैर्विभ्राणं मूषकध्वजम् ॥
 रक्तं लम्बोदरं शूर्पकर्णकं रक्तवाससम् । रक्तगन्धानुलिप्ताङ्गं रक्तपुष्पैः
 स्रूपजितम् ॥ भक्तानुकम्पिनं देवं जगत्कारणमच्युतम् । आविर्भूतं च
 सृष्ट्यादौ प्रकृतेः पुरुषात्परम् ॥ एवं ध्यायति यो नित्यं स योगी
 योगिनां वरः ॥ नमो व्रातपतये नमो गणपतये नमः प्रमथपतये
 नमस्तेऽस्तु लम्बोदरायैकदन्ताय विघ्ननाशिने शिवसुताय श्रीवरदमूर्तये
 नमः ॥ एतदथर्वशीर्षं योऽधीते । स ब्रह्मभूयाय कल्पत । स सर्ववि-
 घ्नैर्न बाध्यते । स सर्वतः सुखमेधते । स पञ्चमहापापात्प्रमुच्यते ॥
 सायमधीयानो दिवसकृतं पापं नाशयति । प्रातरधीयानो रात्रिकृतं पापं

नाशयति । सायम्प्रातः प्रयुञ्जानोऽपापो भवति । सर्वत्राधीयानोऽप-
 विघ्नो भवति । धर्ममर्थं कामं मोक्षं च विन्दति ॥ इदमथर्वशीर्षमशि-
 ष्याय न देयम् । यो यदि मोहादास्यति । स पापीयान्भवति ॥
 सहस्रावर्तनाद्यं यं काममधीते । तं तमनेन साधयेत् ॥ अनेन गणपति-
 मभिपिञ्चति । स वाग्मी भवति ॥ चतुर्थ्यामनश्नञ्जपति । स विद्यावा-
 न्भवति ॥ इत्यथर्वणवाक्यम् ॥ ब्रह्माद्यावरणं विद्यान् विभेति कदा-
 चनेति ॥ यो दूर्वाङ्कुरैर्यजति । स वैश्रवणोपमो भवति ॥ यो लाजैर्य-
 जति । स यशवान् भवति । स मेधावान् भवति ॥ यो मोदकसहस्रेण
 यजति । स वाञ्छितफलमवाप्नोति ॥ यः साज्यसमिद्भिर्यजति । स
 सर्वं लभते स सर्वं लभते ॥ अष्टौ ब्राह्मणान्सम्यग्ग्राहयित्वा सूर्यवर्चस्वी
 भवति ॥ सूर्यग्रहे महानद्यां प्रतिमासन्निधौ वा जप्त्वा सिद्धमन्त्रो
 भवति ॥ महाविघ्नात्प्रमुच्यते । महादोषात्प्रमुच्यते । महाप्रत्यवायात्प्रमु-
 च्यते ॥ स सर्वविद्भवति स सर्वविद्भवति । य एवं वेद ॥ इत्युपनिषत् ॥
 ॥ इति गणपत्यथर्वशीर्षम् ॥

॥ १६५ ॥ अथ श्रीसूक्तम् ॥

ॐ हिरण्यवर्णामिति पञ्चदशर्चस्य सूक्तस्य आनन्दकर्दमचिक्लीतेन्दि-
 रासुता ऋषयः श्रीदेवता आद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः चतुर्थी बृहती पञ्चमीष-
 ष्ठ्या त्रिष्टुभौ ततोऽष्टावनुष्टुभः अन्त्या प्रस्तारपङ्क्तिः जपे विनियोगः ॥ हरिः
 ॐ हिरण्यवर्णा हरिर्णीसुवर्णैरजतस्रजाम् । चन्द्रां हिरण्यर्णी लक्ष्मीं जातवेदो-
 मऽआवह ॥ १ ॥ तामऽआवह जातवेदो लक्ष्मीमनपगामिनीम् । यस्यां हिरं-
 ण्यं विन्देयं गामश्वं पुरुषानहम् ॥ २ ॥ अश्वपूर्वैरयमध्याहुस्तिनादप्रबोधि-
 नीम् । श्रियं देवीमुपह्वये श्रीमां देवी जुषताम् ॥ ३ ॥ कां सोऽस्मि तां हिरण्यग्राका-

रात्राद्राज्वलन्तीतितातपयन्तीम् । पश्येस्थितापद्मवर्णातामिहोपह्वयेश्रियम् ॥ ४ ॥
 चन्द्राप्रभासायशसाज्वलन्तीश्रियं लोके देवजुष्टामुदाराम् । ताप-
 विनीमीं शरणमहंप्रपद्येऽलक्ष्मीर्मेनश्यतात्वावृणे ॥ ५ ॥ आदित्यवर्णेतप-
 सोधिजातोवनस्पतिस्तवबुधोयबिल्वः । तस्यफलानितपसानुदन्तुमाया-
 न्तरायाश्चवाद्याऽअलक्ष्मीः ॥ ६ ॥ सपैतुमादेवसखःकीर्तिश्चमणिनासह ।
 प्रादुर्भूतोसुराष्ट्रोस्मिन्कीर्तिमृद्धिं दुदातुमे ॥ ७ ॥ क्षुत्पिपासामलाज्येष्ठा-
 मलक्ष्मीनाश्चयाम्यहम् । अभूतिमसमृद्धिचसर्वाणिर्णदमेष्टुहांत् ॥ ८ ॥
 गन्धद्वारांदुराधर्षानित्यपुष्टांकरीपिणीम् । ईश्वरीसर्वभूतानांतामिहोपह्वये-
 श्रियम् ॥ ९ ॥ मनसः काममाकूतिवाचः सत्यमशीमहि । पशुनारूप-
 मन्नस्यमयिश्रीः श्रयतांयज्ञः ॥ १० ॥ कर्दमेनप्रजाभूतामयिसंभवक-
 र्दम । श्रियंवासयंमेकुलेमातरंपद्ममालिनीम् ॥ ११ ॥ आपःस्रजन्तुस्त्रि-
 गधानिचिक्लीतवसमेष्टुहे । निधंदेवीमातरं भियंवासयंमेकुले ॥ १२ ॥
 आद्रांपुष्करिणींपुष्टिपिङ्गलांपद्ममालिनीम् । चन्द्राहिरण्मयीलक्ष्मीजात-
 वेदोमऽआवह ॥ १३ ॥ आद्रायःकरिणींयष्टिं सुवर्णीहेममालिनीम् ।
 सूर्याहिरण्मयीलक्ष्मीजातवेदोमऽआवह ॥ १४ ॥ तामऽआवहजातवेदोल-
 क्ष्मीमनंपगामिनीम् । यस्यांहिरण्यंप्रभूतंगावो दास्योभान्विन्देयंपुरुषा-
 नहम् ॥ १५ ॥ यःशुचिःप्रयतोभुत्वाजुहुयादाज्यमन्वहम् । सूक्तंपञ्चदश-
 चंचश्रीकामः सततंजपेत् ॥ पद्माननेपद्मऊरुपद्माक्षिपद्मसम्भवे । तन्मे-
 भजसिपद्माक्षीयेनसौख्यंलभाम्यहम् ॥ अश्वदायै गोदायैधनदायैमहा-
 धने । धनंमेजुषतांदेविसुर्वकांमाश्वदेहिमे ॥ पद्माननेपद्मविपद्मपद्मपद्मपि-
 येपद्मइलोयताक्षि । विश्वमियेविश्वमनोनुकूले त्वत्पादपद्ममयिसाक्षि-
 धत्स्व ॥ पुत्रपौत्रधनंधान्यंहस्त्यश्वादिगवैरथम् । प्रजानांभवंसिमाताऽ-
 आयुष्मंतं करोतुमे ॥ धनमग्निधनंवायुधनंसूर्योधनं वसुः । धनमिन्द्रोवृ-

हृस्पतिर्वरुणंधनमश्विनौ ॥ वैनतेयसोमंपिबसोमंपिबतृवृत्रहा । सोमंध-
नस्यसोमिनोमह्यंददांतुसोमिनः ॥ नक्रोधोनचमात्सर्यनलोभोनाशुभा-
मतिः । भवन्तिकृतपुण्यानांभक्तानांश्रीसुक्तजपेत् ॥ सरसिजनिलये
सरोजहस्ते धवलतरांशुकगन्धमाल्यशोभे ॥ भगवति हरिवल्लभे मनो-
ह्रेत्रिशुवनभूतिकरिप्रसीदमह्यम् ॥ विष्णुपत्नीक्षमादेवी माधवीमाधव-
प्रियाम् ॥ लक्ष्मीप्रियसंखीदेवीनमाम्यच्युतवल्लभाम् ॥ महालक्ष्मीचं-
वित्रहैविष्णुपत्नीचंधीमहि ॥ तन्नो लक्ष्मीः प्रचोदयात् ॥ श्रीर्वैश्वमा-
युष्यमारोग्यमाविधाच्छोभमानंमहीयते ॥ धान्यंधनंपशुं बहुपुत्रलाभं-
शतसंवत्सरदीर्घमायुः ॥ इति श्रीसूक्तं समाप्तम् ॥

॥ १६६ ॥ अथ शिवमहिम्नः स्तोत्रम् ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ पुष्पदन्त उवाच ॥ महिम्नः पारंते परमविदुषो
यद्यसदृशी स्तुतिर्ब्रह्मादीनामपि तदवसन्नास्त्वयि गिरः ॥ अथावाच्यः
सर्वः स्वमतिपरिणामावधि गृणन्ममाप्येष स्तोत्रे हर निरपवादः परि-
करः ॥१॥ अतीतः पन्थानं तव च महिमा वाङ्मनसयोरतद्वावृत्त्या यं
चकितमभिधत्ते श्रुतिरपि ॥ स कस्य स्तोतव्यः कतिविधगुणः कस्य
विषयः पदे त्वर्वाचीने पतति न मनः कस्य न वचः ॥२॥ मधुस्फीता
वाचः परमममृतं निर्मितवतस्तव ब्रह्मन्किं वागपि सुरगुरोर्विस्मयपदम् ॥
मम त्वेतां वाणीं गुणकथनपुण्येन भवतः पुनामीत्यर्थेऽस्मिन्पुरमथन
बुद्धिर्व्यवसिता ॥ ३ ॥ तवैश्वर्यं यत्तज्जगदुदयरक्षाप्रलयकृत्रयीवस्तु
व्यस्तं तिसृषु गुणभिन्नासु तनुषु ॥ अभव्यानामस्मिन्वरद रमणीया-
मरमणीं विहन्तुं व्याक्रोशीं विदधत इहैके जडधियः ॥ ४ ॥ किमिहः
किंकायः स खलु किमुपायस्त्रिभुवनं किमाधारो धाता सृजति किमु-

पादान इति च ॥ अतर्क्यैश्वर्यं त्वय्यनवसरदुःस्थो हतधियः कुतर्कोऽयं
 काश्चिन्मुखरयति मोहाय जगतः ॥ ५ ॥ अजन्मानो लोकाः किमवय-
 ववन्तोऽपि जगतामधिष्ठातारं किं भवविधिरनादृत्य भवति । अनीशो
 वा कुर्याद्भुवनजनने कः परिकरो यतो मन्दास्त्वां प्रत्यमरवर संशेरत
 इमे ॥ ६ ॥ त्रयी सांख्यं योगः पशुपतिमतं वैष्णवमिति प्रभिन्ने प्रस्थाने
 परमिदमदः पथ्यमिति च ॥ रुचीनां वैचित्र्याद्दुक्कुटिलनानापथजुषां
 नृणामेको गम्यस्त्वमसि पयसामर्णव इव ॥ ७ ॥ महोक्षः खट्वाङ्गः पर-
 शुरजिनं भस्म फणिनः कपालं चेतीयत्तव वरद तन्त्रोपकरणम् ॥
 सुरास्तां तामृद्धिं दधति तु भवद्भ्रूप्रणिहितां न हि स्वात्मारामं विषयमु-
 गतृष्णा भ्रमयति ॥ ८ ॥ ध्रुवं कश्चित्सर्वं सकलमपरस्त्वध्रुवमिदं परो
 ध्रौव्याध्रौव्ये जगति गदति व्यस्तविषये ॥ समस्तेऽप्येतस्मिन्पुरमथ-
 न तैर्विस्मित इव स्तुवन् जिह्रेमि त्वां न खलु ननु धृष्टा मुखरता ॥ ९ ॥
 तवैश्वर्यं यत्नाद्यदुपरि विरिश्चिर्हरिरधः परिच्छेत्तुं यातावनलमनलस्क-
 न्धवपुषः ॥ ततो भक्तिश्रद्धाभरगुरुगृणद्भ्यां गिरिश यत्स्वयं तस्थे
 ताभ्यां तव किमनुवृत्तिर्न फलति ॥ १० ॥ अयत्नादापाद्य त्रिभुवनम-
 चैरव्यतिकरं दशास्यो यद्वाहूनभृत रणकण्डूपरवशान् ॥ शिरःपद्म-
 श्रेणीरचितचरणाम्भोरुहबलेः स्थिरायास्त्वद्भक्तेस्त्रिपुरहर विस्फूर्जित-
 मिदम् ॥ ११ ॥ अमुष्य त्वत्सेवासमधिगतसारं भुजवनं बलात्कै-
 लासेऽपि त्वदधिवसतौ विक्रमयतः ॥ अलभ्या पातालेऽप्यलसच-
 लिताङ्गुष्ठशिरसि प्रतिष्ठा त्वय्यासीद् ध्रुवमुपचितो मुह्यति खलः
 ॥ १२ ॥ यदृद्धिं सुत्राम्णो वरद परमोच्चैरपि सतीमधश्चक्रे बाणः
 परिजनविधेयत्रिभुवनः ॥ न तच्चित्रं तस्मिन्वारिवसितरि त्वच्चर-
 णयोर्न कस्या उन्नत्यै भवति शिरसत्त्वय्यवनतिः ॥ १३ ॥ अका-

ण्डब्रह्माण्डक्षयचकितदेवासुरकृपाविधेयस्याऽऽसीद्यस्त्रिनयन विषं संहृत-
 वतः ॥ स कल्माषः कण्ठे तव न कुरुते न श्रियमहो विकारोऽपि
 श्लाघ्यो भुवनभयभङ्गव्यसनिनः ॥ १४ ॥ असिद्धार्था नैव कचिदपि
 सदेवासुरनरे निवर्तन्ते नित्यं जगति जयिनो यस्य विशिखाः ॥ स
 पश्यन्तीश त्वामितरसुरसाधारणमभूत् स्मरः स्मर्तव्यात्मा न हि वशिषु
 पथ्यः परिभवः ॥ १५ ॥ मही पादाघाताद्व्रजति सहसा संशयपदं
 पदं विष्णोर्भ्रात्म्यद्भुजपरिघरुणग्रहगणम् ॥ मुहुर्द्यौर्दौस्थ्यं यात्यानि-
 मृतजटाताडिततटा जगद्रक्षायै त्वं नटसि ननु वामैव विभुता ॥ १६ ॥
 वियद्वापी तारागणगुणितफेनोद्गमरुचिः प्रवाहो वारां यः पृषतलधु-
 दृष्टः शिरसि ते ॥ जगद्द्वीपाकारं जलधिवलयं तेन कृतमित्यने-
 नैवोन्नेयं धृतमहिम दिव्यं तव वपुः ॥ १७ ॥ रथः क्षोणी यन्ता
 श्रतधृतिरगेन्द्रो धनुरयो रथाङ्गे चन्द्राकौ रथचरणपाणिः शर इति ॥
 दिधक्षोस्ते कोऽयं त्रिपुरतृणमाहम्बरविधिर्विधेयैः क्रीडन्त्यो न खलु
 परतन्त्राः प्रभुधियः ॥ १८ ॥ हरिस्ते सादृशं कमलबलिमाधाय
 पदयोर्यदेकोने तस्मिन्निजमुदहरन्नेत्रकमलम् ॥ गतो भक्त्युद्रेकः
 परिणतिमसौ चक्रवपुषा त्रयाणां रक्षायै त्रिपुरहर जागर्ति जगताम्
 ॥ १९ ॥ क्रतौ सुप्ते जाग्रच्चमसि फलयांगे क्रतुमतां क्व कर्मप्रध्वस्तं फलति
 पुरुषाराधनमृते ॥ अतस्त्वां सम्पेक्ष्य क्रतुषु फलदानप्रतिभुवं श्रुतौ श्रद्धां
 बद्ध्वा दृढपरिकरः कर्मसु जनः ॥ २० ॥ क्रियादसौ दक्षः क्रतुपति-
 रधीशस्तनुभृतामृषीणामातिविज्यं शरणद सदस्याः सुरगणाः ॥ क्रतुभ्रं-
 श्रस्त्वत्तः क्रतुफलविधानव्यसनिनो ध्रुवं कर्तुः श्रद्धाविधुरमभिचाराय
 हि मखाः ॥ २१ ॥ प्रजानाथं नाथ प्रसभमभिकं स्वां दुहितरं गर्तं
 रोहिद्भूतां रिरमयिषुमव्यस्य वपुषा ॥ धनुष्पाणेर्यातं दिवमपि

सपत्राकृतममुं त्रसन्तं तेऽथापि त्यजति न मृगव्याधरभसः ॥ २२ ॥
 स्वलावण्याशंसा धृतधनुषमह्नाय तृणवत्पुरः प्लुष्टं दृष्ट्वा पुरमथन
 पुष्पायुधमपि ॥ यदि स्त्रैणं देवी यमनिरत देहार्थघटनादवैति त्वामद्धा
 वत वरद मुग्धा युवतयः ॥ २३ ॥ इमशानेष्वाक्रीडा स्मरहर
 पिशाचाः सहचराश्रिताभस्मालेपः स्त्रगपि नृकरोटीपरिकरः ॥
 अमङ्गल्यं शीलं तव भवतु नामैवमाखिलं तथापि स्मर्तृणां वरद
 परमं मङ्गलमसि ॥ २४ ॥ मनः प्रत्यक्चित्ते सविधमवधायात्त-
 मरुतः प्रहृष्यद्रोमाणः प्रमदसलिलोत्सङ्गितदशः ॥ यदालोक्याह्लादं
 हृद इव निमज्ज्यामृतमये दधत्यंतस्तत्त्वं किमपि यमिनस्तत्किल
 भवान् ॥ २५ ॥ त्वमर्कस्त्वं सोमस्त्वमसि पवनस्त्वं हुतवहस्त्वमा-
 पस्त्वं व्योम त्वमु धरणिरात्मा त्वमिति च ॥ परिच्छिन्नामेवं त्वायि परि-
 णताविभ्रतु गिरं नविन्नस्तत्तत्त्वं वयमिह तु यत्त्वं न भवसि ॥ २६ ॥ त्रयीं
 तिस्रो वृत्तीस्त्रिभुवनमथो त्रीनपि सुरानकाराद्यैर्वर्णैस्त्रिभिरभिदधत्तीर्ण-
 विकृति ॥ तुरीयं ते धाम ध्वनिभिरवरुन्धानमणुभिः समस्तव्यस्तं त्वां
 शरणद गृणात्योमिति पदम् ॥ २७ ॥ भवः शर्वो रुद्रः पशुपातिरथोग्रः
 सहमहांस्तथाभीमेशानाविति यदभिधानाष्टकमिदम् ॥ अमुष्मिन्प्रत्येकं
 प्रविचरति देवश्रुतिरपि प्रियायास्मै धाम्ने प्रविहितनमस्योऽस्मि भवते
 ॥ २८ ॥ नमो नेदिष्ठाय मिषदवदविष्ठाय च नमो नमः क्षोदिष्ठाय स्मरहर
 महिष्ठाय च नमः ॥ नमो वर्षिष्ठाय त्रिनयन याविष्ठाय च नमो नमः
 सर्वस्मै ते तदिदमिति शर्वाय च नमः ॥ २९ ॥ बहलरजसे विश्वोत्पत्तौ
 भवाय नमो नमः प्रबलतमसे तत्संहारे हराय नमो नमः ॥ जनसुख-
 कृते सत्त्वोद्विक्तौ मृडाय नमो नमः प्रमहासि पदे निस्त्रैगुण्ये शिवाय
 नमो नमः ॥ ३० ॥ कृशपरिणाति चेतः क्लेशवश्यं क चेदं क च तव

गुणसीमोलंघिनी शश्वद्वद्धिः । इतिचकितममन्दीकृत्य मां भक्तिराधा
 द्वरदचरणयोस्ते वाक्यपुष्पोपहारम् ॥ ३१ ॥ असितगिरिसमं स्यात्क-
 ज्जलं सिन्धुपात्रे सुरतरुवरशाखा लेखनी पत्रमुर्वी । लिखति यदि गृहि-
 त्वा शारदा सर्वकालं तदपि तव गुणानामीश पारं न याति ॥ ३२ ॥
 असुरसुरमुनीन्द्रैरर्चितस्येन्दुमौलेर्ग्रथितगुणमहिम्नो निगुणस्येश्वरस्य ॥
 सकलगणवरिष्ठः पुष्पदन्ताभिधानो रुचिरमलघुवृत्तैः स्तोत्रमेतच्चकार
 ॥ ३३ ॥ अहरहरनवद्यं धूर्जटेः स्तोत्रमेतत्पठति परमभक्त्या शुद्ध-
 चित्तः पुमान्यः ॥ स भवति शिवलोके रुद्रतुल्यस्तथात्र प्रचुरतरधनायुः
 पुत्रवान्कीर्तिमांश्च ॥ ३४ ॥ महेशान्नापरो देवो महिम्नो नापरा स्तुतिः ॥
 अघोरान्नापरो मन्त्रो नास्ति तत्त्वं गुरोः परम् ॥ ३५ ॥ दीक्षा दानं
 तपस्तीर्थं ज्ञानं यागादिकाः क्रियाः ॥ महिम्नःस्तवपाठस्य कलां
 नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ३६ ॥ कुसुमदशननामा सर्वगन्धर्वराजः शिशु-
 शशधरमौलेर्देवदेवस्य दासः ॥ सगुरुनिजमहिम्नो भ्रष्ट एवास्य रोषा-
 स्स्तवनमिदमकार्षीद्विव्यदिव्यं महिम्नः ॥ ३७ ॥ सुरवरमुनिगुज्यं
 स्वर्गमोक्षैकहेतुं पठति यदि मनुष्यः प्राञ्जलिर्नान्यचेताः ॥ व्रजति
 शिवसमीपं किन्नरैः स्तूयमानः स्तवनमिदममोघं पुष्पदन्तप्रणीतम्
 ॥ ३८ ॥ श्रीपुष्पदन्तमुखपङ्कजनिर्गतेन स्तोत्रेण किलिषपहरेण हरप्रि-
 येण ॥ कण्ठस्थितेन पठितेन समाहितेन सुप्रीणितो भवति भूतपतिर्म-
 हेशः ॥ ३९ ॥ इत्येषा वाङ्मयी पूजा श्रीमच्छङ्करपादयोः ॥ अर्पिता
 तेन देवेशः प्रीयतां मे सदाशिवः ॥ ४० ॥
 ॥ इति पुष्पदन्तगन्धर्वराजविरचितं श्रिशिवमहिम्नःस्तोत्रं सम्पूर्णम् ॥

॥ १६७ ॥ श्रीमद्भगवद्गीतायाः पञ्चदशोऽध्यायः ॥

श्रीभगवानुवाच ॥ ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् । छन्दा-
सि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥१॥ अथश्वोर्ध्वं प्रसृतास्तस्य
शाखा गुणप्रवृद्धा विषयप्रवालाः । अधश्च मूलान्यनुसन्ततानि कर्मा-
नुबन्धीनि मनुष्यलोके ॥२॥ न रूपमस्येह तथोपलभ्यते नान्तो न चादिर्न
च सम्प्रतिष्ठा । अश्वत्थमेनं सुविरूढमूलमसङ्गशस्त्रेण दृढेन छित्वा ॥३॥
ततः पदं तत्परिमार्गितव्यं यस्मिन्गता न निवर्तन्ति भूयः । तमेव
चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी ॥४॥ निर्मानमोहा जित-
सङ्गदोषा अध्यात्मनित्या विनिवृत्तकामाः । द्वन्द्वैर्विमुक्ताः सुखदुःख-
संज्ञैर्गच्छन्त्यमूढाः पदमव्ययं तत् ॥५॥ न तद्भासयते सूर्यो न शशाङ्को
न पावकः । यद्वत्त्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥६॥ ममैवांशो जीव-
लोके जीवभूतः सनातनः । मनःषष्ठानीन्द्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति ॥७॥
शरीरं यदवाप्नोति यच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः । गृहीत्वैतानि संयाति वायुर्ग-
न्धानिवाशयात् ॥८॥ श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च । अधिष्ठाय
मनश्चायं विषयानुपसेवते ॥९॥ उत्क्रामन्तं स्थितं वापि शुद्धानं वा गुणा-
न्वितम् । विमूढा नानुपश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः ॥१०॥ यतन्तो योगि-
नश्चैनं पश्यन्त्यात्मन्यवस्थितम् । यतन्तोऽप्यकृतात्मानो नैनं पश्यन्त्य-
चेतसः ॥११॥ यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम् । यच्चन्द्रमसि
यच्चाग्नौ तत्तेजो बिद्धि मामकम् ॥१२॥ गामाविश्य च भूतानि धारयाम्य-
हमोजसा । पुष्णामि चौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः ॥१३॥ अहं
वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः । प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं
चतुर्विधम् ॥१४॥ सर्वस्य चाहं हृदि सन्निविष्टो मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं
च । वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो वेदान्तकृद्वेदविदेव चाहम् ॥१५॥ द्वाविमौ पुरुषौ

लोके क्षरश्चाक्षर एव च । क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते । १६ ।
 उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः । यो लोकोत्रयमाविश्य विभ-
 र्त्यव्यय ईश्वरः । १७ । यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः । अतोऽस्मि
 लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः । १८ । यो मामेवमसम्भूदो जानाति पुरु-
 षोत्तमम् । स सर्वविद्भजति मां सर्वभावेन भारत । १९ । इति गुह्यतमं शास्त्र-
 मिदमुक्तं मयाऽनघ । एतद्बुद्ध्वा बुद्धिमान्स्यात्कृतकृत्यश्च भारत ॥ २० ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णा-
 र्जुनसंवादे “श्रीपुरुषोत्तमयोगो” नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥

॥ १६८ ॥ अथ पुराणोक्तपुरुषसूक्तम् ॥

ॐ जितं ते पुण्डरीकाक्ष नमस्ते विश्वभावन । नमस्तेऽस्तु हृषीकेश
 महापुरुषपूर्वज ॥ १ ॥ नमो हिरण्यगर्भाय प्रधानाव्यक्तरूपिणे । ॐ
 नमो वासुदेवाय शुद्धज्ञानस्वरूपिणे ॥ २ ॥ देवानां दानवानां च
 सामान्यमसि दैवतम् । सर्वदा चरणद्वंद्वं ब्रजामि शरणं तव ॥ ३ ॥
 एकस्त्वमसि लोकस्य स्रष्टा संहारकस्तथा । अव्यक्तश्चानुमन्ता च गुण-
 मायासमावृतः ॥ ४ ॥ संसारसागरं घोरमनन्तं क्लेशभाजनम् । त्वामेव
 शरणं प्राप्य निस्तरन्ति मनीषिणः ॥ ५ ॥ न ते रूपं न चाकारो
 नायुधानि न चास्पदम् । तथापि पुरुषाकारो भक्तानां त्वं प्रकाशसे ॥ ६ ॥
 नैव किञ्चित्परोक्षं ते प्रत्यक्षोऽसि नैव कस्यचित् । नैव किञ्चिदसिद्धं ते
 न च सिद्धोऽसि कस्यचित् ॥ ७ ॥ कार्याणां कारणं पूर्वं वचसां
 वाच्यमुत्तमम् । योगिनां परमा सिद्धिः परमं ते पदं विदुः ॥ ८ ॥

१ ॐ नमो भगवत वासुदेवाय इति ब्राह्मणानाम् ऋग्विधानोक्तः पाठः । २ स्रष्टिसंहार-
 कारकः इत्यपि पाठः । ३ प्रत्यक्षोऽसि न कस्यचित् इत्यपि पाठः । ४ परं ते परमं विदुः इत्यपि
 केचन पठन्ति ।

अहं भीतोऽस्मि देवेश संसारेऽस्मिन्भयावहे । त्राहि मां पुण्डरीकाक्ष
न जाने शरणं परम् ॥९॥ कालेष्वपि च सर्वेषु दिक्षु सर्वासु चाच्युत ।
शरीरे च गृहे चापि वर्तते मे महद्भयम् ॥ १० ॥ त्वत्पादकमलादन्यत्र
मे जमान्तरेष्वपि । निमित्तं कुशलस्यास्ति येन गच्छामि सद्गतिम् ॥११॥
विज्ञानं यदिदं प्राप्तं यदिदं ज्ञानमर्जितम् । जन्मान्तरेऽपि मे देव मा
भूदस्य परिक्षयः ॥ १२ ॥ दुर्गतावपि जातायां त्वं गतिस्त्वं मतिर्मम ।
यदि नाथं च विन्देयं तावताऽस्मि कृती सदा ॥ १३ ॥ अकामकलुषं
चित्तं मम ते पादयोः स्थितम् । कामये विष्णुपादौ तु सर्वजन्मसु केव-
लम् ॥ १४ ॥ पुरुषस्य हरेः सूक्तं स्वर्ग्यं धन्यं यशस्करम् । आत्म-
ज्ञानमिदं पुण्यं योगज्ञानमिदं परम् ॥ १५ ॥ इत्येवमनया स्तुत्या
स्तुत्वा देवं दिनेदिने । किंकरोऽस्मीति चात्मानं देवायैव निवेदयेत् ॥१६॥
फलाहारो जपेन्मासं पश्यन्नात्मानमात्मनि । फलानि भुक्त्वोपवसेन्मा-
समाद्भिश्च वर्तयेत् ॥ १७ ॥ अरण्ये निवसेन्नित्यं जपन्निदमृषिः सदा ।
ऋग्भिस्त्रिषवर्णं काले यजेदप्सु समाहितः ॥ १८ ॥ आदित्यमुपतिष्ठेत
सूक्तेनानेन नित्यशः । आज्याहुतेनैव हुत्वा चिन्तयेद्दृषिभिस्तथा ॥१९॥
ऊर्ध्वं मासात्फलाहारस्त्रिभिर्वर्षैर्जपेदिदम् । तद्भक्तस्तन्मना युक्तो दश-
वर्षाण्यनन्यभाक् ॥ २० ॥ साक्षात्पश्याति तं देवं नारायणमनामयम् ।
ब्राह्मणमत्यन्तयत्नेन स्रष्टारं जगतोऽव्ययम् ॥२१॥ अथवा साधमानोऽपि
भर्त्ति न परिहापयेत् । भक्तानुकम्पी भगवाञ्जायते पुरुषोत्तमः ॥२२॥
येन येन च कामेन जपेत प्रयतः सदा । स स कामः समृद्धः स्याच्छूद्-
धानस्य कुर्वतः ॥२३॥ होमं वाऽप्यथवा जाप्यमुपहारमनुत्तमम् । कुर्वीत
येन कामेन तत्सिद्धिमवधारयेत् ॥ २४ ॥ इति पुराणोक्तपुरुषसूक्तम् ॥

॥ १६९ ॥ अथ चण्डीकवचम् ॥

ॐ नमश्चण्डिकायै । मार्कण्डेय उवाच । ॐ यद्रुह्यं परमं लोके सर्वर-
क्षाकरं नृणाम् । यन्न कस्य चिदाख्यातं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥१॥ ब्रह्मो-
वाच । अस्ति गुह्यतमं विप्र सर्वभूतोपकारकम् । देव्यास्तु कवचं
पुण्यं तच्छृणुष्व महामुने ॥२॥ प्रथमं शैलपुत्रीति द्वितीयं ब्रह्मचारिणी ।
तृतीयं चन्द्रघण्टेति कूष्माण्डेति चतुर्थकम् ॥३॥ पञ्चमं स्कन्दमातेति षष्ठं
कात्यायनीति च । सप्तमं कालरात्रिश्च महागौरीति चाष्टमम् ॥४॥ नवमं
सिद्धिदा प्रोक्ता नवदुर्गाः प्रकीर्तिताः । उक्तान्येतानि नामानि ब्रह्म-
णैव महात्मना ॥५॥ अग्निना दह्यमानस्तु शत्रुमध्ये गतो रणे । विषमे
दुर्गमे चैव भयार्ताः शरणं गताः ॥ ६ ॥ न तेषां जायते किञ्चिदशुभं
रणसङ्कटे । नापदं तस्य पश्यामि शोकदुःखभयं नहि ॥ ७ ॥ यैस्तु
भक्त्या स्मृता नूनं तेषामृद्धिः प्रजायते । प्रेतसंस्था तु चामुण्डा वाराही
महिषासना ॥ ८ ॥ ऐन्द्री गजसमारूढा वैष्णवी गरुडासना । माहेश्वरी
वृषारूढा कौमारी शिखिवाहना ॥९॥ लक्ष्मीः पद्मासना देवी पद्महस्ता
हरिप्रिया । श्वेतरूपधरादेवी ईश्वरी वृषवाहना ॥१०॥ ब्राह्मी हंससमारूढा
सर्वाभरणभूषिता । इत्येता मातरः सर्वाः सर्वयोगसमन्विताः ॥ ११ ॥
नानाभरणशोभाढ्या नानारत्नोपशोभिताः ॥१२॥ दृश्यन्ते रथमारूढा
देव्यः क्रोधसमाकुलाः । शङ्खं चक्रं गदां शक्तिं हलं च मुसलायुधम् ॥१३॥
खेटकं तोमरं चैव परशुं पाशमेव च । कुन्तायुधं त्रिशूलं च शार्ङ्गमायु-
धमुत्तमम् ॥ १४ ॥ दैत्यानां देहनाशाय भक्तानामभयाय च । धार-
यन्त्यायुधानीत्यं देवानां च हिताय वै ॥१५॥ नमस्तेऽस्तु
महारौद्रे महाघोरपराक्रमे । महाबले महोत्साहे महाभयाविनाशिनि
॥ १६ ॥ त्राहि मां देवि दुष्प्रेक्ष्ये शत्रूणां भयवर्द्धिनि ॥ प्राच्यां रक्ष-

तु मामैन्द्री आग्नेय्यामग्निदेवता ॥१७॥ दक्षिणेऽवतु वाराही नैऋत्यां खड्ग-
धारिणी । प्रतीच्यां वारुणी रक्षेद्यायन्या मृगवाहिनी । उदीच्यां रक्ष
कौबेरी ईशान्यां शूलधारिणी ॥१८॥ उर्ध्वं ब्रह्माणी मे रक्षेदधस्ताद्वैष्णवी
तथा । एवं दश दिशो रक्षेच्चामुण्डा शबवाहना ॥१९॥ जया मे चाग्रतः
पातु विजया पातु पृष्ठतः । अजिता वामपार्श्वे तु दक्षिणे चापराजिता ॥२०॥
शिखां मे ह्योतिनी रक्षेदुमा मूर्ध्नि व्यवस्थिता । मालाधरी ललाटे च
भ्रुवौ रक्षेद्यशस्विनी ॥२१॥ त्रिनेत्रा च भ्रुवोर्मध्ये यमघण्टा च नासिके ।
शङ्खिनी चक्षुषोर्मध्ये श्रोत्रयोद्धारवासिनी ॥२२॥ कपोलौ कालिका रक्षे-
त्कर्णमूले तु शाङ्करी । नासिकायां सुगन्धा च उत्तरोष्ठे च चर्चिका
॥२३॥ अधरे चामृतकला जिह्वायां च सरस्वती । दन्तान् रक्षतु कौमारी
कण्ठमध्ये तु चण्डिका ॥२४॥ घण्टिकां चित्रघण्टा च महामाया च तालुके ।
कामाक्षी चिबुकं रक्षेद्वाचं मे सर्वमङ्गला ॥२५॥ ग्रीवायां भद्रकाली च
पृष्ठवंशे धनुर्धरी । नीलग्रीवा बहिः कण्ठे नलिकां नलकूबरी ॥२६॥
खड्गधारिण्युभौ स्कन्धौ बाहू मे वज्रधारिणी । हस्तयोर्दण्डिनी रक्षे-
दम्बिका चाङ्गुलीस्तथा ॥२७॥ नखाञ्छूलेश्वरी रक्षेत्कुक्षौ रक्षेन्नलेश्वरी ।
स्तनौ रक्षेन्महालक्ष्मीर्मनश्शोकविनाशिनी ॥२८॥ हृदये ललितादेवी उदरे
शूलधारिणी । नाभौ च कामिनी रक्षेद्ब्रह्मं गुह्येश्वरी तथा ॥२९॥ कट्यां
भगवती रक्षेज्जानुनी विन्ध्यवासिनी । भूतनाथा च मेढ्रं मे ऊरू
महिषवाहिनी ॥३०॥ जङ्घे महाबला प्रोक्ता सर्वकामप्रदायिनी । गुल्फयो-
नारसिंही च पादौ चामिततेजसी ॥३१॥ पादाङ्गुलीः श्रीर्मे रक्षेत्पादाधस्त-
लवासिनी । नखान्दंष्ट्राकराली च केशांश्चैवोर्ध्वकेशिनी ॥३२॥ रोमकूपेषु
कौबेरी त्वचं वागीश्वरी तथा । रक्तमज्जावसामां सान्यस्थिमेदांसि
पार्वती ॥३३॥ अन्त्राणि कालरात्रिश्च पित्तं च मुकुटेश्वरी । पद्मावती

पद्मकोशे कफे चूडामणिस्तथा ॥३४॥ ज्वालामुखी नखज्वाला अभेद्या सर्व-
 सन्धिषु । शुक्रं ब्रह्माणी मे रक्षेच्छायां छत्रेश्वरी तथा ॥३५॥ अहङ्कारं
 मनो बुद्धिं रक्ष मे धर्मचारिणी । प्राणापानौ तथा व्यानं समानोदान-
 मेव च ॥३६॥ यशः कीर्तिं च लक्ष्मीं च सदा रक्षतु वैष्णवी । गोत्र-
 मिन्द्राणी मे रक्षेत्पशून्मे रक्ष चण्डिके ॥३७॥ पुत्रान् रक्षेन्महालक्ष्मीर्भायां
 रक्षतु भैरवी । मार्गं क्षेमकरी रक्षेद्विजया सर्वतः स्थिता ॥३८॥ रक्षाहीनं
 तु यत्स्थानं वर्जितं कवचेन तु । तत्सर्वं रक्ष मे देवि जयन्ती पाप-
 नाशिनी ॥३९॥ पदमेकं न गच्छेत्तु यदीच्छेच्छुभमात्मनः । कवचेनावृतो
 नित्यं यत्र यत्राधिगच्छति ॥४०॥ तत्र तत्रार्थलाभश्च विजयः सार्वकामिकः ॥
 यं यं कामयते कामं तं तं प्राप्नोति निश्चितम् ॥४१॥ परमैश्वर्यमतुलं प्राप्स्यते
 भूतले पुमान् । निर्भयो जायते मर्त्यः सङ्ग्रामेष्वपराजितः ॥४२॥ त्रैलोक्ये
 तु भवेत्पूज्यः कवचेनावृतः पुमान् । इदं तु देव्याः कवचं देवानामपि
 दुर्लभम् ॥४३॥ यः पठेत्प्रयतो नित्यं त्रिसन्ध्यं श्रद्धयान्वितः । दैवी कला
 भवेत्तस्य त्रैलोक्येष्वपराजितः ॥४४॥ जीवेद्वर्षशतं साग्रमपमृत्युविवर्जितः ॥
 नश्यन्ति व्याधयः सर्वे लूताविस्फोटकादयः ॥४५॥ स्थावरं जङ्गमं वापि
 कृत्रिमं चापि यद्विषम् । आभिचाराणि सर्वाणि मन्त्रयन्त्राणि भूतले ॥४६॥
 भूचराः खेचराश्चैव जलजाश्चोपदेशिकाः । सहजाः कुलजा मालाः
 शाकिनी डाकिनी तथा ॥४७॥ अन्तरिक्षचरा घोरा डाकिन्यश्च महाबलाः ॥
 ग्रहभूतपिशाचाश्च यक्षगन्धर्वराक्षसाः ॥४८॥ ब्रह्मराक्षसवेतालाः कूष्माण्डा
 भैरवादयः । नश्यन्ति दर्शनात्तस्य कवचे हृदि संस्थिते ॥४९॥ मानोन्नति-
 र्भवेद्राज्ञस्तेजोवृद्धिकरं परम् । यशसा वर्धते सोऽपि कीर्तिमण्डित-
 भूतले ॥५०॥ जपेत्सप्तशतीं चण्डीं कृत्वा तु कवचं पुरा । यावद्भूमण्डलं
 धत्ते स तैलवन्नकाननम् ॥५१॥ तावत्तिष्ठति मेदिन्यां सन्ततिः पुत्रपौत्रिकी ॥

देहान्ते परमं स्थानं यत्सुरैरपि दुर्लभम् ॥५२॥ प्राप्नोति पुरुषो नित्यं
महामायाप्रसादतः ॥ ५३ ॥

॥ इति श्रीवाराहपुराणे हरिहरब्रह्मविरचितं देव्याः कवचं सम्पूर्णम् ॥

॥ १७० ॥ अथ तान्त्रिकं रात्रिसूक्तम् ॥

विश्वेश्वरीं जगद्धात्रीं स्थितिसंहारकारिणीम् ॥ निद्रां भगवतीं विष्णो-
रतुलां तेजसः प्रभुः ॥ १ ॥ ब्रह्मोवाच । त्वं स्वाहा त्वं स्वधा त्वं हि
वषट्कारः स्वरात्मिका ॥ सुधा त्वमक्षरे नित्ये त्रिधा मात्रात्मिका
स्थिता ॥ २ ॥ अर्धमात्रा स्थिता नित्या याऽनुचार्या विशेषतः ॥
त्वमेव सन्ध्या सावित्री त्वं देवि जननी परा ॥ ३ ॥ त्वयैतद्धार्यते
विश्वं त्वयैतत्सृज्यते जगत् ॥ त्वयैतत्पाल्यते देवि त्वमत्स्यन्ते च
सर्वदा ॥ ४ ॥ विष्टष्टौ सृष्टिरूपा त्वं स्थितिरूपा च पालने ॥ तथा
संहृतिरूपान्ते जगतोऽस्य जगन्मये ॥ ५ ॥ महाविद्या महाभाया महा-
मेधा महास्मृतिः ॥ महामोहा च भवती महादेवी महेश्वरी ॥ ६ ॥
प्रकृतिस्त्वं च सर्वस्य गुणत्रयविभाविनी ॥ कालरात्रिर्महारात्रिर्मोहरा-
त्रिश्च दारुणा ॥ ७ ॥ त्वं श्रीस्त्वमीश्वरी त्वं ह्रीस्त्वं बुद्धिबोधलक्षणा ॥
लज्जा पुष्टिस्तथा तुष्टिस्त्वं शान्तिः क्षान्तिरेव च ॥ ८ ॥ खड्गिनी शूलिनी
घोरा गदिनी चक्रिणी तथा ॥ शङ्खिनी चापिनी बाणभुशुण्डीपरिघायुधा
॥ ९ ॥ सौम्या सौम्यतरा शेषसौम्येभ्यस्त्वतिसुन्दरी ॥ परापराणां परमा
त्वमेव परमेश्वरी ॥ १० ॥ यच्च किञ्चित्कचिद्वस्तु सदसद्वाऽखिलात्मिकं ॥
तस्य सर्वस्य या शक्तिः सा त्वं किं स्तूयसे मया ॥ ११ ॥ यया
त्वया जगत्सृष्टा जगत्पात्यति यो जगत् ॥ सोऽपि निद्रावशं नीतः
कस्त्वां स्तोतुमिहेश्वरः ॥ १२ ॥ विष्णुश्शरीरग्रहणमहमीशान एव च ॥

कारितास्ते यतोऽतस्त्वां कः स्तोतुं शक्तिमान्भवेत् ॥ १३ ॥ सा त्वमित्थं
प्रभावैः स्वैरुदारैर्देवि संस्तुता ॥ मोहयैतौ दुराधर्षावसुरौ मधुकैटभौ ॥ १४ ॥
प्रबोधं च जगत्स्वामी नीयतामच्युतो लघु ॥ बोधश्च क्रियतामस्य
हन्तुमेतौ महासुरौ ॥ १५ ॥ इति तान्त्रिकं रात्रिसूक्तम् ॥

॥ १७१ ॥ शक्रादिकृता देवीस्तुतिः ॥

ऋषिरुवाच ॥ १ ॥ शक्रादयः सुरगणा निहतेऽतिवीर्ये तस्मिन्दु-
रात्मनि सुरारिबले च देव्या ॥ तां तुष्टुवुः प्रणतिनम्रशिरोधरांसा
वाग्भिः प्रहर्षपुलकोद्गमचारुदेहाः ॥ २ ॥ देव्या यया ततमिदं जगदा-
त्मशक्त्या निःशेषदेवगणशक्तिसमूहमूर्त्या ॥ तामंबिकाभखिलदेवमह-
र्षिपूजां भक्त्या नताः स्म विदधातु शुभानि सा नः ॥ ३ ॥ यस्याः
प्रभावमतुलं भगवाननन्तो ब्रह्मा हरश्च नहि वक्तुमलं बलं च ॥ सा
चण्डिकाऽखिलजगत्परिपालनाय नाशाय चाशुभभयस्य मर्तिं करोतु
॥ ४ ॥ या श्रीः स्वयं सुकृतिनां भवनेष्वलक्ष्मीः पापात्मनां कृताधि-
यां हृदयेषु बुद्धिः ॥ श्रद्धा सतां कुलजनप्रभवस्य लज्जा तां त्वां
नताः स्म परिपालय देवि विश्वम् ॥ ५ ॥ किं वर्णयाम तव रूपमाचि-
न्त्यमेतर्त्किंचातिवीर्यमसुरक्षयकारि भूरि ॥ किंचाहवेषु चरितानि तवाति-
यानि सर्वेषु देव्यसुरदेवगणादिकेषु ॥ ६ ॥ हेतुः समस्तजगतां
त्रिगुणापि दोषैर्न ज्ञायसे हरिहरादिभिरप्यपारा ॥ सर्वाश्रयाऽखिलमिदं
जगदंशभूतमव्याकृता हि परमा प्रकृतिस्त्वमाद्या ॥ ७ ॥ यस्याः
समस्तसुरता समुदीरणेन तृप्तिं प्रयाति सकलेषु मखेषु देवि ॥ स्वाहाऽ-
सि वै पितृगणस्य च तृप्तिहेतुरुच्चार्यसे त्वमतएव जनैः स्वधा न
॥ ८ ॥ या मुक्तिहेतुरविचित्य महाव्रता त्वमभ्यस्यसे सुनियतेन्द्रियत-

स्वसारैः ॥ मोक्षार्थिभिर्मुनिभिरस्तसमस्तदोषैर्विद्याऽसि सा भगवती
परमा हि देवी ॥ ९ ॥ शब्दात्मिका सुविमलर्ग्यजुषां निधानमुद्गीथर-
म्यपदपाठवतां च साम्नाम् ॥ देवी त्रयी भगवती भवभावनाय
वार्तासि सर्वजगतां परमार्तिहन्त्री ॥ १० ॥ मेधाऽसि देवि विदिताऽ-
खिलशास्त्रसारा दुर्गाऽसि दुर्गभवसागरनौरसंगा ॥ श्रीः कैटभारिहृद्-
यैककृताधिवासा गौरी त्वमेव शशिमौलिकृतप्रतिष्ठा ॥ ११ ॥ इष-
त्सहासममलं परिपूर्णचंद्रविम्बानुकारि कनकोत्तमकान्तिकान्तम् ॥
अत्यद्भुतं प्रहृतमात्तरुषा तथापि वक्त्रं विलोक्य सहसा महिषासुरेण
॥ १२ ॥ दृष्ट्वा तु देवि कुपितं भ्रुकुटीकरालमुद्यच्छशांकसदृशच्छ-
वियन्न सद्यः ॥ प्राणान्मुमोच महिषस्तदतीव चित्रं कैर्जाव्यते हि
कुपितांतकदर्शनेन ॥ १३ ॥ देवि प्रसीद परमा भवती भवाय सद्यो
विनाशयसि कोपवती कुलानि ॥ विज्ञातमेतदधुनैव यदस्तमेतन्नीतं
बलं सुविपुलं महिषासुरस्य ॥ १४ ॥ ते संमता जनपदेषु धनानि
तेषां तेषां यशांसि न च सीदति बंधुवर्गः ॥ धन्यास्त एव निभृता-
त्मजभृत्यदारा येषां सदाऽभ्युदयदा भवती प्रसन्ना ॥ १५ ॥
धर्म्याणि देवि सकलानि सदैव कर्माण्यत्यादृतः प्रतिदिनं सुकृतीकरोति ॥
स्वर्गं प्रयाति च ततो भवतीप्रसादाल्लोकत्रयेऽपि फलदा ननु देवि तेन
॥ १६ ॥ दुर्गे स्मृता हरासि भीतिमशेषजंतोः स्वस्थैः स्मृता मतिम-
तीव शुभां ददासि ॥ दारिद्र्यदुःखभयहारिणी का त्वदन्या सर्वोपका-
रकरणाय सदाद्रिचित्ता ॥ १७ ॥ एभिर्हतैर्जगदुपैति सुखं तथैते कुर्वन्तु
नाम नरकाय चिराय पापम् ॥ संग्राममृत्युमधिगम्य दिवं प्रयांतु
मत्वेति नूनमहितान्विनिहंसि देवि ॥ १८ ॥ दृष्ट्वेव किं न भवती प्रक-
रोति भस्म सर्वासुरानरिषु यत्प्रहिणोषि शस्त्रम् ॥ लोकान्प्रयान्तु रिप-

बोऽपि हि शस्त्रपूता इत्थं मतिर्भवति तेष्वहितेषु साध्वी ॥ १९ ॥ खड्ग-
 प्रभानिकरविस्फुरणैस्तथोग्रैः शूलाग्रकांतिनिबहेन दृशोऽसुराणाम् ॥ य-
 न्नागता विलयमंशुमर्दिदुखंडयोग्याननं तव विलोकयतां तदेतत् ॥ २० ॥
 दुष्टतृप्तशमनं तव देवि शीलं रूपं तथैतदविचिंत्यमतुल्यमन्यैः ॥ वीर्यं
 च हंतु हृतदेवपराक्रमाणां वैरिष्वपि प्रकटितैव दया त्वयेत्यम् ॥ २१ ॥
 केनोपमा भवतु तेऽस्य पराक्रमस्य रूपं च शत्रुभयकार्यतिहारि कुत्र ॥
 चित्ते कृपा समरनिष्ठुरता च दृष्टा त्वय्येव देवि वरदे भुवनत्रयेऽपि ॥ २२ ॥
 त्रैलोक्यमेतदखिलं रिपुनाशनेन त्रातं त्वया समरमूर्धनि तेऽपि हत्वा ॥
 नीता दिवं रिपुगणा भयमप्यपास्तमस्माकमुन्मदसुरारिभवं नमस्ते
 ॥ २३ ॥ शूलेन पाहि नो देवि पाहि खड्गेन चाम्बिके ॥ घण्टास्वनेन
 नः पाहि चापज्यानिःस्वनेन च ॥ २४ ॥ प्राच्यां रक्ष प्रतीच्यां च
 चण्डिके रक्ष दक्षिणे ॥ भ्रामणेनात्मशूलस्य उत्तरस्यां तथे-
 श्वरि ॥ २५ ॥ सौम्यानि यानि रूपाणि त्रैलोक्ये विचरन्ति ते ॥
 यानि चात्यंतघोराणि तैरक्षास्मांस्तथा भुवम् ॥ २६ ॥ खड्गशूलगदा-
 दीनि यानि चास्त्राणि तेऽम्बिके ॥ करपल्लवसंगीनि तैरस्मान् रक्ष
 सर्वतः ॥ २७ ॥ ऋषिरुवाच ॥ २८ ॥ एवं स्तुता सुरैर्दिव्यैः कुसुमै-
 नंदनो वैः ॥ अर्चिता जगतां धात्री तथा गंधानुलेपनैः ॥ २९ ॥
 भक्त्या समस्तैस्त्रिदशैर्दिव्यैर्धूपैः सुधूपिता ॥ ग्राह प्रसादसुमुखी सम-
 स्तान्प्रणतान्सुरान् ॥ ३० ॥ देव्युवाच ॥ ३१ ॥ त्रियतां त्रिदशाः सर्वे
 यदस्मत्तोऽभिवाञ्छितम् ॥ ३२ ॥ देवा ऊचुः ॥ ३३ ॥ भगवत्या कृतं
 सर्वं न किञ्चिदवशिष्यते ॥ यदयं निहतः शत्रुरस्माकं महिषासुरः ॥ ३४ ॥
 यदि चापि वरो देयस्त्वयाऽस्माकं महेश्वरी ॥ संस्मृता संस्मृता त्वन्नो
 हिंसेयाः परमापदः ॥ ३५ ॥ यश्च मर्त्यः स्तवैरेभिस्त्वां स्तोष्यत्यम-

लानने ॥ तस्य वित्तर्धिविभवैर्धनदारादिसंपदाम् ॥ ३६ ॥ वृद्धयेऽस्म-
त्प्रसन्ना त्वं भवेयाः सर्वदाऽम्बिके ॥ ३७ ॥ ऋषिरुवाच ॥ ३८ ॥
इति प्रसादिता देवैर्जगतोऽर्थे तथाऽऽत्मनः ॥ तथेत्युक्त्वा भद्रकाली बभू-
वांतर्हिता नृप ॥ ३९ ॥ इत्येतत्कथितं भूप संभूता सा यथा पुरा ॥
देवी देवशरीरेभ्यो जगन्नयहितैषिणी ॥ ४० ॥ पुनश्च गौरीदेहात्सा-
समुद्भूता यथाऽभवत् ॥ वधाय दुष्टदैत्यानां तथा शुंभनिशुंभयोः ॥ ४१ ॥
रक्षणाय च लोकानां देवानामुपकारिणी ॥ तच्छृणुष्व मयाऽऽख्यातं
यथावत्कथयामि ते ॥ ह्रीं ॐ ॥ ४२ ॥ इति शक्तादिकृता देवीस्तुतिः ॥

॥ १७२ ॥ देव्यपराधक्षमापनस्तोत्रम् ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ न मंत्रं नो यंत्रं तदपि च न जाने स्तुतिमहो
न चाह्वानं ध्यानं तदपि च न जाने स्तुतिकथाः ॥ न जाने मुद्रास्ते
तदपि च न जाने विलपनं परं जाने मातस्त्वदनुशरणं क्लेशहरणम्
॥ १ ॥ विधेरज्ञानेन द्रविणविरहेणालसतया विधेयाशक्यत्वात्तव
चरणयोर्या च्युतिरभूत् ॥ तदेतत्क्षन्तव्यं जननि सकलो-
द्धारिणि शिवे कुपुत्रो जायेत कचिदपि कुमाता न भवति ॥ २ ॥
पृथिव्यां पुत्रास्ते जनानि बहवः संति सरलाः परं तेषां मध्ये विरल-
तरलोऽहं तव सुतः ॥ मदीयोऽयं त्यागः समुचितमिदं नो तव शिवे
कुपुत्रो जायेत कचिदपि कुमाता न भवति ॥ ३ ॥ जगन्मातर्मातस्तव
चरणसेवा न रचिता न वा दत्तं देवि द्रविणमपि भूयस्तव मया ॥
तथाऽपि त्वं स्नेहं मयि निरुपमं यत्प्रकुरुषे कुपुत्रो जायेत कचिदपि
कुमाता न भवति ॥ ४ ॥ परित्यक्त्वा देवान्निविशविधिसेवाकुलतया
मया पंचाशीतेरधिकमपनीते तु वयसि ॥ इदानीं चेन्मातस्तव यदि

कृपा नापि भविता निरालंबो लंबोदरजननि कं यामि शरणम् ॥ ५ ॥
 श्वपाको जल्पाको भवति मधुपाकोपमगिरा निरातंको रंको विहरति
 विरं कोटिकनकैः ॥ तवापर्णे कर्णे विशति मनुवर्णे फलमिदं जनः
 को जानीते जननि जपनीयं जपविधौ ॥ ६ ॥ चिताभस्मालेपो
 गरलमश्ननं दिक्पटधरो जटाधारी कण्ठे भुजगपतिहारी पशुपतिः ॥
 कृपाली भूतेशो भजति जगदीशैकपदवीं भवानि त्वत्पाणिग्रहणपरि-
 पाटीफलमिदम् ॥ ७ ॥ न मोक्षस्याकांक्षा न च विभववाञ्छाऽपि
 च न मे न विज्ञानापेक्षा शशिमुखि सुखेच्छाऽपि न पुनः । अतस्त्वां
 संपाचे जननि जननं यातु मम वै मृडानी रुद्राणी शिव शिव भवानीति
 जपतः ॥ ८ ॥ नाराधिताऽसि विधिना विविधोपचारैः किं रुक्षचित-
 नपरैर्न कृतं वचोभिः ॥ श्यामे त्वमेव यदि किंचन मय्यनाथे धत्से
 कृपामुचितमंत्र परं तवैव ॥ ९ ॥ आपत्सु मग्नः स्मरणं त्वदीयं करोमि दुर्गे
 करुणार्णवेशि ॥ नैतच्छठत्वं मम भावयेथाः क्षुधातृपार्ता जननीं स्मरन्ति
 ॥ १० ॥ जगदंब विचित्रमत्र किं परिपूर्णा करुणाऽस्ति चेन्मयि ॥ अपराध-
 परम्परावृतं नहि माता समुपेक्षते सुतम् ॥ ११ ॥ मत्समः पातकी नास्ति
 पापघ्नी त्वत्समा न हि ॥ एवं ज्ञात्वा महादेवि यथायोग्यं तथा कुरु ॥ १२ ॥
 ॥ इति श्रीमच्छंकराचार्यविरचितं देव्यपराधक्षमापनस्तोत्रं संपूर्णम् ॥

॥ १७३ ॥ अथ कुञ्जिकास्तोत्रम् ॥

ईश्वर उवाच ॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि कुञ्जिकामन्त्रमुत्तमम् ॥ येन
 मन्त्रप्रभावेण चण्डीपाठफलं लभेत् ॥ १ ॥ न वर्म नार्गलास्तोत्रं कीलकं
 न रहस्यकम् ॥ न सूक्तमपि न ध्यानं न न्यासश्च न पूजनम् ॥
 कुञ्जिकापाठमात्रेण दुर्गापाठफलं लभेत् ॥ अतिगुह्यतरं देवि देवानामपि
 दुर्लभम् ॥ ३ ॥ स्वयोनिवत्प्रयत्नेन गोपनीयं हि पार्वति ॥ मारणं मोहनं

वश्यं स्तम्भनोच्चाटनादिकम् ॥ कुञ्जिकोत्तममन्त्रस्य पाठमात्रेण
सिद्ध्यति ॥ ४ ॥ अथ मन्त्रः ॥ ॐ ऐं ह्रीं क्लीं ल्रूं जूं सः ज्वल ज्वल
प्रज्वल प्रज्वल मन्त्र प्रबल हँसँलँक्षँफदस्वाहा ॥ नमस्ते रुद्ररूपायै
नमस्तं मधुमर्दिनि ॥ नमस्ते कैटभारिण्यै नमस्ते महिपासनि ॥ १ ॥
नमस्ते शुम्भहन्त्र्यै च निशुम्भासुरघातिनि ॥ जागृहि श्रीमहादेवि
जपसिद्धिं कुरुष्व मे ॥ २ ॥ ऐंकारिसृष्टिरूपायै ह्रींकारिप्रतिपालिके ॥
क्लींकारिकालरूपिण्यै बीजरूपे नमोऽस्तु ते ॥ ३ ॥ चामुण्डाचण्डना-
शिन्यै यैकारि वरदायिनि ॥ विष्टे नोऽभयदे नित्यं नमस्ते मन्त्ररूपिणि ॥ ४ ॥
धौं धौं धूँ धूर्जटेः पत्नि वाँ वाँ चागीश्वरीति च ॥ क्राँ क्राँ क्राँ कालिके देवि श्रीं श्रीं-
श्रूँ श्रीः शुभं कुरु ॥ ५ ॥ ह्रूं ह्रूं ह्रूं काररूपिण्यै ज्रँ ज्रँ ज्रँ भालनादिनि । भ्राँ भ्राँ भ्रूँ भैरवी
भद्रे भवान्यै ते नमो नमः ॥ ६ ॥ ॐ अँ कँ चँ टँ टँ पँ यँ सँ विन्दुराविमर्दय विमर्दय
लँ क्षँ मलय मलय जाग्रय जाग्रय त्रोटय त्रोटय दीप्तं कुरु दीप्तं कुरु स्वाहा ॥
पाँ पीँ पूँ पार्वति पूर्णं खाँ खाँ खूँ खेचरीति च ॥ सौँ सीँ सँ सप्तशति सिद्धिं कुरुष्व
जपमात्रतः ॥ ७ ॥ इदं तु कुञ्जिकास्तोत्रं मन्त्रजागृतिहेतवे ॥ अभक्ताय न
दातव्यं गोपनीयं हि पार्वति ॥ ८ ॥ कुञ्जिकारहितां देवि यस्तु सप्तशतीं
पठेत् ॥ न तस्य जायते सिद्धिररण्ये रोदनं यथा ॥ ९ ॥

॥ इति ङामरतन्त्रे ईश्वरपार्वतीसंवादे कुञ्जिकास्तोत्रं सम्पूर्णम् ॥

॥ १७४ ॥ शीतलाष्टकम् ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अस्य श्रीशीतलास्तोत्रस्य महादेव ऋषिः ॥
अनुष्टुप् छन्दः ॥ शीतला देवता ॥ लक्ष्मी बीजम् ॥ भवानी शक्तिः ॥
सर्वविस्फोटकनिवृत्तये जपे विनियोगः ॥ ईश्वर उवाच ॥ वन्देऽहं शीतलां
देवीं रासभस्थां दिगम्बराम् ॥ मार्जनीकलशोपेतां शूर्पालंकृतमस्तकाम्
॥ १ ॥ वन्देऽहं शीतलां देवीं सर्वरोगभयापहाम् ॥ यामासाद्य निवर्तेत
विस्फोटकभयं महत् ॥ २ ॥ शीतले शीतले चेति यो ब्रूयाद्धारपीडितः ॥
विस्फोटकभयं घोरं क्षिप्रं तस्य प्रणश्यति ॥ ३ ॥ यस्त्वामुदकमध्ये तु
धृत्वा पूजयते नरः ॥ विस्फोटकभयं घोरं गृहे तस्य न जायते ॥ ४ ॥
शीतले ज्वरदग्धस्य पूतिगन्धयुतस्य च ॥ प्रनृणचक्षुषः पुंसस्त्वामाहुर्जी-

वनौषधम् ॥ ५ ॥ शीतले तनुजान् रोगानृणां हरसि दुस्त्यजान् ॥ विस्फोटकविदीर्णानां त्वमेकाऽमृतवर्षिणी ॥ ६ ॥ गलगण्डग्रहा रोगा ये चान्ये दारुणा नृणाम् ॥ त्वदनुध्यानमात्रेण शीतले यान्ति संक्षयम् ॥ ७ ॥ न मन्त्रा नौषधं तस्य पापरोगस्य विद्यते ॥ त्वामेकां शीतले धार्त्रिं नान्यां पश्यामि देवताम् ॥ ८ ॥ मृणालतन्तुसदृशीं नाभिहृन्मध्यसंस्थिताम् ॥ यस्त्वां संचिन्तयेद्देवि तस्य मृत्युर्न जायते ॥ ९ ॥ अष्टकं शीतलादेव्या यो नरः प्रपठेत्सदा ॥ विस्फोटकभयं घोरं गृहे तस्य न जायते ॥ १० ॥ श्रोतव्यं पठितव्यं च श्रद्धाभक्तिसमन्वितैः ॥ उपसर्गविनाशाय परं स्वस्त्ययनं महत् ॥ ११ ॥ शीतले त्वं जगन्माता शीतले त्वं जगत्पिता ॥ शीतले त्वं जगद्धात्री शीतलायै नमोनमः ॥ १२ ॥ रासभो गर्दभश्चैव खरो वैशाखनन्दनः शीतलावाहनश्चैव दूर्वाकन्दनिकुन्तनः ॥ १३ ॥ एतानि खरनामानि ॥ शीतलाग्रे तु यः पठेत् । तस्य गोहे शिशूनां च शीतलारुड् न जायते ॥ १४ ॥ शीतलाष्टकमेवेदं न देयं यस्य कस्यचित् । दातव्यं च सदा तस्मै श्रद्धाभक्तियुताय वै ॥ १५ ॥

॥ इति श्रीस्कन्दपुराणे शीतलाष्टकस्तोत्रं संपूर्णम् ॥

॥ १७५ ॥ विष्णोरष्टोत्तरशतनामावलिः ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अद्येत्यादिपू० पुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं ममेप्सित-
कामनासिद्ध्यर्थं श्रीमहाविष्णुगीत्यर्थं तद्विव्याष्टोत्तरशतनामाभिः अष्टो-
त्तरशतसंख्याकममुकद्रव्यसमर्पणं करिष्ये ॥ अथ ध्यानं ॥ शांताकारं
भुजगशयनं पद्मानामं सुरेशं विश्वाधारं गगनसदृशं मेघवर्णं शुभांगम् ॥
लक्ष्मीकांतं कमलनयनं योगिभिर्ध्यानगम्यं वंदे विष्णुं भवभयहरं सर्व-
लोकैकनाथम् ॥ ॐ विश्वस्मै नमः । विष्णवे० वषट्काराय० भूतभव्यभ-
वत्प्रभवे० भूतकृते० भूतभृते० भावाय० भूतात्मने० भूतभावनाय० पूता-
त्मने० परमात्मने० मुक्तानां परमायै गतये० अव्ययाय० पुरुषाय० साक्षिणे०
क्षेत्रज्ञाय० अक्षराय० योगाय० योगविदां नेत्रे० प्रधानपुरुषेश्वराय०
नारसिंहवपुषे० श्रीमते० केशवाय० पुरुषोत्तमाय० सर्वाय० शर्वाय०
शिवाय० स्थाणवे० भूतादये० निधये० अव्ययाय० संभवाय० भावनाय०
भर्त्रे० प्रभवाय० प्रभवे० ईश्वराय० स्वयंभुवे० शंभवे० आदित्याय०
पुष्कराक्षाय० महास्वनाय० अनादिनिधनाय० धात्रे० विधात्रे० धातुरुत्त-

माय० अप्रमेयाय० हृषीकेशाय० पद्मनाभाय० अमरप्रभवे० विश्वकर्मणे०
मनवे० त्वष्ट्रे० स्थविष्ठाय० स्थविरभुवाय० अग्राह्याय० शाश्वताय०
कृष्णाय० लोहिताक्षाय० प्रतर्दनाय० प्रभूताय० त्रिककुक्षाम्ने० पवित्राय०
मंगलाय० परस्मै० ईशानाय० प्राणदाय० प्राणाय० ज्येष्ठाय० श्रेष्ठाय०
प्रजापतये० हिरण्यगर्भाय० भूगर्भाय० माधवाय० मधुसूदनाय० ईश्वराय०
विक्रमिणे० धन्विने० मेधाविने० विक्रमाय० क्रमाय० अनुत्तमाय० दुराध-
र्षाय० कृतज्ञाय० कृतये० आत्मचते० सुरेशाय० शरणाय० शर्मणे० विश्व-
रेतसे० प्रजाभवाय० अह्नाय० संवत्सराय० व्यालाय० प्रत्ययाय० सर्वदर्श-
नाय० अजाय० सर्वेश्वराय० सिद्धाय० सिद्धये० सर्वादये० अच्युताय०
वृषाकपये० अमेयात्मने० सर्वयोगविनिःसृताय० वसवे० वसुमनसे० सत्या-
य० (वनमालिने० देवकीनन्दनाय नमः) ॥ १०८ ॥

॥ अनेनाष्टोत्तरशतनामसंख्याकामुकद्रव्यसमर्पणेन भगवान् श्रीमहाविष्णुः
प्रीयताम् ॥

॥ १७६ ॥ विष्णोर्नीराजनम् ॥

जयदेव २ वन्दे गोपालं प्रभु व० मृगमदशोभितभालं करुणाकलोलम् ॥
जयदेव० ॥ निर्गुणसगुणाकारं संहतभूभारम् २ करुणापारावारं गोवर्धन-
धारम् । कुंचितकुंतलनीलं शरदिन्दुवदनम् २ मणिगणमण्डितकुण्डलरा-
जच्छ्रुतियुगलम् ॥ जयदेव० ॥ १ ॥ फुल्लेन्दीचरनयनं विलसितभूयुगलम् २
विंबाधरमतिसुन्दरनासामणिलोलम् ॥ कम्बुग्रीवं कौस्तुभमणिकण्ठाभर-
णम् २ श्रीवत्साङ्कितवक्षालं चितवनमालम् ॥ जयदेव० ॥ २ ॥ मुरलीवा-
दनलीलासप्तस्वरगीतं २ जलचरस्थलचरवनचररञ्जितसमगीतम् ।
निर्मलयमुनातीरे अगणिततवचरितं २ गोपीजनमनमोहन दधत् श्रीका-
न्तम् ॥ जयदेव० ॥ ३ ॥ रासक्रीडामण्डितवेष्टितव्रजललनम् २ मध्येता-
ण्डवमण्डितकुचलयदलनयनम् ॥ कुसुमाकारं रञ्जितमन्दस्मितवदनम् २
कालियफणिवरदमनं पक्षीश्वरगमनम् ॥ जयदेव० ॥ ४ ॥ किंकिणिमेख-
लमध्ये पीताम्बरवसनम् २ तोडरनूपुरगर्जितविलसितभूयुगलम् ।
गोपीजनपरिवेष्टितयमुनातटसंस्थं २ दासाभयदं सुखदं भुवमत्रयपालम् ॥
जयदेव० ॥ ५ ॥ भासुरमणिगणराजितभूषणलसदंगं २ मृगमदकेशरभालं
पदनखभवभङ्गम् । विश्वंभरहेस्वामिन्नगणितगुणसंगं २ त्वामहर्मीडे
माधव तर्तु भवभङ्गम् ॥ जयदेव० ॥ ६ ॥

॥ १७७ ॥ श्रीशिवनीराजनम् ॥

ॐ जय गङ्गाधर हर शिव, जय गिरिजाधीश, त्वं मां पालय नित्यं,
 कृपया जगदीश ॥ हरहरहरमहादेव ॥ कैलासे गिरिशिखरे, कल्पद्रुमविपिने
 शिव० ॥ गुंजति मधुकरपुंजे, कुंजवने गहने ॥ हरहर० ॥ कोकिलकूजति
 खेलति, हंसावनललिता ॥ शिव० ॥ रचयति कलाकलापं, नृत्यति
 मुदसहिता ॥ हरहर० ॥ तस्मिँल्ललितसुदेशे, शाला मणिरचिता ॥ शिव०
 तन्मध्येहरनिकटे, गौरी मुदसहिता ॥ हरहर० ॥ क्रीडां रचयति भूषा,
 रंजितनिजमीशम् ॥ शिव० ॥ ब्रह्मादिकसुरसेवित, प्रणमति ते शीर्षम् ॥
 ॥ हरहर० ॥ विबुधवधू बहु नृत्यति, हृदये मुदसहिता ॥ शिव० ॥
 किन्नरगानं कुरुते, सप्तस्वरसहिता ॥ हरहर० ॥ धिनकतथैथैधिनकत,
 मृदङ्गवादयते ॥ शिव० ॥ कणकणललितसुवेणुर्मधुरं नादयते ॥ हरहर० ॥
 रुणुरुणुचरणे रचयति, नूपुरमुज्वलिता ॥ शिव० ॥ चक्रावर्ते भ्रमयति
 कुरुते तां धिक् ताम् ॥ हरहर० ॥ तां तां लुपचुप तालं, मधुरं नादयते ॥
 शिव० ॥ अंगुष्ठाङ्गुलिनादं, लास्यकतां कुरुते ॥ हरहर० ॥ कर्पूरद्युतिगौरं,
 पंचाननसहितम् ॥ शिव० ॥ त्रिनयनशशिधरमौले, विषधरकण्ठयुतम् ॥
 हरहर० ॥ सुन्दरजटाकलापं, पावकयुतभालम् ॥ शिव० ॥ त्रिशूलडमरु-
 पिनाकं, करधृतनृकपालम् ॥ हरहर० ॥ शंखनिनादं कृत्वा, झल्लरी
 नादयते ॥ शिव० ॥ नीराजयते ब्रह्मा, वेद ऋचां पठते ॥ हरहर० ॥
 इतिमृदुचरणसरोजे, हृदिकमले धृत्वा ॥ शिव० ॥ अवलोकयति महेशम् ॥
 ईशम् अभिनत्वा ॥ हरहर० ॥ रुंडरचितउरमाला, पद्मगमुपवीतम् ॥
 शिव० ॥ वामविभागे गिरिजा, रूपम् अतिललितम् ॥ हरहर० ॥
 सकलशरीरे मनसिज, कृतभस्माभरणम् ॥ शिव० ॥ इतिवृषभव्यजरूपं,
 तापत्रयहरणम् ॥ हरहर० ॥ ध्यानम् आरतिसमये, हृदये इतिकृत्वा ॥
 शिव० ॥ रामं त्रिजटानाथम् ईशम् अभिनत्वा ॥ हरहर० ॥ प्रतिदिनमेवं
 पठनं संगीतं कुरुते ॥ शिव० ॥ शिवसायुज्यं गच्छति, भक्त्या यः
 शृणुते ॥ हरहर० ॥ १७ ॥

॥ १७८ ॥ देवीनीराजनम् ॥ पृष्ठ २१९ ॥

॥ इति स्तोत्रादिसंग्रहात्मकः अष्टमो विभागः ॥

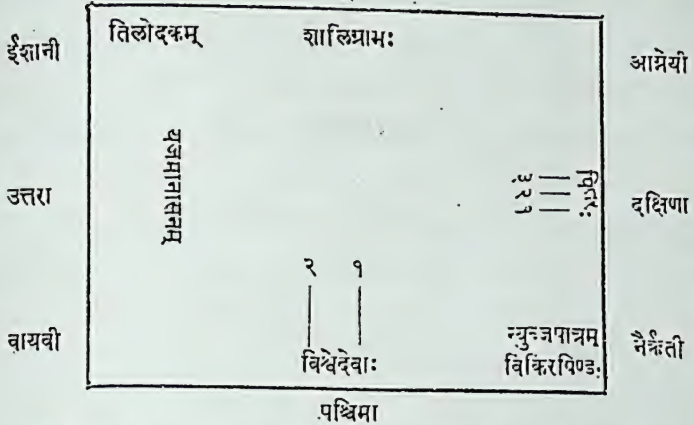
परिशिष्टप्रकरणम् ।

॥ १७९ ॥ वैदिकमहालयचटश्राद्धप्रयोगः ।

॥ १८० ॥ टिप्पणीस्थ-मासिक-सांवत्सरिक-श्राद्धसहितः ।

॥ श्राद्धमण्डलम् ॥

पूर्वा

श्रीगणेशाय नमः ॥ तत्रादौ ब्रह्मयज्ञपूर्वकनित्यतर्पणविष्णुपूजना-
दिकं कृत्वा श्राद्धारम्भः कर्तव्यः । तत्रादौ देवस्थाने द्वौ चटौ पितृस्थाने
त्रयश्चटः स्थापनीयाः । महाविष्णुस्थाने शालिग्रामः चटो वा ॥ देवस्था-
नीययोश्चटयोर्मुखं पूर्वस्यां पितृस्थानीयानां मुखम् उत्तरस्यां च महा-
विष्णुस्थानीयस्य मुखं पश्चिमस्यां दिशि कर्तव्यम् । एवं श्राद्धेषु सर्वत्र
बोध्यम् । श्राद्धकर्ता स्वयं पूर्वाभिमुखो ब्रह्मयज्ञतो विष्णुपूजनान्तं सर्वं
समाप्य दक्षिणाभिमुखः श्राद्धमाचरेत् अपि तु विष्णोः पूजने पूर्वाभिमुखो
विव्हेदेवानां पूजने पश्चिमाभिमुखः पित्र्यादीनां पूजने पिण्डदाने च
दक्षिणाभिमुखो भूत्वा सर्वश्राद्धं कुर्यात् ॥

आचम्य प्राणानायम्य । पवित्रधारणम् । ॐ पवित्रैस्तथो ॥
अत्रावसरे घृतपूरितं दीपं प्रज्वालयेत् ॥

संकल्पः—अद्य पू० तित्थौ ममात्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं कुरुकुत्ससंज्ञकानां विश्वेषां देवानां तथा च द्वितीयविश्वेषां देवानाम् (अपसव्यं कृत्वा) अमुकगोत्राणाम् अस्मत्पितृ-पितामह-प्रपितामहानां सपत्नीकानां वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणाम् अमुकामुकानां, द्वितीयगोत्राणां मातामह प्रमातामह-वृद्धप्रमातामहानां सपत्नीकानां वसु० अमुका० गोत्राणां मदीयसमस्तपूर्वजानां (पत्नी-सुत-पितृव्य-मातुल-भ्रातृ-पितृष्व-सृ-मातृष्वसृ-आत्मभगिनी-श्वशुर-गुर्वाप्तानां चात्र सर्वेषामूहःकार्यः) मम पितुर्वा अमुकस्य कन्यागते सवितरि महालयापरपक्षश्राद्धं विश्वेदेवपूर्वकम् अर्घ्यपिण्डसहितं गयागमनादिश्राद्धफलप्राप्त्यर्थं पार्वणैकोद्दिष्टविधिना सद्यः करिष्ये ॥ (सव्यम्) यवान् गृहीत्वा । श्राद्धकर्ता स्वदक्षिणहस्तेन प्रथमदेवस्थानीयं दर्भचटं स्पृष्ट्वा 'देवे क्षणः क्रियताम्' तथा 'प्राप्नोतु भवान् । प्राप्नवानि' ॥ अक्रौधनैः शौचपरेः सततं ब्रह्मचारिभिः ॥ भवितव्यं भवद्भिश्च मया च श्राद्धकारिणा ॥ सर्वायासविनिर्मुक्तैः कामक्रोधयिवाजैतैः ॥ भवद्भिर्देवकार्यं नः संपाद्यं मे प्रसीदत ॥ कुरुकुत्ससंज्ञकाः विश्वेदेवाः आगतं वः । सुस्वागतम् ॥ एतद्वः पाद्यं पादावनेजनं पादप्रक्षालनम् एष वोऽर्घ्यः ॥ ॐ सहस्रशीर्षा ॥ कुरुकुत्स-

१. मासिके सांवत्सरिके च "पुरुषार्द्रसंज्ञकौ विश्वेदेवौ" ॥ (वाचस्पतौ-इष्टिश्राद्धे क्रतुर्दक्षो नान्दौ सत्यवसू तथा । पुरुषार्द्रवौ चाब्दे तीर्थे च धूरिलोचनौ । कालकामौ सपिण्ड्यां च कुरुकुत्सौ महालये ॥) २. मासिके सांवत्सरिके च—अमुकगोत्राणाम् अस्मत्पितृ-पितामह-प्रपितामहानाममुकामुकशर्मणां वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणां पार्वणविधिना मम पितुः अमुकमासिकश्राद्धमहं करिष्ये ॥ (सांवत्सरिके) सांवत्सरिकश्राद्धमहं करिष्ये ॥ मातुरनुमासिके सांवत्सरिके च अमुकगोत्राणाम् अस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहीनां पार्वणविधिना मम मातुः अमुकमासिकश्राद्धमहं करिष्ये ॥ (सांवत्सरिके) सांवत्सरिकश्राद्धमहं करिष्ये ॥

संज्ञकाः विश्वेदेवाः एष वोऽर्घ्यः संपद्यताम् । अस्तु पादार्घ्यः । एवं द्वितीयचटे क्षणमर्घ्यं च दद्यात् ॥ (अपसव्यम् ।) तिलान्गृहीत्वा । श्राद्धकर्ता प्रथमपितृस्थानीयचटं स्पृष्ट्वा ' पितृभ्यः क्षणः क्रियताम् ' तथा ' प्राप्तोतु भवान् । प्राप्तवानि ' । अक्रोधनैः ॥ भवद्भिः पितृकार्यं नः संपाद्यं मे प्रसीदत । अमुकगोत्राः अस्मत्पितृ-पितामह-प्रपितामहाः सपत्नीकाः अमुकामुकाः वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः आगतं वः । सुस्वागतम् ॥ एतद्वः पाद्यं पादावनेजनं पादप्रक्षालनम् एष वोऽर्घ्यः ॥ ॐ पितृभ्यः+स्वधायिभ्यः+स्वधानम+पितामहेभ्यः+स्वधायिभ्यः+स्वधानम+प्रपितामहेभ्यः+स्वधायिभ्यः+स्वधानम+ । अक्षन्पितरोमीम-दन्तपितरोतीतृपन्तपितरुं पितरुं शुन्धं ध्वम् ॥ ३६ ॥ इति मन्त्रेणार्घ्यदानम् ॥ द्वितीयपितृस्थानीयचटं स्पृष्ट्वा । क्षणादिकं दत्त्वा ॥ द्वितीयगोत्राः मातामह-प्रमातामह-वृद्धप्रमातामहाः सपत्नीकाः अमुकामुकाः वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः आगतं वः । सुस्वागतम् ॥ एतद्वः पाद्यं पादावनेजनं पादप्रक्षालनम् एष वोऽर्घ्यः ॥ ' ॐ पितृभ्यः+० ' ॥ इति मन्त्रेणार्घ्यदानम् ॥ तृतीयपितृस्थानीयचटं स्पृष्ट्वा । क्षणादिकं दत्त्वा नानाविध-गोत्राः अस्मदेकोद्दिष्टसमस्तपूर्वजा अमुकामुकाः वसुस्वरूपाः आगतं वः । सुस्वागतम् ॥ एतद्वः पाद्यं पादावनेजनं पादप्रक्षालनम् एष वोऽर्घ्यः ॥ ' ॐ पितृभ्यः+० ' ॥ इति मन्त्रेणार्घ्यदानम् ॥ (सव्यम् ॥) शालिग्रामं स्पृष्ट्वा क्षणादिकं दत्त्वा । अतिथये महाविष्णवे नमः एतत्ते पाद्यं पादावनेजनं पादप्रक्षालनमेष तेऽर्घ्यः । ॐ सहस्रशीर्षा ॥ महाविष्णवे एष तेऽर्घ्यः ॥ स्वपादकरान् प्रक्षालयाचम्य प्राणानायम्य ॥

१ मासिके सांवत्सरिके च-एकचटपक्षेऽयं विधिः । यदा त्रयश्चयास्तदा पित्रादीनां भिन्नं भिन्नं क्षणादिकं कर्तव्यम् । यथा-अमुकगोत्र अस्मत्पितः अमुकशर्मन् वसुरूप आगतम् । सुस्वागतम् ॥ एवं पितामहस्य प्रपितामहायपि । सर्वस्मिन्नपि विधा एवं भिन्नकमो ज्ञेयः ॥

(अपसव्यम् ॥) तिलाक्षतैर्दिग्बन्धः कार्यः । अग्निष्वात्ताः
 पितृगणाः प्रार्चीं रक्षन्तु मे दिशम् ॥ तथा बर्हिषदः पान्तु याम्यां ये
 पितरस्तथा ॥ प्रतीचीमाज्यपास्तद्वदुदीचीमपि सोमपाः ॥ उद्ध्वतस्त्व-
 र्यमा रक्षेत् कव्यवाडनलोऽप्यधः ॥ रक्षोभूतपिशाचेभ्यस्तथैवासुर-
 दूषितः ॥ सर्वतश्चाधिपस्तेषां यमो रक्षां करोतु मे ॥ वायुभू-
 तपितृणां च तृप्तिर्भवति शाश्वती ॥ य इमं श्राद्धकाले तु
 कुर्याद्व पितृपंजरम् ॥ अक्षयं तद्भवेच्छ्राद्धं पितृभ्यः परिरक्षतु ॥
 तिला रक्षत्वसुरात् (सव्यम्) दर्भा रक्षन्तु राक्षसात् । पंक्तिं वै
 श्रोत्रियो रक्षेदतिथिः सर्वरक्षकः ॥ (अपसव्यम् ।) दक्षिणकटौ नीवी-
 बन्धनम् । तिलकुशानादाय ॥ सोमस्यनीवीरसिस्त्रिंशोऽं शर्मासिश-
 र्मयजमानस्येन्द्रस्योर्निरसिसुसस्याः कृषीस्कृधि ॥ १८ ॥ इति मन्त्रेण
 नीवीबन्धनम् ॥ (सव्यम्) कुशोपरि भूमिप्रार्थना । श्राद्धभूमौ गयां
 ध्यात्वा ध्यात्वा देवं गदाधरम् ॥ ताभ्यां कृत्वा नमस्कारं ततः श्राद्धं
 प्रवर्त्तयेत् ॥ सप्तव्याधा दशारण्ये मृगाः कालंजरे गिरौ ॥ चक्रवाकाः
 शरद्वीपे हंसाः सरसि मानसे ॥ तेऽपि जाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपा-
 रगाः ॥ प्रस्थिता दीर्घमध्वानं यूयं तेभ्योऽवसीदथ ॥ देवताभ्यश्च
 (अपसव्यम्) पितृभ्यश्च (सव्यम्) महायोगिभ्य एव च ॥
 नमः स्वाहायै स्वधायै नित्यमेव नमो नमः ॥ गयायां पितरूपेण
 स्वयमेव जनार्दनः ॥ तं ध्यात्वा पुण्डरीकाक्षं मुच्यते च ऋणत्रयात् ॥
 तिलोदककरणम्—ईशानकोणे त्रिदर्भासनम् । आसने पात्रं पात्रे
 शन्नो देवीरिति जलपूरणम् ॥ ॐ शन्नोदेवी० ॥ ॐ पवित्रैस्थो० इति

१ सव्यं नीवी तु विप्रस्य चतुर्दशैश्च संयुता । एकैकन्यूनमात्रेण वर्णे वर्णे यथाक्रमात् ।
 पुनश्च—सव्यं नीवी तु विप्राणामपसव्यं (वर्ण) त्रयात्मके । वर्णभेदं न जानाति निराशाः पितरो
 गताः ॥ परं च—का० प० सू० श्राद्धप्रयोगे—तिलकुशान्वितानां पलाशपात्रे (आच्छादितानां) परिहि-
 तवस्त्रपुरःस्थितदशानां वामकटिसंलग्नवस्त्रबहिर्भागेन संवेष्ट्य गोपनम् कुर्यादेतन्नीवीबन्धनमुच्यते ॥

नवदर्भात्मककुशकूर्चप्रक्षेपः ॥ यवोसीति यवाः । ॐ यवोऽसिस्रवया-
 स्मद्वेषोऽस्रवयारातीर्दिवेत्त्वान्तरिक्षायच्चा पृथिव्यैच्चाशुन्धन्ताँल्लोकाँ
 पितृषदर्नाँपितृषदर्नमसि ॥ २६ ॥ तिलोसि सोमदेवत्यो गोसवो
 देवनिर्मितः ॥ पृत्नमाद्भिः पृक्तःस्वधया पितृँल्लोकान् प्रीणाहि नः स्वाहा ।
 इति तिलप्रक्षेपः ॥ 'त्वाङ्गन्धर्वा०' इति गंधप्रक्षेपः । तूष्णीं पुष्पम् ॥
 तुलसीशतपत्राणि भृंगराजस्तथैव च ॥ मालती मोगरं चैव पितृणां
 दत्तमक्षयम् ॥ तूष्णीं पूगीफलम् । हिरण्यप्रक्षेपः ॥ पुनन्तुमेति नव-
 भित्तिलोदकाभिमन्त्रणम् ॥ ॐ पुनन्तुमापितरंऽसोम्यासंऽपुनन्तु
 मापितामहा१पुनन्तुप्रपितामहाँ॥पवित्रेणशुतायुषा ॥ पुनन्तुमापितामहा?
 पुनन्तुप्रपितामहाँ ॥ पवित्रेणशुतायुषाविश्वमायुर्व्यश्नवै ॥ १ ॥ अग्नोऽ-
 आयूँषिपवसऽआसुवोर्ज्जमिषश्चनँ ॥ आरेबांधस्वदुच्छुनाँम् ॥ २ ॥
 पुनन्तुमादेवजुना१पुनन्तुमनसाधियंऽ ॥ पुनन्तुविश्वाभूतानिजातदे-
 दँ पुनीहिमा ॥ ३ ॥ पवित्रेणपुनीहिमाशुक्लेणदेवदीद्यंत् ॥ अग्ने-
 क्रत्वाक्रतुँऽरनु ॥ ४ ॥ यत्तेपवित्रमृचिष्यग्नेधिततमन्तरा । ब्रह्मतेन-
 पुनातुमा ॥ ५ ॥ पवंमानँसोऽअदद्यनंऽपवित्रेणविचर्षणिँ । य?
 पोतासपुनातुमा ॥ ६ ॥ उभाब्भ्यान्देवसवितँपवित्रेणसुवेनच ॥
 माम्पुनीहिद्विश्वतंऽ ॥ ७ ॥ ध्रुवदेवीपुनतीद्वेद्यागाद्यस्यामिमाबुद्ध्य-
 स्तुब्धोद्यतिपृष्ठाँ ॥ तयामदन्तँ सधुमादेषुवृयँस्यामुपतयोरयीणाम्
 ॥ ८ ॥ ^{३७-४४}_{१९} चिरपतिर्मपुनातुवाक्पतिर्मपुनातु देवोमांसवृतापु-
 नात्त्वच्छिद्रेणपवित्रेणसूख्यस्य रुश्मिभिऽ ॥ तस्यतेपवित्रपतेपवित्रपूत-
 स्युयक्तामँपुनेतच्छक्रेयम् ॥ ९ ॥ ६ ॥ पुष्कराद्यानि तीर्थानि गङ्गाद्याः
 सरितस्तथा ॥ आगच्छन्तु पवित्राणि श्राद्धकाले सदा मम ॥

ततः कुशकूर्चेण श्राद्धीयद्रव्यप्रोक्षणम् ॥ अपवित्रः पवित्रो वा
 सर्वावस्थाङ्गतोऽपि वा । यः स्मरेत्पुण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥

तत एकस्मिन्पात्रे तिलोदकं गृहीत्वा तज्जलं ॐ यद्देवादेवदेवदेवदेवदेवास-
 श्रुकृमावुयम् ॥ अग्निर्भूतस्मृतादेनसोविश्वाऽन्नमुश्चवष्टु हंसदं ॥ १ १/१० ॥
 ॐ यदिदिवायदिनक्तुमेनां ॐ सिचकृमावुयम् ॥ व्यायुर्भूतस्मृतादेनसो
 विश्वाऽन्नमुश्चवष्टु हंसदं ॥ २ १/१० ॥ ॐ यदिजागृद्यदि स्वप्नुऽएनां ॐ सि-
 चकृमावुयम् ॥ सूर्योभूतस्मृतादेनसोविश्वाऽन्नमुश्चवष्टु हंसदं ॥ ३ १/१० ॥
 इति त्रिभिर्मन्त्रैर्गायत्र्या चाभिमन्त्र्य पाकशालायां गत्वा (अपसव्येन)
 पाकप्रोक्षणम् ॥ उदक्यादिक्षुद्राष्टिनिपतिताः पाकादिदोषाः पाकादीनां
 पवित्रताऽस्तु ॥ देशकालपाकपात्रद्रव्यश्रद्धासंपदस्तु ॥ सर्वे पाकाः
 शुचयो भवन्तु ॥ (सव्यम्) आसने उपविश्य । अद्यपूर्वो० त्रिथौ कुरुकु-
 त्ससंज्ञकानां विश्वेषां देवानां (अपसव्यम्) गोत्राणां पितृपितामहप्रपि-
 तामहानां सपत्नीकानां द्वितीयगोत्राणां मातामहप्रमातामहद्वृष्टप्रमातामहा-
 नां सपत्नीकानां मम समस्तपूर्वजानां मम पितुर्वा कन्यागते सवितारि
 महालयापरपक्षश्राद्धं पार्वणं विश्वेदेवपूर्वकम् अर्घ्यपिण्डसहितं युष्म-
 दनुज्ञयाऽहं करिष्ये । कुरुष्व ॥ (सव्यम्) आसनदानम् । देव-
 दक्षिणे आसनार्थे द्वौ दभौ दद्यात् ॥ यथा-कुरुकुत्ससंज्ञकानां विश्वेषां
 देवानामिदमासनम् । स्वासनम् ॥ अत्रास्यतां धर्मोसि आपः । दैवे क्षणः
 क्रियतां तथा प्राप्तोतु भवान् । प्राप्तवानि ॥ हस्तप्रक्षालनं दत्त्वा विष्ट-
 रार्थं यवकुशानादाय अयं विष्टरः । सुविष्टरः ॥ एवं द्वितीयचटेऽपि
 आसनदानम् ॥ (अपसव्यम्) पितृणां वामभागे त्रीन्द्रर्भानासनार्थं
 दद्यात् ॥ यथा-अमुकगोत्राणामस्मत्पितृ-पितामह-प्रपितामहानां सप-

१ मासिके सांवत्सरिके च-पुस्तवार्द्रसंज्ञकानां विश्वेषां देवानाम् इदमासनम् ॥ २ ॥ पितुः
 मासिके सांवत्सरिके एकतन्त्रेण-अमुकगोत्राणाम् अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानाम् अमुकामु-
 कशर्मणां वसुद्रादित्यस्वरूपाणाम् इदमासनम् ॥ मित्रपक्षे- (१) अमुकगोत्रस्य अस्म-
 त्पितुः अमुकशर्मणः वसरूपस्य इदमासनम् ॥ (२) अमुकगोत्रस्य अस्मत्पितामहस्य-
 अमुकशर्मणो रूद्ररूपस्य इदमासनम् । (३) अमुकगोत्रस्य अस्मत्प्रपितामहस्य अमुक

त्नीकानां वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणाम् अमुकामुकानाम् इदमासनम् ।
 स्वासनम् ॥ अत्रास्यतां धर्मोसि आपः । पित्र्ये क्षणः क्रियतां तथा
 प्राप्नोतु भवान् । प्राप्नवानि ॥ हस्तप्रक्षालनं दत्त्वा विष्टरार्थे तिलकु-
 शानादाय अयं विष्टरः । सुविष्टरः ॥ द्वितीयगोत्राणामस्मन्मातामह-
 प्रमातामह-वृद्धप्रमातामहानां सपत्नीकानाम् अमुकामुकानां वसुरु-
 द्रादित्यस्वरूपाणामिदमासनम् । स्वासनम् ॥ अत्रास्यतां धर्मोऽसि
 आपः । पित्र्ये क्षणः क्रियतां तथा प्राप्नोतु भवान् । प्राप्नवानि ॥
 हस्तप्रक्षालनं दत्त्वा विष्टरार्थे तिलकुशानादाय अयं विष्टरः । सुवि-
 ष्टरः ॥ गोत्राणामस्मदेकोद्दिष्टसमस्तपूर्वजानां वसुरुपाणामिदमासनम् ।
 स्वासनम् ॥ अत्रास्यतां धर्मोसि आपः । पित्र्ये क्षणः क्रियताम्
 तथा प्राप्नोतु भवान् प्राप्नवानि ॥ हस्तप्रक्षालनं दत्त्वा विष्टरार्थे
 तिलकुशानादाय अयं विष्टरः । सुविष्टरः ॥ (सव्यम्) अतिथिस्वरू-
 पिणे महाविष्णवे इदमासनम् । स्वासनम् ॥ अत्रास्यतां धर्मोसि आपः ।
 महाविष्णो क्षणः क्रियताम् तथा प्राप्नोतु भवान् । प्राप्नवानि ॥ हस्तप्र-
 क्षालनं दत्त्वा विष्टरार्थे यवकुशानादाय अयं विष्टरः । सुविष्टरः ॥

अथ आवाहनम् । कुरुकुत्ससंज्ञकान्विश्वान्देवान्भवत्सु आवाहयिष्ये ।
 आवाहय ॥ ॐ विश्वेदेवासुऽआर्गतशृणुताः । ऽइमं हवम् । एदम्बुर्हिर्नि-
 र्णीदत ॥ ॐ ॥ मदक्षिणं यवानवकीर्य ॥ ॐ विश्वेदेवां गृणुतेमं हवम्मे
 येऽअन्तरिक्षेऽउपद्ध्यविष्टु ॥ येऽअग्निजिह्वाऽउतवायजत्राऽआसद्द्या-

शर्मणः आदित्यरूपस्य इदमासनम् ॥ मातुः श्राद्धे एकतन्त्रपक्षे- (१) अमुकगोत्राणाम्
 अस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहीनाम् अमुकामुकदानाम् वसु० इदमासनम् ॥ मातुः श्राद्धे भिन्न-
 पक्षे- (१) अमुकगोत्राया अस्मन्मातुः अमुकदाया वसुस्वरूपाया इदमासनम् ॥ (२)
 अमुकगोत्राया अस्मत्पितामह्या अमुकदाया रुद्रस्वरूपाया इदमासनम् ॥ (३) अमुकगो-
 त्राया अस्मत्प्रपितामह्या अमुकदाया आदित्यस्वरूपाया इदमासनम् ॥ १ मासिके सावस्स-
 रिके च-पुंरवार्रसंज्ञकान् विश्वान्देवान् भवत्सु आवाहयिष्ये ॥

स्मिन्नुर्हिर्षिमादयद्ध्वम् ॥५३॥ आगच्छन्तु महाभागा विश्वेदेवा महा-
बलाः ॥ ये चात्र विहिताः श्राद्धे सावधाना भवन्तु ते ॥ एवं द्वितीये ॥
(अपसव्यम्) अमुकगोत्रान् अस्मत्पितृ-पितामह-प्रपितामहान् सप-
त्नीकान् वसुरुद्रादित्यस्वरूपान् भवत्सु आवाहयिष्ये । आवाहय ॥
अप्रदक्षिणं तिलानवकीर्य ॥ ॐ उ॒शन्त॑स्त्स्वानिधीमहृष्टुशन्त॑सर्षिधी-
महि ॥ उ॒शन्त॑शतऽआव॑हपितृ॒हृविषेऽअ॑त्तवे ॥ ५२ ॥ आयन्तुनः इति
जपेत् ॥ ॐ आय॑न्तुन॑रं॒पित॑रं॒सो॒म्यासो॑ग्नि॒नष्ट्रा॑त्ता॒पृथि॑भिर्दे॒व-
यानै॑ ॥ अ॒स्मिन्नु॒ज्ञे॒स्वध॒याम॑दु॒न्तोर्धि॑व्रुवन्तु॒ते व॑न्त्व॒स्मान् ॥ ५१ ॥
द्वितीयगोत्रान् अस्मन्मातामह-प्रमातामह-वृद्धप्रमातामहान् सपत्नीकान्
वसुरुद्रादित्यस्वरूपान् भवत्सु आवाहयिष्ये । आवाहय ॥ अप्रदक्षिणं
तिलानवकीर्य पूर्ववत् मन्त्रद्वयपठनम् । यथा । ॐ उ॒शन्त॑स्त्स्वा० ॥ ॐ
आय॑न्तुन॑रं० ॥ अमुकगोत्रान् अस्मदेकोदिष्टसमस्तपूर्वजान् वसुरुपान्
भवत्सु आवाहयिष्ये । आवाहय ॥ अप्रदक्षिणं तिलानवकीर्य ॥ ॐ उ॒शन्त॑-
स्त्स्वा० ॥ ॐ आय॑न्तुन॑रं० ॥ (सव्यम्) विष्णवे आवाहनं नास्ति ॥
अर्घकरणम् । ततो देव-पितृ-विष्णुसन्निधौ पलाशपत्रनिर्मितषट्
पात्राणि स्थापयित्वा तन्मध्ये अधोलिखितद्रव्याणि निक्षिपेत् ।

१ पितुः मासिके सांवत्सरिके च एकतन्त्रे-अमुकगोत्रान् अस्मत्पितृपितामहप्रपिताम-
हान् अमुकामुकशर्मणो वसुरुद्रादित्यस्वरूपान् भवत्सु आवाहयिष्ये ॥ पितुर्भिन्नपक्षे-(१)
अमुकगोत्रम् अस्मत्पितरम् अमुकशर्मणं वसरूपं भवत्सु आवाहयिष्ये ॥ (२) अमुकगोत्रम्
अस्मत्पितामहम् अमुकशर्मणं रुद्ररूपं भवत्सु आवाहयिष्ये ॥ (३) अमुकगोत्रम् अस्मत्प्रपि-
तामहम् अमुकशर्मणम् आदित्यरूपं भवत्सु आवाहयिष्ये ॥ एवं मातृपक्षे यथा-

अनुमासिके सांवत्सरिकश्राद्धे एकतन्त्रपक्षे-अमुकगोत्रा अस्मन्मातृपितामही-
प्रतितामहीः अमुकामुकदा वसुरुद्रादित्यस्वरूपा भवत्सु आवाह० ॥ मातृभिन्नपक्षे—(१)
अमुकगोत्राम् अस्मन्मातरम् अमुकदां वसरूपां भवत्सु आवा० ॥ (२) अमुकगोत्राम् अस्मत्पि-
तामहीम् अमुकदां रुद्ररूपां भवत्सु आवा० ॥ (३) अमुकगोत्राम् अस्मत्प्रपितामहीम् अमुक-
दाम् आदित्यरूपां भवत्सु आवा० ॥

देवपात्रयोः ॐ पवित्रैस्त्यो० इति मन्त्रेण द्वौ द्वौ प्रागग्रौ कुशौ निधा-
पयेत् । ॐ पवित्रैस्त्यो० ॥ ॐ शन्नोदेवीत्युदकपूरणम् । ॐ शन्नो-
देवीरभिष्टयऽआपो भवन्तु पीतर्ये० ॥ ॐ यवोसीति मन्त्रेण यवा-
न्निक्षिपेत् ॥ ॐ यवोसि० । तूष्णीं गन्धपुष्पे निक्षिप्य । देवपात्रे
सम्पन्ने । सुसम्पन्ने ॥ (अपसव्यम्) पितृपात्राणि पूरयेत् ॥
पवित्रैस्त्यो० इति मन्त्रेण पवित्रत्रयं निधाय । ॐ शन्नोदेवीत्युदकपूरणम् ॥
तिलोसीति मन्त्रेण तिलान् ॥ तूष्णीं गन्धपुष्पाणि निक्षिप्य । पितृपात्राणि
सम्पन्नानि । सुसम्पन्नानि ॥ (सव्यम्) महाविष्णुपात्रे ॐ पवित्रैस्त्यो० ।
इति मन्त्रेणैकं पवित्रम् ॥ जलपूरणम् । ॐ शन्नोदेवी० ॥ यवोसीति
यवाः ॥ तूष्णीं गन्धपुष्पे च । महाविष्णोरर्घपात्रं सम्पन्नम् । सुसम्पन्नम् ॥

ततः अर्घदानम् ॥ 'ॐ देवेभ्यो नमः' इति द्वे पवित्रे पुष्पं चार्पयि-
त्वा ॥ अर्घं गृहीत्वा । ॐ या दिव्याऽआपः पयसा सम्बभूवुर्वाऽअन्तरिक्षा
उत पार्थिवीर्याः ॥ हिरण्यवर्णा यज्ञियास्तानऽआपः शिवाः शंस्योनाः
सुहवा भवन्तु ॥ कुरुकुत्ससंज्ञकाः विश्वेदेवाः एष वोऽर्घः संपद्यताम् ।
अस्तुर्घः । सर्वपात्रेषु किञ्चिज्जलमवशेषणीयम् ॥ एवं द्वितीयचटे ॥ (अपस-
व्यम्) 'ॐ पितृभ्यो नमः' इति सपवित्राणि पुष्पाण्यर्पयित्वा । अर्घं गृही-
त्वा । ॐ या दिव्याऽआपः ० ॥ अमुकगोत्रेभ्यः अस्मत्पितृ-पितामहप्रपिता-

१ मासिके सांवत्सरिके च-पुरुषार्द्रसंज्ञकाः विश्वेदेवाः एष वोऽर्घः सम्पद्यताम् ॥

२ एकतन्त्रे पितुः श्राद्धेऽनुमासिके सांवत्सरिके च—अमुकगोत्रा अस्मत्पितृपितामह-
प्रपितामहा अमुकामुकशर्माणो वसुह्वादित्यस्वरूपा एष० ॥ पितृश्राद्धे भिन्नपक्षे—(१)
अमुकगोत्र अस्मत्पितुः अमुकशर्मन् वसुरूप एष तेऽर्घः (२) अमुकगोत्र अस्मत्पितामह
अमुकशर्मन् रुद्ररूप एष० ॥ (३) अमुकगोत्र अस्मत्प्रपितामह अमुकशर्मन् आदित्यरूप
एष तेऽर्घः ॥

महेभ्यः सपत्नीकेभ्यः वसुरुद्रादित्यस्वरूपेभ्यः एष वोऽर्घः । अस्त्वर्घः॥
 द्वितीयगोत्रेभ्यः अस्मन्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्यः सपत्नीकेभ्यः
 वसुरुद्रादित्यस्वरूपेभ्यः एष वोऽर्घः । अस्त्वर्घः ॥ गोत्रेभ्यः अस्मदे-
 कोदिष्टसमस्तपूर्वजेभ्यः वसुरूपेभ्यः एष वोऽर्घः । अस्त्वर्घः ॥ (सव्यम्)
 'ॐ महाविष्णवे नमः' इति पवित्रं पुष्पं चार्पयित्वा ॐ स्वा दिव्याऽआपः०
 अतिथिस्वरूपिणे महाविष्णवे एष तेऽर्घः । अस्त्वर्घः ॥ (अपसव्यम्-
 प्रथमपितृपात्रे संस्त्रवान्समवनीय । शुन्धन्ताँल्लोकाः पितृस्वदेनाऽपितृस्व)
 देनमसि । इति मन्त्रेण पितृवामे प्रथमविश्वेदेवचटस्य दक्षिणे भूमिं
 प्रोक्ष्य दर्भं च तत्र निधाय तदुपरि "पितृभ्यः स्थानमसि" इति पात्रं
 न्युब्जं करोति । तदुपरि सर्वाणि पितृपवित्राणि निदधाति । तदुपरि
 अन्यानि त्रीणि च ॥ पूजनम् ॥ स्थानमसि अत्रं नमः । स्थानमसि गंधं नमः ।
 स्थानमसि तिलाक्षतपुष्पं नमः । स्थानमसि नमो नमः ॥ न्युब्जपात्रोदकेन
 स्वमूर्ध्नि मार्जनम् ॥ ॐ आपः शिवाः शिवतमाः शान्ताः शान्ततमास्तास्ते
 कृण्वन्तु भेषजम् ॥ (सव्यम्) अत्रावसरे गंधादिदानम् । (चटपूजनम्)
 देवचटे । देवेभ्यः अत्राः । स्वत्राः ॥ देवेभ्यो गंधः । सुगन्धः ॥ देवेभ्यः
 अक्षतपुष्पम् । स्वक्षतपुष्पम् ॥ यवमाच्छादनम् ॥ फलार्थे पूगीफलम् ।
 सुफलम् ॥ ब्रह्मकर्मार्थे यज्ञोपवीतम् । सुयज्ञोपवीतम् ॥ आच्छादनार्थे वस्त्रं वा
 किञ्चिद्ग्यावहारिकं द्रव्यम् । स्वाच्छादनम् ॥ शेषोपचारार्थे इमौ कुशौ ।
 सुकुशौ ॥ जलं गृहीत्वा । इदमनुलेपनम् एतावत्सुमनस एष वो धूपः
 सुधूपः इदं वो ज्योतिः सुज्योतिः शेषोपचारार्थे इमौ कुशौ यथादत्तं गन्धा-

एवं मातृपक्षे यथा—एकतंत्रेण श्राद्धकर्मणि मातृश्राद्धेऽनुमासिके सावसरिके च । अमुकगोत्रा
 अस्मन्मातृ-पितामही-प्रपितामहः अमुकामुक्ता वसुरुद्रादित्यस्वरूपा एष वोऽर्घः० ॥ भिन्नपक्षे—
 (१) अमुकगोत्रे अस्मन्मातः अमुकदे वसुरूपे एष तेऽर्घः० (२) अमुकगोत्रे अस्मत्पितामहि
 अमुकदे स्वरूपे एष तेऽर्घः० ॥ (३) अमुकगोत्रे अस्मत्प्रपितामहि अमुकदे आदित्यरूपे
 एष तेऽर्घः० ॥

द्यर्चनं कुरुकुत्ससंज्ञकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा संपद्यतां न मम ॥
 एवं द्वितीयचटे ॥ (अपसव्यम्) पितृस्थानीयचटे । पितृभ्यः अत्राः ।
 स्वत्राः ॥ पितृभ्यः गन्धः । सुगन्धः ॥ पितृभ्यः तिलाः । सुतिलाः ॥
 माल्यार्थे इमानि चः पुष्पाणि तुलसीदलसहितानि । सुपुष्पाणि ॥
 तिलमाच्छादनम् ॥ फलार्थे पूगीफलम् । सुफलम् ॥ ब्रह्मकर्मार्थे
 यज्ञोपवीतम् । सुयज्ञोपवीतम् ॥ आच्छादनार्थे वस्त्रं वा किञ्चिव्यावहा-
 रिकं द्रव्यम् । स्वाच्छादनम् ॥ शेषोपचारार्थे इमे कुशाः । सुकुशाः ॥
 जलमादाय । इदमनुलेप० गन्धाद्यर्चनम् अमुकगोत्रेभ्यः अस्मत्पितृ-
 पितामह-प्रपितामहेभ्यः सपत्नीकेभ्यः स्वधा सम्पद्यतां न मम ॥
 द्वितीयगोत्रस्थानीयचटे पूर्ववत्पूजनम् । जलं गृहीत्वा । इदमनुलेप०
 गन्धाद्यर्चनं द्वितीयगोत्रेभ्यः अस्मन्मातामह-प्रमातामह-वृद्धप्रमातामहे-
 भ्यः सपत्नीकेभ्यः स्वधा सम्पद्यतां न मम ॥ तृतीयचटे पूर्ववत्पूजनम् ।
 जलं गृहीत्वा । इदमनुलेप० गन्धाद्यर्चनम् अस्मत्समस्तपूर्वजैभ्यः
 वसुरुपेभ्यः यथायथाविभागं स्वधा सम्पद्यतां न मम ॥ (सव्यम्)
 अतिथये महाविष्णवे अत्राः । स्वत्राः ॥ गन्धः । सुगन्धः ॥ यवाः ।
 सुयवाः ॥ माल्यार्थे इमानि पुष्पाणि तुलसीदलसहितानि । सुपुष्पाणि ॥

१ मासिके सांवत्सरिके च-पुह्रवार्द्रसंज्ञकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा संपद्यतां न मम ॥

२ एकतंत्रेण-पितुः श्राद्धे मासिके सांवत्सरिके च-अमुकगोत्रेभ्यः अस्मत्पितृपितामहप्र-
 पितामहेभ्यः वसुरुद्रादित्येभ्यः स्वधा सम्पद्यतां न मम ॥ भिन्नपक्षे (१) अमुकगोत्राय अस्मत्पित्रे
 अमु० वसु० स्वधा सम्पद्यतां न मम (२) अमुकगोत्राय अस्मत्पितामहाय अमु० रुद्र०
 स्वधा० । (३) अमुकगोत्राय अस्मत्प्रपितामहाय अमु० आदित्य० स्वधा सम्पद्यतां न मम ॥

एवं मातृश्राद्धेऽनुमासिके सांवत्सरिके च एकतंत्रेण—अमुकगोत्राभ्यः अस्मन्मातृ-
 पितामहोप्रपितामहीभ्यः वसु० स्वधा० ॥ भिन्नपक्ष—(१) अमुकगोत्रायै अस्मन्मात्रे अमु०
 वसु० स्वधा० ॥ (२) अमुकगोत्रायै अस्मत्पितामह्यै अ० रुद्र० स्वधा० ॥ (३) अमुकगो-
 त्रायै अस्मत्प्रपितामह्यै अ० आदि० स्वधा० ॥

यथमाच्छादनम् ॥ फलार्थे पूगीफलम् । सुफलम् ॥ ब्रह्मकर्मार्थे यज्ञो-
पवीतम् । सुयज्ञोपवीतम् ॥ आच्छादनार्थे वस्त्रं वा किञ्चिद्व्यावहारिकं
द्रव्यम् । स्वाच्छादनम् ॥ शेषोपचारार्थे इमौ कुशौ । सुकुशौ ॥ जलं
गृहीत्वा । इदमनुलेप० गन्धाद्यर्चनं महाविष्णवे स्वाहा सम्पद्यतां न मम ॥

अथ तिलोद्धरणं पात्रासादनं मण्डलकरणं च ॥ हस्ते जलं गृहीत्वा
'तिलोद्धरणं पात्रासादानं मण्डलकरणं च करिष्ये ।' (ॐ कुरुष्व)
(अपसव्यम्) अर्घपात्राणि निष्कास्य भूमौ स्थितान् तिलादीनुद्धृत्य
(सव्यम्) परिवेषणार्थं पात्राणामासादनं कुर्यात् ॥

यथा-(अपसव्यम्) पितृस्थानीयचटसमीपे भूमौ स्थितान्
तिलादीनुद्धृत्य पात्राणामासादनञ्च भस्मना पङ्क्तिवारणं कुर्यात् ॥
प्रथमा दाक्षिणा रेखा द्वितीया वामतो न्यसेत् । तृतीया चाग्रभागे तु मेलनं
कुरु दाक्षिणे ॥ इत्यनया रीत्या यावन्ति पात्राणि तावन्ति ॐ परीर्य-
भूतानि परीर्य लोकाद्वपरिीर्य सर्वाः प्रदिशो दिशश्च ॥ उपस्थाय-
प्रथमजामृतस्यात्ममनःत्वनमभिसंविदेश ॥ ११ ॥ एवं मातामहादीनां
समस्तपितॄणां चटसमीपे च पात्रासादनं पङ्क्तिवारणं च कुर्यात् ।

ततः प्रथमविश्वेदेवस्थानीयचटसमीपे पात्रमासाद्य पात्रस्य परितः ।
'यथाचक्रधरो विष्णुस्त्रैलोक्यं परिरक्षति । भस्मना मण्डलं तद्वत्सर्वभूतानि
रक्षतु ॥ सर्वेषां पापदृष्टीनां चक्षुर्वध्नाति केशवः ।' मंत्रः- ॐ परीर्य भूतानि ॥
इत्यनेन भस्मना पङ्क्तिवारणम् । एवं द्वितीयविश्वेदेवसमीपेऽपि
पात्रासादनं पङ्क्तिवारणम् ॥

महाविष्णोः समीपेऽपि एवमेव पात्रासादनं पङ्क्तिवारणञ्च
कार्यम् ।

(अपसव्यम्) पित्रादीनां करशुद्धयर्थं तिलोदकाज्जलं गृहीत्वा ॐ
शेतीर्त्यानि ० इति पठित्वा सर्वेषु चटेषु दद्यात् ॥ (सव्यम्) देवानां

करशुद्धयर्थं द्वयोर्विश्वेदेवयोश्चटयोरपि महाविष्णोरपि करशुद्धयर्थं
ॐश्चेतीर्थानि० इत्यनेन तिलोदकाज्जलं देयम् ।

अथाग्नौकरणम्—ततो घृताक्तमन्नं प्रयच्छति । पलाशपत्रपुटे
अन्नमानीय गायत्रीमंत्रेण संप्रोक्ष्य जलं गृहीत्वा—अप्स्वग्नौकरणं
करिष्ये । कुरुष्व ॥ तत्र पत्रावलीसमीपे अन्यपात्रं जलपूरितं संस्थाप्य
हस्ते गायत्र्याऽभिर्मंत्रितमोदनमादाय (अपसव्येन) पातितवामजानुः
पितृतीर्थेनावदानधर्मेण द्विराहुतिं जले जुहुयात् ॥ ॐ अग्नये
कव्यवाहनाय स्वाहा इदमग्नये कव्यवाहनाय न मम ॥ ॐ सोमाय
पितृमते स्वाहा इदं सोमाय पितृमते न मम ॥ इति द्विराहुतिं जले
हुत्वा शेषमन्नं पिण्डार्थमवशेषणीयम् ॥

ततः पितृपितामहमपितामहपात्रे परिवेषणीयम् ॥ एवं मातामहा-
दीनां पात्रे समस्तपितृणां पात्रे च परिवेषणीयम् ॥ (सव्यम्) देवपात्रयोः
परिवेषणीयम् । महाविष्णुपात्रे परिवेषणीयम् ॥ देवपात्रस्थमन्नं गाय-
त्रीमंत्रेण संप्रोक्ष्य । देवाः अन्नं रक्षध्वम् । ॐ इदं विष्णु० इति अंगुष्ठ-
मन्त्रेऽवगाह्य । ॐ इदं विष्णु० ॥ अपहता० इति यवान्विकीर्य । ॐ
अपहता० ॥ दाक्षिणहस्तेन पात्रमालभ्य जपति । ॐ पृथ्वी ते पात्रं
द्यौरपिधानं ब्राह्मणस्य मुखेऽमृतममृतं जुहोमि स्वाहा ॥ जलं
गृहीत्वा । इदमन्नं कुरुकुत्ससंज्ञकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा सम्प-
द्यतां हव्यं न मम ॥ एवं द्वितीयचटे ॥ (अपसव्यम्) पितृपात्रस्थ-
मन्नं सावित्र्याऽभ्युक्ष्य । पितरः कव्यं रक्षध्वम् । इदं विष्णु० इति मन्त्रेण
अंगुष्ठमन्त्रेऽवगाह्य । अपहता० इति तिलान्विकीर्य । पात्रमालभ्य जपति ।
ॐ पृथ्वी ते पात्रं० । जलं गृहीत्वा । इदमन्नमस्मत्पितृ-पितामह-

प्रपितामहेभ्यः सपत्नीकेभ्यः स्वधा सम्पद्यतां कव्यं न मम ॥ एवं
 द्वितीये मातामहादीनां चटे पूर्ववत्कृत्वा । जलं गृहीत्वा । इदमन्नमस्म-
 न्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्यः सपत्नीकेभ्यः स्वधा सम्पद्यतां
 कव्यं न मम ॥ एवं तृतीयचटे पूर्ववत्कृत्वा । जलं गृहीत्वा । इदमन्नमस्म-
 त्समस्तपूर्वजेभ्यः स्वधा सम्पद्यतां कव्यं न मम ॥ इति जलमुत्सृजेत् ॥
 (सव्यम्) महाविष्णुपात्रस्थमन्नं गायत्र्या संप्रोक्ष्य महाविष्णौ हव्यं रक्ष ।
 इदं विष्णु० इति मंत्राणां गुणमन्त्रेऽवगाह्य । अपहता० इति यवान्विकीर्य ।
 पात्रमालभ्य । ॐ पृथ्वी ते पात्रं० । जलं गृहीत्वा । इदमन्नं महा-
 विष्णवे स्वाहा सम्पद्यतां हव्यं न मम ॥ संकल्पः । जलं गृहीत्वा ।
 ब्रह्मापणं ब्रह्म हविर्व्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ॥ ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्म-
 कर्मणोमाश्रितम् ॥ हरिर्दाता हरिर्भोक्ता हरिरन्नं प्रजापतिः ॥ हरिर्विप्र-
 शरीरस्थो भुंक्ते भोजयते हरिः ॥ चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पंचभिरेव च ॥
 हूयते च पुनर्द्वाभ्यां स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ॐ तत्सद्ब्रह्मापणमस्तु ॥
 (अपसव्यम्) पितृणामपोशनार्थं सकृत्सकृदपो दत्वा । (सव्यम्)
 देवानां विष्णोश्चापोशनं दत्वा देवतानैवेद्यं कृत्वा । (अप-
 सव्यम्) एको विष्णुर्महद्भूतं पृथग्भूतान्यनेकशः जल्लोकान् व्याप्य-
 भूतात्मा भुंक्ते विश्वभुगव्ययः ॥ अनेन भोजनसमाराधनेन मम समस्त-
 पितृस्वरूपी जनार्दनवासुदेवः प्रीयताम् ॥ निधीती भूत्वा प्रार्ययेत्

१ पितृभ्राद्रे मासिके सांवत्सरिके च एकतन्त्रेण—(१) अस्मत्पितृपितामहप्रपिता-
 महेभ्यः एतद्वोऽन्नं स्वधा सं० कव्यं० ॥ शिन्नपक्षे—(१) अस्मत्पित्रे एतत्तेऽन्नं स्वधा सं०
 कव्यं० । (२) अस्मत्पितामहाय एतत्तेऽन्नं स्वधा सं० कव्यं० ॥ (३) अस्मत्प्रपिता-
 महाय एतत्तेऽन्नं स्वधा सं० कव्यं न मम ॥ एवं मातृभ्राद्रे यथा-

एकतन्त्रेण ॥ (१) अस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहीभ्यः एतद्वोऽन्नं स्वधा सं० कव्यं० ॥
 शिन्नपक्षे—(१) अस्मन्मात्रे एतत्तेऽन्नं स्वधा सं० कव्यं० ॥ (२) अस्मत्पितामाहौ
 एतत्तेऽन्नं स्वधा सं० कव्यं० ॥ (३) अस्मत्प्रपितामहौ एतत्तेऽन्नं स्वधा सं० कव्यं० ॥

ईशानविष्णुकमलासनकार्तिकेयवह्नित्रयार्करजनीशगणेश्वराणाम् ॥
 क्रौंचामरेंद्रकलशोद्भवकश्यपानां पादान्नमामि सततं पितृमुक्तिहेतोः ॥
 (सव्यम्) देवाः अमृतं जुषध्वम् ॥ (अपसव्यम्) पितरः अमृतं
 जुषध्वम् ॥ (सव्यम्) महाविष्णो अमृतं जुषस्व ॥ श्रद्धया प्राणेन
 जुहोमि । ॐ प्राणाय स्वाहा ॥ ॐ अपानाय स्वाहा ॥ ॐ व्यानाय
 स्वाहा ॥ ॐ उदानाय स्वाहा ॥ ॐ समानाय स्वाहा ॥ मधुवाता०
 इति त्र्यृचं जपेत् ॥ गायत्रीपठनम् ॥ तृप्ताञ्ज्ञात्वा अन्नं विकिरेत् ।
 विकिरासनं दद्यात् ॥ (अपसव्यम्) असंस्कृतप्रमीतानां त्यागिनां
 कुलदूषिणाम् ॥ उच्छिष्टभागधेयानां दर्भेषु विकिरासनम् ॥ इति
 नैऋत्यकोणे दर्भासनं दत्त्वा किकिरापिण्डदानम् । पिण्डमादाय ।
 अग्निदग्धाश्च ये जीवा येऽप्यदग्धाः कुले मम ॥ भूमौ दत्तेन पिण्डेन
 तृप्ता यान्तु पराङ्गतिम् ॥ ये अग्निदग्धाः ये अनग्निदग्धास्तेभ्यः
 अस्मत्कुलप्रसूतेभ्योऽयं विकिरापिण्डः स्वर्गान् मम ॥ (सव्यम्) पवित्र-
 त्यागः ॥ पाणिपादौ प्रक्षाल्याचम्य प्राणानायम्य पवित्रधारणम् ॥
 ॐ पवित्रेस्त्यो० ॥ (अपसव्यम्) पितृणामुत्तरापोशानं दत्त्वा । (सव्यम्)
 देवानां विष्णवे चोत्तरापोशानं दत्त्वा । पूर्ववद्गायत्रीं जपित्वा ।
 (अपसव्यम्) रेखाकरणम् । ॐ अपहताऽअसुरारक्षाऽसिद्धेदिषदः ॥
 उदकोपस्पर्शः । रेखायामवनेजनम् । अमुकगोत्राः अस्मत्पितृ-पिता-
 मह-प्रपितामहादिसमस्तपूर्वजाः पिण्डस्थाने अवनेनिग्ध्वम् ॥

पिण्डदानम् । (श्राद्धकर्ता एकस्मिन्पात्रे पिण्डद्रव्यं निष्कास्य तत्र
 घृतं तिलान् तिलोदकं शर्करां पयः दधि मधु गन्धं पुष्पञ्च प्रक्षिप्य

पिण्डान् कृत्वा दद्यात्) यथा— ॥ अमुकगोत्र अस्मत्पितॄः अमुकशर्म-
न्वसुरूप एतत्तेऽन्नं स्वधा । इदम् अमुकगोत्राय अस्मत्पित्रे अमुकशर्मणे
वसुरूपाय अयं पिण्डः स्वधा न मम ॥ एतत्ते गोदावर्या दत्तमस्तु गयाग-
दाधरस्तृप्यतु ॥ एवं सर्वत्र ॥ अमुकगोत्र अस्मत्पितामह अमुकशर्म-
न्रुद्ररूप एतत्तेऽन्नं स्वधा । इदं० । एतत्ते० ॥ अमुकगोत्र अस्मत्प्रपितामह
अमुकशर्मन् आदित्यरूप एतत्तेऽन्नं स्वधा । इदं० । एतत्ते० ॥ अ० गो०
अस्मन्मातः अमुकदे वसुरूपे एतत्तेऽन्नं स्वधा । इदं० । एतत्ते० ॥ अ० गो०
अस्मत्पितामहि अमुकदे रुद्ररूपे एतत्तेऽन्नं स्वधा । इदं० । एतत्ते० ॥ अ०
गो० अस्मत्प्रपितामहि अमुकदे आदित्यरूपे एतत्तेऽन्नं स्वधा ।
इदं० । एतत्ते० ॥ (ततो द्वितीयगोत्रेभ्यः) अ० गो० अस्मन्मातामह
अमुकशर्मन् वसुरूप एतत्तेऽन्नं स्वधा । इदं० । एतत्ते० ॥ अ०
गो० अस्मत्प्रमातामह अमुकशर्मन् रुद्ररूप एतत्तेऽन्नं स्वधा । इदं० ।
एतत्तेऽन्नं ॥ अ० गो० अस्मद्बृद्धप्रमातामह अमुकशर्मन् आदित्यरूप
एतत्तेऽन्नं स्वधा । इदं० । एतत्ते गोदा० ॥ एवं मातामहीप्रमातामहीवृद्ध-
प्रमातामहीभ्यः ॥ एवं मृतेभ्यः समस्तेभ्यः स्वसंबन्धिभ्यः (पत्नी-सुत-
पितृव्य-मातुल-भ्रातृ-पितृष्वसृ मातृष्वस्मात्मभगिनीश्वशुर-गुरु शिष्या-
स्तेभ्यः क्रमेण प्रत्येकं) पृथक्पृथक् पिण्डान् दद्यात् ॥ ततः पिण्डं गृहीत्वा
वदति । आब्रह्मणो ये पितृवंशजाता मातुस्तथा वंशभवा मदीयाः ॥
वंशद्वयेऽस्मिन् मम दासभूता भृत्यास्तथैवाश्रितसेवकाश्च ॥ मित्राणि
सख्यः पञ्चवश्च वृक्षा दृष्टाश्च पृष्टाश्च कुतोपकाराः ॥ जन्मान्तरे ये मम

१ पितुः श्राद्धे मासिके, सांवत्सरिके वा—(१) अमुकगोत्राय अस्मत्पित्रे अमुकशर्मणे
वसुरूपाय एतत्तेऽन्नं० (२) अमुकगोत्राय अस्मत्पितामहाय अमुकशर्मणे रुद्ररूपाय एतत्तेऽन्नं० ॥
(३) अमुकगोत्राय अस्मत्प्रपितामहाय अमुकशर्मणे आदित्यरूपाय एतत्तेऽन्नं० ॥ १ मनुः
श्राद्धे मासिके सांवत्सरिके वा (१) अमुकगोत्राय अस्मन्मात्रे अमुकदायै वसुरूपायै एतत्तेऽ-
न्नं० ॥ (२) अमुकगोत्राय अस्मत्पितामह्यै अमुकदायै रुद्ररूपायै एतत्तेऽन्नं० ॥ (३)
अमुकगोत्राय अस्मत्प्रपितामह्यै अमुकदायै आदित्यरूपायै एतत्तेऽन्नं० ॥

संगताश्च तेभ्यऽ स्वधा पिण्डमहं ददामि ॥ पितृवंशे मृता ये च मातृ-
 वंशे तथैव च । गुरुश्वशुरवन्धूनां येचान्ये बान्धवाः स्मृताः ॥ ये
 मे कुले लुप्तपिण्डाः पुत्रदारविचर्जिताः । क्रियालोपगता ये च जात्यन्धाः
 पङ्गवस्तथा ॥ विरूपा आमगर्भाश्च ज्ञाताज्ञाताः कुले मम । तेभ्यः
 पिण्डो मया दत्तो ह्यक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥ असिपत्रवने घोरे कुंभीपाके च
 ये गताः । तेषामुद्धरणार्थाय इमं पिण्डं ददाम्यहम् ॥ उच्छिन्नकुलवं-
 शानां येषां दाता कुले नहि । धर्मपिण्डो मया दत्तो ह्यक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥
 शेषमन्नं पुरतः स्थाप्य । हस्तलेपभाजः पितरः प्रीयन्ताम् ॥ पिण्डो-
 परि प्रत्यवनेजनं स्वधा इत्यवनेजनं कुर्यात् ॥ पिण्डसमीपे नीवीविसर्ज-
 नम् । नमो वः इति षडंजलिं करोति ॥ ॐ नमोवहं पितरोरसाय १ ।
 ॐ नमोवहं पितरहं शोषाय २ । ॐ नमोवहं पितरो जीवाय ३ ।
 ॐ नमोवहं पितरहं स्वधायै ४ । ॐ नमोवहं पितरो घोराय ५ ।
 ॐ नमोवहं पितरो मन्त्रयुगे । ॐ नमोवहं पितरहं पितरो नमोवहं
 ६ ॥ ॐ गृहान्नं पितरो दत्त सुतोवहं पितरो देष्मैतद्धं पितरो वासुऽ-
 आर्धत्त ॥ उदङ्मुखः श्वासं नियम्य पुनरावृत्य प्रतिपिण्डं “ एतद्धं
 पितरोवासुः ” इत्युक्त्वा त्रीणि सूत्राणि दद्यात् ॥ (सव्यम्) कुला-
 भिवृद्धयर्थं पिण्डपूजां करिष्ये ॥ पिण्डसंस्थाः पितरः अन्नं स्वधा नमः ।
 पिण्डसंस्थाः पितरः गंधं स्वधा नमः । पिण्डसंस्थाः पितरः यवतिला-
 क्षताः स्वधा नमः । पिण्डसंस्थाः ० तुलसीदलानि भृंगराजपत्रसहितानि
 स्वधा नमः ॥ पिण्डसंस्थाः पितरः धूपं स्व० न० ॥ पिण्डसंस्था० दीपं स्व०
 न० ॥ पिण्डसंस्थाः पितरः नैवेद्यं स्व० न० ॥ पिण्डसंस्थाः पितरः फलमुख-
 वासतांबूलंसदक्षिणाकं स्वधा नमः । पिण्डसंस्थाः पितरः नीराजनं
 स्व० न० । पिण्डसंस्थाः ० पुष्पांजलिः स्वधा नमः । सर्वैः सह पिण्डान्

नमस्कृत्य पिण्डस्यार्चनविधेः परिपूर्णताऽस्तु । अस्तु परिपूर्णता ।
 चटोपरि सुप्रोक्षितादिकरणम् । शिवा आपः सन्तु । सन्तु शिवा आपः॥
 सौमनस्यमस्तु । अस्तु सौमनस्यम् ॥ अक्षतं चारिष्टं चास्तु । अस्त्व-
 क्षतमरिष्टं च ॥ जलं गृहीत्वा कुरुकुत्ससंज्ञकानां विश्वेषां देवानां यद्दत्तं
 कन्यागते सवितरि महालयापरपक्षश्राद्धे इदमन्नमुदकादिकं तदक्षय्य-
 मस्तु ॥ एवं द्वितीयचटे ॥ (अपसव्यम्) पितृस्थानीयचटेषु । शिवा
 आपः सन्तु । सन्तु० ॥ सौमनस्यमस्तु । अस्तु सौ० ॥ अक्षतं चारिष्टं
 चास्तु । अस्त्वक्षत० ॥ अ० गोत्रेभ्यः अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहेभ्यः
 सपत्नीकेभ्यः द्वितीयगोत्रेभ्यः मातामह—प्रमातामह—वृद्धप्रमातामहेभ्यः
 सपत्नीकेभ्यश्च मम समस्तपूर्वजेभ्यो यद्दत्तं कन्यागते सवितरि महालया-
 परपक्षश्राद्धे इदमन्नमुदकादिकं तदक्षय्यमस्तु ॥ (सव्यम्) महाविष्णवे
 शिवा आपः सन्तु० इत्यादि पूर्ववत् ॥ महाविष्णवे यद्दत्तं कन्या० इद-
 मन्नमुदकादिकं तदक्षय्यमस्तु ॥ (अपसव्यम्) न्युब्जपात्रस्योपरिस्थितानि
 पवित्राणि पिण्डेषु न्यस्य पात्रमुत्तानं कृत्वा । (सव्यम्) अघोराः
 पितरः सन्तु । गोत्रं नोऽभिवर्द्धताम् । अभिवर्द्धतां वो गोत्रम् ॥
 दातारो नोऽभिवर्द्धताम् । अभिव० ॥ संततिर्नोऽभिवर्द्धताम् । अभिव० ॥
 श्रद्धा च नो मा व्यगमत् । मा व्यग० ॥ बहुदेयं च नोऽस्तु । अस्तु
 वो० ॥ अन्नं च नो बहु भवेत् । भवतु वो० ॥ अतिथीश्च लभामहे ।
 लभ० ॥ एता आशिषः सत्याः सन्तु । सन्त्वेताः सत्याशिषः ॥
 (अपसव्यम्) भो पितरः स्वधोच्यताम् । अस्तु स्वधा ॥ पिण्डमूले
 तिलोदकं निषिचेत् । ॐ ऊज्जुं व्वहन्तीरुमृतङ्घृतम्पर्यङ्कीलालम्प-

१ पितुः मासिके सांवत्सरिक श्राद्धे—अमुकगोत्राणाम् अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानाम्
 अमुकामुकशर्मणां यद्दत्तमन्नमु० ॥ मातुः मासिके सांवत्सरिकश्राद्धे—अमुकगोत्राणाम् अस्मन्मातृ-
 पितामहीप्रपितामहीनाम् अमुकामुकदानां यद्दत्तमन्नमु०

रिभुतम् ॥ स्वधास्थतुर्पयतमेपितृन् ॥ ३५ ॥ (सव्यम्) दक्षिणासं-
कल्पः । कुरुकुत्ससंज्ञकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यो देवानां सुवर्णं तदभावे
किंचिद्व्यावहारिकं द्रव्यं दक्षिणामुखवासताम्बूलं स्वाहा ॥ एवं द्वितीय-
चटे ॥ (अपसव्यम्) मम प्रथमद्वितीयनानाविधगोत्रेभ्यः पितृभ्यः
पितृणां रजतं तदभावे किंचिद्व्यावहारिकं द्रव्यं दक्षिणामुखवासता-
म्बूलं स्वधा ॥ (सव्यम्) अतिथये महाविष्णवे दक्षिणामुखवासताम्बूलं
स्वाहा ॥ स्वभाले तिलकं कुर्यात् । पिण्डोद्धरणम् ॥ स्थाल्यामवधा-
यावजिघ्रति ॥ संचरमभ्युक्ष्य । पिण्डानां स्वस्थाने वासः ॥ पिण्ड-
स्थाने इदमन्नं चंदनपुष्पे ॥ कुले कुलदीपकगृद्धिरस्तु ॥ (सव्यम्)
वाजेवाजेति (दमैः) विसर्जनम् ॥ ॐ वाजैवाजेवतवाजिनो नो धनेषु विष्णोऽ-
मृताऽऽकृतज्ञाः ॥ अस्य मद्धं पिबत मुदयं दधन्तु प्रासातपृथिभिर्देवयानैः ॥
॥ ३६ ॥ (अपसव्यम्) उत्तिष्ठन्तु पितरः । (सव्येन) विश्वेदेवैः सह ॥
(अपसव्यम्) तिलोदकविसर्जनम् । भोजनपात्राण्युच्चाळयेत् ॥ विकिरं
त्यजेत् । (सव्यम् । आचम्य) आशीर्वादः । आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं
मोक्षं सुखानि च ॥ प्रयच्छन्तु तथा राज्यं पितरः श्राद्धतर्पिताः ॥ यं
यं कामं कामयते सौऽस्मै समृद्ध्यते ॥ पूर्वोच्चरितं कुरुकुत्ससं-
ज्ञकानां विश्वेषां देवानाम् (अपसव्यम्) गोत्राणामस्मत्पितृ-पितामह-
प्रपितामहानां सपत्नीकानां द्वितीयगोत्राणामस्मन्मातामहप्रमातामह-
वृद्धप्रमातामहानां सपत्नीकानां गोत्राणामस्मत्समस्तपूर्वजानां वसुरु-
पाणां मम पितुर्वा अमुकस्य कन्यागते सवितरि महालयपरपक्षश्राद्ध-
यज्ञारुवेन कर्मणा मम समस्तपितृस्वरूपी भगवान् जनार्दनवासुदेवः

१ पितृश्राद्धे मासिके मम पितुः (अमुक) मासिकश्राद्धयज्ञाख्येन ॥ सावत्सरिके-
मम पितुः सावत्सरिकश्राद्धयज्ञाख्येन ॥ सातृश्राद्धे मासिके—मम मातुः (अमुक) मासि-
कश्राद्धयज्ञाख्येन ॥ सावत्सरिके—मम मातुः सावत्सरिकश्राद्धयज्ञाख्येन ॥

प्रीयताम् ॥ कृतेऽस्मिन् श्राद्धे यन्न्यूनमतिरिक्तं तत्सवे महाविष्णोः
 प्रसादात् परिपूर्णमस्तु । अस्तु० ॥ (सव्यम्) तुलसीदलं गृहीत्वा ॥
 यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपःश्राद्धक्रियादिषु ॥ न्यूनं संपूर्णतां
 याति सद्यो वन्दे तमच्युतम् ॥ आचार्यभाले तिलककरणम् ॥ यथाशक्ति
 दक्षिणां दद्यात् ॥ श्राद्धसांगतासिद्धयर्थं यथाशक्ति दक्षिणां तुभ्यमहं
 संप्रददे ॥ गोनिष्कयीभूतं द्रव्यं श्राद्धयज्ञसिद्धयर्थमाचार्याय तुभ्यमहं
 संप्रददे ॥ आचार्यो ब्रूयात् । गयाकृतश्राद्धसफलमस्तु । पितॄणां प्रसा-
 दोऽस्तु । धनकनकसमृद्धिरस्तु ॥ ॐ अच्युताय नमः । ॐ गायै नमः ।
 ॐ गदाधराय नमः । ॐ पुण्डरीकाक्षाय नमः । ॐ विष्णवे नमः ॥

ब्राह्मणभोजनसङ्कल्पः— अद्यपूर्वोच्चरित० मम पितुः अमुक
 श्राद्धनिमित्तब्राह्मणभोजनसमाराधनेन मम पितृस्वरूपी जनार्दन-
 वासुदेवः प्रियतां नमम ॥

गोग्राससङ्कल्पः— सुरभिर्वैष्णवी माता नित्यं विष्णुपदे स्थिता ।
 गोग्रासं च मया दत्तं सुरभे प्रतिगृह्यताम् ॥ इदं गोभ्यो न मम ॥

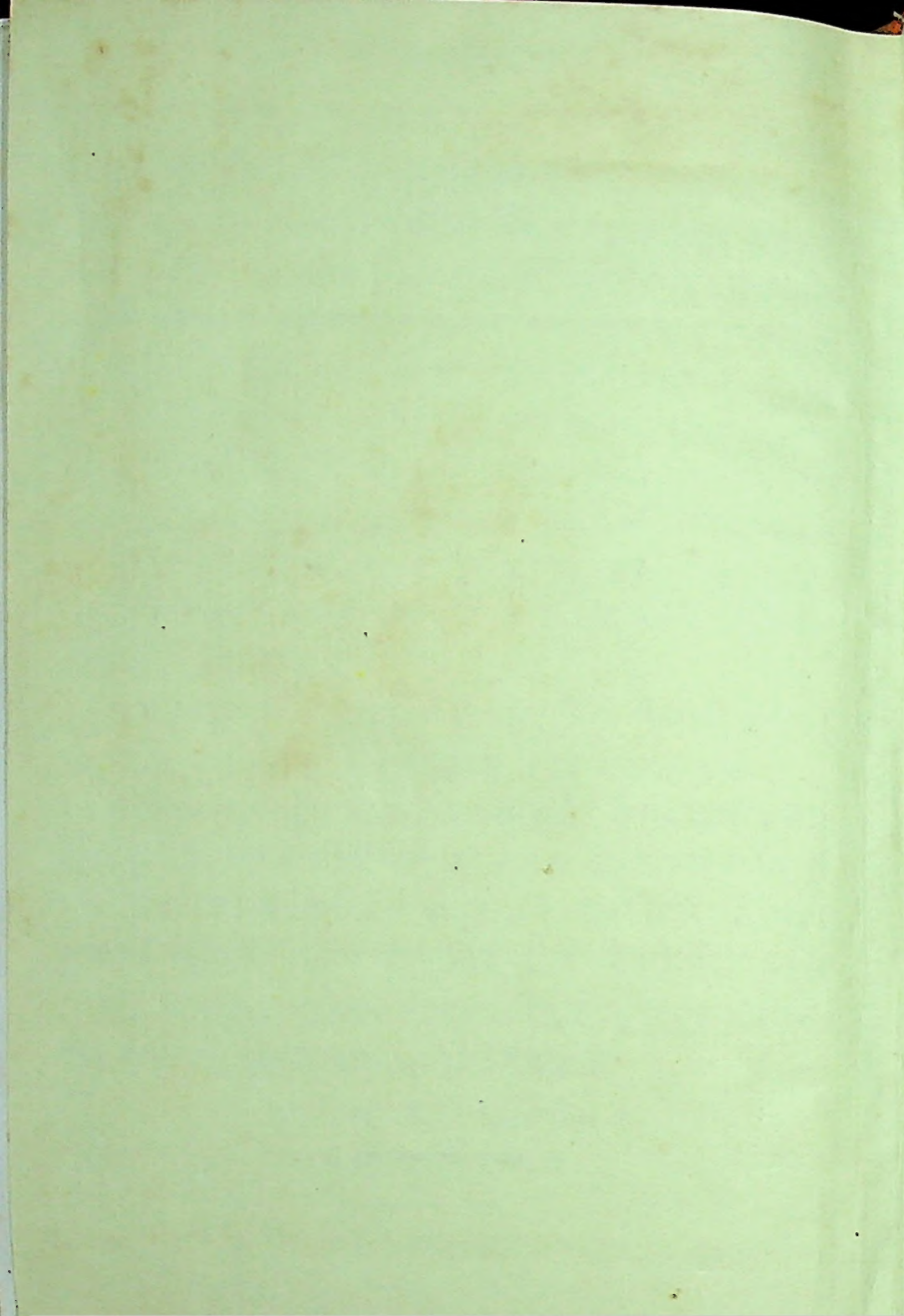
श्वानग्रासमंत्रः—द्वौ श्वानौ श्यामसबलौ वैवस्वतकुलोद्भवौ ।
 ताभ्यामन्नं प्रदास्यामि रक्षेतां पथि मां सदा ॥ इदं श्वभ्यां न मम ॥

वायसान्नमंत्रः—यमोऽसि यमदूतोऽसि वायसोऽसि महाबलः ।
 तुभ्यमन्नं प्रदास्यामि वायस प्रतिगृह्यताम् ॥ इदं वायसेभ्यो न मम ॥

इति ठाकरोपाह्वगीर्वाणविद्याभूषणशास्त्रिदुर्गाशङ्करतनूजयज्ञदत्तश-
 र्णा संयोजितो महालयचटश्राद्धप्रयोगः समाप्तः ॥

॥ इति महालयचटश्राद्धप्रयोगः ॥

॥ समाप्तोऽयं ग्रन्थः ॥

शास्त्री दुर्गाशङ्कर संस्कृत ग्रन्थमाला के विक्रयार्थ ग्रन्थ।

१. बालबोधज्योतिषसारसमुच्चयः (हिन्दीभाषानुवादसहित)
यह पुस्तक ज्योतिषशास्त्र के अनेक प्राचीन ग्रन्थों के आधार पर तैयार की गई है। ताव में अनेक ज्योतिष, धर्मसिन्धु एवं निर्णयसिन्धु आदि धर्मनिर्णय ग्रन्थों के मत भी यत्र तत्र प्रदर्शित किये गये हैं। इस ग्रन्थ को बारह प्रकरणों में बाँट दिया है जैसे संवत्सरदिपञ्चाङ्ग प्रकरणम् १ शुभाशुभयोगज्ञान प्रकरणम् २ तीर्थयात्रा प्रकरणम् ३ वास्तुमूर्तविचार प्रकरणम् ४ शास्त्रार्थ प्रकरणम् ५ संस्कारमूर्त प्रकरणम् ६ नात्राविष मुहूर्त विचार प्रकरणम् ७ ग्रन्थाविविधविचार प्रकरणम् ८ जातक ताजक प्रकरणम् ९ गोचरग्रह प्रकरणम् १० परिशिष्ट प्रकरणम् ११ नवग्रह स्तोत्र संग्रह १२ जिसमें नव ग्रहों के स्तोत्र तथा कवच भी दिये गये हैं। इसे १२ विभागों में बाँट दिया है ताकि कोई भी विषय आसानी से ढूँढा जा सके। इस ग्रन्थ में फल ६८१ विषयों का समावेश किया गया है। पक्का कापड़ बाइंडिंग।
२. बृहद् ब्रह्मनित्यकर्मसुमुच्चयः— (यजुर्वेदीय) सग्रहमखण्डशतंकारसहितः।
नित्यनैमित्तिक-संस्कार-शान्ति-स्तोत्रादि-अष्टविभागालम्बकः
३. वेदोक्त-पुराणोक्त-सर्वदेवपूजाप्रयोगः— यजुर्वेदरुद्राष्टध्यायी, शिवमहिम्न-स्तोत्रम्, पुराणेत्तपुरुषसूक्तम्, वेदोक्तनवग्रहमन्त्राः, पुराणोक्तनवग्रहमन्त्राः, मृग्युज्जयमन्त्रजपविधिः
४. ग्रहगोचर-ज्योतिषम्, बृहन्नवग्रहस्तोत्रसहितम् हिन्दीभाषानुवादसहितम्
५. यजुर्वेदीयत्रिकालसन्ध्याप्रयोगः
६. एकषष्टपुत्तरसातथा (१६१) मन्त्रविभागात्मकरुद्रहोमस्वाहाकाराः
७. श्रीयन्त्रम रंगीन, आर्ट पेपर में, श्रीलक्ष्मीजी की उपासना के लिये
८. सर्वतोभद्रमंडल सादा

आवश्यक सूचना :-

- (१) पुस्तकों के मूल्य के अलावा रजिस्टर्ड बुकपोस्ट या वी.पी. खर्च अलग होगा।
- (२) पुस्तकें वी. पी. से मंगाने हों तो आधा पैसा एडवांस भेजना होगा।
- (३) पत्र लिखते वक़्त हर समय पूरा धना स्पष्ट अक्षरों में लिखें।
- (४) पत्रोत्तर के लिये जबाबी कार्ड भेजना चाहिये।
- (५) मनीऑर्डर भेजने वालों ने म. ओ. की कूपन में वह चार बात अवश्य लिखें
१ कौन सी किताब चाहिये उसका नाम २ पत्र व्यवहार कब किया था ३ अपना पूरा पता ४ पत्र व्यवहार का अमल तुरंत करें एक मास के बाद कार्यवाही नहीं की जायेगी।

शास्त्री दुर्गाशङ्कर संस्कृत पुस्तकालय

वास्तुकोशधर संस्कृत पाठशाला,

२१, बाजारगंगा, मुंबई नं. ४००००६